

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

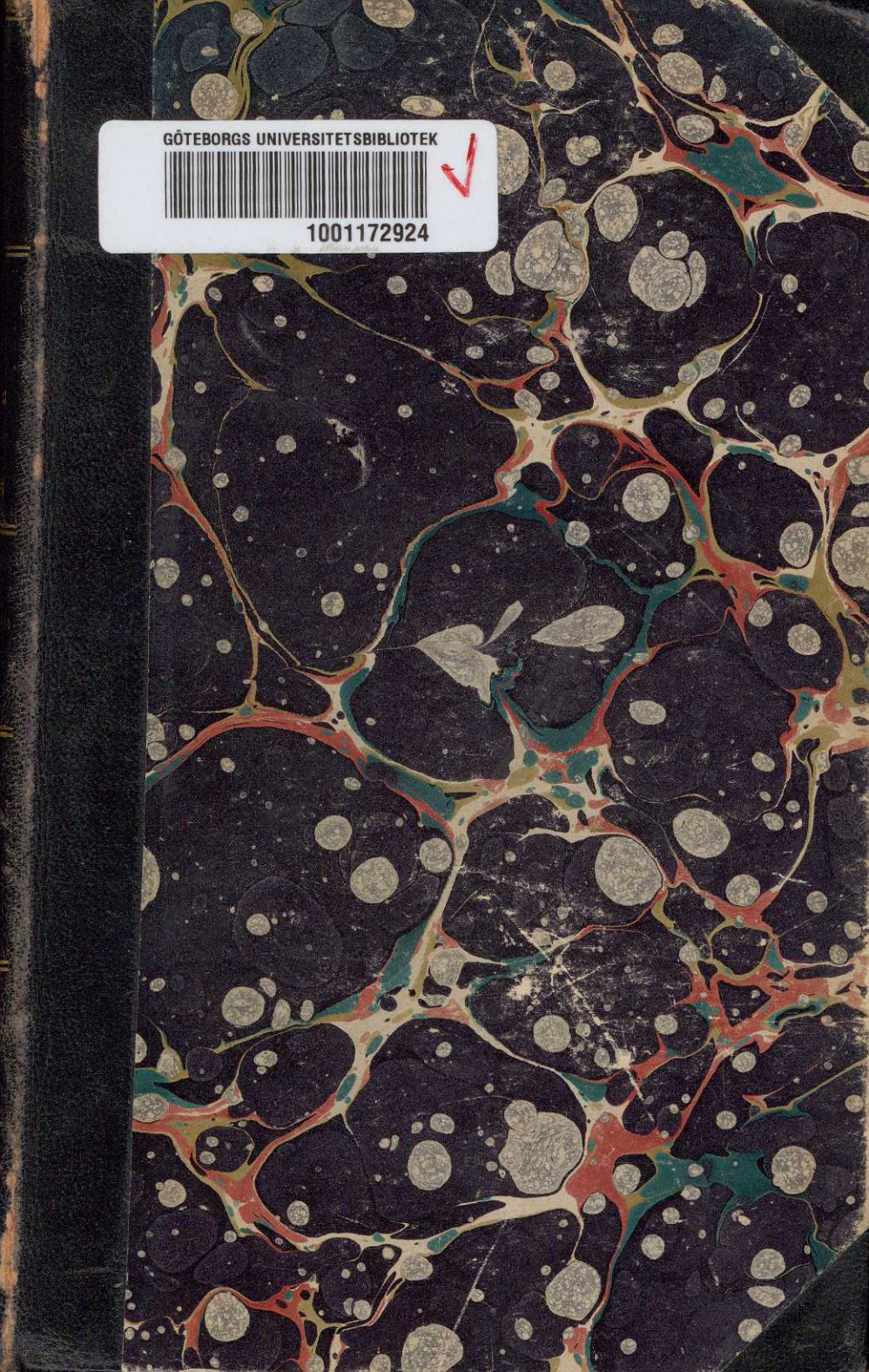
This work has been digitized at Gothenburg University Library. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBLIOTEK

1001172924

Allmänna Sektionen

Litt.-hist.

Sv.

Ex. C

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

14080

000755701

Ex. C

SVENSKA DRAMAT

INTILL

SILUTET AF SJUTTONDE ÅRHUNDRADET.

AF

GUSTAF LJUNGGREN;
PROFESSOR VID LUNDS UNIVERSITET.

LUND,
HOS FÖRLÄGGAREN C. W. K. GLEERUP.

KÖPENHAMN,
HOS CHRISTIAN FALKENBERG.

LUND. BERLINGSKA BOKTRYCKERIET, 1864.

GÖTEBORGS
STADSBIbliOTEK

STEFAN DRAMEA

1978

SECRETUL DE STATUTULI ALE UNIVERSITATII

POSTAL-TELEGRAMME

Förord.

Det arbete, vi härmed öfverlemnå åå allmänheten, behandlar svenska dramat från dess älsta tider till den franskt-klassiska smakens införande på vår skådebana, en del af vår vitterhet, som hittills icke varit föremål för en i enskiltheter genomförd granskning. Hammarsköld omnämner visserligen de flesta af våra äldre dramer, men några af dem hade han icke lyckats att få se, andra hade han endast flygtigt genombläddrat. Deraf det otillfredsställande i hans omdömen. Det är dock hos honom ganska ursäktligt; han hade att bryta väg och kunde därför icke uppehålla sig vid det, som var af underordnad värde; forskningarne öfver Europas medeltidsdramatik voro dessutom på hans tid knappast började, och han saknade därför tillfälle att intaga den rätta ståndpunkten för dessa skådespels bedömande. Den storartade plan, som Wieselgren uppgjorde för sitt arbete öfver Sveriges sköna litteratur, hindrade honom att underkasta enskiltheterna nödig pröfning, och en rik fantasi ingifvelser få därför stundom tjena som ersättning för historisk trohet; så är äfven öfverhufvudtaget förhållandet med de uppgifter, hvilka han meddelar om vår äldre dramatik, der dessa icke äro hämtade från Hammarsköld. Det enda arbete på modersmålet, som sprider något ljus öfver vårt ämne, är J. E. Rydquists förträffliga afhandling i "Skandia" öfver "Nordens äldsta Skådespel." Men denna mer arkeologiska

än egentligen litteraturhistoriska afhandling förer icke granskningen längre fram än till Gustaf I:s tid eller till tiden för vårt första tryckta skådespel, ehuru visserligen på spridda ställen påträffas omdömen öfver flera af de mera betydande stycken från den följande tiden. För den svenska medeltiden har man dock i denna afhandling en grundlig och sakrik utredning af de dramatiska förhållandena och allt hvad med dem står i samband. Vi erkänna tacksamt den stora nytta vi haft af denna afhandling. I en liknande tacksamhetsskuld stå vi till bibliotekarien G. E. Klemming, hvilken dels genom den rika samling af svensk dramatisk litteratur, som förnämligast genom hans försorg blifvit vid kgl. biblioteket i Stockholm bildad, dels genom sin Bibliografi öfver "Sveriges dramatiska litteratur" i så betydlig mån underlättat vårt arbete. Denna bibliografi upptager nemligen icke blott boktitlar, tryckningsår m. m., utan meddelar mångengång synnerligen värderika upplysningar om de särskilta styckena. En blick på våra noter visar, huru mycket vi af honom lånat. Om vi till dessa arbeten lägga L. Dietrichsons uppsats "Det svenske Drame og det svenske Theater for og nu" i "Nordisk Tidskrift" och G. E. Ingelii monografi öfver Chronander, hafva vi nämnt allt hvad litteraturen har rörande vår äldre dramatik att uppvisa. Det förstnämnda arbetet är skrivet med väl mycken raskhet och utan tillräckligt grundliga förstudier; Ingelii monografi innehåller jemte utdrag ur Chronanders ena skådespel alla de underrättelser, man om honom lyckats inhämta, hvartill som inledning kommer en redig och synnerligen läsvärd öfversigt af medeltidsskådespelets utveckling. Endast för att visa att det icke är oss obekant, nämna vi Mankells "Medeltidens Skådespel," ty detta arbete, ehuru det framträder med icke så ringa anspråk på sjelfständighet, är dock in-

genting annat än en sammandragen översättning af de första kapitlen ur Devrients "Geschichte der deutschen Schauspielkunst" med tillägg af några inflickade bitar, hämtade från andra författare.

Vår framställnings utförlighet torde tariffva om icke en ursäkt, så en förklaring.

Rydquist yttrar: "Utan att ur kulturhistorisk synpunkt betraktas, kan Sveriges äldsta dramatik, liksom i allmänhet dess äldsta konst, icke blifva ämne för vettgirighet, än mindre för ett lifvigare deltagande." Vi hafva ock uppfattat historien om vårt gamla drama som en icke oviktig del af svenska bildningens historia och hafva derföre efter förmåga sökt uppvisa den dramatiska litteraturens sammanhang med samtida kulturförhållanden i Sverige företrädesvis med svenska undervisningsväsendet, emedan under denna tid de dramatiska öfningarne ansågos utgöra en del af detta. Som inledning till skildringen af dramat under medeltiden och reformationstiden hafva vi derföre lemnat en kort redogörelse för allmänbildningen under dessa tider. En dylik teckning finner läsaren äfven vid behandlingen af skådespelen under Gustaf Adolfs tid, men enär dramat då antog en mera nationel prägel, måste vi för denna tid företrädesvis söka att i det nationela lifvet påvisa orsaken till detta förhållande. Efter trettioåra-kriget slut delade sig vårt drama i tvenne rigtningar: hofdramat, som slöt sig till nyare utländska mönster, och skoldramat, som hållande fast vid medeltidsdramats form slutligen blef stående långt bakom den framåtskridande kulturen; för denna tid hafva vi derföre sökt gifva en bild af den omhvälfning uti seder och tänkesätt, som med Christinas regering vidtog.

Vidare hafva vi nödgats fästa uppmärksamhet vid den utländska vitterhet, som på våra skådespel inverkat, ty i fråga om dramat står vår bildning på fullkomligt "ofri

grund." Derföre hafva vi skildrat medeltidsdramat, den allmänna grundvalen för all dramatisk konst under denna tid, det tyska dramat under reformationstiden, närmaste förebilden för våra skådespelsförfattare, och förberedelserna för det franskt klassiska dramas utbildning, en öfvergångsform, som äfven i vår litteratur framträder.

Slutligen har det varit nödvändigt att utförligt redogöra för skådespelens innehåll och ur dem meddela utdrag; de flesta finnas nemligen endast till i handskrift eller, om de äro tryckta, i högst få och för den läsande allmänheten svårtillgängliga exemplar. Att blott framlägga våra omdömen om dessa gamla stycken, vore visserligen för oss beqvämast, men för läsaren föga gagnade. Vi hafva derföre, äfven med fara att blifva beskyllda för alltför stor vidlyftighet, fogat handlingarna till domen, på det läsaren må blifva satt i tillfälle att sjelf pröfva dess giltighet. Att i dessa utdrag originalets stafning alltid fullt troget blifvit följd, våga vi icke taga på vårt ansvar, enär vi vid korrekturläsningen endast haft att tillgå de på härvarande bibliotek befintliga skådespelen, och dessas antal är ganska ringa. Men hvarje inkonsequens i stafning är icke derföre ett fel i våra afskrifter ur Stockholmsamlingen. Föga bekymrade man sig i de gamla handskrifterna om noggrann stafning, samma ord kan stundom på samma sida vara stafvad på tre olika sätt; så är ofta förhållandet med ordet "jag." Må derföre de gamla författarne sjelfva bära ansvaret för sina inkonsequenser; vi hafva för egen del tillräckligt deraf att hos läsaren afbedja.

Lund i November 1864.

Innehåll.

I. Inledning. Sid. 1.

De dramatiska anlagen hos svenska folket såsom de framtråda i Eddasången och folkleken. — Dialogformen i Eddasångerna och möjligheten af deras mimiska utförande. — Folkleken. — Danslekar på Island och Färöarna. — Danslekens mimiska utförande i äldre tider. — Folklekens ursprung och mer eller mindre dramatiska karakter. — Ringdansen. — Dansleken, ordnad på två rader. — Dansleken, ordnad på en rad. — Pantleken. — Lekar utan sång. — Folklekens lifaktighet och förhållande till dramat.

II. Medeltidsdramat i Europa. Sid. 50.

Det andliga skådespelet under medeltiden framgår ur kulten. — Mysterierna. — Mysteriernas utbildning och konstvärde. — Blandningen af alvarligt och löjligt i mysteriet. — Mysteriebanan och uppförandet af mysterier. — Moraliteter. — Komiska skådespel: Farser, Sottier, Interludes, Fastlagsspel.

III. Svenska dramat under medeltiden. Sid. 95.

Medeltidsbildningen i Sverige. — Kyrkliga bruk; Trettondedagsstjernan. — Rubert Knekt. — Skådespel i Sverige under medeltiden. — En "Marieklagan" från 1300:talet. — "En Syndares Omvändelse." — "Belial." — Komiskt drama; Lekare. — Julbocken; Majfester. — Fastlagen och fastlagsupptåg. — "Huru Jwll och Fasta the trätte."

IV. Svenska dramat under reformationstiden. Sid. 135.

Humanismen i Tyskland och dess inflytande på dramat. — Skolkomedier i Tyskland. — Andra arter af drama i Tyskland. Hans Sachs. — Humanismen i Sverige. — Allmänbildningen under reformationstiden derstädes. — Reformatorernas åsikter om teatren. — De äldsta representationer i Sverige. — Bibeldramer. "Tobie Comedia." — "Josephs Historia." — "Konungh Davidz Historia." — "Meniskiones Skapelse och hennes Fall." — "Jesus docet in templo." — "Holofernis och Judiths Commedia." — Skådebanan. — "Comœdia Studiosorum."

V. Svenska dramat vid början af 17:de århundradet. Sid. 175.

Vandrande teatertruppers inflytande på tyska dramat; Jakob Ayer; Hertig Henric Julius af Braunschweig. — "Tisbe" och den derigenom betecknade nya rigtning. — Rondeletii "Judas Redivivus;" jämförelse med "Tisbe" och undersökning af antikens och medeltidsdramats inflytande på skoldramat. — Fastlagsspel: "En Lustig Comædie-act;" "Ett lustigt Nachspeel;" "Alle Bedlegrannas Spegel."

VI. Messenii historiska dramer. Sid. 280.

Samfundstillståndet och allmänbildningen under Gustaf II Adolf. — Højningen i nationalmedvetandet. — Joh. Messenii lif och karakter. — Hans skådespel och deras beskaffenhet ur litteraturhistorisk och estetisk synpunkt. — "Disa." — "Signill." — "Svanhvita." — "Blancka-Märeta." — M:i otryckta dramer: "Christmannus" och "Gustaf I:s Comædia." — Författarskapet till den sistnämnda. — Slutomdöme öfver Messenius.

VII. Historiska dramer efter Messenius. Sid. 354.

Messenii inflytande. — Anders Joh. Prytz och hans dramer "Olof Skottkonung" och "Comoedia om Gustaf I." — Nicolai Holgeri "Troijenborgh."

VIII. Dramatiska nöjen vid svenska hofvet. (1638—1700). S. 385.

Sedetillståndet i Sverige under sista hälften af århundradet. — Christinas inflytande. — Skådespel vid svenska hofvet under Christinas och Carlarnas regering. — Upptåg. — Wårdskap. — Bergeries. — Balletter. — "Balet om thenna tjdzens fantasier." — "Balet om Heela Wårdenes frögd." — Stjernhjem som ballettförfattare: "Then fångne Cupido," "Freds-Aff," "*Parnassus Triumphans*" — "Herculis Wägewal." — Franska balletter vid svenska hofvet. — Lindskölds "Den stoora Genius." — B. Oxenstjernas fest i Nimwegen. — Ballet med anledning af segren vid Narva. — Wallenii dikt till Lindskölds åra.

IX. Svenska skoldramat efter Gustaf Adolfs död. Sid. 457.

Skoldramat, ur hvilket intet nationelt drama kunnat utveckla sig, tränges tillbaka. — Latinska komedier i Upsala. — Dramatiska öfningar vid tyska skolan i Stockholm. — Hans Olffsons "Tragoedia om the tree wijsa Mån." — Samuel Petri Brask och hans dramer: "*Filius Prodigus*," "*Acta Apostolorum*" och "*Mars Germanicus Vic-tus*." — *Simon Magus*. — Öfversättningar: Chærberi "Prosopopeiæ Dikt," Sven Dalii "*Hecastus*," Beronii "Rebecca" och Moræi "*Vitulus*." — Bondeakterna i svenska skoldramat.

X. Skoldramat i Finland. Sid. 515.

De älsta dramatiska föreställningar i Finland. — Jacob Chronanders "Surge" och "Bele-Snack." — Er. Kolmodins "*Genesis Ætherea*." Teckningen af Josef och Maria i trettondedagsspelen; herdescenerna. — P. Carstenii "Thet Himmelska Consistorium."

XI. Skoldramats upplösning. Sid. 560.

Förändrad smakriktning. — Franska tragediens utvecklingshistoria och kamp med tragikomedien. — De första franska skådespel i Sverige. — Urban Hjærnes teater i Upsala och hans tragedi "Rosimunda." — Jemförelse emellan Rosimunda och den franska tragikomedien. — Det första svenska teatersällskap bildas.

I.

Inledning.

Det är långtifrån, att de stora poetiska konstverken utgöra de enda värdiga föremål för litteraturhistorien. Såsom en verklig *historia* om litteraturen måste denna vetenskap egna en omsorgsfull uppmärksamhet åt ganska mycket, som den esthetiska kritiken kan med förnämt förakt gå förbi. Och väl vetande, att de epokbildande snilleverk, hvilka utgöra en nationallitteraturs stolthet, ingalunda hafva framträdt genom blotta svängningen af en trollstaf, gör icke litteraturhistorien uteslutande till sin uppgift att påpeka dessas värde och uppvisa huru i dem skönhetsidén kommer till lefvande åskådlighet, utan hon söker fasthellre historiskt begripa dem, fatta dem på deras bestämda plats i den allmänna utvecklingens förlopp, fatta dem som de punkter, på hvilka de, under långa tiderymder utan samband arbetande krafterna samlats och bragts till full mognad, men ock såsom de, hvilka endast i detta bestämda sammanhang, endast som länkar i kedjan, finna sin förklaring och sin rätta uppskattning. Ty sammanhanget uti och utvecklingen af det hela är mer än det enskilda litteraturalstret denna vetenskaps föremål. Deraf kommer sig, att litteraturhistorikern så mången gång väljer forskningsområden, å hvilka mängdens ögon icke varseblifva annat än vissna strån, och att han dock der kan göra upptäckter, som sprida ett märkligt ljus öfver de dunkla stigar, dem den litterära utvecklingen följt på sin gång genom seklerna. De älsta perioderna äfvensom de s. k. öfvergångs-perioderna äro ur denna synpunkt af synnerlig vigt

för kännedomen om ett lands litteratur, och de hafva äfven derföre hos de europeiska kulturfolken på sednare tider blifvit mer än förut underkastade en noggrann och trägen granskning. Särskilt hafva den dramatiska litteraturens älsta öden och utveckling utgjort ett under de sista decennierna i Tyskland, Frankrike och England med lifligt intresse behandladt ämne.

Historien om Sveriges dramatiska litteratur är ännu oskrifven. Kanske menar mången, att den gerna må så förblifva; ty ofta har man hört upprepas — och det äfven af män, till hvilkas ord man med skäl må sätta lit — att svenskarna aldrig hafva haft någon sjelfständig dramatisk litteratur, ja, till och med att de aldrig kunna få en sådan.

Att Sverige icke som Italien, Spanien, England, Frankrike, Tyskland och Danmark eger ett nationelt drama, detta är obestriddigt. Om ansatser till bildande af ett sådant kunna uppspåras, och i sådant fall, hvilka orsakerna varit, som lagt sig hindrande i vägen för dess bildande; derom kan endast den färdigskrifna historien om vår dramatiska litteratur lemna fullt tillförlitlig upplysning. Frågan åter, om vårt fädernesland icke i en framtid kan erhålla en nationell dramatik, hörer, efter vår uppfattning, till dem, på hvilkas besvarande man gör klokast att icke inlåta sig; ty äfven den spådom, som stödjer sig vid noggranna iakttagelser af det förflutna och det närvarande, förlorar icke derföre sin egenskap af spådom. Och hellre än att gifva oss in på vanskliga förutsägelser om hvad som komma skall, gå vi att med den lust och den kärlek, som hvarje fosterländskt ämne sjelfnödvändigt ingifver, undersöka hvad som varit.

En bekännelse måste vi dock på förhand göra dem, hvilka vilja följa oss på vår undersökning af det svenska, på medeltidsgrund uppvuxna dramat, — en del af vår vitterhet, hvilken för det nu lefvande släktet är så godt som alldeles obekant: den bekännelsen, att vi här ingalunda lyc-

kats upptäcka några stora konstskatter, icke påträffat arbeten af något högre esthetiskt värde, hvilka det skulle vara en vinst att få ånyo införlifvade med vår litteratur. Tvertom, det mesta är ur strängt esthetisk synpunkt temligen underhaltigt. Hela vår litteratur från denna tid är dessutom endast ett lån från utländningen. Och dock förer detta ämne med sig ett egendomligt intresse. Den lånade metallen ompräglades; det främmande gjorde man till sitt än på ett mera otympligt, än på ett behändigare sätt; det utifrån upptagna blef omdanadt till en bild af svenskt lynne och svenska seder. Så besitter vårt älsta drama en viss grad af sjelfständighet. Vida mer än man skulle förmoda, afspeglar den dramatiska litteraturen under 16:de och 17:de seklerna de då herrskande tidsriktningarne, och ej blott litteraturhistorien, äfven vår kulturhistoria kan ur dessa gamla halfförmultnade luntor hämta mången värderik upplysning.

Det är klart, att vi i denna bok ofta komma att selsätta oss med litterära obetydligheter. Ty kan man ock med allt skäl vid rikare litteraturperioder, som ega öfverflöd på material, förbigå alla sådana alster, hvilka, utan att lemna något bidrag till kunskapen om utvecklingens gång, blott i underhaltig form framställa hvad andra gifvit uti en bättre, och hvilka sålunda endast hafva betydelse såsom bevis på det litterära lifvets utbredning bland massan: så måste man deremot inom de äldre litteraturperioderna, der minnesmärkena äro få och källorna flyta sparsamt, icke förakta något, som i aldrig så ringa mån förmår att bringa någon klarhet öfver det andliga lifvets yttringar under dessa fjerran liggande tider.

Den mimiska efterhärmningsdriften, lusten att förkläda sig och föreställa en annan person, finner man hos alla folk på alla bildningsgrader. Denna lust är menniskan medfödd. Något mera utvecklad framträder den i bruket

att med sång, dans, min- och åtbörd-spel framställa en religiös myth eller en tilldragelse ur lifvet. Sådana tillstymmelser till teatraliska föreställningar påträffar man öfverallt, hos Amerikas vildar, hos urinvånarne på Java, hos Sandwichsöboarna, hos Kamtschadalerna, i Bochan och Cochinchina, hos negrerna på Isle de France, hos vildarna i det innersta Afrika, hos de råa inbyggarna på Aleutiska öarna ¹⁾. Slöt sig talet till en sådan föreställning, tog det nödvändigt formen af dialog, det egentliga dramatiska uttryckssättet. Dock vilja vi icke säga, att den mimiska efterhärmningslusten utgör det egentliga fröet till drama. Detta frö ligger uti den skapande fantasiens egen organisation; och de pantomimiska dansarna och sångerna äro endast medvetlösa yttringar af den i menniskonaturen nedlagda särskilta form af fantasi, hvilken vi kalla den dramatiska, under det de på samma gång utbilda färdigheter, af hvilka denna fantasi, kommen till medvetande, drager fördel och hvilka den i sitt intresse begagnar. Det fördrades ett rikt begåfvadt, fantasifullt kulturfolk för att ur denna enkla början skapa den dramatiska konstformen.

Väl känna vi icke med bestämdhet, på hvad sätt det allmänna dramatiska sinnet yttrat sig hos våra förfäder, de älsta inbyggarna i den skandinaviska nordens; men märkligt synes dock, att våra tidigaste poetiska minnesmärken, de gamla Eddasångerna, med synnerlig förkärlek behandla den dialogiska formen. Några af dessa sånger äro en slags monologer, i hvilka ej skalden sjelf framträder, utan blott den, i hvars mun orden äro lagda; i andra är åter skalden sjelf den berättande; men nära tredjedelen af sångerna i den äldre Eddan äro från början till slut rena dialoger; så Allvis sång, Lokes smädelser, Harbards sång, Skirnirs färd, Hyndlas sång, Groas

---

¹⁾ Se Schack, Geschichte der dramatischen Literatur und Kunst in Spanien, I. s. 10, der de källor finnas angifna, hvarur öfvanstående uppgifter äro hämtade. Jfr äfven Rydquist, Nordens äldsta skådespel. Skandia. VII. s. 169.

besvärjning, Andra qvädet om Sigurd, Fafners sång, Sigurdrifvas sång, Brynhilds färd till Hel; andra, såsom Vafthrunders sång, Fjölsvinns sång, Hatinga skada, hafva blott en eller annan strof, som är i berättande stil, men hafva föröfrigt samtalsformen. Ja, äfven de rent episkt anlagda sångerna röja en stark benägenhet att öfvergå i dialog, så t. ex. Hammarhämtningen, Qvädet om Helge Hundingsbane m. fl. Då dialogen är första vilkoret för dramatisk form, enär genom den angifves, att författaren eller berättaren träder tillbaka och låter de i dikten förekommande personer i eget namn emot hvarandra uttala och försvara sina skilda intressen, hvilket just utgör en af de väsentliga egenskaper, hvarigenom dramat skiljer sig från de båda andra arterna af poesi: så synes oss Eddasångernas afgjorda förkärlek för dialog bevisa, att det dramatiska sinnet hos våra förfäder icke saknat liflighet.

Man har också uppställt den förmodan, att dessa sånger blifvit i någon teatralisk form utförda. "Det hela eger ett så mimiskt skaplygne, är en så lefvande tafla af handling, att man ovilkorligen dermed vill förena begreppet om ett skådespel," yttrar Rydquist²⁾. Det är icke omöjligt, att Eddans qväden blifvit afsjungna eller reciterade under! min- och åtbörd-spel samt till och med äfven beledsagats af instrumentalmusik; men om utförandet skett af flera personer, hvilka tagit hvar sin roll och framställt denna, är svårt att afgöra. Bevisande för ett sådant teatraliskt utförande har man funnit den omständigheten, att så väl uti de dialogiska sångerna som ock uti dem, hvarest dialogformen är den förherrskande, stundom förekomma berättande leder uti obunden stil, hvilka afbryta dialogen och merendels tillkännagifva hvad som tilldrager sig, innan en ny afdelning af samtalet börjar. Ur "Sången om Fafner" meddela vi som exempel sångens början. Efter en

---

²⁾ Rydquist, s. o. s. 170.

prosaisk inledning, hvilken denna sång har liksom flertalet af Eddasångerna, heter det: "Fafner qvad:

Sven, du ungersven!
af hvem är du buren?
hvilken hjeltes son? —
att du rödt i Fafners blod
färgat har din blanka klinga;
mig till hjertat trängde svärdet."

Sigurd dolde sitt namn, ty det var deras tro i forntiden, att en döende mans ord förmådde mycket, när han förbannade sin ovän med namnet. — Han qvad:

Högdjur nämnes jag
och gångit hafver jag,
den moderlösa sonen;
jag ej fader eger
som andra mensko-söner,
och jag vandrar ensam."

När sedan under samtalets lopp Fafner märkt, att Regin förrådt honom, och han varnat Sigurd för dennes falskhet samt derpå dött, heter det:

"Regin var bortviken, medan Sigurd slog Fafner, och kom då tillbaka, när Sigurd strök blodet af sitt svärd. Regin qvad:

Hell dig Sigurd!" m. m.

Rydquist yttrar, att, "om äfven på flera ställen tydligen märkes, att dessa tillägg uppkommit som fyllnader, i tradition redan för handen eller af samlaren författade, i ändamål att gifva fragmenterna sammanhang och helhet, så tycker man sig deremot på andra ställen se en exposition af hvad skaldestycket icke kunnat upptaga, men som vid afsjungandet eller reciterandet blifvit uttryckt genom mimik eller yttre medel" ³⁾. — Det första af de ofvan anförda exemplen ur "Sången om Fafner" är tydligen en tillsats af främmande hand; det andra åter är af samma art, som flertalet af dessa i sångerna förekommande prosaiska länkar, att nemligen förtälja det, som icke kan upp-

³⁾ Rydquist, s. o. s. 171.

tagas i samtalsformen. Hvad deremot angår den förmodan, att dessa berättande mellanleder blifvit vid sångens utförande uttryckta genom "mimik eller yttre medel," så bekänna vi, att vi icke derom äro fullt öfvertygade; endast de prosaiska delarne af "Lokes smädelser," till hvilka vi straxt skola återkomma, synas oss lämpliga för ett så beskaffadt utförande, ty dessa hafva verkligen någon likhet med scenanvisningarna i ett drama. Oss synas de ifrågavarande mellanlederna mest märkliga ur den synpunkt, att de än ytterligare bestyrka de gamla skaldernas förkärlek för samtalsformen. De förekomma vanligen endast i sånger med dialog. Uti de rena dialogsångerna angifva de hvarföre samtalet i det följande tager en ny vändning, och högst sällan är ett sådant angifvande satt i versform, såsom uti 5 strofen af "Vafthrunders sång." Tydligare framträder deras karakter i några af de sånger, hvilka börja i berättande stil och sedan öfvergå i dialog; ty så snart dialogen inträdt, kommer det ej mer i fråga att öfvergifva den, utan, om något behöfver förtäljas, så sker det ej på vers utan på prosa; och dessa prosaiska leder beteckna sålunda huruledes dialogen trängt den episka formen åt sidan och inskränkt denna till det allra nödortftigaste. Man jämföre t. ex. "Völsungaqvädet." Beträffande sättet för sådana sångers utförande, föreställa vi oss, att de helt enkelt föredragits så, att en och samma person afsjungit eller i ett enkelt recitativ föredragit versarna, men berättelsevis framställt de prosaiska sammanbindningslederna, så att hvad som var handling har berättats, under det samtalet utgjort qvädet.

Annorlunda kan dock förhållandet hafva varit med Lokes smädelser, enär det bland alla mest närmar sig den dramatiska formen. Rydquist, Wieselgren m. fl. hafva anmärkt det dramatiska tycket hos denna sång och Simrock kallar den "ett litet drama" ⁴⁾. Dikten börjar med en

⁴⁾ Simrock, Die Edda. 2 Aufl. s. 409.

berättelse på prosa — "Ægirs gästabud" —, hvaruti uppräknas gästerna hos Ægir och förtäljes, att Loke dödade Ægirs tjenare Fimefeng och derföre blef drifven till skogen. Återvänd derifrån, frågar han Elder, hvad gudarna tala om i gästabudssalen, och dermed börjar den poetiska delen af dikten, "Lokes smädelser." Loke, inkommen i salen, hånar efter hvarandra alla gudar och gudinnor, till dess han slutligen blir bortkörd af den från Östervåg återkomne Thor. Derefter berättas på prosa, huru Loke förvandlade sig till en lax och blef af Asarne fångad och straffad. "Det är," säger Wieselgren, "en Eddisk Tartuffe, en bitter smädelse af Asaläran, utan det ringaste spår af Christendom, således utan tvifvel förskrifvande sig från den otro på Asagudarna, som synnerligen bland Götakämparna ej var ovanlig" ⁵⁾). Någon likhet med Tartuffe kunna vi väl icke upptäcka; men troligt är, att sången härleder sig från en sednare tid, då föreställningen om Asarnas undergång, vållad af deras egen skuld, trädde mera i förgrunden inom det religiösa medvetandet, en föreställning, som dock, ej till förglömmades, ganska tidigt ingick i nordbons känsla och redan i Völuspa uttalas samt sålunda sjelf utgjorde en väsentlig del af den religiösa tron. Hvad formen angår, så gör denna dikt verkligen skäl för namnet af ett litet drama, eller, om man inberäknar inledningen och slutet, båda i obunden stil, kan den sägas vara en berättelse, i hvilken sjelfva hjertpunkten på grund af dess skarpt tillspetsade dramatiska natur liksom af sig sjelf antagit en sjelfständig dialogisk form. Man kan äfven, om man så vill, betrakta inledningen och slutet som prolog och epilog. Den versifierade delen innehåller i sträng dialogform en raskt och lifligt tecknad situation af äkta dramatisk art, och emellan versarna finnas korta anvisningar, hvilka onekligen hafva stor likhet med de för skådespelarnes räkning inlagda parenteserna i våra mo-

⁵⁾ Wieselgren, Sveriges sköna litteratur. B. II. s. 59.

derna skådespel; t. ex.: "Då stod Vidar upp och skänkte i för Loke," eller: "Han såg på Sif; Loke fattade dryckeshornet, drack och qvad." Också har Wieselgren rätt, då han säger: "utfördes denna sång af flera med några mimiska anlag, så uppkom ovedersägligen en art skådespel" ⁶). Äfven spår af dramatisk karaktersteckning saknas icke, såsom uti framställningen af Thor och Loke ⁷).

Men om verkligen denna eller någon af de andra Eddasångerna blifvit på mimiskt sätt utförda, det måste vi i brist på giltiga vittnesbörd lemna oafgjordt; ovedersägligt är deremot, att qvädenas egen form intygar det de gamla skalderna gerna framställde en handling såsom närvarande och tilldragande sig inför åhörarne genom att låta de handlande personerna mot hvarandra uttala sina känslor och tankar, och att man sålunda redan i sångerna från vår historias gryning förnimmer vingslagen af den unga, ännu om sitt mål omedvetna, dramatiska fantasin hos nordbon.

Visa dessa litteraturens älsta minnesmärken redan tidigt yttringar af dramatiska anlag, så lära vi dock bättre känna anlagens art och beskaffenhet genom de förlustelser och lekar, hvilka af gammalt varit nordbon kära och vid hvilka han ända intill våra dagar med tillgifvenhet hängt fast.

Den uppväxande ungdomens vanligaste och käraste tidsfördrif uti forntiden var kropps- och vapenöfningar. Vid de stora gästabuden, på lekvallarna vid thingen eller på de lekplatser, der ungdomen från skilda orter stämde möte, aflade ynglingarne prof på sin skicklighet i vapnens förande och pröfvade hvarandras styrka, smidighet och

---

⁶) Wieselgren; s. o. — ⁷) Spår till dramatisk karaktersteckning röjes äfven i "Harbardssången," der Oden (Harbard) och Thor på dramatiskt sätt teckna sig sjelfva i sina yttranden. Jfr Simrock, Edda, s. 400.

snabbhet genom brottande, hoppande, snabblopning, bollspel m. m. — Men icke dessa kämpalekar, icke heller de slag af husliga lekar, hvilka afsågo att pröfva skarpsinnigheten, äro de, hvilka här för oss äro af vigt att granska; vi hafva endast att hålla oss till sådana lekar, hvilka innehålla ett mimiskt element och bland dem i första rummet dansleken.

Hammar-sköld har riktigt angifvit den synpunkt, ur hvilken dessa folkets förströelser kunna blifva föremål för litteraturhistorikerns uppmärksamhet. "Danslekens innersta väsende," säger han, "är en af musiken lifvad och upplyftad mimik och den, som önskar studera Nordens ursprungliga och originella teatraliska anlag, måste otvifvelaktigt åt dessa vända sin noggranna uppmärksamhet ⁸⁾).

Folklekar, vare sig med eller utan dans, äro visst icke egendomliga för den skandinaviska norden. De hafva funnits hos alla folk. Man påträffar danssånger — till en början af religiöst ursprung, sedan af profant — redan hos de gamla Grekerna, liksom de ännu lära bibehålla sig hos deras äfventyrliga ättlingar i våra dagar ⁹⁾); de dansälskande Spaniorerna hafva en stor mängd dansar och danssånger under olika namn, och flertalet af dessa äro mimiska ¹⁰⁾); i Tyskland diktade medeltidens Minnessånger Tanzlieder och Tanzweise ¹¹⁾); i Mones öfversigt öfver den äldre nederländska folklitteraturen omnämner han aderton

---

⁸⁾ Hammar-sköld, Svenska Witterheten. 2 Upl. s. 18. — ⁹⁾ Karl Otfried Müller, Gesch. d. Griechischen Literatur. I. s. 266—7, 288—90. — Firmenich, Neugriechische Volksesänge. s. 76. — Revue d. deux Mondes 1842. I. s. 183. — ¹⁰⁾ Schacks "Geschichte d. Dramatischen Literatur u. Kunst in Spanien" innehåller s. 377—388 en redogörelse för de spanska dansarna; från medeltiden äro Gibadina, Alemanda, Turdion, Pavana, Piedegibao m. fl.; från 16:de århundradet Zarabanda, Chacona, Escarraman, Gorona, Zapateado, Polvillo m. fl. Arvidsson, Svenska Fornsånger, B. 3. s. VI, upptager som spanska dansar blott Seguidillas och Tiranias y Polos; af dessa skall Seguidilla enligt spanska skriftställare först i början af förra århundradet vara upfunnen i Mancha; Tirana samt Polo äro tvenne dansar, hvilka jemte Fandango och Bolero äro blotta modifikationer af Seguidilla. — ¹¹⁾ Talvj: Charakteristik der Volkslieder germanischer Nationen. s. 355.

danssånger och säger, att än flera finnas i nyare sångböcker ¹²⁾; flera af de lekar, som ej beledsagas af sång och dans, hafva vi gemensamma med tyskar, engelsmän och fransmän ¹³⁾. Men för nordbon hafva dessa lekar en i folklifvet mera ingripande betydelse; ty utom det, att de hos oss förekomma i vida större mängd, än annorstädes, så synas de på samma gång mera bestämdt framgångna ur ett nationellt behof och stå i närmaste samband med det innerligare och förtroligare hem- och familjelif, hvilket af sjelfva klimatet i norden föranledes. Då unga och gamla under de långa vinteraftnarne sutto samlade kring härden, der de stora vedbrasorna sprakade, var sagors förtäljande, dans och lek den lika naturliga som mest älskade förströelsen. Synnerligast var väl detta förhållandet under jultiden, liksom ännu i dag svenska allmogen vid denna högtid gerna sysselsätter sig med lekar och dansar, och dessa derföre vanligen benämnas jullekar. Liksom sagan har sålunda äfven folkleken sammanvuxit med det nordiska folklifvet; och man finner att folket i dessa lekar inlagt mycket af sitt eget lynne. Den svenska folkleken antog karakteren af den stränga tukt och ärbarhet, som utmärker det nordiska familjelifvet, den afspeglade nordbons kärlek till naturen, hans uppfattning af lifvet och blef en afledare för det dramatiska konstsinnets, sådant detta hos folket uppenbarat sig. Något folkdrama hafva vi aldrig haft, men anlagen för dramatisk uppfattning och framställning hafva i folkleken gifvit sig luft. Folkleken har varit oss en — om ock torftig — ersättning för ett folkdrama.

Till en början uppehålla vi oss vid dansleken för att sedan vända oss till de lekar, hvilka ej beledsagats af dans och sång ¹⁴⁾.

¹²⁾ Mone, Uebersicht d. Niederländischen Volksliteratur Älterer Zeit. s. 219. — ¹³⁾ Arvidsson, s. o. III. i upplysningarne till de särskilda lekarna. — ¹⁴⁾ För samlandet och utgifvandet af våra folklekar stå vi förnämligast i skuld till A. F. Arvidsson, som i tredje delen af sina "Svenska Fornsånger" (Stockholm 1842) upptagit

Danslekens anor i Norden gå långt tillbaka. Den omtalas redan i de gamla sagorna, och från 1119 förtäljer Sturlunga sagan om ett gästabud på Island, der bland andra förlustelser äfven förekommo lekar med dans (dansleikr¹⁵). Dessa danslekar voro förbunda med sång, så att man dansade efter melodien af en visa, hvadan också stundom sjelfva visan kallades dans. "Thord," berättar Sturlungasagan, "gaf hästen en ryckning och qvad ljudeiligen denna dans: "Mina sorger äro tunga som bly"¹⁶). Dansvisorerna voro än af erotiskt innehåll än af satiriskt. I nyssnämnda saga berättas, huru Kolbeins följeslagare, som då voro med Brand Kolbjörnsson, brukade sjunga satiriska danssånger (dansageörd) och det kom till Thords öron och han tyckte ej derom, men när Brand fick höra deras smädelser (flymtan), bad han dem ej fara med slikt otyg, utan upphöra dermed, ty deraf kunde blott ondt och ej godt komma¹⁷). Att med ordet "dansageörd" här menas en satirisk sång, synes af hela sammanhanget, enär ordet sättes liktydigt med "flymtan" (libellus famosus, calumnia); och att just detta ord blifvit valt som uttryck för satirisk sång, tyder på, att dessa sånger användts eller kunnat användas som dansvisor. Troligen hafva de dansande äfven med miner och åtbörder gäckande härmat den eller dem, som visan syftat på. Den helige Jon Ögmunders saga omtalar kärleksvisor (mansöngsvisor) såsom begagnade till dans, och synes det af sättet, hvarpå dessa omtalas, som om de utförts som växelsånger emellan män och kvinnor. Det heter: "Innan den helige Jon blef biskop fanns en allmänt omtyckt lek, hvaruti karl skulle under dans sjunga mot kvinna vekliga och oskickliga sånger och kvinna mot karl kärleksvisor;" i en annan redaktion

---

nära 200 dansar och lekar. Smärre samlingar finnas uti Rich. Dybecks Runa, häftena 2 o. 4 (Stockh. 1842—43), i Nicolovii "Folkklifvet i Skytts härad" (Lund 1847), och i N. Liljas "Violen," Kalender (Lund 1841). — ¹⁵) Sturlunga sagan þ 1. c. 13. — ¹⁶) Sturl. saga 10 þ c. 25. — ¹⁷) Sturl. saga 7 þ c. 39.

af denna saga kallas dessa visor "fula, hånande och sådana, att man icke kunde höra på dem" ¹⁸⁾). Biskop Jon uppträdde med stränghet mot dessa lekar, afskaffade och förbjöd dem öfver allt. Dock vore det kanske förhastadt att på grund af denna beskrifning anse danslekarne hafva varit anstötliga ur sedlig synpunkt. Nyssnämnda ogillande uttryck ådagalägga blott den helige biskopens eller hans likasinnade biografis uppfattning af dansen. Andra bevis föreligga, hvilka styrka, att biskop Jon varit en sträng ifrare mot världsliga förströelser af ganska oskyldig art. Så säges, att kärleksvisor ville han icke höra eller tillåta sjungas, dock, tillägges det ganska naivt, fick han detta icke alldeles bortlagdt. Sagan berättar äfven, huru upprörd han blef, då han hos en af sina presterliga vänner, sedan biskop, fann Ovidii Ars Amandi. Det synes sålunda snarare hafva varit kärleken än dansen han förföljt, och den sednare endast på grund af frändskapen med den förra.

Så vidt vi känna, står han också ensam i sin förkastelsedom; ty att, såsom ett ställe i Sturlunga sagan angifver, det icke ansågs tillständigt för prester att dansa, bevisar icke att dans ansågs opassande eller syndig. "I Vidvik," heter det, "var mycken glädje och godt att vara, lekar och mycket folk. Det var en söndag, som der var mycken dans, och dit samlades mycket menniskor. Hamundr, prest från Holum, hade messat i Miklebæ om dagen och red så till Vidvik till dans och tog del i leken, och folk undrade mycket på att han dansade. Men när han kom hem till Holum, vrok biskopen honom ur kyrkan med skarpa förebråelser och ville ej se honom." Sedan tog väl biskopen honom till nåder på hans vänners förbön, men han återvann aldrig sin fordna aktning ¹⁹⁾). Då, som man finner häraf, det hos sjelfva folket väckte anstöt,

¹⁸⁾ "klækiligar visur ok hædiligar ok óáheyriligar." Biskupa Sögur. Kbhn 1858. I. Jóns Saga Helga hin elzta, C. 13. Jfr Jóns Saga Helga eptir Gunnlaug Múnk. — ¹⁹⁾ Sturlunga Saga p 9 c. 25.

att en prest efter välförrättad gudstjenst kunde på en söndag taga del i dansnöjen, så kan man mindre undra öfver biskopens vrede. I öfrigt tyckes dans hafva utgjort en allmänt och högt älskad förlustelse, och till och med de högre andligas tjenare roade sig dermed. Då biskop Gudmund for ikring och gästade för att taga upp tionde, kom han till Keldonesi, och om qvällen, då han lagt sig, "tog folket sig en dans i stugan och Knut prest satt på tvärpallen" ²⁰).

Dansen har utan tvifvel varit af dubbel art: den blef trådd, ringdans (t. ringeltanz, fr. carole) och den blef sprungen, springdans (t. reigen, fr. espringale). "Tråda dansen" är ett ännu hos oss brukligt talesätt. Ett exempel på den stormande dansen är den i Herrauds och Boses saga nämnda dansen "faldafeykir," så kallad, emedan qvinnornas hufvudbonad (faldr) dervid stod rakt i vädret ²¹). Med de trådda dansarna eller ringdansarna förbands alltid afsjunganget af en visa, och det är med dem vi här företrädesvis skola sysselsätta oss.

Länge bibehöll sig kärleken för dessa lekar hos isländarna, ehuru vi från sednare tider hafva om dem endast torftiga underrättelser. Arngrim Jonas, som skref i begynnelsen af 17:de århundradet, omtalar bland isländarnes förlustelser dansar, under namn af Vikivaki, i hvilka dansstegen bestämdes af tonerna i en visa, som en eller två personer afsjöngo, och i hvars omqväde alla instämde. Från medlet af förra århundradet berättar Eggert Olavsen, att han på sin resa genom Island funnit dessa dansar ännu brukliga ²²). Den enda af detta slag, som finnes upptecknad, är fullkomligt lik våra friarelekar, der deltagarne äro ordnade på två rader såsom i den bekanta

---

²⁰) Sturl. Saga p 5 c. 8. — ²¹) N. M. Petersen, Inbydelseskraft til Kjöbenhavns Universitets fest d. 6 Oct. 1861. s. 90—91. — ²²) Lyngbye: "Færøiske Quæder" (Randers 1822). Inledning af P. E. Müller, s. 37, der citerar ur Jonæ "Crymogæa" och Olavsens "Reise gjennem Island" meddelas.

"Simon i Sälle" ²³⁾). Keyser berättar om de isländska dansarna, att de dansande utförde hvar sin roll samt att hufvudpersonernas eller fördansarnes minspel, ja till och med deras dräkt var derefter afpassad. Men då man af brist på plats i de vanliga boningshusen för den till dans samlade mängden ofta begagnade kyrkorna till att dansa uti och dessutom mycken oanständighet skall hafva varit gängse vid sådana tillfällen, så blef all dans på ön strängligen förbjuden och gick verkligen temligen hastigt ur bruk ²⁴⁾). Deremot hafva de gamla dansarna bibehållit sig ända intill våra dagar på en annan skandinavisk koloni, Färöarna. Dessa öars ensliga läge och den ringa beröring, hvori dess befolkning stod till den öfriga världen, gjorde att moderlandets seder kunde här bättre bibehålla sig i gammalt oförfalskadt skick. De upplysningar vi hafva om de Färöiska dansarna äro derföre synnerligen egnade att sprida ljus öfver äldre tiders dansbruk i norden, och man kan med temligen hög grad af sannolikhet från beskaffenheten af dessa öboars dans sluta till beskaffenheten af den gamla nordiska dansleken. I en gammal beskrifning öfver Färöarne från år 1673 säges, att invånarne vid sina bröllop och under juldagarne förlusta sig med någon enfaldig dans, hållande hvarandra i handen uti en krets och sjungande några gamla kämpavisor; de flesta af dem kunna nästan alla kämpavisor, icke allenast de, som finnas i den gamla danska kämpaboken, men äfven många andra, som möjligen annorstädes äro glömda, men här lefva uti friskt minne och ideligen begagnas vid deras dans. Ännu 150 år derefter fortlefde samma dansar och samma visor i oförminskad friskhet; öboarnas största nöje var dans, gamla och unga togo deri del; från jul till fastan var den egentliga danstiden, men dessutom dansades äfven på heligda-

---

²³⁾ Lyngbye s. o. s. 37—8. — ²⁴⁾ R. Keyser, "Nordmændenes Forlystelser i Oldtiden" i Norsk Tidsskrift for Videnskab og Litteratur, udgivet af Lange. 2:den Aargang, s. 239. Källan, hvarur ofvanstående uppgift är hämtad, är ej af författaren angifven.

gar och vid högtidliga tillfällen, och alltid voro dansarna beledsagade af sång, aldrig af instrumentalmusik ²⁵).

Hvad som härvid i första rummet fäster vår uppmärksamhet, är att den historiska kämpavisan begagnats som dansvisa, ett bruk, som utan tvifvel kolonisterna fört med sig från hemlandet. Arvidsson vill deraf sluta, att dansleken skulle hafva sitt ursprung långt upp i hednatiden. Antagande, att de mythiska Eddasångerna varit begagnade vid gudstjensten och att de dervid afsjüngos och framställdes i någon art dramatisk dans, förmodar han, att den deraf uppkomna vana att i sång och handling utföra den episka diktens innehåll bibehållit sig, då riddarpoesierna efterträdt Eddasångernas mythiska tonarter, så att dessa på grund af gammalt bruk blifvit ej blott afsjungna, utan äfven beledsagade med någon mimisk dans ²⁶). Härmed må nu förhålla sig huru som helst, säkert är, att man kan uppvisa ett musikaliskt sammanhang emellan Eddasångerna och riddarvisorna. "Sångens äldste Ledsagelse var Dands," yttrar N. M. Petersen om riddarvisan, "derfra udgaar dens ensformige Rythme, den simple Melodie og de stærkt fremhævede Taktslag, den simple Vexling af Nedslag och Opslag.. Den ældgamle eddiske Sangvis gaar aabenbar igjen i Maalfylding og Strofens ensformige, men dobbeltartede Bygning, der svarer til det otteleddede og sexleddede Fornyrदारlag; hvortil ingen andre Udvidelser føjes, end Gjentagelsen af enkelte Ord eller Omkvæd, der staae i Forbindning med Vendingen i Dansen" ²⁷).

Har sålunda kämpavisans afsjungande varit i hela norden af gammalt beledsagad af dans, så återstår att skaffa oss kännedom om beskaffenheten af denna dans. Äfven härom lemna Färödansarna de bästa upplysning-

²⁵) Lyngbye s. o. Fortale s. VI. VII, der Lucas Debes "Færoa referata" (Kjöbenhavn 1673) citeras. Se vidare Inledningen s. 8.

— ²⁶) Arvidsson s. o. Företal. s. VII. — ²⁷) N. M. Petersen, "Bidrag til den Danske Literaturs Historie" (Kjöbenhavn 1853). Del I. s. 177.

garna. De beskrivas af Lyngbye på följande sätt: "Än är en, än en annan försångare, och alla, som kunna sjunga, instämma åtminstone i omqvädet. Dansen består deri, att män och qvinnor hålla hvarandra i händerna och göra tre taktmässiga steg framåt eller åt sidan och antingen balancera litet eller blifva stående stilla några ögonblick. Sången afser ej blott att som dansmusik ordna stegen, utan tillika att genom sitt innehåll väcka vissa känslor. Man kan märka af de dansandes beteende, att de icke äro likgiltiga för det, som sången innehåller, utan genom sina miner och åtbörder göra de sig omak att uttrycka sångens växlande innehåll. Detta gifver dansen, oakadt dess enfor mighet, så mycket intresse, att både gamla och unga fortfara med den flera aftnar i rad, nästan utan något uppehåll" ²⁸⁾). Ungefär så måste dansen hafva utförts i Sverige under medeltiden. Den har haft en utpreglad mimisk karakter. Visan har sjungits af fördansarne och de öfriga instämt i omqvädet. Omqvädets enkla ord och den rytmiska rörelsen, som beledsagat dess afsjungande, hafva varit uttrycket för den allmänna stämningen, den grundkänsla, på hvilken hela visans innehåll kunnat återföras. Ty ej må man fatta omqvädet så, att skalden skulle genom det åsyftat att göra visans stämning för sig lefvande, — han lefver ju sjelf i denna stämning —, utan vill han genom det uttrycka den verkan visan åsyftar framkalla hos åhörarne. "Derfor," yttrar N. M. Petersen, "lægger han Omkvædet i deris Mund; og hele Visen med sit Omkvæd gaar derved over fra at være en episk-lyrisk til en episk-lyrisk-dramatisk Digtning. Omkvædet svarer til Recitativet i Kantaten og til Koret i den græske Tragedie" ²⁹⁾). I huru nära samband omqvädet står till den mimiska dansleken, synes äfven deraf, att de bland våra yngre danslekar, i hvilka hufvudsaken är utförandet af det, som dansvisan angifver, hafva nästan alla omqvæde, och i några har om-

²⁸⁾ Lyngbye, s. o. s. 8—9. — ²⁹⁾ Petersen, s. o. I. s. 180.

qvädet växt så ut, att sjelfva visans ord krympt ihop till en enkel enradig föreskrift för mimiken, under det omqvädet upptar tre eller fyra rader. Så är förhållandet i denna visa:

"Behagar ungersven att taga sig en vän?
Rosor och liljekonvaljer.
Rosor och liljekonvaljer små,
Allt hvad mitt hjerta syftar uppå,
Rosor och liljekonvaljer.

Och ungersven dansar med sin vän!
Rosor och liljekonvaljer m. m.

Och ungersven han klappar sin vän!" m. m.

(Arv. III. s. 260.)

Man kan nästan säga att här i visans ställe trädte en mimisk handling, som uppbäres af och finner sin förklaring i den ungdomligt vårliga stämning, som omqvädet uttalar; utan detta omqväde vore dansen utan all poesi.

Den äldsta formen för den mimiska dansleken synes sålunda hafva varit den, att antingen en person eller ock ett par afsjungit en riddarvisa från början till slut, så väl det berättande, som dialogen, och dervid sökt att med miner och åtbörder uttrycka de i visan skildrade tilldragelser och känslor, under det att de öfriga dansande hafva som kör genom omqvädet och enkla rytmiska rörelser uttryckt den stämning, hvaraf innehållet uppbäres. Detta är den enklaste form af scenisk framställning.

Under tidernas lopp har man väl upphört att städs se med dans sålunda beledsaga romansernas afsjungande. Några hafva dock fortfarande begagnats till dans, förlorat sin ursprungliga karakter och blifvit hvad vi nu kalla dansvisor. Så finna vi bland våra äldre kända dansvisor många, som tydligen varit gamla romanser. Samtidigt dermed har säkert utbildats en ny form af mimisk dans, hvilken ännu kvarstår i några af våra danslekar. I stället för att visan blott sjöngs af försångaren, deltog nu alla i sången, lemnande blott de dialogiska delarna åt ett

par personer, hvilka föreställt dem, som utförde handlingen. Då kören, för att begagna detta uttryck, sålunda blifvit en reciterande, i stället för en blott reflekterande, måste omqvädet bortfalla som onödigt. Också finner man, att alla sådana danslekar sakna omqväde. Vi vilja som exempel anföra en af Arvidsson upptecknad danslek.

"Der kommer en riddare på vår äng

Han rider, men han rider sakta.

Det står en jungfru och bäddar

säng

På henne månde man akta.

(Ett fruntimmer går inom ringen

och utför mimiskt uppbäddan-

det af en säng.)

Och intet bäddar hon med bol-

stren blå,

Ej heller bäddar hon med täcke;

Hon bryter qvistar och plockar

strå,

Så långt som hennes händer räcka.

(Riddaren träder in i ringen och

sjunger:)

"God dag, god dag skön jungfru!

Hvem bäddar ni åt här i ängen?"

(Jungfrun svarar:)

"Jag bäddar åt aldrakärestan min

Och här ska vi sofva länge."

(Riddaren sjunger:)

"Och silkestyg|ger jag er till skor

Och silfret klara till spänne,

Om ni vill lofva mig er tro

Och dansa med mig här i ängen."

(Jungfrun svarar:)

"Och intet gifver jag bort min tro,

Allt för så ringa presenter;

Ty jag har tagit guldringar fem

Af en bland konungens drabanter."

Riddaren knäpper upp sin väst

Och låter stjernan lysa.

(Riddaren sjunger, under det de

dansa om:)

"Här är riddaren, som du har fäst,

Och troget hjerta hyser."

(Arv. III. s. 229.)

Klarligen hafva vi här ett från riddarvisan hämtadt motiv. Den med en riddare vid konungens hof trolofvade jungfrun går på ängen och med tankarna på sin frånvarande älskare bryter hon blommor och plockar hon strå till en doftande bädd. Då kommer riddaren; han saktar sin ridt, då han ser sin mö. Vare sig att han är förklädd eller den långa skillsmessan gjort honom svår-igenkännelig, han begagnar sig af denna omständighet för att pröfva hennes trohet. Hon motstår de frestande anbuden, och glad ger han sig tillkänna som den, der henne fäst och troget hjerta hyser. — De berättande delarna af denna visa sjungas af de i dansen deltagande, men dialogen blott af

de båda älskande, och dessa utföra de i visan liggande antydningar till mimisk framställning, såsom stråplockandet, bäddningen m. m. Här kan man sålunda säga, att en rollfördelning egt rum; de båda hufvudpersonerna hafva trädt ut ur den reciterande körens leder och åskådliggöra en handling genom dialog och åtbördsspel. Detta är redan en mera utbildad form af dramatisk framställning.

En tredje form, som bestått deruti, att man teatraliskt utfört en historisk visas innehåll i alla dess enskiltheter, har kanske äfven i äldre tider varit i bruk, åtminstone har i ett enstaka fall ett sådant bruk fortlefvat ända in i våra dagar. Geijer och Afzelius intyga, att den bekanta visan "Herr Carl eller Klosterrofvet" ända in i början af detta århundrade "ofta utfördes af ungdomen i landsorterna som mimiskt skådespel"³⁰). Dess innehåll ger också anledning till ett rikare och mera utbildadt spel. Herr Carls käresta har blifvit inspärrad i kloster, och bedröfvad beder han sin fostermoder om råd och hjälp för att få henne ut. Hon råder herr Carl att ställa sig död och låta lägga sig på bår. Han lyder rådet och båren föres till klostret. Jungfrun ber sin fostermor att få gå in i vaktstugan och se herr Carl på bår. Hon betraktar sorgset hans krusade hår, hon lyftar upp svepningen för att för sista gången se sin älskare, suckande:

"Ack! medan du här lefde
Du var allrakärestan min."

Men när de öfriga jungfrurna aflägsnat sig ur vaktstugan, och jungfrun är ensam med sin älskares lik, springer denne upp, tager henne fatt och bortförer henne. De kvarblifna nunnorna, som tro att en Guds ängel bortfört deras syster, sjunga hvar för sig:

"Christ' gif en sådan ängel
Komm', tog båd' mig och dig!"

³⁰) Geijer och Afzelius, Svenska Folkvisor. I. s. 179.

Väl känner man icke, huru gammalt detta bruk är, men otroligt synes ej, att det gått temligen långt tillbaka, om det än möjligen under en sednare tid blifvit mera utbildadt.

Sannolikt är, att ej blott romanser, utan äfven rent lyriska sånger blifvit begagnade som dansvisor, men i dessa har, som man lätt inser, mimiken endast ett ringa spelrum ³¹).

Öfvergå vi från denna undersökning om dansens utförande i äldre tider till ett skärskådande af de danlekar, som ännu finnas i behåll, så kunna dessa med hänseende till innehållet indelas uti: 1) romanser eller sådana, af hvilka flertalet troligen varit gamla riddarvisor, 2) lyriska sånger, begagnade för dans, och 3) särskildt uppfunna danslekar ³²). Dessutom finnes en mängd sånger, hvilka bilda öfvergången emellan de olika slagen.

Fråga vi ur hvilka samhällsklasser folk- och dansleken framgått, så blir svaret, att alla klasser hafva till den lemnat sin tribut.

Hvad först angår romanserna, så synas oss de starkaste skälen tala för den mening, att de icke utgått från allmogen, utan att de, liksom riddarvisorna, till hvilkas klass de ju höra, diktats af tidens förnämte och bildade män. Riddarvisorna skildra nemligen uteslutande de högre klassernas lif och seder. Skulle de hafva utgått från allmogen, så skulle detta förutsätta en så stor själförnekelse hos folkskalden, att man hvarken kan fatta möjligheten deraf eller skälen dertill. Är det troligt, att skalden skulle helt och hållet saknat toner för sin egen och sina likars nöd och glädje, under det han, blind för sin närmaste omgifning, endast haft öga för det högre stån-

³¹) Under 14:de århundradet och kanske tidigare har man brukat en dans efter instrumentalmusik, mera liknande nyare tiders dans. I den fabelaktiga Herrauds sagan från 14:de århundradet omtalas flera sådana dansar efter harposlag och deribland den ofvannämnda "Faldafeykir." Keyser, s. o. s. 239. — ³²) Jfr Arvidsson, s. o. s. XI.

dets pragt och herrlighet, endast för dess angelägenheter och öden haft hjerta? Man har funnit en motsägelse ligga deruti, att riddarvisorna hämtat sina ämnen från det förnåma lifvet och ändock varit och ännu äro inhemska bland allmogen. Geijer söker lösa denna motsägelse genom det antagande, att de tillhöra en tid, då ännu ej stånden trädte i någon fiendtlig motsats till hvarandra och adlen ännu tillhörde folket och betraktades som dess egen blomma och herrlighet³³). Men månne man icke lika lätt kan lösa svårigheten genom antagandet, att riddarvisorna framspirat inom de kretsar, hvilkas hela lif de afspegla, samt på grund af den nära beröring, som under medeltiden herrskade emellan de särskilda klasserna, snart gått öfver till menige man och slutligen, sedan de upphört att sjungas i adelsmannens salar, stannat kvar som en hyddans uteslutande egendom? På samma sätt återfinner man ju ännu i bondens sedvanor, i hans bonings inredning, i hans husgeråd m. m. mycket, som visar tillbaka på adlens lefnadssätt under flydda århundraden. Hvad som blifvit yttardt om riddarvisan, gäller äfven om den dermed förknippade dans. Hos bonden som hos herremannen var dansen visans ledsagare, och på en tid, då nöjena voro desamma för alla klasser, blefvo äfven lätt dansar och dansvisor gemensamma, och de högres dansar upptogos raskt af medelklassen och folket, samt kvarstannade der, då nyupptagna bruk och seder förvisade dem ur riddarborgarna och de förnämas samqväm.

Hafva romanserna blifvit diktade inom de högre ståndens krets, så finnas andra dansvisor, hvilkas författare man har att söka bland folket sjelft. Omöjligt är visserligen icke, att äfven några så väl bland de rent lyriska dansvisorna som bland de egentliga danslekarna kunna hafva samma ursprung som romanserna; men om flertalet

---

³³) Geijer och Afzelius, s. o. s. XX och följ. Jfr om hela denna fråga N. M. Petersen, s. o. B. I. s. 173 o. f.

gäller, att de antingen förskrifva sig från medelklassen eller ock hafva alla kännemärken af att vara allmogens eget verk. Huru tilldragelser än inom det offentliga, än inom den enskilda kretsen gifvit anledning till lekars uppkomst, skola vi längre ned visa, äfvensom att ända in på vår egen tid folket visat sig verksamt i skapandet af sådana. Och med ett så lifligt intresse för dessa förlustelser är det otvifvelaktigt, att alltjemt folkfantasiens varit verksam med skapandet af nya och ombildandet af gamla lekar. Också visar sig en märklig skillnad emellan sånglekarna, ty då några hafva folkvisans hela naivitet, äro andra så reflekterade, så i form och uttryckssätt påminnande om konstpoesien, att de kunna ganska väl vara författade i går eller i dag. Så bära t. ex. "Kärleken säges vara blind," eller "Tro ej Chloris att jag är," båda i Arvidssons samling (III. s. 321 o. 348), en omisskännelig prägel af att tillhöra en sednare tid; och sannolikt är, att de, som diktat dem, icke tillhört allmogen utan den bildade medelklassen. Samma är förhållandet med de dansvisor, hvilka innehålla en ända in i detaljer genomförd allegori. En sådan är t. ex. den allmänt utbredda danslek, som i Skåne och Finland har denna början: "In slapp jag och vardt så glader," men i Östergöthland: "Ungersven gick att spatsera" (Arv. III. s. 220). I denna lek föreställer ringen en örtagård, de dansande tärnorna rosorna, en i ringen stående karl örtagårdsmästaren, och hela visan fasthåller vid denna allegori med en konsekvens, som icke vanligen tillhör folkpoesien, hvilken väl symboliserar, men icke synnerligen älskar den torra allegorien och allra minst ger sig ro att genomföra den i enskiltheter. Deremot torde möjligen de lekar hafva sitt ursprung ur folket, hvilkas innehåll vänder sig kring bondens arbete på åker, äng och loge samt kring bondhustruns hemsysslor, såsom "Så hafra," "Skära hafra," "Väfva vallman," eller kring fiskarens och näringsidkarens yrken, såsom "Aborren leker," "Barka hudar," "Sälja pottor," eller de, hvilka ansluta sig till folkets

vanor och bruk, såsom "Klippingshandskar jag dig gifver," eller "Ungersven med ett nytt mojeng" (Arv. III. s. 290). Skulle man än vilja tillskrifva några af dessa en annan samhällsklass, så äro dock obestriddigen, såsom äfven straxt skall visa sig, flertalet af de lekar, som icke beledsagas af sång och dans, uppfunna af allmogen. Och slutsumman af dessa här gifna antydningar blir dock, att alla stånd och alla klasser hafva lemnat sina bidrag till folkleken, och mera än någon annan yttring af folkfantasiens torde folkleken vara ett resultat af hela folkets samverkan.

Är svenska folkleken en så märklig yttring af folkandan, då torde det ock löna mödan att närmare lära känna dess karakter.

Arvidsson indelar sånglekarna efter utförandet i dem, der de lekande äro ordnade i en rad eller i tvenne rader eller i ringdans. Vi upptaga denna indelning och vända oss först till den talrikaste klassen eller ringdansarna.

Ringdansens vanligaste form är följande: de dansande hålla hvarandra i hand och bilda en ring, som oupphörligt dansar om under sången; inom ringen befinna sig en person och efter anvisning af sången uppbygger denne till dans en person af motsatt kön ur ringen, dansar om med sin hälft till sångens slut, hvar efter han eller hon åter ingår i ringen, lemnande den uppbyggda kvar för att i sin ordning under sångens förnyande bjuda upp, dansa och gå tillbaka i ringen. Denna grundform förändras allt efter som en starkare uppfordran till mimiskt spel ligger i dansen; men öfverhufvud taget kan sägas, att, om än undantag kunna uppvisas, höra dock kringdansandet, uppbyggnaden till dans och parets åtskildande vid sista versen i visan till ringdansens väsentliga kännetecken. Deraf betingas ock dansvisans innehåll. Det är nästan uteslutande erotiskt, ty uppbyggnaden till dans är naturligen en bild af en kärestas upptäckande, återfinnande, mötande, eller ock af ett frieri, och parets dans betecknar en kärleksförbindelse, en sammankomst, en tro-

lofning³⁴). Ringen föreställer det dansande parets omgivning, är en representant af släktet. Än går ungersven ut en aftonstund i den gröna dalen för att höra foglarnas sång, men träffar händelsevis en flicka, hvilken han bjuder sin hand och svär trohet i döden. Än går han med hjertat så hårdeligen bedröfvadt för den lilla vännens skull, då kommer hon sjelf, och han räcker henne handen och hon lofvar att ingenting skall åtskilja dem här på jorden; skälmskt invänder väl hon, att döden kan han dock icke strida emot, men en sådan invändning bekymrar honom föga, ty, sjunger han:

"Ändå äst du mitt hjertekorn, det lilla!"

Än har han sett allrakärestan i går afton i det gröna gräset eller i det klara månskenet, och nu går han och söker henne och gläds, när han henne möter. Än åter hafva de båda älskande varit skilda "uti ett år eller sju" — ty för åtskilda älskande gifves ingen tideräkning, endast en evighet — och nu återfinna de hvarandra plötsligen. Här kommer riddaren, bortför skön jungfrun från höganloftsbur, och han rider fort, ty "annars kan någon ta dig från mig," men de andra dansande sjunga, under det ringens fart ökas:

"Låt oss alla rida efter
I fullan fläng,
Det hjälper ej, om vi ska rida
I dagar fem." (Arv. III. s. 218.)

Här går flickan åt källaren "om qvälle" för att möta sin vän, den snälle, och de afhandla sina angelägenheter, tala om de skänker, han lofvat henne, om de elaka menniskor, som ej kunna lida att de komma tillhoppa. Men ej blott kärlekens fröjder, äfven dess qual upptagas i ringdansen. Den sorgsna jungfrun går i lunden, sätter sig i gräset med

³⁴) Undantagsvis betecknar parets dans blott att de dansande, utan att älska hvarandra, äro inbegripna i ett samtal, som lifligt intresserar, men äfven då vänder sig samtalet helst kring kärlek.

den snöhvita handen under kind; då får hon se sin käresta under linden och hon skyndar att räcka honom sin hand, bjudande honom sin tro och sin ära; men han, den trolöse, säger sig ej derpå sätta värde, och den öfvergifna klagar öfver verdens falskhet:

"Gud nåde den flicka, som tro skall en skalk!"

(Arv. III. s. 270.)

Man finner huru samma enkla motiv kan i oändlighet varieras. Det är den gamla historien, som dock evigt blir ny.

Märkligt är, att kärleken i dessa dansvisor alltid framställes i en strängt sedlig form. Tager än kärleksbönen stundom en form, som denna: "lägg mig på armen, så soffer jag väl," så betecknas dermed det äktenskapliga förhållandet, ty ofvanpå följer:

"För dig vill jag lefva, för dig vill jag dö,
För dig vill jag våga mitt hjerteblod röd."

(Arv. III. s. 304.)

Förgäfves bjuder ynglingen silkesklädning, silfverspännen eller det röda gull, först då gifver flickan honom sin tro, när han fäster henne med guldringen

"Först till brud och så till skrud,
Och så till redelig matrona." (Arv. III. s. 295.)

Också nämnes ofta i dessa visor uttryckligen brölloppet som slutet på kärlekshandlen.

"Guldkronan, den skall du bära,
Och brud det skall du bli,
Du flicka lilla kära,
Det skall du få si!" (Arv. III. s. 352.)

Om svenska folkleken i allmänhet anmärker Rydquist, att den har en sedesam, ehuru ändock frisk karakter, och att, om något sjelfsväldigt vid utförandet då och då frambyter, så är detta sällan att härleda ur sjelfva kompositionens eget väsende. Väl anför han ett enstaka undantag i en pantomimlek, men anmärker riktigt, att denna lek

icke har något egentligt svenskt lynne, utan troligen har ett främmande ursprung ³⁵). Samma sedesamma, friska karakter igenfinna vi i våra dansvisor, och om man — ehuru det sällan händer — i den talrika samling, som vi ega af dessa, skulle stöta på uttryck, som synas tyda på en sinlig uppfattning af kärleken, så stämma dessa uttryck oftast icke med tonen i det hela, såsom i visan "Så komma de jungfrur spatserandes" (Arv. III. s. 296), utan synas snarare vara främmande tillsatser ³⁶). Väl finnas visor, i hvilka det förhållande, hvaruti personerna genom dansen träda till hvarandra, betraktas från en blott skämtsamt sida, och der den ena eller båda parterna trösta sig öfver brytningen eller öfver den erhållna korgen med hoppet att finna ersättning på annat ställe; men dessa dansar böra ur annan synpunkt betraktas och vi skola straxt till dem återkomma. Ser man bort från dem, så äro äfven de visor högst få, i hvilka gifven tro brytes, och sker detta, framställes det alltid som tadelvärdt och åtföljes af straff. I visan "Lyster ungersven dansa" (Arv. III. s. 263) vill ungersven sätta en ring på jungfruns finger, men hon är redan trolofvad med en annan; dock låter hon förmå sig att med honom svänga om i dansen, men hon får deraf stor sorg i sitt hjerta.

"Och ungersven tager till sin hatt
Så bjuder han skön jungfrun godnatt."

Som ett motstycke anföra vi en annan danslek, i hvilken jungfrun, som i trädgården skulle skära strå, öfver-

³⁵) Rydquist, s. o. s. 250, noten 1. — ³⁶) Det är tydligt, att upptecknaren icke alltid kunnat åtkomma visorna i deras ursprungliga och oförfälskade skick; under tidens lopp hafva versar ur en visa gått öfver i en annan, och det är icke alltid från dansvisor sådana främmande elementer blifvit upptagna. Den här ifrågavarande visan kan tjena som ett exempel derpå. Denna visa, n:o 55 i Arvidssons samling af ringdansar, bör troligen afslutas med 7:de versen, hvilket en jemförelse med ringdansen n:o 21 i samma samling tyckes styrka; 8:de och 9:de versarna höra troligen till en annan visa och ett annat sammanhang, hvaremot 10:de och 11:te versarna förmodligen äro lånade ur en sjömansvisa.

raskas af en ungersven, hvilken ber henne stanna hos honom; jungfrun säger sig ej våga det af fruktan för sin mor, och ungersvennen föreslår då en list att narra modren, men får derpå till svar:

"Och ljuga så, och ljuga så,
Det går ju aldrig an; —
För huru långt det går omkring,
Så kommer sanningen fram." (Arv. III. s. 272.).

Den sedesamma ton, som genomgår dansvisorna, yttar sig på ett märkligt sätt vid visans slut. Då det nemligen tillhör ringdansens form, att det dansande paret åtskiljes vid sista versen i visan, så tyckes det ligga nära till hands att fatta skilsmessan som en upplösning af kärleksförhållandet, och fullkomligt osökt skulle här osedliga motiver kunnat underskjutas. Visserligen finnas visor, i hvilka slutet är ett trolöst öfvergifvande; men dessa äro högst få, såsom vi ofvan nämnt. I allmänhet röjer sig deremot på denna punkt mycken finhet, sedlig takt och fyndighet. Ofta reflekteras icke på upplösningen; med sången slutar dansen, och upptages den ånyo, så betraktas detta som en ny scen, oberoende af den förra. Och att en och samma person spelar med uti båda scenerna, fäster man sig icke vid; det är olika roller han utför. Så t. ex. i de visor, der allt slutar med ett ja på friarens bön; knappt är ordet utsagdt, förrän han utbrister:

"Uppå detta ljufva ordet	För nu är tiden och nu är stunden,
Tager jag dig till mig in.	Och nu har glaset runnit ut.
Ingen menniska uppå jorden	Hvarken vinter eller sommar
Skall åtskilja vårt kärleks sinn.	Skall vår kärlek taga slut."

Men stundom, och det icke heller så sällan, fästes uppmärksamheten just på sjelfva skilsmessan, och denna motiveras då på olika sätt. Än tager riddaren ett formligt afsked, tilläggande:

"Det blifver ej så långt
Tills jag kommer igen." (Arv. III. s. 227.)

Än betraktas sammanträffandet som ett verk af en lycklig slump, om hvilken man ej så noga vet, när den kan återkomma:

"Och skulle jag aldrig mera med dig få tala,
Den högste Guden, den högste Guden
Beskydde dig och hugsvala." (Arv. III. s. 320.)

Än bjuder den bortgående afsked med sinnet sorgset öfver det misslyckade frieriet. En annan gång säges öppet ifrån att med dansens slut är också allt förhållande emellan de dansande slut, och sorglös och glad sjunger gossen eller flickan:

"Du är min och jag är din,
Så länge denna dansen varar." (Arv. III. s. 293.)

En annan gång åter tager allt en komisk vändning. Och detta förer oss öfver till en ny sida hos våra folklekar: den friska humor, den naiva skalkaktighet, som i dem uttalar sig.

Det ligger i det svenska folklynnnet en alldeles egenartad humor, och det skulle väl löna mödan att följa dess gång genom litteraturen, ända från de mythiska Eddasångerna, såsom "Thors resa till Utgård," "Hammarhämtningen," ända till den Bellmanska dikten, uti hvilken den hittills vunnit sitt högsta uttryck. Det är en humor, som med glad, djerf och öppen blick betraktar verlden, som lifvas af en hög sjelfkänsla, i hvilken väl ingår känslan af den allmänna menskliga svagheten, men lika mycket känslan af den egna styrkan, hvilken vågar allt, derföre att den icke fruktar något, och som derföre stundom uppträder som en öfverdådig lustighet, icke utan en djup ansats af ironi. Denna humor hvilar icke på den djupa reflexion, ur hvilken den fria försonande humorn framgår, men samma sunda sedliga lifskraft, hvilken hjälper menniskan igenom reflexionens afgrunder, yppar sig äfven här, fast i en trotsigare form. Den känner sin styrka gentöfver verldens lumpenhet, och den sätter menniskan i stånd att när som

helst vedervåga allt verdens goda, till och med det egna lifvet; ty det är ju icke mycket bättre värdt. Men på samma gång är detta humoristiska trots förenadt med en djup känsla, som är för frisk för att vara känslösam, och hvars allvar gör, att humoristen kan utan fara leka med det, för hvilket han hyser aktning och vördnad; ofta kan ju nemligen det i sig vördnadsvärda framträda under former och uti förhållanden, hvilka synas strida emot dess sanna väsende, och en sådan motsägelse är humorn genast färdig att taga fasta på. Af denna humor, hvars grunddrag vi, efter vår uppfattning, här antydt, påträffa vi enstaka yttningar äfven i dansarna.

Stundom är det blott ett af naturen skämtsamt lynne, som i visans hela ton och anläggning ger sig luft.

"Se linden är grön
Och flickan är skön.

"Kom dansa med mig
Jag håller af dig." —

"Mins du hvad du bad mig?
Att jag skulle ta dig;

Mins du hvad jag svarte dig:

Jag vill inte ha dig
För tusende dukater?" —

"Hvarföre?" —

"Jo derföre,
Du är så långer och så later."

(Arv. III. s. 305.)

Stundom visar sig jungfrun något gensträfvig och gäckas först med friaren, innan hon räcker honom sin hand:

"Och får jag ingen annan, hvad skall jag med dig?"

Mera humoristiska äro de stycken, der hela kärleksförhållandet ironiseras och hvilkas grundtanke uttalas i orden:

"Vill du intet ha mig,

Kan en annan ta mig,

Se, så blir jag qvitt från dig." (Arv. III. s. 325.)

Här är den romantiska kärleken slut och det nyktra förståndet har trädtt i dess ställe. Och detta vet mycket väl, att om man icke lyckas här, så kan man lyckas der. De dansande skiljas med största lugn, och ingen blir den andra något skyldig.

"Liten är du,
Så stor är jag,
Små äro vi båda.
Fria nu, hvart du fria vill,
Mig får du aldrig." (Arv. III. s. 284.)

Uttryck af samma stämning finner man i åtskilliga löjliga bröllops-lyckönskningar, hvilka i dansvisorna förekomma, t. ex. i visan "De stolta Nunnor." Men tydligare framträder humorn, när midt uti en skildring af romantisk färgton med högtspända känslor plötsligen inkastas ett stycke bastant prosa; så bland andra i "Ungersven spände sin båge." Denna visa är hållen i romansens tonart och är en bland de mest mimiska af detta slag. Ungersven går ut att skjuta foglar, men pilen träffar hans kärestas lif; i förskräckelsen dånar han och på två timmar talar han ej ett ord. Jungfrun är otröstlig, men slutligen kommer ungersvennen till sans, stiger upp och dansar med sin käresta, och ofvanpå denna rörande tilldragelse sjunges:

"Det går väl an att leka, så länge vi är två,
Men annat kommer efter, när vaggan börjar gå.

Det går väl an att leka, så länge barn ej gråt,
Då få vi intet sofva för sådan olåt." (Arv. III. s. 214.)

Dessa slutversar bidraga äfven att ställa visan i dess rätta ljus och afslöja den ironi, som genomgår densamma.

Vill man åter höra huru den öfvergifna lustigheten låter sig förnimma, lekande med sammanhanget emellan tingen, kastande allt om hvartannat och görande sina bizarra bocksprång, då kunna vi som prof anföra:

"Om alla buskar vore spickemat,   "Och all den kärlek jag till dig bär,
Och alla bäckar vore soppa,   Den hänger jag upp i skorsten;
Skull' jag ta' mig ett stycke bröd   Hvar gång jag uppå spjellet drar,
Och sätta mig till att doppa."   Så faller den ner i aska."

(Arv. III. s. 300.)

Det lifliga natursinne, som utmärker all folkpoesi, återfinna vi uti dansvisorna, ty den enkla okonstlade glädje, som genom dansen ger sig luft, är med fröjden åt naturens skönheter nära befryddad. Blifva än oftast dessa

lekar dansade inom den trånga kammaren, så har dock skalden alltid tänkt sig naturens stora danssalar i ängarna och i den gröna lunden såsom de platser, der dansen bör gå under foglarnas sång. Derföre börja också de flesta visor med en naturmålning, hvilken på samma gång den anslår stämningen och förlänar hela visan en doft af naturfriskhet, äfven tjenar att angifva lokalen, der man har att föreställa sig tilldragelsen. Det är dekorationerna för det lilla dramat, som sålunda målas för vår fantasi. Än sker detta genom några enkla drag, såsom:

"Der växte en lind uppå min faders gård
Som grönskar så vackert både sommar och vår."

(Arv. III. s. 214.)

eller såsom i denna täcka vintertafla, så åskådlig i all sin enkelhet:

"Klar sol på blå himlen lyser,
Kalla vattnet uti klara källan det fryser."

(Arv. III. s. 313.)

Än är skildringen utförligare och skalden dröjer med förkärlek vid densamma; så uti denna början:

"Jag gick mig ut om en aftonstund till att höra
Foglens sång, som hjertat mitt månede röra,
Uti den gröna dalen
Att höra näktergalen,
Foglar små, så många tusentalen."

(Arv. III. s. 275.)

eller i denna:

"Vips lustigt i gröna dalen,
Der kärestan bor,
Der göken månede gala
Och svalan bygger bo;

Der lärkan hon sjunger
Med sin lilla tunga,
Och gräset det gror."

(Arv. III. s. 352.)

Det djupt kända sammanhanget med naturen låter skalden med lätthet på den öfverföra föreställningar från andens verld, och derföre griper han liksom slumpvis den ena eller andra bilden ur naturen för att genom den ut säga det outsägliga. Rörande i all sin otymplighet är följande lilla af Nicolovius upptecknade visa:

"Lyster eder trå en dans!
 Rosor och violer!
 Roseneträd bär roseneblad.
 Sådana rosor vilja vi ha,
 Rosor och violer!
 Der sitter en ros uti hans hatt,
 Hade jag den, så vore det godt;
 Rosor och violer."

Det är rosen i gossens hatt, som kommer flickan att tänka på ängens blommor, och hennes kärlek till dem blir uttrycket för hennes kärlek till gossen; men den stammande känslan har svårt att komma till orda, och så upprepar hon ständigt samma ord, rör sig på samma sätt inom ständigt samma krets; ty hjertat är så fullt af det ena och samma.

Skall bröllop firas, så skall det vara

"om en midsommarsdag,
 Då alla ljufva lindar i skogen bära blad."

(Arv. III. s. 226.)

Och lyckönskningarna lyda:

"Vi önska vårt brudpar så mången god stund,
 Som linden bär blad och gräs uti lund.

Vi önska vårt brudpar så mången god natt,
 Som himlen är med stjernor kringsatt."

(Arv. III. s. 348.)

I likhet med folkvisan älskar ej heller dansleken det jemförande "liksom," utan uppställer endast bilden, lemnande åt hvem det lyster att göra tillämpningen. Beskrifningar äro sällsynta, men, der de förekomma, merendels sant poetiska, så i de nyssanförda naturmålningarna. Den älskade beskrives blott med ett eller med ett par epitheter. Tarfvas någon större åskådlighet, så inskränker sig visan till omnämmande af något enstaka drag; men detta är då så skickligt valdt, att det ensamt är tillräckligt att för fantasien frammana hela bilden.

”Mitt hvitgula hår skall hänga
 Som röda gullsträngar,
 När solen skin’ klar.” (Arv. III. s. 352.)

Ehuru vi vid denna undersökning endast haft ringdansarna för ögonen, äro dock de egenskaper, vi hos dem uppdagat, icke uteslutande deras tillhörighet, utan de återfinnas, mer eller mindre skarpt utpreglade, hos svenska folkleken öfverhufvud, endast att de här tydligare framträda på grund af ringdansens mera poetiska karakter. Denna danslek är nemligen oskiljaktigt bunden vid sången, och genom sången ledes folkvisans poesi öfver i folkleken. Alla de mest poetiska dansvisor tillhöra ringdansen. Dermed vilja vi visst icke hafva sagdt, att alla dessa visor äro poetiska; ty om man än i somliga finner den naivaste och skäraste folkpoesi, så synes uti andra melodien hafva varit den magnet, som dragit till sig en del ord utan synnerligt samband dem sjelfva emellan.

Betrakta vi åter ringdansen ur dramats synpunkt, så står den på grund af sin mera lyriska karakter i detta hänseende efter en del andra folklekar, ehuru å andra sidan icke kan nekas, att der ringdansen upptagit ett starkt mimiskt element, får detta genom den begränsade lyriska ramen liksom mera konstnärlig afrundning; den är ock för känslan mera tilltalande. Man har anmärkt, att i allmänhet uti de germaniska, men synnerligast uti de skandinaviska folkvisorna förherrsakar det dramatiska elementet till den grad, att till och med, der detta element har en nödvändig tillsats af det episka, framställes nästan alltid berättelsen i presensform, hvarigenom det berättade sålunda blir en åskådlig handling³⁷⁾. I lika hög grad är detta förhållandet i ringdansvisan; börjar än stundom en sådan visa i præteritiformen, så går den nästan utan undantag öfver i presensform; de flesta danslekar äro dessutom alltigenom dialogiska.

³⁷⁾ Talvj, ”Charakteristik der Volkslieder germanischer Nationen. s. 332.

Bland våra ringdansar finnas visserligen flera, uti hvilka ett mimiskt element alldeles saknas; så uti de dansvisor, hvilkas innehåll är rent lyriskt, likaså uti de visor, i hvilka det blott är fråga om dans och ingenting vidare, vare sig att en naturfrisk lefnadslust i dem ger sig luft, såsom i den allbekanta "Höga berg och djupa dalar," eller att visan innebär ett memento, som kan vara värdt att besinna, såsom denna lilla visa:

"Hur du vänder dig,
Och hur du svänger dig,
Så laga att du har en trogen vän!
Snart förgå dina ungdomsdagar,
Aldrig komma de ;:
Och aldrig komma de sen mer igen."

(Arv. III. s. 323.)

Men så snart ett episkt element, om än aldrig så litet, blandar sig med det lyriska, närmar sig visan genast dramat, och ett fält för mimiken öppnar sig. Så i visan "Jägaren med hurtigt mod." Jägaren går ut att jaga vilda djur, men egentliga målet är en vacker flicka; henne tager han, och henne svär han trohet in i bleka döden. Då i denna visa sjunges, att jägaren tager flickan, så utföres detta, och då det der på ett ställe heter: "Kärleken är som klotet rund," stannar ringen, och de dansande stampa i golfvet efter takten och vefva med händerna för att föreställa ett klots rullande samt svänga derefter omkring, stående på ena foten (Arv. III. s. 335).

Den enklaste formen för mimisk dans är den, då ett frieri och en förening uttryckes genom uppjudning och dans. Rikare tillfällen till mimik erbjudas, då friaren har hinder att öfvervinna, vare sig han har att kämpa mot jungfruns betänkligheter, hvilket gör en längre dialog nödig, eller ock skiljsmessa eller annan tillfällighet fördröjer parets slutliga förening; det senare är mera dramatiskt. Båda fallen inträffa i en af de mest bekanta dansvisor, utbredd öfver nästan hela Sverige och Finland samt

på flera sätt varierad. Hos Arvidsson börjar den: "Ungersven växer både smaler och lång," men i Skåne har den denna början: "Jungfrun går i dansen med röda gullband." Den långe och smale ungersven, så stolt i sin gång, träffar en jungfru, och beder henne med sig trå dansen. Hon ursakar sig, ty så många akta uppå henne, både fader, moder, syster och bror, men mest dock hennes unge fästeman. Denne sednare tycker ungersvennen ej värd att bekymra sig om; "månn' ingen månde vara så goder som han?" frågar han. Slutligen fäster han jungfrun och binder om hennes arm det röda gullband. Jungfrun ber honom icke binda så hårdt, ty hon ämnar icke att rymma från honom; men så snart han något lossat på bandet, springer flickan åt skogen, och der blir hon borta i tu, i tre, i fyra, i sju år. Men då kommer hon tillbaka och säger:

"Och vill du mig något, så har du mig nu."

Glad tager ungersven henne i famnen, och så dansa de om. Det är en skälmaktig, nyckfull flicka, som dock slutligen låter besegra sig af ungersvens uthållande trohet och kanske äfven af årens betvingande makt; talet om den unge fästemannen är tydligen ett påfund för att leka med friaren, en yttring af samma skalkaktighet, som kommer henne att springa bort, när hon sedan blir fästad och finner bandet besvärligt ³⁸⁾. Det är icke utan mening, som visan afslutas med dessa vers:

"Äpplen och päron de växa på träd:
Och dansar min kära, så dansar jag med.

Äpplen och päron de växa på qvist;
Och dansar min kära, så dansar jag visst."

(Arv. III. s. 206.)

Efter den långa frånvaron har jungfrun lemnat sin ungdoms leksamma nyckfullhet; hon återvänder till den

³⁸⁾ Att skälmaktighet utgör hufvudmotivet till bortspringandet synes af den skånska artförändringen. Det är nemligen då gossen, som springer bort, och som kallas i visan "den argaste skälm."

förbidande älskaren mera stadgad; den tid har inträdt, då äpplen och päron de växa på träd.

För en del ringdansar ligger tydligen en dramatiskt tänkt situation till grund, väl mera antydd än utförd, men i hvilken dock, liksom i ett frö, kan ligga ett helt utveckladt konstverk förborgadt. Den af oss ofvan anförda visan: "Det kommer en riddare på vår äng," kan hänföras hit; likaså en del dansar, i hvilka karlen bortröfvar ett fruntimmer och förer henne utom ringen, hvilka dansar hafva sin förebild i de uti vår nord fordom öfliga qvinnorofven³⁹⁾. I "Hans Kasper och hans gesäller" (Arv. III. s. 353), en af de mest dramatiska ringdansar, hafva vi för oss en liten förträfflig lustspelsscen. Den nygifva hustrun springer och gömmer sig i kammaren, då mannen kommer drucken hem; mannen vill locka henne ut, men hon kommer ej förr, än han lofvat att icke slå henne. Så fira de försoningen och dansa lustigt om med hvarandra. Dialogen i denna visa är liflig och orden målande för den framställda handlingen.

I sammanhang härmed må vi påpeka en grupp af ringdansar, i hvilka en naturtilldragelse eller någon af landtlifvets sysslor göres till symbol för kärleken: såsom i "Hök och dufva," "Underliga djuret," "Skära hafre," "Så hafre." Dessa lemna lätt förklarligt tillfälle till ett rikt åtbörd-spel, men äfven visans ord andas stundom den renaste poesi. Främst i detta hänseende står dansen "Så hafre," och vi kunna ej neka oss nöjet att meddela den fina analys af denna lek, som af annan hand blifvit gifven⁴⁰⁾. Leken börjas med afsjungande af denna sång:

"Viljen J veta och viljen J förstå,
Hur bönderna bruka sin hafre så?
Jag hade en fader, han sådde så här,
Och sedan så hvilade han på armen.

³⁹⁾ Arvidsson s. o. III. s. 217, 218, 287. Runa, IV. s. 72. —

⁴⁰⁾ C. A. Hagberg, i en anmälan af Arvidssons Förnsånger uti "Studier, Kritiker och Notiser." 1843 n:o 66.

Han stampade med fot, han klappade med hand,
Han gick omkring, så gläder var han."

"Efter denna korus, under hvilken såningsmannens åtbörder härmas af alla i leken deltagande, kommer uppjudningen med den en ljuf öfverraskning målande arian:

"Se hvad jag fick uti min hand,
Se hvad jag fick att föra."

Liksom alla nyss uti kören åskådliggjort såningsmannens arbete och åtbörder, så framträder nu uti den enskilte uppjudande samma såningsman in specie och visar för sällskapet i glad öfverraskning den skatt han hittat bland hvetekornen. Det är som om en ungersven eller fager jungfru legat dold i vannan, och nu med ens sprungit fram i sin rätta gestalt för att möta ett älskande hjerta. Och så fortgår förtrollningen och förtrollningens lösning allt ideligen under sång, ringdans och nya hafrekorns metamorfoser till sköna flickor och raska ynglingar."

Slutligen hafva vi att omnämna en grupp ringlekar, hvilka, fastän i hög grad mimiska, dock icke framställa någon dramatisk situation, uppbyren af en poetisk dialog. Dessa ringlekar, som snarare äro sång- än dans-lekar, äro att betrakta som fria utbrott af den mimiska lusten, och de ord, hvilka under dansen afsjungas, hafva ingen eller ringa poetisk betydelse. Dock råder äfven inom denna klass en stor olikhet. Några närma sig mera de egentliga ringdansarna, då åter andra blott afse efterhärmandet af ett eller annat yrke, af något stånds egendomlighet eller dylikt. Till förra slaget hörer den af Rydquist anförda sångleken: "Skön Vendela"⁴¹). Den är öfvervägande mimisk, men de enkla orden, fastän ständigt återkommande, afspegla dock troget lekens grundtanke. En jungfru sitter på en stol i ringen med en slöja på hufvu-

---

⁴¹) Rydquist s. o. s. 244.

det och vaggar med kroppen, som om hon rodde. Ringen sjunger:

Hvi sitter du och ror ::

Skön Vendela?

Jungfrun:

Jag må välle ro,

Men gräset det gror

Om sommaren.

Ringen:

Jag sporde i dag,

Jag sporde i går,

Din fader är döder

Och lagder på bår,

Skön Vendela.

Jungfrun:

Han får välle det ::

Min fästman lefver ändå.

Men gräset det gror

Om sommaren.

Ringen:

Hvi sitter du och ror ::

Skön Vendela?

Jungfrun:

Jag må välle ro, m. m.

Ringen berättar vidare med samma ord, att hennes moder, syster och broder äro döda, men alltid tröstar sig jungfrun, ty hennes fästman lefver ändå. Slutligen säges henne, att äfven fästmannen dött; då drager hon slöjan för sitt ansigte och faller halfdöd ned på stolen. Nu beder ringen henne stå upp, berättande, att både fader, moder, syster och broder lefva, allt med samma ord; men jungfrun vill ej låta trösta sig, ty hennes "fästman är döder ändå." När hon slutligen får höra, att äfven fästmannen lefver, springer hon glad upp från sin stol och förjagar dem, som bedröfvat henne. Det enformiga i anläggningen som i orden stämmer dock ej illa till denna kärlek, som i det älskade föremålet ser sitt allt och för hvilken allt annat i verlden är lika likgiltigt och enahanda. — Stundom har dock i dessa visor hela det poetiska elementet flyktat in i omqvädet, och versen angifver blott hvad den dansande i hvarje fall skall utföra, såsom bjuda upp, dansa, klappa, kyssa sin vän. Så uti den ofvan sid. 18 anförda visan. — Hafva dessa visor ännu det erotiska innehållet gemensamt med ringdansen, så är deremot detta alldeles borta i de till andra klassen hörande sånglekar. I dem gifver sig efterhärminningsbegäret luft fritt och obehindradt. Så gäller det, att i sånglekarne "Dansa vackert"

och "Räfvén raskar öfver isen" härma handtverkaren och embetsmannen; i en annan lek uppträder "Nisse, som var en konstiger man," och ger prof på sina talanger; åter i en annan måste man genom att dansa, niga, hoppa bevisa att man är från dansare-, nigare- eller hoppare-land. Andra hafva samma karakter som lekarna utan sång, t. ex. "Aborren leker," "Åldermansleken," "Stöpa klockor," "Lussi" m. fl. Dessa bilda öfvergången till den icke musikaliska folkleken.

Dansleken, der de dansande äro ordnade på två rader, har största likhet med ringdansen. Flertalet af dessa lekar äro friarelekar, hvilka på följande sätt utföras. Deltagarna uppställa sig i två rader, midt emot hvarandra, karlarne på den ena och fruntimmerna på den andra sidan; under sång närma sig raderna hvarandra växelvis, så att den rad, som sjunger, går fram, och den andra står stilla; en efter annan af karlarne presenteras som friare och får antingen ja eller nej, i hvilket sednare fall anbudet förnyas hos en annan, till dess det slutligen emottages, och dermed fortsättes till dess alla de lekande bilda par; till slut dansar hvarje par för sig under särskilt sång och i den ordning paret blifvit bildadt⁴²). Dessa friarelekar äro mycket gamla och den af Lyngbye upptecknade, ofvan omtalta Vikivaki är en sådan lek. Enär i dessa lekar alla skola bilda par, och ingen får förblifva utan maka, kan man deri se en hyllning åt det äkta ståndet, framgången ur en sann och omedelbar sedlig känsla af familjelifvets vigt för allt samhälle; men detta hindrar icke, att leken äfven kan få en komisk vändning — ty allt har ju sin komiska sida, — och stundom skämtas det med mödrarnes oförtrottna nit att få sina döttrar bortgifta eller förlöjligas flickornas sträfvan att göra "goda partier." En danslek,

⁴²) Det finnes äfven friarelekar, der de dansande äro ordnade i ring, såsom "Gud nåd' mig fattig enka" (Arv. s. 199), eller på en rad, såsom "Fattig enka" (Arv. s. 172); men det vanligaste är dock att de uppställas på två rader.

som, utan att vara friarelek, har samma uppställning som en sådan, är dansleken "Väfva Wallman," uti hvilken de dansande raderna under afsjungande af några enkla ord söka genom sina rörelser efterbilda väfvens upprättning och sammansläende; väl vänder sig denna lek icke direkte kring ett kärleksförhållande, men det är dock ett par af skilda kön, hvilket utgör den skottspole, som förenar trådarna och bildar väfven.

De sånglekar, i hvilka deltagarne äro ordnade på en rad, äro inga egentliga danslekar. De hafva liksom pantlekarna och lekarna utan sång närmast likhet med den sednast omtalade gruppen af ringlekarna. Uti dem finner man icke en dramatisk situation af erotiskt innehåll; det erotiska har i reglen endast ett inskränkt utrymme. Ofta innehålla de blott ett upptåg, ett skämt, eller äro de anlagda på att sätta minnet eller snabbfyndigheten på prof, eller ock äro de rena uttryck af den mimiska lusten och efterhärma scener ur djurverlden, vissa stånd och yrken. Stundom vidga de sig dock till små genretaflor, hvilka genom den improvisation de medgifva blifva till en slags folkdramer, merendels af satiriskt innehåll. Som prof meddela vi bland sånglekarna med anordning på en rad en lek, som benämnes "Sälja pottor." En pottomakare far till torget att sälja pottor; pottorna föreställas af några bland de lekande; en köpslagan uppstår och efter mycket prutande försiggår handlen. Då pottomakaren fått sin betalning, sjunger han i glädjen:

"Och sistu hur jag narra bonden med den potta,

Jag sålde som en man, han köpte som en narr.

* Ha, ha! Hon var sprucken i botten.

Ha, ha! Det var ett stort stycke ur brädden.

Ha, ha! Skaftet va' å'na." (Arv. III. s. 171.)

Pantlekens egendomlighet består deri, att de lekande, som blifvit straffade för underlåtenhet eller oförmåga att fullgöra ett bestämdt åliggande, måste, innan straffet utkräfvades, som borgen sätta något i pant. Stun-

dom är väl panten frivillig, såsom i leken: "Går jag ut om alla nätter," der först hvarje karl på föreskrifvet sätt väljer sig en maka, och sedan anförarinnan går omkring med ett kläde, som hon lägger i karlarnas knän, då dessa skola der nedlägga en pant. Arvidsson anmärker, att denna lek synes vara en efterbildning af våra förfäders sed att vid giftermål erlægga gåfvor eller liksom ett försäljningspris för hustrun (III. s. 372). Gemenligen hafva dock panterna den förstnämnda betydelsen. Något mimiskt element innehålla pantlekarna sällan. Än skall man vid gifvet tecken upphöra med sången, än på en fråga icke svara för sig sjelf, utan för en annan, än utan att stappla säga efter långa ordramsor, än såsom i "Domaredansen," då ett brinnande ljus hålles under ögonen, icke med ett leende förråda, att man "sofvit hos kärestan sin" m. m. Stundom äro pantlekarna beledsagade med sång, men sällan äro dessa sånger synnerligen poetiska, ofta innehålla de blott en barbarisk rotväliska.

Panten skall inlösas, och pantgifvaren återfår den icke förr, än han underkastat sig ett honom ådömdt straff. Och detta har gifvit anledning till uppfinnande af en mängd straff, uti hvilka folkqvickheten esomoftast yttrar sig på ett rätt löjligt sätt.

Till slut hafva vi att betrakta lekarna utan sång. Dessa äro af mångfaldigt slag. Några afse blott att visa kroppsstyrka och vighet, andra att gissa något eller att uppsöka något undångömdt — "Gömma ringen" och de många dermed beslägtade lekar —; i några ligger lekens kärna i de orimligheter och löjligheter, som uppkomma genom att sammanställa i ett sammanhang hvad som blifvit yttradt af olika personer, utan att de veta om hvarandras yttranden, åter hos en annan del i tillfällen till anspelning på förmodade hjerteangelägenheter. I ingen af dessa förekommer någon mimik. Samma är förhållandet med underlekarna, uti hvilka en person så att säga försättes i anklagelsetillstånd, och alla hans svaga sidor blifva

gifna till pris åt löjet. En särskilt klass bilda blindbockslekarna, hvilka äro af många slag och återfinnas hos nästan alla folk. Redan hos Grekerna voro de kända. Det tyckes som om man genom denna konstlade blindhet velat träffa den andliga blindheten, och liksom en partiell medvetlöshet hör till all komiks väsende, så äro också alla blindbockslekar beräknade på att väcka löje. Mindre framträder efterhärmmningen i lekar, sådana som "Skifta makar" och "Låna eld," uti hvilka ett från alldagliga förhållanden lånadt mötiv väl bildar lekens underlag, men icke kommer till mimiskt utförande. Men deremot finnas bland de lekar, hvilka afse att drifva puts med de i leken oinvidga, många, uti hvilka en liflig mimik förekommer, såsom i "Slakta bocken," "Sätta rofvor," "Sisslas barnsöl." Och slutligen hafva vi flera lekar, hvilka kunna sägas vara verkliga små improviserade folklustspel. Hvarje deltagare har en roll att utföra, och endast uppränningen är gifven, hvilken de spelande hafva att efter bästa förmåga fylla ur egen ingifvelse. Det var på dessa folklekar vi syftade, då vi ofvan sade, att folkleken utan sång kan vara än mera dramatisk än ringdansen. Vi vilja här anföra några exempel.

Valla får. De lekande, som föreställa får, bilda en ring, och inom den går ett fruntimmer föreställande ett gammalt vallhjon med en käpp i hand, sjungande:

"Jag stänger en gårdsgård,
Jag stänger en gård

Omkring mina getter,
Omkring mina får."

Derefter pekar hon uppåt, sägande: "der skall tjuften hänga." Härpå lemnar hon ringen och sätter sig på en stol, med käppen bredvid sig, och låtsar spinna, härmande rockens surringar; men snart somnar hon in. En vaktare går utanför ringen och vallar fåren, men i hörnet af rummet lurar en räf och söker att bortsnappa dem. Vaktaren gör motstånd, men när räfven lyckats, går vaktaren till den sofvande qvinnan, berättar olyckan, får af henne uppbära förebråelser och äfven smaka käppen, och så fortgår leken till dess alla fåren blifvit bortsnappade.

Mera dramatiska och med rikare tillfällen för utvecklande af mimisk talang äro följande tvenne lekar.

Gubben på Wadstena gårde. En flicka går omkring i laget, sägande till enhver:

"Der bor en gubbe på Wadstena gårde,
Jag vill ha honom, han vill ha mig.
Kära far (mor) får jag honom?"

Nu ger hon en lysande beskrifning på hans förmögenhetsomständigheter och efter godtfinnande af- eller tillråder henne den tillfrågade att taga gubben. Sedan går flickan ut, men återkommer efter en stund, bedröfvad, illa tilltygad, gående på kryckor, samt jemerligen klagande öfver sitt olyckliga äktenskap. Hon beskriver huru elak hennes man är, huru han slagit henne lytt och lam samt tackar dem, som afrådde giftermålet, men dem, som tillstyrkte det, bannar hon och slår hon med sin krycka.

Bösta byk. En döf gumma sitter vid spiseln och rökar tobak. Hennes dotter går omkring med ett kläde i handen, hvilket hon kramar och bultar emellan händerna, liksom om hon bykade. Hon vänder sig till en af karlarna, hvarvid ungefär följande samtal uppstår: "Guds fred." — "Gud signe er." — "Får jag bösta byk hos er?" — "Gerna, efter ni tvättar så bra." — "Ni tör väl vilja ha mig?" — "Det gör jag gerna." — "Hvad är ni för en man?" — Nu uppger han sitt stånd eller embete, och flickan går till modren för att fråga henne om tillbudet. Längre har hon svårt, att göra saken begriplig för sin döfva mor, hvilken ständigt hör fel och förvrider hvad flickan säger; men då modren får klart för sig hvad frågan gäller, tillstyrker hon dottern att antaga ett så hederligt anbud. Men dottren säger sig vilja hafva något "bättre upp" och fortsätter att gå till den ena efter den andra af karlarna; de göra henne anbud, modren tillstyrker att antaga, men jungfrun vill hvarje gång hafva något bättre upp. Slutligen återstår blott en enda, men denne är något mycket simpelt, och honom måste hon taga till man, emedan hon gifvit alla de andra korgen. Gråtande beklagar hon sig för modren, men denna bannar och slår henne, görande henne förebråelser för hennes högmod.

Sådana små improviserade scener hafva bland folket varit mycket allmänna och älskade; mängden af dem hafva ej blifvit upptecknade; de hafva varit ögonblickets barn, födda af dess glädje, glömda minuten efter.

En af de älsta folklekar vi hört omtalas hörer till denna klass. Det berättas, att en isländare, Brand Thor-kelson, påfann i början af 11:te århundradet en lek, som kallades "Syrputhing" och bestod i ett slags narrspel, hvar-

igenom hela lagstiftningsväsendet och tingsordningen på ett löjligt sätt efterhärmedes. Denna lek blef med sådant bifall upptagen i nabolaget omkring den gård, der Brand höll till, att alla unga män strömmade dit hvar afton för att hålla Syrputhing, till stor olägenhet för husbonden, som för denna leks skull icke under lång tid hade någon nytta af sitt tjenstefolk ⁴³).

Så har mången folklek bildats. I äldre tider var det ofta de offentliga angelägenheterna, som gjordes till ämnen för satiriska dramer i folklekens form; i sednare tider mera tilldragelser inom umgängeskretsen. Strelow i sin Gottländska krönika (sid. 168—170) berättar, att då gottländningarne fingo underrättelse om Waldemar Atterdags tillämnade angrepp på ön 1361, "gjorde de Spil eller Leeg efter hans Krigsordning, hvilket skulde spilles i alle Samquemme, besynderlig om Fastelavnstiden i deres Companier og endnu i vores Julstuer er brugeligt;" härvid blefvo äfven ett slags dramatiserade sånger afsjungna.

Ända intill allra sednaste tider fortlefde sedvänjan att uppfinna och utföra lekar af dramatisk karakter. Liljebjörn († 1838) berättar i sina "Hågkomster," att i hans ungdom roade sig de unga om julen med åtskilliga lekar, hvaribland äfven voro några, hvilka "voro en sorts åskådliggörande af fornåldrens sagor och fabler. Dessa dirigerades vanligen af någon gammal dame i sällskapet, hvilken sjöng de ord, som förklarade meningen af den föreställda händelsen. Bland dessa lekar påminner jag mig i synnerhet Dafne och Apollo, en af Ovidii förvandlingar, satt i aktion" ⁴⁴). Men ännu märkligare är att se, huru ännu i början af detta sekel denna folksed fortlefde hos svenska allmogen i nästan samma form, som under medeltiden, fast ämnena voro af annan art. Hvad Nicolovius derom berättar, bevisar ej blott de drama-

⁴³) Keyser, s. o. s. 240. — ⁴⁴) Knut Liljebjörn, "Hågkomster af fornda dagars tänkesätt, seder och bruk i min födelseort" (Örebro 1862), s. 11—12.

tiska anlagens liflighet, utan äfven huru de understöddes af en viss uppfinningsförmåga och huru i deras yttringar en strängt sedlig känsla uttalade sig. Vi anföra här denna märkliga anteckning.

"Det gamla nordiska bruket, att af någon utmärkt god eller dålig gerning gifva gerningsmannen ett tillnamn, var ännu den tiden öfligt. Den, som för en nedrig handling erhållit utmärkelsen af ett öknamn, hade äfven det straffet, att han och hans handlingssätt representerades på Julstugorna. "Du bär dig åt så att man kan leka jul efter dig" var ett strängt bestraffningsord. Bland de skådespel, som jag minnes, var ett, som kallades "Träffenlo," hvilket föreställde en den tiden lefvande person, som träffats på en loge under det han var sysselsatt med att stjäla säd. I det hörn af stugan, som valdes till skådeplats, såg man en person hafva mycket brådt om med att kasta säd. I en monolog tolkade han sina afsigter och sin oro, oupphörligt fruktande, dels att dagen skulle gry, innan han fått sin säck fylld, dels att natten ej skulle vara utan vittnen. Beständigt tyckte han sig höra människofjät och lyssnade; men lugnade sig igen. Ändtligen gol en tupp och påminte honom att skynda sig. Han packade in i en hast och sprang mot dörren med sin säck; men möttes oförmodadt der af ägaren, som grep och pryglade honom, hvarunder han jemmerligen vred sig och skrek, till åskådarnes stora nöje, som under denna pryglingsscen uppfylde stugan med gälla skrattsalvor. Ett annat skådespel, kallades: "Här vinner jag." Några satte sig i en ring på golvet, spelade kort, drucko, söngo och höllo väsen. Då inträdde i hast en person, svärstad i ansigtet, utstyrd med horn och på allehanda sätt vanställd, för att värdigt representera den Onde, midt i ringen; tog allas penningar och ropade med hemsk stämma: "här vinner jag!" Alla de spelande tumlade omkull af förskräckelse; försökte resa sig upp; men föllo igen. Denna kulltumlingsscen var glanspunkten i pjesen och förfelade aldrig att väcka mycken munterhet. Ett annat stycke kallades: "Westgötharne" eller, som de i bondspråket benämndes, "Väjskyttarne." Mera då, än nu, kringvandrade gårdfarihandlanden, hvilka med höga priser och dåliga varor riktade sig icke obetydligt ibland bönderna. De kommo vanligtvis parvis, och så representerades de äfven nu på scenen, merendels då dansen efter aftonvarden tagit sin början. De varor, som dessa aktörer hade förvarade i sina tvärsäckar, voro torfstycken, som vid uppvisningen kallades två; plogknifvar, som utbjödos för rakknifvar; och trasor, som benämndes näsdukar och schawlar. Vid inträdet skaffade de sig plats medelst att svänga kring bland de dansande sina tvärsäckar, som väl ibland vållade blånader, men dock aldrig vrede, hvar de träffade. Derpå framtogos varorne, som berömdes på ett härmadt West-

göthaspråk. En beskrifning, som ofta var ganska lustig, lemnades på hvarje sak och på dess otroliga företräde framför alla andra af samma slag. För papperslappar köptes än ett, än ett annat, och många muntra upptåg föreföllo under vexlingen. Sedan Westgötharne blifvit förplägade, aflägsnade de sig, och dansen började ånyo. Dessa lekar och skådespel äro numera alldeles afskaffade bland bönderna och skulle säkert ej mera roa deras ungdom, som nu fordrar en större apparat för sitt nöje⁴⁵⁾.

Man finner häraf, huru lätt hvarje tilldragelse, som gjorde intryck på folkets sinne, tagit dramatisk form och blifvit under improvisation utförd, huru ända inpå våra dagar ett slags svenskt folkdrama i folklekens dramatiskt utvecklade form icke blott fortfarit att finnas till, utan äfven fortfarit att diktas, huru folket icke saknat blick för det egentligen dramatiska i en situation, och huru äfven dessa lekar tala om den strängt sedliga anda, som lefver i alla folkets fantasiskapelser, betygande kärnans friskhet.

Vi hafva i den lyriska folkdansen, i folkleken och i de sednast omtalade små improviserade scenerna sett svenska folkets ursprungliga dramatiska anlag framträda så som de utvecklats sig oberoende af främmande inflytande. Vi hafva sett dem yttra sig på ett godt, rent och ädelt sätt, med ansatser åt det komiska, än som humor, än som straffande satir, och vi hafva funnit dem förbundna med ett fint natursinne och med en blick, som, icke stannande vid ytan, tränger till hjertat af lifvets företeelser. Vi hafva sett det dramatiska sinnet hos folket utan att afmattas bibehålla sig sekler igenom, alltjemt sugande näring af tilldragelserna och stundom framträdande med icke obetydlig styrka. Ovilkorligen påtvingar sig oss då frågan, hvarföre har ej ur denna folklek en folkkomedi i likhet med Italienarnas *Comedia del Arte* utbildat sig? Hvarföre har det dramatiska anlaget "knutit sig i växten och stannat vid den första graden af slumrande kraft, der man

---

⁴⁵⁾ Nicolovius, s. o. s. 81—83.

blott ger löften, men ingen uppfyllelse, stannat vid ett utkast, — ofta intressant, ofta sinnrikt, ofta öfverraskande, dock blott ett utkast?" ⁴⁶).

Svaret på denna fråga tro vi ligga i bristen af ett offentligt folklif. I ett glestbefolkadt land med hårdt klimat, der invånarne ej stå i synnerligt liflig beröring med hvarandra, blifva äfven förlustelserna af mera enskilt natur. Man roar sig inom familjen, släkten eller i närmaste grannlaget. Kampen mot naturen gifver dessutom föga tid till nöjen; det är endast vid vissa högtidliga tillfällen, endast några gånger om året, man kan slå sig lös och gifva luft åt behovet att låta hvilans vexla med arbetet, leken med allvaret. Och detta sker då alltid inom den förtroliga kretsen. Våra folklekar och folkdansar äro stugans barn, födda och fostrade inom fyra väggar, och deraf bibehålla de alltjemt karakteren. Från gård till gård hafva de gått, de hafva öfverflyttats från gille till gille, men för all större offentlighet hafva de skyggat. För dem var hvarje öfvergång från det enskilda lifvets krets till det offentliga afskuren, och då ett konstdrama hos oss infördes, fanns emellan detta och folkleken inga beröringspunkter; båda voro för hvarandra så främmande, att det väl då knappast ens föll någon in att frön till ett drama lågo dolda i folkleken ⁴⁷).

En norsk författare yttrar om vårt svenska drama: "medens det mellemeuropeiske Theater har sit Udspring fra Kirken og det christlige Skuespil, har det nordiske Theater, navnlig da det svenske, sin Rod paa et ganske andet Sted: Folkelegene" ⁴⁸). Vi skulle för vårt drama intet högre önska, än att den värde förf. hade rätt; men

---

⁴⁶) Yttranden af Rydquist i den oftanämnda uppsatsen, s. 251. — ⁴⁷) I sammanhang härmed förklaras lätt den af Rydquist anmärkta omständigheten, att i Sverige icke någon originell folkmask utbildats; ingenstädes har nemligen en sådan uppstått utan i samband med ett i någon mån teatraliskt utbildadt nationellt lustspel. — ⁴⁸) Dietrichson, i en uppsats om "Det svenske Drama og det svenske Theater for og nu" i Nordisk Tidsskrift for Literatur og Kunst. I. Bind. s. 232.

dessvärre kunna vi icke dölja, att han har så fullkomligt orätt, att ej ens en skymt af sanning finnes i hans påstående. Han gör sig icke heller besvär att bevisa det, om ej det skall anses för bevis, att han enstädes säger, att leken "Bösta byk" har funnit en fullständig dramatisk utveckling i ett svenskt skådespel från 17:de århundradet, "Alle Bedlegrannas spegel," samt att visan om trettondagsstjernen blifvit utvecklade till drama i Hans Olffsons "Andliga komedia om de tre visa män"⁴⁹⁾. Den, som läser dessa dramer, skall lätt finna, att de med leken och visan hafva intet annat gemensamt än en viss likhet i ämnet, som dock ingalunda är så stor, att den berättigar till det påstående, att de äro till dramer utvecklade folklekar. Men äfven om så vore, så äro dessa dock de enda svenska dramer, som hafva denna ringa gemenskap med folkleken; och de äro dessutom hvarken de äldsta af våra dramer, icke heller hafva de tjenat andra som förebilder, ja för utvecklingen af vårt drama äro de båda utan all betydelse.

Hvarföre åter de dramatiska anlagen, som, efter hvad vi sett, obestriddigen besittas af svenska folket, icke uti konstdramat synnerligen kraftigt uppenbarat sig, det är en fråga, till hvars lösning vi skola samla bidrag, då vi nu gå att betrakta nämnde konstdrama.

---

⁴⁹⁾ Dietrichson, s. o. s. 243.

II.

Medeltidsdramat i Europa.

Det äldsta konstdrama i Sverige sammanhänger på det närmaste med den form, hvilken dramat under medeltiden antog i de europeiska kulturländerna, och det är endast genom kännedomen af denna form, som man vinner rätta utgångspunkten för skildrandet af vårt dramas historiska utveckling. Vi förutsända derföre en kortfattad teckning af medeltidsdramats uppkomst, utveckling och arter.

Det antika dramat hade under romerska kejsartiden gått upp i mim- och pantomim-spel. De sednare voro åtbörd-spel utan ord. De förra, hvilka framställde scener ur romerska folklifvet med dialog i det lägre folkspråket, hade väl genom Laberius och Publius Syrus erhållit mera konstfulländning, men urartade snart i gemenheter och råhet. Väl omtalas ända in i 5:te seklet tragedier och komedier ¹⁾, men för dem var intresset försvunnet, och endast mim- och pantomim-spelen bibehöllo sig i allmänhetens gunst under tilltagande förfall. Kyrkofäderna och de äldsta kristne lärarne ifrade med kraft och värma mot dessa ur hedendomen framgångna dramatiska föreställningar och fördömde skådespelshusen såsom skolor för osedlighet och vällust ²⁾. Under loppet af 5:te seklet upphörde

---

¹⁾ Schack, "Geschichte d. dramatischen Literatur und Kunst in Spanien." I. s. 26. Tertullianus omtalar en "Medea;" från 4:de eller 5:te seklet äro "Ludus septem sapientium" af Ausonius samt "Querolus." Dessa samt den grekiska "Clytemnestra" från 5:te eller 6:te seklet och tragedien *Χρυσόγυυος* af Timotheus af Gaza, skrifven till kejsar Anastasii ära, äro de sista litterära produkterna af antika dramat, men tvifvelaktigt är om de varit uppförda på skådebanan. — ²⁾ Se Alt, "Theater und Kirche" (Berlin 1846); 23

också skådespelen i vestromerska riket, men ännu i början af 7:de seklet fortforo de uti Konstantinopel, ehuru uti ett högeligen förfallet skick.

Men liktidigt med det gamla dramats sammanstörtande under de kristna kyrkolärarnes förbannelser, börja fröna till ett nytt drama att uppspira uti den kristna kyrkans eget sköte. Liksom det antika dramat har äfven det moderna ett religiöst ursprung; båda hafva framgått ur gudstjensten.

Den kristna gudstjensten antog tidigt en symbolisk dramatisk karakter. De få ännu bibehållna delar af den vesterländska kyrkans älsta liturgi visa, att denna till en början haft en högst enkel form, ehuru äfven deri symboliska handlingar förekomma, såsom fredskysssen, handtvagningen före nattvardens begående m. fl.; men deremot finna vi uti den orientaliskt-grekiska kyrkan ett rikt utbildadt symboliskt-liturgiskt drama, hvilket börjar med världsskapelsen och slutar med himmelsfärden, och hvaruti dessa och alla de öfriga till återlösningsverket hörande eller dermed sammanhängande handlingar genom kyrkliga bruk symboliskt framställas ³).

Äfven den cyklus af kristna fester, som var egnad frälsarens lif, verksamhet och död, framställer i sitt sammanhang det årligen återkommande uppförandet af ett det sublimaste drama, och alla delarna af det hela kunna betraktas som lika många akter, af hvilka en hvar söker framställa en särskilt handling ur den heliga historien. "Först i Adventet förberedelsen eller liksom prologen till

---

kap. har till titel: "Stimmen der Kirchengäter, Kirchen- und Staatsgesetze über das Theater." — ³) Se härom Alt, "Der christliche Cultus." (Berlin 1851). I. s. 184 och följ. samt s. 201 och följ. Jfr Alt, "Theater und Kirche." (Berlin 1846). s. 336—40. Den på sednare stället lemnade skildring af grekiska kyrkans liturgik finnes i sammandrag införd i Devrients "Geschichte d. deutschen Schauspielkunst" (Leipzig 1848) och är derifrån öfversatt i Mankells "Medeltidens skådespel." s. 9—13. Om än den teckning Alt här lemnar af denna liturgi är något apokryfisk, så står det dock fast, att i den österländska kyrkan voro de liturgiska bruken mera utbildade och det symboliska elementet starkare framträdande.

det gripande skådespelet, sedan i julhögtiden den gudomliga hjeltens födelse, i de oskyldiga barnens och Epiphaniifesten de betydelsefulla momenter, hvilka omgäfvos hans vagga och höra till hans ungdomslif, härpå i enhvar af de enskilda festdagarna, hvilka bilda påskcyklen, åminnelsen af passionen och uppståndelsen i dess viktigaste omständigheter, samt slutligen i himmelfärdsfesten slutakten i det gudomliga lefnadsloppet. Vi hafva här ett helt af högst dramatisk gestalt och det andliga skådespelet måste genom anslutande till denna typus af sig sjelf hinna till vidare utbildning⁴⁾.

De delar af liturgien, hvilka i väsentligaste mån bidragit att gifva en dramatisk form åt kyrkans fester voro dels växeltalen emellan presten, diakonen och folket, dels de s. k. responsorierna, växelsånger emellan presten och församlingen, samt antiphonerna, likaledes ursprungligen växelsånger, hvilka versvis afsjüngos af omväxlande körer, ehuru sedermera denna benämning begagnades om de sånger, med hvilka gudstjensten inleddes och hvilka vanligen bestodo af enskilda bibelvers⁵⁾. Härmed hade man den för dramat nödiga dialogen gifven. Äfven uppläsandet af passionshistorien på Palmsöndag och Långfredag efter Matthei och Johannes evangelier skedde på ett sätt, som otvunget förde till dramatisk sång; föreläsaren föredrog nemligen den berättande evangeliitexten i ett monotont recitativ, hvaremot Kristi ord blefvo afsjungna⁶⁾; använde man två stämmor till detta föredrag, så hade man straxt en dramatisk växelsång. Nu behöfdes till den dramatiska formens utbildning endast att denna växelsång sattes i samband med en enkel handling, och tillfälle dertill erbjöd sig osökt. Kyrkan hade nemligen att göra med en skådelysten menighet med liflig fantasi; och så mycket mindre kunde hon försmå att äfven på

⁴⁾ Schack, s. o. I. s. 18—19. — ⁵⁾ Mone, "Schauspiele des Mittelalters." (Karlsruhe 1846). I. s. 6. — ⁶⁾ Mone, "Altteutsche Schauspiele." (Quedlingburg und Leipzig 1841). s. 14.

fantasiens väg söka tränga till hjertat, som det måste vara henne angeläget att så djupt som möjligt hos folket inpregla den heliga historien och dymedelst de höga sanningar, som i den uttalas. Vid de stora kyrkohögtiderna blef det sålunda brukligt, att äfven bildligt åskådliggöra festevangeliets innehåll: så uppställdes vid jultiden i kyrkorna en krubba till minne af Kristi födelse, och vid den tillbådo och offrade de helige tre konungarna; långfredags eftermiddag nedlades ett crucifix uti ett inom templet inredt grafkapell och påskmorgonen upptogs det åter ur grafven; på himmelfärdsdagen uppdrogs Kristi bild i kyrkhimlen och satans brinnande bild nedstörtades. Några förmena väl att dessa nu nämnda bruk äro yngre än de tidigast skrifna andliga dramer ⁷⁾, men sannolikt är det dock uti dylika enkla symboliska handlingars förening med de nyss omtalade växelsångerna, som man har att söka det kyrkliga dramats ursprung. Till en början bestod en sådan handling blott deri, att personerna kommo, gingo, svängde rökelsekaren och afsjöngo de bibelvers, hvilka hade afseende på den firade kyrkohögtiden. Denna enkla början utvidgades ytterligare derigenom, att personerna öfvertogo bestämda roller i den heliga handlingen. Påskdagen uppträdde tre prester, klädda som kvinnor, och gingo med rökelsekaren till grafven, sjungande: *quis revolvit nobis lapidem?* en annan prest, klädd som engel, sittande på grafven, frågade sjungande: *quem quæritis?* hvarpå de förre svarade: *Jesum Nazarænum*, och fingo så till svar: *Non est hic* ⁸⁾. Mera dramatisk anläggning erhöello dessa föreställningar, då utom kvinnorna, äfven Kristus, lärjungarna, Maria Magdalena infördes, och körer, duetter och terzetter omväxlade. Ursprungligen föredrogs i dessa växelsånger endast den latinska bibeltexten efter *Versio Vulgata*; men snart slöto sig dertill rimmade latinska versar, hvilka behandlade ämnet för dagen. Ännu i 13:de

⁷⁾ Så Schack, s. o. s. 45. Jfr vidare Alt, "Theater u. Kirche." s. 348. — ⁸⁾ Mone, "Schauspiele d. Mittelalters." I. s. 7.

århundradet kallas dessa versar i Frankrike "non authentici" och voro sålunda af kyrkan ej erkända och stadfästade, men väl tolererade (non improbamus)⁹⁾. Denna form hafva de älst, af Mone meddelade latinska påskspelen i Tyskland; och det tyckes företrädesvis hafva varit den betydelsefulla påskhögtiden, hvars innehåll man sålunda sökt att för församlingen åskådliggöra.

Omöjligt är att med bestämdhet angifva tidpunkten, då ur dessa i kulten liggande frön ett andligt skådespel framgått. Man har redan från 815 underrättelse om två handskrifna klosterskådespel på latin, och Münchner-biblioteket bevarar i handskrift från 9:de och 11:te århundradena två versifierade latinska dramer öfver Kristi födelse. Märkvärdigt är ett skådespel om de visa och fåvitska jungfrurna från början af 11:te århundradet, befintligt i kejsarligen franska biblioteket, emedan det tydligen visar huru det andliga dramat framgått ur gudstjensten; de der förekommande latinska kyrkosångerna tillhöra ännu helt och hållet kulten, men dialogen på provencaliska språket visar det sig framarbetande dramat. Slutet af samma århundrade tillhör ett gammalt fransyskt *Mysterium Resurrectionis*, om hvilket uttryckligen säges, att det af andlige blifvit uppfördt. Den älst underrättelse om skådespels uppförande i England lemna Matthew Paris i sin historia om abboterna i S:t Albans i England; han berättar, att Geoffrey från Normandie, då ännu skollärare i Dunstaple, sedan abbot i S:t Albans, låtit sina lärjungar uppföra (troligen kring 1110) ett mirakelspel om den helige Catharina, och näppeligen var detta der något nytt, om än ovanligt¹⁰⁾. Det synes sålunda hafva varit under tiden emellan 8:de och 11:te århundradena som medeltidens andliga drama steg för steg utbildats. Hvarest början härtill tagits, torde vara lika svårt att med full be-

⁹⁾ Mone, s. o. I. s. 10. — ¹⁰⁾ Schack, s. o. s. 45. Jfr Ulrici, "Shakespeares dramatische Kunst." I. s. 14.

stämdhet afgöra. De andliga dramerna synas från och med 11:te seklet hafva varit allmänna i Frankrike. Uti Italien, England och Tyskland hafva, så vidt man hittills känner, föreställningar af sådana skådespel först egt rum i 12:te och 13:de seklen. Sannolikt är väl derföre, att detta drama i Frankrike har sitt stamland ¹¹⁾).

Då skådespelen framgingo ur den kyrkliga kulten och till en början endast af de andliga utfördes, så måste de nödvändigtvis äfven tala kyrkans eget språk: latinet. Men dels på grund af mängdens växande intresse för dessa representationer, dels ock synnerligast med anledning af kleresiets önskan att göra dem ännu mera lärorika för en församling, hvilken ej genom läsning kunde tillegna sig kännedom om kristendomens grundsanningar, började man vidfoga en öfversättning i landets språk till de i kyrkotexten inflikade latinska sångerna, hvilket slutligen förde dertill, att äfven den latinska bibeltexten erhöll en versifierad öfversättning i landets språk. Det var af samma skäl man i den ursprungligen latinska predikan först uppläste skriftens ord på latin och sedan öfversatte dem på modersmålet. Upplysningsvis anföra vi följande dialog ur ett påskspel från 14:de århundradet:

Petrus:

cantat: Non lavabis mihi pedes in æternum.

et dicat: Herre Meister, es soll nit sein,
dass du waschest die Füsse mein.

Jesus:

cantat: Si non laverō te, non habebis partem mecum.

et dicat: Lässest du dir die Füsse nit,
Waschen hie zu dieser Zit,
So inhast du sicherlich
Keinen Theil am meinem Rich. ¹²⁾).

Man finner här af, att öfversättningen eller rättare den rimmade parafrasen blifvit uppläst, medan den latinska

¹¹⁾ Jfr Mone, s. o. II. s. 164—168. — ¹²⁾ Mone, s. o. I. s. 99.

texten afsjungits. Snart blef dock latinet alldeles undanträngdt. Det äldsta kända latinska skådespel i Tyskland är från 13:de århundradet; under detta århundrade hade tyska språket ännu ringa del i den dramatiska dialogen; i 14:de sekel blef latinet redan nedsatt till en tjenarinna, så att fastän scenerna i det hela innehålla blott tysk dialog, så finnas dock enskilda ställen, hvilka sjungas på latin och till hvilkas förklaring en tysk rimmad öfversättning reciteras; i 15:de drager latinet sig alldeles tillbaka, under det likväl ännu länge de sceniska anvisningarna skrefvos på latin¹³). I Frankrike blef ännu tidigare modersmålet det herrskande; redan i 11:te århundradet uppträder det vid sidan af latinet; skådespel från 12:te århundradet visa de första försöken att öfversätta sjelfva kyrkotexten på folkspråket. England följde redan tidigt Frankrikes exempel. Det är också i dessa länder som de andliga skådespelen med största ifvern blifvit utbildade. — Omöjligt är dock att steg för steg följa deras utveckling. De franska skådespelen lemna de flesta prof på öfvergångsarterna. Hafva de till en början bestått af de latinska kyrkosångerna jemte en enkel, ur bibeltexten hämtad dialog, mer eller mindre omskrifven, så finner man i Frankrike från 12:te århundradet en art reciterade skådespel, hvilka voro en slags rimmade passionshistorier, de der icke framställdes i aktion, utan upplästes af stillastående personer. Dialogerna sammanbundos af leder, hållna i berättande stil, alldeles som i Eddasångerna, ehuru de här äro rimmade; dessa upplästes af en särskilt person. Utelemnades dessa eller utbyttes de mot sceniska anvisningar på prosa, så fick man den fullständiga dramatiska dialogen¹⁴). En öfvergång emellan dessa och de utvecklade andliga skådespelen bilda de, i hvilka de uppträ-

¹³) Mone, s. o. I. s. 55. Gervinus Geschichte d. deutschen Dichtung. II. s. 325—7 — ¹⁴) Hos Monmerqué et Michel "Théâtre français au moyen âge" förekommer ett dylikt stycke under titel: "La Résurrection du Sauveur." Jfr vidare Mone, s. o. II. s. 29—31.

dande personerna sjelfva tillkännagifva, hvilka de föreställa. Det fullt utbildade mysteriet har deremot en mer objektiv hållning och gör ingen skillnad emellan den spelande och den roll, denne utförer; och ehuru det ännu ansluter sig till bibeltexten eller legenden, rörer det sig med mera frihet, utbreder sig med välbelag öfver det historiska ämnets alla enskiltheter, utmålar dem ofta vidlyftigt och anknyter på episkt sätt den ena tilldragelsen vid den andra.

Såsom vi förut nämnt, var det företrädesvis påsken, som genom sina många, på hvarandra följande, betydelsefulla helgedagar gaf anledning till uppförande af andliga skådespel. Jemte påsken stod julhögtiden i största anseende; också utgöra Kristi födelse samt hans lidande och uppståndelse säkert de älsta föremålen för dramatisk behandling. Till dem slöto sig sedan andra viktiga momenter af Kristi lif, så att julspelen upptogo konungarnes tillbedjan och bethlemitiska barnamordet, samt påskspelen till slut ej blott omfattade hela passionen, utan äfven hvad som föregår och följer efter denna, å ena sidan de viktigaste momenter af frälsarens lif och verksamhet, såsom bröllopet i Kana, förhållandet till Martha och Maria, Lazari uppväckande m. m., å den andra Kristus i Emaus m. m. Äfven ämnen ur gamla testamentet upptogos, dock endast så vida de stodo i ett innerligt och betydelsefullt förhållande till evangeliet; så blefvo profetiorna om Kristus indragna i både påsk- och julspelen, samt historien om skapelsen och syndafallet i de sednare ¹⁵⁾. Christi himmelfärd brukade behandlas i särskilda stycken, hvilka på himmelfärdsdagen uppfördes och hvilka omfattade, utom uppstigandet till himlen, äfven de tillfällen han visade sig för lärjungarna och Maria. För alla de kyrkofester, hvilka fira Jesu lif, från och med julen till och med himmelfärdsdagen, har man ännu religiösa skådespel.

---

¹⁵⁾ Ebert, s. o. s. 19.

Till denna krets, som innehåller hufvudämnena för medeltidens drama, sluta sig de skådespel, hvilka behandla Marias historia. Några af hennes lifs vigtigaste tilldragelser, såsom bebådelsen och besöket hos Elisabeth, bilda delar af de dramer, som framställa Jesu lif. Själfständiga stycken har man i dem, som behandla Mariæ himmelfärd¹⁶⁾, äfvensom i några af den art stycken, som gemenskapen kallades "Marieklagan" och uttala den heliga modrens sorg öfver sonens död. Dock äro de sednare stundom förbundna med påskspelen och tjena än som inledning till dessa, än bilda de såsom modrens klagan vid korssets fot en del af sjelfva stycket. Som själfständigt stycke utfördes Marieklagan oftast på långfredagen. Denna dag firades i kyrkorna genom klagosånger öfver Kristi död, och Marias förhållande till kyrkan gaf en lättfunnen anledning att behandla dessa sånger som gudamodrens klagan. Än äro dessa klagosånger växelsånger emellan Maria, Maria Magdalena och Johannes, än äro de lyriska monologer. De äro ganska talrika och förekomma både på latin och tyska; den ryktbaraste latinska är den bekanta "Stabat Mater"¹⁷⁾.

Äfven andra kyrkofester än dem, hvilka omedelbart anslöto sig till den förstnämnda cyklen, firades med skådespel. Man har skådespel, som uppfördes på Kristi lekamens fest¹⁸⁾, och sådana, som behandlade något enskilt söndagsevangeliem, såsom det om Yttersta dagen¹⁹⁾. —

¹⁶⁾ Mone meddelar i "Altteutsche Schauspiele" ett sådant, hvilket börjar med att apostlarna taga afsked med Maria för att gå ut att lära och döpa, behandlar sedan Marias död, hennes begrafning och himmelfärd samt slutar med Jerusalems förstöring. — ¹⁷⁾ Mone, Schauspiele d. M. I. s. 27—30 samt s. 201 och 204. — ¹⁸⁾ Kristi lekamens fest stiftades 1264 till minne deraf, att en otrogen prest i Bolsano genom blodsdroppar, som nedföll från hostian, öfvertygades om Kristi närvaro i altarets sakrament. Festen, som utbredde sig öfver nästan alla länder i Europa, hörde till de mest betydande i kristenheten och firades ej blott med glänsande processioner, utan äfven med dramatiska spel. Mone har i "Altteutsche Schauspiele" s. 143 meddelat ett "Frohnleichnamns"-spel, hvilket dock hufvudsakligen är ett dramatiskt samtal. — ¹⁹⁾ Ett dylikt finnes i Mone's Schauspiele d. M. I. s. 273.

Slutligen utgjorde äfven helgonens legender ämnen för de andliga skådespelen (heliga Dorothea, heliga Catharina m. fl.), äfvensom biblens parabler, bland hvilka den om de kloka och fåvitska jungfrurna synes varit tidigast behandlad. Parabelstyckena voro dock under medeltiden få.

De andliga skådespel, hvilka behandlade Kristi historia, fingo namnet mysterier, ty deras innehåll, — Kristi mandomsanammelse, hans hela lif, återlösningsverk, uppståndelse och himmelfärd, — var ett mysterium, var för människoförståndet ofattligt och förborgadt. Framställningarne af helgonens lif erhöilo i Frankrike benämningen *Miracles*, emedan i dem helgonens underverk utgjorde det väsentliga. I England blefvo dock alla andliga skådespel, utan afseende på deras olika innehåll, kallade *Miracles* eller *Miracle-plays*; hvaremot i Frankrike, dock först i 15:de århundradet, *Mystère* fick samma utvidgade användning. I Italien kallades mysterierna ur gamla testamentet *Figure*, och ur nya Vangelii; trosartiklarne kallades med ett allmänt namn *Misteri*, enstaka händelser ur helgonens lif hette *Esempii* och deras hela lif *Istorie* eller *Commedie spirituali*.

Hade det andliga skådespelet uteslutande förblifvit en kyrkans sak, hade det väl knappast vunnit någon rikare utbildning; men nu led den strängt kyrkliga stilen redan tidigt afbräck genom inflytanden från profana områden, och det är hufvudsakligen derigenom utvecklingen befordrats. Dessa inflytanden förmedlades genom lekmännens användande som skådespelare. Under hela medeltiden hafva vid sidan om det kyrkliga skådespelet mimiska föreställningar varit öfliga i alla katolska länder, men de spåras dock först i dem, hvilka lydte under romerskt herravälde. Man har en mängd Conciliibeslut (från åren 412, 680, 813, 816, 836 m. fl.), hvilka förbjuda andliga att bevista dylika sceniska spel; ännu Lateranska mötet 1215 upprepar förbudet. Skådespelarne förekomma under namnen *mimi*, *histriones*, *joculatores*, *scurræ*, *ministelli* m. m. De

svärmade kring öfver allt; under svårare krigiska tider trängdes de tillbaka, men i fredligare döko de åter upp. Vid hoffester, fursthiga förmälningar och dylika tillfällen infunno de sig i stora skaror, blefvo stundom rikt belönade, stundom med förakt tillbakavisade. Deras anseende var icke synnerligen stort, och som vanligt stod väl lefnadssättet i förhållande till anseendet. I de gamla lagarne, såsom i "Sachsenspiegel" och "Schwabenspiegel," hånas de starkt; Edward III i England förordnade genom en parlamentsakt, att kringvandrande skådespelare skulle utpiskas ur staden London; kronisten prisar kejsar Henric III därför att han bortskickade hela den massa af histriones och jocularos, hvilka infunnit sig vid hans bröllop i Ingelsheim år 1045, och gaf dem hvarken mat eller penningar. Kyrkan var dem ogynnsam; de många conciliiförbuden för prester att bevista deras föreställningar, bevisar detta; men förbudens upprepande bevisar ock, att sådana gjorde föga verkan. Folket fann sig af dem roadt, och icke alla förnämna och höga herrar voro lika stränga i sina åsigter som kejsar Henric III. Att dessa lösdrivare varit virtuoser på den tidens instrumenter samt utöfvat voltig- och taskspelarkonster, är utom tvifvel; men om arten af deras mimiska föreställningar vet man ingenting med bestämdhet. Man kan dock af åtskilligt sluta till, att dessa bestått dels af sånger och dansar, beledsagade af lifligt åtbörd-spel, dels af små farcer, uppförda på gator och öppna platser inför folket, eller i de rikes hus och furstarnes palatser. Då, som vi sett, de romerska mimerna och pantomimerna — hvilka namn användas både om skådespelet och skådespelarne — omtalas ännu uti 6:te och 7:de seklerna, och då till de sista uttryckliga underrättelserna om dessas fortvaro sluta sig i oafbruten följd underrättelserna (t. ex. de ofvannämnda concilibesluten) om dramatiska föreställningar, om ock af okänd beskaffenhet, så ligger det nära till hands att antaga, det medeltidens kringstrykande upptågsmakare och

skådespelare i rakt nedstigande linie härstamma från de romerska mimerna, om än den ursprungliga karakteren blifvit under tidernas lopp på mångfaldigt sätt omgestaltad. Schack visar, att dessa mimer redan tidigt utöfvat inflytande på det andliga dramat. Den stora massan hade från hedendomen ärft lusten för fester, processioner, maskeradupptåg; förgäfves predikade de kristna lärarna mot deltagandet i de hedniska högtiderna; så småningom öfverflyttades hedniska festbruk på de kristna festerna, hvilket underlättades derigenom, att flera af de kristna kyrkohögtiderna inträffade vid samma tid på året, då hedningarna firade sina religiösa fester. De mera sansade och insigtsfulla af de kristna kyrkoföreståndarne, t. ex. Gregorius den store, ansågo klokare att skona så djupt inrotade vanor och i stället söka gifva dem en bättre vändning, och så leddes strömmen af hedniska lustbarheter, redan starkt uppblandad med kristna elementer, in i kyrkan. På de heliga dagarna plögade folket samlas vid kyrkan, uppbyggde tält af trädens grenar och föranstaltade glada gästabud; i kyrkan och på kyrkogårdarna såg man dansar och förklädningar samt hörde profana sånger. Redan i capitularier från 6:te seklet förbjudes dans i kyrkorna. Vid sådana tillfällen infunno sig upptågsmakarne och mimerna, och de andlige slöto sig till dem. Det omtalas, att i kyrkorna firades teatraliska spel, och ej blott maskerade personer inträngde i kyrkan, utan äfven presbyteri, diaconi och subdiaconi anställde prägtiga måltider och anförde dansarna med trummor och cymbaler genom stadens gator. Då man fann att smaken för dylika förlustelser ej lät sig undertrycka, så har kyrkan, som redan förut sökte att sinnebildligt framställa återlösningsens under, funnit för godt att bemäktiga sig denna lust, och hennes tjenare öfvertogo nu sjelfva uppförandet af de heliga historierna, anknyttande vid de i kulten gifna dramatiska elementerna. Så förklarar Schack det kyrk-

liga medeltidsdramats utbildning²⁰). Det är också ingalunda otroligt att dessa yttre, från det profana lifvet kommande impulser samverkat med de inom kyrkan sjelf befintliga anledningar till utbildande af de dramatiska spelen. I den mån skådespelens omfång växte, kräfdes äfven en större personal, många roller fordrade dessutom en större skådespelaretalang, och man tog då sin tillflykt till de öfvade profana skådespelarne. Dessa införde en mängd världsliga beståndsdelar i dramat, och att redan tidigt skådespelen derigenom ansetts urartade, finner man af det förbud, hvilket den stränge Innocentius III 1210 utfärdade mot skådespels uppförande i kyrkorna och andligas deltagande deruti. Att detta förbud icke genast gjorde åsyftad verkan, synes deraf, att det upprepades flera gånger under samma århundrade. Slutligen flyttade skådespelen ut ur kyrkan, och från och med 13:de århundradet finner man mera sällan, att templet brukats som teater²¹). Dertill bidrog väl i icke ringa mån, att utrymmet i kyrkorna icke räckte till för styckenas växande omfång och åskådarnes talrikhet; endast om julen, då årstiden icke medgaf representationer i det fria, spelades ännu i kyrkan. Också hafva julspelet i allmänhet bibehållit mest af den ursprungliga religiösa karakteren, då deremot passionsspelen och andra mysteriespel, hvilka nu uppfördes på kyrkogårdarna eller andra dertill passande offentliga platser²²), uppblandades allt starkare med världsliga elementer och gjorde sig slutligen oafhängiga af den egentliga kyrkliga kulten. En annan följd af de andliga skådespelens förvisning från kyrkan var den, att de slutligen helt och hållet öfvergingo i lekmäns händer, hvilket skedde ungefär samtidigt med latinska språkets undanträngande. Ända i 13:de århundradet, och somligsteds ännu längre, fortfor dock skådespelet att stå under presternas öfverinseende.

²⁰) Schack, s. o. I. s. 27—42. Rydquist, s. o. s. 181—2. Devrient, s. o. I. s. 92—3. — ²¹) Schack, s. o. I. 47—8. — ²²) Devrient, s. o. I. s. 25—26.

Det genom korstågen till en viss betydighet hunna borgarståndet öfvertog nu mysteriernas uppförande. Äfven vid skolor och universiteter började man att årligen på vissa festdagar uppföra skådespel. Från Italien har man de första underrättelser om föreningar, bildade för detta ändamål; i Treviso sammanträdde 1261 ett sällskap under namnet Battuti för att spela mysterier, och kani-kerna vid katedralen hade förbundit sig att årligen för Marias och englens roller lemna två andliga; i Rom började 1264 brödrskapet del Gonfalone att uppföra passionspel. I Frankrike finner man redan i 3:dje decenniet af 13:de århundradet Miracles, som voro författade ej blott af lekmän, utan af konstskalder; de i nordfranska städerna befintliga litterärt-musikaliska sällskaper, kända under namnet "Puys," uppförde äfven skådespel, och blott från åren 1345—80 har man en samling af 40 Mirakler, skrifna för en och samma Puy till den heliga jungfruns ära ²³). Under detta århundrade frigjorde det franska skådespelet sig fullkomligt från kyrkan, och i början af nästa finner man i Paris en stående teater, stiftad af ett sällskap borgare, kalladt Confrerie de la Passion, privilegieradt 1402 af Karl VI ²⁴). I England, der det franska inflytandet var starkt, blef, såsom vi ofvan nämnt, det älsta kända mysteriet utfördt af klosterskolgossar, under ledning af en dåvarande lekman, om han än sedan blef klerk. Likvisst var under denna tid skådespelet i England uti de andligas händer, men synes redan i 13:de eller första delen af 14:de århundradet hafva öfvergått till lekmän och uppfördes sedan af handtverksskråna i städerna. De stycken, hvilka innehållas uti de tre stora samlingarna af engelska mirakelspel (Chester plays, Ludus Coventriæ och Towneley Collection), hafva med få undantag uppstått utom kyrkan. Det älsta tyska stycke, om hvars

²³) Michel et Monmerqué hafva upptagit 9 af dessa mirakler i Théâtre Français. — ²⁴) Ebert, s. o. s. 22.

uppförande man eger någon bestämd underrättelse ²⁵⁾, är det i Eisenach 1322 af predikomunkarne gifna parabelskådespelet om de kloka och fåvitska jungfrur ²⁶⁾; under detta århundrade hafva i Tyskland lekmän allt mera börjat användas som medhjelpare, hvilket ock synes af styckenas innehåll. Dock lærer väl först under 15:de århundradet uppförandet af mysterierna i Tyskland hafva öfvergått i lekmännens händer.

Det andliga dramats blomstringstid kan räknas från 14:de århundradet, omfattade hela det 15:de och en del af 16:de århundradet. Ämnenas krets utvidgades under denna tid. Gamla testamentets berättelser behandlades utan att ställas i omedelbart sammanhang med återlösningsverket; ett franskt kollektivmysterium om gamla testamentet upptager 32 af de viktigaste tilldragelserna från skapelsen till och med Esthers historia; likaledes skrefvos skådespel öfver de särskilda historierna i gamla testamentet. Å andra sidan upptogos ur nya testamentet apostlagerningarna, och i ett fransyskt mysterium: "La vengeance de Notre Seigneur Jésus Christ," behandlades till och med Jerusalems förstöring; detta skådespel började med händelserna straxt efter Jesu död och omfattade romerska kejsarhistorien från Tiberius till Titus. Ej blott de mera bekanta och af hela kristenheten högt aktade helgonens historier blefvo dramatiskt behandlade, utan samma ära vederfors äfven en mängd lokalhelgon, synnerligast i Frankrike och England. På förra stället finner man under 15:de århundradet äfven skådespel öfver några rent profana ämnen, såsom Griseldis historia, Trojas förstöring m. fl. ²⁷⁾. Mysterierna blefvo under 15:de århundradet mera utvecklade, tilltogo i omfång och afsågo mera att tillfredsställa en stor och blandad åskådarkrets. Det passionsspel, som

---

²⁵⁾ Ulrici, Shakspeares dramatische Kunst. I. s. 14—21. — ²⁶⁾ Holland, Die Entwicklung d. deutschen Theaters (München 1861) innehåller sidd. 8—15 en utförlig framställning af detta spel. — ²⁷⁾ Ebert, s. o. s. 32—34.

uppfördes i Frankfurt 1498 och 1506, hade 280 personer och räckte 4 dagar ²⁸⁾).

Mysteriets värde som dramatisk konstprodukt är icke synnerligen stort. Det saknar första vilkoret för att vara ett dramatiskt konstverk: enhet och organisk delning. Till en början afsåg skådespelet endast kulten, sedan andakten öfverhufvud och religionskunskapen, slutligen gick det nästan endast ut på att tillfredsställa skådelystnaden; något rent konstnärligt intresse hade det egentligen aldrig.

De älsta strängt kyrkliga spelen, hvilka ännu uppfördes på det heliga rummet och vanligen blott omfattade en enda händelse, såsom passionen, uppståndelsen m. m., hade obestriddligen en enhet, ehuru icke en dramatisk, utan en lyrisk. Samma poetiska stämning omfattade nemligen spelande och åskådare; i en och samma religiösa känsla gingo de alla upp. Voro än de särskilta tilldragelserna i episk följd ordnade vid sidan af hvarandra, så sammanhöllos de dock genom denna känslöstämning och i dess ljus smälte enskiltheterna samman till ett helt. Äfven sedan dramat lemnat kyrkan, bibehöll det en tid samma karakter; det fortfor att vara en dialogiserad berättelse, uppburen af en djup religiös grundstämning. Huru gripande sådana skådespel i all deras enkelhet kunde vara, derpå har man ett exempel i den 1322 i Eisenach uppförda parabeln om de kloka och fåvitska jungfrurna. Landt-grefven af Thüringen, Friedrich der Freudige, öfvervar representationen, men då han såg, huru i stycket Maria och alla helgonen förgäfves både Herran för de fåvitska jungfrurna, då blef han svårliga vred och sade: "Hvad är de kristnas tro, om Gud ej förbarmar sig öfver oss, när Maria och alla helgonen bedja för oss;" och han gick till Wartburg och de lärde kunde ej tala honom till rätta, så att han förstod evangeliet; och så fick han slaget af den långa vreden och vardt sängliggande i tre år till sin död ²⁹⁾).

²⁸⁾ Holland, s. o. s. 16. — ²⁹⁾ Holland, s. o. s. 9.

Men i den mån mysteriet vidgade sig och upptog ett rikare stoff, blef en sådan stämningens enhet svårare att åvägabrunga, ty den räckte ej längre till för att omfatta det hela. Snart nöjde man sig icke med mindre än en cykel af handlingar, och stundom sammanfördes i samma stycke några från gamla, andra från nya testamentet. Då sålunda all enhet i handlingen omöjliggjordes, kunde ej heller finnas någon enhet i tid och rum. Tids- och rums-enheten är också fullkomligt främmande för medeltids-skådespelet. Sjelfva skådebanan bestod af flera skilda delar, och än spelades på den ena, än på den andra, ja stundom, såsom i några franska mysterier, spelades samtidigt på två ställen, hvarvid det naturligtvis blott talades på ett ställe, under det att ett stumt spel egde rum på det andra. Lokalen växlade oupphörligt, och de spelande förflyttade sig från en del af banan till en annan, allt efter som olika orter skulle antydvas. På samma sätt behandlades tiden; i en handvändning förflöto långa tidrymder; vägen emellan Rom och Jerusalem tillryggalades på några sekunder, och det barn, som man nyss sett födas på scenen, kunde om några minuter vara flera år gammalt ³⁰⁾. I franska mysterier gå dessa friheter längre än i tyska, liksom i de yngre längre än i de äldre. Om än onekligen denna bristande enhet, denna godtyckliga behandling af tid och rum, måste anses vara en stor konstnärlig brist, så vore det dock ensidigt, att därför vilja fränkänna dessa mysterier allt konstvärde. Väl äro de flesta af dem dialogiserade berättelser af ändlös bredd med ständiga återtagningar, utan egentlig dramatisk förknippning emellan scenerna och utan en beräknad och fullt genomförd plan för styckets organisation. Men enskilda ställen af stor poetisk kraft och sanning förekomma, och man kan ej vara blind för den ofta djuptänkta grupperingen af personer och händelser, för de fina sammanbindningstrådar författaren spun-

---

³⁰⁾ Ebert, s. o. s. 40—45.

nit emellan de enskilda delarna, så att tilldragelser från högst olika tider likväl kunna genom de inre relationerna dem emellan synas höra samman och genom den ömsesidiga belysning, de kasta på hvarandra, bringas till ett helt ³¹⁾. En sådan enhet är väl ingen dramatisk, den är icke heller en i egentlig mening episk — ehuru visserligen hela kompositionen är mera episk än dramatisk —; den är en grundtankens, ej en handlingens enhet. Från början ligger nemligen till grund för dessa framställningar ett rent religiöst intresse; de hafva blott ett syftemål: att åskådligt framställa den heliga historien. Men den heliga historien är blott en enda stor handling: det fallna menniskoslägtets återlösning genom frälsaren; och detta bildar i sjelfva verket innehållet i alla mysterier. Endast så vidt den i detta sammanhang kan upptagas, har den enskilda bibliska tilldragelsen ett värde. Och ur denna synpunkt kan det då vara skalden tillåtet att sammanställa i tid och rum aflägsna tilldragelser. Det är vidare just genom att hopa tilldragelse på tilldragelse och genom att draga så mycket som möjligt inom sin krets, som han, enligt sin uppfattning, i största möjliga fullständighet framställer det heliga innehållet. Då blir nödvändigt tids- och rums-förhållandet ett fullkomligt underordnad. Den heliga historien kan nemligen, i dess väsende fattad, sägas gripa öfver alla tider och alla rum; och hvarför skulle ej då tilldragelser från skilda tidsåldrar och skilda länder kunna sammanställas, när det just gäller att framhålla detta oberoende af tid och rum? Särskilt träffar detta in på sammanställningar af nya och gamla testamentets berättelser; det sednare innehöll ju uppfyllandet af de löften, som i det förra meddelats åt det fallna släktet, och med löftets uppfyllande blef först handlingen en afslutad. Äf-

³¹⁾ Monè har i "Schauspiele d. Mittelalters" på flera ställen påpekat det konstmässiga och fint genomtänkta i anordningen, se t. ex. i Mysteriet "Leben Jesu." (I. s. 51 o. f.). "Kindheit Jesu." (I. s. 132 o. f.). "Christi Auferstehung." (II. s. 8).

ven sjelfva den massa ämnen, som skulle bringas inom en någorlunda öfverskådlig ram, tillät icke att tids- och rums-enheten strängt iakttofs. Det var nemligen här ej fråga om framställandet af blott det afgörande momentet, såsom i det antika och, ehuru i mindre mån, äfven i det nyare dramat, under det att hvad som föregått kunde under handlingens lopp samtalsvis helt osökt framställas; utan här, der sträfvan efter fullständighet gick hand i hand med önskan att uppbygga och på alla punkter uppvisa den gudomliga nådens frambrytande, här voro alla viktigare momenter — och deri röjer sig åter mysteriernas episka lynne — af lika stort intresse, och intet skäl fanns för att låta det ena åskådligt framställas och det andra blott omtalas. Men hvad som låg emellan dessa de betydelsefullare handlingarna, det var alldeles likgiltigt, och därför gör författaren fullkomligt obesväradt de djerfvaste språng i sin framställning. Denna sorglöshet sammanhänger dock med en ofta ängslig noggrannhet, att inom det valda momentet icke låta någon enskilt led oförberedt gå öfver i en annan. Så t. ex. går väl Jesus med sina lärjungar omedelbart från Kain in i Jerusalems tempel; men, då hans lidande i samma mysterium framställes och han föres från Hannas till Kaiphas, Pilatus och Herodes, inflikas emellan dessa tre scener som fyllnad mellanscener, i hvilka han fruktansvärdt misshandlas ³²).

Sådan föreställa vi oss anledningen till den odramatiska behandlingen af tid och rum i det andliga skådespelet, och detta behandlingssätt blef slutligen så konventionellt, att det i förening med samma skådespels episka karakter, med hvilket också denna behandling på det närmaste sammanhänger, anträffas ej blott i medeltidsmysterierna, utan äfven i det drama, som i 16:de och i 17:de århundradet ur mysterierna framgick i Tyskland och nor- den, ja, till och med det iöfrigt utbildade världsliga dra-

³²) Mone, s. o. II. s. 271—290.

mat i England bibehöll länge samma karakter, och i Shakspeares historiska dramer märker man ännu spåren deraf ³³).

Det slag af enhet, som vi funnit ligga uti det mer konstnärligt behandlade mysteriespelet, kunde dock lätt råka i fara att upphävas. Så är enheten alldeles försvunnen i kollektivmysterierna, hvilka tarfvade hela veckor för att uppföras, och hvilka merendels bildades af en rad enskilda mysterier, blott till det yttre med hvarandra förbundna. Den rubbades ock i väsentlig mån genom upptagande af en mängd verldsliga och komiska elementer. Att dessa blifvit införda genom lekmännen och med beräkning på tillfredsställande af publikens skådelystnad, hafva vi redan förtäljt; men äfven i mysterierna sjelfva låg en bestämd rigtning åt detta håll, hvilken genom nyssnämnda yttre omständigheter befordrades.

De ämnen, hvilka mysterierna hade att behandla, voro af ideel, af öfversinnlig natur och hade derföre fordrat en ideel framställning; men en sådan var medeltidens konst icke vuxen. Liksom det religiösa innehållet under medeltiden i allmänhet antog en groft sinnlig form, liksom till exempel Kristus skulle hafva ståthållare på jorden i påfvens person, religiös dyrkan egnades helgonbilder, syndaförlåtelse såldes för penningar, kristendomen af korsfarrarna togs liktydig med Kristi graf o. s. v., så utmärkas äfven mysterierna af en stark realism. Att själen förkroppsligades vid sidan af kroppen, så att t. ex. Judas själ ramlade ut ur hans bristande kropp vid hans död, eller att på båda röfrarna hängdes målade bilder i munnen, hvilka föreställde deras själar, eller att djeflarna lade själar på skottkärror för att transportera dem till helvetet m. m., redan detta är talande bevis på den råhet, hvarmed det ideela försinnligades ³⁴). Mindre anmärknings-

³³) Jfr om Shakspeares historiska dramer Herman Hettners utredning i "Das moderne Drama." (1852). s. 21 o. följ. — ³⁴) Ebert, s. o. s. 52—3. I det samtida måleriet finner man samma förkroppslig-

värddt är väl, att Maria Magdalena, en person, som i passionsmysterierna aldrig saknas och som der representerar det syndiga men omvända släktet, uppträder som synderska sjungande och dansande med lättsinniga ynglingar eller soldater, föraktande systren Marthas förmaningar. Mera betecknande är bruket, att på det gräsligaste framställa frälsarens eller martyrernas plågande, för att derigenom så mycket tydligare åskådliggöra deras sublimes höghet. Här är en genom naturalistiska öfverdrifter sökt effekt. I det nyssnämnda af Mone meddelade passionsspelet från första hälften af 15:de århundradet, framställes en gradvis stegrad misshandling, under det Kristus från Hannas föres till Kaiphas, derifrån till Pilatus och vidare till Herodes, ja slutligen urartar misshandlingen ända till ursinnigt raseri. Ännu gräsligare framställes martyrernas plågande, såsom uti franska mysteriet om den heliga Barbara, der författaren rätt synes hafva ansträngt sig för att öfverbjuda sig sjelf i påfinnandet af de vildaste och äckligaste plågomedel³⁵). Dessa framställningar kryddades alltid af bödlarnas råa och plumpa skämt. Det tyckes nemligen, som hade förnämligast framställningen af det onda varit den väg, på hvilken det komiska inträngt i mysteriet. Och utan tvifvel ligger en sund känsla till grund för detta förhållande. Komiskt är det misslyckade sträfvandet efter ett mål, när detta misslyckandet är en följd deraf, att den handlande, i sjelfbedräglig inbilskhet om sin förmåga, tager mera för sig, än han råår med, och i sin djupsinniga enfald derföre ock väljer de mest förvända medel till målets uppnående. Och så starkt trodde man på det godas seger, på det gudomligas kraft, att alla det ondas försök att göra det segren stridig föreföllo löjliga. Ty om än på enstaka punkter det onda blef herrskande, så syntes i det stora hela dess diktan och traktan som en fullkomligt

ligande af det ideela, t. ex. i Orcagnas "Dödens triumf," der själen i kroppsform går ut ur den döendes mun. — ³⁵) Ebert, s. o. s. 56.

vanmäktig. Satan och de onda englarna framställas derföre visserligen som fruktansvärda; men i all deras förskräcklighet dock på samma gång som komiska. Tidigt nog förekomma väl drag af en rent naiv komik, — en följd af den ofvannämnda realistiska rigtningen. I ett passionsspel botar Jesus Malchi öra, och denne beder en kamrat rycka honom i örat, för att känna, om det sitter fast, och, derom öfvertygad, utbrister han:

”Jesus ist ein viel guder man
er kan wol seczen oren an” ³⁶⁾.

Men då det komiska fullt medvetet framträder, har det till en början vanligen en diabolisk karakter. I ett julspel från 14:de århundradet uppträder ”ain bott” (ett sändebud), i hvilken person Mone ser början till hofnarrskarakteren ligga. Han frambär på ett ironiskt hånande sätt trenne gånger till Herodes för denne obehagliga underrättelser om Jesus; hvarje gång blir Herodes vred på sändebudet, och dennes bitande ironi drifver honom medelbart till befallningen om det gräsliga barnamordet; skalken är här liksom ett stycke djefvul ³⁷⁾. En välkommen anledning till framställandet af djefvulen lemna påskspelen uti den deri förekommande episoden om Kristi nederstigande till helvetet och patriarkernas befrielse ur förhelvetet. Till utförandet af sådana roller tog man helst de ofvannämnda kringstrykande gycklarna, och dessa gäfvo ny utveckling åt rollens komiska sidor. Djefvulen blef, som Gervinus kallar honom, ”die ursprünglichste Gestalt der neueren Caricatur und die komische Figur der himmlischen Bühne” ³⁸⁾. Så utbildades scenen om Kristi nederstigande till helvetet till ett litet lustspel midt uti de allvarsamma påskspelen. I Frankrike kallades dessa mellanspel ”Diableries,” i Tyskland, dit de förmodligen från Frankrike kommit, ”Teufel-

³⁶⁾ Mone, s. o. I. s. 103. — ³⁷⁾ Mone, s. o. I. s. 136. — ³⁸⁾ Gervinus, Deutsche Dichtung. II. s. 368.

spiele." Lucifer är öfverdjevulen och har under sig en mängd andra namngifna djeflar, såsom Satan, på hvilken han mest litar, men som alltid dummar sig, Belial, Beelzebub, Asterot, Natyr m. fl.; i synnerhet äro de franska skådespelen rika på namngifna djeflar. Man får dock icke tänka sig dessa djeflar som blotta upptågsmakare; Lucifer uppträder stundom i raseri med ett verkligt tragiskt pathos, såsom då han i ett mysterium, ursinnig öfver fräl-sarens beslut, att alla människor skola saliga varda, sam-mankallar alla de onda andarna. Dock kan äfven i så-dana scener ligga ett komiskt element, nemligen i de skymf- och oqvädins-ord, hvarmed djeflarna i reglen öf-verhopa hvarandra. En annan gång manar Lucifer sina tjänare att väl skjuta till reglen för helvetesporten, då fräl-saren nalkas; men då denne med ett slag spränger porten och bortför patriarkerna, bjuder Lucifer sina underordnade att gå ut och som ersättning samla andra själar. Nu får komiken fritt utrymme; djeflarna komma släpande med skomakare, som göra dåliga sulor, skräddare som stjäla lappar, och den dumma Satan kommer med en prest, för hvilken Lucifer blir rädd ³⁹⁾. Stundom inträder här äfven en provinsiell satir, såsom då i ett Wismar-passionsspel Lucifer skickar samtliga djeflarna till Lübeck, emedan der finnas syndare tillräckligt ⁴⁰⁾. Ofta uppträda djef-larna och förehafva upptåg med sjelfva åskådarna; i syn-nerhet var detta vanligt på franska scenen, der de dess-utom gerna begagnade oanständiga åtbörder och ställnin-gar ⁴¹⁾. I samband med djefvulskomiken har väl äfven stått narrens införande i det franska mysteriet. Det är först i mysterier från 15:de århundradet man finner nar-ren uppträda. Hans roll var improviserad och i skåde-spelstexten angifves hans framträdande blott med orden:

---

³⁹⁾ Mone, Sch. d. Mittelalt. II. s. 22—3. — ⁴⁰⁾ Mone, s. o. II. s. 21. — ⁴¹⁾ Jacques le Bibliophile, "Receuil de Farces, Soties et Moralités." (Paris 1859). s. XV.

”stultus loquitur.” Från den vanliga verklighetens ståndpunkt gör han sina anmärkningar öfver den framställda handlingen, ja, faller de spelande i talet och ingriper störande i den dramatiska framställningen; han är en representant af publikens prosaiska medvetande⁴²). Men man nöjde sig icke ensamt med den komik, som djefflar och narrar hade att bjuda på; massan hade engång fått smak för löjligen afbrott i den heliga handlingen, och snart hämtade man äfven ur den prosaiska verkligheten ämnen för de komiska mellanspelen. Af sådan art voro de mellanspel, hvilka ofta inlades i uppståndelsespelen och hvilka genom sin beskaffenhet tydligen angifva sin härkomst. De stora kyrkofesterna voro vanligen förenade med marknader och folkförlustelser, der qvacksalvare utbjödo sitt kram och taskspelare gjorde sina konster; histrionernas slägte var hemmastadt i begge dessa yrken. Då nu evangeliet förtäljer, att qvinnorna på den första sabbathen efter Jesu död, när solen uppgick, kommo till grafven, medförande välluktande kryddor, dem de köpt och tillredt; så hämtade man deraf anledning att sceniskt utföra sjelfva köpslagandet, och så fick man ett marknadsstykke, som stundom upptog mer än tredjedelen af hela mysteriet. En qvacksalvare med fru och piga inkommer; han tar i sin tjänst skalken Rubin, åt hvilken i lön erbjudes en rock, en skjorta och qvacksalvarens gamla byxor, jemte rättighet att, när han så vill, få roa sig med qvacksalvarens unga hustru. Rubin prisar på qvacksalvaremaner läkemedlen, vill sjelf taga i sin tjänst en dräng och råkar i tvist och gräl med en annan upptågsmakare, Pusterbalk, hvarvid en tredje, Lasterbalk, blandar sig i trätan. De heliga qvinnorna komma in och köpa kryddor, sedan de dock prutat en stund och köpmannen gjort afslag, trots gensägelser af hustrun, som af mannen får ovet och stryk. Slutet blir att, då mannen lagt sig att sofva, rym-

---

⁴²) Ebert, s. o. s. 47—48.

mer Rubin med hustrun, och den uppvaknade mannen ger luft åt sin vrede och löper ut att söka de förrymda ⁴³). Här röjer sig omisskänneligen de vandrande komedianernas inflytande. Stundom kunde det plumpa skämtet urarta till de mest anstötliga travestier, såsom då i ett fransyskt skådespel Gud fader föreställes sofvande i sin himlathron, under det korsfästningen och grafläggningen försiggå, och en engel väcker honom med dessa ord:

”Père Eternel, vous avez tort
Et devriez avoir vergogne.
Votre fils bien-aimé est mort,
Et vous dormez comme un yvrogne.

Gud fader: Il est mort?

Englen: D’homme de bien.

Gud fader: Diable emporte, qui en savais rien.” ⁴⁴)

På franska och italienska scenerna gick man längst i sådana råa burlesker, och dertill kom i de sednare mysterierna ofta en grad af okyskhet i spel och tal, som för oss nästan är ofattlig ⁴⁵). I de tyska liksom i de engelska och spanska användes deremot det burleska gemenligen blott för att genom motsatsen till det allvarliga och religiösa stegra dettas verkan. I Tyskland saknar dessutom det stora flertalet af mysterier burleska mellanspel; det är först i 16:de århundradet sådana blifva vanliga ⁴⁶).

Men oaktadt mysterierna sålunda upptogo en mängd profana beståndsdelar, förlorade de icke derföre sin andliga karakter. De bibehöllo sin religiösa pregel, och att uppföra mysterier betraktades som en religiös akt; mångstädes var genom påbud stadgadt, att man under tiden skulle afhålla sig från verldsligt arbete; äfven kunde man genom beivrande af mysterier förvärfva aflat för sina synder. De som uti dem spelade — dock kan detta en-

⁴³) Mone, Alt. Schausp. s. 122—138. — ⁴⁴) Alt, s. o. s. 389. — ⁴⁵) Jfr Jacques le Bibliophile, s. o. s. XII—XVIII. — ⁴⁶) Gerwinus, s. o. II. s. 333.

dast i inskränkt mån sägas om les Confreres de la Passion i Paris, — uppfattade sin verksamhet såsom ett fromt verk, och man har berättelser om skådespelare, hvilka varit nära att sätta lifvet till på sitt spel. I Metz 1437 var den prest, som föreställde frälsaren, nära att dö på korset, och man kom då öfverens att en annan prest skulle der intaga hans ställe; äfven den, som spelte Judas, höll på att uppge andan under hängningen ⁴⁷⁾. I Tyskland blefvo af kloster och furstar stiftelser gjorda, för hvilkas årsräntor passionsspel skulle hållas ⁴⁸⁾.

Så länge de andliga spelen uppfördes i kyrkorna, var troligen en skådebana uppslagen under sångkoret, hvarigenom sålunda banan kommit i omedelbar förbindelse med sångarna och orglen. Galleriet har troligen dels upptagits af de himmelska personerna, dels har derifrån det första enkla maschineriet kunnat ledas; der har stjernan, som ledde konungarna, kunnat anbringas, derifrån dufvan vid Kristi dop nedhissas, och ditupp vid uppståndelsen den målade kristus-bilden uppdragas. Midtemot denna bana, uppe i högkoret, sutto de högre andliga; på upphöjda sätten eller på kyrkans gallerier sutto de förnäma herrarna och fruarna, och nedanför i kyrkans skepp böljade massan; väpnade borgare upprätthöllo ordningen ⁴⁹⁾.

Men sedan mysterierna nödgats lemna kyrkan, uppfördes för hvarje föreställning en skådebana, och för den funnos flera olika former. Vid de spel, som uppfördes af handverksskråna i Englands städer, begagnades rörliga banor, bestående af höga ställningar på fyra hjul och försedde med två rum, ett ofvan, på hvilket spelades, och ett nedan, dit skådespelarna drogo sig undan. Ofta ställdes flera sådana banor (pageant) bredvid hvarandra, och då de spelande skulle förflytta sig från en ort till en annan, gingo de öfver från den ena banan till den andra. På

---

⁴⁷⁾ Holland, s. o. s. 16, 17. — ⁴⁸⁾ Devrient, s. o. I. s. 37.
— ⁴⁹⁾ Devrient, s. o. I. s. 25.

annat sätt tillgick med mysteriernas uppförande i Chester. Hvarje större skrå hade sin bana, på hvilken speltes ett af skråmedlemmarna inöfvadt stycke; pingstdagen bittida på morgonen började logarfvarna att på sin bana utanför abbotshuset spela det första stycket — "Lucifers fall," —; derefter rullades denna bana till mayorns hus, der samma stycke spelades, under det att detta skrå på förra stället efterträddes af ett annat, som spelade andra stycket af det stora passionsspelet o. s. v.; sålunda aflöste vagnarna hvarandra, och på alla de bestämda platserna blef hvarje särskilt stycke speladt ⁵⁰). Vid högtidliga tillfällen, såsom i Paris vid Ludvig XI:s intåg, byggde man på olika ställen i staden särskilda banor, på hvilka konungen vid sitt genomtåg fick att se ett moment efter ett annat af den heliga historien. Voro banorna anbragta på torg eller vidsträckta öppna platser, blef banan utdragen på bredden, och så många afdelningar uppställdes bredvid hvarandra, som olika bild-ramar för de olika momenterna voro nödiga. Eller ock ställde man tre banor bredvid hvarandra i trubbiga vinklar, och åskådarna vände sig, allt efter som handlingen fortskred, från den ena till den andra ⁵¹). Uppbyggdes åter skådebanan vid ändan af en gata — hvilket ansågs synnerligen bekvämt, emedan då de närliggande husens fönster kunde begagnas som loger —, så nödgades man gå i höjden och uppreste flera afdelningar öfver hvarandra. Vid en representation i Metz år 1427 hade skådebanan nio våningar. Det vanligaste var dock tre; och så inrättades den egentliga mysteriebanan i Frankrike. I bakgrunden af ett bredt, men föga djupt podium steg denna bana upp i tre afsatser. Genom två pelare delades dessa våningar i tre lika afdelningar, af fransmännen kallade loges. Den mellersta afdelningen i nedra våningen föreställde helvetet och var tillsluten med en port eller stundom med ett konstigt inrättadt gap,

⁵⁰) Ulrici, s. o. I. s. 23. — ⁵¹) Devrient, s. o. I. s. 56.

som öppnades af sig sjelft för att låta djeflarna gå ut och in. I sidorummen eller framför desamma gingo trappor upp till mellersta våningen, hvilken föreställde jorden. I öfversta våningen, som föreställde himlen, var Gud faders, helgonens och englarnas plats; till denna våning förde antingen en förtäckt trappa, eller ock förflyttade man sig deremellan och jorden genom tillhjälp af ett flygmaskineri. Det var i Frankrike denna form utbildades, och derifrån skall den hafva gått öfver till England och Tyskland. Dock begagnades på sednare stället äfven den breda mysteriebanan. Mone meddelar en planritning af en sådan bana från 15:de århundradet, tecknad på ett löst blad och funnen i en handskrift till ett passionsmysterium. Banan består af tre afdelningar, ordnade vid sidan af hvarandra; på teckningen äro utmärkta de olika lokaler, hvilka funnos å banan. I första eller yttersta afdelningen till höger befinna sig helvetet, Gethsemanes trädgård med oljoberget; i den mellersta äro Herodis, Pilati, Annas och Kaiphas hus samt tvenne kolonner, den ena, vid hvilken Jesus gisslades, och den andra, på hvilken hanen stod; i tredje afdelningen finnas fyra grafvar, ur hvilka de döda uppstego, Kristi och röfrarnas kors, den heliga grafven och himmelen. Emellan hvarje afdelning är en låg afstängning med en port. Husen hafva sannolikt bestått af fyra stolpar, hvilka uppburit ett tak. Då de stora passionsspelens vidlyftiga innehåll gjorde en mängd olika lokaler nödiga, så måste man ofta begagna en och samma plats för olika handlingar. Upptog föreställningen flera dagar, så kunde banan för hvarje dag efter behof omändras; i annat fall fick åskådarnes fantasi hjälpa bristen ⁵²⁾. Det gamla skådespelet hade så mycket att framställa, att man ej kunde inlåta sig på ett illusoriskt återgifvande af verkligheten; man fick nöja sig med antydningar. I sistnämnda stycke består gästbudsmaten hos Simon af bröd och fisk, till

⁵²⁾ Mone, s. o. II. s. 156—9.

nattvarden framhafves ett lam, en apothekare införes blott för att sälja en salfva till Maria Magdalena; i ett annat stycke är det berg, dit djefvulen förde Kristus, ett vinfat o. s. v. Sedan något varit begagnadt på banan, blef det icke bortburet, utan stäldt åt sidan, såsom det öfverblifna efter måltiderna, Lazari sjukbädd, ynglingens i Nain bår. Men å andra sidan sträfvades i öfverensstämmelse med den naturalistiska rigtningen efter den största möjliga handgriplighet, och detta har framkallat det älsta teatermaschineri, om man så törs kalla det. För att angifva att djefvulen ingått i Judas, måste denne framför sin mun hålla en lefvande fogel och låta den fladdra; mycken omsorg egnades framställningen af Judas hängning och död, han måste under klädnaden dölja en svart fogel och tarmarna af något djur, på det att när djefvulen ryckte upp hans klädning, tarmarna kunde ramla ut och foglen flyga bort. Vid Kristi död måste förhänget i templet remna, de döda stå upp, m. m. Vid stynget i frälsarens sida måste blod flyta ut, likaså då röfrarnas ben slogos sönder. Alla såren måste först målas på Kristi kropp. Patriarkernas själar i förhelvetet skulle hafva hvita skjortor öfver sina kläder, för att dermed beteckna deras nakenhet. I Frankrike har dock ett rikare teatermaschineri funnits; det benämndes: *Secrets*. Man såg Moses staf plötsligt grönska, fikonträdet vissnade synbart under Kristi förbannelse, vatten öfvertäckte banan under syndafloden, en sky bortförde apostlarna till Marias dödsbädd m. m. ⁵⁴⁾ Äfven har der dekorationsmåleri förekommit; vid ett passionsspel i Saumur var paradiset så väl måladt, att den, som utfört det samma, sade till beundrarne: "Se der ett skönare paradis än ni någonsin sett, men ej än ni fån se" ⁵⁵⁾. På den franska banan fanns äfven en liten loge, tillsluten med förhängen, och der försiggingo sådana scener, dem anstän-

---

⁵³⁾ Mone, s. o. II. s. 161—3. — ⁵⁴⁾ Devrient, s. o. I. s. 53.
— ⁵⁵⁾ Schack, s. o. I. s. 54.

digheten förbjöd att utföra inför åskådarnes ögon, såsom den heliga Annas, den heliga Elisabeths eller Marias barnsbörd ⁵⁶⁾, ehuru exempel förekommer att äfven dylika scener hafva försiggått på skådebanan ⁵⁷⁾.

Vid de större mysterierna började spelet kring kl. 7 om morgonen; vid middagen gjorde man en paus på två timmar för att äta, och derefter började man ånyo; stundom gjordes en ny paus emellan klockan 5 och 6 e. m. för aftonmältiden och derpå spelades till solnedgången; gemenligen slöt man dock med aftonmältiden. Så var vanliga förhållandet både i Tyskland och Frankrike ⁵⁸⁾. Hann man ej med stycket på en dag, så fortsatte man dermed följande dagen; derföre indelades de stora mysterierna i Journées, uti Spanien kallade Jornadas, i Tyskland Tagenwerke, i Italien Tempi. Någon annan indelning fanns icke. Sådana mysterier kunde ofta räcka hela veckor. Ett i Bourges 1536 uppfördt drama, Les Actes des Apotrés, tarfvade 40 dagar att uppföras.

Styckenas ofantliga längd gjorde en stor personal nödvändig. Med körer och statister kunde den stundom uppgå till hundradetals personer. Passionsspelet i Frankfurt 1467 tarfvade 200 personer, samma spel 1498 var besatt med 265 personer. Ett spel i Basel 1571 om konung Saul och herden David hade 100 talande och 500 stumma personer ⁵⁹⁾. Skådespelarne utgjordes vanligen af lärjungarna i kloster- och kyrko-skolorna eller af medlemmarna af de andliga brödraskapen och af de olika borgerliga skråna; men då en ovanlig mängd tarfvades, föranstaltade man mångenstädes ett högtidligt tåg, hvarvid under trumpetstötar

⁵⁶⁾ Jacques le Bibliophile, s. o. s. XI. — ⁵⁷⁾ Ebert, s. o. s. 44, anför ur Jubinal, den heliga Genovevas mysterium, deri helgonets moder straxt i styckets början befinner sig i födslosmärter och kastar sig klagande på marken; kammarjungfrun anmärker, att detta är följderna af älskog, och lägger sig neder vid sidan af henne; englarna i paradiset sjunga "Virginis proles" m. m. och kammarjungfrun reser sig upp och framvisar ett svepebarn. — ⁵⁸⁾ Mone, s. o. II. s. 159. Ebert, s. o. s. 48. — ⁵⁹⁾ Schletterer, "Das deutsche Singspiele." Augsburg 1863. s. 31.

upplästes en uppmaning till hela borgerskapet att deltaga i spelet. Ett protokoll i burgundiska staden Seurres arkiver från 1484 upplyser om, att alla deltagarna fingo edligen utfästa sig, sättande lif och gods i pant, att väl instudera sina roller och infinna sig i rätten tid. Då allt var färdigt, blefvo skådespelarne genom en offentlig utropare sammankallade, och i full kostym samt under klingande spel redo de genom de festligt smyckade gatorna till den plats, der banan var uppslagen ⁶⁰). Ett sådant högtidligt inträdande på banan tyckes hafva varit det vanliga vid större mysteriers uppförande. Skådespelarne voro ordnade gruppvis och stundom angaf præcursor (här-olden) vid gruppernas uppmarcherande hvad hvarje särskilt grupp föreställde ⁶¹). På banan intogo de sina förut bestämda platser, antingen i halfcirkel eller på bänkar, hvilka voro uppställda vid sidorna af banan eller af hennes afdelningar. Hvarje person hade sin plats (*locus suus*, *locus Judæorum* o. s. v.), derifrån han uppsteg, då han skulle spela sin roll, och dit han återvände, då han sagt sina repliker. — Då man sålunda på samma gång hade för ögonen både de, som spelade, hade spelat och skulle spela, så iakttogs det vanligen, till underlättande af uppfattningen, att de, som ej deltog i handlingen, blefvo sittande, så att endast den stående ansågs deltaga i den spelade scenen. Till Judarnas plats gick Jesus hvarje gång han med dem hade att göra; de stodo upp och följde honom vid Lazari uppväckande, vid intåget i Jerusalem o. s. v.; skulle ett bud söka rätt på någon, så gick han kring, till dess han kom till den statist, som för handlingen behöfdes ⁶²). Teaterkostymen var, sålänge påskspelen gäfvos i kyrkorna, prestkåpan samt för heliga personer mess-skruden, men blef sedan, liksom på de religiösa medeltidsmålningarna, tidens herrskande dräkt, endast att

---

⁶⁰) Achille Jubinal, *Mystères du XV:e Siècle*, preface pag. XLII. — ⁶¹) Mone, *Altt. Schausp.* s. 21, 22. — ⁶²) Mone, *Schausp. d. Mittelalters.* I. s. 137. II. s. 120, 160 o. f.

Kristus, Fadren, apostlarna och englarna här liksom på målningarna begagnat antingen prestskruden eller en idealiserad, om antiken påminnande kostym.

Vid skådespelets början eller då en ny afdelning deruti vidtog, manades den stormande mängden till tystnad, i det antingen härolden utropade eller en kör afsjöng: *Silete* eller *Silentium habete*.

Då mysterierna framgått ur den kyrkliga kulten, måste de redan från början haft betydande musikaliska beståndsdelar. De äldsta andliga spelen bestodo uteslutande af sång, och vi hafva ofvan sett, att, då översättningar bifogades den latinska kyrkotexten, blef denna sednare fortfarande sjungen. Om än sedermera talet intog förnämsta platsen, blef dock aldrig det musikaliska fullkomligt undanträngdt. Mone säger om dessa spel, att de voro till det mesta melodramer, till en del deklamerade, till en del sjungna, med musikalisk ouverture⁶³). Vanligen inleddes stycket med sången: *Veni Sancte Spiritus*, hvori äfven åskådarna deltog; och under styckets förlopp afsjöngos andliga körer emellan scenafdelningarna, äfvensom ett allmänt afsjungande af hymnen "te Deum laudamus" vanligen afslutade stycket. Stundom kunde väl äfven en sång af verldsligt innehåll förekomma, såsom i ett fransyskt passionsmysterium, der Maria Magdalena och några andra verldens barn sjunga "des chansons nouvelles pour mener joyeuse vie"⁶⁴).

Vi hafva i det föregående på ett par ställen fäst uppmärksamheten på den öfverensstämmelse, som råder emellan medeltidsteatern och den samtida målarekonsten. Planen för vårt arbete medgifver icke anställandet af en utförlig jemförelse emellan båda, hvilken vi tro skulle kunna genomföras i mångfaldiga enskiltheter. Här må det endast tillåtas oss att påpeka, att begge till en början uteslutande behandlat religiösa ämnen, begge tjenat

⁶³) Mone, *Allt. Schausp.* s. 23, not. — ⁶⁴) Ebert, s. o. s. 47.

kulten, men att begge också småningom och nästan samtidigt steg för steg frigjort sig från kyrkan. Liksom den glänsande, i rika mönster hållna guldgrunden försvinner från målningarna, och den heliga handlingen drages oss närmare derigenom att den försättes in i all handlingens naturliga omgivning, arkitektur eller landskap, samt derigenom att sjelfva tilldragelsen framställas i de former, som det dagliga lifvet erbjuder; så antager äfven det kyrkliga dramat allt mera en realistisk karakter och sluter sig allt trognare till verkligheten. Och liksom det är framställningen af Kristi fiender och det onda, som öppnar komiken inträde inom dramat, så är det likaledes först i framställningen af judarna, bödelsknektarna m. fl., som de gamla målarna gifva luft åt sin humor. Men liksom medeltidsmåleriet, oaktadt det gerna kopierade verkligheten, dock bibehöll sin stränga religiösa karakter, så är äfven grundtonen i mysterierna fortfarande en religiös, om än der en mängd verldsliga beståndsdelar stundom frambringa störande missljud. För båda konsterna var dock hufvudämnet det ena och samma, den kristliga tankekretsen om syndafallet och återlösningen, i oändlighet varierad, än enklare, än rikare utförd. Behandlades andra ämnen, så stodo dessa åtminstone uti något symboliskt förhållande till den nämnda grundtanken; så ämnena ur gamla testamentet, så äfven legenderna, om än de förra mera förebåda det stora återlösungsverket och de sednare visa frukterna af detsamma. Men för att hålla oss endast till dramat, så omtalas visserligen äfven ett par profanmysterier från tiden kring 15:de århundradet (se sid. 64); men dessa stå så enstaka, att de endast som undantag bestyrka den allmänna reglen; de sluta sig dessutom så nära som möjligt till det andliga skådespelet. Naturen, den jordiska tillvaron var en förtappad, en syndig, ej värd att genom konsten förherrligas. Den kunde möjligen vara god nog att skratta åt och derföre duga till ämne för komisk behandling. Men det allvarliga dramat kunde under

medeltiden ej upptaga den som hufvudämne, och tager det ett steg för att närma sig detta område, så stannar det dock på halfva vägen, midt emellan det andliga och det världsliga, på ett gebit, der verkligheten endast, så att säga, i utdrag framställer sig, och der de allmänna begreppen skola ersätta det individuella lifvet. Der skapar den dramatiska fantasin ett nytt, ett didaktiskt allegoriskt skådespel, de s. k. Moraliteterna, i Italien kallade Fausti.

Moraliteterna antagas hafva uppkommit i Frankrike i början af 15:de seklet. Men de hafva en bred historisk basis. Allegorien var under medeltiden mycket älskad; trubadurernas och truverernas sånger utbredde smaken för densamma; vid fester och tornerspel användes allegoriska personer till högtidligheternas höjande; den ryktbara medeltidsromanen *Le Roman de la Rose* var ett kolossalt allegoriskt poem. Redan i 13:de århundradet finner man i Frankrike de s. k. *Entremets*, hvilka voro så älskade af de förnåma, att de icke kunde undvaras vid någon större fest, och hvilka troligen utgjorde "ett slags lefvande bilder med allegorisk betydelse, glänsande skådestycken med konstiga förvandlingar, groteska apparater inom ett lefvande sceneri, beledsagade af korta förklarande tal." Från Frankrike kommo de till England, der de kallades *Interludes* eller *Enterludes*, och deras sammanhang med moraliteterna bevises deraf, att de älsta engelska moraliteter bära detta namn⁶⁵). Äfven mysterierna upptogo ofta allegoriska personer; i ett bland de älsta tyska dramer, "*Ludus pascalis de adventu et interitu Antichristi*," uppträda kyrkan, synagogan, barmhertigheten och rättvisan, och från början utaf 13:de århundradet har man ett allegoriskt skådespel, som har fullkomlig likhet med de sednare moraliteterna, nemligen ett teologiskt drama af Etienne Langton, hvori

⁶⁵) Ulrici, s. o. I. s. 28—29.

sanningen och rättvisan anklaga Adam inför Gud, medlidandet och friden bedja för honom, och Gud fader aftalar med sin son att bilägga striden genom dennes mennisko-blifvande ⁶⁶). Det var emellertid först i 15:de århundradet, som formen blef stadgad. Parlamentsklerkerna, d. ä. de blifvande prokuratorerna och advokaterna i Paris, bildade en korporation, som blef kring 1303 af Philip den sköne sanktionerad; denna korporation kallade sig Basoche, och dess sjelfvalda öfverhufvud, som förde titlen "Roi de la Basoche," hade oinskränkt domsrätt i civilmål öfver sina undersåter, mynträtt m. m. Vid den årliga majfest, som Basochisterna firade, hade redan länge brukat uppföras farser; men lockade af den framgång passionsbröderna rönt vid uppförandet af mysterierna, beslöto de att tre gånger om året gifva ej blott farser, utan äfven allvarliga skådespel. Då emellertid passionsbröderna hade uteslutande privilegium på uppförandet af mysterier och mirakler, så uppfunno dessa, eller rättare upptogo de och utbildade det allegoriska skådespelet med moralisk tendens och kallade det Moralité ⁶⁷).

De egentliga moraliteternas innehåll är i grunden det samma som mysteriernas: syndafallet och människans frälsning genom den gudomliga nåden; men då detta innehåll fattas i moralisk abstraktion, framstår det som kampen emellan det onda och goda, och moraliteterna framställa just huru de goda och onda magterna kämpa om människan, hvilken här ej uppträder som individ, utan som slägte, antingen i en person (l'Homme fragile, l'Homme pechant, Every Man, Humanum Genus) eller delad i tvenne (Bien Avisé och Mal Avisé, L'Homme Juste och L'Homme Mondain). Dygder, synder och fel, känslor och passioner, egenskaper hos Gud och den mänskliga naturen, botemedlen mot synden m. m., alla uppträda

⁶⁶) Schack, s. o. I. s. 57. — ⁶⁷) Ebert, s. o. s. 24—25.

de i dessa stycken som personer vid sidan af några konkreta gestalter ur mysterierna, Gud, englarna, Lucifer och hans anhang. Dessa abstrakta figurer samtala om de moraliska sanningarna på ett sätt, som påminner om den skolastiska disputationskonsten och väl icke heller är främmande för moraliteternas juridiska ursprung. Som exempel anföras vi innehållet af tvenne moraliteter.

I *The Castle of Perseverance*, en af de äldsta engelska moral plays, är hjälten *Humanum Genus*, som vid sitt inträde i världen bestämmer sig för den onda englens råd och blir genom *Mundus* bekant med de sju dödssynderna, men räddas af *Confessio* och *Poenitentia* och vid 40 års ålder föres till *Castle of Perseverance*, som försvaras af de sju kardinaldygderna och belägras af de sju dödssynderna. Då de sednare ingenting med våld kunna uträtta, smyger sig *Avaritia* hemligen in i borgen och lockar *Hum. Genus*, nu gammal och grå, att fly med henne. Sedan han derpå fått till *Garcio* (det unga släktet) utlemna sina med *Avaritia* samlade skatter, komma *Mors* och *Anima*, och slutligen tager en ond engel *Humanum Genus* på ryggen för att bära honom till helvetet. Men i himlen uppstår en strid emellan *Misericordia* och *Pax*, hvilka tala för *Hum. Genus*, och *Justitia* och *Veritas*, hvilka tala emot honom, och Gud afgör saken till syndarens förmån⁶⁸).

The Moral-Play of Every Man (tryckt 1531, men sannolikt äldre) begynner med en prolog, hvarefter Guds son klagar öfver människoslägtet, som, glömskt af hans välgerningar, hans lidande och död, lefver tanklöst i verldslig lusta med de sju dödssynderna. Han utsänder derpå döden att kalla *Every Man* (hvar och en) till räkenskap inför hans thron. *Every Man* ber om uppskof, men förgäfves; han söker då sällskap på den besvärliga vägen och vänder sig till Godt-kamratskap, Slägt-

⁶⁸) *Ulrici*, s. o. s. 30—31.

skap och Rikedom. Men de öfvergifva honom. Endast God-gerning skulle vilja följa honom, men hon är svag och kraftlös, emedan han låtit henne hungra. Hon anbefaller honom dock sin syster Kunskap, och denna för honom till den helige mannen Confession (bikten), inför hvilken han bekänner sina synder och gör bot, samt hvarifrån han sändes till en prest för att få nattvarden. Återkommen hem, börjar han blifva svag, och nu öfvergifva honom Styrka, Skönhet, Öfverläggning och Besinning. Endast God-gerning, som nu fått krafter, kvarstannar och för honom vid handen till döden. En engel förklarar slutligen, att han är upptagen i den himmelska sferen, och det hela afslutas dermed, att "Doctorn" i en epilog inskräpper styckets moral ⁶⁹).

Stundom föreställas dock endast enskilda sidor ur släktets frälsningsprocess, såsom i en moralitet, hvilken behandlar själens förmälning med Jesus, i hvilken de uppträdande personerna äro: Jesus, Själens, Charitas och Veritas, Bonne Inspiration, Synden, Rättfärdigheten och Zions döttrar ⁷⁰). Men snart ryckte moraliteterna verkligheten närmare, och i stället för det allmänna innehållet, den syndiga menniskonaturen öfverhufvud, togo de ämnen af mera speciellt sedlig natur; dessa, som likna predikningar öfver ett allmänt sedligt tema, kunde äfven upptaga satiriska anspelningar på tiden och dess herrskande lyten, ehuru den komiska verkan alltid var underordnad det sedliga syftet ⁷¹). I sig voro nemligen moraliteterna för torra, bristen på handling för kännbar, och de liflösa skuggornas samtal för högtidliga, styfva och tråkiga, för

---

⁶⁹) Ulrici, s. o. s. 35—36. — ⁷⁰) Alt, s. o. s. 395. — ⁷¹) Ebert anför s. 35 efter Viollet le Duc tvenne titlar, hvilka karakterisera hela arten: 1) Moralité nouvelle des Enfans de Maintenant. Qui sont des escoliers de Jabien, qui leur monstre à jouer aux cartes et aux dez et entretenir luxures, dont l'ung vient à Honte, et de Honte à Desespoir, et de Desespoir au gibet de Prodition, et l'autre se convertist à bien faire. 2) Moralité nouvelle très bonne et très excellente de Charité où est démontré les maulx qui viennent aujourd'huy au monde par faulte de Charité.

att de skulle kunna i längden uthålla täflan med de omväxlingsrika mysterierna. Deraf blef nödigt, dels att gifva de nämnda anspelningarna mera komisk kraft, dels att, liksom mysterierna gjort, upptaga ett och annat stycke verklighet. Allt oftare hänsyftades på sociala, politiska och kyrkliga förhållanden; tendensen blef allt mera praktisk, ja stundom fick bekymren om själens välfärd lemna rum för den mera praktiska omtanken för kroppen, såsom i den medicinska moraliteten "La Condamnacion de Banquet," författad på Ludvig XII:s befallning af hans läkare Nicole de la Chesnaye ⁷²⁾. Redan tidigt uppträdde Lucifer och hans englar; och dessa framstodo liksom i mysterierna uti en på samma gång fruktansvärd och löjlig gestalt. Men till en ledsagare åt djefvulen gaf moraliteten Lasten, hvilken framställdes som en slags narr, klädd i lång brokig klädnad, med en piska i handen, hånande och pryglande sin följeslagare, till åskådarnes stora förtjusning ⁷³⁾. Småningom öppnades tillträde äfven för en och annan konkret gestalt, figurer ur biblens parabler, krämaren, värdshusvärden, och i det engelska moralspelet "Hycke Skorner" (tr. 1522) förvandlas moraliteten till en ram, inom hvilken en mängd farsartade upptåg försiggå ⁷⁴⁾.

Ser man till den sedliga tendensen, kunna till moraliteterna äfven räknas de allegoriska framställningarna af biblens parabler, — den förlorade sonen, Lazarus och den rika mannen —, samt "Mirouer et Exemple," profana berättelser och anekdoter, hvilka som moraliska exempel och spegelbilder dramatiskt behandlades ⁷⁵⁾.

I moraliteterna har dramat flyttat in på sedlighetens område, och den menskliga viljans frihet är i dess allmänhet erkänd; men också blott i dess allmänhet, ty som individ uppträder menniskan icke i dessa stycken och en

---

⁷²⁾ P. L. Jacob Bibliophile, s. o. s. 270. I denna samling finnes nämnde moralitet aftryckt. — ⁷³⁾ Ulrici, s. o. I. s. 32. — ⁷⁴⁾ Ulrici, s. o. I. s. 39. — ⁷⁵⁾ Ebert, s. o. s. 36.

sann dramatisk handling är sålunda här omöjlig. Den konflikt emellan de onda och goda magterna, som i dessa stycken förekommer, är därför icke dramatisk; det är endast abstrakta begrepp, som drabba samman. Men en sträfvan efter det rent menskliga, efter en djupare innerlighet, yttrar sig dock omisskänneligen i dessa stycken, äfvensom i moraliteterna med specielt sedlig syftning ett försök att karakterisera röjer sig. I komposition sluta de sig dock till mysterierna såsom till högre förebilder och hafva samma episka stil.

Var, som vi uti det föregående sett, det verldsliga ett ovärdigt föremål för det allvarliga dramat, så är det deremot just på detta område, som komiken så mycket friare tumlar om. Det komiska och burleska skådespelet utbildades under medeltiden vid sidan om och i naturlig motsats till det andliga och hade sannolikt sina rötter i den antika traditionen, underhållen af de kringstrykande gycklarna. Vi hafva ofvan omtalat denna människoklass, nämnt huru äfven de andliga ofta begagnat sig af dess tjänster, och huru genom den de andliga skådespelen upptagit en mängd burleska tillsatser. I samband dermed påpekade vi äfven sambandet emellan de gamla hedniska och de kristliga förlustelserna. Vid jultiden hade fordom de gamle firat sina Saturnalier, och till ersättning för dem infördes i den kristna församlingen en fest, Narrfesten kallad, hvilken skulle utgöra en hånande efterrapning af den hedniska gudstjensten. Men sedermera, då hedendomen och dess kult längesedan voro glömda, fick den kristna gudstjensten sjelf tjena till skottafla för skämtet; på S:t Stefani dag (annandag jul) förrättade en narrbiskop en parodisk gudstjenst i kyrkan, diaconi och subdiaconi åto korf samt spelade kort och tärning på altaret, lade gamla skosulor i rökelsekaren m. m., under det att mängden efter slutad messa dansade om i kyrkan, tillåtande sig de största utsväfningar. På de oskyldiga barnens dag firade skolung-

domen en fest af samma tygellösa art ⁷⁶). En annan dylik, af presterskapet införd fest var Åsnefesten, hvilken firades på olika ställen olika dagar (julen, 14 Juni, 1 Maj). En åsna, behängd med en kor-rock, fördes upp till altaret och en karrikerad messa afsjöngs ⁷⁷). Dock var det företrädesvis under fastlagskarnavalen, som festlusten ohejdad frambröt. Af ålder hade vid denna tid maskeringar varit öffiga och omtyckta. Kyrkan hade ju sjelf under denna vecka legaliserat sådana upptåg; man skulle rätt grundligt rasa ut, innan den hårda fastan började. Förklädda med skägg af djurskinn och peruker af lin eller föreställande personer ur verkliga lifvet, drogo fastlagsfirarne omkring. Actionen gick lätt öfver i dialog, som också lätt fick satirisk anstrykning. Så uppkommo afrundade scener, hvartill ämnen hämtades ur verldsliga lifvet, marknadsscener, gräl, slagsmål; ty folk-komiken är alltid burlesk. En älskad form för dessa farser var disputationsoch process-formen. Lusten för sådana föreställningar underhölls, och de sjelfva utbildades under inflytandet af de upptåg, som, enligt hvad ofvan blifvit sagdt, vid marknader och fester utfördes utaf gyckelmakare af yrket, hvilka också säkerligen vid fastlagsnöjena och de kyrkligt-komiska festerna voro folkets tjenstvilliga ledare.

I Italien framgick ur karnavalsupptågen och de gamles mimer det improviserade folklustspelet med stående masker: *Comedia del arte*. Utbildadt tyckes det ej hafva blifvit förr än i medlet af 15:de århundradet, sedan mimerna blifvit lösta från allt samband med det religiösa dramat ⁷⁸).

⁷⁶) Flögel, *Gesch. d. Groteskkomischen*. s. 159 o. följ. Jfr Alt, *Theater und Kirche*. s. 415 o. följ. — ⁷⁷) Alt, s. o. s. 410. Det är dock hufvudsakligast i Frankrike dessa fester firades på så utsväfvande sätt. I Tyskland tyckes man hafva iakttagit mera måtta. I Frankrike förbjöds narnfesten af parlamentet i Dijon 1552; i Spanien, der tidigare förbud funnits, upprepas de ännu 1565. — ⁷⁸) Flögel, s. o. s. 68. Ruth, *Geschichte der Italienischen Poesie* (Leipzig 1847). II. s. 487.

I Frankrike funnos redan i äldre tider farser vid hvarje glad fest; och som i viss mån beslägtade med dem kan man anse de "Querelles" eller "Disputaisons," hvilka, utförda af två eller tre personer, framställdes af Minstrels vid de stores fester under 13:de århundradet. Den egentliga farsen synes dock leda sitt ursprung från de urgamla narrfesterna. Farserna utfördes helst vid karnavalstiden och bestod i maskeradupptåg, beledsagade af satiriska sånger och föredrag, stundom äfven af små teatraliska föreställningar på en i processionen medförd Thespiskärria. Sådana farser spelades af Basoche, innan detta sällskap ännu fått privilegium på moraliteterna. Snart uppkom en ny art af komiska spel. Ett narrsällskap, "Sottise," bestående af ungt folk, till större delen af goda familjer, bildade sig under namnet: "Enfans sans souci." De hade till öfverhufvud en Prince des Sots och erhöilo af Karl VI (1380—1422) privilegium på uppförandet af satiriska dramer, kallade "Sotties," hvilka skilde sig från farserna derigenom att de voro af satirisk natur och hade, om ej helt och hållet, så delvis en allegorisk form. Antingen vände de sig mot en bestämd tilldragelse, en politisk, en familje-skandal, eller voro de riktade emot de sedliga bristerna och dårskaperna öfverhufvud. I sednare fallet läto de då det fel eller den last, de ville straffa, uppträda förkroppsligad i en "sot." Deraf uppstodo sottiens typiska narrkarakterer (sot dissolu, sot glorieux m. fl.). De voro genom detta allegoriska element sålunda nära beslägtade med moraliteterna. Farsen deremot var mera humoristisk, och om än personerna i den högre och utbildade farsen voro tecknade efter sitt stånd (bonden, advokaten, presten), så hafva dock dessa ett mera individuellt lif, och det är en inveckling, en intrig, som utgör hufvudintresset i dessa stycken, hvilka derföre mera likna den moderna komedien ⁷⁹⁾.

---

⁷⁹⁾ Ebert, s. o. s. 20, 26 o. följ.

I England hafva burlesker och komiska upptåg troligen varit länge vanliga och odlade af folk- och hof-narrar. Men den skrifna farsen sluter sig till de ofvannämnda från Frankrike till England komma allegoriska mellanspelen, Entremets, Interludes. Den allegoriska formen bortlades och kring 1520 skref John Heywood vid Henric VIII:s hof sina så omtyckta Interludes. De hafva en viss likhet med de ofvannämnde "Querelles." De handla om lifvets mest profana angelägenheter och hafva en didaktisk syftning, dock mildrad af skämt och ironi; de äro inga egentliga dramer, icke engång scener, utan mest blott löjliga samtal och tvister, hämtade ur det lägre lifvet, kryddade af en grof men sund folkqvickhet, ehuru stundom tråkiga genom sin utdragna bredd ⁸⁰⁾.

I Tyskland knyter sig det komiska skådespelet till bruket att maskerade personer vid fastlagen gingo omkring från hus till hus, tillställde något skämtsamt upptåg, afsjöngo någon satirisk visa, höllo något komiskt samtal eller framställde någon burlesk scen ur hvardagslifvet. I Nürnberg bildade sig i enlighet med medeltidens starka korporationsanda skrämessigt ordnade sällskaper af borgare, hvilka uppförde fastlagsspel. Till en början voro dessa improviserade, men sedan mästersångarna blifvit upptagna i de lustiga brödernas krets, skrefvo de rimmade versar och gáfvo spelen mera poetisk form ⁸¹⁾. Alla de älsta hittills kända fastlagsspelen äro med ett enda undantag från 15:de århundradet. De äro foster af det ystraste skämt och blott anlagda på att väcka skratt. Oanständigheter äro dessa styckens själ, och kopplarhistorier, äktenskapsskandaler deras favoritämnen; ännu är i dem intet dramatiskt, utan äro de mest humoristiska satirer på allmänt menskliga eller stånds-dårskaper. Processformen är deras älsklingsform. Sådana äro Nürnberger-

---

⁸⁰⁾ Gervinus, Shakspeare. I. s. 87. — ⁸¹⁾ Devrient, s. o. I. s. 98.

mästersångaren Hans Rosenplüts fastlagsspel i medlet af 15:de århundradet. Honom följde barberaren Hans Folz (1450—90)⁸²⁾. Med 16:de århundradet förändrades fastlagsspelet; tiden var för allvarlig för att längre finna nöje i de gamla grofkorniga spelen; fastlagsspelen blefvo använda som vapen i den religiösa striden, och Bernermålaren, Nicolaus Manuel (1484—1530), skref fastlagsspel, hvilka innehöllo bittert hån mot det förfallna kyrkoväsendet, mot dödsmissor, aflat och påfvedöme. Kronisten tillskrifver dessa stycken stort inflytande på kantonen Berns öfvergång till reformationen⁸³⁾. Först när reformationen stadgat sig, upptog Hans Sachs sina landsmäns gamla stil i fastlagsspelet, men gaf det en mindre grof karakter och bättre form.

Att dessa nu skildrade tre hufvudformer för medeltidsskådespelet, mysterier, moraliteter och farsor, icke länge bibehållit hvar sin ursprungliga karakter, utan upptagit elementer af hvarandra, synes redan af hvad vi ofvan om dem meddelat. De i 15:de århundradet fullbildade mysterierna hade upptagit allegoriska beståndsdelar ur moraliteterna och komiska ur farsen; moraliteterna upptogo satiriska anspelningar på personer och tidsförhållanden samt komiska figurer ur verkligheten. I Paris slöto Enfans sans souci ett fördrag med Basoche, som medgaf de förra att få uppföra moraliteter, de sednare att uppföra sottier; genom ett dylikt fördrag förvärfvade sig äfven passionsbröderna rätt att spela sottier och farsor⁸⁴⁾. Deraf uppkom en blandning af beslägtade arter, och så finner man t. ex. stycken benämnda moraliteter, hvilka i sjelfva verket äro farsor⁸⁵⁾.

Denna blandning af de skilda arterna var den väg, på hvilken i England det nationella engelska konstdramat

⁸²⁾ Gervinus, *Geschichse d. deutschen Dichtung*. II. s. 337—343. — ⁸³⁾ Devrient, s. o. I. s. 118. — ⁸⁴⁾ Ebert, s. o. s. 29. — ⁸⁵⁾ P. L. Jacob *Bibliophile meddelar* i sitt ofvan anförda arbete, "Recueil de Farces" etc., ett stycke, "Moralité de L'Aveugle et du Boiteux," om hvilket detta gäller.

utbildades under 16:de århundradet, och man kan nästan steg för steg följa denna utveckling ⁸⁶⁾, ehuru visserligen enstaka moraliteter påträffas i England ända in i 17:de århundradet ⁸⁷⁾. Ungefär samtidigt utvecklades i Spanien ett nationalt drama ur medeltidsdramatiken. I Italien upphörde de andliga skådespelen med 15:de århundradet och redan i detta århundrade började med den klassiska antiken som mönster Comedia Erudita att bildas. I Frankrike hade redan 1476 af politiska skäl Basoche blifvit förbjuden att spela "Farces, Sotties et Moralités;" detta förbud räckte 20 år. Under Frans I:s regering ledo Basoches' komiska föreställningar mångfaldiga inskränkningar och sedan 1538 deras stycken vid svåraste straff blifvit underkastade en förutgående parlamentscensur, synes denna teater hafva förlorat all betydenhet ⁸⁸⁾. Passionsbröderna blefvo 1548 af parlamentet förbjudna att uppföra andliga mysterier; de fortforo att spela profanmysterier till 1588, då de förpaktade sitt privilegium och sin teater till en fransk teatertrupp. Ännu en gång sökte de väl upprätthålla sina anfäktade privilegier, men folket tog parti emot dem, och parlamentet medgaf 1596 äfven åt provins-trupper rätt att spela i hufvudstaden ⁸⁹⁾. En annan smak var nu herrskande, sedan de klassiska studierna gifvit litteraturen en annan rigtning; redan 1552 uppfördes Jodelles "Kleopatra," och under 16:de århundradet utbildades i den der anslagna rigtningen den franskt klassiska tragedien, ehuru man ännu hela århundradet igenom uppförde mysterier och moraliteter samt blandningar af dessa arter så väl sinsemellan som med den klassiska tragedien. Om medeltidsskåde-

---

⁸⁶⁾ Ulrici lemnar i "Shakspeares dramatische Kunst" sid. 51 o. följ. en intressant framställning af engelska dramats utveckling ur medeltidsskådespelet. — ⁸⁷⁾ Gervinus, Shakspeare. I. s. 83. — ⁸⁸⁾ Ebert, s. o. s. 59 o. 119, not. 180. S:t Marc Girardin, "Tableau de la Litterature Fr. au XVI:e Siècle" (Paris 1862) s. 334, uppgifver, att parlamentet 1540 förbjöd Basoche att gifva representationer vid straff att hängas. — ⁸⁹⁾ Ebert, s. o. s. 70, 122 och 186.

spelets fortvaro i Tyskland skola vi längre fram utförligare tala; här blott anmärka vi, att derstädes mysteriers uppförande på några ställen ännu i 17:de århundradet egt rum ⁹⁰). Ja ännu i vårt århundrade hafva i bergstrakterna, i Tyrolen, Kärnthen och Steyermark, mysterier blifvit uppförda, och i byn Ober-Ammergau i bäjerska höglandet, der sedan 1633, om ej än tidigare, passionsmysteriet med få afbrott blifvit hvar 10:de år uppfördt, gafs detta skådespel sednast 1860.

---

⁹⁰) Gervinus, Gesch. d. d. Dichtung. III. s. 103.

III.

Svenska dramat under medeltiden.

Det romantiska skimmer, som i mångens ögon skänker medeltiden ett så eget behag, sprider endast en matt glans öfver medeltiden i Sverige. De af denna tids storartade samfundsinrättningar, hvilka, sedda på seklers afstånd, mest blanda ögat, funnos hos oss antingen alldeles icke eller ock endast i svaga efterbildningar. Det feodala länsväsendet, som annorstädes bildade en mängd stater i staten, slog aldrig rot i Sverige, liksom icke heller vår historia vet att omtala feodalismens motvigt, de uppblomstrande städerna och ett mäktigt borgarstånd. Kyrkan verkade öfverhufvud välsignelserikt i Sverige, mildrade sederna, utbildade rättsbegreppen; men hon hann först sent denna hierarkiska magtfullkomlighet, som hon egde i andra katolska länder, ty fanns den än länge till anspråken, blef den dock aldrig lagligt erkänd, och det är först mot medeltidens slut biskoparna uppträda som kyrkofurstar och nappas med de världsliga herrarna om väldet ¹⁾).

Den alldeles egna karakter, som medeltiden i Sverige företer, grundar sig hufvudsakligen på den bevarade folkfriheten och folkets deraf beroende sega fasthållande vid de gamla sedvänjorna och lagarna, och om än dessa, fast endast steg för steg, under kyrkans inflytelse omdanades till upptagande af det nya innehållet, bibehöllo de ändock

---

¹⁾ Bonden kunde enligt lag begära konungens skydd mot kyrkan. Och strider sådana som i Danmark och Norge emellan den andliga och världsliga magten äro intill slutet af Folkungatiden för våra häfder okända. Strinnholm, "Sveriges historia i Sammandrag." II. s. 504.

alltid i grunden sitt gamla lynne. Långsamt växte en offentlig magt upp ur den gamla förbundsorfattningen. De första seklerna — 11:te intill medlet af 13:de — upptogos af striden emellan stammarna, och först under folkungaätten vann konungamagten, stödd på adel och kyrka, mera stadga och betydenhet. Det var vid samma tid Sverige kom i lifligare beröring med främmande länder; konungarna gifte sig med utländska furstinnor, tyska riddare och legoknektar kämpade i våra inbördes fejder, handeln uppblomstrade, och Lübeckarne erhöilo sina första handelsfriheter af Birger Jarl. Onekligen har denna beröring med utlandet bidragit till bildningens spridande, och hvad som af medeltidsinstitutioner hos oss vunnit burskap, det förskrifver sig hufvudsakligen från denna tid. Men på samma gång bär väl ingen tid mera pregeln af moraliskt förderf bland de stora, och lika hemska som blodiga äro de blad den inskrifvit i våra häfder. I den heliga Birgittas uppenbarelser hör man ett ögonvittnes berättelse om tidens lyten och laster ²⁾. Under de inbördes stridigheterna inom konungafamiljen vunno adlen och kyrkan i styrka och skakade gemensamt den thron, som i dem dittills haft sina förnämsta stöd. För utöfvande af sitt sjelfsvåld sökte de skydd i unionen. Men unionen framkallade farhågor för utländskt förtryck; svenska folket väcktes till endrägt, landskapsåtskilnaden glömdes, och det stora sammansmältningens verk, som Gustaf Wasa utförde, förbereddes genom de periodiskt återkommande folkresningarna, hvilka slutade med landets befrielse, sedan dock förut Christians bödelsvärd rödjat marken till mottagande af ett nytt utsäde.

Att under denna tid af blodiga fejder icke konst och vetenskap kunde skjuta många fruktbarande skott, förefaller mindre underligt. Och dock är vår medeltids litte-

---

²⁾ Vi hänvisa till Fr. Hammerich, "Den Hellige Birgitta og Kirken i Norden." (Kiöbenhavn 1863). s. 80, 81.

ratur långt ifrån så fattig, som man en tid älskade tro, om än icke så rikhaltig, som å motsatta sidan en varm patriotism velat göra den ³⁾). Allmänt utbredd var väl hvarken den lärda eller vittra bildningen. Det var här liksom annorstädes kyrkan, som förvaltade bildningens skatter, och om än någongång en lekman berömmes för lärdom, så hör dock detta till sällsyntheterna. Konungarnas kanslerer voro andliga, just på grund af dessas förtroligare bekantskap med konsten att skriva och uppsätta bref och handlingar. Att döma af klosterbibliotekernas innehåll studerades, eller rättare fanns tillfälle att studera, först och förnämligast teologi, vidare den kanoniska rätten, den skolastiska filosofien och Aristoteles' skrifter. En och annan läke-bok, örte-bok, sten-bok, öfversatt på nordiska tungomålen, visar att äfven naturvetenskapen haft dyrkare bland de andliga. Undervisningen låg uteslutande i presternas händer. Klosterskolorna voro årsbarn med klostren, och den der meddelade undervisningen bestod hufvudsakligast uti öfning i kyrkosång, läsning af missalet och den nödtorftiga undervisning i latin, som för denna läsning fordrades. Dessa skolor, af hvilka dominikanernas och fransiskanernas voro de enda bety-

---

³⁾ Wieselgren, harmsen öfver att läsa yttranden sådana som dessa: "Barbariets mörka natt hvilade då öfver Norden," "Bröderna Phasi utarbetade flera skrifter, än förut skrifvits i Sverige från Ans-garii tid" m. fl., har i Sv. Sköna Litt. II. Del. velat bevisa, att vår litteratur för forn- och medel-tid, jemförd med den samtida utom Östersjön, ej förödmjukar det svenska snillet, och han får antalet af litterära minnesmärken att gå ända upp till 15,031. Om man derifrån drager antalet af diplomer, af W. slumpvis antagna utgöra 12,000, samt 2,499 runurkunder, af hvilka runstafvar och en stor mängd runstenar icke hafva mycket med litteraturen att beställa, så återstå dock öfver 500 litterära minnesmärken. Men äfven denna ziffra angifver icke rätta förhållandet med vår medeltidslitteratur, ty för utrönande af den litterära produktionens verkliga styrka måste man först frånräkna alla öfversättningar samt alla de danska skrifter, dem W. på grund deraf, att Skåne, Halland och Blekinge numera äro svenska, upptagit i vår litteratur, samt vidare besinna, dels att i detta antal äro Diarier, Nekrologier och dylika skrifter inräknade, dels att ensamt folkvisorna utgöra 100 nummer. Det lilla, som återstår, är dock tillräckligt att freda vår medeltid från beskyllningen för barbari.

dande, hade icke barnaundervisning till närmaste mål, utan afsågo egentligen blott klosterbrödernas bildning och deras öfning i bokliga värf. Dertill funnos äfven högre undervisningsanstalter eller s. k. studia generalia, hvilka besöktes äfven af andra klosters invånare af samma regel. Ett sådant studium för klosterprovinsen Dacia (Sverige, Danmark och Norge) var klosterskolan i Skenninge, hvilken i 13:de seklet synes hafva haft högt anseende. Man känner visserligen exempel på att gossar mottagits till undervisning i klosterskolorna, liksom flickor i nunneklostren, men allmänt var det icke och inskränkte sig troligen till barn af högre stånd, hvilkas föräldrar kunde för dem betala. — Mot slutet af 13:de seklet blefvo domkapitlen färdigbildade, och från denna tid hafva domkyrko- eller katedral-skolorna varit de egentliga bildningsanstalterna; undervisningen besörjdes der af kanikerna. Dessa skolor afsågo dels korgossarnas undervisning och deras bildande till framtida prester, dels voro de högre teologiska läroanstalter, ställda under den prelats vård, som under namn af scholasticus skulle finnas vid hvarje domkapitel. I några större städer hafva äfven varit skolor, hvilka ej stått under kyrkans omedelbara vård. Man känner ingenting närmare om undervisningens beskaffenhet, men antager gemenligen, att den sträckt sig till de ämnen, hvilka i utländska skolor kallades trivium eller grammatik, retorik och dialektik, mera sällan omfattande den s. k. quadrivium eller aritmetik, geometri, astronomi och musik. Efter slutade studier i skolan begåfvo sig de klerker, som ville vinna någon högre bildning, till de utländska högskolorna. Der studerades artes, dekreterna och jus romanum samt teologi. Till en början voro Paris och Bologna resornas mål; men sedan universiteter uppstått i Tyskland, minskades besöken vid de förra, ehuru de dock ej afstannade. De fattiga studenterna fingo hemifrån understöd genom anvisningar på prebenden eller för tillfället gjorda insamlingar. Att dock skolorna

mot slutet af medeltiden varit flitigt besökta, finner man af ett yttrande af Gustaf I, som i ett bref af 1553 klagar, "att der nu tillförene plägade vara två eller tre hundra djeknar, der äro nu näppeligen ett halft hundra" ⁴⁾. För menige man bestodo väl bildningselementerna hufvudsakligast i det, som kyrkan meddelade, dels som religionsundervisning ⁵⁾, dels i form af predikningar och legender, hvartill kommo kännedomen af lagen, så länge det ännu var brukligt att den årligen af lagmannen upplästes på thinget, samt muntligen fortplantade berättelser om fädernas bedrifter och på samma väg spridda sånger och sagor. Till en vårdad uppfostran i de högre stånden hörde dock, åtminstone under 14:de seklet, att kunna läsa och skriva; och att äfven någongång qvinnor lärde detta, visar exemplet af den heliga Birgitta och Wadstenanunnan Ingeborg, författarinnan till det rörande kärleksbrevet till Axel Nilsson ⁶⁾.

Som vi ofvan nämnt, tyckes folkungatiden varit en tid af lif och väckelse inom många rigtningar. Under det att det föregående tidehvarvet är föga fruktbart på vittra och lärda frambringelser, så diktas under detta våra flesta folkvisor, omskrifvas och förbättras våra gamla landskapslagar samt utfärdas en allmän landslag, uppträder heliga Birgitta, det obestridligen största poetiska snille, som Sverige under medeltiden frambragt, göres den första bibelöfversättning och införlifvas med vår litteratur genom de s. k. "Eufemias Visor" och "Alexandri Magni historia"

⁴⁾ Se företrädesvis Reuterdaahl, Sv. Kyrkans Historia. III. 2. s. 397—404 och Anjou, Svenska Kyrkoreformationens historia. Upsala 1850. I. s. 45, 46. Wieselgren, s. o. II. s. 158—9 s. 193. Geijer, s. o. I. 1. s. 226. Strinnholm, s. o. II. s. 537. — ⁵⁾ Kring 1380 uppmanade Linköpingsbiskopen Nicolaus Hermanni sina prester att predika och framställa för åhörarne Fader vår, Tron, Ave Maria, de 10 buden och de sju barmhertighetens verk. Och 60 år derefter stadgade erkebiskop Nicolaus Ragvaldi och hans lyd biskopar vid provinsialmötet i Söderköping 1441, att Fader Vår, Tron och Ave Maria skulle öfversättas på modersmålet och af kyrkoherdarna hvarje sönd och högtidsdag uppläsas. Anjou, s. o. s. 49. — ⁶⁾ Aftryckt på flera ställen, bland andra i Lindeblads Svenska Sången. I. s. 125.

de romantiska sagocykler, som utgjorde det ridderliga Europas vällust och förtjusning. Gemenligen förlägger man äfven den märkvärdiga "Um Kununga Styrlise ok Höfdingia" till denna tid; men, som bekant, äro skarpa tvifvel uttalade mot skriftens äkthet ⁷⁾. Unionstidehvarvet är jemförelsevis mindre rikt på framstående arbeten. I Wadstena utvecklade visserligen Birgittinerna en liflig verksamhet i författandet af andaktsböcker, homilier samt skrifter, som afsågo orden och dess stiftarinna; men i allmänhet tyckes en ny, af tidsomständigheterna beroende riktning hafva gjort sig gällande. Det vill nemligen synas, som hade återverkan mot det främmande herradömet framkallat ett varmare sinne för fosterlandet och dess häfder; ty i motsats till föregående tidehvarvet blef under detta det historiska intresset det förherrskande. Från denna tid förskrifver sig våra flesta historiska medeltidsvisor, nu diktar biskop Thomas sina sånger om Friheten och Engelbrekt, stora rimkrönikan, under förra seklet påbörjad, fortsättes och afslutas under denna tid, lilla rimkrönikan skrives, så äfven flera biskopskrönikor, och Ericus Olai författar vår första svenska rikshistoria.

Söka vi nu efter spåren till ett andligt drama i medeltiden, så är det företrädesvis inom kyrkan och den krets, som stod under dess inflytande, man kan hafva förhoppningar att finna sådana.

I Sverige har likasom i den öfriga katolska kristenheten Gregorii den stores messkanon bestämt de liturgiska bruken, och sålunda hafva äfven inom vår kyrka rika dramatiska elementer funnits. På Upsala bibliothek förvarade missaler och breviarier från Wadstenaklostret utvisa, att dialogiska växelsånger mellan prest och menighet afsjüngos, och att denna sång hade stundom rätt stort omfång. Troligen hafva väl äfven hos oss presterna vid de stora

---

⁷⁾ Hos Reuter dahl, s. o. III. 2. s. 442—454, som sjelf ej tror på äktheten, finnes en utförlig framställning af skälen för och emot.

kyrkohögtiderna icke åtnöjt sig med att blott uppläsa bibeltexten, utan ock sökt att till församligens uppbyggelse och undervisning på ett sinnbildligt sätt framställa textens innehåll. Så har man äfven i de svenska kyrkorna offrat vid julkrubban⁸⁾, framställt konungarnas tillbedjan och låtit Mariorna påskdagen vandra till den tomma grafven. Kyrko-ordningen af 1591 förbjuder, bland andra vidskepligheter, korsets nedläggande och upptagande vid påsktiden; och vid Sigismunds besök i Sverige 1594 begrofvade papistiska presterna, till folkets stora harm, långfredagen en bild af Kristus, hvilken påskdagsmorgonen åter upptogs ur grafven, äfvensom då borttogs den bild af skärselden, som öfver natten stått på altaret i slottskapellet⁹⁾. Ännu påträffas hos oss mången sedvänja, som härleder sig från sättet att i katolska kyrkan fira de stora festdagarna. En sådan af dramatisk karakter är bruket att gå med trettondedagsstjernan. I katolska församlingen brukade i äldre tider Trettondedagen tre prester, klädda som konungar och åtföljda af tjenare med skänker, inträda i kyrkan; en af dem pekade uppåt med en staf, dermed antydande att de leddes af en stjerna. Derpå afsjöngo de några versar och omfamnade hvarandra. Öfver altaret funno de en med ljus upplyst stjerna samt invid den två prester, hvilka frågade dem, hvem de sökte. Uppå svaret, att de ville finna den nyfödda Jesus, undandrog en förlåt, bakom hvilken syntes ett barn, för hvilket de nedföllu och offrade skänker, hvarefter alla församlingsmedlemmarna offrade. Festen slutade med sång. Ett annat dylikt bruk af mera utbildad dramatisk art omtalas från Freiburg. På en upprest ställning utfördes ett litet spel, deri Herodes rådfrågade de skriftlärda om stjernan; de tre vise männen, af hvilka en var svärtad i ansigtet, kommo till häst; Herodes lät föreläsa för sig pro-

---

⁸⁾ Jfr Rydquist, Nordens äldsta Skådespel. Skandia VII. s. 240.

— ⁹⁾ Norlin, K. Sigismund och Svenska kyrkan. Lund 1863. s. 79.

fetiorna om Kristus och disputerade med fariséerna om deras utläggning, hvarefter jungfru Maria med barnet på en åsna, förd af Josef, drog igenom staden, under det att en glänsande stjerna, hängande på en från ena ändan af gatan till den andra spänd lina, drogs framför dem. — Som bekant, behandlades äfven trettondedagens text i särskilda deröfver skrifna skådespel.

Det synes hafva varit det först omnämnda kyrkobruket, ur hvilket den hos oss öfliga vandringen med trettondedagsstjernen härledt sig. Troligen har väl under tidernas lopp den förändring vidtagits, att prester eller lägre kyrkotjenare, i stället för att afvakta skänckerna i kyrkan, gått omkring med stjernen och uppburit dem i husen. Efter katolicismens fall har seden fortlefvat, men öfvergått i profana händer och slutligen öfvertagits af den lägsta folkklassen. På vissa ställen, såsom i Skåne, begynner man med stjerngången redan julafton och fortsätter dermed intill trettondedagen, på andra åter är det blott sjelfva trettondedagen stjerngången eger rum.

De handlande personerna i detta lilla drama utgöras af fem gossar. Tre af dem föreställa de visa männen och äro klädda i hvita fotsida skjortor med ett rött band lindadt om lifvet, ett annat af olika färg öfver bröstet samt ett tredje om venstra armen. De gå antingen barhufvade eller bära de en pappersmössa, liknande en öppen hattkulle, prydd med guld- och silfver-papper eller annat glitter. Stundom är någon af dem svärtad i ansigtet för att beteckna en man från "Moriæland." Den fjerde gossen är Stjernekonungen, klädd som de förra, men alltid med den omnämnda hufvudbonaden; han bär stjernen, en sexhörnig lyckta af färgadt och oljadt papper, ofta betäckt med målningar och upplyst af ett inuti befintligt brinnande ljus. Stjernen bäres på en käpp eller stång och hålles i en oafbruten cirkelrörelse¹⁰⁾. Den femte gossen är Judas med pungen, klädd

¹⁰⁾ I Tyskland kallas den sång, hvarmed pappersstjernans kringvidande beledsagas "Sterndreherlied;" der utgjordes sällskapet af fyra personer. Flögel berättar, att de i Breslau sjöngo:

"Die heilige drei Könige, alle vier, alle vier,
Die stehen wohl vor der Stubenthür,"

och då han frågade dem, hvem som var den fjerde, pekades på englen, som höll stjernen. Denna person motsvarade sålunda "Stjernekonungen" hos oss. Flögel, Geschichte d. Komischen. IV. s. 10.

i en afviggt vänd skinnpels med en svart kegelformig eller trekantig pappersmössa på hufvudet.

”Han hafver en mössa, hon är som en lur,”

heter det i visan. Han är svärtad i ansigtet, då ej någon af de tre vise männen uppträder svart. Så förklädda, gå de kring från hus till hus. Vid inträdet hälsa de sällskapet med följande kör:

”Goder afton, goder afton, både qvinna och man,
Husbonde, matmoder och hvar i sin stand.
Vi önska eder alla en fröjdefull jul
Från olyckor alla bevare er Gud.”

Derpå fortsätta de sjungande att förtälja om Jesu födelse, om konungarnas ankomst och tillbedjan, hvarefter Judas å de öfrigas vägnar begär bröd, brännvin och mat samt ljus till stjernan. För de erhållna gåfvorna tacka de med afsjungande af en vers. Stundom inflickas i visan en komisk dialog emellan Judas och de tre visa männen.

I sitt nuvarande skick har denna visa upptagit en mängd främmande och vanställande beståndsdelar samt är föröfrigt icke af den märklighet att vi anse nödigt här anföra den ¹¹⁾.

Att denna sed att gå med trettandedagsstjernan skulle ursprungligen hos oss utbildats ur ett äldre kyrkobruk, våga vi så mycket mindre påstå, som denna samma sed finnes eller har för icke längesedan funnits i England, Tyskland, Holland, Danmark och Norge ¹²⁾; den kan sålunda ganska väl vara utifrån hit införd. Men enär det är ett gammalt dramatiskt folkupptåg med ursprung i den katolska kulten, hafva vi ansett oss här böra upptaga det.

¹¹⁾ Arvidsson, Svenska Fornsånger. III. s. 513, har upptecknat flera varianter af denna visa; der redogöres äfven för den svenska stjerngången. Jfr Schletterer, ”Das deutsche Singspiel,” som s. 263 meddelar några i enskilt heter afvikande bruk. Se äfven Flögel, s. o. IV. s. 7. — ¹²⁾ 1685 utkom i Mecklenburg förbud mot förklädda personer, som i julen lupo omkring som Kristus, Nicolaus och Martin. (Lisch. Mecl. Jahr. 20 Jahrg. s. 152). I Köpenhamn såg man ännu i slutet af förra århundradet de s. k. ”Hellig tre kongerdrenge” gå omkring. (Werlauff, Antegnelser till Holberg. s. 192, n. 15). Sagen och Foss i Bergens Beskrivelse (1590) berättar, att äfven i Bergen brukades länge stjerngången; men personalen bestod utom konungarna af Maria med barnet i en liten vagga och Josef med en yxa i handen och en stor puckel på ryggen; i versarna voro en mängd platt-tyska uttryck.

En annan kvarleva af de fordom vid júlhögtiden brukliga festligheter hafva vi i den på flera ställen i Sverige förekommande barnakomedien "Rubert Knekt och Kinkeljés."

Rubert Knekt, som föreställer den onde anden och lärer fått sitt namn efter en engelsk ädling, som mördade den heliga Thomas af Canterbury, inkommer julafton, utstyrd på något skrämsel väckande sätt med ett ris i handen och med en gråpappersmössa på hufvudet. Han håller en allvarlig räfst med barnen för deras förseelser, hvilka han under hotelser uppräknar. När han är nära att bortföra de förskrämda barnen, kommer i rätta tid den milde, hvitklädda Kinkeljés — förskämdt uttal af "Kindchen Jesus" — som väl i början är vred öfver barnens odygder, men slutligen blidkas, kör ut Rubert och begåfvar barnen med julklappar mot deras löfte, att de skola för framtiden rätta sina fel ¹³⁾.

Möjligen har denna barnakomedi kommit in från Tyskland, der mot slutet af 17:de århundradet en liknande komedi uppfördes, ehuru der utom Jesulein och flera Rupertar äfven englar och apostlar uppträdde ¹⁴⁾. Den aflägger för öfrigt ett nytt bevis derpå, att ofta hedniska och kristliga föreställningar smälte samman i dessa festbruk. Hos de gamle germanerna firades nemligen vid jultiden gudinnan Holda, som då gick omkring i husen och belönade de flitiga spinnerskorna, men straffade de lata. Detta gamla hedniska bruk har med nödiga ändringar blifvit öfverfördt på det kristna julfirandet ¹⁵⁾.

Men med uppvisandet af några dramatiska elementer i den kyrkliga kulten eller med angifvandet af dramatiska folkseder vid firandet af de stora kyrkohögtiderna är icke den frågan besvarad, om i Sverige andliga skådespel varit under medeltiden uppförda. Det hvilat i sjelfva verket öfver denna fråga ett dunkel, hvilket icke ännu blifvit tillfullo skingradt. Äfven obetydliga omständigheter kunna derföre här förtjena uppmärksamhet.

¹³⁾ Rydquist, s. o. s. 240—1. Jfr Flögel, Gesch. d. Grotesk-komischen. s. 184—86, der en annan härledning af namnet uppgifves. — ¹⁴⁾ Flögel, Gesch. d. Komischen. IV. s. 9. — ¹⁵⁾ Schack, Gesch. d. dram. Lit. u. Kunst in Spanien. I. s. 38. Grimm, Deutsche Mythologie. s. 169.

I sin dialog om messan söker Laurentius Petri visa det förvända i den gamla katolska messan bland annat dermed, att presten, fastän blott en, dock skall föreställa flera personer; "aff hwilka kommer att presten moste uthi Messone haffwa åtskilieligh ämbete, under samma person och clädhebon, hwilket sigh uthi itt spel icke mycket wel lempar"¹⁶). Med spel menas här tydligen ett skådespel, och att denna liknelse väljes uti en populär afhandling, bevisar att sådana icke måtte varit obekanta för de påräknade läsarne af dialogen. Ett annat, mera talande bevis för uppförandet af skådespel hämtar man ur företalet till "Tobie Comedia," ett stycke, som gemenligen tillskrifves Olaus Petri. Der talas om huru lärda män brukat spel eller komedier och tragedier på uppenbara spelplatser eller skådeplatser, på det den menige hop må förstå hvad rätt eller orätt gjordt var, och derefter tillägges: "Det samma hafwa ock våra förfäder brukat så här i landet som i annor land, sedan Christendomen hit kom, med visor, rim och Comedier om helga män." Här är talet tydligen om andliga skådespel; men då svårligen Kristus kan inbegripas under benämningen "helga män," så synes författaren här icke haft för ögonen passionsspelen, utan snarare de vid slutet af medeltiden vanligare spelen om bibliska personer ur så väl gamla som nya testamentet. Det synes väl också troligast, att om under medeltiden andliga skådespel funnits i Sverige, desamma inkommit först vid den tid, då Sverige trädde i en lifligare beröring med främmande länder. Och underligt kan det i sjelfva verket tyckas, om dramatiska nöjen skulle för Sverige hafva varit alldeles främmande, då den mängd svenskar, som studerade i Paris eller vid de italienska universiteten, ofta hade tillfälle att som åskådare bevista mysterieföreställningar, och då de pilgrimskaror, som drogo

¹⁶) Laurentius Petri, Dialogus om then förvandling, som medh Messone skedde, tå Evangelium j vår tijdh först uthi liwset upkom. Skriffwen Anno 1542. Tryckt i Wittenberg 1587.

till Rom och andra som heliga ansedda orter, säkert mången gång under sina vandringar funno uppbyggelse i de andliga skådespelen.

Men mot dessa sannolikhetsbevis står det obestriddiga factum, att under det man i England, Tyskland och Frankrike ur arkivernas gömmor framdrager det ena medeltids-skådespelet efter det andra, så har hittills intet enda sådant af någon betydighet hos oss blifvit upptäckt, ja än mera, icke en skrifven bokstaf har bevarat oss underrättelsen om något inhemskt skådespels uppförande. Och dock var det just de andliga sjelfva, hvilka under medeltiden förde anteckningar öfver tidens märkligare tilldragelser, och de skulle väl lika litet här, som annorstädes försummat att anteckna om mysteriespel blifvit uppförda i det omfång och med den pragt, som i utlandet, särdeles om sådana fester stått under deras omedelbara ledning. Helig ifver, förakt och liknöjdhet hafva visserligen under förgångna tider endrägtigt samverkat till förstörande och förskingrande af gamla kloster- och kyrko-handlingar. Men hvarföre skulle just alla de hafva förkommit, som i denna fråga kunnat något upplysa? Eller utfördes dessa mysteriespel hos oss på ett så enkelt, rått och enfaldigt sätt, och hade de ej att fröjda sig åt ett så allmänt deltagande, att det lönade mödan derom något uppteckna?

Hafva vi under medeltiden egt andliga skådespel — hvilket vi hvarken vilja påstå eller bestrida —, så gifves dock icke något skäl till det antagandet, att de uppförts af dertill särskilt bildade sällskaper, såsom i Frankrike och Italien varit brukligt, icke heller af borgerliga skrän eller gillen såsom i England. I de svenska städerna som ock på landsbygden fanns visserligen en otalig mängd gillen, men om intet är bekant, att det haft något dramatiskt syftemål. I grunden kanske blott en utbildning af de gamla sammanskotts-lagen (samburdaröl), voro de stiftade till minne af något helgon eller någon helgedom; gillesbröderna och gillesystrarna förbundos genom lagen

till inbördes bistånd och barmhertighetsverk samt läto vid sina sammankomster religionsöfningar växla med gästbud, dans och väldiga drickeslag¹⁷⁾. Mera sannolikt är, att de andliga spelen försiggått vid de ofvan omtalta kloster- och katedral-skolorna. Lärjungarna, hvaraf många voro fullvuxna män "med ben i pannan och skägg på hakan," lemnade presterna förträfflig tillgång på skådespelare. Vid de lärda skolorna i utlandet, der svenskar studerade, gåfvos årligen dramatiska spel, och då den äldsta underrättelse om skådespels uppförande i norden är den om komediers spelande i Aarhus af skolynglingar år 1501¹⁸⁾, och då vi vidare veta, att under 16:de och en del af 17:de århundradena endast skolynglingar och studenter uppträdde som skådespelare i Sverige, så torde kunna antagas som säkert, att om den dramatiska konsten idkats under medeltiden, har detta endast skett vid skolorna.

Som ofvan är nämnt, finnes icke från medeltiden något större andligt skådespel på svenska; men deremot ega vi tvenne till den dramatiska litteraturen hörande dikter, för hvilka båda vi hafva att här redogöra.

Den äldsta af dessa är ett fragment af en Marieklagan, en runurkund på pergament, funnen i Wallentuna kyrka i Upland, utgifven med svensk och latinsk öfversättning af Peringsköld, sedan aftryckt af Liljegren i hans "Runurkunder" samt slutligen af Wieselgren under titlen: "Samtal om Christi korsfästelse mellan en bedjande Christen och Jungfru Maria"¹⁹⁾. W., som, besynnerligt nog, anser denna dikt kunnat användas vid fast-

¹⁷⁾ Jfr Keyser, Nordmændenes Forlystelser i Oldtiden. Norsk Tidsskrift f. Videnskab og Litt. II. s. 233. Geijer, s. o. II. 2. s. 330. Wieselgren, s. o. II. s. 204—5, lemnar en förteckning på de svenska gillena. — ¹⁸⁾ Ebert, s. o. s. 88. Det äldsta mysterium i England utfördes vid en klosterskola; se ofvan s. 54. Overskou, den Danske Skueplads. I. s. 34. — ¹⁹⁾ Peringsköld gifver den titlen: "Fragmentum runicopapisticum sev Soliloquium Deiparæ Virginis querulum circa passionem Domini." Sthlm 1721. Liljegren, Runurkunder. s. 284—91. Wieselgrens öfversättning är intagen i Sv. Sk. Litt. II. s. 498—501.

vid korsets fot eller, såsom här, efter graffläggningen. En hög lyrisk flygt, ett djupt och rörande patos utmärker vanligen dessa klagosånger, hvilka, som vi ofvan nämnt ²⁰), dels inflickades i passionsspelen och sålunda bildade delar af ett dramatiskt helt, dels utgjorde sjelfständiga lyriska sånger. Af sednare slaget är den Marieklagan, hvaraf ofvanstående bildar en utbruten del. Den synes nemligen utgöra ett stycke ur en af Mone meddelad dikt, kallad "der Spiegel," en i trettonde århundradet bruklig benämning för praktiska skrifter, hvarföre också bönböcker blefvo så benämnda ²¹). Mone antager, att författaren varit en lekman och anser sig icke kunna tillerkänna dikten högre ålder än medlet af 1200-talet, hvilket också öfverensstämmer med Liljegrens åsigt, att den svenska run-öfversättningen är att hänföra till tiden omkring 1300. Den tyska dikten har 1218 versar, och af versarna 335—585 synes vår Marieklagan vara en fri och betydligt sammandragen öfversättning. Man jemföre som exempel v. 18—23 i den svenska dikten med följande 16 versar ur "der Spiegel."

<p>"Do waren bi mir vrouwen güt den tet vil we min swärer müt, 355. min swestern sahen auch die not si weinten, alz in wære tot, ir eingebornez liebez kint so vil was ir min kint gemint in den nöten was auch da 360. Maria Magdalena,</p>	<p>der ungehebe was also groz daz si von trähen nider vloz an weinem was nieman ge- lich Marien, so vil bitterlich 365. weinte si von herzen vil gelegen was ir vröuden spil doch was mir vür si alle we da von müse ich weinen me."</p>
--	--

Om vår Marieklagans tyska ursprung kan icke tvifvel uppstå; men man kan ifrågasätta ²²), om den just af denna

---

²⁰) Se ofvan s. 58. — ²¹) Mone, "Schauspiele des Mittelalters." I. s. 204 o. följ. — ²²) Prof. Fredr. Hammerich, hvilken förf. muntligen meddelade sin åsigt, att den svenska sången var en fri öfversättning af "Der Spiegel," har i ett tilläggsblad till sitt arbete "Den Hellige Birgitta" omnämnt detta förhållande, men med tillägg, att det svenska stycket icke kan kallas en öfversättning, emedan det har betydliga egendomligheter.

här nämnda dikt är en öfversättning. Vi vilja ej heller med full bestämdhet påstå det, ty alla dessa klagosånger, af hvilka en mängd förekomma i tyska litteraturen, hafva med hvarandra stor likhet, så att beskrifningen på den döende Jesu utseende och Marias bön till judarna att äfven döda henne, då de dödat hennes son, upprepas nästan ordagrannat i skilda dikter. Och dertill kommer att man brukade temligen fritt behandla texten till dessa sånger; man utvidgade eller sammandrog den efter behof, och lät ofta enskilda versar byta plats ²³). Så kan möjligen den svenska sången vara en öfversättning af en redan på tyska gjord sammandragning utaf "Der Spiegel," eller ock kan vår svenska öfversättare hafva lånat från olika dikter; för detta sednare talar det förhållande, att de fem första raderna eller uppmaningen till Maria att berätta om Jesu död icke återfinnes i "der Spiegel," deremot påminna dessa versar om englarnas tilltal till Maria uti en annan af Mone meddelad latinsk växelsång ²⁴), som tjenat till inledning till ett påskspel. Englarna sjunga der:

Die Maria, quid fecisti	Die Maria, quid fecisti
Contemplando crucem Christi?	postquam Jesum amisisti?

Dramatiskt utförd har denna Marieklagan väl aldrig varit. Liksom den tyska dikt, om hvilken den närmast påminner, varit en andaktsbok, så har väl äfven denna af någon from klosterbroder blifvit öfversatt för egen och andra bröders uppbyggelse.

Den andra dramatiska dikten, "De uno peccatore qui promeruit gratiam," har fullständig dramatisk form och finnes i den mot slutet af 1400-talet skrifna s. k. Askaby codex samt är 1842 af J. E. Rietz utgifven under titel: En syndares Omvändelse, samt sedan i ett mera korrekt aftryck intagen i Klemmings bibliografiska verk öfver Sveriges dramatiska litteratur ²⁵). Stycket är

²³) Mone, s. o. s. 29. — ²⁴) Mone, s. o. s. 20. — ²⁵) "En syndares Omvändelse." Ett qvæde från Medeltiden. Efter en hand-

kort, upptager knappast 300 versar, har en prolog, som angifver innehållet, samt en epilog på 6 rader. Äfven denna dikt har sitt ursprung i Mariakulten. Maria betraktades nemligen som den egentliga medlerskan emellan Sonen och människoslägtet, ja, i de gamla skådespelen påträffas yttranden, i hvilka hon framställes som verdens återlöserska och såsom den, hvilken af sonen erhållit magt att befria från alla synder och från djefvulens våld ²⁶). Gud sjelf kan icke alltid skydda sina tillbedjare mot djefvulens angrepp. Men vid den heliga jungfruns förmedling står den onde maktlös; hvarföre ock första vilkoret för hvarje förbund med honom är att afsvärja jungfru Maria. Det är derföre för syndaren säkrare att vända sig till henne än till Gud, som i sin helighet står så högt öfver det syndiga släktet, ty den hon, sjelf människa och moder, åtager sig, den får oeftergiftigt sina synders förlåtelse. Det är denna lära vårt lilla drama vill inskräpa.

Vratislaus, syndaren, kommer till den helige Procopius och bekänner sig hafva syndat så gruffiga, att det ej kan hjelpa att vända sig till Gud med bön om nåd; han beder derföre den helige mannen om ett råd. Procopius har väl aldrig förr funnit en så stor syndare, men anser honom dock kunna räddas, om han vänder sig till Maria, "miskunna moder." Vratislaus rädes, att hon icke vill höra honom, ty han har aldrig visat henne någon ära; men Procopius bjuder honom ej misströsta.

ware tu med diäffwlom fuller	thin siel foor nadh j himerik
ok ingen j himerike ware tik huller	gudz wrede kan hon fran tik wenda
wil maria bidhia fore tik	ok skippa tik nader for vtan enda.

Vratislaus tackar och går till jungfru Maria och beder om miskund och hennes förbön hos sonen, inför hvilken han ej sjelf törs framgå. "Her tiger jomfrw maria ok wänder baken aat honom." Vratislaus fortfar att bedja och påminner om att Gud sagt, att han

---

skrift på Köpenhamns universitetsbibliothek första gången utgifvet af Joh. E. Rietz, docent vid Lunds Universitet. Lund 1842. Jfr Klemming, Samlingar utgifna af Svenska Fornskrift-Sällskapet. Bibliografi. Sveriges Dramatiska Litteratur. I. s. 1—6. — ²⁶) Mone, Schauspiele d. Mittelalters. I. s. 254, 260; Altteutsche Schaus. s. 84, 85. Ingelius har gjort uppmärksam på dessa ställen; jfr "Om medeltidens skådespel." s. 50.

för hennes skull vill gifva syndare lön i himmelrike, allenast de ropa och bedja till henne; men då Maria ej vill låta beveka sig, drager han sin "hvassa knif" för att genomborra sig och så låta djefvulen taga själen. Men då stiger Maria fram, afvänder hans hand och lofvar att stå honom när inför domaren och hjälpa honom, liksom hon förut hjälpt många usla. Vratislaus blir glad och tackar henne, och tillsammans träda de inför Sonen. Maria förer syndarens talan, men domaren (Sonen) uppräknar alla Vratislai synder. Maria erkänner riktigheten af Sonens ord, men beder det oakadt om nåd; Sonen är obeveklig och uppräknar allt hvad han gjort för syndaren, men hvilket denne föraktat. Då gråter Maria, besvär Sonen vid hans hårda död och utbrister:

"see ok skoda mina hender	tha jak tik först j werldena saa
som tik hiölda bada j sender	mz glädi jak tik i werlden födde
ok hafde opta möda for tik	ok opta jak mik fore tik mödde
min käre son thu hör nw mik	jak lagde tik opta j warma lög
thetta är thz bryst thu wider laa	här ärw the spena thu af sög" m. m.

Nu förbarmar sig domaren och friar syndaren från helvetets pina. Maria tackar honom, beder Vratislaus uppstå, förkunnar honom nåden och tillägger:

"et got rad tha radher jak tik	tha skal tu medh mik j himerike bo
ä hwar tu är thu thiäna mik	ok ewerdeliga lifwa medh roo."

Vratislaus tackar, och både han och epilogen uppmana att anropa och åkalla Maria.

Huru kort detta stycke än är, innehåller det dock många omtagningar. Jemfördt med det förra synes det matt; men höjer sig dock delvis till ett kraftigare uttryck af känslan samt uppbares i allmänhet af en öfvertygelsens värma, som ej kunnat undgå att meddela sig den i samma uppfattningssätt fångne läsaren eller åskådaren. Omöjligt är icke att det blifvit uppfördt, men lika sannolikt tyckes vara att det blott tjenat som andaktsläsning; och i förra fallet, hur enkel och torftig har icke en sådan föreställning varit, jemförd med de händelserika omväxlande mysterierna med deras stora skådespelarpersonal! — Att stycket är en öfversättning från latinet är allt för troligt; men dess original kunna vi icke uppgifva.

Början till ett drama från slutet af medeltiden hafva vi uti ett kort fragment, befintligt i ett af M. L. Aschanei

samlingsband på kongl. biblioteket och nyligen utgifvet af Klemming. Det har titlen: *Belial ex Inferno egrediens conqueritur de imperijs Christi de uastantis Infernum et totum Regnum Sathol. (icum?)* och upptager endast tre sidor.

Belial uppträder och beklagar sig öfver timmermanssonen Jesus af Nazareth, som öfvervunnit den store fursten Belzebub, bundit honom i kedjor och kastat honom i mörkret. Han beskriver den ödeläggelse Jesus åstadkommit i helvetet, och säger sig af Belzebub skola hafva fullmagt att stämma Jesus och draga honom inför rätta. Han gör så ett utkast till anklagelsen: enhvar eger rätt att i fred och ro bo uti sitt hus, men Jesus har kränkt Belzebubs husfrid; han hade vidare ingen sak med djefarna, och om han det haft, skulle han gått lagligt tillväga och tillskrifvit dem ett uppenbart fejdebref; då, menar Belial, skulle utgången blifvit en annan, men nu hade Jesus öfverraskat dem: "förraskerijd war hanz bäste konst." Belial vill nu gå att hämta sin fullmagt och klappar på helvetesporten. Väktaren vågar ej öppna af fruktan att Jesus kommer igen; men Belial lugnar honom och meddelar sin afsigt att stämma Jesus. I brädden anmärkes att Belial skall här sjunga en visa.

Dermed afbryter stycket. Det utgör troligen en aldrig fortsatt början till en öfversättning af ett främmande original. Det fanns nemligen i Tyskland mot slutet af medeltiden en mycket spridd och ofta omtryckt vidlyftig teologisk skrift i en slags romanform, ursprungligen skriven på latin af Jacob de Theramo och sedan öfversatt på tyska, hvilken skrift behandlade hela bibliska historien i form af en Belials process mot Kristus. Den hade till titel: *Liber Belial Processus Luciferi contra Jesum iudice Salomone*. Salomon utsågs af Gud till domare, Moses och profeterna uppträdde som Kristi advokater, Daniel var notarie; djefvulen, stödjande sig på syndafallet, sökte göra sina rättsanspråk på människoslägtet gällande, men förlorade processen. Att denna process äfven blifvit framställd i dramatisk form synes af ett danskt stycke med titel: *Trætte imellem Jesum af Nazareth och Belial*, för hvars innehåll Peder Syv redogör och hvilket öfverensstämmer med innehållet i den tyska Belial. Också uppgifver Peder Syv Jacob de Theramo som den ursprung-

liga författaren. Den dramatiska bearbetningen tillhör slutet af 15:de eller början af 16:de seklet, emedan det var vid denna tid som mysterierna upptogo moraliteternas juridiska processform. Af någon sådan dramatisk bearbetning är väl vårt fragment en tillernad öfversättning, så vidt man ej vill antaga, att den svenska författaren på egen hand vågat sig på en dramatisering af det så omtyckta ämnet ²⁷⁾).

Wieselgren anför ännu ett stycke, hvilket enligt hans åsigt hör till vårt medeltidsdrama, nemligen "Aff huru själin oc kroppin thrätto;" men detta är en från latinnet öfversatt episk didaktisk dikt och ej någon dramatisk, ja har icke ens dialogform ²⁸⁾).

Det återstår att tillse, om dramatiska förlustelser af komisk art varit under medeltiden hos oss brukliga.

²⁷⁾ Klemming, *Två outgifna Svenska Mysterier*. Stockholm 1864. I "Peder Syvs Danske Boglade" (Suhms "Samlinger til den Danske Historie." I. B. s. 91.) finnes innehållet af denna "Trætte" angifvet. Wieselgren har (Sv. Sk. L. II. s. 503) meddelat innehållet efter Peder Syv, men i vanständt skick; så gör han Moses, Salomon, Joseph, Virgilius, Aristoteles och Hippokrates till domare, oaktadt de tre sednare blott äro vittnen, Moses advokat, samt blott Salomo och Joseph domare. Jfr Kehrein, *Die dramatische Poesie der Deutschen*. I. s. 62. Mone, *Schausp. d. M. II.* s. 24—25. Gervinus, *Gesch. d. deut. Dicht. II.* s. 238. — ²⁸⁾ Hammarsköld, *Sv. With.*, s. 23, omnämner det och meddelar ett utdrag. Wieselgren, som ej sett den svenska texten, utan endast den danska, omtryckt i *Ny Dansk Mag. B. II.*, har låtit narra sig att tro på dess dialogiska form af de på flera ställen förekommande orden: "Kroppen svarade" eller "Själen svarade igen till kroppen." Men om man genomläser stycket finner man lätt att dessa ord äro tillsatser af någon afskrifvare och ej höra till den ursprungliga texten, ty denna är berättande, såsom synes af följande exempel:

kroppen
græd oc lod saa ynkelig
— — — — —
siden sporde han, hwad thet war m. m.

Sielen swarede atther saa
wær wiss ieg wil ei lenger staa.

Redan Rydquist (s. o. s. 228), som läst den svenska texten, yttrar, att den "ej är uppställd i samtal." Denna text är sedan utgifven i disputationsform af J. H. Schröder. 1842, med titel: "Contentio inter animam et corpus"

Här möter oss då först denna lättfärdiga svärm, som vi redan förut lärt känna under olika namn, *mimi*, *histriones*, *joculatores*, *minstrels*, fahrende Leute m. fl. Förjagadt af hvarje stormby, men åter framlockadt af hvarje solstråle, flackade det kring från land till land, detta slägte, så föraktadt, men dock så omtyckt, af lagstiftarna så grymt hånadt, men dock för folket nästan outhärligt. Äfven till nordnorden sträckte sig dess vandringar, och här förekommer denna människoklass under benämningarna *lekare*, *loddare*, *göcklare* och *de gärande*. Rydquist har egnat en grundlig filologisk och arkeologisk undersökning åt dessa lekares härkomst och vilkor och finner dem icke vara ursprungliga i nordnorden, utan inkomna utifrån, tillhörande samma klass af *gycklare*, som under medeltiden påträffas i öfriga europeiska länder, samt liksom dessa ledande sitt ursprung från de romerska *mimerna* och *pantomimerna* ²⁹).

Underrättelserna om *lekare* gå långt tillbaka. I *Ynglingasagan* förtäljer *Snorre Sturlesson*, att *Upsala* konung *Hugleik* hade i sitt hof allsköns "lekare, harpare, gigare och fidlare," och *Saxo* berättar om *Isländska* konungen *Hugletus* (troligen samma person, som nämnda *Hugleik*) ³⁰), att han öfvade frikostighet mot *mimos* ac *joculatores*. Efter slaget, som skilde konung *Hugletus* vid riket, roade sig *Starkotter* med att hånna *gycklarne*; "thi han syndes at med slige *Pudsenmagere* skulde man hellere spille *Comedie* end *Tragedie*, hvorover han, isteden-

---

²⁹) *Lekare* hade samma bemärkelse som det gamla franska *leccéor* eller *lechéor*; *Med. lat.* *leccator* eller *leccator* hade jemte betydelsen af en läckermun äfven den af en pratmakare och gyckel-spelare samt utmärkte i allmänhet något vekligt, lättsinnigt och föraktligt. *Loddare* begagnades som synonymt med *lekare* och har jemförlighet med det gamla tyska *ludrer* (*gycklare*) och *med. lat.* *ludator*. *Göcklare* är till ljud som betydelse beslägtadt med *joculator*, *juglator*. *Gärande* anses angifva den särskilda egenskapen af skådespelare och härledes från *gära*, *Isl. gæri*, detsamma som *göra*, *lat. agere*; *gärande* sålunda aktör. Se *Rydquist*, s. o. s. 180, 181, 177. Af de i denna afhandling gjorda undersökningar hafva vi i det följande mycket begagnat oss. — ³⁰) *Geijer*, s. o. II. 1. s. 380.

for at slaae dem ihjel, gav dem kun en Rem af Huden og lod dem saa löbe, det vil sige, han lod Riset lære dem att spytte röde Grise, og det var Lön som forskyldt, thi hvem der er en Grinebider paa sit Haandværk bör giöres til Latter, og nederdrægtige Spyttslikkere maa straffes nederlig, om de skal föle man foragter dem." Om Starkotter förtäljes vidare, att han vid offerfesterna i Upsala "hade leda vid de vekliga kroppsrörelserna, de teatraliska lustbarheterna och bjellrornas smekande klingklang" ³¹⁾. Äfven på andra ställen omnämner Saxo mimerna och deras vederlikar med förakt, då han deremot aldrig föraktligt omtalar tonkonstens utöfvare. Saxo uttrycker dermed säkert den allmänna uppfattningen af gycklarna på den tid, han skref. Äfven från Olof Skötkonungs hof berättas, att när rätterna inburos vid måltiden, följde derefter "lekare med harpor, gigor och saungtöl." "Hvem skönjer väl deruti" — frågar Rydquist med skäl — "en skandinavisk sedvänja och ej hellre ett bruk, hämtadt från det romerska eller byzantinska kejsarhofvet, der just sådana saker hörde till ordningen för dagen, alltifrån de sista seklerna af det gamla Roms herrskartid" ³²⁾? Tvifvel kunna visserligen uppstiga, huruvida redan under en konung Huggleiks dagar, hvars regeringstid förlorar sig i sagans mörker, utländska spelmän och lustighetsmakare vistades vid konungahofven i norden; men redan 412 finner man, att mimerernas ofog på fastlandet påkallade kyrkans ingripande, och den förbindelse, hvori Norden genom vikingatågen och handlen redan då stod med det öfriga Europa, gör det möjligt, att dylika kringvandrare äfven funnit vägen hitupp. Under Olof Skötkonungs tid var deremot histrionernas flock mycket anseelig i Tyskland, som bevisas af det ofvan omtalade bröllopet i Ingelsheim 1045 ³³⁾, så att

---

³¹⁾ Grundtvigs öfversättning af Saxos "Danmarks Krönike." (Kbhvn 1855). s. 239. Jfr Saxo, Hist. Dan. Soroe 1644. Lib. 6. s. 105, 104. — ³²⁾ Rydquist, s. o. s. 200. — ³³⁾ Se ofvan s. 60.

lättligen några sådana kunnat få anställning vid den svenska konungens hof.

Äfven från Norge har man underrättelse om lekares uppträdande. Redan Harald Hårfager hade hos sig gycklare, hvilka gjorde konster med öronlösa hundar, under det att andra hoppade på hämlarna kring elden med brinnande spånor i handen och lågande mössor, stuckna under deras bälten. Och i Sverres saga förtäljes, att när skalden Maane som hemvändande pilgrim kom till Magnus Erlingsson, träffade han denne och hans hird roande sig med att se på tvenne lekare, hvilka i stugan läto små hundar hoppa öfver höga stänger, och det högre, ju förnämre åskådarna voro. Konungen uppfordrade Maane att göra en visa om lekarena, och denne qvad tvenne, i hvilka han hånade så väl deras konster som ock deras gigespel och blåsande på pipa. Visorna väckte mycket löje och blefvo ideligen upprepade af hirdmännen, som, i det de afsjöngo dem, slogo krets omkring lekarena. Dessa kommo nu i stor vända och voro glada att omsider få slippa ut ³⁴).

Så tala alla historiska vittnesbörd från älsta tider om det ringa anseende gycklarnas skrå åtnjöt. Den allvarlige, tappre, handlingskraftige och ärekäre nordbon aktade högt de skalder, hvilka besjöngo kämparnes bedrifter och ej sjelfva skyggade för döden på slagfältet, men med djupt förakt såg han ned på det vekliga, omanliga och lumpna lefnadsyrket att draga landet om för att förevisa taskspelarekonster, göra upptåg och förnedra sången och musiken till ett blott narrspel. Redan denna skymfliga ställning, som gycklarna intogo, gör sannolikt, att ingen infödd friboren man omfattat yrket, hvilket derföre troligast endast varit utöfvadt af utlänningar. Föröfrigt återfinner man detta förakt hos alla de germaniska stammarna. Tysklands lagstiftare ställa gycklare i jembredd med oäkta barn, skökor, tjufvar och kämpar (gladiatorer) och före-

---

³⁴) Keyser, s. o. s. 245. Sverres saga. C. 88.

skrifva "en mans skugga" som mansbot för en spelman³⁵). Men ännu längre drifva våra egna allvarsamma lagstiftare hånet; de vilja liksom Starkotter låta gycklarna "känna huru man föraktade dem," och de gäcka med bittert skämt deras anspråk på upprättelse för lidna oförrätter. Den äldre Westgötha lagen, som i sitt nuvarande skick antages härleda sig från början af 13:de seklet, stadgar i sin Lekare-rätt: "Varder Lekare slagen, det skall alltid ogildt vara. Varder Lekare sårad — den, som med Giga går eller med Fidla far eller trumma — då skall man taga en otam quiga och föra henne upp på en kulle; då skall man allt håret af svansen raka och sedan smörja; då skall man gifva honom nysmorda skor; då skall Lekaren taga quigan om svansen; en man skall slå till (quigan) med hvass gissel. Gitter han hålla, då skall han hafva det goda kreaturet, och njute det, såsom hunden gräs. Gitter han ej hålla, hafve och tåle han det som han fick, skam och skada; begäre aldrig förr rätt än en hudstruken trälinna." Och Östgötha lagen, från slutet af samma århundrade, föreskrifver i Dråparebalken 18 Fl.: "Nu varder Lekare dräpen, då böte (dråparen) åt hans arfvinge en tre års gammal quiga och köpe honom nya handskar och nya skor och smörje båda; då skall man taga quigan och leda henne upp på en hög och sätta svansen Lekarens arfvinge i handen; då skall bonden slå till med en gissel tre hugg; kan han (Lekarens arfvinge) hålla, hafve (quigan) såsom sina böter; undslipper honom quigan, då undslippe honom all fägnad." Här är det icke ens "skuggan af en man," det är skuggan af en tre års gammal quiga, som bjudes lekarens arme arfvinge i mansbot!

Men dessa båda lagstadganden kunna dock icke anses som fullgiltiga intyg om folkets sätt att betrakta lekarena

---

³⁵) Se Rydquist, s. o. s. 182. Grimm, Rechts-Alterth. s. 677—78. Jfr ofvan s. 60.

under 13:de århundradet. De tillhöra tydligen en äldre tid och hafva fått stå kvar uti de under detta sekel omredigerade lagarna, emedan ännu ej fördomen mot lekare varit alldeles försvunnen. Andra tecken tyda på, att under folkungatiden lekare vunnit i anseende. Vi fästa oss ej dervid att de kring slutet af 13:de seklet omskrifna Uplands- och Södermannalagarna ingenting om lekare innehålla; viktigare är, att Magnus Eriksons landslag, som under nästa sekel (1347) skrefs och hvilken derföre om dåtida tänkesättet eger bättre vitsord, långtifrån att upprepa de gamla gäckerierna, icke om lekare innehåller mer än följande tvenne stadganden. I Giftermålsbalken 7 Cap. 1 §. heter det: "Vill bruthen sin klæthe giva, tha skal hon them klostrum ællæ kirkium givæ, ok ei lekarum." Det var nemligen ett bruk, att bruden som lön gaf leka- ren sin brudklädning, och, som stora Rimkrönikan berättar, skedde detta till och med vid konung Birgers bröllop 1298. Stadgandet visar sålunda huru högt man uppskattade och belönade lekares konstfärdighet, och då lagstiftaren afflyser detta nämnda bruk, tillstodjer han dock sådan gifva endast åt kyrkan, anseende det tillständigare, att brudklädningen såsom en högtidsskrud, använd vid en sakramenterlig akt, gafs åt den heliga kyrkan, än att den bortskänktes åt de förnämsta representanterna för verldslig fåfänga och verldsliga nöjen. Vidare heter det i 8 Cap. 3 §.: "Ængin ma ok senda lekare fran sik ok til annars æpter lönnum." Menas dermed, att den, som begagnar leka- ren, skall äfven aflöna honom och får ej i sådant ändamål hänvisa honom till andra, så synes detta stadgande vara åtminstone indirekt till förmån för leka- ren. Ännu märkligare är hvad om lekare förekommer i den, som man tror, under samma tidehvarf skrifna "Kununga- Styrilse ok Höfdingia. Det heter deri visserligen, att konungen icke skall älska och föda "löddare ok lekare," och nordbons gamla förakt för pligtbrott, veqlighet, gagnlöshet och smicker framlyser i förklaringen, att den har

"last ok synd," som "kronona ingiäld illo ok onyttelika förgiör, giver thet lekarom ok lyddarom, slikiarom ok smickrarom, fåfängom ok häggoma manom;" men i samma skrift säges ock: "ty torve konunga ok höfdinga hava stundom lekare ok andra fröghdelika skemptan, thöm til glädhi ok hughnadh" ³⁶). Då denna skrift just har för afsigt att uppställa mönsterbilden af en konung och vill visa, huru en sådan rätteligen bör vara, är det så mycket mera betecknande, att den som ett tidsfördrif anbefaller de nöjen, dem lekaren kan bereda, och endast lastar slöseriet med kronans medel till sådana och annat onyttigt folk.

Deraf synes tydligt, att lekarens samhällsställning vid denna tid blifvit en annan. Liksom annorstädes, när Trubadurer, Truverer och Minnesånger under Chevaleriets blomstring voro den ädla diktkonstens högt aktade utföware, äfven dessas underordnade biträden, musikanter, jonglörer och deras gelikar, åtnjöto ett visst anseende och just derigenom kände sig höjda i egen tanka och föranleddes att föra ett ärbarare lefnadssätt, så synes äfven hos oss lekareklassen hafva stigit i anseende med riddareväsendets blomstring under folkungakonungarnes regering. Både sagan och historien vittna derom.

Wilkinna-sagan talar om en öfverloddare vid namn Isung, som kunde sjunga, slå på harpa, spela fiddle och giga samt allsköns strängaspel och hade en läraktig björn, som dansade efter harposlagen. Denne Isung skickades af Thidrik af Bern på spaning till konung Attila, som undfagnade honom väl; han fick äfven af Thetleif, en af Thidriks kämpar, en guldring, som denne fått af sin moder, samt en ny klädning, gullsömmad och af purpur skuren, som var konungasonen Thidriks hedersdrägt, och detta allt till lön för det nöje han beredt gästerna vid ett af Thetleif anställt gästabad, hvarvid de andra närvarande loddare och lekare erhöllo hvardera en mark eller två.

---

³⁶) Kununga Styrilse ok Höfdingia. Sthlm 1650. s. 49—58, 39.

I samma saga omtalas äfven, att en riddare tog på sig "loddarekläder," hvaraf synes framgå, att lekare haft en för dem egen drägt ³⁷⁾. — Då denna saga i sin närvarande gestalt anses vara från medlet af 14:de århundradet ³⁸⁾, så är troligt, att den tagit färg af den tidens seder och bruk samt att sålunda den uppfattning af lekare, som deri förekommer, då var den allmänt rådande. Men äfven rent historiska intyg bestyrker, att vid denna tid lekare varit väl anskrifna hos konungar och furstar samt vid fester och furstliga förmålningar genom sina sånger, musikaliska talanger och konster bidragit att förhöja festglädjen. I Stora Rimkrönikan, der lekarena gemenligen förekomma under namnet "de gärande," omtalas de på flera ställen.

Då konung Birger år 1298 firade sitt bröllop med danska prinsessan Märta,

"Bade man hörde ok man saa
Pipara, Bombare ok Trumpara."

År 1302 vid Birgers kröning och hertig Waldemars förmålning i Söderköping heter det:

"Tha saa man för konungen fara
Pipara, Bombare ok Trumpara,
Swa lato the thera Pipara gaa
Langt för än man them saa.

— — — — —
The gärande fingo ther dyra hafvor
Örs ok gangare ok andra gåfvor,
Kläde ok Sölf ok alla handa
Swa at de foro gladi hem till landa."

I anledning af Birgers och danska konungens ankomst till Fagradal 1304 skrives:

"The gärande gick ther wäl i hand,
Thera täckia ok rännevand
Var brunt ok halft Baldakin
Ok dragit med ikorra skinn."

---

³⁷⁾ Wilkinnasagan. Peringskölds Edit. s. 118, 120, 101. — ³⁸⁾ Geijer, s. o. II. 1. s. 88.

Vid hertigarnas bröllop i Oslo 1312

"Var fröjd ok myckin glädie,
The gärande fingo godh kläde
Örs ok Gangare i goda lijt,
Rikare foro the tädan än tijt."

Och då sedan hertigarna med sina brudar kommo till Lödöse i September s. å. heter det:

"Ther var af gärande myckit bang
Af Örs, rusk ok myckit trang.

— — — — —
Fidlare ok Pipare ok gärande heyt (person)
Voro tijt kompne aff mongom landom.
Man gaf them gods med bådome handom,
Kläder ok Örs gaff man them
Swa at the foro alla rijka hem."

Vid samma tillfälle gaf marskalken sin staf af klart silfver åt en gärande man. Likaledes voro vid konung Eriks af Pommern bilägger i Lund 1406 "pipare, basunare och allsköns leek." Detsamma berättas om Carl Knutssons bröllop i Stockholm 1438 och der tillägges:

"A Gaturna var tha myckit trang
Ok aff Lekara myckin bang"³⁹⁾.

Man ser af dessa utdrag, att "de gärande" varit oundärliga vid de stores fester, att de strömmat tillsammans från "mångom landom" och sålunda väl till största delen varit utländningar, att de med en viss prakt uppträdte samt för sina tjänster blifvit belönade med penningar, silfver, hästar och dyrbara kläder, så att de glada och rika återvänt hem. Företrädesvis synas de hafva idkat musik; också säger Westgöthlagen den vara en lekare, som far ikring med giga, fiddle eller trumma; äfven pipa, basun, harpa och bomba (en slags puka) nämnas bland deras instrumenter. Jemte musik hafva de äfven öfvat taskspelarkonster och sysselsatt sig med dresserandet af djur, såsom björnar och hundar. Hvad angår arten af deras musikaliska föredrag, så vet man väl derom ingenting med

³⁹⁾ Script. Rer. Svee. I. Sect. post. s. 21, 25, 29, 43, 61, 107.

bestämmdhet, men då deras yrkesbröder i andra länder beledsagat sina sånger med mimiska åtbördspel och för sina berättelser användt ett halfdramatiskt föredragningssätt, så är väl att antaga, det förhållandet varit detsamma med lekarena i norden. Och är ordet "gärande" likbetydande med aktör, så tyckes redan detta utvisa, att dramatiska spel icke för dem varit främmande, och sannolikt hafva dessa, här som annorstädes, bestått i små improviserade farser. Det synes emellertid, som hade ibland lekarena sjelfva någon rangåtskilnad egt rum. Wilkinnsagan kallar Isung "öfverloddare" och han belönades vida frikostigare än de andra loddare och lekare; i Lödöse gaf hertigarnes marskalk sin silfverstaf som en utmärkelse åt en af de gärande. Den förmodan ligger väl närmast till hands, att ett dylikt visadt företräde var beroende af den sålunda utmärktes större färdighet i lekarekonsten. Men alldeles osannolikt är väl icke, att bland dessa lekare funnits de, som sjelfva diktade sånger, under det mängden blott föredrog dem, som de lärt af andra, och att äfven emellan våra lekare varit en skillnad, något liknande den, som förefanns emellan södrens diktande trubadurer och truverer å ena sidan samt de blott exequerande jonglörerna å den andra. Trubadurerna voro inga musikidkare, ja, ansågo förnedrande att sjelfva accompagnera sig till sången, och deremot nämnes Isung, öfverloddaren, uttryckligen såsom den der spelade många instrumenter; men man vet ock, att gränsen emellan klasserna icke så noga iaktogs, och att mången jonglör äfven uppträdde som skald. Det hade ju af gammalt varit ett älskadt nöje vid de nordiska hofven att höra skalderna besjunga fädernas bedrifter eller i sång prisa den furste, hvars gästfrihet de åtnjöto, och under rättelsen om isländska skalders resor i Sverige gå ända in på folkungatiden; det är då troligt, att man fortfarande bevarat kärleken för sången som ett medel till förherrligande af festens föremål, och att de, som kunnat

dikta sånger, hafva också varit de, hvilka frikostigast belönats ⁴⁰).

Men icke blott vid hofvets fester hafva lekare uppträdt, de hafva äfven som deltagare gripit in uti de lustbarheter, genom hvilka folket uttryckte sin naiva glädje åt lifvet och naturen samt gaf luft åt den narraktighet, hvilken, för att tala med Pariserfakulteten, "är oss naturlig och synes vara oss medfödd och som derföre åtminstone en gång om året måste utdunsta" ⁴¹).

Det var företrädesvis under julen och fastan man rätt slog sig lös. Vi hafva omnämnt de religiösa föreställningarna vid jultiden, vi hafva likaledes förtäljt, att folket i sina julstugor roade sig med lekar, hvilka i sig innehöllo icke ringa dramatiska elementer. En sådan lek, som är inhemsk i nordnorden och har karakteren af ett komiskt dramatiskt upptåg, är Julbocks-leken.

En person, klädd i en luden fäll och försedd med horn, föreställer bocken; tvenne andra föreställa fader och son. En visa afsjunges, som förtäljer, att fader och son byggde på en båt i femton år, gingo sedan i vall och hittade en bock.

"Och fadren han ladda och sonen han sköt
Så hastigt den bocken åt jorden stöp."

Då detta sjunges, afskjuter sonen en pistol eller utropar paff! bocken faller ned på golvet och blir liggande under det att der sjunges om de kläder, hvilka kastas öfver den döda bocken och hvilka ansträngningar det kostade, innan bocken blef hemkörd och saltad. Men han springer åter upp, då i sista versen sjunges:

"Och bocken han upp och raska sitt skägg,
Han slog sitt hufvud mot hvar femte vägg."

I en uppteckning från Bergens stift blir bocken ej skjuten, utan faller ned från ett fjäll och slår sig ihjäl ⁴²).

⁴⁰) I sammanhang med lekarena borde kanske äfven nämnas några ord om hofnarrar; men dels hafva de ingen betydelse haft för vårt svenska drama, dels tillhöra bland de få, som äro kända, tvenne 16:de århundradet (Christian Tyranns Suikart och Erik XIV:s Hercules), samt två 17:de århundradet (Karl XI:s "Klas Narr" och C. G. Wrangels Hinric Hasenberg). Jfr härom Rydquist, s. o. s. 206, 207. — ⁴¹) Pariserfakultetens utlåtande 1444 om narrfesterna. Se Flögel, Gesch. d. Groteskkomischen. s. 166. — ⁴²) Arvidsson, s. o. III. s. 525. Dietrichson, Nordisk Tidskrift. I. s. 239. Hos

Äfven i denna lek framskymta hedniska hågkomster, och den skjutna samt åter lefvande blifne bocken påminner om Thors bockar, hvilka slagtdes hvarje afton, men nästa dag åter voro på benen.

På sednare tider hafva julbocksleken och komedien om Kinkeljés smält samman, så att julbocken blifvit den, som delar ut julgåfvor åt barnen.

"Julabocken kommer och han går,
Barnen ömsom glädja sig och rysa." ⁴³⁾

Men då vi tala om folkförlustelser, må vi icke glömma en sedvänja, som, om än icke till sitt ursprung skandinavisk, dock på grund af naturförhållanden fått hos oss en djupare betydelse och vid hvilken vi ännu med seghet fasthånga: vi mena Majfestens firande. Redan de gamle romarne firade med sånger, dansar och spel vårens ankomst (Florealia), och hos både germaniska och slaviska stammar firades det betydelsefulla årsskiftet med folkfester och pantomimiska spel. I norden, der naturens långa vintersömn gör sommarens ankomst så mycket kärkomnare, hälsades den fordom liksom ännu med festligt jubel. Olaus Magni berättar, att svenskarna haft för bruk, att första maj öfverhetspersonerna i städerna samlade två afdelningar ryttare af starka unga män, alldeles som skulle man draga till en stor slagtning. Den ena afdelningen hade en anförare, som under namn af vinterfursten (dux

---

Sagen och Foss beskrifves julbocken sålunda: en pojke bär på en stång ett bockhufvud med skägg och horn; vid hufvudet är fästadt ett stort täcke, som omhöljer och döljer pojken. Han spelar sin bockroll genom att springa omkring och göra allahanda löjligen krumsprång, falla ned och ställa sig död, allt som visans vers föranleda. Den danska julbocken var en person med svårtadt ansigte, inhöljd i ett svart täcke, med en svans, krypande på alla fyra, med en liten käpp i munnen, hvarpå små brinnande ljus voro fastgjorda; af de närvarande fick han äpplen och nötter och visade sig barsk, då han ingenting fick. När ljusen brunnit ut, kröp han bort. 1668 förböds af Köpenhamns magistrat Julebukken och annat "usömmeligt haanligt Spil" på julafton. Mot slutet af 17:de århundradet var julbocken ej gången ur bruk i Danmark, oaktadt den förmodligen på de flesta ställen var förbuden. (Werlauff, Hist. Anteg. til Holberg. s. 193, not. 16). — ⁴³⁾ Tegnér, Saml. Skrift. III. s. 292.

hiemalis) var klädd i många pelsar och fodrade kläder samt beväpnad med ett spjut; han red hofverande fram och åter och kastade snöbollar och isstycken, som ville han förlänga kölden. Den andra afdelningen deremot hade en anförare, som kallades blomstergrefven (*Comes Florialis*) och var beklädd med gröna löf och blommor samt hade sommarkläder på sig och var icke fullt vapenför. Båda tågade in i staden, dock en hvar på bestämd plats och i bestämd ordning, höllo derpå ett offentligt tornerande, i hvilket sommaren öfvervann vintren och sträckte honom till marken. Vintern och hans sällskap kastade kring sig aska och gnistor, men motståndaren värjde sig med björkris och utslagna lindeqvistar. Slutligen tillerkände det kringstående folket sommaren priset. En sådan kamp emellan vinter och sommar brukades äfven i Schweiz och trakterna kring Rhen, men firades der i Mars. En annan sed förekommer i Skåne och Danmark samt har äfven varit bruklig i mellersta Sverige, att rida "sommar i by" eller rida Maj i by, då en Majgrefve med stort följe drog genom gator och byar, hvarefter anställdes gästabud med dans. Äfven i Nordtyskland brukades en sådan majridt och stod der i samband med afhämtandet eller rättare emottagandet af "majvagnen," en med grönt lastad vagn. I England afsåg majridten att hämta majträdet till byn eller staden; och i Paris drog sällskapet Basoche till Bondy och hämtade derifrån ett majträd, som upprestes i justitiepalatsets gård; derpå hölls gästabud och farser speltes. Så är detta bruk att fira sommarens ankomst lika uråldrigt som det varit allmänt utbreddt; men ingenstädes torde det hafva längre bibehållit sig än i de nordiska landen, och i Sverige är ännu första Maj en dag, hvilken öfver hela landet firas såsom en åt festglädjen företrädesvis egnad⁴⁴⁾. Äfven midsommar firas ännu af folket med lekar, dans, majstänger och festeldar.

⁴⁴⁾ Grimm, *Deutsche Mythologie*. s. 719 o. följ. Olaus Magni, *Historia de Gentibus Septentrionalibus*. Roma 1555. L. 15. C. 4. Ebert,

Huruvida de af kyrkan införda narr- och åsnefesterna äfven här blifvit firade, känner man väl icke; men sannolikt har väl icke Sverige kunnat hålla sig alldeles obesmittad af dessa i alla andra katolska länder så öfliga burleska upptåg. Medeltidens smak att inhölja i sig sjelfva allvarliga akter uti löjligen och bizarra former fann äfven här ingång och yttrar sig bland annat i de länge bibehållna ceremonier, hvarmed unga studenter upptogs till akademiska medborgare eller den s. k. Depositionen⁴⁵⁾.

Men den tid af året, som företrädesvis var egnad åt burleska nöjen, var dock Fastlagen, och vid de då anställda upptåg hafva säkert lekarena i icke obetydlig mån bidragit att inympa månget från utlandet lånadt drag på våra svenska folkförlustelser. Med fastans försakelser och kött-späkningar i utsigt, svärmade folket om, gladt och uppsluppet, för att rätt njuta af lifvet under de få ögonblick, som återstodo innan kyrkans tvång i all dess stränghet pålades det. Fastlagen var utan tvifvel från börjans detsamma som fettisdag eller tisdagen näst efter nuvarande fastlagssöndag, och med den derpå följande Askonsdag började fastan, såsom den ännu gör i katolska länder⁴⁶⁾. Ordet fastlagen betyder ursprungligen detsamma som tyskarnes Fastnacht (Ihre sammanställer det med det tyska fastelabend och det danska fastelavn), och betecknar sålunda sjelfva aftonen och natten före fa-

---

s. o. s. 24. Nicolovius, s. o. s. 126. — ⁴⁵⁾ Se Ek, Gamla bruk och ceremonier vid ett svenskt universitet. Nordisk Universitetstidskrift. III. 2. s. 18. — ⁴⁶⁾ Den rätta Askonsdagen infaller i första veckan i fastlagen, men ett felaktigt språkbruk har öfverflyttat namnet på onsdagen i påskveckan. "Ifrågavarande förväxling," säger Rydquist, "liksom den med fastlag och fasta, hvilka hos oss i allmänhet gälla som liktydiga, kan lätt förklaras deraf, att då genom Reformationen fastans betydelse, såsom lekamlig späkning, upphörde och med henne äfven de föregående nöjena, skulle också den tekniska bestämningen snart förlora sitt ursprungliga innehåll; hvarföre man utan svårighet flyttade reningsdagen in i påskveckan — den enda, som i reformerade länder hålles i strängare helgd." Rydquist, s. o. s. 222 o. följ.

stan, men blef sedan användt om hela karnavalstiden, hvilken, från att omfatta de tre sista dagarna före fastetiden, sedermera utsträcktes och stundom räknades ända från trettondedagen. Om beskaffenheten af de upptåg, med hvilka fastlagen i Sverige firades, kan man få en föreställning deraf, att sjelfva ordet Fastlagen kring reformationstiden blifvit liktydigt med gäckeri och hån. I Westerås Recess 1527 heter det, att konungen fruktade, att "sliga fastelagen företoges med honom, som med mongom androm skedt är," och på ett annat ställe, att konungen hellre ville lemna spiran, "enn att man skall tagha sig nogon ny fastelagen för med honum." Laurentius Petri kallar katolska messan "en fåfång och olempeligh Fastelaven," och brodern Olaus klagar, att af gudstjensten blifvit "fögho better än en fastelaghen," samt berättar, huruledes Luther bestraffade det ofoget, att tiggaremunkar missbruka Mariebilderna och "löpa om landet medh i fastelaghens wijs" ⁴⁷⁾. Lybeckaren Wullenweber yttrade till ett danskt riksråd, "att innan nästa fastlagstid ville han besöka konung Gustaf i Stockholm och bringa honom en mummenskanz;" Strinnholm tillägger, att detta ord, som betecknar en maskerad, ofta förekommer i riksregistraturen från Gustaf I:s tid ⁴⁸⁾. Såsom bevisande, att Fastlagen måhända äfven betecknat hufvudpersonen i ett maskeradupptåg, anför Rydquist Tegels skildring af Gustaf I:s gästbesök hos biskop Brask på biskopsgården i Linköping. Biskopen hade beredt en "prålachtig banket" och efter han var en "treesk och förslagen man och wiste tämeligh wäl til at umgå med Hoffsaaker" gjorde han "sigh sjelfff til Fastelagen," åstundande derigenom göra konungen glad, hvilket ock lyckades. Rydqvist tillägger upplysningsvis,

⁴⁷⁾ Stjernman, Riksdagars och Mötens Besluth. Del. I. s. 58, 65. Laurentius Petri, Dialogus om then förvandling m. m. s. 37, 36. Olaus Petri, Handbok och hans Sändebref till Paulus Helie hos Troil, Skrift. och Handl. till Uplysning i Sv. Kyrko- och Reform.-Hist. Del. 3. s. 42 o. Del. 1. s. 273. — ⁴⁸⁾ Strinnholm, Sv. Hist. i Sammandrag. III. s. 222 o. 465.

att utomlands prester ofta deltog såsom spelande i gyceltillställningar, hvilket synes deraf, att det mer än engång förböds dem att vara jocularer ⁴⁹). I det längsta betvifla vi dock, att den strängt hierarkiska biskop Brask, den gamla religionens förnämsta stöd i landet, skulle till den grad hafva glömt sin värdighet som en kyrkans furste, att han förnedrat sig till att för konungens nöje spela hufvudrollen i ett maskeradupptåg. Vi tro den sluge biskopen vara för mycket människokännare för att icke inse, att han derigenom skulle bidragit att ytterligare nedsätta både sig sjelf och sitt stånd och så arbetat i händerna på den konung, som för att förlöjliga Sveriges erkebiskop året förut satt majgrefvekransen på dennes hufvud. Ja, hade biskopen uppfört sig så opresterligt, skulle han långt ifrån att insöfva konungens misstankar, snarare hafva väckt dem. Vi förmoda därför att med de anförda orden endast menas, att biskopen gjort allt för att roa konungen och med en hofmans förslagenhet och finhet skämtat, glammat och ställt sig uppsluppen. Tegel tillägger också omedelbart derpå, att "konungen gaf sig med honom i al-lehanda skämt" och var "lustig och glad."

Ett annat ställe hos Tegel sprider ytterligare ljus öfver de här öfliga fastlagsupptågen. I sin berättelse om den skymfliga behandling, som Peder Sunnanväder, Peder Matthei och Mäster Knut underkastades, säger han, att de "bleffue införde i Stockholm genom Norra port medh en Fastelagen, them till försmädelse, Hån och Spott, och wore klädde i gamla uthnötte och slarffvota Chorkåpor, åther affuoga satte på suultna Hästar, Her Peder Sunnanwädher medh en Halm Crona på Huffuudet och ett Träswärd widh Sijdhon, och Mester Knut medh en Biskopz Hatt aff Näffuer och fölgde them en stoor hoop i Larffua kläder (maskerade personer), som ropade til

---

⁴⁹) Rydquist, s. o. s. 221 o. 222. Tegel, K. Gustaff den förstes Hist. D. I. s. 177.

folcket." Då delinquenterna stodo på schavotten, "wordo monga Rijn them til stoor Spott ther uppläsne aff them, som i Larffvackläderna wore."

Man finner af detta, att någon slags karnaval varit under katolska tiden öflig här i landet, under namnet Fastelagen. Så väl namnet som andra omständigheter antyda, att detta bruk kommit hit från Tyskland och varit af ungefär samma beskaffenhet som der. Maskerade eller förklädda personer hafva dragit omkring från gård till gård ("löpa landet om i fastelaghens wijs), afsjungit eller reciterat visor (rijm), fulla af satir och bittert skämt, samt förehaft allehanda löjligen upptåg. Också berättar Olaus Magni, — en källa, som dock endast med varsamhet kan begagnas —, att under de sex sista dagarna före fastan anställdes maskerader med vederbörande myndighets tillstånd, när de bacchanaliska sällskaperna (förmodligen gillena) firade sina högtider. Som man i anseende till handverkarnes oförfarenhet ej kunde erhålla finare masker, plägade förnämre personer öfverhölja ansigtet med svart siden och på hvarjehanda sätt förkläda och förställa sig; men de lägre utstyrde sig med oxhorn och gethufvuden, härmade djurläten m. m. Utländska målare voro vid dylika tillfällen de oblygaste att härma ohöfviska qvinnor och tilläto sig denna oskicklighet äfven på andra tider än den vanliga, till allmän förargelse ⁵⁰⁾.

Att fastlagsupptågen och de dervid afsjungna visor, hvilka väl till större delen varit improviserade, hos oss antagit någon mer eller mindre dramatisk form, tyckes framgå ur hvad vi ofvan berättat om Gottländningarnas fastlagsupptåg 1361 till hånande af Waldemar Atterdag. Men någon utbildning vann dock aldrig denna fastlagsdramatik, och med ett enda undantag hafva vi icke funnit några spår af skrifna fastlagsspel från medeltiden.

⁵⁰⁾ Olaus Magni, s. o. Lit. 13. c. 42. Jfr iöfrigt om allt, som angår fastlagen, Rydquists intressanta undersökning i "Nordens äldsta Skådespel." s. 216—228.

Det är också först i medlet af 15:de århundradet, som i Tyskland ur de improviserade fastlagsupptågen det egentliga fastlagsspelet utbildades. Och det har utan tvifvel tarfvats någon tid, innan det letat sig vägen hit upp. De få fastlagsspel, vi känna inom vår litteratur, äro alla från 17:de seklet och hafva närmast likhet med den form, som Jacob Ayrer då gifvit denna konstart.

Då man besinnar, att man först i reformationstidens skrifter finner fastlagen oftare omnämnd, skulle man nästan vara böjd att antaga, att också först under denna tid fastlagsnöjena varit allmänna, men just den öfverflyttade betydelse, ordet redan då erhållit, visar att dessa nöjen måste vara äldre, hvilket dessutom styrkes af fastlagsupptågen på Gottland. Emellertid har ingalunda fastlagsfirandet upphört med reformationen, om än det möjligen ändrat karakter. Man var nu engång vand vid att låta denna tid på året upptagas af förlustelser. I Tyskland uppfördes de älsta skolkomedier gemenligen under fastlagen, och de underrättelser, man har om skolkomediers uppförande i Danmark, visa att dessa under 16:de och ända in uti 17:de århundradet företrädesvis gåfvos under fastlagen ⁵¹⁾. Dessa voro dock inga burleska farser, utan allvarsamma stycken. Äfven i Sverige synes denna tid varit egnad åt nöjen. År 1558 skref hertig Erik från Kalmar till sin far, gamle kung Gösta, med begäran att få harnesk och rustningar för uppförande af "skouspil i fastelagen;" konungen svarade: "vill du hafva Skouspil, kan du hålla vapensyn med våra ryttare" ⁵²⁾. Här kan ej vara fråga om vanliga fastlagsspel; ty hvartill skulle då harnesk och rustningar tjena? Kanske var det endast fråga om maskerad eller tornering eller andra ridderliga skådespel? Erik älskade dylika förlustelser och höll i Kalmar

⁵¹⁾ Alt, s. o. s. 465, 466. Overskou, s. o. s. 38, 41, 42 anför komedier spelade i fastlagen åren 1546, 1566, 1571, 1572, 1574, 1601. — ⁵²⁾ Wieselgren, s. o. III. s. 162, dock utan att anföra sin källa.

ett lysande hof. De älsta underrättelser om skådespel i Sverige äro från 1594 och 1595, och vid förra tillfället spelade man fastlagstisdag, vid det sednare fastlagsmåndag. Ännu 1608 firades vid Carl IX:s hof sjelfva fastlagsöndag med en fest, enligt Abraham Brahes anteckning, hvilken i sin tidebok skrifer: "d. 7 Febr. höll Konungen et stort Panket. Dansade Dråningen och alt hennes Fruntimmer Fastlagen."

Det enda stycke från medeltiden, hvilket kan hänföras till fastlagsspelen, är ett helt litet poem kalladt: "Samtal mellan Jul och Fasta." Det förekommer blott i handskrift och finnes i Codex Verelianus från 1457. Vi meddela det här efter en afskrift, oss benäget meddelad af Bibl. Klemming.

Her effter star huru jwll och fasta the trätte.

<p>Fastan Jach är skyldug först at mälä konunga och biscopa sitin hele och sälä!</p>	<p>drikkä och ätä nokot swa minna, sith ey lenge wid thit bord, gak och stundom och hör gudz ordh.</p>
--	--

<p>jach är then som heter fasta, jach är wan wakta synder och lasta; then som sik wet wara brutlik, honum är radh at komma til mik.</p>	<p>Jwlen iach sigh tik fasta, hwat thu gör, gak til predican nu som för; lat mik sithiä widh min mat, fyll mit horn, wi skilioms ey at.</p>
---	---

<p>Jwlen herre konung och biscop badhä jach bedhis aff idher hielp och nadhä. iach är hon som heter jwll, iach kryper ey for fasto i skiull. fasta wil mik wara mot, herra konung war min bot. mik hopär at iach lifver wäl, herra konung i warden min skäl. thet weth badhä fatik och rik aldre warder fasta slik.</p>	<p>Fastan man warder ther aff litit böt, at man täffkär offnykit söt. thu föder medh krasom thin wanda buuk och siälden är medh syndhom siwk.</p>
---	---

<p>Fastan iach skal kenna tik än fågrä sinna</p>	<p>Jwlen mik tycker tik fasta wara skarp och blek och mio och mager och iarp, thet skal nu gud withä giörst, hwar som fanga himmerikit först.</p>
--	---

IV.

Svenska dramat under reformations- tiden.

De former, uti hvilka medeltidens lif rörde sig, hade knappast hunnit fullt utveckla sig, innan redan arbetet på deras upplösning vidtog. Hierarkien, som förvandlat läran om Kristi rike till läran om ett verldsherravälde, och hvilken i och med korstågen hunnit höjden af sitt inflytande och i den sett sin myndighet utan gensägelse hyllad och erkänd, framkallade efter dessas slut genom sitt moraliska förfall och sitt andliga tyranni det motstånd, som yttrade sig i de schismatiska rörelserna, i ropen på en kyrkoförbättring, i de djerfva koncilierna på 1400-talet. Chevaleriet hann sin högsta blomstring under korstågen; men det var samma tid, som såg borgarståndet uppväxa och under hvilken rättsbegreppen, begreppen om staten och de enskiltas förhållande till densamma började, om ock så småningom, att undergå en förändring, hvilken, understödd af en mängd yttre medverkande omständigheter, förde till en fullkomlig omstörtning af riddarväsendet. Två hela århundraden räckte medeltidslifvets upplösningsprocess, en tid, som dock är rik på ansträngningar att bilda ett nytt grundlag för ett nytt lif. En bland de orsaker, hvilken mäktigast bidrog till läggande af denna grund, var det nylifvade studiet af den klassiska filologien. De af kyrkan utbildade dogmer, hvilka hufvudsakligast afsågo att stärka och befästa hierarkien, kunde ej tillfredsställa det djupare religiösa sinnet, äfvensom det hårda samvetstvånget måste i längden förefalla olideligt för menniskoandens

okuffliga kraf på tankefrihet. Medeltidens vetenskapliga anda hade uppgått uti skolastiken, hvilken i väldiga tankebyggnader sökte att med hjälp af den Aristoteliska filosofien på vetenskaplig väg uppvisa sanningen af de kyrkliga dogmerna. Men skolastiken, som med lågande trosnit uppträdte och utan skynt af tvifvel användt sin skarpsinnighet på uppfinnande af bevis för hvarje särskilt trosartikel, hade till slut urartat till ett dialektiskt spegelfäkteri utan allt religiöst allvar. Och formella förståndsöfningar i skolastikens gymnastiksal var allt hvad kyrkan medgaf den tänkande anden. Hvad derutöfver var, det var syndigt. Väl hade mysticismen i motsats mot denna förståndsensidighet sökt häfda hjertats och känslans rätt, samt gjort detta stundom kraftigt nog; men hvad som dock mäktigast bidrog till afskuddande af detta tankeok var kännedomen om de gamles mästerverk.

Äfven under medeltiden hade dock aldrig den antika litteraturen varit glömd och begrafven. Poesien förvarar otaliga minnen af den äldre kulturen, antika ämnen — Alexandersagan, Trojanska kriget, Æneiden — hade om-diktats i tidens anda, afskrifter af de klassiska författarnes verk gjordes i klostren, mången andlig hade en stor klassisk bildning, och latinet var ju kyrkans och vetenskapens språk. Men redan vid slutet af 13:de århundradet var den vetenskapliga bildningen djupt sjunken, vare sig man ser på den barbariska rotvälska, som då gick och gällde under namnet latin, eller man betraktar de onyttiga och löjliga frågor, på hvilka de lärde använde sin skarpsinnighet¹⁾. Från Italien utgick väckelsen; de stora poetiska snillen, hvilka under 15:de århundradet lyfte den italienska litteraturen till en dittills ej anad höjd, gingo i spetsen för rörelsen. Dante och Petrarca sökte väcka sinnet för den romerska, Boccacio för den grekiska lit-

¹⁾ Carl Leo Cholevius, Geschichte der deutschen Poesie nach ihren antiken Elementen. Leipzig 1854. I. s. 211—215.

teraturen; de gamles verk framdrogos ur sina gömslen, man skydde ingen möda för att leta rätt på dem, och i Orienten som i Occidenten gingo oförtrutna lärda på spårjagt efter handskrifter. De funna skatterna gjordes tillgängliga genom afskrifter, och längre fram bidrog boktryckerikonsten till deras och bildningens spridande. Samtidigt började kampen mot skolastiken. Vände sig än dessa nya filologer med förkärlek mot det språkbarbari, som herrskade inom den lärda världen, och gick deras sträfvan företrädesvis ut på att återställa romarspråket i all dess höga skönhet och renhet; så var det dock icke ensamt ett filologiskt intresse, som drog den bildningsförstande till detta nyuppståndna Pompeji. Man hade äfven öga för det sköna, som der var att finna, man lyssnade begärligt till de stora sanningar, som förntiden uttalat, och man såg i dem en mächtig häfstång för släktets uppfostran till de dygder, som engång prydde de verldsbeherrskande förfäderna. Med rätta bära också dessa filologer namnet humanister. Från Italien spridde sig humanismen öfver Frankrike, England, Holland och från sednare stället till Tyskland. Det var i medlet af 15:de århundradet, som på uppmaning af holländaren Thomas v. Kempen trenne tyskar begåfvo sig till Italien för att inhemta den nya vetenskapen.

För den italienska humanismen var till en början den moraliska ståndpunkten eller sträfvan att genom antiken verka en sedlig förbättring ingalunda främmande; men snart utbyttes denna ståndpunkt mot en rent estetisk. Stamfrändskapen gjorde att man lättare lefde sig in uti de gamle författarnes anda, ja, för att visa sig som deras värdiga ättlingar, tillegnade man sig äfven antikens skenvisdom och sedliga brister, troende sig med Plato stå öfver kristendomen. Icke så i Tyskland. Der antog humanismen från början en annan gestalt och satte sig ett helt annat mål. Man skred genast till den vunna insigtens användande på verkligheten, och man underkastade den

gällande uppfattningen af livvets viktigaste frågor en noggrann pröfning. Grekiska inhemtade man icke så mycket för att njuta af de gamles verk, som mera för att kunna läsa biblen. Under ifrigt motstånd från skolastikernas sida, ropade de tyska humanisterna på folkbildning och medverkade till anläggande af gymnasier och folkskolor. Stödjande sig på de gamles lära och exempel, sökte de utbilda sinnet för manlighet och fasthet, ville de framkalla borgerliga dygder och yrkade på den fria menniskorätten. Så blefvo humanisterna reformationens förelöpare, i deras skola hade reformatörerna gått och från deras rustkammare lånade de vapen. Under det Reuchlin (1455—1522) kämpade för en fri vetenskap i förening med renhet och energi i karakteren, kämpade Luther för en fri kyrka och Ulric v. Hutten för ett fritt fädernesland ²⁾.

Hade den italienska humanismen en estetisk karakter, så är sålunda den tyska humanismen uteslutande etisk-didaktisk. Det var också hufvudsakligast de gamles moraliska, retoriska och historiska skrifter, hvilka lästes och öfversattes. Väl sträckte sig intresset äfven till de poetiska skrifterna, men äfven de indrogos uti det allmänna sedliga ändamålet och gällde icke något för sig. På den poetiska kulturen i Tyskland har humanismen utöfvat endast ett ringa inflytande. Med undantag af kyrkosång och folksång stod all annan poesi i didaktikens sold. Reformen i vetenskap och kyrka tog för mycket krafterna i anspråk, för att man skulle haft tid eller lust att sjunga för sångens egen skull.

Utän allt inflytande på den tyska poesien kunde dock icke tidsrörelsen vara, och hvad särskilt dramat angår, så fick det under reformationstidehvarfvvet en i åtskilligt förändrad karakter. De i samtiden verkande magterna, frågorna för dagen, blefvo nu stundom ämnen för skådespel.

---

²⁾ Cholevius, s. o. s. 218 o. följ.

Redan från slutet af 15:de århundradet har man andliga skådespel, hvilka sysselsätta sig med de dogmatiska frågor, som under reformationstiden trädde främst på dagordningen; så "Fru Jutta" från 1480³⁾. Och under de stridigheter, dem reformationen kallade till lif, användes ofta dramat som vapen å båda sidor; vi hafva redan om talat, att Nicolaus Manuel med sina fastlagsspel i väsentlig mån bidrog till reformationens framgång i Bern. Men sjelfva den fria och friska uppfattningen af lifvet, hvilken genom humanismen bereddes, bidrog att för dramat, liksom för den bildande konsten, vidga kretsen af ämnen. Den heliga historien ansågs icke mera som det enda värddiga ämnet för det allvarliga skådespelet. Hela världen låg öppen för skalden, hade han blott öga att se dess skönhet; och historien, det nationella lifvet, alla kretsar af den omedelbara verkligheten erbjödo ett outtömligt förråd af ämnen, karakterer och situationer. Äfven i formellt hänseende märkes en förändring, ehuru man visserligen i det mesta bibehöll det gamla episka kompositionssätt, som utmärkte medeltidsdramat. Men det röjes dock försök att tillegna sig något af den poetiska formbildningen i det romerska lustspelet, fastän tillegnandet stannade vid den yttre formen. Man upptog benämningarna komedi och tragedi, man lärde sig af de latinska styckena att indela i akter och scener, att någorlunda utveckla en dialog, och att gifva skådespelet en mindre godtycklig begränsning. Men gemenligen förekomma ingen handling, ingen inveckling och upplösning i dessa stycken; det hela är en rad af tilldragelser. Det poetiska intresset är ringa eller så godt som intet. Orsaken, hvarföre man ej djupare inträngde i den dramatiska formens väsende, var väl den, att dramat liksom hela den antika litteraturen endast för dess innehåll studerades, att äfven för dramat det didaktiska ansågs

---

³⁾ Prutz, *Gesch. d. deutschen Theaters.* s. 51. Devrient, s. o. s. 78.

vara det hufvudsakliga, ja det enda ändamålet. Derföre var ock Terentius humanisternas älsklingsförfattare. Redan under medeltiden hade de andliga med förkärlek studerat honom, om än en och annan dervid känt religiösa betänkligheter, och nunnan Hroswitha (kring 980), för att bereda en ersättning för läsningen af den hedniska författarens lustspel, funnit sig eggad att skriva Terentianska lustspel öfver kristna legender ⁴⁾. Hos Terentius talar den förnäma verlden, och hans språk står nära de bästa prosaisternas; han kunde derföre gifva bättre ledning i latintalande än Plautus, som begagnar folkdialekten. De Terentianska lustspelen hafva dessutom framför de Plautinska ett finare skämt och en större anständighet. Men ej nog dermed, företalen till de olika upplagorna och öfversättningarna af Terentius prisa honom som den rätte sedoläraren, hvilken uppställer förträffliga exempel till efterföljd och varning samt bibringar en sund lefnadskloket; och detta gällde lika mycket som språkförtjensten. Också var man outtröttlig uti att uppföra och öfversätta hans lustspel. Den första tyska öfversättning af ett Terentianskt stycke utkom i Ulm 1486, och under hela 16:de och 17:de århundradet höll man i att öfversätta och omigen öfversätta så väl alla dramerna som enskilda stycken. Den första tyska öfversättning af Plautus är från 1511. Samtidigt förekomma öfversättningar af enstaka stycken ur Aristophanes, Sophokles och Euripides; men det är dock först mot slutet af 18:de århundradet, som tyskarna med allvar våga sig på de grekiska dramatikerna och Seneca. Alla dessa öfversättningar äro antingen rent ordagranna och deri-

⁴⁾ Ehuru Hroswithas dramer tillhöra medeltiden, hafva vi icke i vår skildring af medeltidsdramat omnämmt dem, enär de för detta dramas bildning äro utan särdeles stor betydelse. Den franska kritiken (Magnin, *Revue d. deux mondes*. T. XX. 1839. Jfr Bendixen, "Die Komödien der Nonne Hroswitha, uebersetzt und erläutert" (1850) s. 5) har med stor entusiasm omtalat denna författarinna och ser i hennes verk förbudet till den kommande Racine; men af sina landsmän skattas hon icke alldeles så högt. Cholevius, s. o. I. s. 267. Prutz, s. o. s. 17, m. fl.

genom nästan obegripliga eller ock gjorda med vidlyftiga omskrifningar och utläggningar. De rimmade öfversättningarna äro endast parafrafer; två rader i originalet återgifvas stundom med 10 a 12 versar i öfversättningen ⁵⁾.

Med den ofvanangifna uppfattningen af dramat blef humanisternas drama ett skoldrama, d. ä. det skrefs i pedagogiskt syfte för att af skolungdomen uppföras. Hade förut en nödtorftig undervisning i religion, läsande och skrivande utgjort skolans enda mål, så gällde det nu att lära de båda klassiska språken, företrädesvis det latinska. Att lära disciplarna skriva och tala en zirlig latin blef skolrektorns sträfvan, och det vunna målet fyllde hans bröst med stolthet. Några gingo så långt, att de med utträngande af modersmålet önskade se latinet begagnadt som allmänt samtalspråk. Den metod, som användes, bestod deruti, att lärjungarna tillhöllos att lära sig de gamla författarna utantill. Och huru förträffliga voro ej Terentii dramer för öfningen i latintalande! Hvarigenom kunde man väl lättare vinna den nödiga eleganta tungfärdigheten? Också lät man lärjungarna icke allenast lära sig dessa stycken utantill, men för bättre minnes skull lät man dem äfven uppföra dem. Terentii sex komedier voro dock snart genomspelta, och att ständigt spela om dem blef till slut enformigt. Skollärarna försökte sig då sjelfva i författandet af latinska komedier, hvilket för dem, som talade och tänkte på latin, var en lätt sak, på samma gång det syntes lockande att genom egna arbeten ställa sig vid sidan af de så beundrade gamle. Med skådespels uppförande i skolan afsågs sålunda till en början endast att vinna färdighet i latintalandet; och då den lärde Nicodemus Frischlin med sina lärjungar genomgått en bok i Æneiden, skref han öfver detta ämne en komedi, hvilken ynglingarna måste lära sig samt sedan deklamera, för att

⁵⁾ Cholevius, s. o. I. s. 281 o. följ. Prutz, s. o. s. 61--62, 75 Gervinus, s. o. II. s. 345--7.

inöfva stilen och fraserna. Dessa öfningar ansågos så nyttiga, att de på många ställen voro formligen påbjudna; så var det t. ex. föreskrifvet i Magdeburg, att åtminstone en gång om året latinska komedier skulle spelas, och Joh. v. Sturm († 1589), en af Tysklands förnämsta skolmän, förklarade att skolteatern icke någon vecka borde stå obegagnad. Äfven i vårt grannland Danmark blef det 1574 påbudet, att studenterna skulle uppföra Terentii komedier ⁶).

Till en början uppfördes skolkomedier endast vid skolans högtidligheter inför kyrko- och lärare-kollegiet; men snart önskade äfven andra, såsom barnens föräldrar och släktingar, att öfvervara dessa föreställningar, och liksom de i kyrkan läto afspisa sig med latinska sånger, dem de icke förstodo, så sutto de här andäktigt och åsågo de latinska styckena, utan att bättre förstå dem. I längden blef dock detta tråkigt, och ehuru många skolmän i klassisk förnämhet ej kunde låta beveka sig till någon eftergift åt den oklassiska publiken, voro dock andra medgörligare och läto antingen inflicka en tysk öfversättning i den latinska komedien eller, som Frischlin i sin berömda *Phasma*, inlägga ett komiskt mellanspel på tyska (*scena germanica*). Snart tog man dock steget ut och öfversatte de latinska skolkomedierna helt och hållet, äfvensom man skref nya på modersmålet. Dermed steg äfven folkets intresse för dessa öfningar, och det blef snart icke blott vid skolfester, utan äfven då en folk- eller religionsfest skulle högtidlighållas, som skolmästaren hade att sörja för en "Action." Rollernas fördelning emellan gossarna, dessas inöfvande och den sceniska apparatens anskaffande tillhörde skolläraren, som derföre kallades "Styckets Regent." Han gjorde också vanligen prologen. Då skolrummet var för litet, använde man rådhuset, torget eller kyr-

---

⁶) Reinhardt, "Kommunitetet og Regentsen" i *Historisk Tidsskrift*. Tredie Række. III. 1. s. 127.

kan, och ofta klagas öfver vanhelgandet af Guds hus genom de hedniska komedierna, som de utklädda gossarna der utförde. I danska städerna byggdes stundom en skådeplats af bräder, som kallades "et Pallads." Någon särdeles stor scenisk apparat hade man väl i reglen icke; åskådarnes fantasi fick fylla bristerna. Mera omsorg bar man om drägten, och Overskou berättar, att vid de danska skådespelen presenterade sig englarna i fina hvita skjortor, och till de fattiga skolynglingar, som skulle spela förnäma roller, lånades gångkläder af sammet och andra kostbara stoff, hvilka genom någon ändring och påhäftade zirater gåfvos ett främmande utseende för att derigenom få utseende af kostym. Åskådarna gåfvo skänker åt de spelande, hvilka vid de flesta tyska skolor lades i silfverskålar, som stodo uppställda på parterren; beloppet delades emellan komediförfattaren, regenten och de spelande, så att den förste fick 6 gånger så mycket som den andre, och denne betydligt mera än en hvar af de spelande.

Icke ensamt vid skolor, utan äfven vid universiteter uppfördes skådespel. Dock var detta händelsen företrädesvis vid de sydtyska universiteten; då deremot i Nordtyskland, hvarest skolorna fortare utbredde sig och fästade djupare rötter, dessa äfven slogo under sig de dramatiska öfningarna. I särdeles högt anseende stod den akademiska teatern i Strassburg. Ända mot slutet af 18:de århundradet spelades ännu vid skolor i Tyskland, ehuru då intresset för dessa öfningar var högst ringa. I Danmark gafs den sista skolkomedien 1697 i Herlufsholms skola.

Skolkomedier i inskränkt mening voro sådana, hvilka uteslutande afsågo undervisningen, såsom Frischlins "Venus" och "Dido," skrifna öfver två böcker i Æneiden, samma författares "Helvetiogermani," skrifven öfver första boken af Cæsars "de Bello Gallico," hans "Priscianus vapulans," hvilket styckes kärna innehålles i orden: "disce grammaticam," Gilhausens "Grammatica," en lustig ko-

medi, i hvilken "rudimenta grammatices" kortligen och artigt beskrifves. Närmast hit hörde de stycken, som skildra skol- och student-lifvet, och hvilka afsågo att för ungdomen framhålla en lärarik spegelbild af dess eget lif. Högst få voro de stycken, i hvilka humanisterna sökte likna sin älskade Terentius äfven i val af ämne; och till dessa få hörer den, hvilken anses vara den första skolkomedien, nemligen den berömda Reuchlins "Henno," som fastlagstiden 1497 uppfördes i biskopens af Worm palats af några studenter. Stycket handlar om en bonde, som bestjäl sin hustru Elsa på 8 dukater, samt om tjenaren Dromos fintlighet, som lurar alla, med hvilka han kommer i beröring. Utom denna äro endast att hiträkna Lochers "Spectaculum" (1502) och Hegendorfs "Comoedia Nova" (1520), båda uppförda under fastlagen och den sednare efterbildad Terentii "Hecyra." Med reformationen antog skoldramat en allvarligare karakter; det gällde numera icke blott öfningar i latin, hvilket ändamål dessutom bortföll. sedan dramerna skrefvos på tyska: det sedliga ändamålet trädde nu i förgrunden. Man ville bibringa de unga religiösa och sedliga lärdomar och i synnerhet befästa dem i den nya läran för att så bevara dem för de papistiska irrlärorna, hvilket icke hindrade att stundom rätt bastanta grofheter kunde förekomma och om könsförhållandet sådana saker yttras, att man i våra dagar måste undra öfver, att dylikt kunde läggas i ungdomens mun. Då många funnos, hvilka hyste betänkligheter mot bruket att låta den evangeliska skolungdomen uppföra hedniska stycken, så valde man helst sina ämnen ur den heliga skrift. Flertalet af skoldramerna äro också bibeldramer. Men när de älsta mysterierna höllo sig till nya testamentet och afsågo att upplifva minnet om Jesu lefnad, lidande och försoningsdöd, så hemtade skoldramerna sina ämnen helst ur gamla testamentet, ty det var sedolärande exempel man sökte, och dessa stodo der lättast att finna. Så dramatiserades nu historien om Susanna, ett särdeles omtyckt och

ofta behandladt ämne, historierna om Tobias, Josef, Saul, Belsazar, Simson, Daniel, Eli, Rebecca, Hiob m. fl.; ur nya testamentet utvaldes endast parablerna och bland dem helst parabeln om den förlorade sonen. På detta område kände sig skolrektorerna och de andliga rätt hemma, och man valde för dessa komedier helst tyska språket. Men äfven religionsstridigheterna återspeglades i dramat och tyska litteraturen eger flera skådespel i rent polemisk syftning; de bekantaste af dessa äro Naogeorgs "Pam-machius" (1538), som innehåller en bitter satir mot påfveväldet, och Frischlins "Phasma" (1592), rigtad emot alla icke-Lutherska läror, hvilka samtliga blifva dömda till helvetet. Katolikerna blefvo ej svar skyldiga; den berömdaste af deras polemiska dramer är Lennii "Monachopornomachia," deri Luther på grund af sitt giftermål framställes som en liderlig skökovän. Strängt lutherska och afsigtligt skrifna för att inskrärpa den trösterika läran om återlösningen genom tron äro en del af de dramer, dem Gervinus kallar Evangeliska Moraliteter. De närma sig mera till folkdramat än till de enkla bibelstyckena, äro skrifna i platt didaktiska ändamål, oftast allegoriskt hållna, hafva en fritt uppfunnen fabel med öfverdrifvet onda och goda karakterer, personifierade dygder och laster, englar och djeflar; kyrkosånger äro i dem inströdda, och der uppträder äfven narren, som har till uppgift att under och efter representationen inpregla hos åskådarna moralen af det framställda. Denna art uppstod först i medlet af 16:de århundradet och fortsattes ända in i 17:de, men led mycket afbräck genom den nya rigtning, som med Ayrrer inträdde i slutet af förstnämnde sekel. — Äfven mytologiska och historiska ämnen behandlades någongång i skoldramat, dock synes detta företrädesvis vid teatern i Strassburg hafva varit fallet ⁷⁾.

⁷⁾ Om skolkomedierna se Gervinus, Gesch. d. deuts. Dicht. III. s. 88—101. Cholevius, s. o. I. s. 264—82. Alt, Theater und Kirche. s. 462—484. Overskou, s. o. I. s. 46—48.

Af allt detta synes, att det egentligen varit det evangeliska Tyskland, som odlat skoldramat. Men katolikerna upptogo äfven bruket att låta skolynglingarna spela komedi, och jesuiterna togo genast skolkomedierna om hand; i deras skolor utfördes sådana med stor pomp och ståt. Dessa voro skrifna på latin och författade af fäderne sjelfva, hade ett argumentum eller kort angifvande af innehållet samt derpå ett allegoriskt förspel (preludium); i stycket uppträdde en mängd personer, allegoriska och historiska om hvarandra. En ofantlig lyx i dekorationer och kostymer utvecklades i dessa stycken, hvilka företrädesvis afsågo att blända och förnöja. Jesuiterkomedien blomstrade i medlet af 17:de århundradet, då de heliga fäderna erhöillo uteslutande privilegium att i Wien uppföra s. k. Ludi Cæsarei eller skådespel för kejsaren och hofvet.

Vid sidan om det tyska, på antiken stödda skoldramat, som sjelf framgått ur det nylatinska, stod vid denna tid i Tyskland äfven ett folkdrama. Det andliga folkdramat är en fortsättning af mysterierna, ehuru väl äfven de lärda bibeldramerna på detsamma inverkat. Dessa skådespel, hvilka sakna äfven den grad af konstnärlig form, som skoldramat tillegnat sig, voro icke alltid skrifna af lärda utan äfven af män ur folket; de voro blott för folket afsedda och utfördes merendels af borgare i städerna. I de protestantiska länderna borttogs ur det gamla mysteriespelet allt, som påminte om katolicismen, och det hela fick en rent evangelisk karakter; sålunda erhöill man en slags förnyelse af passionsdramat, och man bearbetade gamla testamentets historier ända från världsskapelsen, evangelierna, apostlagerningarna, till och med yttersta domen. Liksom de äldre mysterierna kunde sådana skådespel räcka flera dagar och tarfva 100:tals skådespelare. Holzwards "Saul," som uppfördes i Gabel 1571, hade 10 akter, behöfde 2 dagar för att uppföras och hade en personal af 100 talande och 500 stumma; Ruef's "Adam" upptog 100 personer under två dagar. Dessa re-

presentationer, om hvilka underrättelser gå ända till början af 30-årakriget, voro mycket vanliga uti de evangeliska kantonerna i Schweiz; mindre ofta förekomma de i Tyskland ⁸⁾. — Det komiska folkdramat eller fastlagsspelet antog straxt före och under reformationen en allvarsammare karakter, och efter Luthers uppträdande undanträngdes det en tid af det konfessionellt polemiska skådespelet; men det upptogs åter af Hans Sachs, som vidare utbildade det.

Hans Sachs (1494—1576) har i viss mening förenat folkdramat och det lärda dramat. Utgången ur mästersångarnes skrå och endast diktande för folket, har han dock genom sin af humanisternas öfversättningar förmedlade kännedom af antikens drama gifvit sina skådespel det lärda dramats konstnärligare form. Längre hafva den hedervärda Nürnbergerskomakarens arbeten varit öfverskattade, och af Göthe, Wieland och Romantikerna hyllades han som ett poetiskt genie. På sednare tider har kritiken nedsatt hans värde ur estetisk synpunkt för att ställa det så mycket högre ur kulturhistorisk. "Hans Sachs är icke ett individuum, utan ett stånd. Hela den andel borgarståndet tog i den dåtida litterära och estetiska kulturen, hvad det genom humanisternas förmedling tillagnade sig ur den gamla litteraturen af andlig upplysning, sedlig fasthet, historiska åsichter, praktisk förståndighet och poetiska åskådningar, allt detta utvisa Hans Sachs' skrifter, och endast dessa" ⁹⁾. Det är dock icke blott humanisterna, utan äfven biblen Hans Sachs har att tacka för sin bildning. För honom är icke det poetiska, utan det didaktiska hufvudsak; i alla arter af poesi är han didaktisk. Hans läsning omfattade nästan allt hvad han på modersmålet kunde komma öfver, och om något tilltalade honom i ett arbete, gjorde han det straxt till sitt genom att sätta det i vers, efter infall görande deraf

⁸⁾ Gervinus, s. o. III. s. 101—3. — ⁹⁾ Cholevius, s. o. I. s. 289.

en episk dikt, en fabel, en dialog, ett drama eller ett fastlagsspel, men alltid beledsagande det med en användning på moralen eller lefnadsklokheten. Så har han med naiv skaparlusta vändt sig åt de mest skilda håll, sysslut med de mest olika ämnen. Han är den enda tyska skald under detta århundrade, som synes hafva haft öga för den omäteliga rikedom på ämnen, som tidsrörelserna tillförde poesien. Af hans nära tvåhundra dramatiska stycken behandla en stor del gamla och nya testamentets historier samt legenden, men vid sidan af de heliga personerna uppträda der stundom figurer ur den hedniska mytologien, ett bevis på huru redan då den antika litteraturen hunnit blifva populär; till andra är ämnet hämtadt från gamla historien och medeltiden, från den fosterländska sagan, från det borgerliga och husliga lifvet på hans egen tid. Antika dramer har han omarbetat eller Nürnbergiserat, ty på allt satte han sin egendomliga pregel. Och Gud Fader, som examinerar Adams och Evas barn i Luthers lilla kateches, är en lika god nürnbergerskolmästare, som hans kungar och kejsare äro vördiga rådsherrar i den mäktiga riksstaden. Han är därför lyckligare i sina fastlagsspel än i sina allvarsamma dramer; ty i de förra har han fast botten under sina fötter. Alla dramerna äro indelade i akter och scener och hafva prolog och epilog, framsagda af "Der Ehrenhold;" men något djupare inträngande i den dramatiska anordningens väsende röjes lika litet hos honom, som hos någon annan samtida; konsten att uppgöra en dramatisk plan, anlägga ett samtal, teckna en karakter med psykologisk blick låg ännu i sin linda.

Vi hafva ansett oss böra förutsända denna något utförliga teckning af dramat i Tyskland under 16:de seklet; ty liksom hela vår bildning under detta tidevarf till större delen är ett lån från Tyskland, så har äfven det tyska dramat varit mönstret för vår dramatik, och vi hafva att vid det anknyta, då vi vilja skrifva Svenska dramats historia.

Några tecken antyda, att det nyvaknade studiet af de gamle icke varit alldeles främmande för nordén. Uti de gamla klosterbiblioteken funnos, enligt Wieselgren, en och annan latinsk och grekisk författare äfvensom man undantagsvis kunde der påträffa någon representant af den italienska litteratur, hvilken uppvuxit på klassisk mark. I katolicismens sista skifte förekomma ock bland biskoparna och kapitelherrarna många magistrar, baccalaureer och teologie doktorer, och enär alla de, hvilka då inhemtat någon högre odling, vunnit den vid främmande universiteter, så är ock tydligt, att den nya bildningsrigtningen icke kunnat för dessa varit alldeles obekant. Men då i Sverige intet vetenskapligt lif fanns, så saknades dermed äfven de förutsättningar, hvilka kunnat göra denna bildning mera märkbar. Den var för svag för att såsom i Tyskland uppträda reformatoriskt på livets praktiska områden, och ännu mindre kunde den framträda i den estetiskt fina, modernt hedniska form, hvilken den erhållit i Italien, om än denna form haft något tilldragande för enskilda, såsom för den humanistiskt bildade biskop Brask, hvilken gaf sin kanik, Petrus Benedicti, i uppdrag att i Italien jemte breviarier och missaler äfven köpa Bojardos och Ariostos dikter, hvilka biskopen ämnade låta öfversätta på svenska för adlens bildning, "som annars lägger sig på annan och sämre romanläsning" ¹⁰).

Det var först med reformationen, som de humanistiska studierna utbreddes i Sverige, och det var deras sammanhang med reformationen, som skaffade dem erkännande.

Man har sedan länge tillvitatt den store Gustaf Wasa, att han, långt ifrån att befrämja den allmänna bildningen, i stället förqvåft den, som redan fanns. En sednare tid har visat grundlösheten af denna beskyllning och i dagen lagt, att äfven på detta område som på alla andra var Gustafs regering en förberedande och grundläggande ¹¹).

¹⁰) Wieselgren, s. o. III. s. 23. — ¹¹) Anjou, Svenska reformationens Historia, I. s. 45—53, II. s. 102—5, III. s. 10—28.

Och är det väl gerna tänkbart, att han, som i alla rättingar verkade nylifvande och skapande, han, regenthusbonden, ej blott sitt folks styresman, utan dess förste lärare och undervisare, han, som gaf sina egna barn den mest vårdade uppfostran, är det tänkbart, fråga vi, att han icke skulle vetat uppskatta bildningens värde, att hans åtgärder för undervisningen skulle, som Atterbom säger, stannat vid bittra klagomål öfver embetsmännens okunnighet? Han var eljest icke den, som nöjde sig med att klaga öfver en brist, då det stod i hans makt att afhjelpa den.

Han mottog ett "öde, förlamadt rike," såsom han sjelf brukade säga; i hvad skick han efterlemnade det, är för väl känt för att här behöfva uppptecknas. Endast om det allmänna kulturtillståndet må vi yttra några ord. Då Sverige blef delaktigt af kristendomen, hade denna förlorat sin ursprungliga renhet och hade redan fått sin katolskt-hierarkiska form; "den själavård medeltidens svenska kyrka gaf kunde svårligen fullborda omskapningen af ett hedniskt folk till ett kristligt" ¹²⁾. Ännu vid reformationstiden herrskade hos folket mycken råhet och okunnighet, och de långa inbördes krigen hade stegrat förvildningen. Det gamla hednalynnet fortlefde, och minnet om blodshämnden hade än ej utdött. Konung Gustaf säger, att här "mer än uti något annat kristligt konungarike eller furstendöme stort mord och döds slag alltid brukas, så att en part vårdade nu snart icke mera om att mörda, slå eller skjuta en karl ihjäl, än det vore en hund eller annat oskäligt djur." Äfven öfver dryckenskapslasten klagas, men den herrskade inom alla stånd och hade länge herrskat; den heliga Birgitta yttrar sig ofta och skarpt om det tilltagande fylleriet hos ridderskapet i Sverige, ja, hvad som är rätt betecknande, då hennes man, den fromme Ulf Gudmarsson, beslöt att egna sitt återstående lif åt

¹²⁾ Anjou, s. o. I. s. 52.

kärleksverk, botöfningar och försakelser, gjorde han äfven det löftet att — endast sällan dricka ¹³⁾. Men med allt detta var dock kärnan frisk. Sådana brott, som vittna om djupt sedeförderf, förekommo sällan. Stölder voro väl ej sällsynta, men inträffade dock icke oftare än mord, och blott ett fall af barnamord omtalas från Gustafs tid, och det kallas i rättegångshandlingarna en "högviktig sak" ¹⁴⁾. För att till god ordning tvinga detta slägte, styfsinnt och sjelffrådigt som det var, fordrades undervisning. Skulle reformationen gå fram, måste allmogen vinna kunskap om den nya läran, liksom å andra sidan konungen hoppades att kristendomskunskapen skulle mildra sederna och tämja öfvermodet. Sjelf sparade han sig icke, då det gällde att upplysa Sveriges allmoge i så väl religiösa, som andra för densamma maktpåliggande frågor; äfven gudstjensten antog i hufvudsaklig mån en undervisande karakter, så att kyrkan blef den egentliga folkskolan för undervisning i kristendomen. Detta var ock det enda lämpliga på en tid, då endast få af folket kunde läsa i bok, och man ännu knappt kunde tänka sig möjligheten att åt alla meddela en sådan kunskap. Dermed var äfven bättre sörjdt för den kristliga kunskapsodlingen, än medeltiden förmått göra.

Men det svåraste för Gustaf var att skaffa sig dugliga redskap för utförande af sina afsigter, och öfver birsten på sådana klagat han ständigt. Så vidt man genom tidernas mörker kan skönja, var det föga bevändt med undervisningsverken de sista åren af unionstiden; och den brytning, som med reformationen inträffade, var till en början icke mycket gagnelig för lärda värf. Förändrade tidsomständigheter ställde på skolorna högre fordringar än förr, och i bredd dermed gick svårigheten att uppfylla dem. Man har klandrat att Gustaf indrog klosterskolorna, men utom det, att de voro omöjliga att bibehålla, så låg

---

¹³⁾ Se Hammerich, Hell. Birgitta. s. 84. — ¹⁴⁾ Strinholm, s. o. III. s. 382.

deras verksamhet vid denna tid nästan nere. Och vid Gustafs död funnos dessutom skolor så väl i alla de städer, der fransiskaner och dominikaner — andra förtjena ej nämnas — fordom haft klosterskolor, som ock i flera andra, bland hvilka den i Gefle, af Gustaf anlagd, prisas som synnerligen utmärkt. Domkyrkoskolorna bibehöllos, och anslag anvisades åt skolemästaren. Men det var ej nog med att skolor funnos; konungen hade äfven att sörja för att de besöktes och ordentligen sköttes. Redan det första hade sina svårigheter. Allmogen tvekade att sända sina söner till skolan af flera skäl. Gustaf brådstörtade nemligen ej med reformationsverket; den nya läran skulle genom sanningens magt besegra den gamla, och dertill tarfvades tid. Men under detta ovisshetstillstånd fann mången fader det oklokt, att låta sin son uppfostras till ett embete, som skulle göra hans framtid beroende af ena eller andra partiets seger, under det andra af rena samvetsbetänkligheter afhöllos från att skaffa tjenare åt en kyrka, hvars lära de sjelfve ej rätt kände eller till och med ogillade. Dertill kom, att äfven utkomsten syntes oviss, ty allmogen började undandraga presten hans tiondeoffer och andra presterliga rättigheter. Under sådana omständigheter förmanade konungen gång på gång menige man att sätta sina barn i skola, så att det ej måtte blifva brist på "prester och annat förståndigt och lärdt folk, som land och rike så väl i det verldsliga regemente som de andliga saker förestå och tjena kunna." Hvad lärare angick, så måste man väl i början nöja sig med hvad som förefanns, och då flera af de andliga krafter, hvilka föregående tiden lemnat i arf, af religionsskäl ej kunde användas, så är det ej underligt, om hos många af dessa lärare både förmåga och vilja saknades. Här kunde endast tiden hjälpa. Man gjorde dock hvad man kunde, och till utlandet, företrädesvis till Wittenberg, sändes lofvande ynglingar, med understöd af konungen eller biskoparna, för att der vinna bildning samt sedan genom den gagna

i hemlandet. Endast i Wittenberg inskrefvos åren 1527—39 omkring fyratio svenskar, åren 1540—73 öfver sjuttio, samt under sistnämnde tid i Rostock mer än hundrade. De utländska universiteten förblefvo nemligen äfven under reformationstiden de högsta bildningsanstalterna liksom de förut varit, och endast en högst ofullkomlig bildning kunde uti de inhemska skolorna meddelas. Det var derföre så mycket mera att beklaga, att Sverige icke sjelft egde någon högskola. Väl hade stiftandet af en sådan varit länge påtänkt, men först för erkebiskopen Jakob Ulfsson lyckades det att 1476 utverka påfvens tillstånd dertill. Universitetet, som skulle hafva samma fri- och rättigheter som det i Paris, blef invigdt d. 7 Okt. 1477. Så vidt man vet, upprätthölls undervisningen utan särskilt dertill anslagna medel af domkyrkans kaniker och prebendarier, men med erkebiskop Jakob Ulfssons nedläggande af sitt embete synes undervisningen helt och hållet hafva upphört. Vid reformationens början hade Sverige icke något universitet i verksamhet. Dels af brist på skickliga personer, dels ock till en början af brist på anslagstillgångar, beslöt Gustaf att låta med universitetets upprättande anstå, till dess hans folk vunnit så tillräcklig vetenskaplig kraft, att ur dess eget sköte en högre bildningsanstalt kunde framspira ¹⁵⁾. Att Gustaf inkallat en och annan lärd utländning för Upsala universitet är väl troligt, men ej till fullo bevisadt. Från stiftsskolorna gick ungdomen omedelbart öfver i kyrkans och statens tjenst. Behofvet var trängande, och det gafs ingen annan utväg, än att begagna hvad som var att tillgå, äfven om kunskapernas mått var ringa och naturanlagen icke hunnit till mognad. Bland de skäl konungen anförde för nödvändigheten af en bibelöfversättning, var äfven det, att rikets prester voro så illa uppfostrade i skolorna, att ganska få visste predika för folket och nå-

¹⁵⁾ Reuterdaahl, s. o. II. 2. s. 406—8. Gustafs rättfärdigande mot förebråelsen att ej hafva återupplifvat Upsala universitet finner man hos Anjou, s. o. II. s. 103 o. följ. samt III. s. 20 o. följ.

gra kunde icke engång läsa den Heliga Skrift, långt mindre förklara densamma. Och öfver de personer, som tillskickades honom från skolorna, klagade han i ett ögonblick af det missnöje med allt, som stundom öfverväldigade honom under de sista lefnadsåren, att man utsökte "de slemmaste, som i hela hopen finnas kunde, icke annat än drinkare och ölehundar, lösaktiga och plumpa bälgar, som bättre tjente gå vid plogen och en trädestock, än uti rikens höga och vårdande saker brukade blifva" ¹⁶⁾). Icke underligt, om Gustaf med sådana biträden, som dock i början af hans styrelse voro vanligare än mot slutet, bitert klagade öfver sina tjenares oduglighet och i viktigare värf helst använde lärda utlänningar. Men att den store konungens nit för den allmänna odlingen, hans vård om undervisningsverken icke varit fruktlösa, det bevisar den mängd af utmärkta och lärda män både bland kleresiet och adlen, hvilka under hans söners regering uppträdde och hvilka alla under hans tid lagt grunden till sin bildning, det bevisar ytterligare hans egna ord på sin ålderdom till sönerna: "Hittills hafva vi icke ensamme kunnat besörja rikets tarfvor, ty dessa råa skolfuxar hafva rätt intet synnerligt kunnat uträtta; men då de nu genom vår försorg blifvit förståndiga, tillhör dem ensamme bestyret under konungen. De svenska lida icke heller gerna utlänningen i landets sysslor, också för det han är näsviser."

Gustafs söner byggde på den grund fadren lagt. Bättre tider hade inträdt; skolorna voro mot slutet af seklet flitigt besökta, och under k. Johans tid blef en andre lärare eller konrektor vid skolorna anställd. Konung Erik beslöt 1566 att i Upsala upprätta ett kollegium eller universitet med "underhåll, privilegier och annat mer," men utnämnde till en början blott en lärare, Laurentius Petri Gotus, som skulle undervisa i grekiska. Sju år derefter

---

¹⁶⁾ Strinnholm, s. o. III. s. 376.

funnos fyra lärare; men konung Johans plan att fullkomligt återställa universitetet hindrades genom den liturgiska stridens utbrott, och i stället anlade han i Stockholm 1583 ett Collegium Illustre, som skulle tjena liturgiens sak¹⁷⁾. Det var först Carl IX, som 1595 gaf en väckelse till de domnade krafterna, undervisningen började ånyo med allvar, och den första svenska magisterspromotion hölls år 1600.

Reformationstidehvarfvets litteratur är fattig. Teologiska afhandlingar och stridskrifter utgöra helt naturligt flertalet af tryckta arbeten. Bibelöfversättningen är periodens storverk. Jemte teologien behandlades äfven historien; bröderna Petri skrefvo hvar sin rikskrönika, och Rasmus Ludvigsson m. fl. skrefvo de särskilta Wasakonungarnes historia. Man får dock icke undra öfver den vetenskapliga ofruksamheten; de flesta lärdes krafter togos i anspråk af skolundervisningen, och det ansågs som en gifven sak, att den, som med allmänt understöd studerat utrikes, skulle efter hemkomsten taga anställning vid skolan. Erkebiskop Abraham Angermannus klagar, att de flesta svenskar, som mottagit lärd bildning, voro "nedtryckta af skolarbete." Men det arbete, de i skolan nedlade, bar rika frukter för följande period.

För skönlitteraturen var detta tidehvarf af bastant prosa föga gynnsamt. Vi hafva omtalat den moraliskt-praktiska rigtning, som den tyska humanismen hade; med reformationen kom den hit, och endast hvad som var af påtaglig nytta vann erkännande. Tidens lyrik består också hufvudsakligen af psalmer och andliga dikter; dertill komma några historiska visor, och få äro de toner man förnimmer af sannt poetisk verldslig lyrik, såsom i balladen om "hertig Magnus och hafsfrun." Periodens episka dikter voro rimkrönikor. Och dramat, hvilket vi nu gå att be-

---

¹⁷⁾ Anjou, s. o. III. s. 22—23.

trakta, var strängt didaktiskt samt utgjorde blott ett medel för skolundervisningen.

Skolan afsåg numera icke ensamt att bilda prester, utan äfven skickliga män för statens tjenst, och i öfverensstämmelse med hela tidsriktningen utgjordes dess undervisningsämnen af kristendom, latin och så mycken svenska, som "hörer till tiderna i kyrkan." Den, som ville lära grekiska och hebreiska, fick "sjelf dertill besörja præceptores." Dessa språk ansågos tillhöra en högre grad af lärdom än den skolan meddelade, hvarföre ock den första profession, som upprättades i Upsala, var i grekiska. Att dock många af de andliga så i detta språk som i hebreiskan varit hemmastadda, derpå finnas flera intyg¹⁸⁾. Latinundervisningen var emellertid hufvudsak; ty latinet som de lärdes språk var nycklen till all högre bildning, och med läsandet af de gamla skriftställarne förbands äfven undervisningen i grammatik, retorik och dialektik. Ynglingarna öfvades i latinet genom skriföfningar i så väl bunden som obunden stil, genom utanläsning af tänkespråk och skaldestycken, och slutligen genom uppförande af skådespel. Luther sjelf hade gillat bruket att som uppfostringsmedel använda teatern. Wittenbergerstudenterna hade under hans tid uppfört latinska stycken, och detta blef ett fribref för dylikas spelande annorstädes. Läroverken i hans närmaste omgivning blefvo plantskolor för skådespelet. Sina åsigter om dessa skolöfningar framställer han på ett ställe i sina "Tischreden;" han finner dem nyttiga dels för öfningen i latintalande, dels ock emedan de framställda exemplen liksom i en spegel visa huru hvar och en bör sig skicka och förhålla i sitt embete och sitt stånd.¹⁹⁾ Men äfven oafsedt språköfningen fann han

¹⁸⁾ Wieselgren, s. o. III. s. 117—120. — ¹⁹⁾ Comödien zu spielen soll man umb der Knaben in der Schule willen nicht wehren, sondern gestatten und zulassen, erstlich, dass sie sich üben in der lateinischen Sprache; zum Anderen, dass in Comödien fein künstlich erdichtet, abgemalet und fürgestellt werden solche Personen, dadurch die Leute unterrichtet, und ein Iglicher seines Ampts und Standes

ur moralens och den religiösa bildningens synpunkt komedispelandet värdt att anbefallas. I förspråket till Tobie bok heter det: "Och skall man så hållat, att hos Judarna hafva varit många sådana spel och dikter, som de öfvat hafva på högtiderna och sabbathen till att inbilda ungdomen Guds ord och gerningar med lust.... Och gifve Gud, att de Greker deras vis till att spela komedier och tragedier hade tagit af Judarna, såsom ock mycken annan wishet och gudstjenst. Ty Judith föreställer en god, allvarlig, rättskaffens tragedia, så gifver ock Tobias en vacker, ljuflig, gudfruktig komedia..... Och ser det grekiska exemplaret så ut, som det hade varit ett spel; ty det talar allt i Tobie person såsom personer i spel pläga göra; sedan är en mästare kommen, som hafver sådant spel författat i ett ordentligt tal." På detta vittnesbörd åberopade sig gerna de lutherska komediförfattarna, och Frischlin anför till och med Kristus som auktoritet, när han i parabler liksom i en komedi, t. ex. i Lazari historia, afmålat för verlden dess sätt att gå till väga ²⁰).

Det är icke underligt då, om äfven de svenska reformatorerna, långt ifrån att finna något anstötligt i ungdomens komedispelande, snarare bidrogo till denna sedvänjas upprätthållande och offentliga erkännande. I 1575 års Ordinantia gillas uppförandet af komedier och tragedier såsom en nyttig öfning för både spelande och åskådare ²¹). Detta godkännande innebär på samma gång ett bevis deruppå, att skådespel under detta århundrade upp-

---

erinnert und vermahnet werde, was einem Knecht, Herrn, jungen Gesellen und Alten gebühre, wohl anstehe und was er thun soll, ja, es wird darinnen furgehalten und fur die Augen gestellt aller Dignitäten Grad, Aempter und Gebühre, wie sich ein Igleicher in seinem Stande halten soll im äusserlichen Wandel, wie in einem Spiegel. — — — Und Christen sollen Comödien nicht ganz und gar fliehen, drumb, dass bisweilen grobe Zoten und Bühlerei darinnen seien, da man doch umb derselben willen auch die Bibel nicht dürfte lesen. Tischreden, 6:r Bd., s. 336, 337. — ²⁰) Gervinus, s. o. III. s. 90. — ²¹) Anjou, s. o. III. s. 13.

förts i skolorna, ehuru de första bestämda underrättelserna derom först äro från det följande. Ej blott svenska, utan äfven latinska och grekiska skådespel hafva vid läroverken brukat uppföras; men för reformationstidens andlige och skolmän var det af särskilt vigt att odla det svenska skådespelet, enär ensamt detta kunde som ett, om ock underordnad, medel befordra det stora religiöst-didaktiska ändamålet, hvilket åter det latinska icke förmådde. Lärde kyrkan numera, att till himlen finnas inga genvägar, att saligheten icke kan köpas för penningar, pilgrimsfärder, späkningar eller ens för goda verk, utan att dertill fordras en inre, en sinnets förändring, samt att kampen för det eviga lifvets krona är en personlig, hvilken enhvar måste utkämpa på egen hand: då tarfvades ock för enhvar kännedom om de medel, som han för ändamålets vinnande hade att använda, och salighetens kunskap blef för honom en förutsättning för hans salighets sak. Då måste ock lärarnes bemödande förnämligast gå ut på att skingra okunnighetens dimmor och utbreda en klar uppfattning af lifvets viktigaste frågor. Derföre sökte ock reformatörerna att få i rätten dager framställda biblens höga läror samt de på lifvet användbara föredömen, som der uppställas. Luther hade ju prisat judarna, som med sina dikter och spel afsågo att hos ungdomen inpregla Guds ord och gerningar, och han hade ur denna synpunkt föredragit dessa biblens skådespel framför hedningarnes, ehuru han på annat ställe äfven skänkt de sednare sitt bifall. Samma tankar återfinna vi hos våra reformatörer och af en bland dem närmare utvecklade i företalet till Tobie Comedia, hvilket märkliga företal så förträffligt framställer tidens anda och uppfattning af poesiens väsende.

Det börjar med att anföra Mose 5:te bok, 6 Kap. 6—9 versarna, hvaruti Israels barn tillhållas att allvarligen lägga Guds ord och bud på hjertat; "Tu skall skärpa them tinom barnom, och ther om tala, när tu sitter i titt hus eller går uppå vägen, när tu nederlägger dig eller uppstår, och skall binda them ett tecken på tine hand och skola wara tigh till en åminnelse för tin ögon och

skall skrifva them på tins hus dörrträ och uppå dörrrena." Derföre, så utlägges detta bibelspråk, skall icke något tillfälle försummas att inskräpa Guds ord och befallning; också har så väl i gamla som i nya testamentet af ålder varit brukadt att Guds ord och verk framhållits för människorna på olika sätt, med predikande, läsande, spelande och sjungande. Detta har skett med djup kännedom om människonaturen, "ty människan ledes snart vid ett sätt; derföre hafver "ock Gud, som i allo måtto söker hennes bästa, låtit henne få veta "sin vilja på mångahanda sätt, att då hon ledes vid det ena, skall "hon få samma grunder genom ett annat sätt, som hon kan hafva "lust till." Att det är nödigt, att för den i sina tycken växlande människan på omväxlande sätt framställa hvad henne nyttigt och angeläget är, det hafva äfven lärda män bland hedningarna besinnat, och för att låta den menige hopen förstå hvad rätt eller orätt gjordt var, hafva somliga använt visor, ordspråk och mångahanda poetiska dikter, andra skådespel. Äfven i vårt land hafva i sådant ändamål komedier uppförts, "om de eljest hade alltid så rätt drabbat sannin- "gen, som de, der sådana diktade, synas hafva haft meningen god." Så hafver nu ock författaren här "utsatt på rim i komedievis för "dem, som der hafva lust till, Tobie historia, deri många goda exem- "pel varda föreställda, huru med en Christen människa plägar tillgå "i denna verlden och huru hon skall skicka sig emot de fattiga, "huru föräldrarna skola lära deras barn, och huru barnen skola för- "hålla sig emot deras föräldrar." . . . "De der nu," tillägges det, "lust "hafva till rim och sådana dikt, de må läsa denna Comedia. Men "de, som mera lust hafva till enfaldigt tal, de må läsa sjelfva Tobie "bok i biblen. Här må hvar göra, som honom täckes, dock så, att "han rättar sig efter det här varder föregifvet, ty det är han pligtig "till. Det är ju lika mycket, hvar man får veta Guds vilja, under "enfaldig ord eller konsteliga dikter."

Då efter denna uppfattning äfven den antika poesien väsende består i undervisningen om hvad som hörer till "goda seder och ett ärligt lefverne," så måste detta så mycket mera vara förhållandet med den kristliga. Den poesi är då också den förnämsta, hvilken framställer de heliga sanningarna, och det af kyrkan tillåtna dramat är endast en annan något konstigare form, än den enfaldeliga bibliska, för framställandet af Guds ord och vilja, det är en spegel för alla laster och dygder, ett slag af predikan, genom hvilken de religiösa sanningarna och de goda lärdomarna kunna mera eftertryckligt inpreglas, emedan här exemplet går hand i hand med läran. Alla de dramer,

vi känna från reformationstidehvarvet, hämta sina ämnen från biblen och hafva den nämnda religiösa karakteren. Stundom förråda de en naiv otymplighet, som lätt kan synas oss komisk; men sätta vi oss rätt in uti dessa stycken, kan ej det djupa allvaret, som genomgår dem, förfela att göra intryck; löjet qväfves på läppen, och man kommer att med en viss vördnad betrakta dessa så talande minnesvårdar från en tid, som var djupt upprörd af kampen för livvets högsta angelägenhet och derföre icke föraktade något medel, som i sanningens tjenst kunde användas. Hvad formen angår, så påminna reformationstidehvarfvets dramer mera om medeltidens än om antikens dramatik. Det förnämsta de från antiken upptagit är indelningen i akter; scenindelning finnes deremot endast i ett enda stycke ²²⁾). På tvenne af dessa stycken, hvilka båda blott finnas till i handskrift, är skrifvet ordet "agerat;" men när och hvar de blifvit uppförda, känner man icke. Man eger icke från detta århundrade någon bestämd underrättelse om komedispelande i skolorna, endast af 1575 års Ordinantia kan man sluta att det brukats. Det är från hofvet den äldsta underrättelsen om skådespels uppförande kommit oss till handa.

Vid Gustaf I:s hof synas icke dramatiska förlustelser varit brukliga. Nöjena der bestodo i dans, musik, jagt samt ridderliga öfningar ²³⁾). Icke heller från Eriks eller Johans hof omtalas några teaternöjen, med undantag af Eriks ofvan omtalade önskan att hafva "skouspil i fastlagen." Men då Sigismund 1594 begifvit sig till Upsala för sin fader Johans begrafning och sin egen kröning, samt under det underhandlingarna med ständerna bedrefvos om under-tecknandet af Upsala mötes beslut, lät han fettisdag på slottet uppföra en komedi. Abraham Brahe skrifver derom i sin tidebok: "Den 11 Febr. Beslutte Rickssens Ständer,

---

²²⁾ Det första tyska drama med aktindelning är samtidigt med den första öfversättningen af Terentius. — ²³⁾ Skan. S. Handl. IV. s. 32—37.

at den, som fülle till den papistiska trooen, han skulle bliffua Arffwelöss. Dagen derefter hade Konungen Hertigarna och Hertiginnorna til gäst. Blef då enen Comedia ageret på slottet²⁴⁾. Det var vid detta tillfälle, som, enligt ryktet, konungens följeslagare, den påfliga legaten, hade för afsigt att genom en legd mördare döda hertig Carl. Hertigen skall dock straxt efter middagsmåltiden hafva blifvit varnad af en italienare, grefve Hieronymus Strozzi, och aflägsnat sig före skådespelets början²⁵⁾. Hammarsköld berättar, att Rondelitii "Judas Redivivus" då blifvit spelad; men denna komedi är, som vi längre fram skola visa, författad först 1614²⁶⁾. På annat ställe och med lika litet skäl heter det, att komedien "Menniskones skapelse och fall" då blifvit spelad²⁷⁾. Werwing och Dalin uppgifva, att Sigismund nämnde dag låtit uppföra en italiensk komedi af en Salvator Fabritz²⁸⁾. Och detta är väl sannolikast. Skådespelarna hafva väl utgjorts af det utländska hoffolket; man vet åt-

²⁴⁾ Lönnbom, Anekdoter om namnkunniga Svenska män. III. s. 111. År 1594 inföll påskdagen d. 31 Mars g. st., således fettisdag d. 12 Febr. — ²⁵⁾ Se Fryxell, Ber. ur Sv. Hist. IV. s. 181 och Norlin, K. Sigismund och Sv. Kyrkan. s. 66. — ²⁶⁾ Hammarsköld, för hvilken liksom för oss den nämnda uppgiften i A. Brahes dagbok är den förnämsta källan, ytrar i Sv. Witt. s. 58: "Carl IX lät ännu såsom hertig för sig uppföra Judas Redivivus, en christelig Tragico-Comœdia af Jakob Rondelitus, samt såsom konung tid efter amman gifva skådespel på Kongl. Slottet i Stockholm i den så kallade stora Ryss-salen," och s. 60, der titlen på Judas Redivivus fullständigt anföres, tillägges "Uppförd d. 11 Febr. 1594." Dessa rader innehålla följande misstag: 1) uppfördes aldrig Judas Redivivus i hertig Carls närvaro, ty det skrefs efter hans död; 2) var det ej Carl, utan Sigismund, som 1594 lät uppföra ett skådespel; 3) gafs detta skådespel ej d. 11 Febr., utan den 12:te Febr.; 4) upplysa källorna (se nästa sida) endast om ett skådespel, som af Carl gafs på Stockholms slott, och 5) var han då hertig och ej konung. — Wieselgren (III. s. 162) stödjer sig på Hammarskölds auktoritet och har likaledes 11:te i st. f. 12:te Febr., berättar om komedier, som hertig Carl lät före 1600 uppföra i den stora Ryss-salen, uppkastar frågan: hvilka? och svarar: "Säkert är att han lät här uppföra Judas Redivivus af J. Rondelitus. Hamskd. p. 58." Han har således icke ens rätt citerat sin egen felaktiga källa; ty den åberopade H. säger ej, att Judas Redivivus uppfördes på stora Ryss-salen i Stockholm. — ²⁷⁾ Theater-Almanach för 1821, s. 6. — ²⁸⁾ Klemming, s. o. s. 20.

minstone icke, att Sigismund medfört något skådespelarsällskap. — Den andra underrättelsen om dramatiska förlustelser är från följande året och meddelas oss likaledes genom samme Abraham Brahes tidebok. Den lyder: "1595 d. 3 Martii. Agerades en Comedia uppå slottet för hertigen i den stora Rijsssalen, oansedt att presterna myckit woro theremot"²⁹⁾. Detta är allt hvad man vet om denna representation. Presternas ovilja kunde afse antingen det uppförda stycket eller tiden för dess uppförande; troligast dock det sednare. Den 3:dje Mars var nemligen fastlagsmåndag, således en af de dagar, som katolikerna företrädesvis firade med skådespel eller andra verldsliga förlustelser, såsom också konung Sigismund året förut firat fetisdagen. I den spänning sinnena voro vid denna tid, då knappast två år förflutit efter Upsala mötes beslut, och då katolicismen var ett spöke, som man skymtade i hvarje vrå, ligger det nära att antaga, det presterna skulle med obehag åse hvarje handling, hvilken kunde tydas som ett upptagande af katolska bruk, synnerligast då detta utgick från den person, hvilken inom konungafamiljen var Svensk-Lutherska kyrkans förnämsta stöd. Hur litet emellertid hertig Carl lade denna otidiga ängslan på sinnet, synes deraf, att han äfven sedermera brukade fira fastlagen med fester och, såsom vi ofvan förtäljt, år 1608 gaf fastlagssöndag en bankett. Att med den här omtalade Rijsssalen icke menas annat än den stora Rikssalen, skulle vi ej anse oss behöfva nämna, om icke alla, som omnämnt denna sal, kallat den stora Ryss-salen³⁰⁾.

²⁹⁾ Lönnbom, s. o. III. s. 117. — Påskdagen inträffade nämnde år d. 20 April, hvidan sålunda d. 3 Mars var fastlagsmåndag. —
³⁰⁾ Hammarsköld, s. 58; Wieselgren, III. s. 162; Theater Almanach för 1821, s. 6; Sv. Theaterminnen, s. 7; Schröderheim, W. H. o. An. Handl. VI. s. 166. — Samma sal nämnes ännu på ett par ställen hos Abr. Brabe, men stafvas än Rijsssalen, än Rysse-Salen, än Rikssalen: "1602 d. 18 Aug. gjorde H. F. Nåde Pancket i Stora Rysse-Salen" (s. 147); "1628 d. 16 April stod mina söners Peders och Nilses bröllop på Slottet i Rikssalen" (s. 237); "1629 d. 30 Juni. Ware åter Ständerna på Rijsssalen och beviljade beslutet." (s.

Den äldsta tryckta komedi på vårt språk är Tobie Comedia, tryckt i Stockholm 1550, ånyo upplagd 1561, 1592, 1603, 1621, 1650 och sednast utgifven af excellensen grefve L. Manderström 1849, hvilken sista upplaga är försedd med ett företal af stort bibliografiskt intresse.

Ämnet är ofta behandladt i dramatisk form. Matthæus Vindociensis skref en "Historia Sacra de Tobia seniore et juniore," tryckt 1490 och sedan mångfaldiga gånger upplagd. Af Caie Jules de Guersans, † 1583, finnes en "Tobie, Tragi-Comedie en un act." Cornelius Schonæus, som 1594 under titlen: "Terentius Christianus," utgaf en samling latinska komedier öfver bibliska ämnen i afsigt att uti skolungdomens hand sätta komedier med lika god latin som Terentii, men med ett kristligt innehåll, har i denna samling upptagit en komedi, "Tobæus." På tyska hafva flera skrivit komedier om Tobias: Hans Sachs 1533, Johan Ackerman 1539, Thomas Brunner 1569, Joh. Wilh. Rosenbach 1589, Wickram 1551, Georg Gotthart 1617³¹).

Den första kända svenska komedi behandlar sålunda samma ämne som den skrift, hvilken Luther bland alla gamla testamentets böcker förklarar mest närma sig formen af komedi. Den är af samma art, som vi ofvan skildrat, och kan betraktas som typisk för det stränga bibeldramat. Det är med andaktens känsla, icke med fantasien, författaren bemäktigar sig sitt ämne; han tillegnar sig det icke i den mening, att han gör det till kött af sitt kött, ben af sitt ben, för att sedan omgestaltande återgifva det i poetisk form; han vill endast på ett för mängden fattligare och angenämare sätt framställa bibelordets innehåll och derföre sluter han sig troget till den bibliska texten och tilltror sig endast der att göra något tillägg, hvarest en nyttig lärdom med mera skärpa och eftertryck skall

253). Brahe var mycket klen i stafning och minst af allt konsekvent. — ³¹) Se företalet till Tobie Comedia, 1849. Alt, Theater u. Kirche. s. 484, 479. Gervinus, s. o. s. 95. Devrient, s. o. I. s. 133.

framhållas. Då lemnar han för en stund den bibliska stråten och antingen uppfinner han sjelf någon scen, ehuru äfven då alltid med stöd af biblens berättelse, eller utför han vidlyftigare en i texten förekommande tanke eller förmaning. Så äro de scener, med hvilka stycket börjar, och hvari Tobie välgörenhet och gudsfruktan skildras, helt och hållet förf:s egen uppfinning; sammalunda är förhållandet med Raguels långa tal till Tobias om äkta makars inbördes skyldigheter. I förra fallet skulle en kristlig dygd med full åskådlighet framställas, och derföre blef biblens kortfattade berättelse omsatt i dramatisk handling; i sednare fallet gällde det att eftertryckligt inskräpa en annan af styckets hufvudläror: äktenskapets helgd och kristliga makars inbördes skyldigheter. Som prof på förhållandet emellan bibelordet och den rimmade omskrifningen med dess delvis förekommande utläggningar i undervisande syftning anför vi englens uppmaning till Tobias att icke af Saras förra mäns öden låta afskräcka sig från att begära henne af Raguel.

Kap. 6. v. 16. Hör till, jag vill säga tig öfver hvilka djefvulen makt hafver.

17. Nemligen öfver de samma, som Gud förakta och allena för okyskhet skull taga sig hustrur såsom de oförnuftiga djur.

På mijn ord, Tobia, tu giff nu acht,
Med the onda haffuer dieffuulen
sådana macht.

The sig för okyskheet skul j ech-
teskap giffua
Och som oskäligh diwr wilia ther
uthi liffua.

Them haffuer han macht at qwelia
och plågha.

Men offuer the godha är ey hans
förmågha.

Echteskap är itt heligt stååt
När en ther uthi håller thet retta
mååt.

Til thet, thet är skickat, och aff
Gudh ordinerat,
At werlden ther jgenom skal warda
förmerat.

Och at man ther j må afla godh
barn och bloma,

v. 18. Men tu, när tu med tine brud i brudkammaren kommer, så skall tu i tre dagar hafva återhåll af henne och bedja med henne.

v. 19. Och i then samma natten, när tu lägger hjertat och lefvern af fisken på glödena, så skall djefvulen fördrifven varda.

v. 22. Men när tredje natten framliden är, så skall tu foga tig till jungfrune med gudsfruktan, mer utaf begärelse till frukt än utaf androm lusta; på thet att tu och tin barn måga få then välsignelse, som Abrahams säd tillsagd är."

Gudhi til prijs och sin nesta til froma.

Medh them, som itt heligt liffuerne föra,

Haffuer dieffuulen platt alzintet göra.

Echteskap skalt tu j Gudz fruchtan begynna,

Thet skal tigh wel löckas, thet skal tu befinna.

Tå tu kommer j kammaren til tina brudh,

Så haff först tina böön til alzwoldigan Gudh.

Lägg så then leffuerna på brinnande glödh,

Aff dieffuulen haffuer tu sedan ey nödh.

Gudh skalt tu j tre nätter åkalla, Then fierde må tu tigh til brudhena halla.

At tu så må tigh barn förwerffua Och Abrahams helgha welsignelse ärfua.

Lät oss nu in j stadhen gå,

At wij ther måghe herberge få.

Gemenligen fortsätter förf. hela sidor att troget ansluta sig till bibeltextens dialog och utan att som här inskjuta något af egen uppfinning. Stundom måste dock något i dialog behandlas, hvilket i texten endast berättas. Der biblen blott har orden: "Och englen Rafael grep anden," der håller dramats engel ett strafftal till Asmodeus. Och då styckets personer träffa hvarandra, iakttagar författaren mycket noggrannt att låta dem artigt hälsa hvarandra, äfven der biblen icke har något hälsningsutbyte. Det förefaller nästan som ville han för ungdomen framhålla huru väl uppfostrade de bibliska personerna voro.

Stycket är skrifvet i knittelvers, har ingen scenindelning, men är deremot deladt i trenne "Delar," som här motsvara akter. Den första delen behandlar den gamle Tobiae välgörenhet och hans missöde att blifva blind (Tob. Bok. 1 kap. 19—26 versar samt 2 kap.—

3 kap. 6 v.); andra delen sonens resa till Raguel och hans giftermål med Sara (3 kap. 7 v.—8 kap.), och tredje delen återkomsten till föräldrarna och fadrens vederfående (9 kap.—13 kap.). Öfver replikerna står ej blott den talandes namn, utan öfverskrifterna framställas ofta i berättande form, såsom: "en qvinna af fångarna talar," "en Tobie vän säger," "Sonen svarar," "Sara beder Gud med gråtande tårar."

"Förspråket" eller prologen, likaledes på rimmad knittelvers, redogör icke blott för innehållet af stycket, utan för innehållet af hela Tobie bok, sålunda äfven för Tobie slutliga öden och död, hvarom dock ingenting nämnes i sjelfva komedien.

Första delen. Trenne af de israelitiska fångarna i Ninive klaga sin nöd, uppräknade de förluster, de lidit, och alla de vedermodor, de i fångenskapen nödgats utstå. Tobias påminner sina medfångar om Guds barmhertighet och mildhet, visar dem, att de endast lida sina gerningars lön, enär de icke aktade Guds godhet, då han öfverhopade dem med sina välgerningar, utan då afföllo och tjenade afgudar. Han uppmanar dem att bekänna sina synder, på det Gud åter nådigt må se till dem, samt att tro det den plåga de lida är till deras eget bästa, ty fastän Gud nu synes grym,

" — — — — — doch är han wist blijdh,
 Han wredgas ock icke til ewigh tijdh.
 Tå syndaren böriar sigh rätt besinna,
 Strax låter Gudh sigh medh nådhenne finna,
 Gudh är jw medh oss, thet måghe wij merkia,
 Ty wij haffue hans ord, som oss kunna sterkia.
 Fångar äre wij, thet är nu wist,
 På Gudz ord haffue wij doch ingen brist.
 Och äre så wij, i thenna måtte,
 Rikare än wij alla werldena åtte."

Sedan befäller han sin son att jemte modren utdela mat åt de hungriga. Under utdelandet af maten ber Hanna fångarna tacka Gud, ty det är honom tack tillhörer, och en af dem uppsänder en tacksägelse till Herranom, hvilken icke saknar ett visst rörande behag. Den börjar så:

"Tack haffue Gudh, min himmelske Fadher,
 Jagh är wel spisat och är nu gladher.
 Gudh recker til oss sina milda hand,
 Än tå wij äre j fienda land.

— — — — —
 Mitt j dödhenom kan han oss hielpa
 Å huru starke the äro, som oss wilia stielpa.
 Så wel pläghat och gladh, som iagh nu är,
 War jagh aldrigh hema, thet bekenner jagh här.

Än tå migh fattadhes hvarken silff eller gull,
 Och husen woro aff spijsning full.
 Alt thet jagh behöffde, gaff Gudh migh nogh,
 Men hans gåffuor jagh aldrigh med tackseyelse togh." m. m.

Efter dessa scener af förf:s egen uppfinning, vänder han sig till bibeltexten. Tobias sänder sin son att bjuda gäster till herrans högtid (kap. 2. v. 1—2).

Sonen till fadhren:

"Min kere fadher, iagh gånger åstadh
 Och besteller oss gester, som tu migh badh.

Och åter sonen till fadhren:

Kere fadher, våra wener the komma nu hijtt,
 Hallom nu högtijdh, medh een gudeligh flijtt.

Fadren hälsar gästerna välkomna. Sonen berättar honom, att en död man ligger på gatan, och fadren låter maten stå för att gå och begrafva den döde (kap. 2. v. 3—4). Vännerna varna honom (v. 8), men han svarar, att han litar på Gud, då han gör sin pligt och vill nu gå och begrafva liket. Omedelbart derpå berättar han, att han blifvit blind, då han lagt sig att sofva efter det han begrafvit den döde (v. 10, 11). Hustrun klagar öfver att de i sin lyckas dagar gifvit bort allmosor, så att de nu ingenting hafva, utan måste hon spinna "till allas deras föda" (v. 19). Två Tobie vänner begabba honom (v. 15, 16); men Tobias uttalar sin ödmjukan under Guds vilja (v. 17, 18). Tobias hör geten bräka och fruktar att den är stulen (v. 20, 21). Hustrun svarar honom vred (v. 22). Då vänder sig Tobias gråtande med en bön till Gud (3 kap. v. 1—6). Denna bön är meddelad af Hammarsköld och Wieselgren, och med den slutar första delen.

Andra delen. Scenen är i Rages. Sara förebrår tjenstepigan hennes lättja; pigan försmädar henne (kap. 3. v. 7—9), och Sara vänder sig gråtande till Gud i bönen (v. 11—23). Scenen förlägges till Ninive. Gamle Tobias befäller sonen resa till Rages för att kräfva Gabel på de 10 pund silfver (kap. 4. v. 21—22) samt uppsöka sig en god stallbroder (kap. 5. v. 4). Den unge Tobias säger sig så skola göra och finner genast englen i människohamn, frågar hvem han är och om han vet vägen till Meden (kap. 5. v. 5—8).

Svarade Engelen

Een Isralit är iagh och weet then wäghen bäst,
 När Gabel j Rages tå haffuer iagh gäst.

Tobias den unge til Engelen.

Min kere broder, tu töftua här qvar,
 Jagh kommer snart åter, iagh will wara snar.

Unge Tobias til sin fadher.

Jagh haffuer sökt (kere fader) som iagh haffuer kunnet,
Och en godhan man haffuer iagh funnet.

Fadhren till Sonen.

Så gör nu så, kere sonen min,
Then godha mannen haff här in.

Unge Tobias kallar in Engelen.

Kom kere brodher in til min fadher,
Aff tijn tilkommelse bliffuer han gladher. (v. 8—10.)

På samma sätt och utan ringaste afseende på tid och rum, framställas nu samtalet och öfverenskommelsen med englen (v. 11—21), Hannas sorg öfver sonens afresa och fadrens trösteord (v. 22—28), äfventyret med fisken (kap. 6. v. 1—9), englens uppmaning till Tobias att fria till Sara och deras samtal om detta ämne (v. 10—22), deras emottagande hos Raguel (kap. 7. v. 1—8), Raguels befallning att tillreda en måltid (v. 9), Tobie frieri (v. 10), englens medling (v. 11—12), Raguels bifall (v. 13—14). Här har förf. inlagt ett långt tal af Raguel om äkta makars inbördes skyldigheter. Detta tal bär en sådan pregel af gammaldags trohertad fromhet och sund sedlig uppfattning af äktenskapet, att det väl kan räknas till de bäst lyckade ställen i stycket.

Derpå intaga de en måltid (v. 17), och sedan Raguel tröstat Sara, föra de henne och Tobias till brudkammaren (v. 18—20. kap. 8. v. 1). Tobias uppmanar Sara att bedja (v. 5), Tobias kastar fisklefvorn på elden (v. 2) och beder till Gud (v. 7—9), Sara beder (v. 10). Englen griper och binder djefvulen (v. 3). Raguel ber hustrun sända en piga till brudkammaren för att se om brudgummen lever, och pigan återvänder med underrättelse att båda två äro helbregda (v. 12—15). Raguel tackar Gud (v. 16—18), ber hustrun bereda ett gästabud (v. 20), och en tjenare utskickas att bjuda gäster. Tobias ber englen resa till Gabel och utkräfvu penningarne af honom (kap. 9. v. 1—5). Raguel hälsar sina gäster välkomna, en af vännerna lyckönskar honom och med en måltid slutar denna del.

Med lika så stor trohet mot bibeltexten, som vi funnit i andra delen, framställes i tredje delen det återstående af Tobie historia: de gamla föräldrarnas längtan, afskedet från Raguel, hemkomsten, den gamle Tobie botande, tacksamheten mot englen och huru denne ger sig tillkänna. Med den gamle Tobie lofsång till Herran och med några hans förmaningar till sonen slutar stycket.

"Beslutningen" framställer alla de lärdomar, hvilka åhörarne hafva att hämta af denna komedi.

"Och lychtas här medh nu så vårt spel
At wij säija här alle Amen Amen tel."

Denna komedi kan lika litet som öfriga dramer från denna tid ur strängt konstnärlig synpunkt sägas ega särdeles stort värde. Luthers omdöme oförtaladt, så är sjelfva ämnet icke synnerligen dramatiskt; ingen kollision, ingen handling ligger i detsamma, det saknar äfven nödig dramatisk enhet, i thy att det kan bero på olika uppfattning, huruvida fadren eller sonen är hufvudpersonen. För behandlingen af detta ämne har författaren ej lärt mycket af sin Terentius. Vål har man här en aktindelning, och den gjord med god urskiljning; men då scenindelning saknas, så löper inom de särskilta akterna allt tillsammans i en oordnad massa. En indelning i scener tvingar till en viss gruppering af ämnet och gör någon plananläggning nödig; men om någon sådan är icke fråga här, der bibeltexten följes vers efter vers och någon sjelfständig anordning af enskiltheterna icke förefinnes. Då det sålunda är en episk berättelse, som i denna komedi blott omsättes i dialog, så står det episka kvar, trots den skenbart dramatiska formen, och styckets komposition påminner derföre vida mera om mysterierna än om antikens drama. Detta visar sig bland annat uti det obesvärade sättet att handtera tid och rum. Såsom vi ofvan sett, fordras det ingen tid att förflytta sig från ett rum till ett annat, och befallningar verkställas med den i mysterierna vanliga utomordentliga hastigheten, så att ordet knappt är ur munnen på den befallande, innan befallningen är åtlydd, tarfvade dess verkställande än aldrig så lång tid. Detta är tydligen en kvarlefva af den episka formen. Då det t. ex. heter: "Tobias sade till sin son: Gack ut och bjud de gudfruktiga af vår släkt, att de måga äta med oss. Och då han åter inkom igen, sade han till sin fader" o. s. v., så behöfver den, som berättar detta, icke göra uppehåll emellan dessa båda satser, ty han talar till vår inbillningskraft och den följer lätt med; men äro vi som åskådare närvarande vid samtalet emellan far och son, så måste sonen aflägsna sig och dröja borta så lång tid, som kan anses behöflig

för befallningens utförande. Under tiden måste fadren säga något eller ock något tilldraga sig på scenen; men då bibeltexten här ingen ledning lemnade, så har författaren, hellre än att dikta något, satt sig öfver den dramatiska sannolikhetslagen och låtit sonen afgifva sitt svar omedelbart på fadrens befallning. Den sceniska anordningen gjorde detta mindre stötande derigenom, att, liksom på mysteriebanan, alla personerna voro inne och sålunda de gäster, som skulle inbjudas, omedelbart voro till hands. En annan omständighet, som likaledes påminner om mysterierna, äro de många måltiderna; i de gamla spelen afslutades gerna akterna, liksom här andra akten, med en måltid, hvilken efter dagens ansträngningar smakade de spelande väl, och till hvilken förberedelserna, emedan de utgjorde en del af skådespelet, träffades i åskådarnes närvaro. Gerna anbragte man också måltider i stycket, der sådant sig göra lät. De tre eller — om man vill inberäkna fångarnas bespisande — de fyra måltiderna i Tobie Comedia äro väl alla omtalta i biblen och derföre i stycket upptagna; men att författaren icke ansett sig kunna förbigå någon enda af dem, tyckes visa, att man af gammalt lade en viss vikt vid dem och af dem fann sig road. Man finner, att det äldre bibliska skoldramat mera påminner om det gamla, ännu bibeltrogna mysteriet, och det troligen derföre, att det var samma fromma sinnelag, som låg till grund för begge. Från det yngre mysteriet skiljer det sig derigenom, att det saknar alla burleska tillsatser, har ett bestämdt moraliskt syfte, är enklare och anspråkslösare samt har icke detta mysteries stora omfång, emedan dess innehåll gemenligen var en tilldragelse eller historia ur gamla testamentet, och det derigenom blef mera begränsadt. Äfven det moraliska ändamålet bidrog till begränsningen, emedan allt, som med detta icke stod i något som helst sammanhang, helt enkelt utelemnades. Så stannar Tobie Comedia vid sonens återkomst och de närmast deraf föranledda händelser, men innehåller ingenting

om familjens vidare öden, sådana som dessa framställas i sista kapitlet af Tobie bok. En annan skiljaktighet är sjelfva titlen Comedia. Den begagnades icke under medeltiden om de andliga spelen, men upptogs af humanisterna. Comedia nyttjades om ett stycke, som tog en lycklig utgång, och Tragedia, der utgången var olycklig.

Hammarssköld anmärker, att i stycket "intet handlas eller föregår framför åskådarnes ögon, utom det att personerna fram- och afträda"³²⁾. Fullt riktigt är väl icke detta, ty, för att ej tala om de många måltiderna, så utföras på scenen de flesta tilldragelser, som i Tobie Bok berättas, fångarnas bespisning, den försmädelse Tobias lider af sina vänner och sin hustru, äfvensom den Sara lider af tjenstepigan, till och med Tobie äfventyr med fisken har författaren ej fruktat för att på scenen framställa. Någon karaktersteckning eller ens försök att individualisera personerna påträffar man ej i bibeldramerna lika litet som i mysterierna; alla personerna tala i ungefärligen samma ton, och de drag af egendomlighet, som den episka berättelsen innehåller, framträda i dramat betydligt mattare och synas, om de der upptagas, rent tillfälliga.

Svåriligen kan man väl säga, att biblens enkla och sköna framställning vunnit på den nya form, den här erhållit. Den bibliska berättelsens "enfaldiga ord" öfvergå vida "den konsteligha dichten." Så är den gamle Tobie lofsång i tredje akten endast ett matt eko af den härliga lofsången i Tobie Boks 13 kap. Men så utan estetiskt värde är dock icke komedien. Det fromma allvaret, den stränga sedligheten, de i all deras gammaldags enfald dock så kraftiga uttrycken väcka hos läsaren ungefär samma stämning som en enkel, kraftig koralsång. Dikten liknar ett af dessa gamla trädsnitt ur tyska skolan, hvilka föreställa scener ur den heliga historien; konturerna äro kan-

³²⁾ Sv. Witterh. s. 44.

tiga, ställningarna tvungna och oskönt vridna, ansigtena stränga, stundom knarriga. Men detta oaktadt gör det hela genom den stränga religiösa känslan, det förråder, ett djupt intryck; ty en själ talar dock till oss genom dessa otympliga former. — Det heliga allvar, som lifvat författaren, i förening med en viss för denna tid ovanligt fin takt, hafva bevarat honom att falla in i det löjligen, ett fel, som andra af våra äldre dramaturger icke vetat undgå. Uti de båda smädscenerna, han framställt, har han icke, i likhet med hvad flera andra göra, hyllat den rådande smaken för oqvädins- och skymf-ord, utan antingen, såsom i scenen med pigan och Sara, strängt hållit sig till bibelordet, eller, då han varit hänvisad på sin egen uppfinningsgåfva, gifvit förebråelserna en jemförelsevis ovanligt mild form; så Tobie vänners begabbelse, hvilken, der den är som hårdast, låter så:

— — — — — "hwad tu spart
 Tu öste thet uth som aff en brun,
 Ty är tigh ock nu tijn kaka tun.
 Tu ligger nu vnder tins dårskaps rijs,
 Och bliffuer så sielff aff skadanom wijs."

En annan förtjenst, som fördelaktigt utmärker Tobie Comedia, är behandlingen af språket. Det har visserligen hela karakteren af ett språk i sin daning, och det saknar den smidighet, som gör det lätt flytande i versform; men man märker, att det är en kraftig hand, som böjer och formar det. Det klingar mäktigt, fulltonigt och framför allt rent. Nästan inga främmande ord förekomma, och till och med orden prolog, epilog och akt äro utbytta mot "förspråk," "beslutning" och "del." Versen är här, som öfverallt i våra dramer ända in i medlet af nästa århundrade, den bekanta knittelversen; men här är den bättre än vanligt behandlad. Rimmerna äro i allmänhet rena, hvilket likaledes är ovanligt, ehuru man visserligen någon gång finner det rimmade ordet ändradt, för att kunna gå ihop med det första, såsom "til" förvandladt till "tel"

för att rimma på "spel," "håller" till "hålder" för att rimma på "ålder;" högst sällan finner man sådana rim som "deghil" och "speghel," "nederstolpit" och "holpet."

Det har blifvit ifrågasatt, om denna komedi är ursprungligen svensk eller blott en bearbetning af ett främmande original. Wieselgren, som förmenar att våra äldsta svenska dramer utgått ur Schonei ofvan omtalade Terentius Christianus, anser Tobie Comedia vara en öfversättning af den i nämnda samling befintliga "Tobæus" ³³). Oss veterligt har dock denne Terentius Christianus icke tjenat till mönster för något enda svenskt drama; och hvad särskilt angår Tobie Comedia, så anmärker Manderström, att Schonei komedier äro tryckta 1594 samt att denne sjelf var född 1540 och således 10 år, då Tobie Comedia utkom. Deremot anser M. icke osannolikt, att förf. kunnat hafva egt kännedom om Matthæi Vindociensis "Historia Sacra de Tobia seniore ac juniore." Han har jemfört båda dramerna och yttrar, att det svenska "ingalunda kan anses som en öfversättning, ehuru mycken förvandtskap röjes i handlingens gång." Denna förvandtskap är dock lätt förklarad, då båda ansluta sig till Tobie bok, och den svenska författaren har, såsom vi ofvan sett, följt den med största möjliga trohet. M. medgifver också detta, men håller före, "att i vissa delar har den sednare ganska sannolikt efterföljt den franska abbotens arbete" ³⁴). Vi hafva icke varit i tillfälle att anställa någon jemförelse; men äfven af det anförda omdömet synes dock, att vår svenska komedi kan betraktas som original, om den än i vissa delar skulle påminna om främmande mönster.

Författaren till denna komedi anses gemenligen vara reformatorn Olaus Petri. Detta antagande stödjer sig hufvudsakligen på en uppgift af lagman Appelblad i hans "Anonymi et Pseudonymi Sueciæ." Han berättar, att Stiern-

---

³⁴) Wieselgren, s. o. III. s. 485. — ³³) Manderström, Företal till Tobie Comedia (1849). s. III, IV.

man i ett exemplar af Tobie Comedia, som fördom tillhört Linköpingsbiskopen Eric Falck — en samtida med Olaus Petri —, läst en af nämnde biskop i margen gjord anteckning af innehåll, att Olaus Petri var komediens författare. Ett annat skäl har man hämtat deraf, att de ännu kända exemplaren af de tvenne älsta upplagorna anträffats sammanbundna med några af bröderna Petri utgifna asketiska småskrifter. Dertill kan nu läggas, att, såsom Manderström anmärker, "få, om någon svensk författare på denna tid, behandlade språket med samma säkerhet och mästerskap, hvilka utmärka författaren till Domarereglorna och till Svenska Chrönikan, och hvilka äfven här igenkännas" ³⁵⁾.

Det är emellertid icke utan sin märkvärdighet att denna komedi, skriven af en bland reformatorerna tjugu år efter kyrkoförändringen och beräknad på en allmänhet, som åtminstone till en del var uppfostrad i påfvedömetts läror, dock ingenting innehåller till försvar för den nya eller till nedsättande af den gamla läran. Skulle än ämnets helighet och den stränga bibeltroheten förbjudit förf. att i sjelfva komedien införa något i polemisk syftning, så fanns dock plats dertill i "beslutningen" och än bättre i det på prosa affattade företalet. Men ingenstädes förmärkes spår till något sådant, om man icke i denna anda får tolka hvad som i företalet säges om de gamla medeltidsskådespelen, då det heter: "om de eljest hade alltid så rätt drabbat sanningen, som de der sådant diktade, synas hafva haft meningen god." Vi kunna nemligen icke tyda dessa ord på samma sätt som Rydquist och efter honom Overskou och Ingelius; de förmoda, att förf. velat dermed, som O. säger, "stikle paa de lystige Scener, der, til hans Forargelse, bleve kylede ind i Mysterierna" ³⁶⁾. Vi

---

³⁵⁾ Manderström, s. o. s. I—II. — ³⁶⁾ Rydquist, s. o. s. 238. Overskou, Den danske Skueplads. I. s. 34. Ingelius, Om Medeltidens skådespel. s. 114.

tro snarare, att orden: "ej så rätt drabbat sanningen," syfta på de villfarande katolska lärosatser och vidskepelser, hvilka i dessa stycken allmänt förekomma. Detta tyckes äfven framgå ur tillägget, att de "synas hafva haft meningen god," hvilket tillägg innebär liksom en ursäkt för de gamle mysterieförfattarne, de der icke vetat annorledes, utan skrifvit efter bästa förstånd. Då sålunda det enda, som yttras om de katolska dramernas författare, snarare är en ursäkt än en förebråelse, så ligger den tanken nära till hands, att denna komedi skulle snarare kunna hafva flutit ur den milde och fridsamme Laurentii penna än ur Olai, hvilken sednare, nitisk och häftig, ingalunda med så mycken försonlighet talade om de med honom olika tänkande. Vi lägga ingen vidare vikt vid denna förmodan; men då den under läsningen af stycket ovilkorligen trängt sig på oss, hafva vi ansett oss böra framställa den, och det så mycket mera, som äfven Laurentius var skald, såsom hans psalmer bevisa, äfven han var en mästare i språkbehandlingen, och i "Kyrko-Ordningen" af 1571 ifrar han nitiskt för modersmålets renhet. Att en af bröderna Petri skrifvit denna komedi, derpå finna vi i språkets behandling ett svårvederläggligt bevis. De exempel, man hade från Wittenberg, hade ju dessutom lärt dem, att den protestantiske läraren både kunde och borde äfven genom detta medel söka verka på församlingen.

Har denna komedi uppförts eller är den endast utgifven som uppbyggelseskrift? I förordet vänder sig författaren uttryckligen till läsaren, ty det är blott för läsaren skrifvet; men epilogen talar på två ställen om "vårt spel." Möjligen är den skrifven och tryckt för att vid de lärda skolorna en protestantisk andlig komedi skulle finnas att tillgå, då man der önskade uppföra något skådespel. Men vi vilja dock påminna om, att i tyska litteraturen ingalunda alla de dikter, som hade skådespelsform, voro bestämda eller egnade för att uppföras. Många af

dessa humanisternas dramer hade endast till ändamål att vara en "nyttig, fruktbar och lustig lektyr" ³⁷⁾).

Tobie Comedia visar oss det bibliska skoldramat i dess renaste form och står i detta hänseende ensamt i vår litteratur. Se vi nu på de stycken, som hafva största yttre likheten med detta drama, så äro de Josephi historia och Konungh Davidhz Historia, båda skrifna af en och samma författare. Ehuru öfver femtio år yngre än Tobie Comedia och tryckta det ena 1601 och det andra 1604, sluta de sig dock närmast till detta drama. Liksom det hafva de väl akt-, men ingen scen-indelning, de följa troget bibeltexten och afvika derifrån endast i tillfälligheter, och detta sällan. Vi upptaga dem därför i detta sammanhang. Under en tid, då utvecklingen icke gick med ångkraft, som i våra dagar, har icke heller en tidrymd af 50 år så stor omgestaltande betydelse, så mycket mindre som under tiden de religiösa frågorna behöllo sin vikt som tidehvarfvets hufvudfrågor, och samma åsigter om undervisning, litteratur och dramatisk konst fortfarande förblefvo herrskande.

Äfven författaren till dessa båda komedier känner man ej med visshet. "Konungh Davidhz Historia," tryckt 1604, innehåller en tillegnan till kronprinsen Gustaf Adolf, hvaruti säges, att emedan denne vid riksdagen i Linköping år 1600 och nu i Norrköping i Mars år 1604 blifvit af riksens Ständer utkorad och hyllad till Sveriges Rikes tillkommande regerande konung... "Så haffver iagh, A. N. Herre och Furste, vthi all vnderdånighet, tilwent ett litet arbete, at utsättia på rijm, Historiam Josephi och Historiam Dawidis...." Undertecknad: "E. F. N. Ödhmiuke och vnderdånighe vndersåte T. G." — Man finner deraf, att båda dramerna hafva till författare en T. G.; men hvilket namn, som döljer sig bakom dessa initialer, känner man icke med visshet. Wieselgrens lifliga inbillningskraft

³⁷⁾ Schletterer, s. o. s. 31 o. 169.

har sökt fylla luckan; han föreslår: "Thorstenius Gothus eller Thomas Gothus, katechesöfversättaren från 1551;" men Klemming gör dervid den enkla anmärkning, att dessa "2:ne män, så vidt bekant är, aldrig funnits till, åtminstone i den lärda verlden." Sjelf har Klemming uppställt en annan förmodan, som åtminstone afser en person, hvilken verkligen har existerat. Med anledning deraf, att i dedikationen omtalas riksdagarna i Linköping och Norrköping, har K. förmodat, att författaren varit närvarande vid dessa båda riksdagar, och han har bland de andliga, som under-tecknat dessa mötens beslut, funnit en T. G. i Thomas Petri Gevaliensis. Denne blef af hertig Carl d. 18 Dec. 1584 utnämnd till rector scholæ i Carlstad, blef kyrkoherde i Wingåker år 1590, underskref som sådan Upsala mötes beslut 1593 och dog 1605. Under åtskilliga handlingar skrifver han sig Tomas Petri i Wingåker eller Tomas G. P. Wing.; men 1604 utelemnar han slägtnamnet och skrifver sig Thomas G. Wing. Han har äfven författat en "Catechismus," som i handskrift finnes på universitetsbiblioteket i Upsala. Till större sannolikhet med afseende på författaren kan man väl numera näppeligen komma; men hvem det än är, synnerligen stor förtjenst har han icke inlagt genom sina komedier ³⁸).

"Josephi Historia, Nylighen uthsat på Rijm, Psalm 119." Den är tryckt i Rostock 1601, sedan upplagd 1609, 1631, 1642 och sednast af Klemming utgifven 1849. Wieselgren förmodar den vara en öfversättning af Josephus i Schonei Terentius Christianus, men alldeles utan skäl, som en jämförelse genast visar.

Denna komedi framställer biblens berättelse om Josef, men i sammanträngd form, hvilket dock icke hindrar, att ett eller annat samtal uttänjes utöfver biblens framställning. Några moraliska betraktelser eller någon ut-

---

³⁸) Wieselgren, s. o. III. s. 486. Klemming, Företal till Josephi Historia. Sthlm. 1849. s. IV—V.

läggning af bibelordet förekommer icke; det har synts författaren nog att låta den heliga historien tala för sig sjelf. Men epilogen eller, som den äfven här kallas, "Beslutet" innehåller dock som vanligt den moraliska tillämpningen. Vi hafva här den torra rimmade bibelberättelsen, afklädd äfven den poesi, som den har i originalet, och ingalunda med den färdighet omsatt i knitteln, som förhållandet var i Tobie Comedia. Bibeltrohet är väl äfven här eftersträfvad; men både i anordningen och utförandet af de enskilda delarna visar sig någon godtycklighet, och stundom afviker förf. utan alla skäl från texten. Väl har någon gång rimmöd varit orsaken till afvikelsen, såsom då Josef berättar:

"Jagh drömde och så, at Sol, Måna och stjernor
The wore alla mine tärnor;"

i stället för att enligt biblen säga, att solen, månen och elfva stjernor bugade sig för honom. Men på andra ställen är det omöjligt att finna någon förklaringsgrund, såsom då förf. låter Ruben och Judas byta roller i den scen, då Josef kommer till sina bröder på marken, så att Ruben föreslår att mörda honom och Judas varnar för blodutgjutelse, då verkliga förhållandet var ett motsatt. Så mycket besynnerligare förefaller detta, som förf. i 6:te akten sjelf glömt denna omkastning och der i öfverensstämmelse med biblen låter Ruben säga:

"Men thet kommer nu igen thet iagh sade,
Tå j Joseph j gropen ladhe,
Efter j tå giorde then onda gerningh.
Ty löper nu så wåår tärningh,
At wij skola böta hans lijf igen."

Om denna ändring skulle hafva sin grund i förbiseende eller glömska, så aflägger deremot en annan ändring ett slående bevis på förf:s fullkomliga obekantskap med allt, som till motivering hörer. Då Josef enligt biblens berättelse först uttyder munsänkens dröm, och bagaren, "då han såg att uttydningen var god," beder Josef äfven

tyda hans dröm; så låter förf. till Josephi historia drömmarnes uttydning gå i omvänd ordning och ställer den drömmen först, hvilken uttydes som olycklig.

Man finner lätt af dessa och dylika omständigheter, att man här har för sig en förmåga, vida underlägsen förf. till Tobie Comedia; men i ett afseende öfverensstämma de dock: i allvar, vördnad för ämnet och i den sedliga takt, som förråder sig i skildrandet af de scener, som äro af någon slipprig beskaffenhet. Intet ohöfviskt eller groft ord, intet skämt förekommer i detta stycke. Men då det här är en svagare hand, som tagit fatt om ämnet, och versbehandlingens svårigheter äro i mindre mån öfvervunna, så påträffas här rena plattheter och ofrivilligt löjliga ställen, hvartill inga motstycken i den äldre komedien kunna uppsökas. Då t. ex. Judas kommer till Jakob för att berätta om Josefs död, inleder han sitt tal med denna hälsning:

”Sitt j fridh, min käre Fadher!”

och härpå svarar Jakob:

”Jagh bliffuer nu alzintet gladher.”

Josef anbefaller sig hos munsken med följande ord:

”Kan tu migh hielpa, förgät thet icke,
Et ordh kan beställt til pricke.”

Sedan Faraos låtit om Josef utropa: ”thenne är landens fader,” betraktar förf. detta som en Josefs titel, hvarföre ock konungen begagnar den hvarje gång han tilltalar Josef. Då han t. ex. frågar honom, om landet Gosen är passande boningsort för Jakob och hans söner, säger han:

”Gosen menar jagh thet landet må vara,
Eller hvadh will Landzens fadher svara?”

I öfrigt är äfven Josephi historia mera episk än dramatisk, och det af samma skäl, som vi nyss anförde. Tid och rum äro om möjligt ännu mera obesväradt behandlade än i Tobie Comedia. Långa tiderymder, ja betydliga

landsträckor läggas till rygga under det ett par personer samtala; ja än mer, under det samma person talar, förflyta hastigt och lustigt flera dagar. Då Josef befallt vaktmästaren sätta hans bröder i fängelse och hålla dem der tre dagar, ger han omedelbart derpå befallning till fogden och redesvennen att lägga korn och penningar i deras säckar och låta bröderna resa hem. Tre dagar förflyta sålunda under det han talar.

Att sjelf uppfinna några scener, sådana som de, hvarmed Tobie Comedia börjar, det tilltror sig författaren icke, och gör han någon gång försök dertill, så äro de af följande oskyldiga art:

Joseph. "Käre Fadher iagh gåår nu åstadh
Och wil beställt, som tu migh badh.

Hic errat in solitudine, och honom möter een bondhe.

Min käre wen, hör migh itt ordh,
Wijss migh rätte wäghen til min Fadhers hiordh.

Rusticus. Thenna wäghen skal tu rätt framgåå,
Ingen annan wägh tu pass uppå.

Joseph. Faar wel min wen, iagh tackar tigh,
At tu rättan wägh wijste migh.

Rusticus. Faar och tu wäl min wen så from,
Rätt nu han på wäghen kom.
Ty gåår iagh min koss j fagre wädher,
Så gladeligh iagh een wijsa quädher:
Duffuan sitter på Lilie quist, gudh rådhe,
Hon siunger så fagert om Jesu Christ.
Men Gudh giffue oss sina nådher."

Denna scen är märklig af dubbel anledning, dels emedan den visa, som bonden sjunger, då han aflägsnar sig, utgör de första raderna af en bekant folkvisa, och vi sålunda här för första gången i vårt svenska drama påträffa en i skådespelet inflätad visa, dels hafva vi också i denna scen det första, visserligen högst menlösa spåret i vår dramatik af det sedan så öfliga bruket att infläta bondsce-ner i skådespelen ³⁹⁾.

³⁹⁾ Wieselgren, s. o. I. s. 73, anför denna visas upptagande i ett bibeldrama som ett bevis på att folkvisor begagnats till enskilt

Språket är på långt när icke så vårdadt och har ej den klang, som i Tobie Comedia, ehuru det ännu jemförelsevis är ganska rent; men versen är ojemn och knaggig och rimmen ofta falska. På en enda sida påträffas följande rim: "giffver — leffver," "natt — fåt," "begärtdt — wärddh," "gåår — waar," "sägher — trägen" m. m.

Stycket är indeladt i sju akter. I första akten berättar Josef sina drömmar, blir af fadren sänd till bröderna i marken och af dem såld till en köpman. I andra akten blir Josef af köpmannen såld till Potifar, frestad af dennes hustru och kastad i fängelse. I tredje akten uttyder han munskänkens och bagarens drömmar. Hvardera af dessa akter upptaga blott något öfver tre sidor. I fjerde akten uttyder Josef Faraos dröm och blir upphöjd till "Landzens Fadher." I femte akten skickar Jakob sina söner till Egypten efter säd, och deras första möte med Josef samt hemresan framställes. I sjette akten redogöra sönerna för sin resa och sändas för andra gången till Egypten; äfventyret med den undanstuckna skålen framställes och Josef ger sig tillkänna. I denna akt försiggår den oundgängliga måltiden. I sjunde akten framförer Ruben Josefs hälsning till den gamle fadren, som far till Egypten och får med de sina bosätta sig i landet Gosen. — Förf. har sålunda rättat sin aktindelning efter hufvudhändelserna i Josefs historia.

Som prof meddela vi andra akten; den visar författaren från hans mera prisvärda sidor. Med en viss finhet är förhållandet emellan Josef och Potifars hustru framställd; det är också det enda ställe, hvarest man finner en skymt af karakteristik.

II. ACTVS.

Köpmannen til Potiphar.

Stat j fridh min Herre mildh,
 Jagh bedher tu wille höra til,
 Jagh hafuer här een wngl dräng,
 Som wäl kan tiena widh tijn Sängh,

---

andakt, emedan den eljest vore här illa använd. Men det har tydligen icke varit författarens mening, att bonden här skulle hålla en andaktstund, utan, som alltid i dylika bondscener, har förf. velat måla efter naturen och låtit derföre bonden till underlättande af vandrigen stämma upp en folkvisa, hvarvid han då valt en, som något stämde med styckets religiösa ton och derjemte var för alla bekant, hvarföre ock endast de tre första raderna sjungas. I andra delen s. 225 låter W. Josef vara den, som sjunger visan. Och Dietrichson har i "Læredigtet" s. 80 den uppgift, att denna visa sjunges i ett af Prytz's dramer, men lemnar visligen osagdt i hvilket.

- Then vpredha och kammaren Sopa,
 Och sädhan lagha alt wäl tilhopa,
 Han är och så bådhe snäll och wijs,
 Och tienar hos tigh myckin prijs.
 Wil tu migh een summa penningar giffua,
 Så skal han strax hoss tigh bliffua.
- Potiphar. Drängen är Smuck, wäl skapat och så,
 Jagh giffuer för honom penningar två,
 Här haffuer tu och samma skat.
 Faar ther medh wäl, och haff godh natt.
- Mercator. Faar och tu wäl min Herre godh,
 Gudh giffue honom altijdh itt fritt modh.
- Potiphar til Joseph. Jagh fåår tigh Nycklar til hwsen all,
 Een sådana befalningh tu haffua skall,
 At ställa och laga som tu kan bäst,
 Men achta hwadh iagh befaller ther näst,
 Alt thet iagh haffuer, är j titt wäldh,
 Men j itt schal tu haffua återhåldh,
 Min Hustru skal tu intet sköta,
 Ehwar hon tigh j huset möter,
 Ty lagha nu thet bästa tu kan,
 Migh hoppes at tu wäl bliffuer Man.
- Potiphars Hustru. Joseph, tu äst min Herres egen dreng,
 Som altidh tienar widh hans Säng.
 Och ther til gör hwadh han tigh bedher,
 Och äst from j alla tina sedher,
 Itt skal tu och göra migh til wilie,
 För än wij skole nu åtskilies.
 Min wilie skal tu strax göre,
 Thet skal ingen spörie eller höre.
- Joseph. Ney, käre Frw, haff thetta fördragh,
 Ty sådant är emot Gudz lagh,
 Min Herre haffuer förbudit migh thet göra.
 Hwilcket migh böör achta och höra.
 Hwadh eljest honom kan komma til fromma,
 Thet böör migh altijdh effter komma.
 Men thetta kan iagh ingalunda göra.
- Frwn. Tå skal tin Skalck j tornet föras,
 Hai, hai, här är een skalck inne,
 Som migh wil wåltagha arme qwinne,
 Löp min pigha, bedh min Herre komma,
 Thet skal skee tigh til ingen fromma.
- Pighan. Min Herre kommen medh een hast
 Til min Frw, som ropar så fast.

- Frwn. Ach min Herre, migh är öffuerwäldh skedt
 Aff honom, som tu haffuer mykit got betet,
 Then fremlingh, tu haffuer sat öffuer titt hwss,
 Kom til migh och hade gåt rwss,
 Och wille migh skemma, min ära förkränckia,
 Kan tu min Herre wäl betänckia,
 At han får skam, som han haffuer förtient.
- Potiphar. Min hustru, thet skal bliffua honom Lönt,
 Jagh skal honom j fängelset kasta,
 Mine tienare, låther idher hasta,
 Och förer honom j fängelset in,
 Aldrigh skal han komma för öghon min.
- Domina. Min Herre iagh haffuer sant påstå,
 Sin mantel kastade han sigh ifrå,
 Ty när iagh ropade, gaff han til flycht,
 Snarligh hadhe iagh dören lycht.
- Potiphar. Min hustru giff tigh til fridz, han skal få skam.
- Domina Gudh signe tigh min käre Man,
 Som sådana skalkar straffua låther,
 Migh til tröst, som så mykit gråther.

I förspråket berättas i korthet styckets innehåll. "Beslutet" framställer på ett kraftigt och bevekande sätt styckets lärdomar och andas en varm och oskrymtad religiös känsla.

Klemming anmärker, att man har en tysk komedi om Josef af en annan T. G. eller Thiebolt Gart, Strassburg 1540, samt en fransk Joseph le Chaste af U. de Montreux, tryckt i Rouen samma år som den svenska. Ingenera är dock original till den svenska, hvilken "är allt för enkel att hafva någon annan förebild än biblen." En latinsk Joseph af Corn. Crocus finnes tryckt redan 1586, en annan af Macropedius 1544, en tredje af A. Dietherus 1547, en fjerde af Æg. Hunnius 15..; dessutom minst lika många tyska ⁴⁰⁾.

"Konungh Davidhz Historia ifrån thet han bleff smordh til Konungh i Betlehem aff Propheten Samuel, in til thes han kom igen til Je-

⁴⁰⁾ Klemming, Sv. Dr. Lit. s. 11.

rusalem, sedhan Absalon dödher vaar. Nylighen uthsat på Rijm. Lustigh at Läsa. Ps. 119. v. 9—11." Detta T. G:s andra skådespel är tryckt i Stockholm af Anund Olufson 1604 och åter upplagdt Sthlm 1650. Det är, som ofvan blifvit nämndt, tillegnadt kronprinsen Gustaf Adolf, och på den nyttiga lärdom, han af detta skulle hämta, syftar det på titelbladet anförda bibelstället.

Var Josephi historia i många stycken underlägsen Tobie Comedia, så är denna betydligt sämre än båda. Båda de förra bildade dock ett genom sjelfva ämnets art afrundadt helt, och om än framställningen var mera episk än dramatisk, så sammanhöllos dock de skildrade händelserna af en enda grundtanke. Tobie Comedia visade huru Heran väl kan hårdt pröfva de sina, men dock aldrig öfvergifver dem, endast de lita till honom, och innehållet af Josephi Historia uttalas af Josef i orden: "I tänkten ondt öfver mig, men Gud hafver vändt det till godo." Någon sådan ledande hufvudtanke söker man fåfängt i Konungh Davidhz Historia. Der framställas de märkligaste händelser i Davids lif under den tiderymd, som titlen angifver, och det så, att enhvar af dessa händelser affärdas med ett par repliker, växlade emellan de handlande personerna. Hvad som icke får rum i samtalet, det anföres på prosa emellan versarna på följande sätt: "Saul satte Davidh öfver krigsfolket och han var Säul och folken myckit täcker," eller: "Joab låther blåsa i basunen och kallar folket tillbaka, ty han vill skona folket. 2 Sam. 18 v.", eller "Så bleff tå Absalons graff een djup grop och en steen uppå."

Af dramat finnes intet annat än samtalsformen, och icke ens den är dramatisk, ty de talande personerna vilja hvarandra ingenting, de stå der blott för att läsa upp rimmade omskrifningar af några bibelvers. Det hela fyller sålunda icke ens de måttligaste anspråk på ett drama; det är blott några lösbrutna bitar ur Samuels bok, be-

rättade i dialogform. Som ett prof meddela vi historien om David och Bathseba:

"(Här sänder Davidh bodh effter Uria hustru.)

Davidh (til
Uria). Uria, ståår thet wäll medh Joab til?
Uria. Ja, Herre Konungh som han sjelff wil.
Davidh. Tagh thetta bref försan
Och få Joab thet i sijn egen hand.
Uria. Här haffuer tu konungens breff
Som han medh sin egen handh skreff.
Joabs
bodh (til Ty fienderna fingho öfver handen,
Konun- Och myckit aff vårt folk är fallet
ghen). Som fremst i spetsen haffva hollit.
Så ähr och Uria dödh medh,
Och tina nästa tienare sammaledh.

Betzabe bleff Davidhz hustru och thet misshagad Herranom.

Nathan. Jagh sägher tigh konungh tidende ny,
Två män bodde uthi en by," o. s. v.

I denna stil är hela stycket hållet. Språk och vers-behandling äro nästan sämre än i Josephi Historia. Scenindelning finnes icke, ja knappast ens någon aktindelning. Nederst på 15:de sidan står "Actus I samuel 16;" sju sidor derefter står "Actus II," och efter ytterligare sex sidor står nederst på sidan "Actus III;" men på de återstående 50 sidorna finnes intet ord som tyder på indelning i akter. Det är i sjelfva verket också temligen öfverflödigt; ty på hvar eller hvarannan sida hade en ny akt behöfts. Vi anse onödigt att utförligt redogöra för styckets innehåll.

Prologen utgår från den uppfattning, att David är en "figur" till Kristus, och anställer i 90 vers en jemförelse emellan båda af följande art:

Dawidh war födder i Bethlehem förwist,
Sammaledes Messias, Herren Jesus Christ.
Dawidh war en fårherde, iagh säija må,
Christus then goda herden och så.

Dawidh hadhe sijn staff j sijn hand,
 Christus hade laghen iagh säger för så,
 Dawidh hade Harpan, som hadhe gott klangh,
 Christus Ewangelium, som klingar i al Landh, o. s. v.

Epilogen uttalar som lärdom, att hålla öfverheten i ära och bevisa lekamliga fäder all heder, hvarpå uppräknas en mängd exempel på så väl goda som elaka barn. Exempel hämtas icke blott ur biblen, utan äfven ur hedniska historien, såsom Cimon's dotter; ja, det anföres äfven en spanjor i Taletho, som ville dö för sin far.

Kanske har denna historia på sin tid varit "lustig att läsa," som titlen säger; men deremot torde den icke hafva varit möjlig att uppföra. Att den är ämnad för läsning synes ock deraf, att till densamma finnas bifogade tvenne visor, en morgon- och en afton-visa "på den thonen: "All Christenhet betänck"."

Alla de tre skådespel, dem vi nu betraktat, hafva, om ock med en eller annan obetydlig afvikelse, dock temligen troget hållit sig till bibelordet och blott åsyftat att i en ny form framställa den bibliska berättelsen. Det kan därför med skäl ifrågasättas, om de varit skrifna för scenen eller om de icke snarare varit en slags andaktsböcker.

Vi öfvergå nu till ett par dramer från samma tid, hvilka äfven hämtat sina ämnen från biblen, men hvilka dock med bibehållande af den allvarliga religiösa stämningen mera fritt behandlat dem. Författarna söka på egen hand fortdikta i biblens anda, hvadan dessa stycken ännu mera än det stränga bibeldramat påminna om mysterierna.

Så är förhållandet med: "De Creatione Mundi" eller "Om Meniskiones skapelse och hennes Fall. Enn lithen Tractat upå rijm." Den finnes i handskrift på kgl. biblioteket i Stockholm och påträffas jemte "Be-lial" och "Holofernis och Judiths comedia" uti ett samlingsband från år 1599⁴¹⁾. Emedan detta band tillhört riks-

⁴¹⁾ Styckets öfverskrift är De Creatione Mundi, men i bokens innehållsregister finnes det upptaget under den svenska titlen.

antiquarien Martin Aschaneus, antager Hammarsköld, att alla dessa stycken skulle vara af honom författade. Men egande-rätt är ej att förblanda med författare-rätten till ett arbete, och innan bättre bevis för Aschanei författarskap kan företes, måste det derföre fränkännas honom; och det så mycket snarare, som dessa stycken svårligen kunna hafva samma författare. "Om Meniskiones Skapelse och hennes Fall" har jemte "Belial" af Klemming blifvit utgifvet 1864 ⁴²⁾. Stycket saknar icke allenast scen- utan äfven akt-indelning; men utaf den genom Aschaneus gjorda an-teckningen: "Agerat" synes, att det blifvit uppfördt. För öfrigt har det både prolog och epilog.

Sedan författaren i prologen anropat Gud om hjälp och tröst, utbeder han sig åhörarnes uppmärksamhet och berättar om Lucifers öde, huru Herran satte honom öfver nio englar, och huru han der-öfver så högmodades, att han tog sin plats på en högan stol och trodde sig mächtig som Gud, hvarföre ock Gud nedstörtade honom till helvetet med all hans anhang;

"Jag säger idher sant och icke löghn,
The fulle som regn i nijo dygn."

Först derefter förtäljes hvad som utgör "tractatens" innehåll, huru Gud skapa de menniskorna till att lefva och vara visa samt efter döden uppfylla det rum, "som änglarna utaf föllo," men huru Lucifer förskapade sig till en "pigha" och förledde menniskorna till synd, hvaraf vållades deras utstötande ur paradiset och Guds straffdom öfver dem.

Innehållet är följande:

Gud ger englarna tillkänna, att han vill skapa menniskan, hvarpå englarna svara:

"Alt titt tall thet bliffua stadhfäst,
Igenom tinom ordom alrabääst."

Sedan skapar Gud mannen med dessa ord: "Statt upp Adam, tu förste mann," och han gifver honom och hans efterkommande kropp, själ, anda, dejelig skapelse, lif och sinne m. m. Hans tal slutar sålunda:

"Thet giffuer iagh tigh, min käre vänn,
Migh hoppas, tu löner migh vell igen."

⁴²⁾ Två hittills outgifna Svenska Mystérer. Stockholm 1864.

Sedan Adam tackat Gud, tillkännagifver Gud för englarna, att han vill skapa qvinnan.

Englarna svara Herran ungefär på samma sätt som vid mannens skapelse, och Gud visar qvinnan för Adam, sätter dem båda i paradiset, men förbjuder Adam smaka frukten af "thet lilla örtaträa." Adam lofvar att ej öfverträda förbudet och på hans uppmaning gifver Eva samma löfte.

Nu uppträder djefvulen till öfverläggning med sina stallbröder. Sedan han påminnt om sitt högmod och deraf föranledda fall, omtalar han, att han hört berättas, det Gud skapat alla kreatur samt Adam och Eva och gifvit dem stor ära, ja större än han och de öfriga fallne englarna fordom hade; dock hoppas han att detta oakadt kunna bringa dem på fall. En af djeflarna menar, att det väl vore ett godt dagsverke att kunna bedraga människorna och en hugsvalelse att få dem nedstörtade i helvetet; men han fruktar att detta dåd endast skall förvärra djeflarnas egen belägenhet. Öfver detta tal vredgas Lucifer och bjuder honom hellre tiga än tala så; i stället bjuder han Belsebub yttra sig, ty "tu äst gammal, wis och from." Belsebub hoppas nog hitta på råd.

"Thet var fordom iag till skola gick,
At iag tenna skalkalärdom fick."

Nu önskar han veta, om Gud förbjudit människorna något, ty då skulle han nog lyckas att besvika dem.

"Skulle iag en konst för päningar köpa
Och 7 par skoo sunderlöpa."

En anledning till hopp om lycklig utgång hämtar han derur, att han får att göra med en qvinna. Lucifer prisar Belsebub som en förträfflig rådgifvare, och sedan det blifvit upplyst, att Gud förbjudit människorna äta af det enda trädets frukt, beslutar Belsebub att omskapa sig till en piga och går så till Eva. Han tilltalar henne sålunda:

— — — — "tu ädle quinna,	Alla stiärnor och planeter måtte
Hvar kan man tin like finna.	Tigh altid lyda och effter sättia
Tu äst nu skapat mykyt klår,	För thin skapelse och vanhett,
Såsom then sol offuer himme-	Jag säger tigh thet tu sjelff vett.
len går.	Tu äst nu veldigh i paradis hus,
	Tymå tu heta verdsens ljus" m. m.

Sedan omtalar han den förbudna fruktens egenskaper, hvarvid han bland annat lägger vikt vid, att Eva skall få heta fru och Adam bära "konungs namn." Eva lyder uppmaningen att smaka på frukten och ropar glad på Adam:

”Adam, Adam, hvar äst tu nu,
 Som Gud ähr jag bliffvin en mecktig fru.
 Jagh haffuer ättit aff trädzens fruct,
 Aff huilket som gånger all godh luckt.
 Thett är söött och icke surt,
 Jag haffuer thet både smakat och sport.”

Adam lockas att äfven smaka på frukten, men knappt har han ätit, förr än han ångrar sig och klagar att skaparen vore dem vred; han förebrår Eva, att hon förvillat honom och råder till att gömma sig. Nu kommer englen och förkunnar dem Guds vrede; Herren ropar fram Adam; denne skyllar på Eva, men Gud svarar:

”te som tillstädia och te som bryta,
 te skolla alla ena pina niuta.”

Derefter uttalar Gud de i biblen omtalade straffdomar öfver mannen, qvinnan och ormen (ty här som i biblen talas om en orm och ej längre om en piga). Englen kör sedan Adam och Eva ut ur paradiset:

”Gack nu aff thenne borgh,
 Uti verden tigh berga med sorgh.
 Här haffuer tu spadän till att gräffua,
 Och tu räckén till at spinna och väfua.”

Med följande klagan af Adam slutas stycket:

All min glädie ähr nu förkastat,
 hade iagh heller then dagen fastat,
 Än iagh ätt thet äplet, tå hade iagh varit from,
 Och aldrigh kommit för then strenge dom.
 Jagh hade tå bliffuit klock och vis,
 Och fåt euigh glädie i paradís.
 Nu skal iag och all min affödo
 för mina misgärningar haffua mödo.
 plöia, harffua, hugga och graffua
 och aldrigh roo eller lisa haffua.
 Min hustru skall med sorgh föda sin barn,
 förty wij kommom i diäffuulzens garn.
 All jorden för min brott umgeller nödh
 Med helvetes pina och hårdän dödh.
 Ty tager iagh migh nu tenna spada
 Och gonger nu bort och begynner graffua.
 Eva tagh både räck och ten
 Och sät honom emillän tin ben.
 Spin och väff både dagh och nat,
 bruka tig fast, var icke lat.
 Om wij wår födo skolom fåå,
 arbete få wij ey vara ifrå.”

Hammarsköld anser detta stycke snarare för hvad tyskarna kalla "Ein Schwank," än ett ordentligt skådespel⁴³). Men hvad tyskarna kalla "Schwank," är, som sjelfva namnet ger tillkänna, af burleskt-komiskt innehåll, hvilket deremot ej träffar in på denna dikt. Ty att Gud fader i en skolmästareton tilltalar englar och menniskor, att Belsebub talar om att köpa konster för penningar eller att slita ut skor, att Eva finner fru-titeln så lockande, detta allt är endast yttringar af en menlös naivitet, som på skapelse-tiden använder den egna tidsålderns begrepp och föreställningar, utan att detta förfallit hvarken författaren eller åskådarna på ringaste sätt stötande eller ens underligt. Af hela styckets hållning synes tydligt, att med dessa enskiltheter ingen komisk verkan var åsyftad. Man har genom detta behandlingssätt endast sökt att gifva ämnet en för åskådarna mera förtrolig och lättfattlig form. Med samma naiva bekymmerslöshet talas i slutet om ormen såsom den der förledt menniskorna, oaktadt djefvulen i frestelsescenen uppträder som piga, förmodligen emedan det lät sig svårligen göra att på scenen framställa ormen. Att icke Meniskiones Skapelse och hennes Fall är ett ordentligt skådespel, kunna vi deremot gerna medgifva Hammarsköld. Det synes nästan snarare som början af något jul- eller påsk-mysterium från sednare medeltiden; och Lucifers samtal med de onda englarna påminner mycket om motsvarande djefvulsscener i så väl de tyska, som de franska mysterierna, ehuru denna scen icke här är hål- len i den grofva ton, som uti de franska skådespelen var den vanliga. Vi vilja dock ej med bestämdhet påstå, att detta stycke verkligen utgör ett fragment af ett större helt; det kan ju möjligen af en författare under reformationstiden vara behandladt som ett helt för sig; men det mönster författaren följt är omisskänneligt mysteriernas framställning af samma sak. Att icke språk och versbild-

---

⁴³) Sv. Witt. s. 60.

ning höra till de bättre under denna period, finner man lätt af de meddelade utdragen. Klemming anser sannolikt, att så väl detta stycke som "Holofernes och Judith" blifvit uppförda i Upsala under Aschanei studenttid 1570 --1580.

Öfverensstämmande med denna dikt så väl i den religiösa grundtonen, som i den friare behandlingen af det bibliska ämnet, men af mera poetisk förtjenst, är en för några år sedan funnen komedi, hvilken likaledes i handskrift förvaras på kgl. biblioteket i Stockholm och utgör ett bland de märkligaste dramatiska alster från denna tid. Den har till titel: "Jesus docet in Templo. Comedia in 3 Actibus." Det handskrifna exemplaret förekom hopbundet med tryckta religiösa skrifter af reformatorerna Laurentius Andræ och Olaus Petri från åren 1528 och 1529. Stilen visar äfven att handskriften är från 1500-talet. Att detta stycke blifvit uppfördt, torde kunna antagas för gifvet, åtminstone är det tydligen i denna afsigt författadt. Det är indeladt i tre akter, men ej i scener. Liksom det länge var brukligt i mysteriespele, så begagnas latinet för allt, som hör till det sceniska. Dessvärre felas ett blad i andra akten samt slutet af epilogen.

Prologen börjar som vanligt med en hälsning till åskådarna i Guds namn:

"Guds godhe gunst och stora nådhe
 Önsker iagh eder bådhe höge och låghe.
 Ther näst bådhe unge och gamble,
 pigor och drenger hvat Gud monde församble.
 Bidiandes allom hvar vid sitt nampn,
 Effter iagh icke allom nempna kan,
 Att j wilen giffua här på acht,
 Hvat som för edher warder sacht."

Sedan angifves styckets innehåll.

Första akten. Josef ber Gud bevara hus och hem under hans frånvaro samt uppmanar Maria att väl läsa alla dörrar, hvilken uppmaning hon också efterkommer. Fränderna — Cognatus och hans hustru, — komma och bedja att få göra Josef sällskap på

resan, och genom Josef underrättas man nu, att de samfält ernä begifva sig till påskahögtiden i Jerusalem för att offra. Han frågar sonen:

"Jesus, kiäre barn, orkar tu gåå?
Jagh redz huru tu thenna wäg förmåå."

Men Jesus förklarar sig vara unger och lätt och begagnar tillfället att fråga fadren, hvad denna högtid mände innebära. Josef upplyser då, att judarna hafva tre högtider, påsk, pingst och löfhyddohögtiden, samt förklarar för honom påskens betydelse. Jesus anmärker:

"Doch kan them påscha een annan wäg ländha,
een annan påscha, som medh tijdha kan händha;
Men till att dömma j thenna saack,
är iagh fast kleen och alt för swagh."

Josef fortsätter att förklara betydelsen af löfhyddohögtiden och pingsten, och åter anmärker Jesus:

"Thena pingesdagh är en figur
Till en annan pingesdagh både reen och puur,
Then icke är så förskräckeligh,
uthan haffuer frögd och glede medh sigh."

Cognatus Vicinus kan ej undertrycka sin förvåning öfver Josefs lärdom, men, än större förundran hyser han öfver barnets klokhet och förnuft i all ödmjuk ära och tukt. Emellertid äro de framkomna. Cognatus frågar efter herberge.

Joseph. Jagh haffuer här en frendhe mijn,
Tijt wele wij nu draga inn,
Så lānghe wij skiftom wår klāder om.
Kommer här in, här är gott rum.
Maria haffuer tro och offer medh,
The oss bör giöra effter lagsens sedh.

Maria. Här äre turturduffuer två,
Effter thet wårt landh icke meer förmå.

Joseph. Nu weland, j Jesu Herrans nampn,
Wij wele them bära till altaret fram.
Gudh låther thet behaga sigh,
Och anamma wårt offer teckeligh.

Cognatus Hustru, när Joseph och iagh wi komma igen
(uxori suæ). Frå altaret, tu war icke seen,
Tu gack sampt med Mariam fram
Och offra tina gåffua i herrana nampn.

- Uxor Cognati (till Maria). Här wele wij icke så lenghe ståå
Och vår tidh giffue acht uppå.
Stijgh nu fram, kiera frenka min
Och lägh på altaret gåffua tin.
- Joseph (flectens genua, percutiens pectus suum). Gudh, som see oss nådeligh till,
Han ware oss godh, barmhertigh och mill,
Han ware och wårom barnom kier,
Som stå nu för hans ansichte här.
- Sacardos (dans benedictum). I män och quinnor aff Isræl,
Gudh beware edher både häl och wäl.
Han upplijse sitt ansichte öffuer edher,
Welsigne edher oeh giffue edher freder.
- Joseph. Gudh ske priis till ewigh tidh
För thenna godhe påscha högtijdh.
Nu wele wij in i herberget gåå
Och draga oss andra kläder uppå.

Cognatus säger sig se, att Josef har att tala med någon, som till honom står i skuld och vill derföre gå före i vägen. Josef lofvar komma straxt efter och Cognatus gifver sig i väg, sägande:

- ”Joseph är stackot uppå sin kropp,
Ty han kan oss wäl hinna opp.
- Joseph. Farwäll frendhe godh och mildh!
Min lön tilgodhe, när Gudh han will.
Wij hafwom så länge töffwat här inne,
Wårt sällskap skal wij nejliga⁴⁴⁾ hinne.
- Maria. Beware oss Gudh, hvar är Jesus?
Inthe war han i werdsens hus.
Eller hvat säijen j min kiere man?
- Joseph. Jagh weet han är gången i vägen fram
Och är i sällskap medh vår frendha;
Ty han plägar alltid till honom lända.
- Maria. Gud giffue han måtte i sällskap wara,
Thå bär iagh för honom ingen fara.
Men iagh haffuer i mitt hierta ånger,
Rådhe thet Gudh huru thet gånger.
- Joseph. Tu törff icke giffue tigh så svåra,
Jagh weet han är framme hos wennerna wåra.
- Maria. Migh tyckes wij så sacht gåå,
Nu lät oss stijgha fastare påå.

⁴⁴⁾ Nejlige i betydelse af icke förekommer två gånger i detta stycke; men i de öfriga dramerna finna vi det ej. — De två första raderna i denna replik säger Josef till sin gäldenär, med hvilken han redan uppgjort sina affärer, de två andra till Maria.

Andra akten. Hic aperit templum, ubi sedet Christus disputans cum doctoribus. Doctor Decanus presidens ger tillkänna, att han sammankallat de skrifflärde, på det de skola afgöra, huruvida Messias redan är kommen eller om han ännu kan väntas. Sjelf är han benägen att antaga det förra och han påminner om Jakobs och Daniels profetior om honom. Primus Rabbi deremot finner saken mycket tvistig och anför Haggais ord (2: 7), att vid Messiae ankomst skall Gud röra himmel och jord, hafvet och det torra; då detta ej ännu skett, kan han ej vara kommen. Decanus erkänner sanningen deraf och manar till ytterligare forskning. Nu frågar Jesus, om det tillåtes honom att, fastän ett barn, få tala med i denna sak, och han upplyser, att för tolf år sedan rördes både himmel och jord; himmelen rördes, då englarna kommo neder "med en fart" och ropade öfverljudd: "Frälsaren är eder födder i dag," och då stjernan visade sig för de visa männen och ledde dem till Bethlehem. Decanus frågar, när då vatten och jord rördes, och Jesus svarar, att jorden rördes, då kejsarens bud om världens beskattning vid samma tid utgick, och enhver färdades till den stad, "tit han kleckter och båren war." Primus Rabbi blir förvånad öfver detta svar och vill veta, hvar Jesus gått i skola, och denne svarar, att han hvarken gått i skola eller ens känner en bokstaf, utan att han allena aktat till hvad hans föräldrar honom sagt. Nu reser sig secundus Rabbi och anför Malachie ord (3: 1), att Messias skulle med hast komma till templet; detta har icke skett, sålunda är han "nejjlige" kommen. Decanus menar detta vara ett viktigt inkast och vill höra Jesu tanke derom. Jesus säger, att sex veckor efter det englarna förkunnat frälsarens födelse, kom en ung qvinna med ett barn till templet, och han förtäljer, huru Simeon och Hanna vittnade om detta barnet. Primus Rabbi erinrar sig då, att Simeon, som var hans närskylda frände, med honom en gång derom talat, och secundus Rabbi har af Hanna, som var hans fränka, äfvenledes hört berättelsen om detta barn, ehuru han glömt det och först genom Jesu ord blifvit derom påmint. Tertius Rabbi, som hittills varit tyst, erinrar då derom, att Herodes låtit vid den tiden döda alla svenbarn inom 2 års ålder, och att sålunda äfven Messias måste vara dräpen. Detta yttrande nedslår allas förhoppningar och väcker en stark rörelse. Decanus ropar: "O we, O we! Messias är dock wisseligen dräpen;" primus Rabbi menar, att nu är allt hopp ute; secundus Rabbi frågar, huru det nu skall gå, då han är borta, som skulle befria från trældomen. Då tar Jesus till orda och visar, att omöjligen kan frälsaren hafva omkommit, innan han något utträtt; af sina föräldrar hade han hört, att barnet blifvit fördt till Egypten och der qvarstannat sju år, ända till dess Herodes vardt död, och han anför Oseas ord: "Af Egypto hafver jag kallat min son." Tertius Rabbi erkänner riktigheten häraf, men uttalar på samma

Och haffuer honom upptagit till Gif migh en uppenbarelse här-
 sigh, om,
 Efter iagh haffuer warit för- Hvar iagh skall sökia och finna
 sommeligh, min son."
 Och icke är werd att skytta ho-
 nom meer.

Ach Gudh, som mina tankar seer,

Josef, som ser templet åter öppet, anar, att Jesus är der inne och beslutar att söka honom der.

Tredje akten. Jesus hälsar doctores med

"Sitten i fridh j godhe män alle,
 Mina föräldrar wardhe mig hädankalla."

Så följer, efter biblen, Marie förebråelse och Jesu svar. Josef manar på att gå hem. Maria uttalar under hemvägen sin glädje öfver sonens återfinnande; och, som de med detsamma äro hemma, så yttrar Josef sin stora belåtenhet öfver att återse sitt hem och finna, att under frånvaron ingen olycka skett. Han ber Maria läsa upp dörren, och dermed slutar stycket.

Epilogen är till större delen borta.

Det är 10 versar af Lucae evangelium (kap. 2. v. 42—51), som lemnat uppräningen till detta stycke, och redan derigenom får det en annan karakter, än de bibeldramer, hvilka behandla innehållet af en hel bok i den heliga Skrift. Emedan här den bibliska berättelsen är så kort, lemnar den så mycket mera utrymme för författarens egen fantasi. Det har syntts honom lockande att kunna utfylla de enkla konturerna, hvarmed evangelisten tecknat denna tilldragelse ur Jesu ungdom, att kunna med en viss grad af sannolikhet framställa innehållet af detta samtal med de skriftlärde, om hvilket det i biblen blott heter, att Jesus hörde dem och frågade dem. Och liksom de gamla tyska målarna, då de rätt lefvat sig in uti och fullt gjort sig förtroliga med ett ämne ur den heliga historien, icke funno för dess återgifvande på duken några lämpligare former än dem, hvilka de hämtade från sin egen omgivning, så har ock författaren till denna komedi hämtat utur hvardagslifvet mönstret till de taflor, han här tecknat. Josef är en ordentlig husbonde, som ser väl till att dör-

rarna äro lästa, då han lemnar sitt hus; han är en god fader, som icke låter något tillfälle gå förloradt för att undervisa sin son. Vid offrandet i templet tillgår så som än i dag vid offrandet i en svensk landkyrka. Först gå männerna fram med sitt offer, så komma kvinnorna, sedan de först krusat om hvem som skall gå först, liksom här uxor Cognati och Maria; efter offringens slut läser presten välsignelsen öfver församlingen. Noggrannt angifves, att de resande först bytte om kläder, innan de gingo upp i templet, samt att de sedan återtogo sina reskläder. Samtalet i templet visar oss ett teologiskt kollegium från den tiden. Dekanus är ett mönster af höflichkeit, ty han finner allt, som säges, sannt och riktigt. Bisittarne, rabbinerna, öfverbjuda hvarandra i spetsfundighet. Dessa och dylika drag innebära ingenting nedsättande af ämnets helighet; de bevisa blott, att författaren inlagt hela sin själ i sitt ämne, men dermed äfven sina och sin tids föreställningar om de former, hvori verld och lif röra sig. Och han har deri gjort rätt. Fordran på historisk kostymtrohet i ett diktverk är beroende af bildningsgraden hos den allmänhet, för hvilken dikten är beräknad, beroende af den hos dem mer eller mindre utbredda kännedomen om förflutna tiders kulturförhållande. Och en publik, som ej tänker sig, att främmande folk kunna hafva afvikande seder och bruk, ser också helst, att ett från annat håll lånad ämne framställes i den bekanta inhemska drägten. Det är dock icke af någon beräkning författaren så målar. Han handlar på god tro; han har icke bättre förstått. Men hela dikten får derigenom ett obeskrifligt behag. Det är en varm trohjertad ton man i den förnimmer. Man ser, att författaren velat i det mest aktningsbjudande skick, han förmått, framställa de heliga personerna, på samma gång han icke velat träda sanningen för nära, utan velat troget skildra dem i de lefnadsvilkor, hvilka enligt biblen voro deras. Dermed kommer nästan af sig sjelf en bestämdare individualisering af diktens figurer. Så finna vi

här Josef och Maria temligen lefvande skildrade, likaså rabbinerna och deras dekanus; särskilt har det lyckats författaren att i skildringen af modrens ängslan allt ifrån det, hon märker sonens frånvaro, få fram ett och annat drag, som ej saknar natursanning och tyckes hämtadt ur hjertats djup. Rörande äro hennes sjelfförebåelser och den fromma resignation hon i sin sorg förråder, då hon fruktar, att Gud icke längre anser henne värdig att sköta barnet och derföre tagit det till sig. Det är ett af de mest poetiska ställen vi påträffat i de gamla dramerna.

Versbehandlingen är näst den i Tobie Comedia den bästa vi hittills funnit; rimen äro i allmänhet rena. — Huruvida stycket är en öfversättning våga vi ej afgöra; det synes oss ganska väl kunna vara original. Handskriften lemnar ingen ledning till upptäckande af författaren.

Ännu ett stycke hafva vi från detta århundrade i "Holofernis och Judiths Commædia opå Rijn i 5 Acter," hvilket finnes i handskrift uti Aschanei ofvan omtalade samlingsband på kgl. biblioteket, och hvilket derföre af Hammarsköld på redan anförda klena skäl blifvit tillskrifvet denne författare. Äfven "Holofernis och Judiths Commædia" har enligt Aschanei anteckning varit "Ageradt Ubsaliæ."

Detta stycke bildar en öfvergång emellan de stränga bibeldramerna från 1500-talet och de världsliga dramerna från följande århundradet. Liksom de äldre dramerna tager det nemligen en utförlig biblisk berättelse till ämne, följer troget den der angifna handlingens gång, utan att förbigå någon omständighet, som har en, om än aldrig så liten betydelse, samt innehåller många scener, i hvilka dialogen blott är en omskrifning af bibelordet. Men dess- emellan utmålās enskilda delar af berättelsen på fullkomligt fri hand med rent världslig hållning. I båda de två sist omhandlade styckena anlita författarne likaledes sin uppfinningsgåfva; men de hålla sig dock der noga inom den engång anslagna religiösa grundtonen, hvilket än mera

är förhållandet i de stränga bibeldramerna. Här återframskymtar tydligen den mera profana lusten att underhålla, och der texten erbjuder någon anledning, har författaren med ett omisskänneligt välbehag skildrat scener, som icke ensamt åsyftat from uppbyggelse. Man jemföre som exempel den här nedan meddelade gästbudsscenen med andra akten af den i öfrigt obetydliga "Josephi Historia," och man skall strax se dem emellan stor olikhet icke blott i förmåga att dramatiskt behandla ett ämne, — deri är förf. till Josephi Historia underlägsen —, utan än mera i sjelfva tonen.

Början af prologen, slutet af fjerde och hela femte akten fela. Detta är det älstä stycke, som eger scenindelning.

Prologen redogör för innehållet af dramat och slutar med att fästa uppmärksamheten på den i stycket först uppträdande personen med orden:

— — — — — och varer still
Och hörer hvad Konungen säija vill.

I Första akten uppträder konung Nebudkadnezar och rådslår med sina män om krigståget mot judarna (Judiths Bok 1 o. 2 kap.). Hofmästaren Bagoa prisar freden, men höfvitsmannen Holofernes röstar för krig, och denna mening biträder konungen samt utnämner Holofernes till härförare och gör honom till "den ypperste furste i allt sitt rike." Holofernes lofvar, att inom dag och år återkomma med seger. I andra scenen förflyttas man till Bethulien. Charmi och Osias, öfverstarne i staden, klaga öfver den olycka, hvarmed landet hotas, och den sednare råder att besätta alla landets högar och fjell samt befästa städerna (4: 6); men Joakim, öfverstepresten, uppmanar folket att i första rummet vända sig från synden, göra bot i säck och aska och anropa Gud om hjälp och förlösning. Alla nedfalla på knä, och Joakim läser en bön. Sedan de åter uppstått, uppmuntrar dem Joakim med Mosis exempel (4: 13—14) samt bjuder dem gå in i templet och göra Herran ett brännoffer.

Andra akten. ("Här må sjungas, sedan kommer Holofernes med sitt sällskap.") I första scenen håller Holofernes ett långt tal om Nebudkadnezars magt, uppräknar de länder han redan underkufvat och frågar, om någon kan lemna honom upplysningar om det folk, som nu vågar göra honom motstånd (5: 1—4). Achior berättar israeliternas historia och råder Holofernes att icke angripa dem, derest de icke syndat mot sin Gud (5: 5—25). Holofernis alla

höfvitsmän blifva vreda (5: 26—29); Tartan och Rabsaris fråga, hvad Achior är för en, som vågar stå så och "bjebba," och Rabsaces börjar sitt tal med: "Hvad sju tusende knefflar är thet nu sagdt," kallar Achior "du ärelöse fortvifflade man," och råder att lemna honom bunden i Israeliternas händer för att med dem dela samma öde. Holofernes befäller, att så skall ske (6: 1—7). Achior bindes vid ett träd och de, som bundit honom, löpa bort (6: 8—9). — I andra scenen uttalar Cambri sin oro öfver stadens öde, om fienden skulle besätta vattenbrunnarne, men Joakim tröstar honom; de gå sedan in i fiendernas läger och dem till hån och spott skjuter den ene ett skott af sitt "rör." De varseblifva den bundne Achior; han ropar om hjälp och de lösa honom och fråga hvem han är. Sedan Achior tackat Gud, berättar han om orsaken hvarföre han blifvit bunden. Cambri bjuder Abdon gå före till staden och kalla de öfversta samman; sjelf vill han straxt komma efter.

Abdon. "Jagh vill thet beställe alt som en man

Och vill och löpe thet beste iagh kan.

(Här löper han nu efter the älste och då han kommer till them, säger han:)

Kommer ut mine herrar och hörer till,

Hvad thenne Amonitiske man edher seja vill."

Sedan Cambri på Osiaë tillfrågan berättat, huru de funnit Achior, blir denne förhörd och berättar nu utförligt hvad åskådarne nysst sjelfva hört och sett (6: 10—13). Cambri vänder sig med bön och åkallan till Herren och bjuder Achior välkommen (6: 15—18). Osias uppmanar folket "nu gå till vårt igen" och bjuder Achior följa sig (6: 19). — Tredje scenen förer oss åter till Holofernis läger och han befäller sina krigare belägga Bethulia (7: 1) hårdt och fast. ("Här gå de nu in en lijten stund och under tijden må man sjunga; sedan kommer Holofernes med sitt sällskap igen.") Bethulia har ej velat gifva sig och Ammonita primus råder att belägga brunnarne och genom törst betvinga staden, i hvilket råd Ammonita secundus samt Moabita primus och secundus instämma (7: 8—9). Holofernes gillar rådet och befäller Aman lägga hundrade man vid hvarje brunn (7: 10). Sedan han gått in i sitt tjäll, prisa Aman och en annan öfverste påfundets klokhet, tala om törstens plågor och lofva, att om någon kommer att hämta vatten, skola de gifva honom en "Draab Drick," så att "honom ej skall törsta mer." Fjerde scenen innehåller ett samtal emellan Holofernes och hans höfdingar; den förre skryter med att det var "ett vettigt påfund,

"Att man hafuer förvarit deris vandkeller.

Hvad tyckis eder mine herrar och seller?"

Öfverstarne mena, att om fem dagar skall staden gifva sig.

Tredje akten, som har fyra scener, håller sig temligen troget till biblens berättelse från och med 7 kap:s 13 vers till och med 12 kap:s 6 vers i Judiths Bok, endast att Judiths bön, som upptar hela 9 kapitlet, är i en betydligt sammandragen och mattare form återgifven, hvaremot andra ställen, der bibeltexten nöjer sig med antydningar, äro i dramat mera utförda. Så har författaren i första scenen, der män, qvinnor och barn beklaga sig inför de älste (Jud. Bok. kap. 7. v. 12—17), infört tvenne qvinnor, af hvilka den ena vänder sig pockande till de älste, förebrående dem, att de icke upp-gifvit staden, då de ej skulle varit utsatte för dessa plågor; men den andra, som är moder, tänker mindre på sig sjelf, utan mera på sina barn:

”At wij nu thet watten kunde fåå
Hwarken för penning eller penningzwärdh.
Aff törst då mostom wij dö nu här,
Samt våre män och Barne små.
Ach Herre hielp wäl här ifrå,
See till wår stoor sorg och nödh,
Lät oss icke blifva slätt dödh.
Om mig sköter iagh slätt ingen tår
Men iagh ömkar min barn, som hoos migh går.
Starkest och thette mit lille barn,
Som här nu ligger uppå min arm.
Jagh döör af törst rett wisseligh,
O, Gudh förbarma tigh öffuer migh.”

Likaså har han utmålät det intryck Judiths skönhet gör på vakten. Då hon blifwit förd till Holofernes säger Atah, en af de vakthafvande:

”Hvem ville icke våga båd' lif och blodh
För slike vackre quinnor godh?
Hvem ville icke strida med macht och gull
För sådana deiligh quinnfolk skull.
Ja, för en kyss, iagh säger med skäl,
Då måtte man låta slå sig ihäl.”

I fjerde akten deremot tar sig författaren större friheter. Marskalken Assur delar ut befallningar till Setes och Amas om ett gästabuds anrättande.

— — — — ”duka bordet och så
besteller, att der blifver satt uppå
Credientzer, kannor båd' stora och små,
Så att ingen drick der fela må.”

I andra scenen inkommer Holofernes, och då han finner allt redo, sänder han Bagoa att bjuda Judith till gästabudet och bedja

henne sofva hos Holofernes om natten (12: 11). Under Bagoas frånvaro uttalar Holofernes sin förhoppning, att hon ej skall neka hans bön. ("Här möter Abra Bagoa.") Sedan Bagoa hälsat henne och han på hennes förfrågan sagt, att han vill tala med hennes fru, hämtar Abra Judith. Under tiden har Bagoa en monolog, hvori han besinnar sig på sättet att bäst framställa sitt ärende. Judith kommer. Bagoa framställer bjudningen (12: 12), och Judith antager den (12: 13, 14), men ber honom vänta, medan hon går in och bepryder sig. Under tiden har Bagoa åter en monolog; han hoppas, att detta sköna vif nog blir hans herres käresta. Judith återkommer. Medan Judith och Bagoa äro på vägen, säger Assur till Holofernes:

"Nådige Herre iagh säger thet försann,
Att Judith kommer nu hist på stann."

Judith kommer till Holofernes. Vi anføra som prof hela gästabudsscenen:

Holofer- "Var mig välkommen du sköne quinne,
nes. Jag tackar tig aff alt mitt sinne,
Och tu ville görre tig omaak här,
Och haffuer nu gjort effter mitt begär
Till att komma hijt, och få tig maat
Med mig, och görra tig lustig och glad.

Judith. Skulle jag icke görre thet, som min herre ville.
Thet wille mig stå ret ganska ille.

(Här skall nu tagas fram vatten och handklåde.)

Assur. Haffuer fram vatten och varder ej sent
Så kunne the två sine hender reent.
Sedan kunne the tå få sig maat
Och görre sig både lustigh och gladh.

Holof. (till

Judith). Stig fram och två henderne tijn.

Judith. Beware mig Gudh, käre herre mijn,
Skall jag mig två för än tine nåde.

Holof. (skal taga hennes

hand). Vel gott, så wiliom wi nu tvette oss både.

Assur (til småsven-

nera). Lager så, att al ting går wel uthan skam,
Och låter nu komma maten fram.

(her går nu Holofernes och Judith, förstarna och
hoffmästaren til bords).

Holof. (til Sitt ned, äät och drick med allo flijt,

Judith). Och gör tig gladh i thenna tijd,

Tij du haffuer funnit nådh hoos mig.

Judith. Ja herre jag vil gerna verra glad med tig,
För sanningen jag ther vel säija tör,
Mig skedde aldrig sådanne ähre för.

(Här må man spelle.)

Holof. (till småsven-
nerna). Skenk mig nu then alra beste wijn,
Gått år, alra käraste hierte mijn.

Judith. Min hiertans herre, jag wil thet gerna anamme.

Holof. (se- Then kan duge och fördriffver all sorg med samme.
dan han Min käre godhe wen aff titt stop tu dricke må,
druckit). Mig tyckes nu vil mitt sinne så,

Min hug är nu fast annorlunda omvendt,
Tij mig är slikt nyligen icke hendt,
At mig så wel smakade bade miöd och wijn,
Nu är bort gongin all sorien min.

Hiertans kär, iag troor thet wara lyst,
tin skönbet, hon gör mig sådana vijst.

Judith. Min herre, Gud låte tig thet wel bekomme,
ty iag haffver min resa iu tig til fromme
företagit, til at komme hijt til tig,
Och förhoppas, thet skall intet ångra mig.

War nu mer glad aff all tin macht,
Theslikes will och så görre iag.

Nu dricker iag tig ett gått år till.

Holof. Wel bekomme tig, iag thet gerna haffua will.

(här må nu spelles).

Holof. Nebucadnezar han ware mig så hull,
Som iag är nu rett frögde full.

iag bedher tig och min wen så kääar,
tu will sådant taga till tacke här.

Judith. War til sinds, aller käraste herre mijn,
här fattes intet hvarken miöd eller wijn.

Tij all ting här rett wel till ståår.

Holof. Wel gott, ther upå så få i gott årr.

(Till småsvennerna).

Haf hijt mitt stoore stoop med acht.

(till Judith).

Gott år min käraste, som för är sacht.

Judith. Wel bekome tig, tu ädle herre i lönn.

Holof. Så hielpe mig må, samme wijn är rett skönn,

Han står så klar i stopa min
icke anners än som en röd rubin

sannerliga, iag såge gerna han ville tigh
smaka så wel som han gör migh.

Judith. Tå, min sann, han smaker mig ganske wel.

Holof. (till

herrarne). Mine herrer, warer lustiga wthi mitt tiell.

Tartan. Wi tackom tine nådhe, wij görre och så.

Rabsaris. Wij görrom oss glada, så som wij best förmå,

Bagoa. Jag är druckin ther (till) hafver iag ingen skull.

Rabsaces. På min troo, iag är och ret smellende full.

Holof. (klappar henne på

axlen). Tag til godho, min hjertans gode wen

Och gör tig så glad, som iag är änn.

Judith. Min herre iag sörrier ret icke een tåar,

Jag war icke så lustigh i these här åar.

At tu thet nu iu må merkia aff mig

med itt wenligit gått år iag kommer til tig.

Holof. Af hjertat iag thet gerna haffua will

Wore ther och ännu tijo ther till.

(här skal nu maten tagas op).

Sij min hiertans käre blome kinn,

Hvij är thette äplet doch så fager och finj.

iag bidher tu wilt thet for mine skull upäte

tijn troohet wil iag aldrig förgäte.

Judith. Jag tagher thet gerne, min herre och så

ia om thet wore någhet mindre än tå.

Holof. Therfore iag nu will tacka tigh

tu skal thett ärindra ewinnerligh.

Men ett moste iag här bekenne med flijt,

iag haffuer druckit alt för mycke på thenna tijdh.

Så sant ware mig Nebudcadnezar huld

iag haffuer mig druckit ret offuer full.

Doch bidher iag tig min hiertans mål

Gör mig nu ret thenna här skåål.

Ther med far nu väl och så

iag will ini min kammar nu gå,

gör mig rett min hiertans kääar.

Judith. Sanerliga, herre iag förmår icke meer.

Holof. Jag går nu för åth, kom efter mig.

Bagoa, folg henne in, thet befaller iag tig.

(under det han går)

Nu haffuer iag druckit all som en man

fast meere än iag är elliest waan.

Nu kan iag wel ther soffua uppå,

Och vill här med åt sengene gå.

Sedan Holofernes aflägsnat sig, frågar Bagoa, när han får föra Judith till honom, och hon förklarar sig genast villig. Bagoa låter

förstå, att han hoppats på en kyss, men Judith är dertill obenägen. — I tredje scenen besluta H:s rusiga öfverstar att gå och lägga sig, och i fjerde scenen gör Judith en bön till Herran (13: 7), och ber pigan stanna utanföre med "possen." "Här går hon in och tager hans sverd och håller honom i håret och säger vidare:

O min Gudh och fader styrk nu migh,
Ther om beder iag af hjertat tigh.

(här kommer hon med thet döda hufvud och säger)" m. m.

Sedan begifver hon sig till staden och klappar på porten. — Här afbryter stycket.

Man finner af dessa utdrag, huru lockande det synts författaren att kunna insmugla i det religiösa dramat ett stycke af den profana verkligheten; något, hvilket troligen långt ifrån misshagat hans publik. Hammarsköld finner detta stycke vida bättre än de förut omtalta. "Intresset är uppstegradt genom den åskådliga föreställningen af den fara, som hotade Bethulien, och genom den på flerfaldigt sätt framställda målningen af det betryckta tillståndet inom dess murar. Äfven sjelfva expositionen har en utförligare, mer konstrikt anlagd och karakterutvecklande gång, och dictionen saknar icke en viss upphöjning och styrka, i synnerhet i vissa scener, bland hvilka den, som föreställer Holofernis bröllopgille med Judith för sin liflighet förtjenar utmärkas. Annars iakttages här föga hvarken tidens eller rummets enhet, ty skådespelet börjar i Ecbatana och slutar i Judeen"⁴⁵).

Det är otvifvelaktigt, att mycket af det beröm Hammarsköld här gifver dramats författare tillkommer egentligen författaren af Judiths bok. "Expositionens konstrika anläggning" är redan i biblen angifven; föreställningen om den fara, som hotade Bethulien, är i bibelberättelsen ännu åskådligare målad. Men onekligt är dock, att detta stycke i dramatiskt hänseende står betydligt framom de hittills betraktade skådespelen. Redan scenindelningen bidrager dertill mycket, Akter och scener äro de inskär-

⁴⁵) Hammarsköld, s. o. s. 60.

ningar, hvarigenom den oorganiskt klumpiga massan erhåller utseendet af att vara ett organiskt ordnadt helt; och det stannar ej vid blotta utseendet, ty mer eller mindre, på ett eller annat sätt, gör sig gällande det anlag till organisk bildning, som i sjelfva ämnet ligger.

Aktindelningen i detta stycke är icke gjord utan urskiljning: första akten visar förberedelserna till kriget å ömse sidor, den andra belägringen af Bethulien och de belägrades oro och förtviflan; i tredje akten stegras denna förtviflan till sin höjd och deraf uppkallas Judith till handling; i fjerde akten kommer upplösningen med Holofernis dödande, hvarefter femte akten förmodligen har, i öfverensstämmelse med biblen, framställt de befriade Israeliternas glädje och tacksägelser. Någon symmetrisk anordning af delarna har man dock ej att vänta; hela första akten upptar blott sju sidor, då deremot en scen i andra ensamt fyller tio. De flesta scener bilda ett litet helt för sig, om än någongång i samma scen lokalen för handlingen flyttas från ett rum till ett annat. Scenernas följd på hvarandra är dock bestämd af den bibliska berättelsens gång, och något försök att sjelfständigt anordna ämnet efter dramats fordringar förmärkes icke; det är af författaren upptaget såsom det låg för honom, och indelningen är nästan det enda, som förråder spåret till en konstnärlig plan.

Tid och rum äro här lyckligare behandlade än i de äldre styckena. Att skådespelet, som Hammarsköld säger, "börjar i Ecbatana och slutar i Judeen," är så mycket mindre anmärkningsvärdt, som det endast är första scenen, som är förlagd till Ecbatana, och hela den öfriga handlingen försiggår i Judeen, der scenen vexlar emellan staden och lägret, utan att detta i sjelfva verket inverkar mera störande här än i många fullt utbildade dramer. Författaren har äfven synbart bemödat sig att förtaga intrycket af allt för stora språng i tiden och rummet. Så låter han en mindre tidsrymd, hvilken fylles genom sång eller

spel, representera en större, under hvilken något skall antagas hafva tilldragit sig utom scenen; när Holofernes (II. 3) befallt att belägga Bethulien, går han bort; derpå uppstämnes en sång, och när den slutar, kommer han tillbaka, och man får veta, att Bethulien har ej velat gifva sig. Eller ock låter han såsom i IV. 2. den på scenen kvarstående i en kort monolog utfylla den tid, som behöfves för en frånvarande att utföra ett uppdrag. Det är obestriddigt, att häri ligger ett framsteg i formellt hänseende. Ett annat sådant har man äfven i det sätt, hvarpå i några scener dialogen är anlagd, i det att personerna icke inskränka sig till att säga det blott nödvändigaste för handlingen, utan inleda det och förbereda det på ett någorlunda naturligt sätt. Detta var, som vi sett, en af antika dramats verkningar på skoldramat.

Hammarsköld beundrar diktions styrka och upphöjning i gästabudsscenen; läsaren kan derom sjelf döma. Oss synes öfverhufvudtaget diktionen mycket ojemn; skulle vi bland de ställen, som ej äro bibelparafraseringar, vilja utmärka något, som förräder någon styrka och värma i uttrycket, så skulle vi nämna den ofvananförda klagan af den försmäktande modren. Hvad angår gästabudsscenen, så synes oss dess förnämsta förtjenst ligga deruti, att den är det första försök till sedemålning, hvilket vi i våra dramer påträffa, samt att den röjer ett bemödande att åskådligt teckna kärlekens och vinets gradvis stegrade inflytande på Holofernis råa sinne, ett bemödande, som icke kan sägas vara alldeles förfeladt. Äfven på andra ställen visar sig samma sträfvan efter natursanning.

Åtskilliga förekommande ord, sådana som "vandkeller," "draabdrick," "taga til tacke" m. fl., låta förmoda, att stycket blifvit öfversatt från danskan; otroligt är det icke, ehuru väl en mängd danismer funnos i språket under reformationstiden. Också egde danska litteraturen en Judith, från Christian III:s tid (1536—59), äfvenledes defekt. Den omtalas af Peder Syv. Overskou, som dock icke synes

hafva läst den, gissar, att den är en öfversättning af Wienaren Wolfgang Schmelzles stycke af samma namn (1546), men uppger inga skäl⁴⁶). Schmelzles Judith är långt ifrån den enda tyska behandling af ämnet; Hans Sachs skref en Judith i 5 akter med 15 personer 1557, och af Joachim Greff, en skolmästare i Dessau, har man från 1536 en "Tragedia des Buchs Judith"⁴⁷). X. Betulejus (Sixt. v. Birken) skref 1559 "Eine Tragedia mit 57 Personen, Judith," och Samuel Hebel 1566 "Ein Spil von der Belagerung der Statt Bethulia," i hvilket stycke uppträder der Hofteuffel samt landsknektar och borgare. Endast med Betuleji Judith hafva vi kunnat jemföra vårt svenska drama, men med detta har det ingen likhet.

Innan vi lemna detta stycke, det älstä, mera utbildade, om hvilket vi med säkerhet veta, att det blifvit uppfördt, vilja vi med ledning af de scenanvisningar, det erbjuder, söka att skaffa oss en föreställning om huru det tillgått vid uppförandet af dessa skoldramer. Att de enklaste former varit de vanligaste, torde man kunna antaga för gifvet. Skådeplatsen var väl ursprungligen i skolsalen, men då åskådarnes antal växte och ej blott barnens slägtingar utan äfven stadens borgare och, såsom vid marknadstillfällen, äfven främlingar önskade se spelet, har man användt kringstängda gårdar, såsom vi veta, att Rudbeckius gjorde i Upsala 1610, eller ock öppna platser, torg och kyrkogårdar; men att något skådespel blifvit uppfördt i kyrkan under denna tid, känna vi icke.

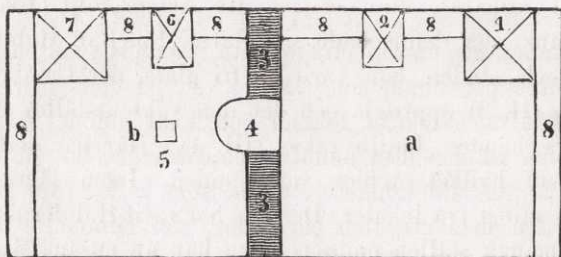
Skådebanan har väl näppeligen varit den höga, i flera afdelningar uppåtstigande mysteriebanan, utan snarare den horizontela, i hvilken afdelningarna lågo bredvid hvarandra. Denna bana var den enklaste och sålunda den lättaste att åstadkomma. I den ofvan s. 77 beskrifna tyska mysteriebanan från 15:de århundradet, till hvilken

---

⁴⁶) Udtog af Peder Syvs Boglade i Suhmske "Samlinger." I. d. 2. h. s. 91. Overskou, s.o. I. s. 41. — ⁴⁷) Alt, Theater und Kirche. s. 476, 485.

bana Mone funnit planritningen, tro vi oss se den bana, som bäst lämpat sig för vårt skoldrama, och med ledning af den synes det oss lätt att konstruera en bana, på hvilken "Holofernis och Judiths Commædia" kunnat uppföras. Den tyska banan består af tre bredvid hvarandra liggande afdelningar, afskilda genom låga trämurar med portar och försedda med flera lokaler. Då i vårt stycke endast första scenen försiggår i Ecbatana och då troligen efter hvarje akt en paus inträdt, under hvilken förändringar på banan kunnat vidtagas, så har samma afdelning kunnat i första akten föreställa Ecbatana och i de öfriga Holofernis läger. Banan har sålunda endast behöft hafva två afdelningar, den ena föreställande lägret, den andra Bethulien. Båda hafva varit åtskilda genom ett lågt stängsel med port, föreställande stadsmuren med stadsporten; det omtalas nemligen huru man går ut och in genom porten, och i IV. 4. klappar Judith på stadsporten. I Bethulien har funnits en plats, som föreställt templet, dit öfverstepresten ingår (I. 2), samt en, som föreställt Judiths hus, dit hon (III. 3) går in, tager flaskan och påsen och återvänder; att Osias (II. 3) bjuder Achior gå hem med honom, gifver icke nödvändigtvis tillkänna, att äfven dennes hus varit särskilt utmärkt, utan endast att Achior följt Osias till den bänk, der denne hade sin plats. Emellan Holofernis läger och staden har varit en fri plats, der Cambri och Joakim (II. 2) uppträda och der den vakt utställes (II. 3), i hvars händer Judith råkar (III. 4). Här har stått det träd, vid hvilket Achior var bunden. Inom lägret har funnits minst två lokaler. Den ena har varit Holofernis tjäll, ty på många ställen omtalas huru han än ensam, än med sällskap går dit in eller går ut derifrån; i detta tjäll stod en säng, hvarpå Holofernes hvilade, då han dödades af Judith. Den andra lokalen har varit den "kammare," hvilken uppläts åt Judith och hvilken enligt IV. 2. legat ett stycke från Holofernis tjäll; dit fördes Judith af kammarherren (III. 4), och dit ingick hon för att bepryda sig (II. 2). Om

gästabudet försiggått i en särskilt lokal eller i det fria, är tvifvelaktigt; i Holofernis tjäll har det dock icke varit anrättadt. Troligt är väl, såsom ock Mone förmodar beträffande den omtalade mysteriebanan, att dessa hus och tjäll endast bestått af fyra hörnstolpar, hvilka uppburit ett tak. Men då ingen handling försiggått inomhus, med undantag af Holofernis dödande, och då, att döma af texten, de personer, hvilka i husen ingingo, voro undandragna mängdens blickar; så synes det som hade de tre sidorna varit tillslutna, hvaremot den fjerde haft ett rörligt förhäng. Då Judith ingick i Holofernis tält och, stående vid sängen, med draget svärd och handen i hans hår, gjorde sin bön, var förhänget undandraget och hon synlig för alla; men då det sedan heter: "här kommer hon in med det döda hufvudet," så finner man deraf, att förhänget varit tilldraget under det mordet skedde, så att Judith kunnat obemärkt taga det eftergjorda hufvudet, som hon håller i handen, då hon åter visar sig. Husen hafva alla varit belägna på baksidan af teatern, med dörrarna vettande mot parterren; annorlunda belägna skulle de skymt spelet för åskådarna. Skådebanans grundritning skulle sålunda hafva haft ungefär detta utseende.

a. Bethulien. b. Lägret och platsen utanför staden. 1. Templet. 2. Judiths hus. 3. Stadsmuren. 4. Porten. 5. Trädet, vid hvilket Achior blef bunden. 6. Judiths kammare. 7. Holofernis tjäll. 8. Bänkar för skådespelarne.

Utan tvifvel hafva alla de skådespelare, som i samma akt uppträdt, varit på scenen närvarande, och sedan de framsagt sina roller hafva de intagit sina bestämda

platser på bänkar, som varit anbragta på tre sidor af banan. Under det spelet föregått i lägret, hafva de i staden suttit stilla, och tvertom. Dock har liksom i mysterierna någongång samtidigt spelats på två ställen, såsom i 4:de aktens 4:de scen.

Vid gästabudet hafva deltagarne suttit till bords, och de många ständigt återkommande "Gått åår" (Gutår) visa, att man så naturtroget som möjligt sökt framställa den lifliga pokuleringen, som slutligen gjorde Holofernes "ret offuer full." Stora stop hafva dervid användts. Huru med maten tillgått, lemna anvisningarna oklart. I början af scenen befaller Assur småsvennerna att låta maten komma fram; men i det följande talas endast om dryckesvaror; först mot slutet af scenen heter det: "här skal nu maten tagas op." Detta uttryck kan ej betyda "tagas bort;" ty omedelbart derpå bjuder Holofernes Judith ett äpple. Har måltiden slutat med frukt? Eller har kanske äpplet representerat hela måltiden?

Den här beskrifna skådebanan har äfven kunnat begagnas vid uppförandet af de öfriga bibeldramer, för hvilka vi redogjort. Endast dramat "Om meniskiones Skapelse och hennes Fall" synes förutsätta den höga mysteriebanan, ty der spelas både i helvetet och på jorden, och, efter det Gud skapat menniskan, drager han sig undan till en plats, som föreställt himmelen. Men äfven på den horizontela banan hafva särskilda lokaler betecknat himmel och helvetet, och på den ofta omtalta planritningen hos Mone finnes i första afdelningen ett hus, som kallas "die Hölle," och i den sista ett, som benämnes, "der Himmel." Äfven för detta drama synes sålunda den horizontela banan kunnat tjena, och dess olika afdelningar hafva då föreställt himmel, jord och helvete; på jorden har varit en på ett eller annat sätt omsluten plats, som utmärkt paradiset, (Englen säger: "Gå ut ur denna borg"), och i den har "thet lilla örtaträa" stått. — Uti "Jesus docet in templo" har en afdelning af banan föreställt Bethlehem med Josefs

hus, hvars dörr Maria på mannens befallning tillsluter vid afresan och vid återkomsten hem åter öppnar; den andra afdelningen har föreställt Jerusalem och deri har funnits frändens hus och templet, hvars portar enligt anvisningarna ett par gånger tillslutas och upplåtas.

Vi böra dock här anmärka, att under följande århundrade, då i Tyskland vandrande teatertrupper tagit skådespelen om hand, bestod banan helt enkelt af ett upphöjdt podium, utan förhänge och dekorationer, på tre sidor omgifvet af skynken, af hvilka det mellersta kunde öppnas på midten och visade då ett rum, som föreställde det inre af huset eller en inre kammare. Denna inrättning hade äfven les Comédiens infört i Paris. Att denna bana under 17:de århundradet var hos oss den vanliga, är högst sannolikt; deremot synes "Holofernis och Judiths Commædia" icke på en sådan bana kunnat uppföras; utan har man väl under 16:de århundradet begagnat en bana, som haft mera likhet med mysteriebanan.

Skådespelarne hafva uteslutande varit skolynglingar och i Upsala studenter. Många af skolgossarna voro denna tid och äfven under följande århundradet vuxna karlar. Engelska ambassadören Whitelocke berättar, att då han 1655 besökte Skara, fann han i skolan uti ett stort rum 3 a 400 skolgossar, af hvilka somliga voro helt unga, andra åter fullvuxna män med stora skägg ⁴⁸⁾. Liksom i mysterierna var gemenligen skådespelarnes antal ganska stort; detta hade väl ofta sin grund i ämnets egen art, men dertill har äfven bidragit skollärarnes önskan att använda så många lärjungar som möjligt, ty spelet var ju en pedagogisk öfning.

Om kostymeringen känna vi ingenting med bestämdhet, men den har väl troligen varit af samma beskaffenhet som samtidigt i Danmark ⁴⁹⁾. Att masker begagnats

⁴⁸⁾ Whitlockes dagbok. s. 159. — ⁴⁹⁾ Se ofvan s. 143.

af åtskilliga synes deraf, att i alla stycken omtalas Larvatores.

Alldeles gratis hafva icke dessa skådespel gifvits; åskådarna synas hafva fått betala så väl med penningar som med dryckesvaror, men båda delarne hafva gifvits först efter slutadt spel. Det heter i epilogen till Messenii "Christmannus:"

"Och elliest för mödo och snack
Hafwom wij förtjent eder tack.
Welom icke eller försmå,
Om någon pungen löser på.
Ther met till wijn gifwer oss först;
Af mycket taal hafwom wij törst."

Till slut må vi nämna, att från samma århundrade omtalas ännu ett, fast numera förkommet, skådespel. Schaffer ("Svecia Litterata" s. 327) uppgifver nemligen, att hos Olof Sparrman fanns under titlen Comædia Studiosorum en 1589 af Johannes Johannis Gevalius gjord öfversättning af pseudonymen Christoffer Stimmeli "Studentes, de vita et moribus Studentiorum." Klemming säger dock, att denna komedi icke finnes upptagen i den förteckning öfver Sparrmans boksamling, hvilken blef 1688 öfverlemnad till kgl. biblioteket⁵⁰). I Tyskland voro sådana studentkomedier mycket vanliga. Ty då man för omväxlings skull sökte andra ämnen än de bibliska, och då skådespelen afsågo att genom varningar, lärdomar och råd inverka på de unga skådespelarnes sinnen, så låg intet ämne närmare tillhands än framställningar af det lif, som skådespelarne sjelfva förde; de kunde då spela sina egna roller, de försattes i situationer, i hvilka de sjelfva dagligen kunde råka, och fingo lära sig de råd och erfarenhetssatser, hvilka i sådana förhållanden voro de mest lämpliga. Skol- och studentlifvet blef så ett älskadt ämne

⁵⁰) Klemming, Företal till Josephi historia. Ups. 1849. s. I.

för de tyska skoldramaturgerna. Så skref rektor Martin Heyneccius sin "Schulteuffel" (1603), G. Mauricius "Komödie vom Schulwessen," Albert Wichgrew "Cornelius Relegatus" (1600) och Joh. Georg Schoch "Komedie vom Studentenleben" (1618). Denna sednare, som anses för en af de mera betydande af detta slag, är en bearbetning af Stimmeli ofvannämnda komedi ⁵¹). Om samma Stimmeli arbete hafva vi äfven en underrättelse från Danmark. En schlesisk poet, Martin Schwarzbach, anhöll d. 1 Mars 1596 om tillåtelse af konsistorium i Köpenhamn att få (förmodligen under fastlagen?) offentligen uppföra en komedi, "Studentes" kallad. Detta blef honom dock afslaget, dels emedan universitetet på den tiden ingen patron hade, dels emedan det just nyligen hade blifvit studenterna förbjudet att löpa "fastelavn" på gatorna ⁵²). Denna komedi är tydligen Stimmeli ofvanomtalt, och den synes sålunda hafva varit vida spridd. Det var troligen samma Stimmeli komedi, som uppfördes vid invigningen af Åbo akademi 1640, hvarom mera längre fram. De sista afläggarna af dessa studentkomedier i Tyskland har man från början af 18:de århundradet i tvenne lustspel af Weisse, i hvilka liderliga Leipzigerstudenter och lättfärdiga tärnor spela hufvudrollen ⁵³).

För fullständighetens skull nämna vi efter Klemming en latinsk komedi från detta århundrade. Den bär titlen "Threnologia Dramatica" m. m. och är skrifven 1593 som sorgdrama vid Johan III:s död. Författaren är en Sylvester Johan Phrygius ⁵⁴).

---

⁵¹) Grässe, Lehrbuch d. allgemeine Literärgeschichte. III. 1. s. 646. III. 2. s. 265. Gervinus, s. o. III. s. 94. — ⁵²) Overskou, s. o. s. 80. — ⁵³) Grässe, s. o. III. 2. s. 265. — ⁵⁴) Fullständiga titlen läses hos Klemming, Sv. Dr. Lit. I. s. 9.

V.

Svenska dramat vid början af 17:de århundradet.

De dramer, dem vi hittills betraktat, hafva alla haft en strängt religiöst-didaktisk hållning. Med de tyska skol- och bibeldramerna till mönster, framställa de mysteriedramat renadt från de vanställande tillsatser, som det mot slutet af medeltiden upptagit, och i den form, hvilken detta drama erhållit genom inverkan af det romerska lustspelet. Vi skulle sålunda äfven på dessa dramer kunna använda benämningen mysterier, men då emellan dem och de egentliga mysterierna, såsom vid Tobie Comedia är visadt, bestämda skiljaktigheter finnas, begagna vi för dem hellre namnet skoldramer, så mycket mera som både under 16:de och 17:de århundraden vår teater står i det närmaste sammanhang med skola och universitet. De skoldramer, vi redan lärt känna, voro alla bibeldramer, men i första decenniet af 17:de århundradet upphöra dessa, och dramer af helt annat innehåll och annan ton möta oss der. Äfven dessa sluta sig dock till tyska mönster.

Mot slutet af 1500-talet började tyska dramatiken att utveckla sig i en förändrad rigtning, om än långt in i nästa århundrade så väl skoldramer som ock mysterier och moraliteter i gammal stil mångenstädes fortforo att spelas. Vid denna tid började skådespelare af yrket och enskilda trupper att uppträda i de större tyska städerna. De första skådespelarsällskaperna kommo från Brabant och Nederländerna; andra kommo från England. De voro kända under namnet Nederländska eller Engelska ko-

medianter, dock mest under det sednare namnet. Äfven när längre fram tyska trupper bildade sig efter deras exempel, kallade sig dessa engelska komedianter. Med komedispelande förenade dessa skådespelare äfven lindansning, vultigör-, fäkt- och eqvilibrist-konster, och Devrient har väl ej så orätt, då han förmodar, att vi här återfinna våra gamla bekanta, medeltidsgycklarna, som en tid bortåt gjort lycka med nederländska konster och teaterstycken, deraf fått namnet och nu med friska engelska stycken och ny teaterpraxis, samt utstyrda med ett nytt utländskt modnamn, uppträdde med ovanliga talanger och ovanlig energie¹⁾. Dessa trupper togo äfven anställning vid de små furstehofven, och redan vid ingången till 17:de århundradet hade hertig Julius af Braunschweig en sådan stående hoftrupp. De stycken, som af dem uppfördes, voro oftast lånade från den äldre engelska dramatiken, men i en omarbetad råare form och alltid på prosa.

Den omhvälfning, som dessa skådespelare åstadkommo, bestod i främsta rummet deruti, att skådespelen hädanefter företrädesvis behandlade verldsliga ämnen, samt att folkskådespelet och dermed det folkmessiga kom mera till heders. Visserligen voro dramer af verldsligt innehåll redan förut ingalunda ovanliga i Tyskland. Ensamt Hans Sachs hade skrifvit en mängd sådana. Men hans stycken voro föga utbredda och blefvo sällan spelta. De främmande skådespelen gjorde deremot stor lycka, ty de hade en egenskap, hvilken de förra saknade: de voro teatraliska, uteslutande skrifna och lämpade för scenen och arbetade med full beräkning på teatereffekt. Klart var äfven, att skådespelare till yrket måste synnerligen vinnlägga sig om att väcka bifall, ty derpå berodde deras utkomst. Derröre blef ej blott det religiösa, utan äfven det moraliska ändamålet skjutet undan; de hade endast ett syfte: att roa och underhålla. Den sedolärande prologen äfven-

---

¹⁾ Devrient, s. o. I. s. 150.

som epilogen försvunno. Komiska och alvarliga scener blandades om hvarandra; på grofheter, de der förut endast tillhört fastlagsspelen och i skolkomedierna blott undantagsvis förekommit, sparades icke. Narrar och komiska figurer blefvo nu skådespelens oundgängliga kryddor; och då fordöm endast en enkel kyrkosång tonat i de gamla skolkomedierna, så upptogos nu smutsiga folksånger, godtyckligt inströdda sångstycken och en bullrande musik. Processioner, djefvulsdansar, praktscener, fyrverkerier, komiska mellanspel, bataljer, regn och oväder, jagter användes som lockmedel. Vilda blodscener, uppskakande mord och gräsligheter satte de grofva nerverna i rörelse. Väl voro dessa och dylika retmedel understundom begagnade i den tyska komedien redan innan yrkeskomedianter uppträdde; men de blefvo nu fullt utbildade och allmänna ²). Den tyska skald, hos hvilken detta inflytande först med full klarhet framträder, är Nürnbergerprokuratorn Jakob Ayrer, död sannolikt 1605. Alla hans stycken äro skrifna före 1600 ³). Han upptog Hans Sachs' bruk att behandla världsliga ämnen, och liksom denne hämtade han dessa ämnen från de mest skilda håll. Dessa båda skalder hafva äfven likhet i den öfvervägande episka tonen, i blandningen af episka och dramatiska elementer, i bekymmerslöshet om tid och kostym; men Ayrers stycken röja större framsteg i regelmessig gruppering och större liflighet i handlingen, hvaremot han saknar Nürnbergerskomakarens naivitet och ärbarhet. Från de engelska komedianterna har han hämtat förkärleken för blodiga och gräsliga scener, narren, som hos honom heter Jan Posset, grofheterna, komiska mellanspel och visors inflätande. Om handlingens enhet har han dock icke något begrepp, ej heller förstår han att fullfölja en intrig eller genomföra en komisk situation, och till karakteristik finnas endast otympliga till-

²) Gervinus, *Gesch. d. deuts. Dicht.* III. s. 106 o. följ. — ³) Se en uppsats om Ayrer af Helbig i Prutz's *Literarhi. Taschenbuch.* 1847.

stymmelse. Liksom Hans Sachs har han äfven skrivit en mängd fastlagsspel och för några af dem valt den engelska formen att behandla dem som sångspel efter en genomgående, allmänt känd folkmelodi.

En författare från samma tid, likaledes påverkad af de nya fremmande skådespelen, men vida talangfullare än Ayrer, är hertig Henric Julius af Braunschweig-Lüneburg (1564—1613). Han har skrivit 11 dramer, än under namn af Hibaldeha, än under andra liknande namn ⁴⁾. Alla hans dramer äro skrifna på prosa; några, men ej alla, hafva sedolärande epilog, men äfven i de lustspel, som behandla äktenskapsbrott och bedrägerier, yttrar sig en sträng sedlig anda, så att, då de källor, ur hvilka ämnet är hämtadt, gifva handlingen ett oförargerligt komiskt slut, så taga hertigens lustspel merendels en tragisk ända, och djefvulen eller hans handtlangare fara af med äktenskapsbrytarne och bedragarne, der icke dessa sjelfva bära hand på sitt lif. I alla uppträder narren, gemenligen under namnet Johan Bousett (Ayrers Jan Posset). Bönder uppträda och tala hvar sin dialekt, så att emellanåt en komisk språkförbistring uppstår. Ehuruväl sedliga grundåsigter genomgå Hibaldeha-dramerna, är dock verldslig lust och lefnadsfröjd det förherrskande i dessa stycken, och det älsta och enda bibliska af hans dramer, Susanna (1593), visar bäst, huru oaktadt dess fromma och sedliga innehåll den andliga karakteren var fullkomligt

---

⁴⁾ HIBALDEHA, HIEHADBEL, HIBELDEHA, HIDBELEPIHAL. Gottsched och efter honom nästan alla litteraturhistorici förklara namnet Hibaldeha dermed, att det innehåller begynnelsebokstäfverna till följande mening: Henricus Julius Brunsvicensis Ac Lüneburgensis Dux Edidit hunc Actum; men Gödeke och Holland anföra, att de Braunschweigiska hertigarna brukade teckna sig med begynnelsebokstäfverna af sina namn och titlar, så att Hibaldeha betyder *Henricus Julius Brunsvicensis Ac Lunæburgensis Dux Episcopus HALberstadensis*. Med denna klav kunna äfven alla varianterna förklaras; så betyder t. ex. den sist upptagna: Henr. Jul. Dux. Brunsv. Et Lunæb. EPISCOP HALberst. Se "Die Schauspiele des Herzogs Hen. Jul. v. Braunschweig. Herausgegeben v. W. L. Holland. Stuttgart 1855. s. 840—1. (Bibl. des litt. Vereins in Stuttgart XXXVI.)

försvunnen. Narr- och bond-scener omväxla med alvar-samma och patetiska. På några ställen äro visor anbragta. Språket är det vanliga samtalsspråket och har en komisk anstrykning öfverallt, der ej situationen är tragisk; hans prosa är, säger Gervinus, utan jemförelse bättre än alla den tidens versar⁵⁾. Formen är mera sannt dramatisk än i medeltidsdramat; monologerna äro öfverläggningar och ej presentationer; nästan ingenting berättas, utan allt går öfver i handling och dialog. Bland hans lustspel är det bästa: "Vincentius Ladislaus, Satrapa von Mantua Kempffern zu Ross und Fuesz, Weiland des Edlen und Ehrnvesten, auch Manhafften und Streitbaren Barbarossæ Bellicosi von Mantua, Rittern zu Malta, ehelichen nachgelassenen Sohn." (1594). Vi komma att längre ned tala om detta lustspel.

Detta omslag inom det tyska dramat återverkade äfven på vår dramatik. De religiösa bibeldramerna från förra århundradet försvinna, och från de tre första decennierna af detta århundrade har intet sådant kommit till vår kännedom. Alla stycken från denna tid behandla ämnen ur historien, sagan och legenden, och om en religiös fråga vidröres, sker detta mera af historiskt intresse, än för att gifva det fromma sinnet luft. Allt mera träder sträfvan att bereda en förströelse i förgrunden; väl lemnas icke didaktiken ur sigte, men den får dela väldet med det underhållande. Komiska partier och skildringar ur verkligheten förekomma nästan regelmässigt i skådespelen; synnerligast blifva bondscener mycket omtyckta. Man söker rycka verkligheten närmare, och då icke längre ämnets helighet lägger fjettrar på fantasien, söker man genom sträfvan efter en rå naturtrohet göra dramat så mycket som möjligt till en noggrann afbildning af lifvet. Språket närmar sig hvardagspråket så mycket, som knittelversen

---

⁵⁾ Gervinus, s. o. III. s. 119.

tillåter, och redan deraf uppkommer en mera komisk ton. Men alla det tyska dramats utsväfningar vunno ej hos oss bur-skap: dramat låg icke i yrkesskådespelares händer, utan styckena skrefvos och deras utförande leddes af de andliga och de lärda, hvilka hade sig ungdomens uppfostran anförtrodd. Deraf betingades en mindre okysk och mera sedolärande ton, än den, som rådde på tyska banan. De ringa sceniska hjälpmedlen gjorde icke möjligt att använda några prunk- och prakt-scener. Men å andra sidan till-egnade vi oss icke heller den större formfulländning, som utmärkte tyska dramat; på ett undantag när gå alla våra dramer i de gamla fotspåren, om än ett och annat i lif och rörlighet öfvergår de äldre.

Så tyckes vårt drama visa, att med protestantismens fullständiga seger efter Sigismunds fördrifvande det allt-uppslukande teologiska intresset börjat gifva rum äfven åt andra intressen. Det undertryckta skönhetsbehofvet fick luft och sökte tillfredsställelse äfven utom kyrkan. Detta står onekligen i sammanhang med en stigande bildning, framför allt med språkstudiet och en allmännare bekantskap med antiken.

Det första stycke vi påträffa under 17:de århundradet — med undantag af Josephi och Davidhz historier, hvilka genom sin hela ton tillhöra det förra tidehvarvet — behandlar ett från antiken lånadt ämne och är det, som tydligast af alla visar inflytandet utifrån. Det har till titel: "En lwstig Comoedia vidh namn Tisbe," och blef 1862 funnet i en antiquarisk bokhandel i Stockholm af Hr C. Eichhorn samt är af honom utgifvet under titel: "En lustigh Comœdia vidh namn Tisbe af Magnus Olai Asteropherus från Arboga. Efter den enda kända handskriften utgifven af C. Eichhorn. Upsala 1863. I handskriften står antecknadt, att det uppförts i Arboga 1610, i Carlstad 1615 och i Upsala 1626; och troligen var det samma "Tisbe" som uppför-

des i Upsala 1625 ⁶⁾). Man kan deraf finna, att det på sin tid varit mycket omtyckt. Det har prolog och 6 akter, men ingen epilog. Versantalet går upp till 2900, och är det sålunda bland de längsta af våra äldre dramer.

Då endast 100 Ex. af denna märkliga komedi blifvit tryckta, anse vi oss böra något utförligt redogöra för densamma.

Prologen är utan all sedolärande syftning och redogör endast för innehållet af denna "hedniska Comoedia."

Första akten. Sc. 1. Kansleren Ludovicus, marskalken Albertus och sekreteraren Fredericus äro kallade till slottet. Kansleren klagar öfver, att han blifvit så tidigt väckt, och då sekreteraren anmärker, att klockan nu slår 10, skjuter han skulden för sin långa sömn på det "Malwasij och goda win," som de utan skäl och mått aftonen förut druckit hos sekreteraren, hvarpå denne anmärker skämtande:

När tu i drijcken blifuer swagh,
Då ähr för wist tin sidste dagh.

Sc. 2 upptages af rådplägingar med fursten. Furst Dulichius påminner dem om det löfte han gjort öfver bordet, att den, som vid torneringen hade i alla furstliga stycken hållit sig manligast, skulle få hans dotter Tisbe till äkta, och nu önskar han att af dem, som varit domare, få veta, hvem som blifvit segervinnare. Ludovicus nämner då Ladislaus, hvars like ingen var på tornerbanan. Någon tvekan uppstår, huruvida Ladislaus är af furstligt stånd och sålunda värd äran att vara furstens måg; men kansleren känner hans härkomst:

Han ähr den strijdbara manssensson	Kiämpe till häst och kiämpe til
Barbarossæ, en förste af Rom,	foot ⁷⁾),
Vincentius Ladislaus ähr han be-	Dän ingen kiämpe tör emoot.
nämnd,	På guld och håfwor mycket rijk,
Satrap von Mantua, widt bekiänd.	Att nämpligh finnes hans gelijk.

⁶⁾ Se Eichhorns företal till Tisbe, s. X. Han citerar följande anteckning ur Bures almanak för 1625, Decemb. 6: "Hölts en Comedia Tisbes och Pyrami" (i Upsala). — Tisbe fanns i ett samlingsband inbundet jemte botaniska och medicinska handskrifter; afskrifvaren var en Nicolaus Magni Wesmannus. Se vidare härom Eichhorn, "Tisbe." s. XIII—XV. — ⁷⁾ Man jemföre denna beskrifning med den s. 219 meddelade titlen på hertigens af Braunschweig lustspel "Vincentius Ladislaus."

Dulichius bestämmer sig för Ladislaus, afskedar sitt råd och går. Albertus undrar väl, huru Tisbe skall upptaga denna underrättelse, enär hon gjort ett löfte att lefva i ren jungfrudom och tjena i Vestas tempel; men Ludovicus menar henne bäst sjelf råda för detta och bjuder kamraterna på en kannu glödgadt vin, hvilket anbud genast antages af Fredericus, men först efter litet öfvertalande af Albertus.

Andra akten. Sc. 1. Tisbe och hennes hofmästarinna Tuscnelda samtala om den förras förbindelse med Ladislaus. Tisbe är mycket bekymrad, ty hon vill lefva och dö i Vestas tempel och afskyr Ladislaus, som tjänar Venus, och i hvilken bor idel otukt; Tuscnelda söker väl att något försvara friaren; men Tisbe känner honom för väl; "skulle jag," frågar hon, "min kyska kropp så bortförläna?" Hon beger sig sedan in i Vestas tempel för att offra henne en krans. — Sc. 2. Pyramus, en jägare, kommer från sin jagt; han har skjutit 10 harar och 5 rådjur denna morgon. Han prisar Diana som sin gudinna och föraktar Venus, som endast förvekligar mannen.

En orm och quinna ähre migh lijka,
Ty moste iagh alltid för dem wijka.

Han undrar öfver att Jupiter så anordnat, att "quinnor skola menniskior föda," långt bättre vore det, om de rike, som gerna vilja hafva afföda, kunde med guld och silfver få köpa säd af Jupiter att dermed föröka slägtet. Han går in i Dianas tempel att offra henne en krans och en hare. — Sc. 3. Venus framställer sig för åskådarna.

Förundrer ej mina wener kiär,
Thet iagh så synligh kommer här.
Venus, en gudinna, är iagh nämbd,
I allo land och städer ähr iagh kiänd."

Hon vill straffa Pyramus och Tisbe, hvilka förakta henne, och hos dem upptända en häftig kärlek, hvilken skall få en sorglig ände. Hon kallar sin son Cupido och beder honom understödja hennes plan, hvilket han lofvar göra, endast hon vill leda honom. Hon ställer honom då vid Dianas tempeldörr. — Sc. 4. Pyramus kommer ut ur templet; han är hungrig och vill skynda sig hem för att äta, men känner plötsligen en häftig eld brinna i sitt bröst och går hem för att svalka sig. Cupido flyttas till Vestas tempeldörr; Tisbe kommer ut derifrån, vill skynda sig hem på det fadren ej må få veta något om hennes besök i templet, men känner plötsligen sitt bröst upptändt och går att söka hofmästarinnan. Venus triumferar och far med sin son till Elysium.

Tredje akten. Sc. 1. Bonaventura, Ladislai tjänare, kommer för att berätta sin herre, att fursten skänkt honom Tisbes

hand, men innan han frambär sin glada nyhet, begär han först en skänk. Ladislaus frågar om han fått reda på några nya skökor, ty deråt står hans håg. Långe vill han icke tro sin lycka att hafva fått Tisbe; men då Bonaventura ändtligen derom öfvertygat honom, ger han denne 1000 dukater i gåfva och bjuder honom anrätta ett stort gästabad. Han uppräknar alla de vin- och ölsorter, han önskar, vidare de vilda och tama djur, foglar och fiskar, som skola tillredas ⁸⁾, samt först och sist befäller han honom anskaffa 10 a 12 skökor af yppersta slag. Bonaventura, i tysthet lofvande att skrifva X för V på räkningen, går att uppsöka "rännekäringar" för att uppköpa maten, sjelf vill han besörja vinet. — Sc. 2. Tuscnela beklagar sig för pagen Amatus öfver Tisbes beteende.

"ömse hon ligger, ömse hon går,
 hon kastar sijne armar, hon löser sijtt håår,
 hon lägger af prydingh, hon lägger af gull,
 vnderstunnom hon dånar och faller omkull."

Tisbe kommer in och ber hofmästarinnan taga emot henne, ty hon känner att hon skall falla omkull. Hon dånar och Amatus skickas efter "lilla stolen" och "lilla glaset." Tisbe, kommen till sans, klagar, att alla hennes lemmar vilja falla henne från kroppen, och då hofmästarinnan vill gifva henne in, utropar hon:

"Ach, wore iagh nu i Rosenlund,
 Ther man iagar med höök och hund,
 Och finge af kalla kiällor dricka,
 — Thet ville iagh rekna för en lycka —
 Och hwila min kropp i grönan daal,
 I skuggan vnder eek och aal."

Väl menar Tuscnela det vara bättre att ligga i silkessäng, än på grönan äng, men Tisbe förklarar sig nu vilja tjena Diana och begär "spetz" och "båga." Hofmästarinnan märker, att Tisbe är kär, och denna bekänner, sedan hon affordrat sin förtrogna tysthetslöfte, att hon älskar Pyramus. Förgäfves föreställer henne Tuscnela, att han är en simpel jägare af ringa adel, och att fursten aldrig skall samtycka till deras förening. Hon öfvertalas dock att lofva sitt biträde, ty Tisbe hotar att annars döda sig. De besluta att genast gå

⁸⁾ Detta uppräknande af mat och dryck, som dock här upptager nära femtio versar, är det enda ställe, som påminner om det tyska lustspelet. I detta kommer Ladislaus till en värdshusvärd, och på frågan hvad han befäller, svarar L.: "Habt jhr auch Fasanen, Raphüner, Haselhüner, Krametvogel, Vrhanen, Berghanen, so fein safftig gebraten. Habt jhr auch Forellen, Schmerling, Osterling, Krebs und dergleichen gute Schnabelweide." Af viner begär han Maluasier, Reinfel, Muscateller.

och skrifva till Pyramus samt sända Amatus med brefvet. — Sc. 3. Pyramus har utsändt sin tjenare Syrus att sälja båge och spjut och i stället köpa syskrin, nålar, tråd och lärft; denne möter sin herres vän, Felix, och omtalar för honom Pyrami tillstånd. Felix går till Pyramus och spörjer honom, om han är redo till den öfverenskomna jagten; men Pyramus vill ej veta af någon jagt, han vill bli en jungfruknekt, uppreda fröknars och jungfrurs säng samt öfva sig i sömnad. Nu uppstår emellan vännerna ett långt samtal, hvori Pyramus bekänner, att alla hans tankar stå till qvinnor och han skyllar på gudarna, som vändt hans sinne; Felix deremot förebrår honom hans löshet i grundsatser och förlöjligar kärleken. De komma att tala om märkliga mäns exempel, och Pyramus anför som auktoriteter Cæsar, Alexander och Hannibal, men Felix invänder, att de äro krigsmän och dessa "följa sådan sed;" då anföres Virgilius, som lät en qvinna narra sig att i en korg upphissas på muren, hvarpå hon lät honom der blifva hängande^{o)}; men deremot invändes, att poeter vilja alltid föra ett lustigt lefverne. Aristoteles, som skrivit Ethiken, framdrages då, ty han lät en qvinna lägga betsel på sig; Felix anmärker, att Aristoteles var ingen adelsman, utan filosof, lättjan förde honom till älskog, hade han öfvat sig i kamp och jagt, hade ej kärleken fått magt öfver honom. Ändtligen anföres då Herkulis exempel, och slutet blir

"Summa, thet är ingen i werlden till,
ware så stält, som han will,
Som icke weet, huadh älskogh ähr."

Omsider bekänner Pyramus sin kärlek till Tisbe. Vål tycker Felix, att "det är högh krubba åt lågan häst," men lofvar sitt biträde och råder att skrifva till henne ett bref, som Felix' slägtinge,pagen Amatus, skall frambära.

Fjerde akten. Sc. 1. Tuscnelda ropar på Amatus och då han sent omsider kommer, hotas han med karbasen och befallas bära Tisbes bref till Pyramus. Amatus, ensam, klagar öfver svårigheten att lyda många herrar, han får stryk af fröken, likaså af hofmästarinnan; han förmenar sig ej vara satt hit för att löpa h—ärender, hellre kunde han då stannat i skolan och lärt något nyttigare; innan han går, vill han åter gå in i köket och fortsätta att äta ur det möljefat, som han fått af kocken; fröken kan gerna vänta Felix inkommer med Pyrami bref, undrande hvar Amatus kan vara; under tiden anställer han betraktelser öfver den fara, hvori han och

^{o)} Under medeltiden förvandlades Virgilius till en svartkonstnär, och historien om hans kärlekshandel och trollkonster bilda ämnet i en ganska intressant trollroman. Bland dessa äfventyr är äfven det, på hvilket här anspelas. Se Dunlop, Gesch. d. Prosadichtung. s. 187.

Pyramus sväfva. Nu kommer Amatus åter ut, flottig om munnen, och efter en stunds ordvexling utbyta båda sändebuden sina bref. — Sc. 2. Jarib, "larvator," presenterar sig för åskådarne med följande ord:

"Hvi rädes i så för migh,
iagh må icke wara så underligh.
Jarib plägar folcket migh kalla,
iagh wijstas giärna hoos them alla,
som giärna slås, träta och kijfua;
dertill plägar iagh them äggia och drijfua."

Han utlofvar ett lustigt puts, hvartill han väntar biträde af en käring, som han ej behöfver lära mycket. Så bultar han på käringen Holfredhs dörr, och, då hon kommit ut, ger han henne två daler på hand, om hon vill lyssna på ett samtal emellan två personer, hvilka straxt skola komma på denna plats, samt sedan underätta honom om samtalets innehåll. Holfredh är villig och berättar, huru hon i går ställt till, att en bonde slog sin hustru med en tjäretamp och i förgår att en person blef ihjälslagen. Jarib anmärker, att hon redan fått lön för detta, hvarpå Holfredh svarar, att hon gör ingenting för intet; hon hade fått af Jarib grannhustruns kor,

"smöret haar iagh och de ha skarn,"

nu vill hon hafva grädde och smör af 10 bland kyrkoherdens 30 kor, hvilket henne också af Jarib beviljas. — Sc. 3. Amatus och Felix berätta för hvarandra om det intryck brefven gjort på de älskande, och Holfredh står i en vrå och lyssnar. Amatus berättar, att Tisbe blifvit så glad, som om hon fått 7 tunnor guld, tårar rullade utför kinderna, då hon läste brefvet, och vid hvart tredje ord kysste hon det många gånger. Felix säger Pyramus ej kunna hafva blifvit mera glad, om han fått hela Rom,

"han dansade, han språngh, han gick, han sto,
ömse han greet, ömse han loo;"

han slet upp sina kläder och lade brefvet vid hjertat på sin bara kropp; Amatus erinrar sig då, att äfven Tisbe lagt sitt bref emellan "sin bryst," men åter tagit upp det för att kyssa det, kysst Pyrami namn och önskat honom i sin famn.

"Du wilde kiärleek, huru galen du ähr,"

utbrister då Felix. Amatus underrättar honom slutligen om, att Tisbe ber Pyramus komma till hennes fönster nattetid, så vill hon derifrån tala med honom. — Sc. 4. Holfredh yppar hvad hon hört för Jarib, denne kallar henne sin "hiertans syster," lofvar henne en stor föräring och beder henne gå till krogen, der uppsöka en man, vid namn Bonaventura, och för honom omtala allt; sjelf skall Jarib till

en annan krog och stifta ofred. — Sc. 5. Holfredh står utanför krogen och väntar till dess Bonaventura kommer. Han kallar henne "din gamble spanhake" och frågar hvad hon vill; hon säger sig söka en Bondecolora, men denna namnförvridning behagar ej B.; han utropar:

"Bondecolora, hvem fanen heter så,
Bonaventura thet vara må."

Holfredh berättar nu om de båda älskandes beramade möte. Bonaventura ber henne besvärja sanningen deraf vid sin salighet, och då hon förklarar sig beredd till hvilken ed som helst, förestafvar han henne en sådan, efter hvars afläggande B. undrar, om hon ej redan hör fan till, enär hon törs svärja så väldigt. Sedan ger han henne två ungerska gyllen och ber henne ytterligare bespeja det förälskade paret; sjelf vill han omtala saken för sin herre och skaffa vakt vid Tisbes fönster. — Sc. 6. Sanga, centurionen, kommer med vakten till Traso, "custos arcis;" han klagar öfver, att soldaterna dricka och svärma, så att knappt $\frac{1}{4}$ äro tillstädes, samt befäller skrifvaren Liscus att uppteckna de försumliga; sedan utposteras vakten: två skola hålla vakt hos fursten, två hos furstinnan och fyra hos Tisbe, två vid dörren och två utanför fönstret, dit ingen får komma. Sedan han förmanat vakten att ej sofva, bjuder Sanga Traso att hos honom jemte 4 höfvitsmän och 5 kaptener dricka Rostockeröl. Han går med vakten, under det trumslagaren slår. — Sc. 7. Soldaterna Trasimachus och Titius stå på vakt vid Tisbes fönster. Bonaventura kommer och gifver dem 2 daler mot det att de skola slå ihjäl den förste, som närmar sig fönstret, hvilket de lofva. B. går till krogen, der glädjeflickor vänta honom.

Femte akten. Sc. 1. Bonaventura kommer rusig för att se, om vakten gör sin skyldighet; soldaterna öfverfalla honom och slå honom ihjäl. Då de sedan igenkänna honom, besluta de att sänka hans kropp i en brunn och sedan gömma sig undan. De gå med liket. — Sc. 2. Tisbe kommer till fönstret och klagar öfver Pyrami dröjsmål. Trots mörkret ser hon blod på marken och märker vakten vara borta; hon tror Pyramus mördad och vill just döda sig med sin knif, då älskaren kommer. Tisbe förebrår honom hans dröjsmål, och han tackar i de underdånigaste ordalag för hennes nåd att så kärligt med ord undfägna honom. Tisbe kallar honom sin yppersta skatt, sitt lif, sin välfärd; han kallar henne Eders Nåde, och först, då hon förbjudit honom att begagna denna titel, benämner han henne sitt lif, sin tröst i all hans nöd. Tisbe visar honom, huru hans bref ligger vid hennes bröst och säger sig kysst det under natten mång tusende gånger; Pyramus befarar, att han i glädjen skall svimma, liksom Lucretia när Euryalus nattetid kom till hennes förster. Men

Tisbe ber honom icke dåna för hennes skull, vore hon honom så när, ville hon kyssa honom.

Pyramus.
Gifue Gudh, min fröken, thet måtte
skee,

Thet lystade migh af hiertat see.
Aldrigh sedan iagh födder war,
Bekiänner iagh rätt uppenbaar,
Hafuer iagh haft en sådana natt,
Som iagh nu hafuer fådt.
Att iagh får effter mitt begär,
Snacka widh min hiertans kiär.
Ach hui ähre doch de timar så kort,
hvi löper denna natt så hastigt
bort?

Apollo blif doch under en stundh
Med tin vagn på hafzens grundh!
Lätt tina hästar äta ännu!

Ach morgonrodna, tu ädla fru!
Hui skyndar tu tigh så fort?
Huadh har Tithon, tin man, tigh
gjordt,

Att tu ey länger hoos honom ähr?
Ach wore tu åt honom så kiär,
Som min Tisbe ähr åt migh,
Längre töfuade tu wisseligh,

Och komme hijt upp ey så bråt
Att skilia migh och mitt hierta åt.

Tisbe.

J prijsen thenna natt så högeligh,
Der öfuer iagh förvndrar migh.
En ringa frögd ähr thetta, min wen,
Men wore j hoos migh i kam-
maren.

Heller iagh komme till eder nidh,
Så finge wij hierteligh talas widh,
Hvarannan med hiertans kyss för-
ähra,

Den frögd och lust wille iagh
begära.

Pyramus.

Ach måtte iagh lefua den dagh,
Der iagh finge niuta ider fam-
tagh,

Och kyssa eders nådh efter mitt
begär,

Iagh fruktar iagh kommer aldrigh
så när.

Tisbe föreslår, att de skola mötas i närmaste skog en stund före dagningen, ty här hafva väggarne öron. Hon ger Pyramus en gullkedja som pant att hon skall komma och säger sig i sin tärnas kläder skola smyga sig igenom vakterna. De åtskiljas, sedan de öfverenskommit att mötas om en halftimma. — Sc. 3. Jarib uttalar inför Holfredh sin glädje öfver utgången af deras puts; men då han berättar, att Bonaventura och ej Pyramus blifvit dödad, yttrar Holfredh medlidande, hvarföre hon bestraffas af Jarib, som förebrår henne att hon sörjer, när det går illa. Holfredh ursäktar sig med att B. var en tapper karl, som drog många till helvete. Jarib berättar henne nu, hvar soldaterna gömt sig, och befaller henne säga detta för vaktmästaren, på det de må dödas och komma till helvete; han berättar vidare, att han lyssnat till Tisbes och Pyrami samtal, att de skola mötas i rosenlunden, att Tisbe skall komma först, att han skall förblända hennes ögon, så att hon skall tro honom vara ett lejon, springa och tappa sin slöja, och att Pyramus skall finna slöjan, tro henne död och döda sig sjelf. Sedan öfvergå de till sina enskilda affärer. Jarib ger Holfredh den utlofvade skatten, förvarad i

Der aldrih lijser något liwss. (hon lägger sig vid Pyrami sida
 O, Vesta, gudinna far tu wäll och genomborrar sig med samma
 kan tu nu, så hiepl min siäl." dolk).

Sc. 5. Holfredh körer sin man bonden Raffual ut att skaffa rätt på de bortlupna märarna och ej komma igen, förr än han funnit dem. Raffual, som väl vet, att hustrun under tiden har möte med Dan, beklagar sig öfver sina lidande, tänker med saknad på den tid, då Holfredh ännu älskade honom, ty nu, sedan hon gjort bekantskap med Dan, får han uppbära hugg och slag: han afbryter sin klagan med att till åskådarne säga:

"Hå, leer icke så myckit der åt."

Nu finner han de båda älskandes lik, men, då han är blyg att tala, vill han gå till en skrifvare och bedja honom uppsätta en berättelse om fyndet. — Sc. 6. Fursten har låtit kalla drömtydare; han har drömt, att en örn dödade två svanor samt att en hjort och en hind blefvo ihjälrifna af ett lejon. Drömtydarna uttyda drömmen så, att fursten skall besegra sina fiender. Men nu kommer Raffual med sin skriftliga berättelse. Stor förvåning och jemmer. Tisbe saknas på sin kammare; de falska drömtydarna straffas; fursten går att taga på sig sorgkläder för att sedan begifva sig ut i rosenlunden. — Sc. 7. Gudinnan Diana står vid Pyrami lik, harmsen på Venus och klagande öfver hans död, som var den kyskaste sven; likaledes klagar Vesta öfver Tisbes död, men hon har dock med sig en kostelig olja, som, om blodet ännu är varmt hos de döda, kan återgifva dem lifvet. Det gäller blott att hålla Charon borta, medan de smörja liken. Vesta råder att bedja Herkules om biträde; han utkallas ur berget och lofvar att köra Charon bort, om gudinnorna vilja gifva honom en jungfru att hafva hos sig. Vesta finner den begäran billig och lofvar honom den yppersta i hennes kloster, hvilken skall föda honom många barn. Nu kommer Charon med sin båt; han framställer sig som helvetets färjekarl och uppräknar alla dem han förer dit, hvaribland nämnas afgudadyrkare och alla, som försmå Guds ord, dem, som om Söndagarne hellre dricka sig rusiga än gå i kyrkan, dem som ej lyda fader, moder, öfverhet, husbonde och matmoder, vidare alla grofva syndare, men äfven "trappedragare," "sqvallerbyttor" m. fl. Sedan han slutat detta tal, vill han köra bort gudinnorna från liken; men då framträder Herkules och uppräknar sina 12 storverk; förskräckt drar Charon sig tillbaka, och Herkules går åter in i berget.

Sjette akten. Sc. 1. Gudinnorna väcka de döda till lif och Diana befäller dem att genast begifva sig till slottet. Sjelf vill hon för att straffa Venus "om ett par timmar" slå Ladislaus ihjäl och sålunda på samma gång undanrödja hvarje hinder för de älskandes förening. Sedan Pyramus och Tisbe tackat, fara Gudinnorna till

Elyseum. — Sc. 2. Pyramus och Tisbe berätta hvarandra om anledningen hvarföre de begått sjelfmord; när Tisbe omtalar lejonet, anmärker Pyramus, att det måtte varit ett troll eller spöke, ty "aldrig här någon tjd lejon bo." Sedan Pyramus bett om en kyss och Tisbe med största beredvillighet gifvit den, gå de till slottet. — Sc. 3. Syrus, tjenaren, berättar att fursten blef mycket glad, då han återfick sin dotter samt att han genast gifvit henne åt Pyramus; dock var brölloppet ej ännu utsatt.

"Tisbe" förer oss in på ett område, som bildar den hjertaste motsats till det, hvilket förra århundradets bibeldramor tillhörde. Ej nog med att det religiösa elementet är försvunnet, äfven det sedolärande är borta. Förf. vill hvarken uppbygga eller undervisa, endast roa. "Tisbe" är vårt älsta världsliga drama och på samma gång vårt älsta kärleksdrama; ett sammanträffande, som har sina goda skäl, enär bland de ideela magter, hvilka ingripa i människans hvardagslif, kärleken är den rikaste på dramatiska konflikter. Men icke kan man just säga, att här kärleken är målad i dess renaste gestalt. Vi fästa oss ej vid enskilda uttryck, ty sådana, som nu såra våra öron, kunde för den tiden vara ganska oskyldiga. Men det synes oss som om en starkt sinlig, stundom vällustig ton ger sig tillkänna, och det icke blott i Ladislai och Bonaventuras samtal, utan lika mycket i den lidelsefulla häftigheten, som utmärker hufvudpersonernas kärlek, och som hos Tisbe går utöfver den qvinliga blygsamhetens gräns.

Lika stor visar sig skiljaktigheten, om man ser på formbehandlingen. "Tisbe" står med hänseende till formen högre än något annat af våra äldre dramer. Det från antiken lånade ämnet har författaren fritt behandlat. Det är icke här längre fråga om en berättelse, satt i dialog, utan om en afrundad handling, som på äkta dramatiskt sätt framskrider genom hinder och hindrens öfvervinnande. Låt vara att intrigen icke är synnerligen konstrikt anlagd, men torftigheten undanskymmes af en mängd omväxlande tilldragelser, och sträfvan efter en stegrad spänning är omisskännelig. Här finnes en genomtänkt indelning i sce-

ner och akter, och åtskilligt, som vid första påseendet synes godtyckligt, kan vara en följd af planmessig beräkning. Så hade det utan tvifvel varit rigtigast, om de tre sista scenerna i 5:te akten blifvit förda till 6:te akten. Men det vill nästan synas, som om förf. med den korta 6:te akten sökt en motsvarighet till den lika korta 1:sta akten. Ty liksom den första akten blott tjenar till en inledning, hvars innehåll lika väl kunnat med ett par ord berättas i första samtålet emellan Tisbe och Tuscnela, så är den sista akten — sedan allt tvifvel om de älskandes öde är i 5:te akten häfdt — endast en afslutning af ungefär samma beskaffenhet, som det i mången roman på katastrofen följande sista kapitlet. I scenernas följd på hvarandra är en viss paralellism iakttagen: sedan Tisbe i andra akten talat om sin dyrkan för Vesta, så talar Pyramus i nästa scen om sin dyrkan för Diana, och sedan Tisbe i tredje akten för Tuscnela bekänt sin kärlek, så gör Pyramus i följande scen en liknande bekännelse för Felix m. fl. Så väl scenparallellismen som bruket af förtrogna påminner om antika lustspelet och återfinnes i det franska dramat. Samtalen med de förtrogna erbjuda en lyckligare och äfven mera dramatisk ersättning för monologerna; men dock påträffar man äfven i "Tisbe" monologer, i hvilka personerna presentera sig sjelfva: ett bevis att ännu något af den gamla formen vidlåder stycket. Detsamma synes ock af tids- och rumsbehandlingen. Tiden är på grund af handlingens beskaffenhet strängt begränsad, och rummet växlar väl, men inom ett inskränkt område; dock har författaren på ett par ställen begagnat sig af den bekvämlighet skådebanan erbjöd för att låta personerna i samma scen ögonblickligen förflyttas från ett rum till ett annat, mer eller mindre aflägsset; så i V. 5. VI. 2. Liksom i de antika lustspelen försiggår handlingen i det fria, och ingen scen spelar inom hus.

Allt, som angår den yttre motiveringen, är med omsorg behandladt; ingenting tilldrar sig, som icke är genom

angifna orsaker förberedt, och händelsernas kedja är ingestädes afbruten. Hex- och djefvuls-spelet är satt i samband med det hela, och äfven bisaker, såsom Holfredhs otrohet mot sin man, användas att som hjul i maskineriet befordra hufvudhandlingens mål. Man märker ett bemödande att äfven åt det mest osannolika gifva ett sken af naturlighet; Venus och Cupido uppträda för att motivera den plötsliga förändringen i Tisbes och Pyrami känslor; Vestas kostliga olja kan endast under det vilkor återskänka lifvet, "att blodet ännu är varmt." Det visar sig ock, att det ingalunda är en oskicklig hand, som sammanbundit händelsernas gång. Så är det t. ex. ett rätt lyckligt grepp, att Bonaventura sjelf faller i den snara, han utlagt för en annan. Och att Tisbe vid första förmodan, att Pyramus blifvit dödad af vakten utanför fönstret, genast är redo att genomborra sig med dolken, tecknar lyckligt hennes häftighet och afgifver liksom en förberedande förklaring å hennes beslutsamhet vid åsynen af älskarens lik.

Tonen i dialogen är mindre berättande än i de äldre dramerna; personerna uppträda icke blott för att uppläsa en lexa och sedan gå sina färde, utan samtalets hufvudinhåll inledes på ett ofta osökt sätt och får en naturlig afrundning i hvarje scen. Det episka kompositionssättet synes sålunda här hafva lemnat plats för ett mera dramatiskt; men ser man till, finner man att det ingalunda försvunnit, utan sitter qvar, och det ganska fast, i den inre motiveringen. Handlingen utvecklas icke ur de handlande personernas inre, och det är endast genom ett öfvernaturligt maskineri den kommer i gång. Pyrami och Tisbes kärlek är ett verk af Venus; hindren, som lägga sig i vägen för deras förening, åstadkommas till en stor del af Jarib, och för den lyckliga utgången hafva de att tacka Vesta och Diana. Detta gudamaskineri, af tidssmaken fordradt, är på samma gång en exponent på svårigheten för den tidens dramatiska författare att annorlunda än

episkt uppfatta en handling. Det har dessutom sin märk-
lighet, att se hur det blifvit behandladt. Ty å ena sidan
skall i denna "hedniska Comoedia" dessa gudar af de hand-
lande betraktas såsom verkliga gudar, åt hvilka de offra i
deras tempel; men å andra sidan delar författaren själf
tidens allegoriska uppfattning af dem, och de framställas
derföre af honom såsom endast personifierade begrepp.
Detta föranleder en bizarr förbistring, men en, som var
fullkomligt tidsenlig; ty hvarken förmådde författaren höja
sig till den grad af objektivitet, att han skulle kunnat
framställa en tilldragelse från en annan tid med annan
religionsåsig, utan att deri inmänga sin egen tids reli-
giösa uppfattningssätt, och icke heller hade hans publik
begripit honom, om han så hade gjort. Det kommer der-
före icke i fråga att begära någon konsekvens i teckningen
af dessa mytologiskt-allegoriska väsenden. Fastän Pyra-
mus och Tisbe betagits af en häftig kärlek och sålunda
kommit i Veneris tjenst, bibehålla dock Vesta och Diana
för dem lika mycket intresse, ja, Vesta drager icke i be-
tänkande att uppföra "den yppersta mö i sitt tempel" åt
den okyske Herkules för att derigenom rädda en f. d. tem-
peltjenarinna, som vill gifta sig. Det väcker af samma
skäl ingen förundran, att höra Charon, hvilken under me-
deltiden fått anställning som färjkarl i det kristna helve-
tet, tala om, att han förer till helvetet afgudadyrkare och
dem, "som försmå Guds ord." Ja, författaren har ej tänkt
på, att det kunde skada hjelten och hjeltinnan i åhörarnes
mening, att Charon infinner sig för att afhämta dem till
det rum, dit de visserligen efter antik uppfattning hörde
efter döden, men hvilket här blott framställes som det
eviga straffets och de eviga plågornas hemvist. Så har
det heller icke syntts underligt, att midt ibland detta "hed-
niska" sällskap de kristnas djefvul uppträder i Jaribs per-
son. Utryckligen nämnes han väl icke som djefvul, men
hans egna ord vid hans första uppträdande och hans hela
verksamhet framställa honom som representant af den

magt, som går omkring och stiftar ondt för att värfva själar åt helvetet. Vid "Judas Redivivus," der episoden om djefvulen och hans bundsförvandt häxan finnes både utförligare och bättre framställd, få vi tillfälle att återkomma till detta ämne. Här anmärka vi blott, att Jarib har den karakter af humoristisk skalkaktighet, som medeltidsdramat gaf denna figur, och att författaren vetat att lyckligt använda honom i handlingen, enär det är han som till större delen leder intrigen. Deremot äro hans förhållande till Holfredh och hans behof af hennes hjälp icke tydligt motiverade; ty hvad hon utför, synes han vara man att göra ensam, och hennes tjenester äro ej mycket värda. Hon ställes i en scen (IV. 3) att lyssna på de älskande, men V. 2. visar Jarib, att han kan lika bra lyssna sjelf; i öfrigt användes hon blott att gå med ett bud till Bonaventura.

Gudamaskineriet måste nödvändigt oförmånligt inverka på karaktersteckningen; vi se t. ex., att de båda älskande, sedan de träffats af Cupidos pilar och ej kunna lefva utan att ega hvarandra, dock fortfarande med häftighet utfara mot Venus, som väckt denna kärlek, hvilken nu är deras lif. Men det oaktadt förmärker man dock här ansatser till karaktersteckning. Författaren har tydligen haft klart för sig den karakter, han velat gifva de särskilta personerna; men han har vid utförandet begagnat så grofva drag, att karakteren ofta blifvit till karrikatyr. Pyramus och Tisbe äro till en början lika ytterliga i sitt kyskhetsnit som sedan i sin kärlek, och den sednare blir som förälskad lika så oqvinnlig som Pyramus omanlig. Tisbe, som förr icke kunde nämna Veneris namn utan att tillägga "den h—n," blir i sin kärlek nästan ursinnig; hon ömsom rasar, ömsom dånar, hon uppmuntrar den försagde Pyramus, och det är hon, som båda gångerna stämmer älskaren till möte och utsätter mötesplatsen, liksom hon är den första, som der infiner sig. Förmodligen har väl förf. ansett, att Pyramus, som var af ringa börd, ej skulle vågat att närma sig den

förnäma Tisbe, om hon ej gått honom till mötes. I öfverensstämmelse dermed är Pyramus tecknad som en försagd stackare. Väl är också han passionerad i sin Dianadyrkan, väl rasar äfven han af kärlek; men den rigtiga psykologiska iakttagelse, att häftig kärlek gör menniskan liknöjd för fordna älsklingsysselsättningar, förvändes derhän, att Pyramus vill sälja båge och spjut för att köpa syskrin, nål och tråd. I sällskap med Tisbe är han blyg och tafatt; han tilltalar henne alltjemt med "eders nåde" och "nådigaste fröken," och först, efter det deras kärlek genomgått dödsproffet, vågar han kalla henne "min hiertans kiär" (VI: 2) och be om en kyss. Då Tisbe i fönstret önskar, att hon vore honom så när, att hon kunde kyssa honom efter sitt begär, svarar den spake älskaren: "Gifve Gud, min fröken, det kunde ske." — Ladislaus är en representant af den tidens utsväfvande soldatstånd. Hans namn är hämtadt ur hertigens af Braunschweig ofvannämnda lustspel, men också är ingenting mer än namnet derifrån lånadt. I det nämnda lustspelet är Ladislaus med allt sitt skräffel och skryt i ridderliga idrotter föga förfaren; han är en inbilsk narr, en påfågelsnatur, styf, afmätt högtidlig, löjligt fåfång, talande alltid om sig sjelf i pluralis och berättande om sig den ena vidunderliga historien efter den andra; större delen af de äfventyr han tillägger sig hafva sedan gått in i den kända folkboken: "Münchhausen." Ladislaus i "Tisbe" är deremot i ridderliga öfningar väl förfaren och har på tornerbanan besegrat sina medtäflare. I den enda scen, der han uppträder, visar han sig vara begifven på vällefnad, men fram för allt på älskog; och när det om honom talas i andra scener, framhålles också företrädesvis detta sednare. Man finner, att han är ämnad att framställa Venusdyrkaren i motsats till Vesta- och Diana-dyrkarna, och författaren har för detta ändamål användt samma abstrakta karakteriseringsmetod, i det han ej låter L. öppna munnen, utan att han talar om skökor. — Tuscnelda och Felix äro vanliga "förtrogna." Hos de öfriga bipersonerna finner

man karaktärsolikheter antyddas: så äro furstens rådgifvare olika tecknade, Bonaventura, Ladislai liderlige och baksluge tjenare, har sin motsats i Syrus, Pyrami trogne tjenare, och emellan båda står lättingen och läckermunnenpagen Amatus.

Språket är, som Eichhorn anmärker, "i allmänhet rent och klangfullt, stundom verkligen vackert i sin gammaldags enkelhet" ¹¹⁾; och versen är vida ledigare, rimmen mera flytande än i mängden af våra äldre dramatiska författares arbeten. Ej utan sanning är passionen målad i Tisbes klagan vid Pyrami lik, och på flera ställen är en patetisk ton rätt lyckligt anslagen.

Utgifvaren, Hr Eichhorn, antager, att författaren till detta stycke är Magnus Olai Asteropherus. Denne var född i Arboga, reste utrikes i sin ungdom och studerade jemte teologi äfven medicin och botanik samt blef filos. magister. Efter sin hemkomst blef han prestvigd 1603 och utnämndes till rektor i Arboga skola 1608; han qvarstannade der till 1614, då han blef kyrkoherde i Westra Fernebo. Han var en "allvarlig, ordentlig och mer än vanligt hyfsad man." För sina medicinska kunskaper var han på sin tid mycket berömd och kallas en "*insignis sui temporis medicus*." Unga studerande brukade besöka honom på hans prestgård för att njuta af hans undervisning. Bland andra medicinska böcker egde han äfven biskop Petri Magni Örtebok, hvilken han till skänks erhållit af den ryktbare Johannes Messenius. Han dog d. 19 Sept. 1647 ¹²⁾. Enär enligt anteckningen å "Tisbe" denna komedi uppförts i Arboga 1610, hvilket år Magnus Olai var rektor derstädes, så är sannolikt, att han skrifvit

---

¹¹⁾ Företal till Tisbe s. XII. — ¹²⁾ Muncktell, Westerås stifts Herdaminne III. s. 114. Eichhorn, Företal s. IX. — Lagerbring berättar, att han i Erik Benzeli exemplar af Petri Magni Örtebok läst följande anteckning: "Denna bok . . . . . Doctor Joh. Messenius hafver henne förärdt Clarissimo Magistro Magni Olai Asterophero, pastor fordom i Westra Fernebo, den vidtberömda läkaren." Sv. Bring, Samling af åtskilliga handlingar m. m. s. 14.

stycket och ledt dess uppförande. I "Arboga Känning" berättas, att i Arboga brukade ofta skådespel uppföras å stora rikssalen, och har väl "Tisbe" der blifvit spelad ¹³⁾. Förmodan, att Asteropherus skrivit denna komedi, vinner ytterligare bekräftelse af följande anteckning i ett af Ascanæi samlingsband: "*Commedia Dn. Magni Olavi Rect. Scholæ Arbogensis 1609, ageradt. skreffuen;*" hvilken anteckning utan tvifvel syftar på detta stycke ¹⁴⁾.

Våra inhemska källor omtala icke att någon utländsk skådespelartrupp vid denna tid besökt Sverige. Väl hafva redan 1585 "de Engelske" gifvit föreställningar i Helsingör ¹⁵⁾, men det är ovisst om dessa varit skådespelare eller equilibrister; i hvilketdera fallet, vet man dock icke, att de sträckt sin färd till vårt land. Den nya rigtning, som "Tisbe" angifver, har väl derföre knappast genom skådespelare hit inkommit, utan hafva väl i utlandet studerande svenskar med den gjort bekantskap och så fört den hit. Så till vida synes det tala för Asteropheri författareskap, som äfven han gjort utländska resor och derjemte varit en man af snille och med ovanlig bildning. Men ifrågasättas kan dock, om ej Asteropherus snarare varit öfversättare eller bearbetare, än författare till detta stycke. Utgifvaren Hr Eichhorn anför flera skäl för Asteropheri författarskap; några af dem synas oss dock vara mindre öfvertygande. Att i handskriften icke finnes nämndt, att komedien är öfversatt från annat språk, bevisar så mycket mindre som ej ens författarenamnet finnes utsatt; likaså kan man icke sluta till styckets originalitet af de deri förekommande svenska uttryck och scener, ty sådana inlades alltid vid bearbetningar. Den naiva behandlingen af tid och rum, som på några ställen anträffas, bevisar heller ingenting, ty den finnes uti tyska dramer långt in i 18:de århundradet ¹⁶⁾. Å andra sidan, vi medgifva det

---

¹³⁾ Eichhorn, s. o. s. X. — ¹⁴⁾ Klemming, Sv. D. L. s. 13.
— ¹⁵⁾ Overskou, s. o. s. 66. — ¹⁶⁾ Jfr Devrient s. o. I. s. 195.

gerna, kunna icke som bindande bevis för att stycket är öfversatt, anföras de många germanismerna, sådana som frisk fröligh = frisch fröhlich (III. 1), förwar = führung (III. 3), omsys = umsonst (IV. 2), rolig = ruhig m. fl.; ty dessa uttryck kunna rätt väl förklaras dels af författarens förtrolighet med tyska spåket, dels af den mängd tyska ord, som vid denna tid ingingo i så väl tal- som skrift-språket; och det är lätt att inse, att den dramatiska dialogen, som ställde sig hvardags-språket till mönster, skulle med tyska ord blifva mycket uppblandad. Det mest bevisande skäl, som utaf Hr E. anföres, är utan tvifvel det, att Ladislai karakter är en annan i "Tisbe" än i Hert:s af Braunschweig lustspel. "En dylik omstöpning af hans karakter skulle säkert ej en tysk författare tillåtit sig, emedan för honom figuren varit allt för gifven som typ för ett visst slag." Asteropherus har tydligen derföre sett eller läst det tyska lustspelet och, dunkelt erinrande sig hufvudfiguren, upptagit hans namn i sin komedi¹⁷⁾. Vi finna detta långtifrån osannolikt; men hvad som hos oss väcker några tvifvelsmål om styckets svenska originalitet äro följande tvenne omständigheter. Den ena är Tisbes skarpa och icke genom några öfvergångar förmedlade olikhet med våra äldre dramer samt den dermed sammanhängande större formfulländningen, i hvilket hänseende detta stycke står öfver alla samtida och efterföljande dramer ända till medlet af seklet. Då man besinnar, huru föga förstånd på sann dramatisk form alla författare under denna tid visat, så synes det som om här förelegat en utländsk, fullkomligt utförd bearbetning af ämnet, hvilken den svenske författaren för sitt ändamål begagnat, likvisst med ändringar och tillsatser efter egen smak. Den andra omständigheten är den, att Tisbe är det enda¹⁸⁾ svenska

---

¹⁷⁾ Eichhorn, s. o. s. VIII. — ¹⁸⁾ Det moraliska elementet är väl icke synnerligen förherrskande hos Messenius, men han koketterar dock emellanåt dermed, och dessutom har han med sina dramer ett pedagogiskt syfte: att utbreda kunskap om Svenska historien.

skådespel, som saknar alla moraliska och didaktiska elementer och sålunda bryter med uppfattningen af skådespelet såsom i första rummet nyttigt och lärorikt för ungdomen; det synes oss derföre vara ursprungligen författadt för skådespelare af yrket och icke för skolungdomen. Emellertid återstår dock oförklaradt, hvarföre icke skolrektorn i sin bearbetning inlagt ett sådant didaktiskt element eller åtminstone gifvit stycket en epilog. Till någon fullständig visshet i detta fall torde man icke kunna komma, och vi medgifva, att mycket talar för utgifvarens åsigt.

Att emellertid den i början af detta kapitel skildrade nya rigtningen inom tyska dramat på "Tisbe" utöfvat inflytande, torde dock vara obestriddigt. Likväl sammanhänger icke denna komedi så nära med Hibaldeha-dramat, som det från en af dessa dramer lånade namnet på en biperson låter förmoda. Hibaldeha-dramerna äro nemligen skrifna på prosa, de hafva merendels en sträng sedlig tendens och flertalet af dem äro försedda med epilog; i alla dessa hänseenden skilja de sig från "Tisbe." Men att författaren känt detta drama är tydligt. Inom tyska litteraturen hafva vi icke funnit något skådespel som behandlar Tisbesagan; men deremot känna vi holländska behandlingar af detta ämne, begge från 1500:talet; den ena har till titel: "En historie van Pyramus ende Thisbe" af Mathys de Casteley och är från medlet af århundradet; den andra från ungefär samma tid heter "Pyramus ende Thispe"¹⁹⁾. Som ofvan är nämnt, inverkade den holländska dramatiken i väsentlig mån på omslaget inom den tyska. Har ett utländskt original förelegat Astero-pherus, förmoda vi, att detta varit ett holländskt, hvilket han sedan bearbetat med upptagande af intryck och hågkomster från andra dramer, dem han under sin utländska resa sett eller med hvilka han genom läsning gjort bekantskap.

Emellertid har "Tisbe" eller rättare den dramatiska

¹⁹⁾ Grässe, s. o. III. 1. sid. 574 o. 591.

rigtning, för hvilken "Tisbe" utgör den förnämsta representanten inom vår litteratur, inverkat på alla våra dramer under de två följande decennierna; de hafva alla mer likhet med "Tisbe" än med de äldre bibeldramerna. Dock röjer sig denna likhet förnämligast uti den bestämdare världsliga tonen och i några enskiltheter, mindre uti de båda punkter, hvilka just utgöra det mest karakteristiska för "Tisbe:" den bättre dramatiska formen och frånvaron af moraliskt didaktiska elementer. Beträffande formen, bibehålles det ganska episka kompositionssättet; beträffande tendensen, så kunde ej skoldramat uppgifva det sedolärande eller undervisande ändamålet, ehuru det likväl numera träder i bakgrunden och afsigten att roa och underhålla blir mera synbar. Bland våra dramer från denna tid är Judas Redivivus det, som mest påminner om "Tisbe." Det är till tiden för dess författande yngre än Messenii älsta dramer och dessa sednare hafva utan tvifvel på det samma utöfvat icke obetydligt inflytande; men vi upptaga det dock i denna ordning, emedan det osökt erbjuder sig till jämförelse med "Tisbe."

Judas Redivivus. Thet är: En christeligh Tragico comoedia, lärandes huru allom siälfzwyrdigom och öffwerdådigom skalkom, som föräldrars, öffwerheets, och lärares förmaningar och agha förachta, sedan the haffwa sins raserijs mått vppfyllt, på sidstone til skam wardha; Men the som aff them haffwa warit bedröffwadhe, på endalychtene tröstade. Allom, och huarjom och enom, vthi huadh standh eller huadh wilkor the wara kunna till rättelse. S. Vthi itt Christeligit uppsåt stelt och författat aff Jacobo Rondeletio Gudz ordz owärdige tiänare och i Telge på thenna tijden Ludimoderatore. Anno Christi cIo lOc xiv. Acta l: Die Michaelis.

Stycket, som i handskrift finnes på kgl. biblioteket samt på Upsala universitetsbibliotek, har, som titlen visar,

Michælidagen 1614 blifvit uppfördt i Telje. Det är tillegnad drottning Christina, då enka efter Carl IX, samt prester, embetsmän och borgare i Telje. Tillegnan är undertecknad af Jacob. Pet. Rond. pædagogiarcha och daterad then 16:de Sept. 1614 samt innehåller bland annat: "Therföre haffwer iagh i förlidhen tijdh (med hvad olempa kan iagh icke säija) taghit migh före, thenna ringa Comoediam, som iagh här kallar Judam Redivivum, at ställa uthi then meningh, at sedan i aff Terentio två comoedier på latijn skodat haffwen, iagh tå medh thenna mijn swenska Comoedie edher för all benägenheet tacksam finness skulle." Man finner deraf, att vid Telje skola under Rondeletii ledning tvenne komedier af Terentius blifvit uppförda, kanske i närvaro af enkedrottning Christina, som möjligen äfven bevistat uppförandet af Judas Redivivus. Det har synts Rondeletius i sin ordning att belöna de hederliga Teljeborgarnes tålmod, hvilka "benäget" åsett tvenne latiniska komedier, hvaraf de icke förstått ett ord, och derföre har han sammanskrifvit sin komedi på svenska till deras nöje och uppbyggelse. För öfrigt innehåller tillegnan en förklaring af de orsaker, för hvilkas skull han icke velat trycka sitt arbete. I stället har han låtit djeknarna renskrifva ett antal exemplar, och dessa, som han kallar med "Diäknetrycket" förfärdigade, har han utdelat, men anhåller om ursäkt, att icke enhvar kan få ett särskilt exemplar, "effter talet på prentarenan thet är skriffwarenan icke sådant will medgiffwa."

Om Jacobus Petri Rondeletius, som blef stamfader för en i Strängnäs stift talrik prestsläkt, känna vi i öfrigt icke mycket. Han var, som vi sett, kring 1614 rektor i Telje och har förmodligen i likhet med alla andra, hvilka den tiden ville förvärfva någon högre bildning, vistats någon tid vid fremmande universitet. År 1619 blef han kyrkoherde i Knista och Hidinge församlingar i Nerike, erhöill prostetitel, predikade vid 1622 års prestmöte och dog 1662. Han innehade sålunda sitt pastorat i 43 år

och måste, att sluta deraf, hafva uppnått en hög ålder. Äfven som skriftställare har han gjort sig känd. Utom den nämnda prestmötespredikan har han utgifvit en bönedagspredikan 1631 samt ett arbete med titel: "Iter Hierichunticum om Menniskans fall och upprättelse" 1646 ²⁰).

Judas Redivivus har 5 akter, prolog och epilog. Prologen fram-säges af djefvulen, som i detta stycke uppträder under namnet Ka-rich. Han hälsar åskådarna som "gode Gudz wenner" och redogör i korthet för styckets innehåll med en salvelse, som man icke skulle tilltro djefvulen, utan bakom hvilken snarare den blifvande kyrkoherden döljer sig.

Första akten. Sc. 1. Rådsherren Rubens frågar sin hustru Cyboræa, hvi hon så gruffiga qvider, oaktadt dem intet annat fattas, än barn, och man kan trösta sig öfver detta missöde vid tanken på att barn mången gång äro föräldrarne hvarken till fröjd eller ära; hon omtalar då, att hon drömt sig föda en pilt, "slemmer och leder," hvilken skulle förorsaka hela släktens förderf.

"Slå kors för tig och akta tig,
Att tu ej sådant säger mig,"

utbrister mannen. Men då hon uppenbarar honom, att hon tror sig vara hafvande, besluter han i glädjen deröfver gå ut i staden och dricka en kanna öl. Sedan han aflägsnat sig, småmuttrar Cyboræa öfver männerna, som alltid anse fruntimmerna prata "käringskloop;" för sin del anser hon dem ej behöfva anses för tokiga, derföre att de ej läst så mycket i bok; hon vill nu om sitt hafvande tillstånd rådfråga spåkaringen Magila. — Sc. 2. Magila har gått ut att söka någon, som vill gifva henne aftonmat, ty det skinkefat, som hon i går fått af Cyboræa, är nu slut, och "fasta orkar ej käringen." Hon träffa Cyboræa, som ber henne undersöka, om hon är hafvande; detta lofvar Magila, men hon måste då koka en dryck, hvartill tarvas ett stop vin. Cyboræa lofvar henne en hel kanna, och de gå båda in i huset. — Sc. 3. Ruben kommer från krogen och försäkrar sig så full, att han ej kan se; och då han icke vågar visa sig drucken för sin hustru, lägger han sig att sofva på gatan. — Sc. 4. Cyboræa kommer för att söka sin man, och då hon finner honom sofvande, blir hon väl i början ängslig, ty aldrig har hon sett honom sådan under de fem år de varit gifva,

"Ehuru han dricka plägar,
Heem plägar han ju vetta vägen;"

²⁰) Follén, Nerikes Herdaminne s. 263.

men slutligen väcker hon honom och förebrår honom, att han som är en rådsherre så kan förgå sig. Ruben svarar lugnt:

”Min k. hustru förundrar ej dät,
Att iag mig een gång dricker ett ruus,
Hade i sedt wijd vår grannes huuss,
Huru vår Borgmästare är öfverfull,
Lade sig öfver een Timberhøgs kull,
J skulle åt honom wäll ledt mehra,
Ty han skall mig och andra regera.
Som han giörer föråth, giöre wij effter;
Wij mende, att thet är temmelig rätter.”

Sådana förmän duga ej mycket till, menar Cyboræa,

”Thet är skadha, när the så liggia,
Att Svijnen ej skola i them byggia.”

I det följande samtalet förtäljer Ruben, att han under sömnen drömt, att ur hans länder kröp ut en bitter orm, som ”nöp alla och stingde till döds” hvem han kom öfver. Då denna dröm öfverensstämmer med Cyboræas egen, blifva båda förskräckte. Cyb. berättar, att hon rådfrågat Magila; men Ruben har ej förtroende för henne, utan vill först sjelf tala med henne. Då Magila i detsamma kommer, gå de båda in och bedja henne följa efter. — Sc. 5. Innan Magila går in, håller hon följande monolog:

”Iag hafver tillpyntat Cyboreæ dryck	Medan hon söd, iag stood ther hoos, Ther af gick så starekt itt ooss.
Af den wijnkannan, som hon mig fått.	J må tå ej undra, att iag så raglar, Iag warder wäl bettere inom få
Sij huru det hafver sudit i hoop!	dagrar,
Här är ej ett halft fiärdedels stop.	Får iag een wijnkanna till
Tij skolen i tro den dryck är dijr,	Och sedan een god spicke Sill.
Man köper honom ej för den fjjr.	Iag skall taga boot, ther iag fick
Then wijnkanna är häri igådt,	Soot,
Att iag haffwer ondt i hufwet fådt.	Om thet än wore Påffwen emoot.”

Sc. 6. Magila återkommer och, sedan hon först prisat de båda makarne, hvilka älska hvarandra mer, än hon sjelf älskar ölkannan, och hon vill hellre umbära lifvet, än den, berättar hon hvad som tilldragit sig derinne. Sedan Magila först af Ruben blifvit tvungen att besvärja dryckens oskadlighet, hade Cyboræa tagit in den, och då hon druckit,

”Klagade hon sig först om naffle och rygg.
Af sådant märke är iag trygg,”

menar Magila, och hon gläder sig åt det blifvande barnsölet samt de

skänker det skall inbringa henne²¹⁾. — Sc. 7. Karich, djefvulen, och Glorela, trollkärningen, uppträda. Sedan de utbytt hälsningar, frågar Karich, hvad hon gjort åt sin man, och då Glorela svarat, att hon slagit honom på munnen och kört honom ut, emedan han är en sådan "ölastuut," upplyser henne Karich om, att han nu befinner sig hos liderliga qvinnor. Glorela vill genast springa efter honom, men Karich bjuder henne stanna, emedan han har ett uppdrag åt henne. Han berättar så, att Rubens hustru skall föda en son, men att föräldrarne ärna förgöra barnet; nu utlofvar han en föräring, om Glorela kan laga, att barnet får lefva, ty han vill bruka det att "drifva många tragediska speel"

Glorela. "Tu tör väl loffwa och hålla tundt.

Karich. Non per faunum, thet skall varda sandt."

Och så gifver han henne en gulds katt, på hvilken hon dock ej får se, förr än hon utfört ärendet.

Andra akten. Sc. 1. Tjenstepigan Agoras är utsänd att kalla Magila till sin fru, men roar sig i stället med betraktelser öfver qvinnans dårskap att vilja gifta sig, då barnsängen vållar så stor vända; om hon toge en man — hvilket möjligen skulle kunde hända —, skulle hon dock aldrig föda barn. Men Magila anmärker:

"Tu wille icke gifta tig wist!

Åh, sätte een man på thenna qvist,

Tu skulle ther effter ej längre bijda,

För än han låge wijd tin sijda."

På Magilas förfrågan, hvart hon ärnat sig, erinrar sig Agoras sitt ärende, och de gå båda in i rådsherrens hus. — Sc. 2. Straxt efter kommer Agoras ut och berättar, att oaktadt rådsherren och hans fru så länge önskat sig barn, ville dock frun, att det nyfödda barnet genast skulle dräpas; väl gjorde mannen invändningar, men då hade frun påminnt om drömmarna, hvarpå båda beslutat att lägga barnet i ett skrin och anförtro det åt sjön, hvilket också redan hade skett. — 3:dje scenen meddela vi som prof på samtalstonen emellan Glorela och Karich.

Glorela. "Nu haffwer iag giort, som min Herre bööd,

Iag moste nu så sökia mitt bröd,

Ty will iag honom nu upleta.

²¹⁾ Om medicinens ståndpunkt i Sverige under en än sednare tid yttrar Whitelocke (1654): "Med läkare var öfver allt i Sverige illa bestält, och talte ej Whitelocke med någon, som var känd för skickelig Medicus. Drottningen sjelf hade icke en gång någon för sin person, utan nyttjade gummor och annat godt folk, som betjena sig af en hop huscurer." B. Whitlockes dagbok öfver dess ambasad till Sverige åren 1653 och 1654. Öfv. Uppl. 1797. s. 481.

- Karich. Iag hörer hon will, hwar iag är, vetta.
Glorela här är iag, koom hijt!
Haffwer tu bestält mitt wärff med flijt?
- Glorela. Ia på loffwen iag hafver förmådt,
Att barnet har lifvet niuta fådt;
Men thet är nu kastat i siöön.
- Karich. För tin omaak haaff skam till löön.
- Glorela. Så, spådde iag icke thet skulle så gåå,
Iag skulle intet för omaaket fåå.
- Karich. Gif tig tillfrydz, tu skalt få löhn,
Om tu först will hööra min böhn
Och föra thet barnet till Skarioth öffwer;
Iag will tig gifva hvad tig behöffwer.
- Glorela. Betala först det gamla wähl,
För'n tu mehre begiärer medh skiäl.
- Karich. Af then pant, iag tig fick,
Haffwer tu sedt wijd tu gick.
- Glorela. Neij effter tu mig förbödh.
- Karich. Thet är thet yppersta gull så rödh.
Seer tu thet glimmar fast,
Thet är uthan swik och last,
Grijp i kannan med näffwen tin,
Tager tu myckit är skadan min!
Men gerughet är ond odygdh,
Som dock wancker i allo bygdh,
För henne tig wachta thet bästa tu må,
Höör tu icke prästen säger såå.
- Glorela. Tig, prästen achtar iag eij myckit!
Lätt mig theri sökia min lycka.
- Karich. Bruka tin bästa, iag gifver tig loff.
- Glorela. Iag skall eij hafva långt upskouff;
Hade iag näffwar så stora som trull,
Iag skulle taga honom öfver full.
(hon griper i kannan)
Åh! trä tu, så tu mig hijat (?).
Thetta iag ej glömmet i åhre 10;
Tig skall nu fannen tiena mehr,
Effter iag sådan skalkheet seer ²²⁾.

²²⁾ Enligt folktron hör det till djefvulens väsende, att han gör allting bakvänt, så att alla hans skapelser misslyckas. Gifver han bort guld, förvandlas detta till smuts, hvaremot om goda väsende bortgifva löf, spånor m. m. blir detta idel guld. Här har dock denna förvandling mera utseendet af ett Karichs skälmstykke med Glorela. Jfr Tisbe V. 3, der guldet förbytes till tordylfar.

- Karich. Kiärsta Glorela, syster min,
 War ej så hastig i moden tin!
 Tu moste mina konstler lära förstå
 Och wetta thesljikes med androm umgå.
 Andra skall tu och lähra fixera,
 Om tu will mig umgå mehra.
 När tu will kiöpa, tag lort i tin hand
 Och åkalla så mig till hielpesman,
 Så skall iag lagha thet så synes,
 Som the wore penningar 4;
 Men när thet kommer i hans taska,
 Skall thet åter warda träck och aska.
- Glorela. Åh, kierer Karich lär mig thetta!
 Iag gifver tig både hatt och hätta.
- Karich. Gör thet iag nu böd tig om,
 Ästu min tienarinna from;
 Hvad tu af mig äska will,
 Skall tu bekomma, iag säger tig till.
- Glorela. Huru skall iag på watnet gåå
 Att iag eij borta wara må.
- Karich. Med then smörielse tig om smör,
 Sedan tu eij fruchta töhr.
 Honom bruka så länge tu leffwer,
 Then iag tig för intet giffwer,
 Och uppå ryggen skrijff tin namn,
 Så skall tu komma oskadd fram.
- Glorela. Smör tu mig, iag kan ej skriffwa.
- Karich. Så moste tu stilla bliffwa.
- Glorela. Åh skiende tig Gud, så tu mig hijar,
 Utaff näslor min ars fast klijar.
- Karich. Thet will iag snart boota tigh;
 Hålt up särcken hasteligh!
- Glorela. Hi, iu längre, iu wärre tu med mig far,
 Een elak broder iag i tig har.
 Lät mig gå och proffwa then konst,
 Som tu mig nu lärde umsonst ²³⁾.
- Karich. Eija, nu går det, som iag will,
 Att kiäringen giör sitt bästa till.

---

²³⁾ Det var genom att smörja sig med en af mördade och odöpta barns fett beredd salfva, som häxorna kunde fara genom luften. Här skall salfvan gifva G. förmåga att gå på vattnet.

Så plägar jag monga förföra
 Och uti helvetets eld nedkiöra.
 Tu kiäring skall och få tin dehl,
 Om min konst ej slår fehl."

Sc. 4. Sostrata, landsherrens fru på ön Scharioth, går med sin piga Thorela vid stranden och finner barnet i skrinet. Hon blir deröfver glad, ty hon har sjelf inga barn, och, sjelf en främling i detta land, skulle hon blifva olycklig, om hennes man doge barnlös, ty hans släkt skulle komma och taga allt det goda, som hon med honom har, och hon "moste draga som sparv från ax." Nu ber hon pigan utsprida, att frun länge varit hafvande, ehuru hon först nu märkt det, och hon lofvar

"Tig skall iag giffwa then klädning bästa,
 Som tu på tin kropp löster att fästa,
 Silfbälte, toflor och sametz pung,
 Och med tiden en frijare ung
 Skall iagh tig giffva effter tin begiära,
 Så kiär mig är min adelig ähra."

Genom detta sednare löftet är Thorela vunen; under hela det följande samtalet återkommer hon jemt till den utlofvade friaren, och fruns föreskrifter för utförandet af planen, afbryter Thorela med förfrågningar om sin friare. Det beslutes, att emedan Sostratas man skall i afton resa bort, skall hon begagna sig deraf för att föregifva en barnsbörd, och hon befäller Thorela gå till jordegumman Aldela, lemna henne barnet och bedja henne skaffa det till slottet i morgon. Genast meddelar Thorela, att jordegumman lofvat efterkomma hennes önskan. — Sc. 5. Landsherren Sardelius berättar sin hustru, att han måste ögonblickligen resa till konungen; hon ställer sig deröfver mycket ledsen, föregifvande sig vara hafvande. Han blir då mycket glad och lofvar att 14 timmar efter ankomsten till hofvet bedja konungen om orlof, derpå tar han afsked och Aldela efterskickas. — Sc. 6. Aldela och Thorela omtala för hofmästaren Hilatus fruns nu pågående barnsbörd, hvaröfver denne blir synnerligen glad och säger, att äfven hela landet fröjdas åt att i Sardelii son få en efterträdare till fadren. Sjelf vill han flyga till sin fromme herre med underrättelsen. — Sc. 7. Hilatus, som fått veta, att barnsbörden är öfverstånden, befäller Neges,

"Straxt fiärdingsmannen tu up spöör,
 Han skall een Skiusheest haffva hijt,
 Eller han skall sk— en fanders sk—.

Neges. Fiärdingsmannen var nu häna,
 Icke weet iag han är nu däna.

Hilatus. Häna och däna tin Börcheffana!
 Iag skall lära tig stå och gana.
 Bed honom gå hijt, thet tu fåå skaam,
 Iag skall lära tig att segla fraam!"

Neges befaller fjärdingsmannen Påvel skaffa skjuts, och, då denne kommer till Hilatus, säger den sistnämnde:

"Äst tu fjärdingskarl, tu äst ther till Lijk,
 Aldrig såg iag en better slijk," m. m.

Under det Påvel beger sig efter hästar, klagar han jemmerligen öfver sin ställning i samhället; fogdarna utsuga allmogen, herregästningen "utskafvar" hästarna, särskilt harmas han på "Fele Anders och Lasse Tamp," hvilka båda fasligt slå kamparna, fort uppäta ett fat gröt, derefter taga till knifven och hacka som talgoxar i smörasken. I går hade han af två resande fått blåa ögon; hans embete aktades ringa, och han ansågs föga bättre än en slät bonde. Nu ämnade han sig till presten för att få hans häst, "han får honom seendt eller aldrig igen" ²⁴⁾. — Sc. 8. Karich uppträder, ropar på Glorela och, då hon kommer, frågar han henne med förställd medlidsamhet, hvarföre hon är så våt. Glorela är ursinnig; hon önskar, hon kunde utrifva hans djeflaögon, ty hon har icke en torr tråd på sig; då hon hann halfva sjön, uppkom en storm, och hon drog till botten som en sten, hufvudet ned och fötterna upp, slutligen kastade henne en stor bölja upp bland strandens stenar, der hon svårt sargade sig ²⁵⁾. Hon beskyller Karich, att hafva vållat detta, men denne säger sig för henne hafva "ett annat hjerta;" det var, menar han, Neptun, som upprört hafvet af harm deröfver, att hon beröfvat honom sitt byte. Glorela begär som lön, att få det smör, som kyrkoherdens kor lemna, och Karich lofvar, att hon skall få smöret och presten vasslan ²⁶⁾. Derpå befaller han fram en tjerna med vatten uti och gifver Glorela ett djur, hvars beskaffenhet ej annorledes förklaras än genom orden:

"Här hafver tu thet, som smöret skall draga.

Glorela. Å, then är tapper, fager och rödh!

Så till fanners, nu är han dödh.

Karich. Ja tin troll, tu hafver ei trona.

Glorela. Hvadh är thet, han' eller hona?

Karich. Lät upp r . . . , så får tu see."

Han råder henne sedan att sätta smörjelsepipan i djurets bakdel och så blåsa lif i det. Sedan det åter fått lif, befaller han det att

²⁴⁾ Skjuts och gästningar utgöra allmogens stående klagan från denna tid. Derom mer längre fram. — ²⁵⁾ Hexorna kunde enligt folktron icke sjunka, hvarföre det var vanligt, att kasta en anklad häxa i vattnet för att utröna sanningen af anklagelsen. — ²⁶⁾ Jfr Tisbe IV. 2.

gå efter prestens grädda. Glorela går efter tjärnan och Karich lofvar att tjärna.

Glorela. "Twij, hwij wänder tu tig från mig?
 Karich. Tu äst icke wärd att iag seer tig,
 Ty tu är fast wärre än iag."

Djuret kommer med gräddan; snart simmar en stor smörklimp i vasslan, Glorela tackar och vill gå, Karich varnar henne att ej vara sent ute. Men då Gl. vill lyfta tjärnan upp på nacken, förmår hon ej; Karich hjälper henne, men då kan hon icke röra en fot. Nu märker hon, att det är Karichs konster. Slutligen sedan K. lättat tjärnan genom att taga vasslan bort, kan hon bära den. Då hon aflägsnat sig, säger Karich:

"Så skall man the trollen trachtera
 Och medh theras kiärning regera.
 Iag sk— i kiärnan, thee ätat för smör;
 Sådant hafver iag brukat för.
 Men the skola mig bethala een gång
 Uthi heluetisk pino och tvångh.
 Thenna är medh mig så inkommen,
 Hon varder aldrig från mig nommen."

Men nu skall han åstad och uppfylla Lucifers bud samt bereda tragedien med Judas, ty "en god krok skall krökas i tid."

Tredje akten. Sc. 1. Efter en lång frånvaro återkommer Sardelius till sitt hem och sänder Dromo sin tjenare, att berätta Sostrata om hans ankomst. På vägen håller Dromo ett tal i 50 versar om den nöd, han utstått, synnerligast på sjön; bättre än lida sådant, vore att ligga hemma på gården och göda sig,

"Om man än skulle effter herregårdslagh
 Äta strömming och wälling hwar endaste dag,
 Så slinker dock mölian och fläsket medh."

Nu får han se sin husbondes fru och löper till henne med budskapet; hon vill genast skynda sin man till mötes, men Dromo ber, att hon måtte medtaga lille herren, Judas, och Dromo får befallning att sätta på honom kjortel och hatt. Under vägen vill Judas taga en käpp från en annan gosse, men får bannor af modren; han vill sedan köpa en häst, men får nya bannor. Makarna mötas och prisa Gud för återseendet; Sardelius gläder sig att i sin son Judas se sin arftagare, men förebrår hustrun, att hon ej klädt honom efter sitt stånd. Sostrata ursäktar sig dels med mannens frånvaro, dels dermed, att han förderfvar kläder, som man sliter en garnhärfva. Sardelius befäller Dromo att bära Judas och vara hans tjenare samt att i allo lyda honom. Förgäfves varnar modren att ej i sonens

närvaro gifva Dromo sådana föreskrifter. — Sc. 2. Dromo håller en monolog. Han skall ut och bjuda herrar och prester till barnsöl. Han tycker Judas ej vara värd så mycken ära, ty han topprider tjenstfolket och är "motvillig" mot sin far, hvilket dock denne tycker om; det blefve väl annorlunda om frun finge råda. Judas kommer i sina nya kläder, och Dromo går åt sidan för att se, hvad han ämnar företaga sig. — Sc. 3. Stolt öfver sina nya kläder, säger sig Judas vara en friherre och välboren man; men får se en djeknegosse, hvilken han förföljer. Sardelius med sin hustru komma ut, och på tillfrågan förklarar den förre, att han vill gå ned till stranden. Hustrun går åter in, sedan hon uttalat sin farhoga, att Judas är ute på något skalkstreck. Fadren tycker modren vilja förmycket vaka öfver sonen, hon har hållit honom för hårdt, barn kunna gerna i ungdomen vara sjelfsvåldiga. Sedan han aflägsnat sig, kommer Judas, förföljande djeknegossen, och tar från honom hans bok; då denne klaggar att, om han kommer i skolan utan bok, varder visst hans skjorta rödstänkt, samt bjuder en metkrok i utbyte, så tager Judas äfven metkroken och piskar ut pojken. Denne beklagar sig för Sardelius, men Sard. tycker sådana puts vara goda märken på frimodighet och styrka, och när sedan Judas sjelf berättar honom sitt puts och säger sig skola bortbyta bok och krok mot spelkort för att spela penningar af djeknarna, så lofordar honom fadren och tar honom med sig till skeppen. Då båda aflägsnat sig, kommer Dromo fram från sitt gömställe och uttalar ironiskt sens moral af denna scen:

"Ja så skall man sina barn lära,
Så får man af them fägnadh och ähra."

Sc. 4. Sostrata beklagar sig öfver Jude olydnad och fadrens behandling af honom; hon berättar, att hon nu är hafvande, och om hon föder en son, vill hon för sin man upptäcka, att Judas icke är deras rätte son. Sardelius och Judas komma från skeppen; den förre har fått sammet af skepparen, hvilket han lofvar Judas till kläder, och Judas visar honom då snören, dem han stulit från en båtsman. En piga hade nemligen kommit till skeppet för att köpa lärft, och då båtsmannen läst upp sin kista och pigan stått och gjort sitt val bland lärftstyckena, hade snörena fallit på däck; Judas hade oförmärkt tagit dem, och då båtsmannen saknat sina snören, hade han kallat pigan för tjuf; hon förklarade båtsmannen vara en skälm, och det hela hade slutats med att båtsmannen kört pigan med tjäretampen från skeppet, under det att Judas stått skrattande på stranden och sett på. Sardelius kallar Judas "du lilla skalk" och ber honom ej omtala det för modren samt gömmer snörena för honom. Derefter berättar Judas för modren, att fadren fått sammet och han sjelf snören vid skeppen, och då modren uttalar sin misstanka, att Judas ej fått dem på ärligt sätt, tillrättavisas hon af sin man. So-

strata förebrår sin man, att han icke köpt till henne ens den "ringaste nåhlerem;" Sardelius blir stött, tar Judas med sig och går in. Sostrata, ensam, förespår det värsta af Jude uppfostran; fadren vill ej låta honom gå i skolan, emedan pojkarne der få stut, i stället har han skaffat i huset en student, som är olärd, blödig, och med hvilken det är slätt intet bevändt, han blott leker med pojken och vågar ej slå honom; sjelf blir hon eftersatt för Judas. — Sc. 5. Karich uppträder. Han vill locka Judas till "högre skalkheter," han ropar Glorela, kallar henne sitt "våna vif" och ger henne en hjertans kyss; Glorela är vid godt lynne, ty hon får så mycket smör hon vill, och hon benämner Karich "käraste broder min." Karich befaller henne att genom lögner stifta osämja emellan Judas och Dromo, så att den ene slår den andre ihjäl. På häxans fråga, hvarföre han ej sjelf vill göra det, svarar han

"Mig kan ingen see eller höra,
Uthan then iag medh dagligh omgår."

Glorela betingar sig ett par skor i lön. — Sc. 6. Dromo kommer in; han är nu mycket belåten med sin unga herre, ty de komma väl öfverens, och han tar del i alla dennes skalkheter. Nu infinner sig Glorela och berättar, att Judas hotat döda honom, hvar och när han träffar honom. Dromo anser det ej omöjligt, och det så mycket mer, som han i detsamma får se sin herre komma springande från ett skökohus med draget svärd. — Sc. 7. Judas kommer sökande en "Leno," som bortfört från honom en sköka; han ropar, att han vill genomstinga och döda honom. Dromo, som blott hör honom tala om en "evig förtviflad skälm," tror sig sjelf vara menad, och då Judas får se honom och ropar honom till sig, nekar Dromo att komma. Glorela säger det vara för Judas en skam att hafva en så olydig tjenare, och då Dromo fortfar i sin vägran, genomborror honom Judas, önskande att han kunde göra detsamma med Leno. — Sc. 8. Glorella vill gå och berätta Karich om utgången, men denne är genast tillstädes; ty der "ondt är för händer, der är han ej långt ifrån." Han tackar och affärdar Glorela samt underrättar åskådarna, att hon redan i dag skall fara till helvetet för att der bli stekt i svafvel och tjära. Vidare meddelar han, att Sostrata födt en son, som skall dö, att Judas skall fly ur landet och af Karich föras dit, der han kan göra mest skada.

Fjerde akten. Sc. 1. Judas kommer klagande:

"Ach we, ach we, ach immer we!"

Han förbannar sin födslostund och ångrar, att han utan orsak dödat Dromo, sin rådgifvare och förtrogne. Karich bjuder Glorela hindra Judas taga lifvet af sig, ty genom honom skall än mera ondt anstiftas. — Sc. 2. Glorela går då och för sig sjelf prisar Judas som

landsherrens efterträdare. Judas ber henne ej tala så, och hon låtsar sig öfverraskad, att han hört hennes tal; hon ber Judas anförtro sig åt henne, och hon sätter sin själ i pant, att hon skall gifva honom ett godt råd. Karich, som under denna scen är närvarande, fast osynlig för Judas, anmärker:

”Ja sätt ut siälen, tu råder ei derom,
Mig haffwer han tillhört af barndom.”

Judas berättar, att han ej är landsherrens rätte son, att han haft allt godt, innan frun födde en son, men att nu fick han bas, om han slog den lille, att man tänkte ej mera erkänna honom för son, utan hålla honom som tjenare, men att detta var honom olideligt, ty under sin äras tid hade han tillskyndat alla ondt.

”Therföre iag nu rådha will
Allom them högdtt uppsatte äre:
The tencke wäl till hwadh sig kan tillbäre,
Att the sig i weldet förholla så,
The kunna sedan någon godh wän fåå,
När the komma på blygdh och vanähra,
Som them må något godt tilbära.”

Förgäfves söker Glorela trösta honom, han vill ej öfverlefva denna skam och begär endast ett råd om att förgöra sig, så ingen det ser. Men Glorela vill gifva ett bättre råd, och Judas lofvar i så fall gifva henne guldkedjor samt göra henne till adelsfru, hvarvid åter Karich anmärker:

”Thet bore wäll till lags,
Aldrig lijkare ther till tags.”

Sedan Glorela fått veta att ingen ännu känner till hela saken, utom en frupiga, som hört herrskapet sinsemellan tala derom, och just varit den, som för Judas omtalat allt, emedan han brukade bola med henne, så råder hon honom att döda sin bror, hvarigenom han sjelf skulle åter komma till ära. Judas finner rådet godt, men Karich häpnar öfver käringens djefvulskhet, anser sig för god att komma henne när och säger:

”Naska tig af, tu giöör mig hinder,
Aldrig iag en sådan diefvul finner.”

Sc. 3. Hilatus omtalar med förundran omslaget i Jude öde, ithy han nu är af frun satt till tjenare åt unge herren; dock fruktar han, att Judas, som är en bitter skalk och fyllekalk, skall antingen förföra eller skada den unge. Judas kommer, och Hilatus drar sig undan för att lyssna. — Sc. 4. Judas ser sig först om åt alla sidor, om han är ensam; sedan berättar han, att vid hans an-

komst till slottet, hade frun och herren sagt honom, att han ej var deras son, dock ville de ej göra honom till träl, utan skulle han tjena och vakta deras lille son. Han hade tackat för deras nåd, och då lilla herren sedan ville gå ut i trädgården, hade alla begifvit sig dit ut. Dit utkommen hade han bedt att få gå in och hämta en boll för att leka med lilla herren; men då han kommit öfver strömmen och såg lilla herren stå i porten väntande, tog han upp en sten och slog denne så, att han föll ned i vattnet och drunknade. När han sedan kom åter ned med bollen, stodo föräldrarna sörjande kring det ur vattnet uppdragna liket, och

”När the suckade, iag fast greet,
När the greeto, iag werre leet.”

Nu kommer Hilatus fram och låtsar som han ingenting hört; Judas misstänker honom dock och söker vinna honom genom att berätta, att Sardelius tänkte delasitt rike emellan sina söner, och han erbjuder Hilatus att gå i hans tjenst. Denne ställer sig villig, men vill först, att de skola båda gå till slottet för att höra landsherrens egen vilja. Karich tillhviskar Judas att ej följa med, och då han vägrar att gå, griper Hilatus honom, men blir af Judas slagen till marken, hvarefter Judas springer undan. — Sc. 5. Karich gläder sig åt hvad som skett, han känner lukten af bondens lök och märker, att bönder nalkas, hvilka skola till Jerusalem med sin skatt; med dem skall Judas följa, och Karich vill gifva dem god bör. — Sc. 6. Som prof på scener af allvarligt innehåll, införa vi denna i dess helhet.

Sardelius. Sostrata.

- Sardelius. ”Ach iemmer, ach wee, ach uselheet,
Som mig påkom i hastigheet!
Ther iag meente mig hafva söner två,
Kommo the mig fast båda ifrå.
Thet wolle min hustrus arga list,
Thet tör iag säia förutan brist.
- Sostrata. Min k. man, hwij klaga på mig,
Iag hafver sagdt eder sannerlig,
J skullen honom ej siälfswäld stadt,
Så hade han ej gjort eder det spratt.
- Sardelius. Iag meente thet skulle wår son warit,
Men sedan hafver iag annat förfarit.
- Sostrata. Hade han i sanning varit eder son,
Och i willen haffwa af honom mon,
Så skulle i honom achtat dess meer;
Så lærer Syrach och skriffter fleer.
Men att iag haffwer honom uthgifvit för eder,
Att han skulle wara sonen ider,

- Thet hafwer iag ei gjort eder till skam,
 Uthan iag wille ther medh sökia vårt gagn,
 Som i medh mig sedan hafwer beiakat.
 Endock det nu så illa hafwer råkat,
 Så weet Gud iag hafwer honom aget,
 Men i hafwer honom i hängn taget.
 Ty hafwer iag godt samwet för Gudh,
 Men i skullen plockat hans rygghud,
 Så hade han dessa skalkheter låtit,
 Och thet hade kunnat eder meer båta.
- Sardelius. Min k. hustru, min syndh är stoor,
 Iag klagar för tig i högden boor!
 Och hoo är nu mig trösta kan?
- Sostrata. Min hiärtans kiäreste herr och man,
 Med suckan i eder till Gudh omwände!
 Beder honom eder sin anda sände!
 Medh almosogift i honom försoonar,
 Hoo wet, han eder wäl skoonar.
- Sardelius. Min k. hustru, i råden mig rett,
 Thet will iag giöra widh thetta sett:
 Kräseligh spijs mig aldrig bereden,
 Kosteligh kläder ware mig lede.
 All prakt och wälde far nu wäl,
 Thet kan jag göra med godh skäll!
- Sostrata. Wij williom in på slottet gå,
 Wår sons begrafning hasta på,
 Wij williom honom och christelig gråta;
 Döo kan mera, än lefwa båta.
- Sardelius. Then barn hafwer kär, han skall them aga,
 Så kunna the Gud och menniskor behaga,
 Thet hafwer iag medh min skada förståt,
 Seer eder före, huru mig är gådt."

Femte akten. Sc. 1. Marquard och Algutor, skattebönder, färdas till Jerusalem; Judas kommer flyende och ropar efter dem.

Marquard: "Hvad är thet för en brackefnees,
 Som löper effter och röper så hees."

Algutor menar, att de kunna låta farkosten drifva, ty är den ropande stadd i rätter ärende, kommer han wäl efter; sjelf sjunger han:

"Än tå de war Herr Store Ture,
 Han rijder dalen uth,
 Han sanckar så mången daalbo,
 Alt både med sköld och spjut."

M. frågar, hvad detta är för en ny visa, och Algutor lofvar sjunga den för en kanna öl, då de komma till köpstaden; för samma pris lofvar åter Marquard att sjunga visan om Kung Halstan. Nu hinner dem Judas och ber att få följa med. Bönderna mena väl, att sådana karlar ej gerna taga i granaåran; men Judas lofvar hjälpa att ro, och han har dessutom penningar, om han än icke har mer än en tröja. — Sc. 2. Pilatus, landshöfdingen i Jerusalem, skickar sin tjenare Syrus att spörja, hvilka de äro, som befinna sig i den ankommande båten. Algutor svarar, att de hafva hemma

”På Scharioth ö, wallahla härad, i lappuna
sochen, i hwalungs fierding, i ugglere ma,”

och att de medföra gälesmöret, afrad och skatt till kejsaren. Judas säger sig söka herretjenst, föres till Pilatus och förklarar sig kunna allt, hvar till denne täckes bruka honom. Pilatus befäller honom att gå in i en trädgård och utan att bekymra sig, om hvem den tillhörde, taga allahanda frukt. — Sc. 3. Judas klättrar upp i ett träd och sitter der sjungande:

”Hiälmer han war en lithen hoffdräng,
Han tiene liten Kierstin alt för sin säng.
Så frommer rider Hiälmer genom skogen.”

Då kommer Ruben, Jude egen fader, ty honom tillhör trädgården. Ett gräl uppstår, som slutar dermed, att Judas slår Ruben ihjäl. Pilatus tycker om Jude raskhet, lofvar att försvara honom och taga honom i sin tjenst, ger honom handpenningar och tillsäger honom den mördades enka och egodelar. — Sc. 4. Cyboræa kommer sökande sin man, finner honom död och klagar jemmerligen; Pilatus, derom underrättad genom Syrus, låter kalla henne till sig, han söker trösta henne och, skämtande öfver hennes gamle man, bjuder han henne en ny i Judas. Förgäfves beder honom Cyboræa att icke i hennes stora sorg gifva henne i någon annan mans våld, hon vill hellre dö än lefva. Pilatus hotar då anklaga henne för att hafva lagt lönnmördare att döda mannen. Efter en varm bön till Gud, ger Cyboræa efter, och Judas går med henne för att ”bese sin lägenhet.” — Sc. 5. Syrus klagar i en monolog öfver Pilati elakhet och beklagar Judas, som icke vet, att Pilatus vill genom detta giftermål blott tillfredsställa sina egna lustar. — Sc. 6. Judas frågar sin hustru om orsaken till hennes sorg, och hon berättar då, huru hon behandlat sin son, och anser hon, hvad som nu inträffat, som ett himlens straff för hennes obarmhertighet. Denna bekännelse förer till upptäckten, att Judas är hennes egen son. Cyboræa jemrar sig, Syrus förbannar Pilatus, likaså Judas, dock söker han trösta modren dermed, att hon blifvit tvungen till hvad hon gjort, hvaremot han affri vilja dödat sin fader och lägrat sin moder. Han vill nu sjelf göra slut på sitt lif,

men modren uppmanar honom att följa med henne i ett närliggande heligt kloster för att der med fasta, hårkläder och böner mildra Herrans vrede. Judas beslutar följa detta råd. — Sc. 7. Edmund Penitentiarius omtalar för abboten Bonaventura de nykomnes bikt, och denne befäller pålägga dem den hårdaste penitens. — Sc. 8. Utledsen vid klosterlifvet och icke mån om att tre resor om dagen piskas, går Judas till Pilatus och beljager munkarne, sägande dem dagligen lefva i kräslighet och okyskhet; han råder Pilatus att drifva ut munkarne, indraga klostrets gods och prebenden, göra en bordell af klostret, hvaraf han kunde draga inkomst, under det han för sin egen räkning behölle de fagraste nunnorna. Rådet behagar Pilatus, och abboten samt Edmund kallas till förhör, men neka till beskyllningarne. Då förebrår dem Judas, att de icke ens skona landshöfdingen i sina predikningar, och förgrymmad deröfver befäller Pilatus att slå dem i kedjor och sätta dem i tornet. Med klostret förfar han efter Jude råd. — Sc. 9. Karich uppträder och berättar, att nu är äpplet moget och att nu skall Jude samvete vakna. Omedelbart derpå kommer Judas, ropande "ach we! ach we!" Han känner den helvetiska pinan börja och ser helvetets öppna käftar gapa efter honom, ingen tröst är i hans själ, ingen lisa i verlden, och Gud är honom omild. Han bekänner de synder han bedrifvit, men bättre sig kan han icke, utan vill derföre hänga sig i ett träd till exempel för dem, som ej låta föräldrar aga och lära sig samt förtryta lärares bestraffning. Slutligen tar han farväl af verlden och hänger sig. — Sc. 10. Syrus kommer och ser Judas hängande; han går till Pilatus och berättar honom, att de heliga män, som äro fångna, ej kunna bindas af någon kedja eller något band, fängelsedörrarna öppnas och de gå ut sjungande och lofvande Gud. Pilatus befäller väl, att de skola dräpas som trollkarlar, men då Syrus förtäljer honom Jude sorgliga slut, märker han, att Judas hängt sig derföre, att han anklagat oskyldiga, befäller att föra munkarna till deras kloster, återlemna dem prebenden och gods samt allt hvad man tagit ifrån dem och dertill gifva dem en tredjedel af landets skatter. Slutligen påbjuder han, att alla i landet skola dyrka Gud, verldens skapare.

I Epilogen uppträder Karich och hänvisar till Jude öde. Sådant skall han allom sända, hvilka äro föräldrarna olydiga, ej troget tjena öfverheten, ej låta aga och lära sig, ej vilja aga sina barn, hafva och älska onda tjenare och hata prester. Han beder

"Wakte hwar sig för heluetisk qual;
Och effter thet nu lider åth quäll,
Klapper med handen och fahrer wäl."

Det ämne vårt skådespel behandlar är legenden om Judas Iscarioth, hvilken legend i 13:de århundradet fram-

står som färdigbildad af beståndsdelar, hämtade dels från Mosis historia, dels från Oedipisagan²⁷⁾. Ämnet sammanhänger sålunda med Jesu historia och skulle ur denna synpunkt kunna kallas ett bibliskt; men huru föga likhet detta skådespel har med de gamla bibeldramerna synes dels deraf, att legenden är temligen fritt behandlad och endast händelsens allmänna gång hämtad derifrån, hvar-
 emot alla biomständigheter äro af förf. sjelf uppfunna, dels ock synnerligast deraf, att just der legenden visar in på det bibliska området, der upphör förf. att följa den. I legenden hänvisar den ångerfulla Cyboræa sin son Judas till Jesus, och han blir af honom upptagen till lärjunge, i skådespelet åter gå mor och son i kloster; i legenden förråder Judas frälsaren, i skådespelet förråder Judas den kyrka, i hvars sköte han blifvit upptagen. Det har varit en riktig instinkt, som ledt förf. till denna ändring; ty i ett stycke af så verldslig hållning hade Jesu uppträdande föga passat. Men just denna hållning visar tydligen, att den naivt religiösa tonen är uppgifven, och att andra fordringar på dramat inträdt. Visserligen kallas stycket en Kristlig Tragico-Comoedia, men dermed skall troligen endast betecknas, att ämnet icke här som uti den "hedniska" Tisbe är hämtadt från antiken, eller ock möjligen att den moral, deri läres, är kristlig; ty i stycket förekommer föröfrigt ingenting religiöst, om ej dit skall räknas, att Pilatus i sista scenen temligen omotiveradt låter påbjuda, att alla skola dyrka Gud. Deremot är det morali-
 ska elementet mera betonadt; redan titlen visar det. Till och med djefvulen uppträder som moralpredikant, och Judas sjelf framhåller i varnande ord sitt eget dåliga exempel (IV. 2). Men det oaktadt torde man icke kunna med Dietrichson säga, att "Judas Redivivus" representerar "den

²⁷⁾ Se Bäckström, Svenska Folkböcker. II. s. 198, der "Historien om förrädaren Judas" är aftryckt och upplysningar lemnade om dithörande litteratur. Jfr Georg Stephens, Ett fornsvenskt legendarium. I. s. 243—4: "Om St. Mathiæ företrädare, förrädaren Judas."

snævrete, tabellariske Retning inden den dramatiske Didaktik." Nämnede förf. har troligen af stycket icke läst mer än titlen, enär han kan jemföra det med det danska "Kortwending" och förtälja, att "de gode Börn ogsaa i Stykket faar sin Lön" ²⁸⁾). Det är så långt ifrån att detta stycke betecknar den mest trångbröstade didaktiska rigtning, att i detsamma tydligen det mera estetiska intresset att underhålla och gifva en trogen bild af lifvet kämpar om öfvertaget med det moraliska. Ty man skall vid läsningen lätt finna, att mycket är upptaget, hvilket icke står i något som helst samband med undervisningen i sedlighet och dygd; och deri röjer sig inflytandet af det utländska dramat, förmedladt genom "Tisbe." Det låg redan i de gamla bibeldramerna en från medeltidsstilen kommen benägenhet för naturalistisk skildring; här träder den klart fram och det icke blott i språket, hvilket i de lägre klassernas mun är allt annat än fint och äfven hos de förnämre har en pregel af hvardaglighet, den visar sig ännu tydligare i teckningen af sådana figurer som jordegumman, spåqvinnan, de båda pigorna, skattebönderna, fjerdingssmannen m. fl. Man ser, att det varit författarens afsigt att lemna så trogna sedeskildringar, som möjligt, och låta åskådarne i det på scenen framställda igenkänna sin egen omgifning och sina egna seder. Sådana målningar kunna svårligen hållas fria från satir, och drag deraf saknas icke.

Här liksom i "Tisbe" växla komiska och alvarliga scener, och författaren har också deraf tagit sig anledning att kalla sin dikt en Tragico-Comoedia. Namnet härleder sig från Plautus, som benämnde sin "Amphitruo" en tragicomedia, för att dermed beteckna att tragediens personer, gudar och konungar, i den uppträda vid sidan om komiska figurer. Då den antika litteraturen vid medeltidens utgång blef mera känd, upptogs benämningen af några mysterieförfattare, hvilka ville hafva ett mera klassiskt namn

²⁸⁾ Dietrichson, Læredigtet i Nordens poet. litt. s. 81.

för sina skådespel, och den var onekligen ganska lämplig för att uttrycka den groteska blandning af det alvarliga och löjliga, som utmärker de sednare mysterierna²⁹). Äfven detta namns begagnande visar sålunda förf:s bekantskap med utlandets dramatik.

Den böjelse för blodscener, hvilken utmärker det af nederländska och engelska skådespelarne påverkade dramat, röjes äfven här, och liksom i "Tisbe" tre personer dö på scenen, så blifva här tre dödade och en hängd inför åskådarnes ögon. I ett hänseende skiljer sig dock tonen i "Judas" från den i "Tisbe;" den kan på sina ställen vara grof och plump, ja plumpare än i "Tisbe," men den är mera kysk. Äfven här talas väl om skökor och hjeltens bekantskap med sådana, men det sker med en nästan naiv oskuld, och oaktadt det ligger i författarens intresse att skildra sin hjelte som nedsjunken i alla laster, och han därför kunde hafva orsak att dröja vid denna punkt, så blir den endast i förbigående omtalad, aldrig utmålad. Till den vällust, som är utbredd öfver en och annan scen i "Tisbe," söker man här förgäfvets något motstycke.

Den mest iögonenfallande jämförelsepunkten emellan dessa båda dramer lemna dock de inflätade scenerna emellan djefvulen och häxan. Vi känna, att djefvulen uppträdde i de gamla mysterierna och moraliteterna, och att han der alltid spelade en antingen medvetet eller omedvetet komisk roll, så att i några af de älsta spelen djefvul och narr nästan flyta samman³⁰). Han var äfven en omtyckt figur i de tyska folkskådespelen från förra århundradet, och sällan begingo de handlande personerna något ondt, utan att förut en djefvul uppträdt och förledt dem der-

²⁹) I Italien påträffas titlen Tragicomedia vid slutet af 15:de århundradet; i Spanien benämndes så den ryktbara dramatiska dikten "Celestina" kring år 1500; i England finnes från tiden kring 1560 "Tragicall Comedie of Appius and Virginia;" i Frankrike har man en "Tragique Comedie de l'Homme justifié" par Foy 1554 och en "Tragique Comedie" af de la Croix 1561, behandlande historien om de tre män i den brinnande ugnen. — ³⁰) Se ofvan s. 146. Jfr Alt, Theater und Kirche. s. 500.

till. Djefvulen gick öfver i det nyare folklustspelet och fick der stundom en kamrat i häxan. Folkföreställningen om häxor har sin rot i hedendomen och närmast i tron på de trolldomsöfvande qvinnor, som funnos hos de hedniska folken, ej blott hos romare och greker, utan äfven hos celter och germaner. Alla de bruk och sedvanor, man tillägger häxorna (såsom Blåkullafärderna, ätandet af hästkött m. m.), kunna förklaras ur gamla hedniska bruk. Då den för germanerna ursprungligen främmande föreställningen om djefvulen inträngde, sattes häxorna i samband med honom, och läran om ett köttsligt förhållande emellan honom och hvarje enskilt häxa blef nu utbildad. Detta skedde samtidigt med kätteriförföljelserna, hvilka från Frankrike och Italien under midten af 13:de århundradet infördes i Tyskland; den tidigare medeltiden kände trollkarlar och häxor endast i den mildare betydelsen af sagolika väsenden eller djefvulsbesatta, men icke i form af från Gud affallna ondstiftande menniskor, hemfallna under lagens straff. Men med kätteriförföljelserna gingo hand i hand rykten om hemliga sammankomster och förbund med djefvulen, och genom förblandningen af katteri och trolldom utbreddes nu den föreställningen, att hvarje häxa afsvurit Gud, var djefvulens älskarinna och som sådan skyldig till döden ³¹⁾. Redan i 15:de århundradet började dessa menskligheten så vanhedrande häxprocesser, ehuru de först i 16:de och 17:de togo rätt fart ³²⁾. Redan under 16:de århundradet voro häxprocesser i gång i Sverige, och Westerås Ordinantia af 1544 föreskref, att "löfjokarlar och käringar, hvar de finnas, skola uppbrännas," och 1551 anklagades några qvinnor i Vester Dalarne för trolldom, då konungen befallte, att de skulle sändas ned till biskop Henrik i Westerås, som egde att efter omstän-

³¹⁾ Den älsta kända berättelse om ett kärleksförhållande emellan djefvulen och en häxa förekommer från 1275 vid inquisitionen i Toulouse. — ³²⁾ Gervinus, "Deutsche Mythologie." s. 992—1058.

digheterna med dem förfara ³³). Häxorna voro, enligt folktron, vanligen gifta qvinnor; de hade af djefvulen blifvit lockade att afsvärja Gud och endast lyda sin förförare samt utföra hans befallningar. Hvarje häxa hade sin särskilta djefvul, med hvilken hon bedref otukt och dansade vid de allmänna nattliga sammankomsterna. De ogerningar, hvilka häxorna föröfvade, bestodo mest uti att skada grannarnes kreatur eller sädesfält; de drogo mjölken ur hans kor, de uppväckte storm och hagel för att förstöra hans gröda, de ströko daggen af gräset, för att skada boskapen. Men de kunde äfven genom sina trollkonster döda menniskor, uttaga och uppäta sofvande manfolks hjertan; äfvensom de i djefvulens tjenst anstiftade allt ondt de förmodde. Karakteristiskt för dem alla var, att de lefde i nöd och armod; man vet icke något exempel på en häxa, som genom sitt förbund med fan blifvit rik. Det var alltid med obetydliga gåfvor de belönades, och gaf djefvulen dem någongång guld eller pengar, så förvandlas dessa genast till smuts eller dylikt. Häxorna voro föremål för en oblandad afsky och blefvo derföre aldrig af folktron humoristiskt uppfattade. De kunde väl synas löjliga, i det de af djefvulen gång på gång lurades; men de voro blinda i sin dyrkan af det onda och saknade den blick i sitt väsendes inre motsägelse, hvilken djefvulen hade, och hvilken alstrade hans humor ³⁴).

Se vi nu till det sätt, hvarpå episoden om djefvulen och häxan blifvit behandlad i båda de ifrågavarande dramerna; så är den i båda nära införlifvad med hufvudhandlingen, men sammanhanget är ett innerligare i "Judas," ty Karich är från början till slut den, som drifver hela spelet. Vi hafva i texten fästet uppmärksamheten på de

---

³³) Anjou, Sv. Kyrkoreformationens Historia. III. s. 45. — ³⁴) Att hexorna betraktades med större leda, än till och med djefvulen sjelf, synes äfven ur våra dramer. I Tisbe sjunger Jarib om käringen: "Tij hon ähr werre än fanin" (V. 3), och Karich säger om Glorela: "Tu ähr fast werre än iag" (II. 8).

likheter i behandlingen, som i båda styckena visar sig; men i "Judas" äro alla hithörande scener mera utförda och upptaga så stor del af sjelfva stycket, att de nära på fordrat lika mycket utrymme som de alvarsamma scenerna, hvilket ytterligare bestyrker vår åsigt, att de underhållande elementerna i detta stycke fullt uppväga de sedolärande. Det är i dessa scener, som de mest burleska upptågen försiggå, och der påträffas ock de flesta grofheterna. Men utom den större utförlighet och omväxling, som häxscenerna i "Judas" hafva framför dem i "Tisbe," äro i de förra så väl djefvulen och häxan hvar för sig, som förhållandet emellan dem både bättre och mera poetiskt fattade. Då Jarib i "Tisbe" alltjemt bemöter Holfredh med vänlighet och först då, när han icke längre behöfver henne, låter hånande sitt förakt för henne framtråda: så bibehåller Karich mot Glorela samma ironiska ton hela stycket igenom, han spelar henne det ena sprattet efter det andra, och under det hon utför hans uppdrag, är hon på samma gång oupphörligt en skottafva för hans råa humor. Hans behof af detta verktyg är bättre motiveradt än i "Tisbe": ty enligt den förklaring han sjelf afgifver, kan ingen annan än den, med hvilken han dagligen umgås, se och höra honom, och det är derföre fullt konsekvent, att Glorela försvinner, och Karich i egen person närmar sig Judas, när denne är så långt hunnen på brottets bana, att han kan betraktas som en värdig djefvulens adept (IV. 4). Karich är vida mer än Jarib folkkomediens lustiga djefvul; då Jarib har ett djupt alvar med sitt arbete i det ondas tjenst och synes drifven dertill af sin egen naturs tvång, så är Karich, ehuru han gör helvetet vida redbarare tjenester, dock på samma gång upphöjd öfver sitt värf, han tyckes handla friare, mera för sitt eget enskilda nöje, mera som "amatör." Karich har sålunda i sig mycket af narren; men han har äfven, till föga fromma för konsekvensen i sin karakter, erhållit ett uppdrag, hvilket stundom i skolkomedien gafs åt djefvulen: han tjenstgör nemligen som härold, han fram-

säger prologen och den moraliska epilogen samt gifver under styckets lopp mången varning till åskådaren ³⁵). Så hålla komiken och moralen hvarandra jemvigten i hans person, liksom de göra det i hela dramat ³⁶). Glorela är en mera konsekvent tecknad häxa än Holfredh; hon störes icke af någon känslsvaghet och står icke som den sednare i kärleksförhållande till någon man; hon är engång för alla invigd i det ondas tienst, och, oakadt alla missräkningar och allt hån från budsförvandtens sida, minskas icke ett ögonblick hennes tienstent. Hon älskar det onda med passion, och hon icke blott utförer allt, hvad Karich ingifver henne, hon kan äfven på egen hand stifta ondt, och det med en färdighet, som gör Karich häpen. Då Holfredh blifvit bedragen på sin lön af Jarib, förklarar hon, att hon icke mera vill gå hans ärenden, och derefter hör man ej vidare omtalas deras förhållande till hvarandra, liksom man om Holfredhs vidare öden ingenting annat får veta, än att hon har en kärleksintrig med grannen Dan. Något kontraktsbrott kan icke på alvar falla Glorela in, hon är trogen intill ändan, och rörande hennes slut upplyser Karich, att hon skall fara till helvete för att stekas i svafvel och tjära.

Hela denna del af skådespelet är af Rondeletius med synnerlig förkärlek utförd. Den bidrager genom det ljus, den kastar öfver tidens vidskepelse, att skänka detta stycke ett kulturhistoriskt intresse, hvilket ytterligare ökas genom de många naturtroget tecknade drag ur lifvet, hvilka på flera ställen förekomma. Sådana äro båda bondscenerna,

---

³⁵) Ofta lades dylika yttranden i djelfvulens mun. Uti en skolkomedi af Barth. Ringwald, "Speculum Mundi" (1590), sjunger djelfvulen Pessimus vid en död adelsmans lik:

"Er war ein rechter schlimmer Fuchs,

Qui contra Deum vixit,

Sepultus sine lux et crux

Et subito morixit," (Alt, Th. u. K. s. 482.)

— ³⁶) Beträffande namnen Jarib och Karich hafva vi ej funnit dem i förteckningen på de många djelfvulsnamn, dem medeltiden uppfunnit.

berättelsen om handlen vid skeppen, om djeknarnes lefnadssätt, om borgmästarens och rådsherrens rus.

Jemför man åter "Judas" och "Tisbe" med hänseende till formen, så har "Tisbe" ett stort och obestriddigt företräde, och vi finna i "Judas" en bekräftelse på vår iakttagelse, att, med undantag af förf. till "Tisbe," ingen af tidehvarfvets skådespelsförfattare haft öga för dramatisk form. Sjelfva ämnet i "Tisbe" är ett verkligen dramatiskt: en kollisionsdiger tilldragelse, som bestämmande griper in i tvenne människors öde. I "Judas" är det ett episkt: framställningen af ett helt människolif, hvilket till och med börjar med hjeltens tillvaro som foster — han födes först i andra akten — och slutar med hans död som gift man. Legendan är här hvad biblens böcker äro för bibeldramat. Ett människolif af detta omfång kan icke framställas på scenen utan stora språng; deraf är en följd, att den jemförelsevis lyckliga behandlingen af den yttre motiveringen, som utmärker "Tisbe," icke kan här ifrågakomma. Äfven sjelfva scenindelningen är icke heller gjord med den skicklighet som i "Tisbe." Personer, hvilka skola tänkas afskilda i rummet, uppträda i samma scen. Sardelius (III. 1) sänder Dromo till sin hustru, denne håller under vägen ett långt tal, träffar hustrun, samtalar med henne, hvarefter båda gå att möta Sardelius, som hela tiden varit inne på scenen. Det är vidare naturligt, att författaren måste taga sig stora friheter vid behandlingen af tid och rum. Stundom lemnar han väl scenen tom för ett ögonblick, på det under tiden en handling bakom scenen skall tänkas utförd (I. 5—6 och II. 1—2); men det är icke alltid han sålunda sätter en mindre tiderymd som representant för en större; stundom herrskar det en fullkomlig förvirring i alla tidsförhållanden. Ett exempel derpå erbjuder tredje akten. I början af akten kommer Sardelius tillbaka till sin hustru efter en lång frånvaro, och hans första göromål är att tillreda barnsöl för Judas; men redan under tillredelserna dertill förmärker hustrun, att hon är hafvande;

barnet födes i slutet af akten, men under samma tid har Judas blifvit flera år äldre, ty vid aktens början var han en liten pojke, men vid dess slut lefver han med skökor och begår mord.

Eget kan det synas, att, såsom vi nyss anmärkt, man hos våra författare från denna tid icke ser något spår till insigt i dramats sanna väsende, icke begrepp om dramatisk konst, dramatisk handling eller karaktersteckning, och detta oaktadt de voro lärda män, väl bekanta med antikens drama; Rondeletius t. ex. hade ju sjelf i Telje skola låtit uppföra tvenne Terentianska stycken. En sådan hufvudbrist kan endast förklaras genom ett fullkomligt förbiseende af formens betydelse i poesien, under det man i öfverensstämmelse med den prosaiska tidens rigtning lade hela vigten på innehållet och ändamålet. Man lånade från det antika dramat endast den yttre formen samt ett och annat obetydligt drag, hvilket lämpade sig för hopsmältning med den råa episka form, som medeltidsdramat lemnat i arf och vid hvilket man segt fasthöll.

Då ämnet i Judas Redivivus — en son, som utan att veta derom, mördar sin far och gifter sig med sin mor, — är samma ämne, som utgör Oedipimytens innehåll, så lämpar sig ock detta skådespel särdeles väl för anställande af en undersökning rörande förhållandet emellan humanisternas drama och antikens.

Se vi först på sjelfva behandlingen af ämnet, så möter oss der midt i olikheten dock äfven vissa likheter.

Antikens verldsåskådning bestämde helt naturligt den form, som det tragiska der antog; hjeltens öde fattades som ett förutbestämt, hvilket af honom ej kunde undgås. Detta är otvifvelaktigt ur estetisk synpunkt en bristfällig uppfattning, ty der ödet så fattas, kan det aldrig framgå som ett rent resultat ur handlingen, och dermed är äfven det sanna begreppet om skuld och oskuld upphäfdt. Tragedien förutsätter nödvändigt, att hjelten handlar fritt och medvetet. Men ett klart medvetande om viljans frihet fe-

lades ej blott den antika, utan i lika hög grad medeltidsbildningen. Hela det offentliga lifvet, staten, kyrkan, samhället, var under medeltiden krystalliseradt i bestämda former, och dessa framträdde icke såsom tidens förgångliga verk, hvilka ur historiens arbete framgått och genom detta åter engång skulle upplösas, utan de hade anspråk på att vara eviga verk af en sedlig nödvändighet. Meniskan kände och erkände sig ofri gentöfver dessa magter, och denna ofrihet var under medeltiden sedlighetens högsta form³⁷⁾. Ur denna lifsåskådning framgick munkväsendet; klosterlöftet innebär ett fullkomligt uppgifvande af den enskilda viljans frihet. Deraf förklaras ock den passiva natur, som utmärkte det andliga skådespelets alla hjeltar; de voro endast marionetter i högre magters hand, och Gud eller djefvulen ingrepo direkte i handlingen.

Både Oedipus och Judas handla under inflytande af ett förutbestämt öde. Men i det antika dramat ligger ödet som ett mörkt moln öfver handlingen och låter allt synas i den dystra färg, det sätter på föremålen. I "Judas Redivivus" tager det gestalt, träder midt in ibland de handlande personerna och lägger i dagen hela det maskineri, hvarigenom dessa trängas fram till det åsyftade målet. Oedipus handlar som en heros och visar den tragiska hjeltens storhet, som väl dukar under för ödets slag, men genom olyckan renas och förklaras; och den antika skalden vet att på samma gång framställa den tragiska handlingen som en förutbestämd samt sålunda oundviklig, och likväl låta den fullt motiveras af hjeltens temperatur och naturbestämning. Härigenom frambringas den tvetydiga dagen af skuld och oskuld, uti hvilken handlingen skimrar, och hvilken hos åskådaren uppväcker ett lefvande intresse för hjeltens öde. Och så kan det lyckas den antika skalden att frambringa en tragedi af högt konstvärde, då deremot "Judas Redivivus" liksom hela medeltidsdramat knappast kan

---

³⁷⁾ Jfr Ebert, s. o. s. 9.

göra anspråk på värdigheten af konstverk. I "Judas Redivivus" är nemligen hvad som sker en tillställning af djefvulen, och konflikten, om man kan tala om en sådan, är icke en konflikt emellan menniska och menniska, utan emellan himmel och helvete, emellan djefvulen, som anstiftar det onda, och försynen, som dock icke gör något för att hindra det, utan låter det ske, dermed visande, huru det förstör sig sjelf och så banar väg för det goda. Oedipus är en tragisk person. Judas är redan från födelsen predestinerad till skurk. Väl kan hans karakterslyte anses något motiveradt af fadrens slapphet, men redan när han första gången uppträder, och då han endast varit under den stränga modrens ledning, är skurken färdig. Likväl saknar han de egenskaper, som göra en skurk dräglig i ett konstverk; han är en lekdocka i Karichs hand, och hans handlingar äro lika mycket, om icke mera, ett verk af denne, än af hans egen sjelfbestämning: Saken är enkelt den, att Judas icke synes oss som en menniska, gripen ur lifvet, den der under vissa gifna omständigheter måste på grund af sin karakter handla på detta bestämda sätt; han är en abstraktion, ett uppfunnet afskräckande exempel för framställandet af en moralisk sanning, en logikens Cajus eller Titus. Derföre lemna hans öde oss kalla, ja till och med hans ogerningar uppfylla oss ej med den fasa, som vi skulle erfara, om vi haft för oss en med psykologisk sanning tecknad karakter. Det moraliska ändamålet har förstört tragiken i detta stycke. Vi förbise visserligen icke, att den anmärkta bristen vid karakteristiken af Judas kan hafva sin orsak i bristande skaparekraft hos författaren, men vi tro dock, att äfven sjelfva den dramatiska verldsuppfattningen förde det med sig, att skalden ej kunde genomföra teckningen af en verklig karakter, som med full frihet handlade ur sitt eget inre. I sådana figurer, der icke en karaktersutveckling kommer i fråga, utan hvilka endast skizzeras, lyckas deremot författaren ganska bra, och om det än i några mera är arten än individen, som

skildras, så visar sig dock hos andra en kraftigare individualisering.

Det kan synas underligt, att den här ofvan skildrade medeltidsuppfattningen skall återfinnas i ett protestantiskt drama från 17:de seklet, synnerligast som reformationen principiellt förkunnade viljans frihet och i den såg den nödvändiga förutsättningen för en sann sedlighet. Men i historien som i naturen gifvas inga språng; det gamla fortlever länge i det nya, och endast steg för steg arbetar sig en sanning fram, endast så småningom förmår den ombildande genomtränga de olika områdena för andens verksamhet. Vår dramatik och icke minst detta drama kan derpå tjena som bevis. — Medeltidstraditionen visar sig likväl icke blott uti den allmänna verldsåskådningen; äfven af enskiltheter påträffar man i de protestantiska andligas dramer en så äkta katolsk uppfattning, att man med skäl deröfver må förvånas. Så finna vi i detta drama, att måttet af Jude synder först då anses rågad, när hans ondska vänder sig mot det heliga ståndet; han har mördat sin betjent, slagit ihjäl sin fosterbror och sin far samt tagit sin mor till äkta; men allt detta är i författarens ögon en obetydlighet mot den anklagelse, som han slungar mot munkarna, och den deraf vållade indragningen af klostrets egendom. Då förklarar Karich sjelf, att "äpplet är moget." Man kan invända, att kyrkan här symboliskt betecknar Jesus, och att orsaken, hvarför förf. valt den katolska och ej den protestantiska kyrkans former, är att söka i någon hans sträfvan efter kostymtrohet, enär handlingen tilldrager sig århundraden före reformationstiden. Men utom det, att han i öfrigt icke bekymrat sig om någon sådan trohet, så synes det af epilogen, att här föresväfvat honom den från katolicismen härledda uppfattning af det andliga ståndets helgd. Ty bland de synder, hvilka föra till helvetets qual, nämner epilogen särskilt den att hata prester. Än vidare, då Cyboræa skall blidka himlen för det brott, hon ofrivilligt begått, så sker detta på äkta katolskt sätt genom

att gå i kloster samt der underkasta sig fasta och hårda späkningar³⁸⁾. Lika katolskt är, att Sostrata råder sin man att med "allmosogift" försona Herran. Här framträder obeslöjadt den katolska verkheligheten, hvilken dock under den hetaste reformationens striden varit föremål för så mångt angrepp i tyska dramer. — Skulle man än i en framtid kunna uppvisa något gammalt medeltidsdrama, hvaraf "Judas Redivivus" är en bearbetning, så återstår dock, att det är en protestantisk prest, som gjort denna bearbetning i andra decenniet af 17:de århundradet, sålunda nära ett sekel efter reformationens införande i Sverige. Denna omständighet talar tillräckligt.

Är nu, som vi sett, medeltidstraditionen den herrskande i detta drama, så röjer sig dock på samma gång ett omisskänneligt inflytande från antiken. Att humanisternas drama hämtat akt- och scenindelningen från de gamle hafva vi redan nämnt. Den antika komediens person-namn upptogs också gerna af skådespelsförfattarne; så förekomma i "Tisbe" Lydus, Syrus, Sanga, Liscus, Thraso, i "Judas" Redivivus hafva vi Dromo, Sostrata o. s. v. Men äfven den ofvan påpekade öfverensstämmelsen emellan antiken och medeltiden beträffande människans ofria förhållande till högre magter föranledde, att man ur det antika dramat kunde hämta åtskilliga enskiltheter, hvilka passade in i den verldsåskådning man traditionsvis gjort till sin. Dit hörde bruket att i hvarje drama anbringa en dröm, som förebådar något, hvilket framdeles skall inträffa. I de flesta dramer från denna tid spela drömmar en stor roll. Äfven förkärleken för monologen och det sätt, hvarpå den användes, synas hämtade från det romerska lustspelet. Der har monologen ofta karakteren af en den talandes själfbekännelse inför publiken, stundom ock är den en redo-

³⁸⁾ Man bemärke här, att liksom införandet af Karich och Glorela, hvarigenom hjeltens osjelfständighet accentueras, är en uppfinning af förf. själf, så talar icke heller legenden om att Cyboræa går i kloster, utan är äfven detta Rondeletii eget påfund.

görelse för situationen eller för någon redan timad händelse. Intetdera är ur dramatiskt synpunkt strängt riktigt. Men än mera odramatiskt är, att monologen, hvilken dock endast är den talande personens uteslutande för publiken hörbara samtal med sig sjelf, användes som ett medel, hvarigenom hans hemligheter blifva utspridda. Så användes dock monologen stundom af Plautus, och Rondelitus har efter honom deraf begagnat sig. Just det brott, som drifver Judas i landsflykt, upptäckes derigenom, att hofmästaren lyssnar på en monolog, i hvilken Judas redogör inför publiken för sitt mord på fosterbrodern (IV. 4). Äfven Holberg begagnar samma teaterknep³⁹). Från romerska lustspelet är likaledes lånadt bruket att, såsom i "Tisbe" och "Judas," låta handlingen försiggå i det fria samt att endast berätta hvad som tilldrager sig inom hus; derigenom göres ock den gamla medeltidsbanan öfverflödlig, och man behöfver blott en af tre draperier omsluten upphöjd plan. Slutligen, liksom Plautus och Terentius vid styckets utgång vända sig till åskådarne med ett "clare plaudite" eller "plausum date," så slutar Rondeletius sin "Judas" med orden:

"Klapper med handen och fahrer wäl!"

Af hvad vi här yttrat, torde framgå, att "Judas Redivivus" i mer än ett hänseende hörer till de märkligaste af våra äldre skådespel samt väl lönar mödan att studeras, om än de "äkta tragiska beståndsdelar," hvilka Rydquist med rätta deri finner, äro ett lån ur legenden, ett lån, som Rondeletius saknat förmåga att rätt förvalta.

Innan vi öfvergå till Messeniska dramat, må vi här redogöra för några stycken, hvilka väl enligt tryckningsårets vitsord höra till en sednare period, men dock till form

³⁹) Se t. ex. "Barselstuen" IV. 2. "Melampe" III. 4. 5 och "Det lyckelige Skibbrud" II. 2.

och innehåll stå i närmaste sammanhang med tyska drammat från denna tid. De synas alla tillhöra fastlagsspelens grupp.

De tyska fastlagsspelen framställde vanligen i dialogform en anekdot eller en situation ur hvardagslivet, mindre ofta en egentlig handling, och de saknade gemenskapen akt- och scenindelning. Rätt ofta bildade äkta ståndets klippor och besvärligheter ämnet för dessa spel; någon finare och mera konstnärligt utförd behandling af ämnet kom icke i fråga, hufvudsaken var att väcka löje, och som retmedel dertill användes gerna plumpheter. Rå naturtrohet var förf:s högsta estetiska grundsats. Mot slutet af 16:de århundradet upptogo fastlagsdiktarne emellanåt en ny form, som de lånat af de engelska skådespelarna. På den engelska teatren voro af gammalt det alvarsamma och det komiska blandade med hvarandra; men kort före Shakspeare blef det sed att åter skilja båda åt, så att de komiska partierna behandlades som sjelfständiga mellanspel och inskötos emellan de tragiska scenerna, med hvilka de antingen blott lösligt eller, som de spanska Saynetes, endast skenbart hängde samman. Sådana sjelfständiga mellanspel, som kallades Jiggs, voro skrifna på en balladmelodi och afsjöngos från scenen, stundom beledsagade af dans. Dessa Jiggs hafva till innehållet mycken likhet med tyskarnes fastlagsspel, hvarföre ock Ayrer har upptagit många af dem, liksom han ock efter engelskt mönster stundom skrifvit sina fastlagsspel som sångspel på någon känd folkmelodi. Ett sådant spel har Tieck ⁴⁰⁾ meddelat under titlen: "Ein Fassnacht-Spiel, von dem Engelendischen Jann Posset, wie er sich in dinsten verhalten, mit acht Personen in dess Rolandts Thon." I den på tyska utgifna samling af de engelska skådespelarnas dramer påträffas flere sådana sångspel, af hvilka ett, "Singing Simp-

⁴⁰⁾ Tieck, "Deutsches Theater" I. s. 184. Jfr om Jiggs s. XVIII. företalet.

kin," är till innehållet fullkomligt likt det svenska sångspel, för hvilket vi nu vilja redogöra ⁴¹).

En Lustig Comædie-Act Emellan en ung Hustru och dess Man (hvilken var något ålderstigen) samt tvänne liderlige Courtisaner, nyligen agerad och framställt i en Wisa. Siunges under sin egen bekante Thon. Tryckt Åhr 1700.

Denna Comedieact saknar all scenisk indelning och består af 49 åttaradiga, jambiska strofer i dialogform.

Stycket börjar med följande klagan af en hustru, som blifvit gift med en gammal man, hvilken mest vistas på krogen:

"Ack mig! min ungdomsdagar	Att jag emot min wilje
Helt illa gådt förbij.	Måst ta den gamble man;
Det står ej til at klaga	Den Ödet mig frånskillie
Den sorg jag lefver i,	At jag fick ta en ann!"

Den ene Courtisanen kommer, men då straxt efter steg höras utanför dörren, gömmes han i en kista. Den andre Courtisanen inkommer, men störes i sin ordning af den hemkommande mannen; han låtsar sig då i vredesmod söka en fiende, som tagit sin tillflykt in i huset. Då han är borta, framdrages den i kistan gömde, hvilken för mannen framställes som den sökte fienden. Så drager sig hustrun ur spelet.

Detta fastlagsspel i visform är säkerligen en öfversättning af Singing Simpkin eller troligast af en tysk (Ayrers?) bearbetning utaf denna Jigg. Ämnet är föröfrigt gammalt och återfinnes i Boccacios Decameron (VII. 6). Melodien (Thonen) är eget nog densamma, som i Ayrers ofvan anförda fastlagsspel på "Rolandts Thon;" åtminstone är versslaget i båda styckena fullkomligt lika ⁴²). Detta sångspel, som till sin typografiska utstyrsel liknar

⁴¹) Tieck, s. o. I. s. XXIX—XXX noten. — ⁴²) Devrient (I. s. 160) säger, att Rolandsmelodien måste varit en af de mest omtyckta, emedan den så ofta begagnas i sångspelen. Föröfrigt yttrar han om dessa sångspel: "Man war schon durch die Meistersänger an diese Weise gewöhnt, eine grosse Anzahl von Versen nach einer immer wiederkehrenden Melodie — "Thon," wie sie es nannten — vortragen zu hören; diesen Gebrauch aber auf einen dramatischen Vorgang anzuwenden, wodurch also die verschiedenen Personen in verschiedener Stimmung sich ein und derselben Leyer anbequemen mussten, zeugt von eben so grosser musikalischer Genügsamkeit, als von Mangel dramatischen Lebens zu jener Zeit" (s. 159).

den litteratur, som nu genom visegubbarnas påse sprides öfver landet, har tryckningsåret 1700, men är vida äldre, hvilket synes deraf, att nästföljande stycke, som är tryckt 1691, anför detta styckes början. I sin närvarande form torde det dock näppeligen vara äldre än medlet af århundradet.

Ett lustigt Nach-Speel, af 5 Personer agerat, och uthi en kortwillig Wisa någrom förmodeligen til Roo och Tijdfördriif men ingom til Förtret författat under then Melodien: Ach mig! min Ungdoms dagar etc. Tryckt Åhr 1691⁴³).

Till form och typografi öfverensstämmer det fullkomligt med det förra och är äfven skrivet på Rolandstonen. Det består af 47 åttaradiga stanzer; personerna äro Poudzdrumel, hans hustru, en djekne, en skomakare och en bonde. Här är det mannen, som börjar med en klagan öfver hustrun: "Ach mig! min fattig Stackar" etc. Han prisar ungarlslifvets frihet och företräden:

"När jag war sjelf allena,	Rätt som en stekter Höna,
Jag holt mig friskt och braf;	Rätt som en fyllter Gås,
Det kund' ej man förmena,	Så triner som en Böna,
Jag gick så spanskt i traf	Så mätt som Koon i Båås."

Nu deremot gör honom hustrun mycket bekymmer genom sin otrohet. Medan han talar, ser han hustrun komma och drar sig undan för att lyssna på henne. Hon uppstämmer då en klagan öfver mannen, som försummar sina pligter och dymedelst tvingar henne att hålla sig till andra kavaljerer. När Poudzdrumel hör detta, blir han vred, träder fram och öfverhopar hustrun med förebråelser; men hon blidkar honom och ber honom blott gå åt sidan, så skall han få se, huru hon behandlar de unga karlar, som trakta efter hennes gunst. Sedan mannen intagit sitt gömställe, kommer en djekne, som gör hustrun sin kärleksförklaring, uppsäckad med latiniska glosor och grammatikaliska termer. Hustrun låtsar sig höra mannen komma, och djeknen gömmer sig. In kommer en skomakare, som bryter på tyska; äfven han skrämmer och gömmas. Men när slutligen en bonde inträder, hvilken utan fraser går bröstgänges tillväga och vill genast kyssa hustrun, kan ej Poudzdrumel längre styra sig, utan rusar fram och ger bonden en örfil, hvarpå denne springer ut och P. efter. Hustrun begagnar tillfället att släppa ut de båda andra, sedan hon dock först uppmanat dem att komma tillbaka en annan gång, då mannen är ute.

⁴³) Det har sett två upplagor. Klemming, s. o. s. 62.

Fablens beskaffenhet tyder på ett utländskt ursprung, och är säkerligen denna liksom den förra en öfversättning eller bearbetning af ett tyskt sångspel.

Det är icke tvifvel om, att dessa båda stycken äro fastlagssångspel i Ayrers stil. Vid den tid, då de, att dömma efter tryckningsåret, blifvit införlifvade med vår litteratur, hafva de begagnats som mellan- eller efter-spel. De tyska skådespelarsällskaperna, hvilka besökte Stockholm i slutet af århundradet, brukade alltid att efter uppförandet af sina "Staats- und Haupt-Actionen" gifva "eine Lustige Nach-Comödie.". Möjligen hafva dessa trupper i Sverige infört dylika komiska sångspel, som hafva fastlagskomediernas hela obscena och grofva karakter. — Vi öfvergå nu till ett troligtvis vida äldre fastlagsskådespel.

Alle Bedlegrannas Spegel Eller En ynkeligh och bedröfweligh Tragædia om en stålt och högfärdigh Jungfrw, som heet Margaretha, Then icke hölt någon ärligh man wara sin Lijke, uthan wadersakade både en och annan, til thes hon fick behagh til en elaak Finne, som henne ömkeligen togh aff daga. Hvilken Tragædia hafwer sigh tilldragit vthi Swea Rijke, Åhr effter Christi Börd 1411. Nu nyligen vthi ens Libri igenfunnen, och tridie resan aff Trycket vthgången, Åhr 1647.

Stycket, hvars titel, "Alle Bedlegrannas Spegel," betyder en spegel för de jungfrur, hvilka äro granntyckta på friare, är ej indeladt i akter och scener, men har liksom Hans Sachs' fastlagsspel prolog och epilog, af hvilka den förra angifver styckets innehåll, den sednare drager i skämksam ton en lärdom ur stycket. Det är tillegnad till alla ärbara, högfärdiga, stolta och bedlegranna jungfrur och pigor, som gifva korgen åt ärliga och redliga män. Att det är skrifvet för att uppföras, synes af prologen, i hvilken det heter:

"Hvarföre begära wij ganska fljteligh,
 At åhörarne wille ställa sigh
 En lijten stund stilla och tysta
 Och på wår Tragædia see och lyssna."

Sedan prologen tystnat, säger Jungfrun, att hon heter Margaretha och att ingen i werlden är henne lik, att hon är mycket rik, däjlig om armar, händer, lår, länder, ansigte och hår; hon tviflar på, att hon skall kunna finna en man, som är henne värdig, efter hon är däjligare än andra. Nu uppträda friarna, hvar efter annan, först en prest och derpå en klockgjutare, en kock, en ryttare, som dock i prologen kallas en hofman, en skräddare, en bonddräng, en skomakare, en smed och en köpman. Med hvardera af dem växlar jungfrun några repliker, gemenligen tre eller fyra. Alla framställa de i all ärbarhet sitt ärende, och antingen af egen drift eller på jungfruns uppmaning redogöra de för sin samhällsställning och de vilkor, hvilka de kunna bjuda en hustru. Jungfrun ger alla friarna afslag, hvarvid hon just icke alltid väljer de utsöktaste ordalag; en favoritfras hos henne är, att hon "icke vill p— varmt på deras skor." Och för att gifva ännu mera eftertryck åt sitt förakt för friarna gör hon en satirisk teckning af deras stånd och sysselsättningar såsom ett motstycke till deras egen skildring af desamma. Stundom är denna satir löjlig nog, och ett och annat komiskt drag anträffas der. Klockgjutaren förebrår hon, att han stjal så mycket koppar, att han borde hänga, och kocken, att han fyller sig med flott och alltid tar det feta af steken; skomakaren

"är svarter som en korp;
 Skulle han med jungfrun leka,
 Thet månde henne både svärta och becka."

Mot den stackars skräddaren är hon mycket hånfull:

"Hvadh skulle iagh med en Stufwegriis,
 Som althjdh sitter på bordet och f—?
 Nej packa tig hädan, tu klippeklut!
 Tu klipper så myckit, som kastas uth.

 Skabbota och klådota månde the wara,
 Therföre bär Jungfrun för them fara."

Författaren har sökt bereda en omväxling i den eljest något enformiga handlingen, i det jungfrun behandlar friarna på olika sätt. På bondens frieri vill hon icke ens höra, skomakaren kör hon ut, af smeden och köpmannen begär hon betänketid; men då dessa sedan träffas på krogen, råka de i gräl om sina blifvande hustrurs förträffligheter och komma då underfund med, att det är en och samma jungfru, till hvilken de friat; de gå då tillsammans till henne

och få båda afslag. — Är jungfrun grof, då hon utdelar sina korgar, så blifva de afsnästa friarne henne ingenting skyldiga, då de taga afsked; alla önska de henne en slemmare man, än de sjelfva äro; till och med presten säger:

”Iagh är lijkwist en presteman,
När tu kan blifva en förbannat skam.”

Och samma presterliga välsignelse: ”Tu leda, förbannade skam” upprepas af ryttaren och skomakaren.

Slutligen kommer en finne, som bryter på svenska och talar ett för oss numera knappt begripligt språk. Så börjar t. ex. hans frieri:

”Kusa samra effter thet wari so taxi
At mino hälsa jumalaxi” m. m.

Om denne tycker hon, att hon ingen likare kan få; men hvarföre angifves icke. Hon gifver honom sitt ja, och de räcka hvarandra handen. Men omedelbart derpå underrättar henne Finnen, att då hon nu är hans käresta, skall hon äta ”Plokorffskinn,” dricka vatten dertill, äta ”Stampekaku och Kålpla” samt smaka tjäretampen; sedan han för henne uppräknat dessa och andra lika trefliga saker, slutar han med dessa ord på god svenska:

”Tu skall vetta tu är mull och aska,
Tu leda förbannade Slampertaska.”

Jungfrun ber nu Gud förbarma sig öfver henne, men efter hon nu engång gifvit sig åt Finnen, så vill hon hålla sin man kär. Finnen aflägsnar sig, och jungfrun begagnar sig deraf för att anställa en jämförelse emellan sina fordna friare och sin nuvarande man och finner då, att de varit bra allesamman och att hon fått den sämste, ty ”han handlar mot henne som en hund.” Men Finnen har stått gömd och hört hennes klagan; nu träder han fram och hotar att ränna knifven i henne. Då yttrar hon:

”Menar tu, om tu mig ihjel slår,
At tu ej böfvelen på nacken får?”

Finnen. Ja, ja, pöfvele skall intet nappa migh,
När iagh har huggit kniffwen i tigh.
Mino traar tijt, mino vara föra,
Så pläga andra Finnar kiöra,
När the i Swerki haa illa kiort,
Draga the til Finland fort;
Hwem finner tå them ikän?
Så haa de kiort för, så kiöra the än.

”Nu hugger han henne med knifven och rymmer strax sin koos ut. Hon faller neder och dör. Dock uti sista andedrägten talar hon thessa ord:

Nu haar iagh min rätta Löhn fått,
Som många haar bidit och förespått.

När hon är död blifven, bäres hon utur akten; sedan beslutar Epilogista."

Epilogen utvecklar ytterligare styckets moral, anför drottning Vasthis exempel och beder

"pigor och jungfrur alla
låta sitt högmod och spotskhet falla."

Skall man fästa något afseende på anmärkningen å titelbladet, att stycket blifvit "vti ens Libri igenfunnet och tredie resan" upplagdt, så skulle man vara berättigad att förlägga dess första utgifvande till början af seklet, hvadan det sålunda blefve samtidigt med Thisbe; ty emellan denna tredje upplaga och den första måste ligga rätt lång tid, enär stycket derunder hunnit falla i glömska och blifvit först kring 1647 återfunnet i en boksamling. Klemming anser dock, att stycket icke kan vara äldre än det år, den s. k. 3:dje upplagan bär, och att således ofvan nämnde uppgift är diktad och ingen äldre upplaga befintlig. Han slutar dertill dels af den på titelbladet genom årtalet 1411 synbara sträfvan att gifva händelsen en hög ålder, hvarmed då öfverensstämmer att låtsa om tidigare upplagor, dels af den omständighet, att i samtalet emellan smeden och köpmannen förekommer Götheborg såsom en stad af den betydighet, att den nämnes i bredd med Stockholm⁴⁴). Vi vilja icke bestrida rigtigheten af denna

⁴⁴) Klemming, s. o. s. 29—30 yttrar sig på följande sätt: "Styckets utomordentliga råhet och plumphet samt uppgiften att denna upplaga är den 3:e, skulle lätt leda till den slutsatsen om en betydligt högre ålder än 1640-talet; men detta kan dock ej vara fallet, ty af samtalet mellan

Smeden	och	Köpmannen
Hey, iagh hafwer seedt tigh för,		Ja kan skee vthi Göthenborgh,
Om iagh sådant säija tör.		Eller och på Stockholms Torgh.

finna vi att Göteborg redan hunnit nog betydighet att nämnas i bredd med Stockholm. Rikets andra stad hade 1647 ännu icke fyllt 30 år och dess anseende kan svårligen ha vuxit så högt, innan hon 1638 fick sin burggrefve och sina borgmästare. Det är således klart att denna ynkeliga tragoedia icke kan vara stort äldre än det år den s. k. 3:e upplagan bär; det är icke osannolikt att denna uppgift

åsigtt, framställd af en så utmärkt bibliognost. Som skäl för antagandet af en högre ålder kan blott uppställas en förmodan; den nemligen, att stycket i upplagan af 1647 fått tillägg och undergått förändringar.

"Alle Bedlegrannas Spegel" har stor likhet med fastlagsspelen. Innehållet är ett sådant, som i dessa spel vanligast förekommer; det har vidare med farsen gemensamt den råa och plumpa tonen och framställandet af en mängd representanter för olika stånd och yrken. Att dessa figurer, liksom de i nyssnämnde "Nachspeel," införas talande hvar på sitt egendomliga sätt och derigenom få en viss karakterspregel, hör likaledes till farsens skaplygne. Då nemligen i moraliteterna endast abstrakta begrepp uppträda och då mysteriernas hjeltar äro blotta marionetter, satta i rörelse genom trådar från paradiset eller helvete, så visar farsen sträfvan att teckna lefvande menniskor; ty om det än blott är arten, som uti den enskilde skildras, så kan dock derigenom ett och annat individuellt drag framkomma, och så åvägabringas en karakteristik, som hvarken moraliteternas schemer eller mysteriernas osjelfständiga figurer ega. Rydquist anser detta stycke visa fastlagsspelet i dess öfvergång till vanligt skådespel⁴⁵). Dermed syftar han troligen på benämningen Tragoedia och det sorgliga slut, som genom detta ord betecknas. Slutet är också allt annat än farsartadt och står i den skarpaste motsägelse mot den burleska ton, som råder i det hela; ty det är tillräckligt straff för jungfruns stolthet, att hon får en elak man, som misshandlar henne. Måne då icke slutet kan vara ett tillägg af en sednare hand? Och måne icke denna "Tragedia" utgjort ett gammalt fastlagsspel, som slutat med jungfruns giftermål och

---

är diktad och att ingen äldre upplaga finnes. Titeln bär nemligen tydligen spår af att vilja förvärfva en högre ålder, och dermed passar godt i stycke att skyldra med gamla upplagor. Sådana fyllnadstillägg, som det här förekommande colloqvium, äro ej heller rätt vanliga i aftryck, der man på förhand känner och kan beräkna arkantalet." — ⁴⁵) Rydquist, s. o. s. 225.

en prygelscen? Jungfruns omotiverade mördande synes nemligen icke tillkommet ensamt för att hon skulle få ett hårdt straff, utan lika mycket för att begagna tillfället att gissla finska äfventyrare, hvilka kommo öfver till Sverige och efter här begångna galgstreck undandrogo sig rättvisans hand genom att fly hem till sitt land, och det är väl derföre, som den elake mannen blifvit gjord till en finne. Är — hvilket icke är otroligt — hufvudinnehållet lånadt från främmande håll, så synes dock slutet vara ursprungligen svenskt och mera nationelt än konstnärligt. Föredömen för en sådan komiska dikters omstöpning till s. k. tragedier erbjuder tyska litteraturen. I samma anda har hertig Henric Julius behandlat komiska novellstoff; komiskt frivola berättelser om hustrur, som bedraga sina äkta män, låter han i sina dramer få en tragisk utgång, och äktenskapsbrytaren tages antingen af djefvulen eller mördar han sig sjelf; detta oaktadt hela tonen i stycket är en uppsluppen komisk. Äfven han kallar dessa stycken Tragedier, ehuru de i sjelfva verket äro utarbetade fastlagsspel med ett sorgligt slut. Samma motsägelse emellan ton och slut råder sålunda äfven hos honom; men slutet är dock der bättre motiveradt, ty der är dock en verklig förbrytelse begången, hvilken allt efter uppfattning och ståndpunkt kan tragiskt eller komiskt behandlas; hvaremot den bedlegranna jungfruns tyckmyckenhet är af temligen oskyldig art. Om vi sålunda fullt instämna med Klemming, att "Alle Bedlegrannas Spegel" icke i dess nuvarande skick kan hafva högre ålder än tredje upplagens tryckningsår utvisar; så hindrar detta icke, att denna upplaga kan vara en omarbetning af ett vida äldre original.

Emellertid tyckes "Alle Bedlegrannas Spegel" hafva haft att fröjda sig åt mycket bifall och länge bibehållit sig i allmänhetens gunst, i det den upplefvat minst sju, kanske nio upplagor, af hvilka den sista trycktes emellan åren 1750 och 1770.

VI.

Messenii historiska dramer.

Till lycka för Sverige blef det Gustaf Wasa förunnadt att under en lång regering gifva stadga och fasthet åt det befrielseverk, han utfört. Icke ens sönerns oenighet och throntvister förmådde kasta landet utur den bana, på hvilken det nu skred fram för att intaga en plats som stormagt och lägga sitt ord och sitt svärd i vigtskålen, der Europas öden afgjordes. Redan under Wasasönerna uppträdde vårt fädernesland som eröfrande med Östersjöväldet till politiskt program, och under den siste af dem, Carl IX, ansågs det bilda en vigtig länk i det politiska system, som med åtta sjelfständiga magters understöd var beräknadt på att trygga jemvigten i Europa ¹⁾. Men det var dock först Gustaf Adolf, som höjde Sverige till en magt af första ordningen och gaf form åt den militärmonarki, hvartill grunden förut var lagd. En hastig öfverblick öfver förhållandena på denna tid må vi här taga, dock endast inom de gränser, som af vårt ämne föreskrifves.

En stolt mächtig adel, innehafvare utaf en stor del af svenska jorden och i besittning af tidens högsta bildning, utgjorde det herrskande ståndet. Den införlivade med sig hvarje framstående förmåga bland de ofrälse stånden, och sålunda kommo statens alla tjenester att ligga i dess händer. Anspråken växte, och Gustaf Adolf måste vid sitt

---

¹⁾ Cronholm, Sveriges Historia under Gustaf II Adolfs regering I. s. 13.

anträde till regeringen ej blott bekräfta, utan betydligt utvidga adlens privilegier. Krigen bidrogo att skänka adlen ökad betydelse dels genom den ära och det byte dess medlemmar der förvärfvade, dels genom det af penningenöden vållade försäljandet af kronogods och skatteräntor, hvilka merendels af adeln inköptes. Härtill kommo de förlänningar, hvilka som belöningar eller län utdelades åt embetsmännen. Snart finner man ock den läran utbildad, att adelsmannen var omedelbar, bonden endast medelbar rikets undersåte. Gustaf Adolfs mäktiga personlighet och den höga fosterländska anda, han visste att ingjuta icke blott i sin omgivning, utan i hela nationen, gjorde dock denna öfvervigt föga skadlig, och hans regeringstid är kanske det vackraste blad i vår adels historia.

Närmast adlen åtnjöt presterskapet det största anseendet. Tolkar af en lära, hvilken genom Upsala mötes beslut och Sigismunds fördrifvande blifvit en lifssak för staten icke mindre än för den enskilte, intogo presterna en medlande ställning emellan regeringsmagten och Sveriges allmoge. De hade på den sednare ett stort inflytande och framställde och förklarade för folket konungens budskap, liksom de å andra sidan inför thronen förde folkets talan. Gustaf Adolf kallade dem ock tribuni plebis. Likväl klagas det, att så få funnos skicklige till predikoembetet, och först konungens nitälskan för undervisningsverken lyckades något afhjelpa denna brist.

På städernas förkofran, handlens och näringarnes upphjelpande arbetades ifrigt och omtänksamt under den store Gustafs regering, men de långvariga krigen hindrade de utsådda fröna att under den hinna till mognad.

Bönderna utgjorde visserligen ett stånd med politiska rättigheter och med andel i lagstiftningen; men adlens vidgade magt och betydighet hade inskränkt bondens. Adlens bönder, frälsebönderna, voro visserligen befriade från många af de allmänna bördorna, så t. ex. från utskrifning, om de bodde inom frihetsmilen, från skjuts, utom i

konungens ärender, från dagsverken till kronans slott och gårdar, från gårder, med undantag af dem konungen enligt landslagen hade rätt att pålägga, och dessa endast till hälften mot krono- och skattebönder. Men i stället stodo de i beroende af frälsemannen, hvars godtycke och egen nytta stundom kunde pressa dem ganska hårdt. Men äfven många af de fria bönderna (skattebönderna, hvilka sjelfve egde den jord de odlade, och kronobönderna, hvilka ej egde, utan blott med en förpaktares rätt odlade jorden åt kronan) råkade till adlen i en beroende ställning. Den skatt, dessa bönder utgjorde till kronan, bortförländes, förpantades eller försåldes till enskilda frälsemän, och ofta hände, att dessa behandlade och betraktade bönderna som sina frälsebönder. En anledning till klagomål var äfven, att kronan mot en viss årlig summa bortförpaktade räntorna till arrendatorer, hvarigenom kronan väl frikallades från besväret att indrifva resterna och förvandla skattepersedlarna i penningar, men å andra sidan bönderna underkastades prejerier af arrendatorerna, hvilka, såsom klagomålen lyda, flera gånger utkräfdes samma betalning, kommo med stort följe, då de skulle upptaga skatten, använde origtiga mått o. s. v. Kronoutskylderna växte ofantligt under Gustaf Adolfs tid, och nya skattetitlar uppkommo; men konungen iakttog vid deras införande laga former, och "godtycket, som förut nästan var regel, visar sig nu såsom undantag" ²⁾. Det är sannt, att de andra stånden och icke minst adlen togo del i bördorna; men de, som mest deraf tyngdes, voro dock bönderna. Från dem hördes ofta klagomål, och flerstädes förspordes oroligheter vid skatternas införande; missnöjet stillades dock genom den älskade konungens visa åtgärder och lugnande mellankomst ³⁾. Det tyckes dock icke endast varit skattens storlek, utan lika mycket sättet för dess indrivande, som vållat förbittringen. Fogdarna läto ofta komma sig till

²⁾ Geijer, II. 4. s. 42. — ³⁾ Geijer, II. 4. s. 53— 54.

last grofva skinnerier, och bönderna vände sig till konungen med sina besvär, eller togo de sig rättvisa på egen hand, mötande fogdarna med våld. Konungen gjorde hvad han kunde för att hämma fogdarnas ofog, men att det ändock fortfor långt efter hans död, synnerligen i de aflägsna Östersjöprovinserna, synes bland annat äfven af våra dramer ⁴⁾). En börda, som under de långa krigåren mycket tryckte bonden, var äfven de nästan årliga utskrifningarna till krigstjenst, hvarigenom den manliga befolkningen betydligt minskades. I skådespelen klagas dock icke så mycket deröfver, som mera öfver frälsemannens tyranni och framför allt öfver skjutsning och gästning. Gustaf Adolf sade ock om bondens skyldighet att skjutsa, att "af alla bördor, som påhänga undersåterna, är ingen större, förtretligare och idkesammare." Ej blott de, som reste i Konungens och Rikets ärender, utan äfven alla, som voro stadda på resa å tjenstens vägnar, kunde fordra af bönderna fri skjuts och förplägning. Men icke nog dermed, äfven andra, synnerligast adlen och dess tjenare, pockade på samma rätt, och det då de reste i enskilda angelägenheter. Förgäfves gjorde konungen försök att utrota detta oskick; underhandlingar drefvos om skjutsfärdspengar, hvarigenom allmogen skulle friköpa sig från skjutsskyldighet, men de ledde icke till något resultat; lika fåfänga voro förslagen och befallningarna om taverners inrättande vid allmänna vägarna; äfven den skarpa skjutsfärdsförordningen af 1615, som med hårda straff belade våldgästning, kunde icke förekomma missbruken. Då adlen från skjutsning befriade sina frälsebönder, föll tyngden på krono- och skattebönderna samt företrädesvis på dem, hvilka bodde i grannskapet af de allmänna stråkvägarna. Besvärande för allmogen var äfven inqvarteringen af krigsfolk, mest för den våldsamt och roflystnad, hvartill den

---

⁴⁾ Chronander, "Surge," (1647). Andra akten af *Facetiæ Intercales*. Jfr Bratt, A. W., *Om Svenska Allmogen under Gustaf II Adolfs regering*. Akad. Afh. Upsala 1863 s. 18, not.

förvildade soldatesken gjorde sig skyldig. Äfven i detta fall var konungen outtröttlig att hämma ofoget; men fullkomligt upphörde ej klagomålen, och äfven vår dramatiska litteratur bevarar en och annan skildring af soldaternas sätt att husera i bondens gård. Som vi sett var likväl Gustaf Adolf alltid färdig att med sin hjälp komma emellan; han efterskänkte skatter, der verklig nöd fanns, han arbetade på att lätta bördorna, han skyddade efter förmåga den förorättade. Också finner man, att oaktadt de ständiga krigen och tyngande utlagorna, likväl välmågan varit i stigande under hans regeringstid, och allmogen vittnar om honom vid 1633 års riksdag: "Vi hafva bortmist vår och landsens fader, under hvilkens nådiga, christliga och gudfruktiga regemente, näst Guds hjälp, vi byggde och bodde inom våra gränser i ro och trygghet och gingom utan sorg att så och skära, berga och hembära" ⁵⁾.

Under nästföljande regering blefvo de ofvannämnde anledningarne till missnöje än mera tryckande. Hvad vi uti det följande hafva att förtälja bär derom talande vittnesbörd.

"Gustaf Adolfs regering," säger Geijer, "gör i hvarje hänseende i Sverige epok. I näringarna, i förvaltningen, i lagskipningen, i uppfostran är detta lika synbart." Endast hans åtgärder i sistnämnde hänseende hafva vi att här påpeka. Under Gustaf Wasa och hans söner hade företrädesvis de högre stånden gått framåt i bildning; Gustaf Adolf arbetade för att sprida upplysningen längre ned, och högst betecknande i detta hänseende är hans förordning för Jönköping af år 1625. Borgarne åläggas att ovägerligen sätta sina söner vid sju års ålder

---

⁵⁾ Geijers och Cronholms framställningar af Gustaf Adolfs regering ligga till grund för denna öfversigt. Vi hafva äfven hämtat en och annan uppgift ur tvenne Upsaladisputationer, som behandla frågan om allmogens ställning under denna period; den ene är den ofvan anförda af A. W. Bratt, den andra har till titel: "Anteckningar, rörande Svenska Bondeståndet under Gustaf II Adolfs regering," af Fr. Hedenius. Upsala 1863.

i skola och sedan låta dem lära något yrke eller handverk; böter utsättas för dem, som detta försumma, och ynglingar, hvilka vid sexton års ålder ingenting nyttigt lärt, förklaras förlustiga tredjedelen af sin arfsrätt, med mindre de så bättra sig, att konungen kan bevilja dem restitution. Alla städer i riket blefvo ålagda att upprätta barnhus eller tukthus, hvilket senare ord i den tidens språk betydde en uppfostringsanstalt för fattiga barn. Lärda skolor stiftades eller tillöktes, och de första gymnasier inrättades under denna regering. Förmyndareregeringen och Christina fullföljde vården om undervisningen; allt flera gymnasier upprättades och d. 7 Aug. 1649 utkom den första åt detta föremål särskilt egnade skolordning. Den "hedrar detta tidevarf," yttrar Geijer. De förnämsta läroämnena äro religionskunskapen och de klassiska språken; dertill komma modersmålet och, på gymnasium, disciplina civilis och svenska lagarnes grund, någon historia och geografi, litet matematik och s. k. fysik. Med synnerligt nit drefs studiet af latin, det allmänna lärda och diplomatiska språket: redan i trivialskolans öfre klass var vid plikt förbudet att tala annat än latin. Mest förtjent om den fosterländska bildningen har dock Gustaf Adolf gjort sig genom sin vård om Upsala akademi. Detta universitet hade af Carl IX 1595 blifvit återupplifvad och d. 15 Maj s. å. erhållit nya privilegier. Men missnöjd med professorernas motstånd mot hans Calvinistiska planer, indrog han privilegierna 1607, och först Gustaf Adolf gaf akademien nya sådana 1625. Under första decenniet af 1600:talet var professorernas antal 4; men 1613 anslog Gustaf Adolf lön åt 8; vid fördelningen af läroämnena voro historia och juridik, medicin och fysik sammanförda. Split och oenighet herrskade dock emellan lärare, så väl som emellan lärjungar under första delen af Gustaf Adolfs regering, och oaktadt alla förlikningsförsök kunde ej friden återställas förr än de förnämsta orostiftarna, Messenius och Rudbeckius, blifvit aflägsnade. I en hemställan till

rikets biskopar om medlen att befordra lärdom och kunskaper i riket gifver Gustaf Adolf (1620) en mörk skildring af tillståndet; akademien och skolorna voro illa inrättade, få funnos skicklige till predikoembetet, inga till regeringsärender, magistratspersonerna i städerna kunde ej skriva sina namn, de studerande hindrades af fattigdom, och den akademiska ungdomen af allt för långa ferier. Skollärarne, som voro prester, kunde väl någorlunda gifva undervisning i religionen, men förstodo ej hvad till regering och borgerligt lefverne hörde. Biskoparna skulle nu föreslå, huru många skolor och gymnasier i riket voro nödiga, hvad der borde läras, huru skicklige lärare kunde erhållas, lika undervisningssätt införas, vidare yttra sig om professorernas antal och löningssätt och, efter brist var på lärda män inrikes, hvarifrån sådana borde inkallas. Biskoparnes svar "är underligt och enfaldigt;" men deri förekommer en punkt, som för oss är af intresse. De föreslogo nemligen bland annat, att "professoren i värtaligheten skulle undervisa de studerande att spela komedier" ⁶⁾. Man hade å ena sidan att för detta förslag åberopa exempel från utländska universiteter, under det att å andra dermed endast afsågs att bekräfta en redan häfdvunnen sed. Komediens spelande påbjudes redan i 1571 års skolordning; vi känna ur det föregående, att påbudet efterlefs vid skolorna, och i Upsala hade under Rudbeckii och Messenii ledning både latinska, grekiska och svenska skådespel blifvit uppförda, hvarom mera framdeles. — Gustaf Adolf nöjde sig dock icke blott med att begära råd för undervisningens upphjelpande. Han tog sjelf saken om hand. År 1621 fastställde han professorernas antal till 17, af hvilka 4 skulle undervisa i teologi, 2 i juridik, 2 i medicin, 3 i matematik och 4 i de öfriga filosofiska vetenskaperna; år 1624 d. 31 Aug. skänkte han till evärdlig egendom åt Upsala akademi de Gustavianska

---

⁶⁾ Hallenberg, Gustaf Adolfs Historia IV. s. 845.

arfgodsen (öfver 350 mantal), och dermed var akademiens bestånd tryggadt. Utom denna storartade gåfva gjorde han äfven flera penningedonationer till universitetet för olika ändamål, skänkte dit sitt boktryckeri och stiftade biblioteket. Så är Gustaf Adolf, "såningsmannen från den framilande stridsvagnen," den egentlige grundläggaren af Sveriges undervisningsverk; den svenska vetenskapen har lika mycken anledning som den svenska krigaräran att hålla hans namn i aktning. Vi säga den svenska vetenskapen, ty just det att göra den vetenskapliga och litterära odlingen till en svensk var hans ögonmärke. Han förehöll Upsala professorer, att, då andra länder redan började få en inhemska litteratur, det vore skäligt, att universitetets lärare sökte framkalla en dylik i Sverige, och han yttrade, att det vore dock en påfvisk sed, att låta all högre vishet betjena sig af främmande mål. Också blef, som vi sett, modersmålet upptaget som sjelfständigt ämne i skolundervisningen. Samma brinnande nit röjde Gustaf Adolf för allt, som stod i samband med en fosterländsk bildning. Han ålade det af honom inrättade riksantiquarie-embetet att föranstalta samlandet af alla runo-inskrifter, krönikor, sagor, sägner, folkvisor samt deras melodier, vidare allt, som kunde bidra till kännedom om folkets sedvänjor och skick i de olika landskapen, ja, han uppmanade äfven till samlande af materialier till ett svenskt lexikon ⁷⁾).

Men huru utomordentlig Gustaf Adolfs personlighet än varit, huru mäktigt han inverkat på sin samtid, så måste dock hos folket sjelft hafva funnits något med honom befryndadt, en tillmötesgående känsla af samma art, som den, hvilken eldade hans egen själ. Ett sådant inflytande, som han utöfvade, utöfvar endast den, hvilken fram-

---

⁷⁾ Beträffande denna framställning af undervisningen i Sverige Se Geijer, I. 4. s. 288—300. Jfr vidare Atterbom, "Sv. Siare och skalder" II. s. 54. Wieselgren, s. o. III. s. 522.

står såsom det personblifna uttrycket af det, hvilket, om än dunkelt, lefver och rör sig i folkets egen barm. Det är icke möjligt annat, än att svenska folket vid denna tid kommit till lifligare och kraftigare medvetande om sig sjelft och sin kraft, att det djupare än förr känt sig som en man. Redan det lyckligt utförda befrielsekriget måste hafva bidragit att stärka nationalmedvetandet. Det under denna period starkt lågande danskhatet⁸⁾ var på samma gång en af orsakerna till och en verkan af denna sjelfkänsla, och denna försvagades ingalunda genom de med omväxlande framgång förda krigen under Wasakönungarna samt de gjorda landvinningarna i Öster. En stor och ärorik framtid hägrade för blicken, och då nu en ung hjeltekonung trädde i spetsen för den ungdomligt djerfva och förhoppningsfulla nationen tändes förtröstan i alla sinnen, underkastade man sig villigt hvarje uppoffring, hvarje försakelse⁹⁾, och ridderligt gick nationen fram i kampen för fosterland och religion samt tillkämpade sig ett namn, hvars glans ingen tid skall förblekna. Ett bland de skönaste blad i verldshistorien är skrifvet med Gustaf Adolfs och hans svenskers blod. Låt vara, att svenska folket fick att utföra en roll, som det i längden icke kunde bära, att det tog på sina axlar en börda, som hårdt prövade kraften. Men redan det, att det med gladt mod åtog sig rollen och icke skyggade tillbaka för de dermed förbundna faror, visar att nationen vuxit hög och stark och vunnit en sjelftillit, som endast i en kraftfull nationalanda kan ega sin rot.

Derom vittnar ock den samtida litteraturen. Den nya väckelse studierna fått i Sverige yttrar sig i en del af handlingar inom olika vetenskapsgrenar. Af lätt insedda skäl är den kyrkliga litteraturen rikast, psalmer skrefvos,

---

⁸⁾ Cronholm, s. o. I. s. 3. — ⁹⁾ "Det öfverstiger våra begrepp hvad Sverige i dessa tider och under så långvariga krig har burit." Geijer, II. 4. s. 57.

en mängd predikningar trycktes, polemiska skrifter utkommo, och äfven de teologiska vetenskaperna bearbetades. Men den vetenskapsgrupp, som med lifligaste intresse omfattades, var dock den historiska. Redan mot slutet af medeltiden hade det historiska sinnet vaknat; det stegrades under Gustafs och hans söners regering, och med Sveriges hjelteperiod vann det större liflighet och styrka, om det än, uppuret af en högt svällande patriotism, antog formen af en sträfvan att för drömmarne om en stor framtid vinna en bakgrund i de än mera fantastiska drömmarna om en stor forntid. Under det Sveriges hjeltar på slagfältet kämpade för den svenska äran, sökte dess skriftställare att med pennan som vapen göra landvinningar för samma ära inom sagans dunkla områden, sökte framställa fosterlandets häfder som de yppersta bland folkens samt Norden som en underbar vagina gentium. Men för det fantastiska åsidosattes icke det faktiska. Runorna började studeras, liksom ock allt, som med fosterlandets historia och språk stod i samband, blef föremål för samlingar och forskning. Historieskrifning upptog de lediga timmarna för statsmannen och krigaren; både Gustaf Adolf och Axel Oxenstjerna hafva efterlemnadt början till en historisk framställning af den förstnämndes regering. Monografier och krönikor skrefvos af Tegel, Ægidius Girs, Westenhjelm m. fl. Rikshistorier skrefvos af Johan Mesenius, som författade sin "Scandia Illustrata" i 20 delar, af Laurentius Paulinus Gothus, som utgaf en "Historia Arctoa" i 3 delar, samt längre fram af Loccenius och Verelius, och mot seklets slut framträdde Olof Rudbeck med sin "Atlantica," detta vidunderliga foster af en ofantlig lärdom, glödande patriotism och otyglad inbillningskraft.

Samma vittnesbörd om ett lefvande nationelt-historiskt sinne aflägger äfven skönlitteraturen, och Wieselgren yttrar med rätta om Gustaf Adolfs tidevarf: "Lyriken

är här folkvisa, epiken inhemsk rimkrönika, dramatiken inhemsk historia, konstlöst framställd på scenen" ¹⁰⁾).

Det är ungefär vid samma tid som fosterländskt historiska ämnen dramatiskt bearbetas i de båda länder, der ett sjelfständigt nationelt drama finnes: England och Spanien. I England faller det historiska dramat emellan åren 1580 och 1600 och det öfvervägande antalet dramer tillhör tiden efter 1588 eller den tid, då nationalmedvetandet fick en så kraftig lyftning genom den stolta Armadans krossande mot östatens kritklippor och dess söners patriotism. Kring 1580 började i Spanien Juan de la Cueva att dramatisera fosterländska ämnen: således på en tid, då landet befann sig på spetsen af politiskt inflytande och var den erkändt mäktigaste stat i världen. Under liknande förhållande se vi det historiska dramat upptaget i Holland; det var under och efter affallet från Spanien som historiska dramer här florerade. Äfven Hans Sachs finna vi i medlet af 1500:talet hafva behandlat ämnen ur gamla och medeltidens historia, såsom ur den förra Lucretia, Virginia, Cleopatra, ur den sednare Andreas, konung af Ungern, hertig Wilhelm af Österrike. Men denne skald, som dramatiserade allt, hvad han kom öfver, leddes mera af slumpen än af patriotism vid valet af dessa ämnen, och aldraminst afsåg han väl dermed att tillfredsställa något klart insedt tidsbehof. Det är emellertid reformationstidehvarvet, som framalstrat det nyare historiska dramat, och öfverallt, der det framträdde, stod det i samband med en höjning i nationalmedvetandet. Att en sådan under denna tid inträdde i Sverige torde i det föregående vara bevisadt, och den, som inom den dramatiska litteraturen först gaf uttryck åt tidsandan, var Johan Messenius.

Johan Messenius ¹¹⁾ var född 1579 (enligt andra 1581) i byn Freberga, en mil från Vadstena. Fadren, som var

¹⁰⁾ Wieselgren, s. o. III. s. 397. — ¹¹⁾ I Nordisk Universitets-Tidskrift, VIII Årgång. 2 häfte har förf. lemnat en monografi öfver

mjöltnare, dog 1588, och följande året sände modren, då omgift, den 10-årige sonen till Vadstena skola. I denna stad, der den heliga Birgittas ben hvilade och der det ryktbara birgittinerklostret blomstrat, funnos sannolikt många hemliga anhängare af den gamla läran, och det var sålunda redan i skolan, som Messenius insöp sin kärlek för katolicismen. Presten Mogens Andersson sände 1595 den hoppgifvande ynglingen, utan föräldrarnas vetskap, till Jesuiterskolan i Brunsberg, hvarest då danades missionärer till nordens omvändelse. År 1603 lemnade Messenius Brunsberg och besökte Krakau samt året derpå Rom, hvarifrån han dock snart återvände, och mottog doktorsgraden i Innspruck år 1606, samt blef samma år i Prag af kejsaren nämnd till *Poeta Cæsareus*. Sedan begaf han sig till Danzig, grundlade der en skola och gifte sig 1607 med Lucie Grothusen, dotter af Arnold Grothusen, konung Sigismunds fordne informator. — År 1608 erhöll han tillåtelse att återvända till fäderneslandet, gick då trohetsed åt Carl IX och afsvor för all framtid gemenskap med katolikerna och de polska Wasarna. Följande året blef han anställd som *juris et politicae professor* vid Upsala universitet och utvecklade der stor verksamhet. Utom det att han nitiskt skötte sitt lärarekall, studerade han med största flit fäderneslandets häfder, utgaf flera arbeten och gaf de studerande enskilt undervisning i välталighet och poesi. I tillegnan till komedien "Svanhvita" yttrar han om sig sjelf, att under de fem år han varit i fäderneslandet, hade han "beskrifvit på latin och svenska och af tryc-

---

Johan Messenius som dramatisk författare. Då den skrefs, var "Tisbe" ej ännu upptäckt, och icke heller hade förf. haft tillfälle att taga kännedom om de tvenne otryckta dramerna af Messenius. Bekantskapen med dessa nämnda dramer, som ock ett grundligare studium af tidens dramatik har väl icke i hufvudsak ändrat hans uppfattning af Messenii skaldskap, men dock gjort en omarbetning af nämnde uppsats nödig. En sådan omarbetning innehålles i detta kapitel. Dock har förf. ansett sig, till vinnande af utrymme, kunna stundom hänvisa till den utförligare framställning af enskilda momenter, hvilken i nämnde uppsats förekommer.

ket på egen bekostnad låtit utgå 16 stycken böcker, hvilka många Sveriges andliga och världsliga handlingar utvisa; och icke dess mindre läsit för riksens ungdom dessemellan uti akademien och i hans eget hus under tiden fem, sex och sju timmar om dagen." Messenii snillrikhet och behag i framställningen samlade kring honom många lärjungar, äfvensom många adliga familjefäder satte sina söner under hans enskilda ledning. Med dessa sina lärjungar utförde han de komedier, hvilka han skref dels under sitt vistande i Upsala, dels första året efter sin förflyttning till Stockholm. Men hans okufliga trätlystnad, hans häftighet, öfvermod och opålitliga karakter skaffade honom snart ovänner. Han beskylldes för en högst skadlig efterlåtenhet mot så väl sina enskilda lärjungar, som mot andra studenter, hvilka för sedeslöst lefverne blefvo förvista från högskolan. Härtill kommo misstankarne för krypto-jesuitism, hvilka ej ansågos ogrundade, trots allt hvad han under sitt vistande i Sverige skref mot jesuiterne och katolicismen. Messenii förnämsta motståndare var den utmärkte Johannes Rudbeckius, hvilken såsom ledare af ett privat kollegium likaledes samlat kring sig många lärjungar. Ungdomen delade sig i tvenne partier: Messenianer och Rudbeckianer, hvilka genom ständiga tvister och slagsmål störde lugnet i universitetsstaden, under det att particheferna med oqvädinsord och äreröriga beskyllningar kämpade mot hvarandra i konsistorium. De mest skandalösa uppträden föreföllo, och Messenius trotsade öppet de akademiska myndigheterna. Slutligen måste regeringen gripa in, och Oxenstjerna aftvingade de stridande en förlikning. Men då man med skäl icke litade på förlikningens långvarighet, så flyttades begge från Upsala. Rudbeckius blef konungens hofpredikant och Messenius blef 1613 riksarkivarie i Stockholm samt följande året assessor i Svea hofrätt. Men redan 1616 blef Messenius anklagad för förädiska stämplingar till de polska Wasarnas förmån samt för brevväxling med jesuiterne; han blef öfverbevisad in-

för Svea hofrätt och sattes i fängelse på Kajaneborgs fästning i Finland, der han efter egen uppgift på ett hårdt och ovärdigt sätt blef behandlad. Lindring i sitt fängelse erhöll han först 1635, då han flyttades till Uleå. Men han dog redan d. 8 Febr. 1637, öppet bekännande sig till romersk-katolska religionen¹²⁾. Under hans 20:åriga fångenskap var arbetet på Sveriges historia hans enda tröst; han skref under denna tid sin ryktbara *Scandia Illustrata* i 20 band, hvaraf dock endast 14 äro utgifna¹³⁾. Messenius, "riksgrälmakaren," som han af Atterbom kallas, har blifvit hårdt bedömd. Han står ensam, sin egen advokat, gentöfver de många samtida fienderna, hvilka mot honom vittna. Onekligt är, att han varit af ett obändigt lynne, fåfång, herrsklysten, retlig och lätt sinnig. Hans vankelmod i religion torde deraf lättast förklaras. Sannolikast är dock, att han under större delen af sitt lif varit temligen likgiltig för de religiösa tvistepunkterna samt underordnat det religiösa intresset under det egna personliga. Det har väl derföre icke varit honom något svårt offer att afsvärja den katolska religionen, i hvilken han blifvit uppfostrad, då han dermed kunde få köpa rättigheten att återvända till fäderneslandet. Säkerligen har han då menat det ärligt, trots hvad han sjelf mot slutet af sitt lif derom yttrat; ty det är icke gerna tänkbart, att en man med hans häftiga och sanguiniska lynne kunde vara i stånd till en så långvarig och djup förställning. Också kan man ej anföra något bevis för hans så mycket om-

¹²⁾ I en af sina sednare skrifter yttrar Messenius: "Jag erkänner härmedelst inför Gud och menniskor, att jag med min tro omfattar den romerskt-katolska bekännelsen såsom varande den enda sanna, samt den, utan hvilken ingen menniska kan blifva salig. Jag tackar Gud, att han ryckt mig såsom ett får bland de nittionio ur ödemarken till det lefvande ordets källa och till den sanna tron, hvari jag vill lefva och dö. Jag förklarar ock härmedelst, att hvad jag mot nämnde bekännelse talat, skrifvit och gjort, det har alltsammans skett af nödtvång och skrymteri samt mot min bättre öfvertygelse." (Biograf. Lexicon. IX. s. 298). — ¹³⁾ Biografiskt Lexicon, artiklen "Messenius, Johan." Norlin, "Johannes Rudbeckius." Akad. Afh. Upsala 1860.

talta krypto-jesuitism, ty att han, som man påstått, i Upsala sökte ungdomens gunst, det skedde väl mera för att tillfredsställa sin fåfänga, än för att göra proselyter; man vet åtminstone icke, att han ens gjort försök att omvända någon till katolicismen. Men han var stolt mot sina embetsbröder, såg ned på dem med förakt och ville vara samt anses för den förste; detta väckte ond blod och skaffade honom fiender. Sammaledes i Stockholm. Han ansåg sig icke nog uppuren, skaffade sig nya fiender genom sin stolthet och var derföre lätt fångad af Sigismunds parti, hvars utskickade troligen icke försummade att smeka hans svaga sidor. Han dömdes och fängslades, men ännu nära 20 år bekände han sig till lutherska läran, och först mot slutet af sitt lif förklarade han sig vara katolik. Måne icke under de långa fängelseårens enslighet de förr så lättsinnigt undanskjutna religiösa frågorna trängt sig på honom med mera alvar, och måne han icke då, drifven ut ur sitt fritänkeri, i likhet med så mången annan i samma läge, sökt lugn i den så beqväma katolicismen, hans ungdomstro och den enda, som hos honom haft någon slags rot? — Men hvad helst man må säga om hans tvetydiga karakter och hans ombytthet i religionsfrågor, så måste man dock göra honom den rättvisan, att han varit en varm fosterlandsvän, som, huru än hans öden växlade, likväl bibehöll kärleken till fäderneslandet och det lifligaste intresse för dess rika historiska minnen. Hans hela verksamhet bestyrker, att han var genomträngd af den "sköna lärdom," som han ur Cicero anför i sin ofvannämnda tillegnan: "människan är icke allenast för sin egen nytta, utan ock för sitt fäderneslands bästa född till verlden."

Messenius hade förmodligen redan i Brunsberg under jesuiternas ledning deltagit i teatraliska öfningar¹⁴⁾; men närmaste anledningen hvarföre han i Upsala upptog detta

¹⁴⁾ Om jesuiterkomedierna se ofvan s. 146.

bruk är väl att söka i hans förhållande till Joh. Rudbeckius. Denne, som efter sin hemkomst från Wittenberg mot slutet af 1609 tillträdde sin lärareplats i Hebreiska, råkade genast i sitt inträdestal att stöta Messenius, hvarpå allt umgänge dem emellan upphörde. Konsistoriella trätor fullbordade söndringen, hvilken, som vi ofvan nämnt, antog en så hätsk karakter, att styrelsen måste blanda sig i saken. En opartisk granskning af tvisten torde dock visa, att fel funnos å båda sidor, och kanske låg den egentliga orsaken till densamma i den rivalitet, som lätt nog uppstod emellan dessa båda de förnämsta lärarna vid universitetet. Rudbeckius öppnade d. 16 Mars 1610 en privat undervisningsanstalt eller ett kollegium, uti hvilket synnerligen de klassiska studierna bedrefvos med mycket alvar. Bland andra öfningar uppfördes äfven klassiska skådespel. År 1610 i Okt. spelades Terentii "Eunuchus" på originalspråket; föreställningen, som gafs i kollegiets gård, bevistades af erkebiskopen, rektor, professorerna samt så många studenter och borgare, som utrymmet medgaf. Samma år gafs äfven Terentii "Andria," ena dagen på latin och andra dagen på svenska. År 1611 d. 28 Maj spelades Euripidis "Cyclops" på grekiska, hvarvid voro närvarande professorerna och stadens förnämsta borgare, hvilka åskådare funno sig så roade, att stycket måste dagen derpå uppföras ånyo. Äfven följande året gafs en af Terentii komedier ¹⁵⁾. Messenius, som ej lät något tillfälle gå sig ur händerna att vinna uppmärksamhet och redan gjort försök att införa åtskilliga lockande nyheter vid sina disputationer ¹⁶⁾, upptog 1611 det af Rudbeckius införda bruket, men satte det i samband med undervisningen i sin

¹⁵⁾ Norlin, s. o. s. 25—27, not. — ¹⁶⁾ 1610 vid Distingen tillkännagaf han, att han ämnade hålla en disputation med ovanliga ceremonier, sång och musik på en Tisdag. Consistorium förbjöd M. att införa några nya ceremonier vid universitetet samt ville hafva akten framflyttad till Lördagen, den vanliga disputationensdagen. Deraf utspans en lång träta, och det var denna tilldragelse, som gaf anledningen till utbrottet af osämjan emellan de båda rivalerna.

älsklingsvetenskap, historien, skref sjelf sina komedier och det på modersmålet. Derigenom förskaffade han sig en både större och tacksammare åskådarekrets, än den Rudbeckius kunde påräkna, och vann sjelf en icke obetydlig författareära. Upsala borgare, som med förtjusning åsågo en grekisk komedi, hvaraf de icke förstodo ett ord, måste med bra mycket större nöje bevista uppförandet af en på svenska skrifven framställning af ett svenskt historiskt ämne. För att vinna en större publik uppförde ock Messenius sina stycken endast vid marknaderna, då en stor massa menniskor strömmade samman till Upsala.

Att Messenii företag väckte uppseende, derpå finnas många intyg. Ja, det bevisas icke minst af skriket mot hans komedier. Af Messenii sjelfförsvar i epilogen till "Blancka Märeta" ser man, att i hans omgifning icke saknats bittra tatlare. Han åberopar på detta ställe till sitt försvar andra länders exempel, och huru "förståndige Män" äfven hos oss hafva gillat skådespel, han vänder sig mot dem, som kalla en sådan lek "narrespel," och han låter förstå, att okunnighet, afund och ondska äro tadlets grund.

"En part lastar, som saken ej förstå,
Andra förtryta man kan göra så:
Någre til sådhant beweekes aff wredha.
Ingen kan sigh från förtaal undledha!"

Tegel anför, att Messenius för hemliga papistiska ändamål sökte få under sin ledning förnäma adelsmäns söner, dem han föga annat lärde än "spela svenska komedier, dansa, springa och fäkta." Äfven sednare författare lägga M. till last, att han infört bruket att låta studenterna spela komedier¹⁷⁾. Att så icke var förhållandet,

¹⁷⁾ Denna beskyllning riktas mot honom af Eric Tegel, se Norlin, l. c. s. 44. — I "Åbo Tidningar" 1792 n:o 22 heter det: "Sedan den namnkunnige Joh. Messenius utur jesuiternas skolor hämtat med sig den seden, att ibland andra öfningar låta den akademiska ungdomen i Upsala uppföra skådespel" o. s. v. — Äfven Hallenberg i sin "Svea Rikes historia under Gustaf Adolf den stores regering" T. IV. s. 845 anför Messenius som den der börjat med att låta studenterna spela komedier.

känna vi, ty Rudbeckius hade förut låtit uppföra latinska och grekiska stycken. Menas deremot svenska komedier, så är Messenius troligen den, som infört dem i Upsala. Och att detta varit en anledning till anmärkning bland hans samtida, synes af Tegels yttrande, och det kan förklaras deraf, att mången säkert ansåg, att, om än skolvnglingar kunde uppföra skådespel på modersmålet, så var det dock under studenters värdighet att från scenen tala annat språk än de klassiska¹⁸⁾. En annan anledning till klander skola vi längre fram omnämna. Men att å andra sidan Messenii komedier icke saknat beundrare samt lyckats tillvinna sig ett ganska vidt utbredt bifall, det bevisas af de många upplagor de upplefvat, det bevisas ock deraf, att, då man 1612 ville med stora högtidligheter i Stockholm fira hertig Johans bröllop, kallades Messenius med sina studenter till hofvet för att der uppföra en af honom för tillfället skrifven komedi. Ja, ända in uti nästa århundrade, då för längesedan en annan och renare dramatisk smak gjort sig gällande, fortfor man dock att omtrycka och läsa den gamle komediförfattaren.

För våra dagars läsare äro dock dessa skådespel föga njutbara, och det tarivas verkligen en fast vilja för att genomgå dem. Också hafva nästan alla våra litteraturhistoriska skriftställare med en mun öfver dem uttalat förkastelsesdomen; sjelfva det bifall, dessa dramer engång vunnit och hvartill man ej kunnat finna någon rimlig orsak, har i sin mån bidragit att skärpa domen¹⁹⁾.

¹⁸⁾ Overskou yttrar om förhållandet i Danmark mot slutet af 1500:talet: "De Hoilærde og deres Studentere synes i det Hele at have overladt danske Comediens Opførelse til Skoledisciplene, og selv kun holdt sig til Latinen, rimeligviis fordi de ikke ansaae det for Proveciores anstændigt at producere sig i Landets Tungemaal." Den danske Skueplads. I. s. 49. — ¹⁹⁾ En sammanställning af de förnämsta omdömena öfver Messenius finnes i Nord. Univ.-Tidskrift. VIII. 2 h, s. 1—3. Vi tillägga, att det ur Biogr. Lexicon der anförda yttrandet om Messeniska dramats möjliga värde ur kulturhistorisk synpunkt, påträffas äfven hos Rydquist; samt att Dietrichson uti sin uppsats om "Det svenske Drama" i Nordisk Tidskrift (1862) har betydligt mildrat sitt omdöme om Messenius; men hans yttrande om

Annorlunda utfaller dock omdömet, om man söker sätta sig in i hans samtids sätt att betrakta dessa dramer och gör afseende på de tidsomständigheter, under hvilka de tillkommit.

Messenius har skrivit sex dramer. Tryckta äro Disa (1611), Svanhvita (1612), Signill (1612) och Blancka-Märeta (1614). Otryckta äro: Christmanus och Gustaf I:s Comædia. Dessa sistnämnda, hvilka skrefvos under hans sista lefnadsår, afvika i mycket från de tryckta dramerna, hvarföre vi ock särskilt skola betrakta dem. Vid den nu följande redogörelsen för den allmänna karakteren af Messeniska dramat fästa vi oss derföre hufvudsakligast vid de äldre och tryckta komedierna.

Vi hafva på annat ställe bevisat ohållbarheten af Hammarskölds åsigt, att Hans Sachs skulle varit Messenii dramatiska mönster²⁰). En granskning af dramerna skall ådagalägga, att de närmast sluta sig till den rigtning, som hos oss kraftigast representeras af "Tisbe." Messenius stod på förtrolig fot med Asteropherus, såsom vi ofvan omtalat, och det är ganska sannolikt, att han känt dennes "Tisbe," hvilken spelades första gången året innan Disa uppfördes. Likvisst är han icke att betrakta som en slafvisk efterhärmarer; af det nya upptog han hvad han för sitt ändamål fann brukbart, tillade ett och annat, hämtadt från andra håll, och skapade så ett drama, som för sin tid kan göra anspråk på en viss originalitet.

Det, som synnerligast bidrog att göra det Messeniska dramat så omtyckt af samtiden, var utan tvifvel att M.

honom är uppblandadt med en mängd skefva och falska uppgifter. Så berömmar han M. som den der gifvit dramat ett nationelt innehåll, men tillägger: "ud af dette nationale Indhold vinder sig i Tidernes Længde den tilsvarende nationale Form," något som vi ännu icke upplefvat. Vidare är enligt D. Messeniska dramat "Aarsagen til Gjenoplevelse af Kjæmpevisen." Huruvida Messenii bruk att inflåta visor i skådespelen verkat till att väcka sinnet för folkvisor, känna vi icke; inom dramat vann det icke synnerlig efterföljd. Slutligen skall M. först hafva infört dialektspråket i bondscenerna; men det var icke han, utan Prytz. — ²⁰) Ljunggren, Messenius. s. 40 och följ.

först bland alla svenskar hämtade ämnet till sina dramer ur den inhemska historien. Huruvida Messenius under sina utländska resor sett de engelska komedianterna uppföra historiska dramer, eller om han haft bekantskap med de holländska Rederykers historiska stycken, kan vara temligen likgiltigt; ty då han i öfverensstämmelse med den smakrigtning, som genom "Tisbe" angifves, var hänvisad på världsliga ämnen, så låg det för en man med Messenii sinnelag närmast till hands att hämta dem ur den inhemska sagan eller historien — och emellan saga och historia gjorde man ingen skilnad denna tid, då, som Lagerbring säger, "det var ännu ansedt som en odödlig heder att ljuga för fäderneslandet" ²¹⁾. Otvifvelaktigt leddes Messenius af sitt eget lefvande historiska sinne, af sitt varma intresse för fäderneslandets häfder och af sin önskan, att i folkets sinne upplifva de gamla minnena. Att fäderneslandets historia var och förblef hans planers älskingsmål, hans käraste sysselsättning, det kan man finna äfven deraf, att hvad han mot slutet af sitt lif utförde i sin "Scondia Illustrata" i häfdateckningens form, det hade han tidigare för plan att framställa i dramatisk form. I företalet till "Svanhvita" säger han sig erna, "att författa hela Sveriges Rikes historia uti 50 komedier och tragedier och dem offentligen exhibera." Att anse honom härvid hafva tagit Shakspeare till mönster, är fullkomligt oberrättigadt; ty temligen otroligt är, att han ens kände till Shakspeare. Shakspeares dramer skrefvos endast för att uppföras, och det var först år 1623 som de samlades och utgäfvos på trycket; om deras rykte på denna tid sträckte sig utom Englands gränser, är ännu outredt. Emellertid har Messenii öppna framläggande af sin plan kommit att stå honom dyrt hos efterverlden; ty hos litteraturhistorici har den genast ledt tanken på Shakspeare och framkallat en jämförelse, som för Messenius blir allt annat än smic-

---

²¹⁾ S. Bring, Saml. m. m. s. 5

krande. En sådan jemförelse anställer Hammarsköld på fullt alvar. Men hvilken, äfven af nyare tidens förnämsta dramatiska skalder, krymper icke ihop vid sidan af Shakespeares jättesnille? Och hur skall det då gå för den arme Messenius?

Man finner lätt, att det icke var ur synpunkten af moralisk nytta, som M. valde historiska ämnen. Vi hafva sett, att i "Tisbe" den torra moralen blifvit kastad öfver bord, och M., som lade an på att roa sin publik, var väl icke heller någon synnerlig vän af densamma. Men då han såsom lärare vid ett protestantiskt universitet skref komedier att uppföras af den studerande ungdomen, kunde han icke alldeles förbise det sedolärande ändamålet. Hans stycken sakna derföre icke heller inströdda goda lärdomar, men dessa äro gemenligen klädda i satirens drägt och framträda sålunda uti en för mängden mera angenäm och underhållande form. Dock kunna i sjelfva verket äfven Messenii skådespel sägas hafva tendens, och den en dubbel: den ena en rent patriotisk, att väcka kärlek för fosterländska minnen och dymedelst lifva och underhålla fosterlandskänslan; den andra en didaktisk, att meddela kunskap om Sveriges historia, välbehöflig i en tid, då rikshistorien skrefs på latin och sålunda endast af de bildade kunde läsas. Man inser dock genast, huru dessa begge ändamål äro vida skilda från det trånga moralpredikandet, och huru sålunda Messenius, utan att våga upptaga den fullkomligt fria och intresselösa tonen i "Tisbe," dock inom ändamålsdiktningen sjelf bröt med den herrskande traditionen och uppställde ändamål, de der icke på fantasien inverka med samma tyngande magt som bibringandet af en moralisk lärdom. Här må vi dock anmärka, att sträfvet att förnöja icke är främmande för skolkomedien; tvertom, komedierna anbefallas just derföre, att de på ett angenämt sätt meddela goda lärdomar. Men under skoldramats utveckling trängde det angenäma allt mera det moraliska i bakgrunden. Och Messenius är den, som i

vår vitterhet tydligast betecknar detta omslag; ty i "Tisbe" saknas helt och hållet det för skolkomedien egendomliga, hvaremot M. ännu håller sig inom skolkomediens område, fast han utvidgar gränserna. Omöjligt är väl icke, att han härvid kunnat vara ledd af sitt poetiska sinne; ty att han icke saknade ett sådant, det bevisa de i hans dramer inflettade visor, hans helgonminnen och hans latinska carmina. I "Disa," hans älsta stycke, finnes icke ett ord i sedolärande syftning; den framställda handlingen upptager skalden så uteslutande, att han icke får tid med annat; icke ens epilogen innehåller några goda lärdomar. "Svanhvita" är ock i saknad af det didaktiska elementet, om man ej vill diträkna, att på tvenne ställen alla och enhvar åtvarnas att icke gifva sina barn stjufter. I epilogen upprepas denna förmaning, och der framställas ytterligare tvenne satser, hvilka skola innehålla moralen af stycket. Men den ena är en politisk och innehåller en hänvisning till den stora trohet danskar och svenskar fordomdags iakttogo mot hvarandra, då de strängt höllo besvurna fördrag, och kan möjligen innehålla en syftning på dåtida förhållanden. Den andra satsen har mera personlig än moralisk vikt; Messenius förklarar nemligen stycket ådagalägga, huru orättfärdigheten får sin lön och oskulden, om den än en tid lider, dock slutligen kommer till heder; men han gör omedelbart derefter tillämpningen af denna sanning på sig sjelf, hvilken ovänner genom "stor lögn och idel flärd tänkt föra på fall." I "Signill," som icke uppfördes i Upsala, utan vid en hoffest, uppträder didaktiken i satirens form, och tragedien öppnas med några scener, hvilka bilda ett litet helt för sig, och hvori skalden gisslar den dåtida ungdomens klemiga uppfostran; i stycket förekomma vidare satiriska utfall mot hoffismare. Epilogen är hållen i skämtsam ton och upptager som "sens moral," att

"Elskogh må man väl i äbran öfva,
Och hvadh kärleek är i werlden pröfva,

När blodh är varmt och kinderna röde.”

— — — — —
 ”Alt frierij bör wist medh hast gå fort
 På en affthon lät alting blifva giordt;”

eljest komma ovännerna och förhindra det och berätta:

”digh hafva krokot been,
 Om kroppen icke vara myckit leen.
 Til häst och sängs vara litet frisk” o. s. v.

Endast en gång uppträder Messenius som dramatisk moralpredikant, men då tydligen i en retad stämning. Det är nemligen klart, att hans fiender och tadtare skulle sätta bristen på moralisk tendens i hans stycken i samband med hans krypto-jesuitism och se deruti blott ännu ett försök att behaga och ställa sig in hos ungdomen och massorna för att sedan så mycket lättare kunna på dem utöfva inflytande och bearbeta dem för sina hemliga religiösa och politiska ändamål. Ännu 1643 upprepar B. J. Baas i sin kyrkohistoria den beskyllningen, att Messenius med sin undervisning vid Upsala universitet endast afsett att locka ungdomen från den evangeliska läran och den trohet, den vore konungen skyldig ²²⁾. Då Tegel, som vi ofvan anfört, förebrår honom, att han blott lärde ungdomen spela svenska komedier, så sigtar detta tydligen derpå, att hans stycken endast afsågo nöje, men ej någon omedelbar nytta. Visserligen var det svårt att äfven ur de latinska och grekiska komedierna göra många hälsosamma ”extracter;” men dessa uppfördes också endast för språköfningens skull och deri låg deras nytta. Sjelfva det sätt, hvarpå Messenius i epilogen till ”Blancka Märeta” uppträder, synes oss ock intyga, att den verldsliga tonen i hans skådespel och den ringa vigt, deri lägges vid ett sedolärande innehåll, utgjort en af anledningarna, hvarpå man stödt misstankarna mot honom. Ej nog med, att han i den prisar och lofsjunger sig sjelf — det gör han konsequent i alla sina

---

²²⁾ S. Bring, s. o. s. 31.

epiloger — men han uppträder här med mera eftertryck mot sina fiender och försvarar sina komedier mot deras anfall. Han säger tatlarna endast ledas af orena motiver, han framhåller svårigheten att göra alla till lags, och han försvarar sin sed att till ämnen för sina dramer taga "inländska historier" med den förklaring, att "sådana spel hållas på det man må bli varnad för andras fel," och han begagnar icke blott alla tillfällen i sjelfva dramat för att komma fram med lärorika tänkespråk och alvarliga reflexioner, utan i epiligen riktigt äflas han att påpeka den massa af godt och nyttigt, hans stycke innehåller. Han tyckes vilja rätt tydligt visa, att han är lika god moralist, som trots någon, och så uppradar han till läsarens häpnad en ändlös förteckning öfver moraliska frukter, fallna från "Blancka Märeta;" man lär der t. ex., att de, som bäst stå, må akta sig att falla, att älska rättvisan, att icke lyssna till onda rådgifvare, att älska bröder och anförvandter, att mot dem handla rätt och ej jaga dem från län och land, att icke bortskänka land och härader, att försvara de gränser, hvilka fäderna utstakat, att förfäkta Guds ord, jemte annat mera. Äfven i prologen begagnar han tillfället att uttala sig i samma syftning; komedier, heter det der, skola lära unga personer dygd och ära, skickliga seder och världens svek. Detta bemödande att i stycket uppvisa en moralisk tendens, hvilken i hans äldre dramer synes hafva varit honom temligen likgiltig, visar bäst, att den här endast har betydelsen af en demonstration mot tatlarna och för öfrigt icke var synnerligen i Messenii egen smak. Äro hans dramer än triviala, så äro de dock icke "efter Tidsaldrens Smag moraliserende Trivialiteter," såsom Dietrichson säger.

I Messenii dramer växla löjliga scener med alvar samma. Hos Hans Sachs finnes ännu icke en sådan blandning, om än ansatser icke felas; men hos Ayrrer är den redan regel. Ehuru de engelska styckena bidragit att gifva stadga åt detta bruk, så kan det dock icke sägas

vara hämtadt från England, enär det redan förekommer i medeltiden och ej är alldeles främmande för reformations-tidens dramer i Tyskland. I våra äldre bibeldramer ser man icke annat spår till komik, än det, som ofrivilligt åstadkommes genom sträfvan efter en naturtrogen samtalston. Mera afsigtligt framträder dock komiken i "Holofernis och Judiths Commedia," men i "Tisbe" möter oss den nämnda blandningen fullt medvetet, och det i öfverensstämmelse med det Ayrerska skådespelet. Vi återfinna detta bruk hos Messenius, och från denna tid blir det äfven hos oss regel; redan Rondeletius har upptagit det. Väl kallar M. tvenne af sina stycken tragedier och tvenne komedier; men hela skilnaden emellan tragedi och komedi består för honom, som för tyska skoldramsförfattarne under förra århundradet, blott deri, att den förra har ett olyckligt och den sednare ett lyckligt slut; för öfrigt behandlas båda på alldeles lika sätt, och det komiska elementet har lika stort utrymme i båda, ja det är nästan mera framstående i tragedien Signill än i komedien Svanhvita. Det är sannt, svårigen lär väl någon i våra dagar ens draga på munnen åt sådant, som kanske framkallade hjertliga skratt-salvvor af våra förfäder på 1600:talet; men så är också ingenting mera beroende af tidsomständigheter, smak, lynne, bildningsgrad och uppfostran än just det löjliga. Ju längre tillbaka i bildning, ju råare och gröfre upptåg och infall, ju trubbigare skämtets piluddar. Ur denna synpunkt kunna komedier vara målande för tidslynnets, och i dessa komedier tyder mycket på, att tonen äfven inom de högre kretsarne icke varit öfver höfvan fin. Vi vilja hämta ett exempel ur "Signill," den tragedi, hvilken uppfördes på Stockholms slott till firande af ett furstligt bröllop i närvaro af den unge konungen, enkedrottning Kristina och hela hofvet. I femte akten befinna sig Habor och Signill lig-gande i en säng på scenen, samtalande om sin kärlek, och Habor slutar scenen med dessa ord:

"Uthan reddhoga thenna natt
 Wil iagh hvijla min hiertans skatt,
 Och medh hvarannan drifva frögd.
 Wår kärleek blifwer intet rögd!
 Ther före är iagh icke seen
 At draga Cortinan igen." (V. 5).

Ett annat exempel hämta vi ur "Blancka Märeta." Jungfru Ingred, grefvens af Holstein dotter, konung Håkans tillämnade gemål, blir insatt i Wadstena nunnekloster och klagar deröfver inför S:t Brita, sägande bland annat:

"Ach Nunnekött iagh icke har ²³⁾ ,	Aff hvilken hustrun värmes wäll
Häller wore i verlden quar,	På hvar sidha morghon och quäll.
Ty thet är migh til hiertans meen	— — — — —
Föruthan man sofva alleen,	— — — — —
Hälst om länge winterstijdhder,	När iagh någhon ung man får se,
Efter man tå en mäst qwijhder,	Brister mitt hierta wist aff wee."

(VI. 2).

Då dessa och dylika saker kunde sägas med beräkning att slå an på den mest bildade publik i Sverige, kan man göra sig ett ungefärligt begrepp om samtalstonens friheter. Dock kan man icke deröfver så mycket förundra sig, då man erinrar sig medeltidsmysteriernas grofheter och vet, att språket i skådespelet rättar sig alltid efter tidens öfliga samtalsspråk, och detta hade icke på 1600-talet erhållit den cirklade finhet, den sippa anständighet, som i våra dagar. Mycket, som nu endast med omskrifningar och antydningssvis kan sägas, nämndes då med dess rätta namn, utan att man deröfver tog förargelse. Vid engelska hofvet kunde fruntimmerna utan att väcka anstöt föra ett språk, hvilket i tvetydighet är ett intet mot det, som Shakspeare i komedierna låter sina hjeltinnor föra. Rätt upplysande för arten af det finare skämtet vid den svenska Christinas hof, är ett infall, som den stränge och fromme puritanen Whitelocke der tillät sig och hvilket

²³⁾ Uttrycket är hämtadt ur en gammal folkvisa.

han sjelf i sin dagbok med stor belåtenhet upptecknat ²⁴⁾. Att dock råhet både i seder och ton herrskat på denna tid, vare långt ifrån oss att förneka, liksom ock att tidens skådebana derom mer än tillräckligt bär vittne. På franska scenen framställdes saker, som i cynism vida öfvergå hvad som finnes i Messenii dramer. I tyska skoldramat var förhållandet icke mycket bättre än i det svenska ²⁵⁾. Men om oanständigheterna i Messenii stycken äro klum-

²⁴⁾ Vi meddela detta karakteristiska infall med Whitlockes egna ord. Drottningen gjorde bröllop på slottet för en sin hoffröken och Whitlocke var en bland gästerna. Sedan man länge dansat, blefvo alla trötta, och detta "gaf Whitlocke anledning att bruka ett artigigt "skämt. Han sade till riksrådet Bonde, det han märkte Hennes "Majestät vara en stor tyrann. Riksrådet visade sig i början bestört "öfver en sådan utlåtelse, och frågade hvad orsak W. kunde hafva "att på sådant sätt yttra sig; hvarpå han svarade sig vilja säga Hen- "nes Maj:t sjelf orsaken, derest hon skulle fråga honom. Riksrådet "frågade, om då Whitlockes mening vore, att han härom skulle till- "säga Drottningen, hvilket Whitlocke tillstyrkte; hvarpå Riksrådet "omtalte det och Drottningen hastigt och med en förstald bestört- "ning frågade: Sir! har J sagt om mig att jag är en tyrann? "Wh. Jag sade det till en af Eders M:ts rådsherrar och tror verk- "ligen att så är. — Drottn. Hvad orsak kan J väl hafva att "yttra Eder så hårdt och strängt om mig? — Wh. Emedan jag just "nu ser Edar Maj:t förfara på ett det hårdaste sätt. — Drottn. "Hvaruti består då det? — Wh. Saken är denne: Här hafva vi två "unga, raska och vackra personer, som nu blifvit sammanvigde; och "kan man lätt föreställa sig att de, så väl som andra, hvilka äro af "kött och blod, längta efter den vällust och de nöjen, som vänta "dem, och har Ed. Maj:t afhållit dem derifrån tills nu, då klockan "är tu slagen, hvilket är all den hårdhet och tyranni, hvarföre jag "kan anklaga Ed. Maj:t. — Drottn. Jag är glad att J ej har något "värre att beskylla mig för, och skall detta straxt blifva hulpet. "Drottningen skrattade hjertligt häråt och befalle straxt, att dan- "sen skulle upphöra, hvarefter sällskapet, och isynnerhet Brudgum- "men, tackade Whitlocke för detta infall, som så ganska a propos "blifvit brukadt." (Whitlockes Dagbok öfver dess Ambassade till Sverige åren 1653 och 1654. Öfvers. Upsala 1777. s. 638, 639. — ²⁵⁾ Om Corneilles' "Clitandre" yttrar Guizot ursäktande: "une tentative de viol sans exécution ne peut être regardée comme une incé- "dence sur un théâtre où l'on voyait une femme recevoir son amant dans son lit, en lui recommandant seulement d'être sage." "Cor- "neille et son temps" s. 149. Jfr dersammastädes s. 133, hvarest det talas om Hardys "Scedase, ou l'Hospitalité violée." — Gervinus sä- "ger om tyska skoldramat: "Es ist ungläublich was man damals die Jugend sagen und spielen liess, sich und Andren zur Erbauung." "Gesch. d. deutschen Dichtung." III. s. 94. — Och hos Prutz läses om de moraliska ämnen i skolkomedien, att de voro "nicht selten von einer Beschaffenheit, dass man heutzutage kaum begreift, wie Schulvorstände, Lehrer, Ältern selbst dergleichen von ihren Schülern

pigare och plumpare tillskurna än i de franska och engelska, så äro de ock naivare. Otympliga äro äfven de komiska uttrycken; det roliga ligger stundom endast i öknamn och skällsord.

I likhet med de tyska skådespelsförfattarne använder Messenius gerna personer ur de lägre stånden, sändebud, bönder, tjänstfolk m. fl. som komiska figurer. Hammarsköld har uppgifvit, att alla M:i dramer äro försedda med en s. k. "Lustig Person," hvarvid man naturligtvis tänker sig något motsvarande engelska dramats Clown och Jakob Ayrers "Jan Posset," en efterbildning af den engelske narren. Denna uppgift om den "Lustige Personen" återfinnes hos de flesta, hvilka skrifvit om Messenius, och ingen har gjort uppmärksam på Hammarskölds misstag. Men enhvar, som läser dessa dramer, skall hafva mycket svårt att taga rätt på denna lustiga person; deremot skall han finna, huru M. i sina stycken inlaggt episoder, framställande personer och scener ur det lägre folklifvet, ett slags råa genrebilder, hvilka stundom icke stå i något som helst sammanhang med den skildrade handlingen, stundom hafva den mera episka uppgift att representera det allmänna tillståndet i landet. Dessa scener, som motsvara de komiska mellanspelen i de gamla mysterierna, hafva liksom dessa endast för ändamål att roa åskådarne. Men då förf. företrädesvis i dessa scener som ock i dem, der han skildrar seder och bruk från sin egen tid, måste bemöda sig att kopiera verkligheten, så kunde derigenom inkomma i dramet, om än på en sidoväg, ett nationelt element, som onekligen bidrog att höja styckenas kulturhistoriska, om ej derföre deras estetiska värde. Sådana teckningar harmoniera ej illa, då de äro hållna i ren genrestil, med det historiska dramats innehåll, ehuru väl de mer eller mindre löjliga figurer, dem Messenius införer, icke alltid spela

---

und Kindern haben können öffentlich aussprechen lassen." "Vorlesungen über die Gesch. d. deutschen Theaters." s. 120.

någon roll i hufvudhandlingen och försvinna gemenligen från scenen, sedan de en gång uppträdt, hvarpå andra dylika i en annan scen framställas.

Detta bruk, synnerligast i hvad beträffar bondscenerna, hvilka förekomma i fyra af hans stycken, vann i vår vitterhet en så allmän efterföljd, att i de flesta följande stycken bondscener förefinnas, antingen inflickade i handlingen, eller ock bildande ett sjelfständigt helt. I "Tisbe" uppträder bonden Raffuel och klagar öfver sin otrogna hustru och det stryk han får af henne; men denne bonde har icke någon nationel pregel; han kan likaväl vara af hvilken annan nation som helst. Deremot äro alla Messenii och hans efterföljares bönder äkta svenska bönder. De hafva alla svenska namn, utom hos Rondeletius, ehuru dock bönderna äfven i hans stycken röra sig i inhemska former och förhållanden. Vi tro oss icke taga fel, om vi påstå, att det synnerligast varit Messenii föredöme, som gifvit vårt drama denna rigtning på det folkliga, och hvarpå vi i det följande skola finna många exempel. Vi hafva på annat ställe i ett sammanhang redogjort för de komiska scenerna i Messenii stycken och hänvisa dit²⁶⁾. Här må vi endast bemärka, att Messenius efter exemplet af de engelska Jiggs²⁷⁾ — vare sig han lärt känna dem ur de engelska komedierna eller ur Ayres — i ett af sina stycken, "Blancka Märeta," har en på folkvisemelodi skrifven sång, inflätad uti en dialog emellan två personer, hvilka icke i handlingen deltaga, och hvilken sång sålunda är en fullständig Jigg.

I närmaste sammanhang med de komiska scenerna stå de för Messenius egendomliga satiriska scenerna, hvilka afse att bestraffa någon af tidens lyten och oarter. Det är om dessa vi yttrat, att de upptagit det egentligen moraliserande, som finnes i Messenii dramer. Sådana påträffas i "Signill" och "Blancka Märeta." De vända sig dels

²⁶⁾ Ljunggren, "Messenius." s. 22—24. — ²⁷⁾ Se ofvan s. 271.

mot ungdomens vekliga uppfostran, dels mot en narraktig andryghet. Hans satir hämtar dock från karikatyren sin förnämsta styrka.

Ännu en egenhet i det Messeniska dramat är det regelbundna inflätandet af visor. Att dessa hos samtiden mycket bidragit till styckenas framgång, är lika säkert, som att de för nutiden utgöra det nästan enda njutbara uti dem. Vi erinra oss, huru medeltidsdramat kunde sägas hafva haft ett musikaliskt ursprung, och huru det aldrig förnekade detta ursprung, äfven då det blef ett öfvervägande tal-drama. Likaledes var stundom uppförandet af de bibliska skoldramerna beledsagadt af någon andlig sång eller psalm; ja, man har exempel på, att äfven Horatianiska Oder varit som mellanspel afsjungna ²⁸). Men om i sjelfva dramat inflickats någon visa af verldsligt innehåll, har detta dock endast hört till undantagen, såsom i Hieronymi Justesen Ranchs danska drama "Samsons Fængsel," der flera visor förekomma, och i Josephi historia, der en bonde sjunger första versen af folksången: "Dufvan sitter på liljeqvist." Men i det af engelskt inflytande påverkade tyska dramat blef visors upptagande öffigare, och dessa visor voro, som ofvan är nämnt, icke alltid af den finaste beskaffenhet.

Dock påträffa vi inga visor i "Tisbe," och Messenius, då han regelbundet använder visor i sina dramer, har sålunda häri haft en annan förebild. Alla hans visor äro diktade i folkvisans tonart, och man har sålunda i detta ännu ett element, som bidrager att gifva det Messeniska skådespelet en fosterländsk pregel. Flera hafva följt M:i exempel, men han skiljer sig i sättet för dessa visors anbringande från alla dem, hvilka efter honom upptagit detta bruk; ty hos honom läggas visorna merendels i hufvudpersonernas mun och införlifvas med sjelfva den dramatiska handlingen, hvaremot de hos Rondeletius, Prytz m. fl.

²⁸) Overskou, s. o. s. 45.

behandlas som yttre bihang och användas endast för att förstärka naturtroheten i en situation af underordnad betydelse.

För Messenius tyckes det nemligen hafva blifvit allt mera klart, att visan, för att få sin rätta dramatiska användning, borde införlifvas med handlingen och dymedelst förstärka dennas verkan. Han så väl som publiken tyckes i sådana funnit allt mera behag, ty då hans två första stycken blott hafva hvartdera en visa, så har "Signill" två och "Blancka Märeta" tre visor. I "Disa förekommer visan i en episod, som med hufvudhandlingen ingenting har att skaffa. Den behandlar Trojas förstöring och sjunges af Amazondrottningen Penthesilea. I "Svanhvita" slutar stycket med en visa, hvori hjeltinnan skildrar sin vunna lycka och frid. I "Signill" betecknar visan peripetien i stycket och är anbragt just der, hvarest omslaget i de båda älskandes öde börjar ²⁹⁾. Men kanske lyckligast anbragta äro visorna i "Blancka Märeta."

I första akten sammanträffa på Wisingsö hertig, sedan konung, Birger och hans blifvande gemål, danska prinsessan Märeta; de uttala båda sin längtan att snart få ega hvarandra, och för att gifva sina känslor luft sjunger prinsessan på hertigens begäran en tysk kärleksvisa, den täckaste, som förekommer i Messenii dramer. Men ännu bättre är den andra visan anbragt. Konungen och drottningen hafva anländt till Håtuna kungsgård, och den sednare, af sina tärnor erinrad, att denna gård varit skådeplatsen för Habors och Signills sorgliga slut, blir alvarligt stämd, och då en af tärnorna beder henne sjunga om kärlekens magt, så sjunger hon derom en visa, änskönt "hennes bröst är mägta tungt till sång." Hon sjunger om kärleken och nöden, som träffas under en lustig lind på en skogklädd ö och der råka i strid om en liten ros,

---

²⁹⁾ Se vidare om dessa visor Ljunggren, s. o. s. 25—27, der äfven utdrag äro meddelade.

som nöden bragt om lifvet. Kärleken förklarar, att han icke fruktar nödens magt, skyr icke svärd, icke vilddjur i skog, icke eldens kraft, han smyger sig in i hjertat och vållar der en sjukdom, som gör kinden blek.

Dock när then ört finnes igen	Jagh är beredd till lijf och död;
Bland lilier och rooser rödhe,	Wil lyckan migh örten gifwa.
Som hiertat hafwer gjordt then	
	mehn;
Suckan fördrieffz uthan mödhe.	Midt ibland tijstel och törnegreen
	Hon hämptas eij uthan qvijsa.
Ifrån migh wijk medh skammen,	Iagh söker henne icke seen,
	Nödh!
Lät migh oanfächtat blifva.	Hon skall läggias vedh min sijdha.

Hon slutar, och konungen frågar, om han är för henne "denna ros, som växer på törnegren?", men innan hon hinner att derpå svara, inträda hertigarnas män och taga konungen och drottningen till fånga. Håtunaleken börjar. Det är ett fridfullt idylliskt lugn, ur hvilket det olyckliga konungaparet plötsligen ryckes bort, men genom detta lugn klingar dock aningen om stundande ofärd, och halft profetiskt qväder drottningen om det öde, de gå till mötes, om kärleken, som i nöden skall visa sig stark. — Denna scen är den finast anlagda, som påträffas hos Messenius, och skulle i anläggning, ehuru visserligen icke i utförande, hedra hvilken dramatisk skald som helst.

Man har bestridt Messenii författarskap till dessa visor, hufvudsakligen af det skäl, att de tyckas röja mera poetisk förmåga än dramerna. Hammarsköld förklarar det vara länge sedan afgjordt, att visorna icke tillhöra M. Hvem som afgjort detta och när det skett, känna vi icke. På sednare tider har dock Wieselgrén varmt förfäktat Messenii rätt till författareäran; och den granskning, vi företagit, gör oss fullt öfvertygade om rigtigheten af W:s omdöme. Messenius har utan tvifvel med våra historiska folkvisor haft grundligare bekantskap än någon af hans samtida; ty i företalet till "Svanhvita" säger han sin afsigt vara "att samla de älsta och skönaste Sveriges

Rikes kämpvisor, af hvilka svenska krönikan utdragen är, och låta dem på tryck utgå," och han uppmanar alla, som sådana samlingar ega, att meddela dem åt honom. Hans kärlek för dessa visor är dock icke något bevis för det påståendet, att de lyriska styckena i hans dramer äro folkvisor; men den förklarar deremot, hvarföre han, då han sjelf skulle försöka sig i lyriken, diktade i deras tonart. Redan en flygtig genomläsning af de flesta visorna ådagalägger tydligen, att de äro enkom skrifna för de komedier, deri de förekomma³⁰). — Men äro nu dessa sånger icke folkvisor, så återstår dock möjligheten, att någon annan skrifvit dem; men, som Wieselgren riktigt anmärker; "märkligt är, att man har ingen annan af M:i samtida, om hvilken det kan misstänkas, att han så anspråkslöst och tyst tjent dramaturgen." Besinnar man nu vidare, huru mycket lättare det är att efter gifvet mönster (här folkvisan) gifva uttryck åt en enkel känsla, än att poetiskt framställa karakterer i ord och handling, och å en annan sida huru mycket svårare det är att ledigt röra sig i den tunga, knaggiga och tröttande knittelversen än i de lättare och lifligare lyriska versformerna, samt sammanställer man visorna sjelfva med bättre lyckade stycken i dialogen, så tro vi, att man ej skall finna någon osannolikhet i det antagandet, att samma person diktat både visorna och dramerna. Språkbehandlingen är i båda ungefär densamma. Samma svårhandterlighet af versen, som så ofta möter oss i knitteln, finner man stundom åter i visorna; af rimnöd förvridas uttrycken; inkrånglade konstruktioner göra stundom meningen ofattlig. Och slutligen skulle ur dialogen kunna ånföras stycken, hvilka i poetiskt hänseende tåla vid en jemförelse med några af visorna.

Äro vi sålunda fullt öfvertygade, att de här omnämnda sånger äro diktade af Messenius sjelf; så vilja vi derföre icke förneka, att folkvisor finnas i hans dramer; men

³⁰) Jfr Ljunggren, s. o. s. 29.

dessa äro af Messenius sjelf uppgifna vara folkvisor och endast deras begynnelser är tryckt, emedan de antagas som allmänt bekanta. Så i Disa V. 2.

I dramerna förekomma äfven två tyska visor. Den i "Signill" består endast af tvenne vers, efter hvilka följer ett "etc.," hvarmed sålunda angifves, att de öfriga versarna såsom kända icke behöfva att upptagas. Denna visa är derföre icke af Messenius. Den andra tyska visan förekommer i "Blancka Märeta" och är utan tvifvel i poetiskt hänseende det bästa i alla dramerna. Blott med ringa förändring skulle den kunna försvara sin plats bland alstren af en nyare tysk skolas kärlekslyrik; strofer finnas, som nästan påminna om Heine. Vi göra oss ett nöje af att här anföra denna sång.

Schöns Lieb gedenck der Treue,
Die du mir hast verpfficht,
Und lass dich's nicht gereuen
Gereuen;
Von Herten meine ich dich.

Hörstu was von mir sagen,
Das dich in Zweifel bringt,
Da solst du nichts nach fragen,
Fragen,
Solst mir die Liebste seyn.

Dir thu ich mich ergeben,
Für alle Menschen Kind,

Der jezt gewinnt dass Leben,
Leben,
Von Gott ergeben sind.

Daran solst du gedencken,
Hertz allerliebste mein,
Mein Hertz thu ich dir schenken
Schenken,
Es soll dein eigen sein.

Kein Mensch soll uns fort scheiden,
Allein der getreue Gott,
Der dich und mich all beyde
Beyde,
Zusammen gefüget hat.

Huruvida Messenius diktat denna visa, våga vi icke afgöra; men vi anse det ingalunda otroligt, ty oakadt all dess skönhet finner man äfven i den liksom i de svenska visorna oklara partier (v. 3) och vårdslösade rim. Dertill kommer, att Messenius, som så stor del af sitt lif vistats i Tyskland, var lika hemmastadd i tyskan som i svenskan; ja, han måste hafva kunnat ännu lättare röra sig som skald i det förra språket, just på grund af dess större uppodling. Ännu mot slutet af århundradet behandlade våra skalder vida bättre de främmande språken än

det egna; fru Brenner skref bättre tyska, franska och italienska vers än svenska, och Lucidors tyska vers äro ojemförligt klangrikare än hans svenska.

Så finner man hos Messenius många elementer till ett nationelt drama. Att han haft en klart medveten afsigt att bilda ett sådant, våga vi dock icke påstå. Liksom i hans hela lif och verksamhet en varm fosterlandskärlek synes uppblandad med fåfänga, afundsjuka och andra låga bevekelsegrunder, så är han i sitt dramatiska skriftställer i å ena sidan bestämd af sin patriotism, och å den andra af sin hätskhet och afund mot Rudbeckius samt sin sträfvan att i täflan med denne förvärfva folkgunst. Också har han ingenting sparat, för att slå an på sina åskådare. Ej nog med att sjelfva ämnet var tilldragande, att komiska upptåg förekommo, och i allmänhet en gladlynt ton genomgick det hela; sång och musik tonade, och för ögats nöje var sörjdt genom processioner, offerfester, dansar m. m. Tydligen har han afsett att förvåna genom skådespel, till hvilka man ditills icke i Upsala sett maken, och i valet af de beståndsdelar, hvilka han upptagit i sina dramer, har han varit ledd af en god poetisk instinkt. Men i fråga om formen svek honom denna instinkt. Ty i form är Messenius lika klen, som våra andra dramatiska författare från samma tid. Huru ringa begrepp han hade om dramatisk form synes bäst af hans förvända akt- och scenindelning. Redan Rydquist rättar Hammarskölds uppgift, att alla Messenii dramer hafva fem akter; det är endast "Disa," "Christmanus" och "Gustaf I," som hafva 5 akter, "Signill" och "Blancka" hafva 6 och "Svanhvita" 7 akter. Men det är så långt ifrån, att hvarje akt bildar en inom sig afrundad del af det hela, att en i stycket inlagd episod stundom icke avslutas uti den akt, der dess början förekommer, utan i stället uti första scenen af nästa akt, så att två med hvarandra nära sammanhängande scener kunna genom aktindelning vara afskilda. Så är förhållandet på flera ställen i "Svanhvita." Länge undrade vi öfver den grundsats M.

följt vid sin aktindelning, men slutligen funno vi, att han gjort denna uteslutande beroende af de deri innehållna scenernas antal, så att hvarje akt i samma stycke hade lika många scener. Då ämnet icke räckte, tillade han, såsom i "Disa," en improviserad bondscen för att få det bestämda antalet fullt. Så har hvarje akt i "Disa" 5 scener och i de tre andra tryckta dramerna 6 scener, i "Christmanus" likaledes 6 och i "Gustaf I" 10 scener.

I kompositionen var det gamla bibliska skoldramat Messenii mönster, och liksom detta var en dialogiserad biblisk historia, så är Messenii drama en dialogiserad profanhistoria. Det episka kompositionssättets alla lyten anträffas också hos Messenius. Berättaretonen träder ofta alldeles obeslöjad fram. Så låter Messenius ofta de uppträdande personerna sjelfva presentera och beskrifva sig för åskådarna. Med tid och rum förfar han fullkomligt obesväradt. Samma person kan i samma scen säga en replik i öster och en i vester; i samma scen kan ett beslut både fattas och berättas vara verkställt, ja än mera, der kunna äfven omtalas följderna af verkställandet. Väl framställes äfven mycket af sjelfva handlingen i berättande form, och det kan ej annat vara, då framställningen gemligen upptager en lång tidrymd. Men hans historiska sinne, kanske snarare än hans dramatiska har deri ledt honom på det rigtiga, att han åtminstone i de tryckta dramerna låter alla viktigare momenter af handlingen tilldraga sig på scenen och icke omtalas såsom försiggångna utom densamma. Men händelsernas sammanlänkande såväl som den yttre motiveringens äro ofta vårdslösa. Hvad som på scenen i hemlighet öfverenskommes emellan två personer, det veta ögonblickligen alla, utom naturligtvis de, i hvilkas intresse det kunde ligga att derom erhålla kännedom. Att t. ex. i "Signill" det är på rivalen Heldegissels anstiftan som Boolwis uppretat Signills bröder mot Hagbards, det veta alla utom kungasönerna sjelfva. På samma sätt är i "Blancka Märeta" en budbärare straxt

tillreds att för hertigarne omtala hvad konungen och drottningen sins emellan hemligen öfverenskommit. Deremot är M. ofta ganska lycklig i anordnandet af enskilt heter, och han egde mycket sinne för dramatisk effekt. Så finner man gerna kontraster använda, i det att scener äro hopställda, hvilka genom den motsats, hvori de stå till hvarandra, ömsesidigt höja hvarandras verkan. Men har än Messenius insett, att det är handling, som skall på scenen framställas, och står han i detta hänseende framom några af bibeldramernas författare, för hvilka samtalet var allt: så har han dock liksom dessa endast haft ett dunkelt medvetande derom, att endast den handling är sannt dramatisk, som utvecklas ur de handlande personernas inre. Derföre är det äfven illa bestämdt med den inre motiveringen, och någon karaktersteckning i sann dramatisk mening finner man icke hos honom lika litet som hos de andra författarne från samma tid. Synes det än stundom som om en bild af karakteren föresväfvat författaren, så är denna dock endast angifven med allmänna drag, och någon konsekvent genomförd teckning må man icke vänta. Likvist är ett bemödande skönjbart, att göra personernas språk och uppträdande beroende af deras stämning, tänkesätt och samhällsställning, och i prologen till Gustaf I:s "Comedia" säger författaren:

"Ty them förständigom är klart
 Altidh wara Comedie art,
 At hvar Person gifs sin affect."

Men det har dock icke varit så lätt att tillämpa denna rigtiga grundsats, och det är endast sällan man finner, att personerna förråda någon sann känsla eller rätt lefvande åkådning af sin ställning, och öfvertalandet, öfvertygandet och öfverbevisandet fordra ringa utrymme. På ett och annat ställe är det dock som ville passionen bryta fram, det är som om den situation, hvori hjeten är försatt, liksom pressade honom till ett känsloutbrott; men det ohandterliga språket, den släpiga rimmade knitteln lägger

hämmande band på känslan, och endast stammande ljud förråda vallningen i själen. Det synes nemligen mera komma an på att framställa hvad som sker, mindre hvarföre det sker; och detta har likaledes sin grund i det episka uppfattningssättet. Vreden talar helst i skymford, stoltheten i prålände skryt, endast ur kärlekens strängar vet skalden någongång framlocka toner, hvilka genom sin vekhet kunna sägas vara ett renare uttryck af känslan.

Källorna till Messenii dramer äro Saxo Grammaticus, Olai Magni krönika och rimkrönikorna; dock följer M. icke dessa urkunder lika slafviskt som de andliga skoldramerna följa bibeltexten. Här och der tillåter han sig rätt betydliga ändringar, och, som vi ofvan sett, inskjutas många scener af hans egen uppfinning. Hammarsköld gör den anmärkning, att dessa dramer äro "utan all sanning i afseende på tidens seder och bruk." Detta är fullkomligt riktigt, om man mäter dem efter vår tids anspråk på historisk kostymtrohet; ty de lemna visst icke någon åskådlig bild hvarken af hednatiden eller af medeltiden. Messenius skildrar endast sin egen tids sätt att tänka och uttrycka sig. Men å andra sidan får man icke heller förbise skaldens tydliga sträfvan att vara historiskt trogen, om än denna yttrar sig med samma naivitet, som utmärker uppfattningen af den skildrade tiden, och endast visar sig uti införandet af en eller annan från äldre tider bekant plägsed. Men just emedan detta sker, utan att hans historiska källa dertill gifver anledning, så synes tydligen, att en sådan skildring endast tillkommit för att derigenom gifva lokal- och tids-färg åt handlingen. Tydligen har M. derigenom ansett sig hafva gjort alldeles tillräckligt för den historiska troheten, och hans publik har säkerligen varit af samma tanka. Icke heller var då kunskapen om de gamla Nordboarnas lefnadssätt synnerligen stor och redig; och att af fragmenterna skapa ett helt, någorlunda i den gamla nordiska andan, dertill var ej Messenius tillräckligt stor skald. Messenius nöjde sig med att upptaga enskilda

yttre drag, men dessa ställde han stundom helt obekymradt vid sidan af seder och bruk från sin egen tid, och deraf uppkommer ofta den bizarraste blandning. Så utfärdar konung Sigtrud ett stämmingsbref till Disa, hvilket bref är affattadt i 17:de århundradets kurialstil, men, enligt M:s mening, med speciel tillämpning på fornnordiska förhållanden. Det börjar: "Wi Sigtrud med de tre Gudars, Thors, Odens och Friggas nåde, stormächtige konung till Upsala hälse dig" m. m. och slutar: "Datum på vårt konungsliga hus Upsala, den fjortonde dag i Göya månad år efter verldenes begynnelse 2758." På samma sätt finner man, att i dramerna från hednaåldren åkallas alltid de gamla gudarna, tiggarna bedja om allmosor i "Thores namn," de af hungersnöd lidande bönderna anropa Frigga om hjälp o. s. v. Men så mycket begrepp om konstnärlig objektivitet hade hvarken Messenius eller hans publik, att i ett drama från sagoåldren hedningarnes religiösa tro skulle kunnat framställas, utan att man på samma gång pekade på dess falskhet. Derföre måste Oden, Thor och Frigga sjelfva träda upp och förklara, att de äro blotta "afgudar;" och man hade icke ens öga för den motsägelser, att dessa, fastän afgudar, dock framställas utrustade med gudomlig magt och såsom de der sända hungersnöden öfver landet som straff åt menniskorna, hvilka ej längre "med flit dyrkade dem." Samma återspeglung af 17:de seklets medvetande färgar äfven framställningen af ett annat hedniskt bruk. Olaus Magni omtalar i sin krönika, att vid menniskooffer skulle den, på hvilken lotten föll, lefvande nedsänkas i en källa, som upprann nära till offerplatsen, och om "samma menniska lätteligen uppgaf andan, så uttydde deras prester det vara ett lyckosamt tecken och samma menniska blef straxt dädan tagen och uti en lund, som der straxt hos var, af presterna hängd, den de mente helig vara, och således sade de, att samma menniska blef straxt till Gudarna uppförd. Der med trodde den menniskan, som genom sådant offer vardt upptagen,

sig alldeles salig varda" ³¹⁾). Ett sådant menniskooffer framställer Messenius med stor utförlighet i "Svanhvita," och då offret icke står i något egentligt sammanhang med hufvudhandlingen, så har tydligen hans afsigt varit, att just genom det rätt åskådligt måla tiden. Nu framställas visserligen de danska fångar, som skola offras, såsom mycket glada öfver den ära, dem vederfares. Men svenskarna tycka äran vara måttlig; en tempeltjenare af dansk släkt, som gör invändningar mot offret, får höra spøglosor för sin jutska börd och sin partiskhet för landsmän, och sjelfva vaktmästare Grymmer tycker det vara oskickligt, att på sådant sätt behandla krigsmän, fångna i slag, ty "all krigslag" förbjuder att döda dem.

Der Messenii kunskap icke längre räcker till, tager han sin uppfinningsgåfva till hjälp och pådiktar de gamle de besynnerligaste plägseder. Då t. ex. "Svanhvita" skulle slutas med bröllop, med M. ej hade sig något bekant om hedningarnas vigsel, så hopsatte han sjelf en vigselceremoni. Regner och Svanhvita träda fram för presten Torgod; Regner begär Svanhvita till hustru, och hon säger sig skola älska Regner "i lust och nödh." Då beder Torgod de tre gudar välsigna dem med barn och stor ätt, förmanar dem att väl sänjas och slår eld af en flinta, så att gnistorna falla ned på handen, sägande:

"Lijka som i then hårda steen
Eeld ligger fördåld, liws och reen,
Som uthläckes medh thetta ståål
Och lyser sedan medh stort präål:
Altså i edher bådhe två
Är fördålde liff icke få,
Hvilke kärleeken förer fram." m. m.

Vigseltalet slutar med att presten begär som lön "jus primæ noctis," hvarpå Regner svarar:

³¹⁾ Messenius "Sveopentaprotopolis" Stockholm 1657. Cap. 5 sid. 27, der Olaus Magni citeras.

"Thet skal iagh thig förbiuda wist
Om tu går icke om medh list."

Och derefter vidtaga lyckönskningar af bröllopgästerna.

Hammarsköld påstår, att Messenii dramers framgång i väsentlig mån berodde deraf, att "det allmänna tänkesättet fann sig smickradt i anseende till rikets grannar." Utfall mot danskarna förekomma dock endast i "Svanhvita." Der skildras danskarna i allmänhet som falska och fega samt fruktande svenskarnes öfverlägsenhet, ehuru de alltid omtala dem som enfaldiga och lättrogna; det är en list af danska män, som vållar konungens död, och då en af styckets personer säger:

"Min fadher var en Jutsker man,
Dock är iagh födt i Svealan,"

får han till svar:

"Fast höken hemma upfödd är,
Til hönan han dock hatet bär."

Men att Messenius detta oaktadt icke spekulerat i danskhat, synes tydligen af hela stycket, ty detta behandlar ett bland de mest unionsvänliga ämnen, som den gamla sagan har att uppvisa; ja, man kan med skäl undra öfver, att han valt just ett sådant ämne.

Efter denna utförliga framställning af det Messeniska dramats egendomligheter, torde det vara öfverflödigt att omständligt redogöra för hvarje särskilt stycke. Vi åtnöja oss derföre med att endast följa tvenne af dem scen efter scen.

Disa. Thet är en lustigh Comoedia om then förståndighe och höghberömd Sweriges Drottningh, Fru Disa, Hvilken sanferdelighen på Rimvthsatt, och hållen ähr i Ubsala Marknad, nemligen then 17 och 18 Februarij, Åhr effter Gudzbörddh 1611, Aff Johanne Messenio Professore thersammestädes. Tryckt vthi Stockholm aff Anund Olufssons Arffvingar, Åhr 1611. Disa, som synes på sin tid hafva varit mycket omtyckt, har sett 8

upplagor, 1635, 1648 (2), 1692, 1718, 1727 och en 1740—50; mot slutet af seklet gjordes af "Disa" en komedi eller opera, af hvilken finnas flera tyska redaktioner, men ingen af dessa, vare sig den svenska eller de tyska, är dock tryckt i dess helhet, utan allenast innehållet meddeladt uti korta program. Klemming anför flera sådana program, som visa, att "Disa" ännu 1734 gafs i Stockholm. Ja, år 1771 uppfördes i Norrköping och 1773 å Humlegården i Stockholm "Drottning Disa, Tragedie-Comedie på vers i 5 öppningar" ³²⁾.

Disa, som är tillegnad matronorna Magdalena Jörensens m. fl. har prolog, epilog och fem akter med fem scener i hvarje akt. Första upplagan innehåller en förteckning på de spelande studenterna; men denna är liksom tillegnan utesluten i de andra upplagorna.

Första akten. I de 3 första scenerna uppträda hvar för sig Thor, Oden och Frigga samt redögöra i monologer för sina personer och den dyrkan dem egnas, men klaga öfver bristande nit i folkets dyrkan och hota landet med svärd och hungersnöd. — Sc. 4. Somniator, som haft en underlig dröm, ser en man komma med en stor bok och glasögon, samt snafva öfver en rot, under det han hånas af Larvator. Somniator igenkänner honom som Astrolog, berättar honom sin dröm, hvilken denne uttyder så, att en stor hungersnöd skall inträffa, äfvensom många skola omkomma genom svärd, derest de icke blifva räddade af en jungfru, som skall blifva Sveriges drottning. — Sc. 5. Hungersnöden, hvilken sålunda tre Gudar och en Astrolog förutsagt, är nu utbruten. En familj kommer klagande: ingen mat finnes i huset, hustruns mor och far dogo i går, hennes syster i dag; mannen kastar staf och påse på marken, ty ingen har nu att gifva de fattiga. De besluta att gå och anropa Frigga, men innan de hinna sätta sitt uppsåt i verket, faller sonen ned och dör.

Vxor.   Barnet är dödh, lät oss thet begraffwa,
Sedan til Frigga wele wi traffua.
Thet är bestelt ³³⁾, gå före kiäre man,
Och bruka nu tin Bön som tu bäst kan.

Maritus.   O Frigga, tu berömda Gudhinna,
Hwar skal iagh Brödh til mine Barn finna?

³²⁾ Klemming, s. o. s. 13—15. — ³³⁾ D. ä. barnet är redan begrafvet. Allt går hastigt och lustigt.

Frigga råder dem gå till konungens gård i Upsala; der skall en jungfru hjälpa dem.

Andra akten. Sc. 1. Konungen presenterar sig och frågar sin sekreterare Siwold, hvad han förnummit under sin resa genom landet. Siwold beskriver hungersnöden, som borttrycker tusentals och "stjelper folk som man hugger kål;" en kanna råg kostar sju mark. Uxor och Maritus bekräfta på tillfrågan sekreterarens ord och bedja om en bit bröd och en sill. Qvinnan dignar ned af hunger, och konungen befäller att sätta för dem ett stort skinkefat. — Sc. 2. Konungen rådslår med sekreteraren och besluter att sammankalla sitt råd från alla landsdelar. Siwold lofvar genast samla det och underrättar åskådarna, att "innan täckiet" (bakom scenen) skall hållas riksdag, men att inom en timma skola de få höra beslutet³⁴). — Sc. 3. Härolden tillkännagifver, att konung och råd beslutat, att allt onyttigt folk, såsom gamla, lytta, lama och sjuka, skola dräpas. Straxt börjar slagtrandet. Grannarna Anund och Asmund prisa påbudet, och den förre lockar ut sina gamla föräldrar, kallar den ene "tu gamla flaska," och den andre "tin rutne taska" samt yttrar:

"Kiäre see, hvadh för een förfärligh tan
I munnen haffuer thenna man,
Förwist väger han halffannan Lisspund,
Men som aass luchtat Sissas mund" m. m.

Förgäfves bedja föräldrarna om förskoning; de föras till Odens lund, der offret skall försiggå. — Sc. 4. Disa välkomnar sin till hemmet från riksdagen återkomne fader, rådsherren Sixten, hvilken är åtföljd af sekreteraren Siwold. På hennes fråga om riksdagsbeslutet, öfverlemnas henne konungens bref; hon förklarar då, att hon vet bättre råd, och Siwold, som tycker hennes tal allt för dristigt, förklarar sig genast skola underrätta konungen om hennes klander och går. — Sc. 5. Siwold afgifver sin rapport, och konungen befäller, att Disa skall komma till Upsala, hvarken åkande, ridande eller gående, hvarken om dagen eller om natten, hvarken i ny eller nedan, hvarken klädd eller oklädd, samt att hon skall gifva ett bättre råd, hvarom icke skall det kosta hennes lif.

Tredje akten. Sc. 1. Konungens sändebud kommer till Wänegårdh³⁵), Disas hem, och bultar på. Tjenarinnan frågar, hvem det är, och får till svar, att det är ett bud från kungen till jungfru Disa.

Famula. Thet lögstu nu tijn gamble Greek,
Min Iungfru sadhe thet medh leek.

³⁴) Man bemärke, huru just genom utsättande af en bestämd tid all illusion försvinner; ty inom en timma skall rådet sammankallas öfver hela riket, sammanträda, rådgöra och besluta. — ³⁵) Nuvarande Wengarn.

Tabellio. Kiäre see, Snorsleff, Frustuffwe mö!
 Iagh slår tin rumpa full medh snö.
 Spottar tu migh tin rätne Gäck,
 Tagh til godha, stick i tijn Säck, m. m.

Sixten kommer, och sändebudet beklagar sig öfver pigan, som har "smort" honom, gifvit honom ett "munslagh" och "tryckte effter medh een Staaff." Sixten söker lugna honom och begär få se konungens bref. — Sc. 2. Gråtande kallar Sixten på sin dotter och ger henne kungabrefvet, som hon uppläser ³⁶). Till fadren, som fruktar, att detta skall blifva hans död, säger Disa:

"Thet förbiude Frigge Råck   Iagh wil nu genast hädan gå
 För thenna skul een lijten Lock   Och fulkomna Kongens begiär;
 Aff thetta håår skal bliffua grå.   Kommer i med min Fader kiär."

Sc. 3. Disa ger sin tärna Signild befallningar till den förestående resan. — Sc. 4. Disa förklarar sändebudet, att hon är beredd att följa honom; de äro genast framme, sändebudet anmäler henne, och hon införes. Konungen råder henne falla ned och begära nåd, men Disa säger sig vilja bevisa hvad hon sagt; hvarpå konungen önskar veta, huru hon uppfyllt hans befallning. — Sc. 5. Disa förklarar nu, att hon kommit om qvällen, således ej om dagen eller natten, vid fullmånan, således ej i ny eller nedan, sittande i en vagn, dragen af två drängar och med ena benet öfver en vid sidan af vagnen gående bock, således hvarken gående, ridande eller åkande, utan både det ena och det andra, samt slutligen endast höljd i ett nät, och således hvarken klädd eller oklädd. Konungen, förtjust öfver detta prof på hennes klokhet, ger henne en gyllene klenod och lofvar att taga henne till drottning, om hon kan gifva ett bättre råd än riksdagen. Hon råder då, att icke döda det öfverflödiga folket, utan sända det norrut att odla de obebodda länder, hvarigenom sedan ökade skatter skulle inflyta; derföre borde konungen sammankalla allt svenfolk samt låta det kasta tärning om lif och död, och lifvet skulle skänkas dem, som förlorat, mot vilkor att draga mot nordn; åt envar af dessa skulle så gifvas en handske, full med korn, yxa, skäckta och hornbåge. Rådet behagar konungen, och Siwold befallas utskrifva kallelsebrefvet.

Fjerde akten. Sc. 1. Konungen friar till Disa, och hofnästarinnan drager på henne gyllne kläder och sätter en krona på hennes hufvud. — Sc. 2. Under Siwolds ledning kasta bönderna tärning om lif och död. Jösse, som tappat, kommer i gräl med Nisse, som vunnit, och beskyllar honom kunna trolla och visst vara född i Tavasteland; de råka i slagsmål och kunna endast åtskiljas genom Siwolds

³⁶) Se ofvan s. 318.

mellankomst. Bönderna förklara sig icke vana att slå tärning, utan bedja att i stället få draga strå, hvilket beviljas dem. — Sc. 3. Sixten önskar konungen och Disa lycka och upphöjes till kungens närmaste man, hvarpå härorden på konungens befallning påbjuder, att till minne af Disa skall årligen i fullmånen ett ting, kalladt Disating, hållas och en marknad stå på Salaströms å.

Disa. Huru skal iagh förskylla then ähra?
 Rex. När j oss sköna Arffuingar bära.
 Sixten. Kiäre herre iagh är gammel och grå,
 Min been tröste här intet längre stå.
 Wij wele sättia oss alla nedher
 Så pläga thet alltjyd vara sedher.

Sc. 4. Siwold kungör konungens vilja, en guldkedja hänges öfver Sixtens hals, och Disas broder Kilephans dansar en dans efter musik. — Sc. 5. Bönderna tacka konungen för hans nåd; han hänvisar dem till Disa och bjuder dem genom härorden att om ett år återkomma och gifva henne skatt hvar efter sin förmåga af de landets alster, hvaraf de hafva sin hufvudsakliga näring.

Femte akten. Sc. 1 och 2. Amazonen Penthesilea³⁷⁾ kommer efter Trojas fall till Sverige och afskjuter framför svenska konungaborgen ett skott till Thors ära. Hofmännen störta häpna ut ur salen, och drottning Disa går i förskräckelse till sängs, men då hon får veta, hvilken gäst hon fått, beder hon henne välkommen. Penthesilea anhåller att få nedsätta sig i Sverige, hvilket konungen bifaller, och på Disas uppmaning att sjunga en visa om Trojenborgs förstöring besjunger hon Paris historia i en visa, som börjar:

”Widh Troya är een Rosenlund,
 En lustigare är aldrig funnen.”

Sången i sju långa vers fullföljes blott till äpplets öfverlemnande åt Venus, då konungen afbryter med den anmärkning, att derom sjunges en annan visa i Sverige. Penthesilea känner äfven den och säger den hafva ”sådan noot och gångh:”

”Paris han war så liten een Drängh,
 Han tjente konung Menelaus för sin säng.
 Waller upp Roser, om j welen Paris finna etc. etc.”

Disa tackar, och konungen befäller fram musik. Attil frambär till musikanterna konungens befallning och dessa spela:

Men konung Paris	För Sophia han
Ganska rijk och intet wijs,	Uthwalde Helenam,
När om Gulläplet dömdes.	Thet honom illa löntes.

³⁷⁾ Om Amazonernas släktskap med Svenskarne se längre fram exposén af ”Olof Skotkonung” V. 2 och af ”Trojenborgh” V. 3.

Troja så stoor,
Som stodh i flor
Alt för then skul

Mäste omkul
Til stofft och mull.
I Rosenlund dantza the Jungfrur³⁶).

Sc. 3. Bönderna från Norrlanden komma med skatt till drottning Disa. — Sc. 4. Skatten framlemnas; en gifver en bock och Disa kallar honom Hälsinga (Larvator tillägger "Bock"), en annan gifver en get och får namnet Gästrik (L. Get), en tredje ger tre silles och får namnet Angerman (L. sur sill) och en fjerde ger torr lax och får namnet Mädelpa (L. torr lax). Slutligen befäller Disa, att bönderna skola trakteras till klockan fem. — Sc. 5 är improviserad. Bönderna komma i gräl, så att slutligen "bland dem vankar blankan," då de köras ut i proscenium. Epilogen berättar, att "vår Præceptor" skall, om publiken är honom gunstig och blid, till Eriksmässotiden uppföra en ny komedi om drottning Svanhvit.

Äfven i våra dagar kan en läsare lätt fatta, hvarföre detta skådespel, oaktadt alla dess stora formbrister, skulle så lifligt slå an på Messenii samtid. Så vidt man känner, hade, med undantag af den i Arboga uppförda "Tisbe," ditills endast bibeldramer och klassiska komedier varit gifna i Sverige. Huru olik dessa är icke "Disa" med sitt fosterländska ämne, sin rika omväxling på scener, än sorgliga, än löjliga, sina anspelningar på inhemska förhållanden, sina lifliga folkscener, dansen, sången och musiken? Disa är vårt första nationela drama och fyllde allt hvad den tiden kunde fordra af ett sådant.

Signill. Thet är en lustigh och sanfärdigh Tragoedia om then höghborne, mycket berömde och manhafftige Hertigh Habor, konung Amundz Son aff Norigie, Och then Höghborne, sköne och Trofaste Frøyken Signill, Then Stormächtige Herres H. Sigars, Swerigis Konungz endeste Dotter, Nämligh, hvad Kärligheetz trofastheet the hvar annan in til döden underligen bewijste. Then Höghborne Herre, Her Johann, Swerigis Rijkis Arffurste, Hertigh til Östergöthland, Så-

³⁶) Jemför man denna visa med de ofvan meddelade tre raderna ur folkvisan, "Paris han var så liten en dräng;" märker man lätt, att den endast är en imitation af folkvisans manér. I en folkvisa kallas ej visheten Sophia.

som och H. F. N. Elskelige käre Brudh, Höghborne Furstinna, Maria Elisabeth, boren Konungsdotter i Sverige, och Furstinna til Östergöthland, til ähra och underdånigt behagh på theras F. N:ders lyckelige och höghtijdelige Bröllops högtijdh. Aff Johanne Messenio beskrifwen och hållen på Stockholms Slott, siätte Dagen vthi höghb. Bröllop, som war then 4 Novemb. Tryckt i Stockholm 1612.

Signill, som uppfördes under festligheterna vid Hert. Johans af Östergöthland bröllop med Maria Elisabeth på Stockholms slott i December (å titlen står felaktigt November) 1612, blef olofligen eftertryckt samma år. Utom dessa tvenne upplagor räknar "Signill" ytterligare åtta, sålunda två mer än "Disa," 1612 (2), 1614, 1635, 1645, 1652 (2), 1693 samt en 1740—50³⁹⁾.

Skådespelet, som bevistades af konungen, enkedrottningen, det nyförmälda furstliga paret och hela hofvet, uppfördes af Messenii studenter, hvilka från Upsala jemte sin lärare infunnit sig. Bland de fyratio studenter, hvilka personförteckningen upptager, äro endast fyra fräse, Knut Soop, Johan Liljehök, Melchior v. Warnstedt och Gustaf Arvidson Posse, hvilka alla spelade fruntimmersroller. Detta ringa antal adelsmän visar, att den mot M. rigtade beskyllningen, att han företrädesvis samlade kring sig unga ädlingar, icke är rätt grundad. Bland de öfriga spelande påträffar man många, hvilka sedan blefvo prydnader för kyrkan och läroverken. Så gafs Starkotters roll af Jonas Petri Gothus, sedan biskop i Linköping; Slugspråker Anklagare af Olaus Laurelius, sedan biskop i Westerås; drottning Asta af Johan Math. Gothus, äfvenledes sedan biskop; drottning Göya af Harald Wallerius, sedan professor och aktad musicus; Storbjörn marskalk af Andreas Petr. Grubb, bekant för skrifter i filologi och historia; bland "Larva-

³⁹⁾ Klemming, s. o. s. 16.

tores" märkes den framtida häfdatecknaren Ægidius Girs, och epilogen framsades af Sven Camenius, sedan superintendent i Carlstad.

"Signill" har prolog, epilog och 6 akter med hvardera 6 scener.

Prologen vänder sig först till de förnåma åskådarna med bön om öfverseende och gunst samt redogör sedan för styckets innehåll.

Första akten. Sc. 1. Starkotter uppträder, säger för åskådarna hvem han är, omtalar sin höga ålder, sina vidsträckta resor, sina bedrifter, sitt kyska och måttliga lefnadssätt och manar alla, ungersvenner, fruar och jungfrur, att af honom lära den götiska dygd och ära. 2:dra scenen meddela vi i dess helhet som prof på Messenii satir, hvilken, som man finner, har formen af en efter vår tids smak öfverdrifven karrikatyr.

Moorsgrijs, Smeglering, Starkoter.

Moors- "Toor gifwe min Morkär 1000 god natt,
grijs. För hwar gång iagh på hennes knä satt.
Til thes iagh war öfwer min nitton år,
Hängde iagh ock altijdh widh hennes Låår.
Til Schole och Hoff hon migh ej wände,
När någon thet rådde hon högt skrände.

Smegle- Här i giorde hon som wijs Qwinna,
ring. Så ock at hon edher månde finna,
Til thes j wore trätton år,
Ty haar j nu been och Junckar Låår.
I nje år widh eder Moders bröst,
Finge j rödha Kindbeen och godh röst.
Gwl kind, gåålt håår och krusade låckar,
I äre Iunkar rätt som en dåcka.

Moors- Smeglering tin ord behaga migh wäl,
grijs. Til hwadh tu sägher, hafwer tu godh skäl.
Men på thet tu migh kan gifwa mera prijs,
Wil iagh tigh ännu göra i min saak wijs.
När iagh om Morgonen war stånden vp,
Förvthan Brook iagh åt Frwstugun lop.
Ther åt iagh frukost och drack mig gott rwss.
Sedan gick iagh medh Iungfrwger i sws.

Smegl. Droghe j Junkar sedhan ock på jagdt?
Moorsgr. På ingen annan än iagh hafwer sagdt.
Iagh hafwer ey aldrigh warit längre vth,
Än baak om Vgnen och min Faders Knwt.

Smegl. Huru kunde j sådan finna heem?

Moorsgr. Moorkär hade bundet om migh en reem.
Then fölgde iagh effter och hundabäll,
Så ock Moors vthängda gamble skinfall.
Lijkwist i kläder är iagh them lijk,
Som wandrat haar länge i Franckrijk.
Stöflar och spårar bär iagh hwar dagh mäst,
Oanseedt iagh aldriugh satt på häst.

Starkoter. Ästu en Kalff eller en Man,
Kan skee kommen aff Gröne Land?
Ther Folck medh Tranor strijdha mäst,
Och bäckar bruka the til häst,
Tu äst rätt lijker Habors Dwärg,
I beenen haar tu ingen märg.
Aldriugh troor iagh i Göthalan,
Tigh ware född aff någhon Man.

Moors-   Hjelp nu Smeglering min Stalbroder kär,
grijs.   Iagh weet för räddhoga ey hvar iagh är:
Toor gifwe iagh kunde min Moorkär nå,
Och vnder hennes förklädhe gå.

Smegl.   Wij wele löpa hastigt här ifrå,
Och låta thet Trollet allena stå."

Sc. 3. Starkotter jemför fordna tiders uppfostran med nutidens och finner

"Then är nu bäst, som dricker mäst,
Och håls för klook, som är ett took,
Hoo bedragher, han behagher,
Then som gör wäld, han kallas bäld,
Götha prijs, är nu bygd på ijs."

Endast kung Amund i Norge uppföder med tukt sina barn, bland hvilka Håkan är förnämst och dernäst Habor. Nu kommer Habor, hälsar Starkotter och ber honom följa sig till Svithiod, dit han är bjuden af Upsalakonungens söner och dit han vill resa för att fria till deras sköna syster Signill. Starkotter vill ej följa med, emedan han ämnar sig till Håkan; men han varnar Habor, emedan lyckan i giftermål är en slipprig ål, och manar honom att fria med hast. — Sc. 4. Habor träffar Grimkijl Prästaff och utletar af honom genom sina frågor, att kungasönerna Alf och Alger hafva förberedt svenska konungen på hans ankomst, att konung Sigar bor på Håtuna, och att hans sköna dotter hålles i sträng vakt på hans gård, utan att få se någon främmande, men att han, Grimkijl, är hennes vaktare samt den, som till henne bærer budskap. Habor yppar sin kärlek till Sig-

nill och ger en ring åt Grimkijl, som då lofvar att hjälpa honom. — Sc. 5. Alf och Alger emottaga Habor vid slottsporten och befalla Stoorbjörn marskalk att bereda dem en lustig dag. — Sc. 6. Stoorbjörn befäller Sotring att i gjödestallen slagta kreatur, Wijnmåss att hämta det bästa vin upp ur hvalfvet och Snarfoot att bekläda den mindre salen med gull. Sotring svarar å allas vägnar, att så skall ske.

Andra akten. Sc. 1. Kung Sigar och hans drottning Asta hälsa Habor välkommen såsom en kärkommen gäst, den der är i all land berömd. Han bjudes gå in och göra sig lustig. — Sc. 2. Habor kommer, sägande, att alla sofa i konungens hus; han plågas af sin kärlek och väntar på Grimkijl, som återvänder från Signill med det bud, att, sedan hon kört alla i säng, väntar hon Habor med stor hjertans qual. — Sc. 3. Habor och Signill yppa för hvarandra deras ömsesidiga kärlek; han ger henne ett gullspann och säger sig skola resa till sin fader att beställa om deras högtid; hon ber honom skynda åter, om han vill finna henne i lifvet. "Far väl min tröst och Rosengren:" ropar Habor, som skall "resa i morgon förr än dagen är ljus."

Signill. "Kommer tillbaka icke seen.
Tagher för migh Bållstret i fampn.

Habor. Ther aff hafwer iagh lijtet gagn!"

Sc. 4. Heldegissel, son till fursten af Brunswig, begär Signills hand af hennes föräldrar; de upptaga frieriet väl, men skola först åtspörja sin dotter. — Sc. 5. Asta beskriver för Signill friarens förnäma börd, hans stora rikedom och magt och frågar, om hon vill hafva honom; men Signill svarar, att det är tids nog att giftas, hon vill dessutom hafva en svensk eller norsk man och ej en tysk som Heldegissel; ty hon känner ej tyska seder och tyskt språk. Modren misstänker då, att hon älskar Habor. — Sc. 6. Signill frågar Thora, sin tärna, huru den nye friaren ser ut och om han kan jämföras med Habor. Denna beskriver honom såsom hafvande ett vackert anlete,

"Men uthi målet som en Geet.
Och smaal i benen som ett stråå,
Ganska lijtet kan han förmå.
Han hafver löglige seder
Både medh språk och så Eeder.
Han svär Potzdunner i hvart ordh,
Hatten sätter han på widh Bordh."

Signill besluter dikta en visa, i hvilken hon vill med förtäckta ord prisa Habor, men drifva gäck med Heldegissel.

Tredje akten. Sc. 1. Signill sjunger en visa om sin längtan efter Habor och önskar, att han snart måtte återkomma. Luranten ⁴⁰⁾ Gram, som lyssnat på henne, säger sig derom vilja underrätta sin herre. Signill vexlar med honom några repliker på tyska. Då hennes tärna deröfver uttrycker sin förundran, berättar Signill, att hon ganska väl känner tyska och sjunger som bevis derpå äfven en tysk visa. — Sc. 2. Heldegissel gifver konungens ene rådgifvare, Boolwijs, guld för att denne skall stifta oenighet emellan konungens söner och Habors bröder, Helffwinn och Anund, hvilka nu vistas vid svenska hofvet. — Sc. 3. Boolwijs berättar för Alf och Alger att Helffwinn och Anund förtalad dem, sagt dem vara barn i striden och hotat att bortröfva Signill för brodrens räkning. — Sc. 4. Signill berättar för Bilwijs, konungens andre rådgifvare, att Boolwijs genom skamlig dikt retat hennes bröder mot Habors', och Bilwijs svarar med att förtälja, hvilken bof hans bror Boolwijs är. På Signills bön lofvar han att hjälpa till att ställa allt till rätta. — Sc. 5. Alf dödar Helffwinn och Alger Anund; den sednare ber sin tjenare Sune underrätta Håkan och Habor om deras död och uppmana dem att hämnas. Boolwijs och Heldegissel prisa konungasönernas bedrift, men Bilwijs spår ondt deraf. — Sc. 6. Sune berättar för Habor om allt, som tilldragit sig under dennes frånvaro.

Fjerde akten. Sc. 1. Habor uppmanar Alf, Alger och Heldegissel att möta honom med vapen i hand; han dödar båda bröderna och kör bort Heldegissel med förakt. — Sc. 2. Signill klagar för Bilwijs öfver den nöd henne påkommit genom Habors handling:

”Ach iagh arm och älendigh Möö,
Thoor gifwe iagh nu wore döö.
Iagh förnimmer at werldzens lop,
Slår migh meer nedh, än höyer op.”

Hon får se Boolwijs gå lurande och tar en staf och slår honom. Denne hotar att hämnas. Sedan yppar hon för Bilwijs, att hongerna vill tillgifva Habor, och beder honom om hjälp för att blidka fadren, hvilket han ock lofvar. — Sc. 3. Habor säger till sin mor drottning Göya, att han haft en svår dröm, som han önskar någon måtte utlägga. Modren har spåqvinman Trullwijsa till hands;

Hon är i then lilla kammar,
Som är baak om vår Watnhammar.”

Tillkallad pröfvas hennes förmåga af Habor, som ber henne sätta sig på en skammel, i hvilken han satt tvenne sylar; men hon märker dem genast. — Sc. 4. Sedan hon bestått detta prof, berättar Habor

⁴⁰⁾ Lurant, som i Messenii pjäser förekommer nästan som en stående roll, betyder en, som står på lur och sedan utsprider hvad han får höra.

för henne, att han red genom Rosenlund och, när han hvilade en stund, upprann en ros på hans arm, men föll med hast ned till aska och sand, och då han deröfver blef förskräckt, föll han sjelf ned och blef betäckt med askan. Trullwijsa uttyder drömmen så, att den konungadotter han älskar, skall han blott en ringa tid få njuta, sedan skola de förrådas, han dö och hon uppbrännas. Habor tröstar sin bedröfvade moder med det hopp, att spåqvinnan ljuger, men, menar han, äfven om hon skulle tala sanning, så har dock ingen rättsinnig konungason fruktat döden för sin hjertans kär. — Sc. 5. Sune lemnar Habor ett kärleksbref från Signill och får befallning att hos skraddaren beställa honom jungfrukläder af sammet. — Sc. 6. Habor far och mor klaga öfver hans dårskap, men anse bäst att låta honom sjelf råda.

Femte akten. Sc. 1. Signill berättar för Thora, att hon skrivit till Habor i våras, och att hon nu fruktar någon olycka händt honom, efter han ej hörts af. Thora tröstar henne dermed, att, om ej hennes dröm slår fel, skall han komma inom två månader. Signill har nu ej sett Habor på fem år och fruktar att ej känna igen honom. — Sc. 2. Habor, förklädd till qvinna, kommer till Sigars hof; han gifver sig ut för att vara Isländska konung Sverres dotter Elska, sänd af sin fader för att lära qvinnoslöjd af Signill. Han blir väl emottagen, och Signill bjuder honom plats i sin tärnas säng, men då han förklarar sig dertill för högbördad, får han löfte att få sofva i Signills säng och äta vid hennes bord. — Sc. 3. Signill och hennes tärnor sitta och sy, och tärnan Elin anmärker, att den främmande i stället för att sy, skär elgar och hjortar af trä och låter sina ögon ständigt "gå i lek" på Signill; men hon tillrättavisas af både Elska och Signill. — Sc. 4. Elska och Signill skola lägga sig; Signill vill att den förra skall ligga med kläderna på, men ger efter för hennes vägran⁴¹⁾. — Sc. 5. Elska och Signill ligga till sängs, och Elska frågar, om Signill har någon kär, emedan hon så suckar, och då Signill omtalar sin kärlek till Habor, svarar denne:

"Mijn hiertans vän, förglöm qvijda!

Habor ligger widh tijn sijda."

Signill igenkänner honom och förebrår honom, att han ej kommit med hök på arm och fört henne ut af fadrens gård; men han lugnar henne, och de svära att dö tillsammans. Signill varnar att ej tala så högt, ty derute ligger den falska tärnan. Men Habor fruktar ej, ty han har sin brynja blå under hufvudgården. — Sc. 6. Tärnan Elin har hört samtalet och vill nu gå till konungen och förråda Habor.

⁴¹⁾ Denna scen, som är ganska plump och visar, att syphilitiska sjukan icke var denna tid okänd i Sverige, finnes aftryckt i A. Lindeblads "Svenska Sängen."

Sjette akten. Sc. 1. Elin väcker upp kung Sigar med underrättelsen, att Habor sofver hos hans dotter; Sigar rådfrågar sina rådgifvare, och Boolwijs anbefaller att taga Habor fast och hänga honom, men Bilwijs råder att skona honom och taga honom till måg. Sigar besluter sig för att följa Boolwijs' råd och kallar sina hofmän till vapen. — Sc. 2. Signill vaknar upp; hon har haft en svår dröm och hör nu buller i salen och på gården af sin faders stålklädda krigare. Habor märker, att tärnan stulit undan hans brynja, och besluter sälja sitt lif dyrt. — Sc. 3. Habor försvarar sig mot kung Sigars män, men gifver sig på Starkotters uppmaning; han söndersliter de kedjor, profossen lägger på honom, men på tärnan Elins råd bindes han med ett af Signills hufvudhår, och heller vill han själf huggas i stycken, än sönderrycka detta. — Sc. 4. Signill samlar sina tärnor och på hennes uppmaning lofva alla henne trohet utom Elin, som ock visas bort. Sedan beder dem Signill, att, när Habor är hängd, de skola alla hänga sig i sina slöjor, hvarefter eld skall stickas på huset:

”Uthaff migh och mina Tärnor
Gör Frigga himmelska stiernor.
Wij skole stå vtbi en Skåck,
Och kallas sedan Frigge Råck.
Skinandes så i himmels högd
Och hafva ther all lust och frögd.”

På en tärnas önskan, att Thor äfven ville göra Habor till en stjerna, svarar Signill:

”Ther blifwer han en Teen medh Nock,
Och skall spinna på Frigge Rock.”

Derpå pläga sig Signill och tärnorna med mjöd och utsända Winkepijl att tillsäga, när Habor hänger, och derpå sticka eld på jungfruburen. — Sc. 5. Habor föres fram för domaren Domalder och ber profossen ej rycka honom så i armen, på det icke håret må brista, ty det aktar han mer, än hvad som kommer att med honom ske. Slugspråker anklagare framställer anklagelsen i fyra punkter. Habor vill ej inlåta sig i svaromål; domaren anser anklagelsen icke vederlagd och dömmar derföre Habor till repet. — Sc. 6. Habor skall föras till galgen tvärt öfver sjön i skogen och tager afsked med dessa ord:

”Far wäl tu sköne Signill min
För min skull fäll ey tåår på kinn.
Godh natt alle som skoda på,
Hvar på sin godh wän tänckia må.
Så undrar ingen på mitt fall,
Ey heller migh förtala skal.”

Sedan konungen och drottningen rigtat till honom några vreda ord, ber Habor profossen först hänga upp hans kappa på grenen, hvilket ock sker. Winkepijl skyndar att berätta, det Habor är hängd. Habor ser jungfruburen brinna och ber nu bödlen göra sitt bästa, han vill ej längre lefva. Kungen skickar folk att släcka branden och taga Habor ned, men budet förklarar straxt, att det är för sent, ty Signill och Habor äro döda. Nu klagar kungen och befaller, att Boolwijs och den falska tärnan skola sättas i jord. Stycket slutar med en reflexion af Bilwijs om kärlekens magt och falskhetens slutliga straff. För epilogen hafva vi redogjort s. 301.

"Signill" och "Disa" äro de jemförelsevis mest korrekta af Messenii skådespel, emedan i båda en inom sig begränsad handling framställes. Visserligen förfar han äfven i dem ganska obesväradt med både tid och rum, såsom i sista scenen af "Signill," der man förflyttas från domplatsen till afrättsplatsen, "twärt öfwer sjön i skoghen," derifrån till Signills jungfrubur, så tillbaka till afrättsplatsen och slutligen åter till domplatsen, med andra ord: handlingen spelar i samma scen på tre ställen. Men i båda dessa stycken finnes dock en handlingens enhet, som saknas i M:i öfriga skådespel, ehuru öfverflödiga scener anträffas i båda, såsom de satiriska i "Signill" och nästan hela 1:sta och 5:te akterna i "Disa." Emellertid tyckes "Signill," vårt andra kärleksdrama, hafva blifvit hälsadt med lika mycket bifall som "Disa."

Swanhuita, En lustig och sandfärdigh Co-moedia, om then vnderlighe och berömlighe troheet, the Stormächtige och Höghborne Herrar, Her Hunding, Sweriges och Göthes, och Her Hading Danmarkz, Konungar, Såsom och then Stormächtige Furste, Härtigh Regner, och then höghborne Fröken Swanhvita, wedh thet åhr effter Wärldenes vphoof 2983 gunstelighen hwar annan bewijste. Af Johanne Messenio beskreffuen, och offentlig exhiberat aff hans Studenter vthi Vbsala, i Erickzmässe Mareknadt, Åhr c^lo l^oc vIIIxx (1612). Tryckt i Stockholm c^lo l^oc vIIIxx.

"Svanhvita" har blifvit ytterligare fyra gånger upplagd: 1635 tre gånger, men två af dessa upplagor tydligen af sednare år, samt 1727. Klemming gör uppmärksam derpå, att oaktadt titelbladet af första upplagan på två ställen samt äfven tillegnan har årtalet 1612, måste detta vara ett tryckfel för 1613; ty tillegnan af d. 10 Juli omtalar "Signill" (uppförd d. 4 Dec. 1612) som redan tryckt och nämner, att Svanhvita blifvit exhiberad i Upsala nästföljande Eriksmässemarknad (18 Maj)⁴²). Då emellertid redan d. 17 Febr. 1611 i epilogen till "Disa" tillkännagafs, att Svanhvita vid Eriksmässomarknad detta år skulle uppföras, är icke otroligt, att Svanhvita, som varit påtänkt före Signill, äfven före detta stycke varit skrifven, åtminstone i utkast, en förmodan, som äfven af inre kriterier synes vinna stöd.

Svanhvita har prolog, epilog och 7 akter med vardera 6 scener. Den är tillegnad 8 förnäma fruar, hvilkas söner eller släktingar deltagit i uppförandet; bland dem nämna vi friherrinnan Anna Oxenstjerna, Axel Oxenstjernas hustru, fru Ingeborg Gyllenstjerna, fru Brita Posse, Kirstin Ryning m. fl.

Innehållet är i korthet följande: Svenska konungen Hunding, som har mycket att hämnas på danska konungen Hading, hvilken med Odens hjälp och genom trollkonster dödat hans fader och bröder, besluter att öfverfalla denne med krig och för att vinna Oden låter han offra åt honom två danska krigsfångar (I—II. 1). Sedan sänder han krigsförklaring till Hading, men denne, som märker att Odin öfvergifvit honom, vill hafva fred och föreslår ett möte i Brömsebro. Danska sändebudet blir på hemvägen illa tilltygadt af en svensk skytte, som hört hans föraktliga tal om svenskarna. Konungarna mötas, och dansken afträder Skåne, Halland och Blekinge samt ger mansbot för de döda, hvarpå båda ingå fostbrödralag och förbinda sig, att den ene skall icke öfverleva den andres död (II. 2.—III. 5). Danska kansleren, som vill pröfva kung Hunding, uppdrager åt en dansk köpman, Fuxman, att i Sverige utsprida, att kung Hading är stupad i krig. Då det berättas för Hunding, låter han anställa graföl öfver sin vän, tager i en monolog afsked af lifvet och störtar sig i ett mjödskar (III. 6—IV. 6). Hunding efterlemnar två barn af sitt första gifte, Regner och Toralder, samt ett med sin efterlevande hustru, drottning Torila, hvars ovänliga sinnelag mot styfbarnen han under

⁴²) Klemming, s. o. s. 17.

lifstiden sjelf märkt. Torila stämplar nu att få sin son till kung och under förevändning, att stjufsönerna skola resa utrikes, låter hon hemligen bortföra dem och sätter dem att i Helsingland vakta hennes hjordar (V. 1—V. 5). Fuxman berättar i Danmark kung Hundings död, och, döf för sina barns böner, hänger sig kung Hading på Helsingborgs torg. Hans dotter, Svanhvita, som fruktar sin bror, får af sin hofmästarinna rådet, att med penningar och folk resa till Sverige, befria kung Hundings söner och gifta sig med den älste, Regner. Hon lyder rådet, får efter mycket besvär reda på konungasönerna, gifver dem penningar och vapen samt lofvar Regner sin hand. Regner samlar en här och besegrar Torila, som dömes till döden. Sedan skickar han bud till Danmark efter Svanhvita; hon anländer och stycket slutar med deras bröllop (V. 6—VII. 6).

Svanhvita har, som man finner, icke en utan tvenne handlingar; men är i öfrigt lik de andra skådespelen. Af ofvanstående ser man ock, huru föga aktindelningen är lämpad efter handlingens hufvudmomenter.

Blanckamäreta. Thet är en sanfärdigh Tra-goedia Om the gruffuelighe Mordh, som Konungh Byrger af Drotningh Märetes tilskyndan på sine Brödher: och Konungh Magnus Smeeck på sin Son, genom Drotningh Blanckes rådth och dådh i Swe-rige fordom bedreffuo: Aff Johanne Messenio nu först beskreffuen och aff hans Studenter (hvilkom han och henne til godh natt och Valete vthi wärcket stält haffuer; Aldenstundh han them icke längher undher sin Disciplin och öfning behålla kan, för annat swårt dageligt bekymber, honom af H. K. M. pålagt och ombetroodt) then III och then IV Maij Åhr MDCXIV. vthi Stockholm medh tilbörligh Prackt celebrerat. Tryckt i Stockholm 1614, åter upplagd s. å. kort efter första upplagan, samt åren 1635, 1649 och engång på 1660-talet.

Messenius, som 1613 blifvit förflyttad till Stockholm som riksarkivarie och derföre både af brist på tid och på skådespelare måste upphöra med sitt dramatiska skrift-ställeri, har med denna tragedi velat taga afsked både af scenen och af sina fordna lärjungar, hvilka han derföre

kallat till Stockholm för att dem "til Valete och tusend godh natt," uppföra hans afskeds-stycke. Åskådarna synas af epilogen hafva till större delen utgjorts af studenternas slägtingar; men då stycket gifvits två dagar efter hvarandra, hafva väl äfven andra fått bevista föreställningen. De spelande voro 15 adelsmän och 21 ofrälse; de förra kallas: "de ädla studenter af slägt och dygd," och de ofrälse: "deras medbröder förutan blygd." Adelsmännen voro fyra Hornar, två Soopar, två Liljehöökas, två Possar, Bjelke, Kyle, Wernstedt och Flemming; fyra af dessa spelade med i "Signill." Af de ofrälse hade nio deltagit i uppförandet af "Signill" och bland dem Ægidius Girs, Andr. Grubb och Johan Mathiæ.

"Blancka Märeta" är tillegnad 36 af förf:s studenter, har prolog, epilog och 6 akter med hvardera 6 scener.

Som titlen angifver, innehåller detta stycke en framställning af folkungaättens historia från och med Magnus Ladulås, som i en monolog redogör för sin bror Waldemars och sina egna öden samt derpå delar riket emellan sina söner och dör, till och med slutet af Magnus Erikssons regering, hvars sista öden förtäljas i slutmonologen af S:t Brita, som, sedan hon påpekat, att denna konungaätt fallit på sina egna synder,

"Altså genom inbördes kijff

Är then kongzlige slächt om lijff,"

hänvisar på kommande bättre tider under Wasarnas styrelse. Naturligtvis måste i denna tragedi mycket blott berättelsevis framställas i dialoger eller monologer; men alla de viktigare tilldragelserna äfvensom de, hvilka beräknades kunna göra ett djupare intryck på åskådarna, blefvo på scenen föreställda. Så Magnus Ladulås' afsked med sina söner och med Torkel Knutsson, drottning Märta, uppeggande Birger mot bröderna, hertigarnes landsförvisning, Torkel Knutssons förhör och dom samt hans utförande till afrättsplatsen, konungens fängslande på Håtuna och hertigarnes i Nyköping, hertig Eriks förgiftande m. m.

Deremellan inflickas ett par kärleksscener emellan Birger och Märta, straffpredikningar af S:t Brita, Ingreds af Holstein klagomål öfver sitt öde att blifva nunna, samt, utan samband med handlingen, ett samtal emellan filosofen Godfred och Philippus Folkunge om en rätt adlig uppföstran, och ett dylikt emellan Mats Friare och Måns Läflare om bästa sättet att fria, hvilket samtal slutar med en Jigg.

Trots den stora oformligheten uti denna i scener satta krönika, visar dock äfven den Messenii styrka i den dramatiska effekten och hans förmåga att ofta lyckligt sammanställa scener för frambringande af ett stegradt intryck. Den har äfven en viss märklighet såsom vårt första rent historiska skådespel, hvilket derjemte förråder en aning, om ock en dunkel, om det tragiska i folkungaättens öden ⁴³).

Det återstår oss att redogöra för de båda otryckta stycken, dem Messenius efterlemnadt, och hvilka båda tillhöra en sednare period af hans lif. I sin "Sanfärdigh berättelse hvadh iagh i mitt 20 åhrs fängelse bestält hafver" ⁴⁴), säger Messenius sig författat "Två Comedier: I. Huru Christendomen först kom i Sweriet, II. Huru then Luterske Läran kom ther in sedan." På ett annat ställe kallar han dessa komedier "Christmannus" och "Gustavus" ⁴⁵). Då "Christmannus" behandlar icke blott kristendomens införande, utan äfven katolska religionens öde i Sverige, och "Gustavus" förnämligast sysselsätter sig med reformationen, så kunna båda tillsammans sägas bilda den dramatiserade svenska kyrkohistorien. Att de voro ämnade att uppföras, synes af båda styckenas prologer samt af epilogen till "Christmannus." De äro, enligt Messenii egen uppgift,

---

⁴³) Jfr Ljunggren, Messenius. s. 37—40. — ⁴⁴) Aftryckt i Sv. Brings "Samling af åtskilliga Handlingar" m. m. s. 11. — ⁴⁵) Scandia Illustrata. 13 Del. s. 86. Scheffer, "Svecia Litterata. s. 87, angifver riktigt titel och innehåll: Christmannus. Comœdiam sive res Ecclesiasticas ab initio Christianismi ad tempus reformationis; rythmis Svecicis. Gustavum, Comœdiam sive historiam Gustavi Regis et reformationis Sveciæ; rythmis Svecicis.

skrifna under den tid, då han satt fången uppe i de dystra kärrtrakterna i grannskapet af polcirkeln. Ännu deruppe sysselsatte sig sålunda den olycklige lärde med författandet af skådespel till en omväxling med arbetet på rikshistorien. De triumfer han engång skördat, omgifven af en ungdom, som älskade honom, trädde väl ej så sällan fram för fångens minne, och han sökte förströelse i anslåendet af tonerna från fordna dagar. Men de hade numera en annan klang; försvunnen var den skämtsamma eller gladlynta stämning, som genomgick de historiska dramerna; inga burleska genretaflor, inga visor finner man i de nya skådespelen. De religiösa frågorna synas nu mera alvarligt hafva sysselsatt hans sinne; men den historiska rigtningen var hos honom den öfvervägande, och hans fängelsedramer blefvo inga religiösa, utan kyrkhistoriska dramer.

Men blottade på de retmedel, genom hvilka Messenius förr visste fångsla sin publik, framställa dessa stycken det Messeniska dramat i hela dess nakna formlöshet. Endast sinnet för effektberäkning anordning tyckes icke svikit honom; men i öfrigt har M., i stället för att allt innerligare tillägna sig den dramatiska formen, blifvit för densamma allt mera främmande. Det sista af hans tryckta dramer, "Blancka Märeta," är till formen det sämsta, och i dessa båda otryckta är all dramatisk form upplöst i en mängd dialoger och monologer, hvilka stundom sinsemellan stå i föga sammanhang. Den befängda aktindelningsprincipen är dock strängt fasthållen; man skulle nästan tro, att M. i den sett den dramatiska formens hemlighet.

Christmannus, *Comoedia* aff Johanne Messenio, finnes i handskrift på kgl. biblioteket i Stockholm. Den har 5 akter med 6 scener i hvarje akt, prolog och epilog.

Prologen berättar styckets innehåll och slutar med dessa ord, som nästan göra ett vemodigt intryck, då man

besinnar, att de äro skrifna i fängelset för en inbillad publik, hvilken skalden aldrig fick byta ut mot en verklig:

”Mitt brödraskap lagar sigh til,
 Och spelet nu begynna will.
 I Musikanter oss til prijs
 Siungen först up, som thet ähr wiis.
 Och edher, som skådhen, alle
 Will iagh här medh Gudh befalle.”

Att utförligare redogöra för detta styckes innehåll lönar icke mödan; vi vilja derur endast angifva så mycket, som är nödigt för att bestyrka rigtigheten af vårt ofvan uttalade omdöme.

Stycket börjar med några sammanhängande scener, de enda af detta slag, som i stycket finnas. Ingialder och hans hustru Gro, hvilka enligt bruket hvart nionde år resa upp till Upsala, hafva nu infunnit sig der för att offra och anropa gudarna. I 2:a scenen träffa de Christmannus, som omvänder dem. I 3:e scenen samtala Gudsman och Christman om utsigterna för kristendomens utbredande, och i 4:de scenen samtala Anund och Stenkil om hvad som tilldragit sig efter den fromme Christmanni död samt om Ansgarii ankomst till Sverige. Sedan fortgår i berättande dialoger och monologer, dock helst i den sednare formen, en redogörelse för kristna kyrkans eller snarare de kristna kyrkolärarnes öden i Sverige. Än uppträda diktade personer och förtälja en eller flera biskopars eller svenska helgons historia, än uppträda biskoparna i egen person och omtala sina öden. Så t. ex. redogör en Odogislo i en monolog för svenska erkebiskoparna från Rembert till Pappo; i III. 4 tala Rolf och Holger om det öde, som drabbat den engelske biskop Siwards systersöner, i III. 5 uppträder biskop Sigfrid, i III. 6 biskop Eskil i Södermanland o. s. v. Sista monologen utsäges af erkebiskopen Jakob Ulfson. Historien är sålunda förd fram ända till Gustaf Erikssons dagar.

Ur epilogen hafva vi ofvan (sid. 213) meddelat ett utdrag. Den slutar med en uppmaning till åskådarna att

lägga på sinnet, hvad som blifvit sagdt om trona, hvarpå författaren som vanligt talar sin egen sak, sägande, att den, som skrifvit detta, förtjenar pris, ehuru nu ondt folk har honom illa tjent.

Gustaf I:s Comedia är vida märkligare.

Af denna komedi finnas trenne handskrifna exemplar, hvilka endast i några obetydliga omständigheter skilja sig från hvarandra, så att i ett exemplar kunna förekomma ett par versrader, hvilka saknas i ett annat. I det ena af dessa exemplar, befintligt i Lidénska samlingarna i Upsala, saknas titelbladet och sista scenen. De båda andra, af hvilka det ena förvaras i riksarkivet i Stockholm, det andra bland Palmsköldska samlingarna i Upsala, hafva följande titel: Een Comoedia, uthi hvilken hela Konung Gustafz then förstes Regemente effter wissa och sanfärdige handlingz Skriffter är författat, och hwar Person med sådana Tahl och Swar införes, som han hafwer hafft, medan han lefde. Arnoldo Johanne Messenio Authore Anno 1642. Af denna komedi har Hammarsköld gjort tvenne och tillskrifvit den ena Johan Messenius och den andra sonen Arnold Johan Messenius. Förmodligen har han icke med hvarandra jemfört de tre handskrifterna, utan derföre ansett den i Palmsköldska samlingarna befintliga, på hvilka sonens namn läses, vara skrifven af denne, under det att den, som saknat titelblad, på god tro blifvit af honom tillagd fadren, enär han haft sig bekant, att denne skrifvit en komedi öfver Gustaf I.

Huruvida denna i tre exemplar föreliggande komedi är författad af Johan M. eller af Arnold Johan M. skola vi undersöka, sedan vi först för densamma redogjort.

"Gustaf I:s Comoedia" har 5 akter med 10 scener i hvarje akt, är försedd med prolog, men saknar epilog.

Prologen sysselsätter sig hufvudsakligast med att visa det författaren icke haft några politiska eller religiösa bialsigter med sin komedi samt aflägsna alla anledningar till misstankar i detta hän-

seende. Han gör uppmärksam derpå, att hvarje person bör i en komedi tala efter sin affekt, och att man derföre icke bör lägga poeten till last, hvad hans diktade personer yttra på grund af deras egendomliga karakter; han bjuder derföre alla dem välkomna, hvilka vilja något lära, men tillägger:

”Men them som komme therföre,
At the wele något höre,
Som the må wrängia medh förtaal
Och föra uthan skuldh i quaal:
Råder iagh läggia ther på win,
The kunna få ett bättre sin.”

Första akten omfattar Gustafs historia till hans uppträdande i befrielsekriget. De 4 första scenerna behandla hans börd och födelse, den 5:te hans barndom; i den 6:te berättar hans far om hans vistande vid Upsala universitet och tapperhet i Brännkyrko-slaget; i en scen undervisar honom Heming Gadd om danskarnes trolöshet, och i en annan berättar Kirstin Gyllenstjerna, att han är af danskarna bortförd som gisslan. Så går det raskt undan. Andra aktens 3 första scener vända sig kring Stockholms blodbad; 4:de scenen framställer Gustafs äfventyr i Ornäs, och i 5:te scenen prisa tre af Gustafs fältöfverstar Herran, som under dessa tre år (förflutna sedan sista scenen) genom Gustaf Erikson befriat Sverige från danskarne:

”Engelbrechts för Gustaffs beröm
Blifwer nu som en gambel dröm.”

Och på de andras begäran uppläser Lasse Olofsson en skrift, handlande om befrielsekriget, Gustafs kröning, freden med Danmark och freden med Ryssland. Derefter vidtager det, som kan anses vara kärnan af dramat, och för hvars innehåll vi i scenföljd vilja litet omständligare redogöra. — Sc. 6. I ett långt samtal utvecklar kanslern Lars Andersson inför konungen skälen för indragandet af klosteregendomarna och för införandet af en ny religion. — Sc. 7. Jöns Svinefoot, påfvens legat, och Hans Brask uttala sina farhågor för möjligheten af en förestående religionsförändring i Sverige. — Sc. 8. I en monolog förtäljer Jöns Svinefoots broder, Olaus Magni, att hans bror, som nu blifvit erkebiskop, har af konungens yttranden väl märkt, att han är lutherska läran tillgifven. — Sc. 9. Peder Sunnaväder och Mäster Knut klaga, att de oförskyllt blifvit afsatta derföre, att de vilja uppehålla den gamla läran; de besluta att göra uppror i Dalarne. — Sc. 10. Biskop Brask skildrar bekymrad för Thure Jönsson den nya lärans framsteg och förespår den gamlas undergång.

Tredje akten. Sc. 1. Jöns Svinefoot beklagar sig i en monolog öfver Gustafs uppträdande i Upsala, hans förordning om klockorna och indragning af Gripsholm. — Sc. 2. Olaus Petri och Lars

Andersson samtala om reformationens framsteg, om uppträdet emellan erkebiskopen och konungen i Upsala samt uttala den förmodan, att erkebiskopen "tör resa ur riket." — Sc. 3. Peder Galle jemrar sig i en monolog öfver kyrkans nöd, erkebiskopens flykt till Polen och Mäster Knuts och Peder Sunnanväders öde. Nu återstå endast han och Brasken. Sedan utfar han mot Olaus Petri, som förvänder biblen och ej vill antaga påfvens tolkning, och hånande frågar han, med hvilka tecken denne bevisat sin tro, han

"Kan ej göra helbregd en koo."

— Sc. 4. Thure Jönsson berättar för sin hustru Anna, konungens faster, att konungen i Westerås tvungit biskoparna till eftergift och påbörjat räfsten, men tillägger:

"Röör på Trumman och slå alarm:
Bom Bidi Bom.
Tråts iagh skall någon til behagh
Blifwa en kättare i dagh."

— Sc. 5. Hans bokbindare, flyktig för sin tro, kommer till den landsflyktige Gustaf Trolle, som frågar honom, hvad de säga om Trollen i Sverige, och får af Hans till svar, att Trolle sjelf anses vara skulden till all olycka ända från trätan med Sturen; och då Trolle ytterligare frågar, huru nu i Sverige står till, berättar Hans om Westerås riksdag, Braskens flykt och Westgötaupprorets snöpliga slut. Trolle vill sända Hans tillbaka med uppviolingsbref. — Sc. 6. De landsflyktige prelaterna, Hans Brask och Jöns Svinefoot, samtala om konungens giftermål med en lutherska och göra sig roliga öfver den nye erkebiskopen, om hvilken Jöns Svinefoot berättar, att katolikerna bruka att i stället för "erchiebisp" kalla honom "Ähr-icke-Bisp," hvarvid Brasken anmärker, att man äfven kunde kalla honom "Särkebisp," emedan han skall taga till hustru en konungens fränka. Den olyckliga utgången af Christians och Trollens stämplingar beklagas. — Sc. 7. Laurentius Petri, den nye erkebiskopen, berättar i en monolog, att hans fienders anslag fått en olycklig utgång, att Brasken är död och reformationen betryggad. — Sc. 8. Thore, kanik i Linköping, har en lång monolog om åtskilliga punkter i den nya läran, förnämligast dock om presternas giftermål.

"Jagh achtar ej Kungens Mun- Medh Mäster Larss ⁴⁶⁾ iagh i hoop
slagh, waar,
Fast iagh än skulle döo i dagh, (Han) Behöfwer ey gifwa stoort
Ey skall iagh doch Luthersk blif- Swaar
wa Om sitt gifte; ty han ey rätt
Och gamla Troona öffwergifwa. (Är) Wigdh til Biskop på något sätt,

⁴⁶⁾ Erkebiskopen.

Uthan af Kongen tilsatt ähr;	Gudh förrättat werlden omkringh
Må så wäl hafwa hustrun när.	Nu i halfannat tusin ähr. —
Men rätt Biskop thet aldrigh må;	Och then stygg tankar om sigh
Apostlens ordh ther uth på gå,	fåår.
Att then förmenas Biskop Ehra,	Om the fördömdes, har thet wållat,
Som gifft war engång och ey fleera.	Som sitt löfte ey skall hållat:
— — — — —	Att mot kyrkan helfwetis porth
Han må åt våra fel ey lee,	Aldrigh skall uträtta stoort.
Uthan på sina egna see,	Ja mehr. Then helga andas kraft
Som fast the sig hustrur taget	Warder församlingen frånsagt ⁴⁵).
Medh androm lijkwäl ofta snafvet.	Kloster personalen och affalla
— — — — —	Och prestmän många, doch ey
På trånga Wägen til Saligheet	alla.
Ledsaga ähr större Arbeet	— — — — —
Än then breda. Så har han (ej)	Then lähran, som för några ähr
gjort,	I Wittenberg bleff först uptänt,
Ty ähr hwadh skedt ey Under stoort.	Och Swenskom warder nu påträngt.
Ja, thet han roosar, om thet så är,	Ty han ey gammal för then skull
Mahomet meera beröm bär ⁴⁷).	Och han synes sententiefull
Efter hans sätt thernäst fördömba	aff Biblen; hwilcket ähr en art,
Förfäderna och rent förglömma,	som kietteri uthwisar klart
All heligheet ther medh stoor	Medh umgås: ther alle stundh
tingh	Haar plägat bruka sådant fundh ⁴⁹).

De båda följande scenerna aftrycka vi i dess helhet ⁵⁰).

⁴⁷) Man bemärke det sofistiska i hela denna monolog. Om de lutherska, vill Thore säga, påyrka, att prester böra gifva sig för att icke falla i synd, så förgäta de, att det är mera bevis på helighet att kufva sinligheten, än att tillfredsställa den; och är det en förtjenst att taga en hustru, så måste det vara ännu större förtjenst, att som Mahomet taga flera. — ⁴⁸) Här hafva vi ett af katolikernas argumenter, hvilket säkert på den tiden syntes mången öfvertygande. Hafva lutheranerna rätt i sin fördömelse öfver dem, som nu omfatta katolicismens läror, så gäller denna fördömelse äfven alla dem, som under "halfannat tusen år" hyllat denna tro, och den gäller i sjelfva verket Gud sjelf, hvilken under denna långa tid icke låtit sin anda verka i församlingen och svikit sitt gifna löfte, att helvetet skulle icke stort kunna uträtta mot hans kyrka. Lutherdomen är sålunda en hädelse mot Gud. — ⁴⁹) Att Lutheranerna åberopa sig på biblens läror, bevisar endast att de äro kättare; ty det har alltid varit kättares bruk att hämta stöd för sina läror ur biblen, hvilken de på sitt sätt tolka. — ⁵⁰) De finnas aftryckta i Wallins "Sigtuna stans et cadens" s. 408—410 samt derefter i Lohmans "Arboga Känning." s. 66—69, och enligt Klemming i en bröllopskrift till Carl Appelberg och Hedvig Ek under titel Gamla Klöster-Leken. Sthlm 1738. Claudius Hwit är en historisk person. Han var predikare munk från Skenninge kloster och begaf sig ut till Wittenberg för att omvända eller om villfarelse öfvertyga Luther. Det slutades dock med hans egen omvändelse och han dog som biskop i Linköping.

ACTUS III. SCENA IX.

M. Claes Hwit, en Swartmunk, solus.

"Af Danmark jag min härkomst har	Men på Christum allena tro,
Men i Sverige en Swartmunk	Gifwer min siel och Samwet ro.
	war: Therföre är then wist en Narr,
Har Luterskom länge motstått,	Som i Klöstret är längre qwar,
Giort af them ofta myckin spått,	Och marterar sin vnga kropp
Til thes the fingo öfwerhand,	I stränghet med så owist hopp.
Och them tilföll thet ganska land.	Owärdelig han födder är,
Då fick jag til then tro behag,	Som ingen frucht til werlden bär:
Och många flere af mitt slag.	Som thet fikona-trä är han,
När jag sielf först Luther hörde,	Christus förbannade försan;
Hårt med honom och i hop kiörde	Gud hafwer menniskom med snill
Täcktes mig wäl hans argument,	Budit sig öka och wäxa till.
At Klöster reglo war högt spänt;	Jag will Guds bud lydig wara,
Samt at hos Gud är intet om	Och til ena Jungfru fara,
Kyskhet, Lydno och Fattigdom;	I Skeninge hon Nunna är,
Då therom giöres sådan flit,	Jag hoppas wist hon får mig kär.
At på them sæts sielenes lit.	Gud kan oss båda förökia,
Waka, fasta, läsa, siunga,	Min lycka will jag försökia.
Ej förtienst ha nogorlunda:	

ACTVS III. SCENA X.

M. Claes och Syster Ingeborg.

Mr. Claes.	Jag will här sachta klappa an:
	Ho wet? hon thet först höra kan.
S. Ingeborg.	Hwem är med klappning här så len?
Mr. Cl.	Thet är, Syster, en god wän.
S. Ing.	Hwad ser jag nu, Broder Claes Hwit?
	Förändrad är eder habit!
Mr. Cl.	Jag har lagt bort all Munka hampn:
	Eder toge gierna i fampn.
S. Ing.	Hielp Gud! Hwi faten J mig så?
	Eder bortfölja jag ej må.
Mr. Cl.	Syster, I skolen ej så ropa!
	Gud will hafwa oss tilhopa.
	Mester Oloff, en man fast klok,
	Har beskrifwit en liten Bok;
	I hwilken han bewisar wäl
	Klöster-Folks giftermål med skäl.
	Förr jag drog bort, jag Eder gaf
	Ett wackert exemplar ther af,
	Om I thet läsit, och förstå,
	I mig til Man intet försmå.

- S. Ing. Hundrade gånger är thet skett:
Andra har jag ock ther til rett.
Oss vngom täckes Boken wäl;
Gambla Systrar alla the skäl
Förkasta, och hålla slätt ting wärdt,
Säja Fanen them hafwa lärdt,
Som Klöster-jungfrur ther med fatar
Och vtlofwad kyskhet hatar.
- Mr. Cl. Fulluget har them Eder Klärk,
Som ej förstår än thetta wärk:
Jag har fast mehr giordt theraf spått;
Men nu then sak bättre förstätt,
Förtror mig, Syster, Eder siäl,
Warer ej länger Clöster träl.
- S. Ing. Gerna, Bror Claes, jag thet giorde,
Om jag för Abdissan torde.
- Mr. Cl. Följen mig, J skolen wara
Hos mig säker vtan fara.
- S. Ing. Så må nu ske eder wilja,
Ingen skal oss haa macht åtskilja;
Och en — ther på gifwer eder.
- Mr. Cl. Jag thenna ring, som är seder:
Och wil wara trogen och hull.
- S. Ing. Jag ock, in til jag läggs i mull;
Kastandes bort min Nunne-larf,
Ei mera honom jag wed tarf.
Far wäl Clöster och Mässe-sång,
Fåfång fasta och kyskhets twång,
Lydno och Tidegiärd sielf haf:
Gudi ske lof, som mig wett gaf!"

Fjerde akten. Sc. 1. Syster Anna i Wreta kloster gör sin bikt för mäster Thore ⁵¹⁾ och bekänner, att så wäl vänner och fränder, som djefvulen, verlden och hennes eget kött råda henne att söka sig en man. Thore bevisar henne då med stor utförlighet, att hon måste förblifwa en Kristi brud, och att allt annat är endast illfunder. Hon finner sig lugnad af bikten och går, sägande:

"Af nödh löst är min siäl."

---

⁵¹⁾ Kaniken M. Thore i Linköping hörde till den nya lärans skickligaste och mest oförskräckta motståndare. Han blef slutligen kring 1548 inspärrad i fängelse på Gripsholm, der han qvarhölls till 1554, då han, efter en disputation med M. Agricola och O. Junster samt derpå följande återkallelse, frigafs och fick tillbringa sin öfriga tid i Wadstena kloster. Se Anjou, s. o. III. s. 135.

I några scener framställes nu åter kung Gustafs historia: i Sc. 2 två Stockholmsborgares stämplingar mot honom, i Sc. 3 samtalet emellan Svante Sture och Marcus Meijer i Lübeck, i Sc. 4 ett samtal emellan Johan af Hoja och Wullenweber; i Sc. 5 redogör Gustaf i en monolog för allt, hvad han hittills uträttat, och omtalar upptäckten af Lübeckarnes stämplingar, drottningens död och genomdrifvandet af arfföreningen m. m. — Sc. 6. Två Wadstenamunkar, Broder Per och Broder Clas, uppvigla bönderna Jon Andersson från Småland och Lars Jonsson från Östergötland till uppror mot Gustaf, berättande om Gustafs styggelse mot klostren och klagande öfver Jöran Normannus, som förändrat kyrkoceremonielet, nedlagt messan och dagliga offret m. m. De tre följande scenerna behandla Dackefejden och i den 10:de prisar kansleren Conrad von Phij sin herre konungens lycka i alla hans företag och förtäljer, att konungen visserligen genom döden förlorat äfven sin andra hustru, men nu står i begrepp att taga sig den tredje. Sjelf skall kanslern just nu gå till bröllopet.

Femte akten. Sc. I. Mäster Jöran Normannus bevisar, att konungen med rätta tagit kyrkans öfverflödiga gods för att använda dem till rikets nytta, samt påminner om sättet, hvarpå presterna engång kommo åt dessa gods. — Sc. 2. Mäster Thore säger, att om än mäster Jöran och Jöns Swinefoot nu äro döda, så har det dock ej gått deras vedersakare bättre, ty bröderna Petri hafva före sin död fallit i konungens onåd, Conrad von Phij har i fängelset blifvit uppäten af löss o. s. v.; för alla har det gått illa. Medan han talar, kommer Måns profoss och griper honom. — Sc. 3. Konung Gustaf talar om den oro hans skatter bringa honom, han

”Täncher så flitigt på sin skatt
Att han ligger sömnlös mången natt.”

Dock vill han hafva än mera och kallar till sig herr Eskill, drätselvaktare, och Rasmus Ludviksson, ”gamle breefs förvarare,” samt befaller dem, att från klostren hämta allt hvad der finns af värde, guld, silfver, heliga kärl, biskopskryckor, kläder m. m. Silfret skall på båt föras till Svartsjö, men guldet, perlorna och de äkta stenarna skola lemnas åt konungen sjelf, samt kläderna inläggas i kgl. kläd-kammaren. Derjemte skola afvelsgårdar göras af klosterhemmanen, boskapen drifvas till konungens hus, samt alla gamla böcker och dokumenter sändas till befälhafvarne på de kgl. slotten, för att der begagnas till patroner. Förgäfves beder Rasmus konungen skona böckerna och dokumenterna. — Sc. 4. Lars Orädd och Nils Gadd, hvilka varit med om att verkställa denna konungens befallning, berätta huru de huserat i klostren, der gjort rent hus och insatt klosterfolket i ”Petalshus.” Äfven förtäljs, att mäster Thore får sitt bröd till döddag i Wadstena. — Sc. 5. Brodren Mårten Pedersson, som till våren fyller sitt 104 år och i 80 år varit borta från fäderneslan-

det, är hemkommen från Spanien för att se, huru nu står till i gamla Sverige; men tycker sig liksom de gamle sjuosofvarne hafva kommit till ett vildfrämmande land. Allt är förändradt, andra prester och annan tro. Han vill åter resa ut till Spanien, ty han fruktar, att nu är tiden inne, då broder Staffans spådom skall gå i uppfyllelse. Nu följa fyra monologer: rikskansleren Christoffer Andersson talar om tvisteämnet med Danmark, tre kronor; rikshofmästaren Sten Eriksson om ryska kriget; Dionysius Beureus om hertigdömena, de kungliga barnens giftermål, Eriks frieri i England, som han fruktar skall föranleda Calvinismens införande i landet, Johans och Eriks ovänskap m. m.; och slutligen talar Nils Gyllenstjerna, Eriks kansler, om grundlösheten af Gustafs misstankar mot Erik, i hvars ärender Gyllenstjerna nu skall resa till England. 10:de och sista scenen framställer konung Gösta på dödsbädden. Han talar till sina söner:

”Fast dagen synes vara långh,
Kommer doch quällen seent engångh,”

han förmanar barnen till gudsfruktan och enighet, anbefaller dem styfmodren och anordnar om sin begrafning. Till slut utbrister han:

”O Gudh, anamma tu min siäl.”

Vi hafva ofvan kallat detta drama ett kyrkohistoriskt och tro oss deri vara i vår goda rätt; ty ehuru det visserligen framställer en historisk persons lefnad och sålunda ur denna synpunkt är ett lika rent historiskt drama som Messenii äldre stycken, så äro dock här de kyrkliga intressena de öfvervägande, och det slutar sig i detta hänseende på det närmaste till ”Christmannus.”

Fastän det icke i samma grad som ”Christmannus” saknar inre sammanhang, så har det dock samma odramatiska form, och det större intresse, det onekligen äger, är ingalunda af estetisk art.

Vår litteratur äger ännu en annan komedi öfver Gustaf I och kyrkoreformationen, skriven af Prytz. Men på den Prytzska komedien ser man genast, att den är skriven af en god protestant, som ej ett ögonblick tviflat på sannfärdigheten af sin trosbekännelse. Alla i hans komedi framställda invändningar mot den nya läran och kyrkoordningen äro lätt vederlagda och hvilat antingen på påfvens auktoritet, samt hafva sålunda för lutherska lärans beännare

ingen bevisande kraft, eller ock utgöra de ett på traditionen stödt försvar för presternas inkomster och privilegier. Icke så i detta stycke. Förer Prytz endast den lutherska kyrkans talan, så låter förf. till "Gustaf I:s Comedia" begge kyrkorna komma till ordet, och det kan sättas i fråga, om han icke i den katolska kyrkans mun lägger fullt ut så goda skäl som i den lutherska kyrkans, ja, om han ej är rent af partisk för den förra. Visserligen uppträda åtskilliga af konungens anhängare och rättfärdiga hans åtgärder mot katolicismen och dess prester, visserligen uttala sig äfven de nya lärarna med värma och öfvertygelse om sina lärors sanning; men det förefaller dock läsaren, som om förf. ansett konungens önskan att komma åt presterskapets inkomster vara kyrkoförbättringens utgångspunkt och reformationen sjelf endast deraf en följd. Tredje scenen i femte akten, der Gustaf framställes som en girigbuk, den der för att tillfredsställa sin passion far fram som en vandal, bidrager icke synnerligen att ställa hans reformnit i den vackraste dager. Naturligtvis ger sig uti denna skildring äfven den harm luft, hvilken historieskrifvaren måste känna öfver förlusten af de många viktiga dokumenter, hvilka vid klostrens upphäfvande blefvo förskingrade eller förstörda; men om än författarens sympati för Gustaf såsom fäderneslandets befriare är omisskännelig, är den dock temligen tvetydig, då det är fråga om reformatorn Gustaf. Å andra sidan framställas katolikernas invändningar mot lutherdomen med en opartiskhet, som skulle göra stor ära åt den protestantiska skaldens förmåga af konstnärlig objektivitet, om man eljest vore van att finna en sådan under denna tid, men som nu förefaller högeligen misstänkt. Man erinre sig, hvilka spetsfundiga inkast, som läggas i Linköpingskaniken mäster Thores mund, hvilken tvetydighet, som hvilar öfver motiverna till svartmunken Claes Hvits omvändelse och giftermål, och huru som ett motstycke dertill uppställes den ökade fasthet i sin tro, som syster Anna vinner ge-

nom bikten inför Thore. Man bör ej heller förbise, att det tillfälle, då i detta stycke religionsförändringen sista gången kommer på tal, är i den scen, der den genom sin ålder vördnadsvärda brodern Mårten Pedersson införes som en Jeremias på Jerusalems ruiner och med en vemodig klagan avslutar den kyrkhistoriska delen af dramat. Och ser man till, hvilka sidor af den svenska reformationen, som företrädesvis framhållas, så äro dessa kyrkogodsens indragning och tillåtelsen för prester att gifta sig; — då t. ex. befrielsekriget endast upptager en scen, så behandlas äktenskapsfrågan i 5 scener — och båda äro sådana, under hvilka lätt orena motiver kunna inskjutas. Men ehuru det tydligen visar sig, då vi mot hvarann väga de här förekommande uttalanden om de båda religionsbekännelserna, att vågskålen lutar mera till förmån för den katolska bekännelsen; så finnes dock detta företräde ingenstädes uttryckligen framhållet i dramat. Ingenstädes brytas de olika meningarna mot hvarandra, ty aldrig finner man deras saksförare sammanställda i samma scen, utan enhvar uttalar sin åsigt i en monolog, eller, om det sker i ett samtal, talar han alltid med en liktänkande. Vål hade den tidens författare en stor förkärlek för monologen; men här torde den vara vald äfven af ren försigtighet, ty genom den är förf. befriad från nödvändigheten att tillerkänna segren åt någondera sidan. Han tyckes också sjelf hafva fruktat, att man i detta stycke skulle vädra papism, hvarföre han ock i prologen reserverar sig mot alla miss tydningar och anför till sin ursäkt, att i komedier skall hvar person tala efter sin affekt, en utan tvifvel sund estetisk grundsats, men som här får göra tjänst som försvarsvapen.

Hela den del af dramat, hvilken behandlar kyrkoförbättringsfrågan, förefaller nästan som ett vägande af skäl och motskäl, och då vi erinra oss, att Johan Messenius mot slutet af sitt lif återtog sin barndomstro, så synes oss hela detta skådespel hafva framgått ur den strid

emellan de båda religionsåsigterna, hvilken Messenius själf under sin fängelsetid sannolikt genomkämpat och ur hvilken den katolska åsigten utgått som segrande: en seger, som i detta drama kan sägas förebådad, om ock ej firad ⁵²). Om sonen Arnold Johan vet man icke, att han haft papistiska tänkesätt. En aktad kännare af vår äldre litteratur anser, att den kätterska anda, som uppenbarar sig i de ofvan meddelade scener, der Claes Hvit uppträder, gör omöjligt, att de kunna vara skrifna af katoliken Johan Messenius ⁵³). Men genomläser man uppmärksamt dessa begge scener, skall man upptäcka, att en bitter ironi genomgår dem. Så angifver Claes Hvit intet annat skäl för sin öfvergång till Luthers lära än det, att denna lära fått öfverhand i Sverige; Kristi liknelse om fikonatradet, hvilket icke bär frukt, får den uttolkning, att orden: bära frukt, blifva liktydiga med afla barn; Ingeborg säger, att alla de gamla systrarna förkasta, men de unga tycka väl om Olai Petri bok om presternas giftermål, och samma jungfru tackar Gud, som gaf henne "wett" att afskudda sig "kyskhets twång." Sammanställer man slutligen dessa scener med den följande, der syster Anna uppträder, skall man lätt genomskåda deras andemening.

För Johannes Messenii författarskap talar hans egen uppgift, att han skrifvit en komedi om Gustaf I, hvilken handlar om lutherska lärans införande i Sverige, och detta är just förhållandet med detta skådespel, i hvilken Gustafs historia blott bildar ramen till historien om reformationen. Enda källan för Messenii d. y. författarskap är den nyss omnämnda skrifna titlen; för öfrigt känner man icke, att han sysselsatt sig med poesi. Denna komedi är dessutom till formen lik Messenii öfriga dramer, närmast

---

⁵²) Klemming anser Messenii "Christmannus" och "Gustavus" vara skrifna omkring 1616 eller kort efter det M. blef insatt på Kajaneborg, medan de dramatiska föreställningarua, med hvilka han varit sysselsatt 1611—14, ännu voro i friskt minne hos honom. För vår del anse vi åtminstone "Gustavus" tillhöra en vida sednare tid, troligast slutet af 1620-talet. — ⁵³) Klemming, s. o. s. 21 o. 26.

har man i dessa ord en ledning för bestämmandet af tiden för styckets författande. Det visar sig då, att detta skett efter det Gustaf Adolf redan förvärfvat krigareära och före hans död, sålunda emellan åren 1617—1632. Hade komedien författats 1642, hade utan tvifvel Gustaf Adolfs hjertedöd varit omtalad, och med full säkerhet kan man påstå, att Christina, den regerande drottningen, då varit nämnd i spådomen. Otvifvelaktigt är sålunda, att komedien förskrifver sig från Gustaf Adolfs regeringstid. Arnold Johan Messenius qvarstannade hos fadren på Kajaneborgs fästning till sitt 14:de år. Två år derefter eller år 1624 insattes han i fängelse först i Stockholm, sedan i Kexholm, der han qvarstannade till år 1640. Före 16 års ålder kan han icke hafva skrivit detta stycke, och under den tid, han satt på Kexholm, måste de handlingar och anteckningar, på hvilka Gustaf I:s Comedia stöder sig, hafva befunnit sig hos fadren på Kajaneborg, enär denne der arbetade på sin rikshistoria. När skulle han då hafva skrivit det, enär årtalet 1642 är tvifvelaktigt?

Det enda, som synes oss vittna mot Messenii d. ä. författarskap, är att språk och vers äro delvis behandlade mera vårdslöst än i de äldre dramerna. Men många af dessa vårdslösheter kunna uppföras på afskrifvarnes räkning, synnerligast som de särskilta exemplaren i åtskilligt från hvarandra afvika. Dock är äfven "Christmannus" sämre till språket än de tryckta styckena, och detta synes tyda på, att produktionskraften med åren mattats. Dessutom är det icke omöjligt, att Messenius aldrig sjelf lagt sista hand vid sitt skådespel, hvilket äfven frånvaron af epilog tycks antyda. Klemming uppställer den förmodan, att den äldre Messenii "Gustavus" "blifvit af sonen utvidgad och i hans drama införlifvad." Vi vilja ingalunda bestrida sannolikheten af denna gissning, liksom vi ogera här hysa en skiljaktig åsigt med en person, på hvars skarpsinnighet vi sätta så stort värde. Möjligen kan Arnold Johan, som några år efter sin befrielse ur fängelset kom i besittning

af fadrens efterlemnade skrifter, hafva omskrifvit dennes "Gustavus;" men lika möjligt är, att han af denna komedi, som fadren ej hunnit öfverarbета, funnit en oredig och svårläslig handskrift samt derföre renskrifvit densamma och med årtalet 1642 betecknat det år, när detta skett. Och detta kan lätt vara anledningen, hvarföre följande afskrifvare, som möjligen känt hans handstil, också trott honom vara författaren.

Det Messeniska dramat — för att i korthet sammanfatta vår åsigt — är det mest originela och mest nationela inom vår äldre litteratur, liksom det äfven synes hafva varit det enda, som haft att fröjda sig åt ett allmännare bifall, och endast genom dess förmedling den genom "Tisbe" representerade rigtningen vunnit inflytande på vår litteratur. Det är väl icke nationelt i den mening, att det lemnar en trogen spegelbild af nationens lif; icke heller kan det sägas gifva ett kraftigt uttryck åt den egendomligt svenska andan. Men en fläkt af denna anda röjes dock deri; man spårar den i upptagandet af fosterländska ämnen, i scenerna ur folklifvet, i de satiriska skildringarna, i de efter folkvisan bildade sångerna. Och om än Messenius till formen följt traditionella mönster, om än det Messeniska dramat utmärkande egenheter icke varit främmande för tidigare dramer, så gör dock den nationela prägel, de här erhållit, det sätt, hvarpå de här blandas, att man med skäl kan tillskrifva dessa skådespel en högre originalitet än andra svenska stycken från samma tid. Äfven det att hans exempel bidrog att något lossa på den snäfvä moraliska tvångströja, hvari svenska dramat var intvingadt, är en förtjenst, som ur estetisk synpunkt icke är att underskatta. — Messenii skådespel innehålla en tillstymmelse till ett folkdrama, liksom de ock mera för folket än för de lärda äro skrifna; deras förnämsta brist ligger i formen.

VII.

Historiska dramer efter Messenius.

Messenii inflytande på vårt drama har icke varit ringa. Vål äro de få, hvilka liksom han valt historiska ämnen för sina skådespel; men efter honom skönjer man dock hos våra dramatiska författare ett bemödande att gifva skådespelen en svensk nationel ton, och äfven om till grund för några stycken ligga utländska originaler, så ombildas de, få en viss lokalfärg, och svenska seder och bruk framträda uti den annorstädes ifrån lånade handlingen. Redan Rondeletius, hvars Judas Redivivus är skriven samma år som Messenius med sin "Blancka Märeta" tog afsked från scenen, visar lika starkt inflytande af Messenius som af "Tisbe," och styckets hela ton och hållning är vida mera nationel än "Tisbes." Det blef efter Messenius en regel, att, hvad ämnen dramerna än behandlade, skulle de dock alltid på något sätt låta åskådaren känna igen sin egen omgifning.

Messenii dramer beteckna vidare en vändning i allmänna uppfattningssättet af ungdomens komedispelande. Messenius hade gått en medelväg emellan den äldre skoldramatikens stränga moraliskt-religiösa syfte och "Tisbes" fullkomliga frigörelse från alla didaktiska elementer; så långt i frihet som Messenius vågade sig dock icke efterföljarne, men de betraktade likväl dramat ur en mindre inskränkt synpunkt, än den man förut intagit, och lemnade allt större utrymme åt det i skoldramat ingående underhållande elementet. Skolkomedien hade blifvit införd som språk-öfning och blef sedan ett medel för spridande af kristlig

kunskap och goda lärdomar, framställande för ungdomen varnande eller uppmuntrande exempel ur lifvet. Vål höll man ännu på denna förtjenst, men man lade dertill ytterligare en annan; man ansåg nemligen komedispelandet i väsentlig mån bidraga till ungdomens yttre bildning och hyfsning. Montaigne, som i sin ungdom på kollegiet i Guiennes spelat hufvudrollen i Buchanans, Guerentes och Murets latinska komedier, prisar bruket, att låta unga män af familj spela komedier och tadlar dem, som fördöma dessa nöjen, samt anser dem vara af vigt och betydelse för ungdomens uppfostran, i det de jemte andra öfningar bidraga att af de unga göra annat än blotta "åsnor, lastade med böcker" ¹⁾. Samma tanke, hvilken ingalunda för Messenius varit främmande, finna vi med eftertryck framhållen af en svensk dramatisk författare från just denna tid. Skolrektorn Nicolaus Holgeri säger i företalet till sin "Trojenborgh." Af komedispelande "bekommer en icke allenast dristighet att tala, skicklighet i umgänget, förfarenhet uti gamla historier och handlingar, utan ock, hvad som är förnämst, en kraftig förmaning till ett försigtigt och ärligt lefverne. Ty väl har menniskan Guds ord, men hon är af naturen så sinnad, att hon snarare låter afskräcka sig från det onda genom andras exempel." Under det att slutet påminner om företalet till "Tobie Comoedia," igenkänna vi Messenius i framhållandet af vigten utaf historiska kunskapers inhemtande, likasom "dristigheten att tala och skickligheten i umgänget" uttrycka en tidens allmänna åsigt om en vigtig fördel af komedispelandet. — Messenius hade brutit isen vid universitetet, der det förut endast ansetts tillständigt att uppföra latinska eller grekiska komedier. Vål gjordes invändningar mot de svenska komedierna, men de höllo sig dock uppe uti allmänhetens gunst, de ansågos som ingalunda ovärdiga bildningsmedel, och, enligt hvad vi ofvan

¹⁾ Montaigne, "Essais." Geneve 1779. Tom. II. Lib. 1. Cap. 25. s. 126—7.

nämnt, föreslogo rikets biskopar 1620 inför konungen, att eloquentiæ professoren skulle undervisa ungdomen i att spela komedier. Så har äfven skett tiden närmast efter Messenius.

Bland Rudbeckii lärjungar var en ung man, hvilken vid 21 års ålder hade som student utfört en af hufvudrollerna i Euripidis "Cyclops," då detta satyrspel 1611 uppfördes i professorens kollegium. Hans studentår inföll under Messenii professorstid, och ehuru han hörde till motståndarens läger, tog han dock i icke obetydlig mån intryck af sin lärares fiende. Hans namn var Andreas Johannis Prytz. Han var född i Arboga 1590, der fadren, Johannes Prytz, då var rector scholæ; modren hette Margaretha Persdotter. Han åtnjöt sin faders enskilda undervisning, innan han sattes först i Söderköpings och sedan i Linköpings skola. År 1611 kom han till Upsala och upptogs i Rudbeckii kollegium, hvarest han aflade sitt första lärdomsprof i en "vacker" Oration *de Avaritia*; följande året försvarade han en af honom författad disputation: "*De rerum publicarum formis et in specie de Monarchia.*" År 1614 begaf han sig på ett besök till sin far, då prost och kyrkoherde i Söderköping, och höll der i skolan en oration: "*De modo, quo studia recte suscipienda et feliciter absolvenda sunt,*" tryckt i Greifswald två år derefter. Sedan begaf han sig på utrikes resa och försvarade i Greifswald 1616 "*XXII Theoremata Miscellanea,*" besökte derpå åtskilliga tyska universiteter och återkom till Upsala 1618, der han vid den tredje magisterpromotionen vid Upsala universitet, d. 15 Juni 1619, promoverades till magister, sedan han disputerat "*De virtute et actione morali in genere.*" Två år derefter (1621) utnämndes han till professor eloquentiæ i Upsala; men redan 1620 hade han skrivit och med anledning af Gustaf Adolfs bröllop låtit i Stockholm uppföra sin komedi om Olof Skötkonung, och som professor skref han och uppförde med sina studenter 1621 sin komedi om Gustaf I. Han

synes sålunda hafva som eloquentiæ professor ställt sig biskoparnes uttalade åsigt till efterrättelse. Långe kvarstannade han dock icke i Upsala. De akademiska lärareplatserne voro i ekonomiskt hänseende den tiden föga afundsvärda, och 1623 utbytte han sin professorsstol mot rektorsbeställningen vid Linköpings skola. Utmärkt som andlig vältalare och prisad för sina stora och dråpliga predikogåfvor blef han 1628 af Gustaf Adolf kallad till hofpredikant, men förestod denna tjänst icke längre än till 1631, då han på Göteborgs magistrats och borgerskaps underdåniga begäran utnämndes till superintendent öfver Göteborgs stift samt pastor i Göteborgs stad. Här kvarstannade han till 1647, ehuru han 1639 erhållit Stockholms borgerskaps kallelse till pastor primarius, hvilken kallelse han afslog. I borgerskapets underdåniga supplik till konungen heter det om magister Andreas, att han är af Gud begåfvad med alla de qualiteter, "som högtnödig äro hos them, som samma kall här väl förestå skall, såsom uthi lärdomb, skickeligheet, leffwerne, godh experience in Consistorialibus och anseende, som eljest uthi Måålföre och Utthalande, thet ibland andra qualiteter ganska högtnödigt är." År 1647 blef han biskop i Linköping och förestod sitt stift "med saktmodighet, flit och allmänt nöje." Bryderi gjorde honom dock Calvinisterna i Norrköping. I en skrifvelse af d. 8 Maj 1648 till Axel Oxenstjerna rörande detta ämne, förmåler han att borgmästare och råd i Norrköping hafva "med stor ifver" berättat honom, huruledes Calvinisterna höllo offentliga sammankomster i Louis de Geers stenus, der en vid namn Floreken predikade för dem ur en Calvinisk postilla. Prytz hade låtit tillkalla Floreken och förmanat honom att afstå från sådana konventer, som voro förbudna i presterskapets privilegier; men denne förklarade, att detta förbud, som var ett "general förbud," ej anginge honom, och att han endast gåfve efter för ett special förbud. Prytz blef häröfver högeligen bekymrad, ty Floreken icke allenast predikade offentligen

Calviniskt, utan många barn undervisades i den Calviniska katekesen, under förevändning af att de skulle lära det franska språket. "Hvad med tiden," utbrister han, "häraf följa "vill uti vårt k. fädernesland och Guds rena församling "här i riket planterad, hemställer jag uti Eders grefliga "Nådes nådiga, högvisa och gudeliga betänkande, uti den "wisserliga tillförsickt, att Eders Greff. Nåde det onda i "tid förekommer, förr än det så vida griper om sig, att "det intet står till att rättas." Prytz afled d. 7 April 1655 i Norrköping vid ett besök han gjorde hos sin der boende broder, prosten Clas Prytz. Han ligger begrafven i Linköpings domkyrka ²⁾). Ej mindre än 24 tryckta likpredikningar utvisa, att han af sin samtid varit värderad för sin styrka i den andliga vältaligheten, af hvilken intrycket säkerligen i ej ringa mån blifvit understödt af hans lofordade "målföre och uttal." Man ser ock, att det öfvervägande antalet af hans lärda arbeten var Orationer.

Oaktadt Prytz tydligen blifvit påverkad af Messenius, så att hela scener och enstaka uttryck påminna om denne, faller dock genast i ögonen en märklig olikhet dem emellan. Prytz, en protestantisk prest med lifligt intresse för den lära, han omfattade, sökte i komedien åter införa något af den religiösa ton, som utmärkte det äldre skoldramat. Han uppgaf dock ingalunda derföre de så omtyckta fosterländska ämnena; men han valde endast sådana, hvilka stodo i samband med läran: hans dramer äro en slags religiöst-historiska dramer. Under det Messenii dramer hafva en rent verldslig hållning, och detta äfven kan sägas om de kyrkhistoriska styckena, så finnas i Prytz' stycken flera religiösa scener. Men derföre är icke det verldsliga elementet uteslutet; tvertom, det gör sig ganska bredt i dessa dramer, i hvilka påträffas en mängd satiriska sedemålningar och folkscener, dem Prytz i likhet med sin föregångare ansett utgöra viktiga beståndsdelar af skåde-

²⁾ Westin, K. Hofclereciets historia. I. s. 517—521.

spelet. Hammarsköld anmärker, att dessa skådespel, jemförde med Messenii, "äro mera torra och tröga, emedan författarens hufvudföremål, Christendomens förhärligande, icke tillät honom inblandandet af några löjliga tal och uppträden." Hammarsköld synes ej ens hafva läst Prytz, ty just detta element ur det Messeniska dramat är af Prytz med synnerlig förkärlek utbildadt. Dyliga scener äro nästan talrikare hos Prytz, än hos Messenius, och till förstärkande af det löjliga i folkscenerna låter Prytz bönderna tala ett slags tillkonstladt dialektspråk, hvilket sednare dock äfven kan vara beroende af den estetiska teori, som bjöd att hvarje person skulle tala och uppträda efter sitt stånd, en regel, som utan tvifvel lät sig lättast tillämpa i skildringen af folket. För dialekttalandet har man, som vi ofvan nämnt, äfven tyska mönster i hertigens af Braunschweig lustspel. För Prytz egendomligt är, att dessa bondscener äro skrifna på prosa. De kunna ock ofta, liksom sista scenen i Messenii "Disa," fortsättas efter behag; ty mången gång är endast början af dialogen angifven och fortsättningen öfverlåten åt den spelandes egen uppfinningsförmåga. Kunna än dessa folkscener icke sägas stå i det strängaste sammanhang med ämnet, äro de dock alltid dervid lyckligt anknutna och intaga icke den olämpliga sjelfständiga ställning i dikten som t. ex. Messenii satiriska scener. Deremot tyckes Prytz icke synnerligen älskat Messenii bruk att inlägga visor i sina stycken; endast på ett ställe påträffar man en sådan och då en folkvisa: uti "Olof Skottkonung" införas tvenne rusiga hofmän, hvilka dansa med hvarandra och till dansen sjunga visan: "Stoltz Inga hon sitter i högan loft."

Den dramatiska formen är behandlad efter samma grundsatser som hos föregångarne, ehuru den åtminstone i "Olof Skottkonung" är vida lyckligare handhafd än i Messenii stycken. Men deremot är versbehandlingen betydligt sämre hos Prytz. Knittelversen, ehuru till sin natur tung och knaggig, kan dock få en jemförelsevis ledigare gång,

om man iakttaget att låta satsen afslutas med versraden. Denna versart bekymrar sig föga om ett regelmässigt iakttagande af höjningar och sänkningar, och metren är godtycklig; vanligast hafva väl de korta med hvarandra rimmande raderna lika många stafvelser, men stundom öfverskjuter en af dem med en eller två stafvelser. Rimmen äro visserligen ofta råa och orena och man åtnöjer sig stundom med en ungefärlig likhet, grundande sig på ett återkommande vokalljud; men det oakadt kan rimmet sägas vara det som hufvudsakligen gifver knitteln karakter af vers. På detta ligger derföre så stor vikt, att det vid uppläsningen måste starkt accentueras, hvarigenom en paus vid versradens slut nödvändigt uppkommer. Om sålunda en sats icke afslutas med versraden, så föranledes deraf en brytning, som betydligt försvårar uppfattningen. I "Tobie Comoedia" eller hos Messenius förekomma dessa enjambe-ments mera sällan; hos Prytz deremot äro de mycket vanliga. Vi välja exempel från en enda sida i "Gustaf I."

"Edher tilkomst är migh och kär,
Herr Göstaff någhre daghar här
Bliffver, jagh haffver om edher
Någhot hört, therföre bedher,

— — — — —
Herre Erckiebisp min ähra
Jagh intet söker, men mehra
Mitt käre fäderneslandz wärf,
Thet som är på högsta förderff
Kommet, aff Tyrannen tagha
Allting i godh ordning lagha." (I. 3.)

Språket är hos Prytz dock temligen rent. Den berömde andlige vältalaren röjer sig i den retoriska hållning, som dialogen stundom visar böjelse att antaga, och hvarpå vi längre ned skola anföra några exempel.

Olof Skottkonung, thet är een Lustigh Comoedia, om then Stormächtige och Högtberömde Sveriges Konung Olof medh thet namnet Skottkonung. Huru han hedendomen j Swerige aff-

skaffat haffwer, och igen vprättadt then Christna Troona på then tijd K. Göstaff Adolph hölt sin Majestetliga Brölloppfäst medh sin Elskelige kiäre Brudh Maria Eleonora. Af Andræ Johannis Prytz beschriften och hollen vthi Stockholm then 1. o. 2. Decemb. Anno 1620³⁾.

Detta stycke är uppfördt i Stockholm, då Gustaf Adolf firade sitt bröllop med Maria Eleonora. De spelande voro 35 studenter, hvilka Prytz medfört från Upsala. Dock torde vara osäkert om denna komedi, liksom Messenii "Signill," blifvit uppförd på slottet inför det nyförmälda kungliga paret; ty prologen nämner icke de furstliga personerna som närvarande, utan omtalar endast "välborna Herrar, hvar efter annan, Fruar och Jungfrur alle tillsammans, andra välaktade män tillika, hustrur, matronor och pigor slike." Men att dock detta styckes uppförande utgjort en del af bröllophögtidligheterna synes tydligt.

Stycket har 5 akter, prolog och epilog. Prologen redogör för styckets innehåll.

Första akten. Sc. 1. Olof anser för sin kungapligt att åter upplifva den under kung Börjes tid i landet inkomna, men sedan undanträngda kristna tron, och han vill till den ändan affärda sändebud till sin broder, konung Milred i England, med anhållan om kristna lärare. — Sc. 2. Olof bjuder Brunte Brunson resa till England; denne påminner om Olofs faders öde; men Olof förklarar, att fadren endast bytt döden mot fröjd och ära hos Gud, och att, ehuru han skulle vilja med händer och tänder rycka honom ur döden, så vore det endast för att åtspörja honom om salighetens rätta grund. Brunte får deraf friskt mod, och kungen ber honom skynda, emedan man rustar sig till ett offer i Upsala. — Sc. 3. Fyra adelsmän, som skola åtfölja Brunte, redogöra för sina lefnadsåsigter. Smorotz skattar rikedomerna högst, Ståltfoot vill "stålter gånga, wara i ähra och prånga;" Suputh menar hufvudsaken vara att lefva i vällust och dricka, och prisar Sardanapalus, som sade:

"Var lustigh, ät och drick godh must,
Efter dödhen är ingen lusth."

³⁾ Fullständiga titlen, der brudparets alla titlar äro uppräknade, läses hos Klemming, s. o. s. 21.

Dygdekär åter prisar dygden, ty finnes ett lif efter detta, så får den dygdige belöning, finnes det deremot icke, så är dock godt att lemna efter sig ett ärligt namn. — Sc. 4. Male Consciens har ingen ro hvarken natt eller dag; ormar sönderslita hans hufvud, ett bloss sticker och plågar hans hjerta; ingen kan gifva honom rätta trösten. — Sc. 5. Hofmännen Roskil och Rane göra sig en glad dag, emedan de i morgon skola följa legaten till England. De dricka, fäkta, sjunga: "Stoltz Inga hon sitter i högans lofft;" slutligen dansa de med hvarandra i brist på qvinnor.

Roskil. "Hwiss lustigh, Coratzi, hålla!

Rane. Du tänker du har din Bolla!

Roskil. Skole wij dansa en Corant?

Rane. Neij, allmand mer är lustigh dantz.

Den wele wij, iagh förr, du back,

Ty du är allt för myckit slack."

De dansa till dess de hålla på att dimpa omkull. — Sc. 6. Legaten frågar sina reskamrater, om de vilja resa med honom, och de svara hvar efter sitt lynne; derpå tar han afsked af sin hustru.

Andra akten. Sc. 1, 2, 3. Thor, Oden, Frigga uppträda hvar efter annan, tala om de faror, hvaraf deras dyrkan i Norden hotas, glädja sig åt det stundande offret, och Frigga upplyser, att lotten skall falla på en trolofvad adlig jungfru⁴⁾. — Sc. 4 (på prosa). Bönderna Hægge och Rolle äro på väg till Odenslund för högtiden. De beklaga sig öfver länsmanen och "fogdekaren" och samtala sedan om sina hustrur. Rolle prisar sin hustru, som icke kör honom ut i skogen, innan hon gifvit honom frukost, hon älskar honom och smeker honom, hvarföre han ock ofta köper russin åt henne, "hon är så höffligan sööt at kyssa då." Hægge säger, att hittills hafva han och hans hustru kommit väl öfverens, "men nu blir hon så gammal, går och knarrar i wråna, som du weet fuller, de göra de gamla spanhalkorna. Bliyr iagh icke aff mäna snart, så gör iagh migh owettigh påna, iagh slår rätt ihälna."

Rolle. "Iagh wil säija däggh bättre rå iagh, gack rätt tä köpstan och köp Mercurium, gena, sägh då är socker, du ska wetta hon mäcktar inthe länge maxa moot häa, för än hon får siältågan."

Hægge. "Hä war rätt ett wällogt rå hä, ja ska och så giöra." (De se en jungfru ledas till lunden). — Sc. 5. Den till offer utsedda jungfruns Moder hade väl hoppats, att hennes dotter skulle åt sin man föda barn och blomma, men då hon nu genom lotten blifvit utsedd till offer, ber hon dottern vara vid godt mod och besinna, att

⁴⁾ Dessa scener hafva stor likhet med de tre scener, som öppna Messenii "Disa," liksom framställningen af offrandet i denna akt lifligt påminner om offerscenerna i "Svanhvita."

hon blir Gudinna efter döden; men fästmän skattar denna ära ringa, ja, tviflar på den och vill lefva och dö med sin fästman. Äfven denne är otröstlig och lofvar att dö med henne. Hon tackar honom och utbrister:

”Een säng wij genom dödden få,
Then wij i lijffvet ej ha må.”

— Sc. 6. Fästmän sättes på ett bord; fästmannen vill dö med henne, men presterna Grijmel och Fase hindra det. Han lofvar då att döda sig på annat sätt. De älskande taga afsked, men som presterna tycka afskedet blir för långt, skilja de dem åt och nedsänka henne i brunnen, hvarpå älskaren, erinrande sig Hadings och Hundings exempel³⁾, går att döda sig.

Tredje akten. (Scenen är i England.) Sc. 1. Roskil och Rane, dufna efter gårdagens rummel, berätta, att legaten skall i dag hafva audiens, hvarpå skall följa ett gästabud, hvaråt de glädja sig. Ingen af dem har varit i kyrkan; de hafva följt legaten till kyrkodörren, men sedan vändt om. Skulle, menar Rane, han stå som presten i kyrkan, skulle han ej hafva hüd under sin tå. — Sc. 2. Legaten framför sitt ärende för engelska kungen; denne ber honom vänta några dagar. — Sc. 3. Enär oaktadt tre dagars öfverläggningar ingen vågat åtaga sig att resa till Sverige, beslutar erkebiskop Sigfrid göra det, fastän han här har stora inkomster, är aktad af alla och sin konungs frände. — Sc. 4. Legaten tackar Gud, som nu upplyst honom, men ber honom äfven varkunna sig öfver Sverige, som är sänkt i dödsens skugga. Sigfrid, som obemärkt hört denna bön, tillkännager till legatens glädje, att han sjelf beslutat resa och vill taga sina tre systemsöner med. Tillsammans begifva de sig nu till kungen. — Sc. 5. Unaman, Winaman och Sunaman tala om anordningarna för resan. — Sc. 6. Kungen hör med ledsnad att erkebiskopen vill resa, men vill ej hindra honom, då det sker till Guds ära. De taga ett rörande afsked af hvarandra, hvarpå legaten tackar i följande ordalag:

”Nådigsti herre, huru stoor
Är edher gunst mot vårt Land!
iagh troor
Ingen wälgärning tänckias må,
Som thenna här kan öffwergå:
At j medh fljtt ther om laghe,
Huru wij sku Guds ord haffwe.
Undsättia folck i hungersnödh,
At the tå få soffvel och brödh;

Undsättia folck til fäldt och strijdh
Bepriis i werlden så wijdh;
Nådigste Konung och Herre,
Andeligh hunger är wärre.
När Menniskiones siäl swälter,
Hennes kraft som wax försmälter.
Fåår hon tå ej aff Guds ordh
tröst,
Och någon hugnat i sitt bröst,

³⁾ Se Messenii ”Svanhvita.”

Skälffwer hon och har ewigt wee, Uthi mitt fädhernesland widt,
 Taar ända medh förskräckelse. Ther iagh troor Guds ord bliff-
 Therfore bör Ehres Majesteet wer spridt.
 Hwar tacka, som haar skäl och Iagh weet ock thet, at werlden all
 weet — Skal loffwa ehr i thetta fall."

Fjerde akten. Sc. 1. Kung Olof har med sång och lustigt spel sökt döfva sin oro om sin själs salighet, men

"när spelen begynt lidha
 har mitt hierta begynt swijdha."

— Sc. 2. Præfectus berättar för konungen, att främmande män, fromma och stilla, hafva kommit in i Småland; de sätta fram ett hvitklädt bord och der ställer sig den gamle, klädd i hvitan säreck, omgifven af de andra, och talar än högt, än sakta. Konungen anar, att det är de engelska presterna och befaller præfekten föra dem till honom. — Sc. 3. Sigfrid och legaten samtala om Götherna; den förre har hört, att det är ett manhaftigt folk, och qvinnorna lika stridbara som männen. Legaten bekräftar det och omtalar, att under konung Berick lemnade de första gången Sverige och öfversvämmade Europa, innehade

"Tyskland, Wälskland, Francke- Daciam, Thraciam, Græciam,
 rijke, Sedan alt bortåth thet sträte,
 Hispanien, andre slijke, Till Mæotis kärr sitt säte
 Pannoniam, Illyriam, Moesiam, Haffwa Götherna haft inne."

Slutligen delade de sig i hopar, och konung Philmer drog åt Asien och gjorde det skattskyldigt under 1500 år. Sigfrids fråga, om ej äfven Amazonerna äro af de Göther, bejakas af legaten, och den förre, som säger sig ej vilja strida med ett sådant folk, beder Gud upplysa det och sända det sitt ord. — Sc. 4. Præfectus ber Sigfrid skynda till Skara till konungen, och Sigfrid bjuder, att på denna ort skall på Guds befallning byggas en kyrka, som skall heta "Wägzöö."

"Ty hvar och en, som klädher kall
 Och eliest leffver måste döo,
 Wij äre alle på een öo,
 Wij äre på en wägh farligh,
 Will man hampna, wandra warligh."

Kungen kommer. — Sc. 5. Efter presentationen ber kungen Sigfrid om hjälp för sig och sitt folk. — (de sätta sig på två stolar). — Sc. 6. Sigfrid framställer hufvudsumman af kristendomen och hänvisar i öfrigt till biblen, hvilken dock kungen ej kan läsa, emedan den ej har de "runske bokstäfver." Kungen tror och vill bli döpt.

Femte akten. Sc. 1. Brunte anmäler, att folket har sammanströmmat till Upsala, och kungen ber Sigfrid i morgon hålla sin "ser-

mon." — Sc. 2. Grijmil, haruspex, berättar för Grunckel, hednaprest, att de gamla gudarnas belåten fallit ned och ej velat stå, då han uppreste dem; likaledes hade han drömt, att en gammal man satte eld på Odens lund, och att Frigga fåfångt sökte träffa honom med sina pilar. De sluta deraf, att med afguderiet är slut och att de liksom kungen och hofvet måste blifva kristna, om de vilja stanna i landet. — Sc. 3. Sigfrid håller en lång predikan, och konungen låter påbjuda, att hädanefter ingen må dyrka Oden, Thor och Frigga, samt att Odens lund skall nedbrännas. — Sc. 4. Hägge och Rolle samtala om predikan; de tycka den var rätt "mustog" och säga, att den gått dem så till hjertat, att de ej kunde låta bli att gråta.

Rolle. "Hä geck megh hålast tä hiertat, då han sa wij sku een gång göra räkenskap huru wij leffwa här i wälan."

Hägge. Män han sa, om wij troo på Christus, så ska wij få blij hoos Gudh till ewigh tijdh, så loffwar wåre Gudh.

Rolle. Migh tycker thet är inte åth Thoor, Oden och Frigga. Hä wij så gale hä, man ska så myckit offra them, och Folck wilja the och ha till offer.

Rolle. Huru bäre wij oss åth mä den lille grå Gudhen, som går och stökar i huse. Sku wij inte meer sköta om honom? Han plä liqwäl wara wällogher, han.

Hägge. Hä är fulle så, men när han plä dragha ifrån, så är han omykit elack. Jagh plä altid koka gröt åten, två gånger i Wekon, iagh; får han icke grööt, så blijr han sticken."

— Sc. 5. Efter en tacksägelse till Gud, ber konungen Sigfrid stanna i Upsala och lofvar honom boning och riklig utkomst. Sigfrid bifaller, hvarpå konungen förklarar att han vill, medan folket är samladt, fira sitt bröllop med sin "kära fröken," ty

"Kärleeken ej drögsmål lijder,	Ju meer warder han upptänder,
Ju längre som han förbijder,	Brinner ehwart man sigh wänder."

— Sc. 6. Kungen prisar sig lycklig, emedan han så snart fick sitt folk kristet;

"Ty lijka som när wij blij waar	Altså haar Gudz ordz klaara skeen,
Solen uppå himmelen klaar,	Strax uthwidgat sigh uthan meen
Strax hennes Strijmor sigh sprijdha	I hela mitt Rijke och Land."
Öffver hela werlden wijdha,	

En annan orsak till glädje ser han deri, att han vunnit sin frökens hjerta. — Sc. 7. Kungen och fröken betyga hvarandra sin kärlek; härolden inbjuder alla stånd till bröllopet. — Sc. 8. Marskalken utdelar befallningar till köksmästaren och till Kringfoot, samt inbjuder ånyo alla till i morgon.

Epilogen tackar Gud som sändt sitt ljus till hedningarnes upplysning och prisar det land, hvars öfverhet nitälskar för hans ära och främjar det gemensamma bästa. En sådan konung har nu Sverige.

”Medh Akademien i Ubsala,
 Hvadh giordt ähr wil iagh nu inthet tala.
 Academien med sina lemmar all
 Gläder sigh högeligh i thetta fall,
 Och är aff hiertat beredd uthsprijda
 Hans Majestets höge loff så wijda.”

Derpå följa lyckönskningar och välsignelser öfver det kungliga brudparet.

Detta stycke har funnit en stor beundrare i Dietrichson. Han finner, att öfver hela denna dikt utbreder sig ett välgörande lif, som är så ovanligt i dessa tider, och om än långa delar af dikten upptagas af öknar, så finnas der dock hvilopunkter, vid hvilka man med glädje kan dröja, och liksom få den gamle skalden kär om icke för annat så för den kärlek, hvarmed han omhuldar fädernas minnen. Han betviflar dock, att Prytz studerat ”Nordens Oldtid,” ty om han än framvisar den vildhet och kraft, som varit förfäderna egna, och i korta och kraftiga drag målar deras storhet, står han dock sjelf på ett besynnerligt sätt midt in i tidsåldrens okunnighet, så att arbetet ”synes mere at være et Verk af begeistret Iver end af lærd Sysslen; derfor er det ogsaa, at der over Digtet hviler en vis beaandet Stemning”⁶⁾). Knappast kan man väl gifva ett drama från dessa tider högre loford. ”Olof Skottkonung” hör onekligen till de mera betydande af våra gamla dramer, ehuru lofordet för teckningen af de gamles vildhet, storhet och kraft dels tål vid någon afprutning, dels kan med lika mycket skäl tilläggas Messenius, från hvilken, såsom vi ofvan sett, motiverna till flertalet af dessa teckningar äro hämtade. Det torde äfven kunna ifrågasättas, om Prytz’ skildringar af nordboarnas lif verkligen hafva framgått ur en ”begeistret Iver” för ”Old-

⁶⁾ Dietrichson, Læredigtet i Nordens poetiske Literatur. s. 80—81.

tiden," och om det icke snarare varit skaldens hufvudsyfte, att i motsats till kristendomens mildrande inflytande på sederna måla hedendomens styggelser, dess råhet, omensklighet och vidskepelse; och han har till den ändan lånat färgerna icke mindre från sin egen tids skuggsidor än från sin ofullständiga kännedom om forntidens barbari. Det är åtminstone ur denna synpunkt, som alla dessa scener bekomma utseendet af att vara fullt berättigade delar af det hela och ej blott slumpvis inskjutna episoder. Hela andra akten har endast den betydelse att vilja rätt eftertryckligt framställa hedendomen i all dess ryslighet; därför införes här menniskooffret, och förf. har tydligen velat göra det än mera upprörande genom att låta offret vara en trolofvad jungfru, som för kärlekens lycka skattar lifvet högt, och, då hon oåterkalleligen skall beröfvas det, förmenas att dö tillsammans med den hon älskar; därför uppträda ock här bönderna och rådslå om bästa sättet för Hägge att bli qvitt hustrun. Och för att antyda, huru i hedendomens mörker alla laster frodas, införas i 1:sta och 3:dje akterna Roskil och Rane som representanter för de förnämjas gudlösa och utsväfvande lefnadssätt, och Smorotz, Ståltfoot och Suputh föreställa dem, som dyrka Mammon i form af rikedom, fåfänglig ära och vällust. Dygdekär åter, som, om än ett lif efter detta icke skulle finnas, dock hellre vill lemna efter sig ett godt än ett elakt rykte, synes vara ämnad att tillsammans med den af samvetet plågade *Male Consciens* utgöra en levande utläggning af det bekanta bibelspråket: "Då hedningarna, som icke hafva lagen" o. s. v. (Rom. 2: 14—15).

Att denna uppfattning är den rätta visar sig äfven deraf, att sedan Sigfrid i sista akten hållit sin predikan för folket, försvinna dessa figurer ur stycket; endast bönderna Hägge och Rolle uppträda, men då för att åskådliggöra de kristna lärornas inflytande på massan, och dessa båda, som förut med kall blod talat om förgiftningsförsök mot sina närmaste, frukta nu för den räkenskap, de skola aflägga,

och besluta att tro på Christus. Om nu dessa scener hafva en sådan betydelse samt just derigenom blifvit på organiskt sätt införlifvade med det hela, så hindrar detta icke, att vid deras utarbetande bemödandet att roa åskådarne tagit ut sin rundliga anpart af skildringen: hofmännen dricka, fäkta, sjunga och dansa i fyllan, bönderna utgjuta sin harm öfver länsman och fogde, och äfven efter omvändelsen hålla de fast vid sin tro på hustomten.

Det vare dock långt från oss att vilja förneka det patriotiska sinne, som äfven i detta Prytz' drama rätt kraftigt ger sig luft, och detta ej blott i valet af ämne för stycket, utan äfven i flera dess enskilda delar, hvilka endast och allenast äro tillkomna för att smeka nationalstoltheten. En sådan är samtalen om Göterna emellan Sigfrid och legaten (IV. 3), i hvilket den tidens alla fantastiska men stolta föreställningar om Sverige som en folkens moder äro framställda. Prytz' dramer äro ej mindre än Messenii ett intyg om den stämning af mod och sjelfförtröstan, som då genomgick nationen. Och att ett folk, som om sig tänker stort, äfven är i stånd att handla stort, det bekräftades snart af händelsernas gång.

Redan en hastig blick på den ofvan lemnade redogörelsen för stycket visar, att dess byggnad i vissa punkter är vida bättre än den Messenius lyckats gifva åt sina dramer. Aktindelningen är gjord med förstånd: konungens beslut att sända en legat till England och tillrustningarna till resan, teckningen af hedendomen i Sverige, legatens vistande i England, missionärernas ankomst till Sverige och konungens omvändelse, Sigfrids predikan och folkets omvändelse, bilda de fem hvar inom sig afslutade delarna af dikten. Att i sista scenerna införes en fröken, hvilken konungen tager till äkta och att sålunda allt slutar med bröllop, är väl närmast föranledt deraf, att stycket är skrivet för en bröllofsfest. Vi hafva redan påvisat, huru de komiska scenerna, offerscenerna och andra af samma slag äro lyckligen upptagna i det

helas sammanhang; men vi måste nu tillägga, att detta hela icke är ett dramatiskt, utan ett episkt helt. Sjelfva ämnet har i sig ingenting dramatiskt, alldenstund författaren skytt att framställa konflikten emellan den gamla och den nya lärans försvarare och dermed äfven det enda af dramatisk halt, som i ämnet innehålles. I detta hänseende var Messenii uppfattning af sina ämnen vida lyckligare, om vi blott undantaga "Disa" och de kyrkohistoriska dramerna. Hans dramer innehålla dramatiska konflikter, fast dessa episkt behandlas. Prytz' båda ämnen äro rent episkt fattade, och de nyss omnämnda scenerna i "Olof Skottkonung," som i ett drama skulle vara öfverflödsscener, få någon betydelse blott som delar af ett episkt helt. — Ovanligt väl äro tid och rum behandlade i detta stycke; undantager man fjerde akten, der scenen vexlar emellan Skara och Wexiö, och ett par väl långa tidsafstånd emellan de 3 första scenerna i 3:dje akten och emellan 1:sta och 3:dje i 5:te akten, så inträffa i de öfriga akterna inga störande rumsförändringar, och alla längre tidrymder förlöpa under mellanakterna. Men att detta ej beror på någon klar insigt i den dramatiska kompositionen, synes af "Gustaf I," det andra drama, som Prytz författat. Der äro tid och rum på vanligt sätt behandlade. I "Olof Skottkonung" är fabeln högst enkel: konungen skickar till England efter kristna lärare, och dessa anlända samt döpa honom och hans folk; ämnets inskränkta omfång föreskrifver nödvändigt en viss begränsning i tid och rum, och författaren hade endast att inom de gifna gränserna sjelf uppfinna en och annan scen, som gaf det torra skelettet fullhet och afrundning. Men i "Gustaf I" har han att skildra en händelserik del af ett händelserikt lif, och då vrider han åter in uti de gamla hjulspåren.

Komedien Gustaf I är skriven vid en jubelfest, som hölls 1621 för att fira det 100-åra minnet af Gustafs uppresning mot Christian Tyrann. Dess fullständiga titel lyder så: "En Lustigh Comoedia, om then Stor-

mechtighe Sweriges, Göthes, Wendes Konung etc. Kong Gustaf then Första, Huru han til Rege- mentet i Sverige bleff uphögd, tå han Konung Christiern Tyrann af Landet uthdriffuit hadhe, och huru han genom Gudz nådh uprättade Swe- rige ifrån Påfwens mörcker och wilfarelse, och införde Ewangelij reena liws thet Påfwen länge bortröfwat hadhe. Skriffuen aff M. Andrea Joh. Prytz, Eloq. Prof. P. uthi Upsala, Och hållen ther- sammastädhes then 31 Maij Anno 1621, hvilket war thet hundradhe åhret ifrån thet Konung Gö- staff först satte sigh emoot Konung Christiern. Upsala 1622. Omtryckt i Stockholm 1649. Stycket har prolog, epilog och 5 akter samt behandlar Gustafs historia från hans uppträdande som fäderneslandets befriare till och med Westerås riksdag och lutherska lärans antagande.

Dess gång är följande. I första akten kommer Gustaf från Calmar, gör ett fåfängt försök att uppvigla smålänningarna, begifver sig till erkebiskopen och får der höra omtalas Stockholms blodbad, är sedan nära att falla offer för Aron Pederssons förräderi, under- handlar med dalkarlarna, understödd af Lasse Olofsson, som berättar om Christians tyranni och grymhet; dalkarlarna besluta att resa sig. I andra akten ser man: träffningarna i Vesterås; Bengt Bjugg, öfver- rumplad af Lasse Olofsson; Gustafs budskap till Gustaf Trolle och dennes uppbrott mot Upsala; Gustaf vikande undan. Tredje ak- ten innehåller fortsättningen och slutet på befrielsekriget: Gustaf utanför Stockholm; de fångna fruarna föras derifrån till Danmark; Gustaf skrifver till påfven och andra potentater om Christians omensk- lighet och ber Lübeck om hjälp; Arvid Westgöthes dust med Norby vid Stegeborg, Stäkets uppgifvande och Junker Thomas' tillfångata- gande blifva omtalade; Norby besluter att blifva sjöröfvare; Gustaf tac- kar Gud för sin framgång och krigets slut. Fjerde akten: Gustaf låter efter lång vägran öfvertala sig af Johannes Magni och ständerna att mottaga kronan; v. Melens förräderi omtalas; M. Lars Cancel- larius öfvertalar Gustaf att införa den nya läran; Gustaf aftvingar erkebiskopen löftet att öfversätta nya testamentet och disputerar med Capitulares i Upsala om deras privilegier; Brask klagar öfver luther- ska lärans framsteg. Femte akten upptages af Westerås riksdag, konungens thronafsägelse, ständernas budskickningar, Gustafs åter- tagande af kronan, och ständernas bifall till den andliga räfsten; sista

scenen är improviserad af två bönder, som beskrifva konungens kröning.

Man ser af detta, att hela den lustiga komedien är blott en dialogiserad krönika. Den mängd händelser, som stycket omsluter, har tvungit författaren att berätta flertal, under det att blott det mindre antalet tilldrager sig för åskådarnes ögon. Men äfven de, som upptagas i aktionen, hafva måst sammanträngas, och i samma scen finner man tilldragelser hopförda, hvilka äro betydligt skilda i tid och rum. Som exempel anföra vi 5:te scenen i 2:dra akten. Erkebiskopen har nyss sett den sårade Bengt Bjugg dö i sina armar, då en canonicus kommer med ett bref från Gustaf; erkebiskopen säger sig sjelf vilja öfverbringa svaret, och ropar:

"Här up mina friska hoffmän
 Åth Upsala wij wele hän,
 Herr Göstaff ther Salutera,
 Som wil oss sposkligh regera.
 Effter wij nu Upsala see,
 Så mågen j fort företee,
 Wår tilkommelse bebodha.
 Jagh wil see hwem som skall rådha.

Canonicus Erkiebispen ähr här före,
 (til Gustavus). Wist wil han effter ehr köre,
 Trytusende til foot har han,
 Fämhundrade til häst försan.

Gustavus. Från Upsala wil iagh medh hast,
 Inthet skal han nu få migh fast,
 Til Rynningen wil iagh dragha" m. m.

I allmänhet har väl författaren låtit sig angeläget vara, att, som det heter i titlen till Messenii "Gustaf I," införa "hvar person med sådana tal och svar, som han hafver haft, medan han lefde." Men stundom gör han dock deri ändringar eller tillägg, hvilka föga öfverensstämma med den historiska personens karakter. Så t. ex. känner man af historien, att då Gustaf disputerade med kapitelherrarna i Upsala och Peder Galle invände, att presterna fått sina privilegier af kejsare, konungar och furstar samt sina gods och gårdar af fromma själar, hvilkas gåfvor af

konungar blifvit bekräftade, så svarade Gustaf, att då ega konungar också att återkalla privilegierna, så mycket mera som de ej hafva någon grund i skriften, utan äro framlockade genom munkars och presters predikande om skärselden och mera dylikt, hvilket icke af den heliga skrift kan bevisas. Men till det slående i detta svar tyckes icke Prytz hafva lagt märke, ty han låter sin Gustaf endast säga:

”Thet kan wara sådant är skänckt,
Men orätt är doch Cronan händt
Genom Munckars bedrägerij,
Påfwens stemplan och tyrannij.”

Biskop Brasks bekanta uttryck till djeknen, att ”det vore bättre att Paulus vore bränder, än att han skulle blifva af hvar man känder,” får nästan en anstrykning af löjlighet genom det derpå följande tillägg:

— — — ”iagh har thet sagdt
Men ingen har på sinnet lagdt,
Nu få the thet wäl sielfwa see.”

Bondscenerna äro med lika skicklighet anbragta som i ”Olof Skottkonung.” Sedan Gustaf i första aktens första scen omtalat, att han vill uppvigla smålänningarna, uppträda i andra scenen smålandsbönderna Judde och Gumme och förklara, att de ej vilja lyssna till hans uppmaning. Denna scen är på vers och ej i dialektspråket. Femte och sjette scenerna i samma akt upptagas af Gustafs underhandlingar med dalallmogen, och här uppträda dalkarlarna Kiätis Jugås Gunnar, Spiote Säbbens Nisse och länsmanen Kiätilogs Lasse, alla talande en tillvriden daldialekt på prosa; i femte scenen talar äfven Gustaf Eriksson på prosa, men i sjette tala både han och Lasse Oluffson i knittelvers, men bönderna prosa. I andra aktens andra scen införas två dalkarlar såsom representanter för det i Westerås efter danskarnas fördrifvande drickande krigsfolket. Som prof anföra vi hela denna scen.

Spote Mait Michiol.

"Hy, hy du skabbys, nu tyckie migh ädh ihr godt wårhä landz-knichte, mässe wihr fåm dricka, rauta, och smella, etter wåro sinne mælde oss hårdås i iådas, dånse blykoppår frundåderm skolla å oss. Drick yh och helle i atte, dånse woro glådier så låndge ädh stande å."

Kars Ulffson Matz.

"Siå nu iånej kråldet, ahr icke igh frekli gluspadh brott ijhr issan kappan. Nu wil igh hella iadh digh saup nu dā atte iår ihr."

Michiol.

"Dått beide, här å huad so smelde."

Matz.

"Igh hagsas ädh ihr Las Olson ahn spånnes min fiunduma, ondom ey ädh."

Michiol.

"Kappom i oss so länge wijhr bellom nodhi du, siå nu kumbe Lasse Olson atte, wiljom gāma bort oss taste ahn gohr iådå."

I fjerde aktens andra scen kommer Rolle hem från herredagen i Strengnås och berättar för Hågge, att Gustaf Eriksson blifvit korad till konung

Hågge.

"Gudh gee han wille blij en godh wålluger och fraker Kunung."

Rolle.

"Joo fullar har han så loffuat, iagh kan intet annat troo åhn han skal hållatt, han åhr rätt een wålluger Herre så fromt uth, han seer intet så grymt uth som Kung Christiern."

Hågge.

"Ja, wij må säya hädh, wij finge Kunungh när wij finge Kung Christiern" etc.

(Samtalet fortsattes ad libitum).

Liksom uti "Olof Skottkonung" spelar äfven i denna komedi det religiösa en stor roll. Med anropan eller tacksägelse vänder sig Gustaf ofta till Herran, och båda de två sista akterna äro nästan uteslutande egnade reformationsverket. Här råder ingen tvekan om den nya lärans sanning och icke ett ord uttalas till försvar för katolicismen. Då Måster Lars (IV. 4) undervisar Gustaf om Luthers lära, börjar han med den förklaring, att påfven är Antikrist, och konungen finner detta af den heliga skrift bestyrkt. Gustafs samtal med Capitulares vänder

sig uteslutande om presternas privilegier, och då de åberopa gamla testamentets vittnesbörd för att bevisa, att ingenting skall fela presterna, beder Gustaf dem ihågkomma, att i gamla testamentet hade presterna både ett verldsligt och andligt kall, men i det nya hafva de endast med andliga saker att beställa; dessutom är det endast hans mening att taga det öfverflödiga ifrån dem och företrädesvis från

”Lathe, onyttige munkar,
 Prelater, sådana funkar,
 Som lefwa i så wällust stoor,
 Alltjindh stempla, tänckia uproor.”

Det saknas icke heller i detta stycke ställen, hvilka genom sin retorik bestyrka Prytz’ förmåga som andlig talare. Vi vilja här anföra ett par bevis. I den monolog, hvarmed Gustaf första gången inträder, säger han:

”Ach Gudh aff tin stoorå nádhe, See til thenna stoore wådhe, Som wårt land uthi nu swåffuar, Ung och gammal ther aff bäffuar. — — — — — Wissarligh troor iagh at Gudh skal Wårt Land rätta från thetta fall. Saken iagh fritt antagha wil, Genom Gudz nådh göra mitt til, Haffua til lijff och dödth frijskt modh,	Wåga wil iagh bådhe Lijff och Blodh, Nu för Fådherneslandet kär, Jagh weet wist Gudh är migh när. Uthan honom iagh intet gör, Hvarken står, går, eller hör. Här effter iagh i lijffz fahra, Möde och bekymmer måste wara, Thet seer iagh nogh, men hvad hiälper, För mitt folek iagh gierna stiäl- per.” (I. 1.)
--	---

Nedanstående ur Mäster Lars’ tal till kung Gösta skulle ej taga sig illa ut i en predikan mot påfvedömet:

”I Gudz ord thet sigh grundar wist, At Påfwen åhr then Antichrist, Om hwilken Apostlen skriffuer, Then sig för een Gudh uthgiffuer, Sitter i Gudz tempel som Gudh Motstår doch all Gudz lagh och budh, Wårckar i oråttfårdigheet	Tekn och under medh stoor falsk- heet. Hans Cardinaler och Munkar, Medh andra sådana Funkar, Ehwart som taskan hon luthar, Tijt wenda sigh thessa stutar. Al theras trachtan och begår, På girugheet och högårdth åhr. Hvad mon the annadt utråtta,
--	---

Än the wilia sin buk mätta,	Oss frijat aff Dieffulens twångh.
Aff thet the aflatz breff sälia,	På honom skole wij wist troo,
Många siele mäsor wällia.	Om wij wilia få ewigh roo.
Medh sådant wij inthet köpa	När dödhen han wil oss gästa,
Himmelriket, fast wij löpa	Tjänar oss lithet til bästa
Werlden kring. Christus har en	Påfwen och hans hela partij,
gågnh	Medh alt theras finantzerij." (IV.4.)

Dessa tvenne komedier, af hvilka "Olof Skottkonung" otvifvelaktigt är den bästa, medan "Gustaf den förste," som sett tvenne upplagor, för sitt ämne skull varit mera omtyckt, äro de enda svenska historiska dramer, hvilka framkallats af Messenii föredöme. Brasks "Mars Germanicus Victus," uti hvilken inga historiska, utan endast mytologiska och allegoriska personer uppträda, kan ej räknas hit.

Deremot torde i detta sammanhang lämpligast kunna omnämnas en i Calmar hållen "Tragœdia," som behandlar Paris' historia och Trojas öden. Af alla våra dramer står detta de historiska närmast, och kan, om man besinnar, att saga och historia under denna tid sammanfalla, gerna kallas ett historiskt drama. Äfven med hänseende till tiden för dess författande sluter det sig till Prytz' stycken. Det uppfördes 1632, sista året af Gustaf Adolfs regering; och märkligt är, att, med undantag af "Judas Redivivus," behandla alla kända dramer under denna konungs regering historiska ämnen.

Stycket, som i handskrift förvaras i kgl. biblioteket i Stockholm, har till titel: Troijenborgh, thet är En sanferdigh Tragoedia om Troiæ Stadz ömkeligha förstöring, som aff de Græker skedde för Helenæ skull som Paris den Trojanische Forste medh list bortförde: Hwilken på Rijm uthsat och hållen är i Calmar d. 21 Junij, när Synodus war ändadt 1632. Aff Nicolao Holgeri. Schol. Calm. R.

"Troijenborgh" har prolog, som angifver styckets innehåll, och epilog med sedolära och 6 akter. En del af 6:te akten är förkommen.

Första akten. Sc. 1. Priamus presenterar sig, hvarpå Hecuba berättar, att hon drömt sig föda ett brinnande bloss. En efterskickad drömydare förklarar efter många undflykter, att det brinnande blosset betyder, att Troja skall brinna. Utan att röras af Hecubas böner befaller Priamus, att det barn, hon väntas skola föda, skall bortkastas och dödas. — Sc. 2. Hecuba, ängslig och orolig, förtror sitt bekymmer åt Archelaus, och denne lofvar att med lock eller pock taga barnet från den smådräng, som fått uppdrag att förgöra det, och i stället lemna det att uppfostras åt en from herde på Ida. — Sc. 3. ("Förändras till skog"). Archelaus förmår efter ett långt samtal tjenaren att mot en äreskänk lemna honom barnet.

Andra akten. Sc. 1. Jupiter har sändt de tre Gudinnorna ett äpple med påskriften: "pulcherrimæ detur" och genom Mercurius tillsagt dem att välja Paris till domare. Paris ber om betänketid, och Gudinnorna söka vinna honom genom löften; Juno lofvar välde öfver Asien, land och regemente, Pallas vishet, förstånd, språkkunskaper, konster, lycka i krig, Venus, som nedsätter de andras gåfvor, berättar honom, att han är Priami son och som sådan får rikedom och magt nog, hvaremot hon kan lofva honom den skönaste qvinna, Helena i Grekland. — Sc. 2. Paris, glad att vara konungason, öfverlägger. Regera, vaka när andra sofva, försvara landet är en tung börda, hur angenämt det än kan vara att bära krona;

— — — "wished ger ringa ränta,
Fastän hon kan i sig sjelf vara godh,
Så wägs hon icke upp med många lodh;"

men då lifvet är så kort och våra dagar flyta som en ström, så är det klokast att tillbringa lifvet i lust och fröjd; derfore är Veneris gåfva bäst, och hon får gulläppet. — Sc. 3. Juno beklagar Paris och varnar för Venus, som bragt Sardanapalus, Semiramis och Tarquinierna på fall samt nu hotar Troijenborgh;

"Ty under ett fjnt och herligt skeen
Fördöljes ofta ett skadligt veneen.
När fågelfångaren piper mäst,
Så ackte sig foglen för snaran bäst."

— Sc. 4. Pallas håller ett mycket långt tal.

"Härkomst alen gör ej välboren,
Utan dygd är adel förloren.
Men dygd och wished nog adla kan."

Hon påminner om, hur Venus förstört många, till och med Salomon den vise, samt uppmanar att hålla i ära sju andra jungfrur, dem hon kallar fram: Grammatica, Rhetorica, Dialectica, Arithmetica, Geome-

tria, Astronomia och Musica ⁷⁾). Sedan dessa hvar för sig redogjort för sina egenskaper, fortsätter Pallas:

”Nu haffven j mijna Jungfrur sedt,
 Och hört hvad the er bringa för gott.
 Ty tänke sigh een och hvar väl om,
 Täge sig wara för Paris dom.
 Men tu est ung, lät tin frögd wara
 Hoos thenna sköna Jungfru skara.
 Then them rätt elskar och haffwer kär.
 För Venere ingen fahra bär.
 Skoda hvad enda med Paris taar,
 Som them så illa förachtat haar.
 Ty wil tu i Werlden komma fram,
 Och bliffva ther achtat för en Man,
 Tw gode medel jagh tigh giffuer,
 At tu Svärdet och Boken driffuer,
 Hvilket af them tu brukar rätt,
 Til ähra warder tu wist uppsatt.
 Mången haar jagh således hulpet fort,
 Till stoore mechtige Herrar gjordt.
 Aff ringa slecht haffuer jagh försan,
 Gjordt mången ther medh til Adelman.
 Aldrigh skal någon tijdh ångra tigh,
 Om tu tigh håller trooligt til migh.”

— Sc. 5. Venus spørjer Cupido, hvarföre Pallas ensam går säker för honom, ehuru han vågar sig på Mars. Cupido säger sig rädd för hennes ögon, inför hvilka han känner sig magtlös, men Mars begärer sjelf hans ”tillkomst;” muserna åter passera fritt, de förblifva jungfrur, och den, som älskar dem, duger ej i hans skola. Venus anmärker dock:

”Ja, tu schelm bedrager likväl många,
 Som thessa jungfrur ha achtat fånga.”

Tredje akten. Sc. 1. Hector harmas öfver bönderna, som, fastän kallade till jagten, icke infunnit sig. Sedan bönderna kommit, ordvexla de med Venator, och denne anklagar dem inför Hector som stora bofvar, tredska i hans värf och hätska mot hans tjenare. Hector lofvar att hafva dem i minne. De jaga på Ida, men få blott en hare, och till sin ursäkt anför jägaren, att en herde på Ida skjuter bort både hind och hjort, låter sina får afbeta grenarne i skogen, samt, då jagtbetjeningen hotar honom, säger skogen höra ho-

⁷⁾ De sju vetenskaper, i hvilka skolungdomen undervistes och hvilka bildade trivium och quadrivium. Jfr ofvan s. 98.

nom till, emedan han är af kunglig stam. Hector befäller hämta honom, och Paris, ditförd, förklarar sig vara son af Priamus och Hecuba. Hector, som anser, att han

”ej kan hafva sådan bror,
Som går i skogen och drifver kor,”

bjuder att föra honom fången till staden. — Sc. 2. Paris, erkänd för Priami son, finner sig väl lyckligare än förr, men vill nu komma i besittning af Helena. Vore han en villande svan, flöge han genast till henne öfver berg och plan; nu vill han bedja Priamus om folk och skepp, under förevändning att hämta sin faster, som Telamon bortfört. — Sc. 3. Hecuba och Priamus klaga öfver, att Paris mot deras råd vill resa och låter bygga kostliga skepp med Venus och Cupido som gallion. De erinra sig spådomen. — Sc. 4. Paris uttalar sin otålighet och längtan efter Helena.

Fjerde akten. (”Nu är Paris till Grekland kommen”). Sc. 1. Paris prisar Venus, som beskyddat honom och aflägsnat Menelaus. Han ger Clymene, Helenas piga, en guldring, för att hon till sin fru skall frambära ett bref. — Sc. 2. På Helenas befallning bryter Clymene brefvet och läser det högt. Paris talar deri om sin kärlek, som Helena måste hafva märkt, emedan han icke kan dölja den; han berättar om Veneris löfte på Ida, om sin börd och sin faders magt, samt åberopar, att Menelaus ej kan i dejlighet förliknas vid honom; det är honom en hjertans harm, att Helena skall sofva hela natten på Menelai arm, och han först vid bordet få se henne, men än mera harmar det honom att se,

”När then plumske Bur umfattar	Doch är strax edher skönheet then,
Edher hvita hals och klappar.	Som kallar them åther igen.
Mina ögon wendher jagh ifrå,	Stoor harm är at jagh thet see skal.
At jagh then ömk ej skåda må,	Edher ej see är större qual.”

Helena afbryter läsningen och befäller tärnan ditföra Paris; under tiden vill hon ännu engång genomläsa brefvet. — Sc. 3. Helena förebrår Paris hans dristighet att föreslå henne att fly med honom; men han skyllar på gudarna, och då hon frågar, om det är sannt, som han skrifvit om Venus, bekräftar Paris det och tillägger, att om Helena varit närvarande på Ida, hade han ej tvekat i valet emellan henne och Venus. Slutligen tillstår Helena, att hon icke är så hård, men det är dårskap att älska den man ej kan få, och fast Paris är skön, måste hon dock försaka honom; hade han deremot varit en bland hennes tusende friare, hade hon visst valt honom. Paris ber henne ej tala så; skulle han rest denna långa vägen förgäfves, han, som varit älskad af många konungadöttrar, ja till och med af gudinnor?

”Men jagh slogh them uthu mitt sinn,
Till edher står all kärleek min;

Sofwande, waken täncker jagh
På edher både natt och dag.

<p>Helena. Paris jagh wäl förnummit haar Ehr kärlek moot migh uppenbaar, Aff edhre öghons affecter Och många andra effecter. När j medh oss såte till bordh Medh taal, åthäfvor och ordh Idhra tankar j uptäckte; Thet migh ofta och förskrechte.</p>	<p>Jag reddes fast, at min Man thedh Skulle och förmerkia medh; Ty wandlades ofta mitt modh, Mijn kinder rodnade som blodh, Jag hviskade wäl sacht fram Och sadhe: "Han weet ingen skaam." Doch moste jagh bekenna fritt, Att sådant war skrymterij mitt."</p>
---	--

Paris söker nu öfvertala henne att fly med honom och uttalar sin förundran öfver Menelaus, som rest bort, då han lemnade en sådan gäst qvar. Helena berättar då, att hon ställt sig mycket bedröfvad öfver hans afresa och bedt honom åtminstone komma snart åter; detta hade fägnat Menelaus, och hade han vid afskedet bjudit henne fara wäl med hans gäst;

<p>— — "Ther widh gick jagh uth, Eliest hade jagh öffuerliut Leet, och kunne honom ej meer Swara än et: "Thet gierna skeer."</p>	<p>Paris. Hwij skulle wij tå hans godheet Icke bruka medh tacksamheet."</p>
--	---

Helenas farhågor om upprigtigheten af hans kärlek bekämpas af Paris, och att dämpa hennes fruktan för mannen och bröderna talar han om sin fars magt, sin bror Hector och sig sjelf, som alltid af ungdomen bevisat sig som en man. Derpå svarar Helena:

<p>"Ja, iagh seer edher därför an, Att j sku wara en godh krigzman, När som slachten hon galler ther</p>	<p>Som Venus sjelff fältherren är. Ther Mars uphäfver sitt Baneer, Är bäst Hector strijder för ehr."</p>
--	--

Paris upptager ej detta illa och afvinner henne löftet att följa med.
— Sc. 4. Helenas tvekan häfves ytterligare af tärnorna Clymene och Æthra. De sjunga en visa, hvaraf blott första versraden meddelas:
"Paris han var så rasker en dräng."

Femte akten. Sc. 1. Menelaus och Achilles öfverlägga om fälttåget mot Troijenborgh; den sednare lofvar uppsätta en stor krigshär. — Sc. 2. Priamus, uppskräm d af grekernas rustningar, rådgör med Hector, som ber honom vara vid godt mod samt råder att kalla Amazonerna till hjälp, hvilka äro vredgade på Grekerna, emedan Hercules under hufvudstyrkans frånvaro öfverfallit och dödat de hemmavarande. — Sc. 3. Hector ber Penthesilea om hjälp och hon lofvar att låta Grekerna förnimma, hvad en göthisk qvinna lärt. På Hectors fråga: "Äre j uthaff the Göther?", svarar hon, att med konung Berich af Swealand utdrog en mängd svenskar och underlade

sig många land. De, som bosatte sig vid Pontus, blefvo af sina gran-
nar förrädiskt öfverfallna och dödade; då beslöto hustrurna att

”hvarken bruka rock eller sland,
Och aldrig mera ta nål i hand,
Uthan kläda harnesk uppå
Och födha sikh med brynja blå.”

Derpå hade de hämnat sina män, underlagt sig många land och läng-
tade nu att få kämpa mot grekerna. Sjelf är Penthesilea mer än 40
år, men låg ännu aldrig i en mans famn; dock, säger hon, i krig

”Ther plägar jagh Manfolck smeecka,
At the blij om Kinder bleeka.”

— Sc. 4. Achilles svär Menelaus trohetsed och manar att uppställa
hären, ty fienden skall komma ”på thenna slätt.” — Sc. 5. Æneas
frågar Hector, om grekerna för Helenas skull ämna kriga mot dem,
och Hector bestyrker det, tilläggande att, såsom brefven med posten
från Grekland förmåla, har Paris der uppfört sig illa, samt att Paris
icke vill höra talas om att sända Helena tillbaka. Under det de
tala, synes fienden. Hector ropar ”larm! larm!” och jemte Æneas
uppmantar han att offra lif och blod för fosterlandet.

”Fort geen fyr, och warer ej seen,
Jager them aff platzen igen.”

Sjette akten. Sc. 1. Menelaus tycker bäst vara att upphäfva
belägringen, som nu räckt i 10 år, men Achilles ger nu rådet att
bygga trädhästen, hvilket förslag han och Ulysses påfunnit. Det god-
kännes. — Sc. 2. Priami tjenare berättar, att grekerna flytt och
lemnat hästen qvar. — Sc. 3. Trojanernas öfverläggning om hästen.
Midt i förhöret med Sinon afbryter stycket, emedan här flera blad
fattas. Af den ännu qvarvarande sista sidan ser man, att stycket slut-
tats dermed, att Æneas bär bort sin far Anchises.

Epilogen varnar för okyskhet och anbefaller dygd och visdom.

”För okyskheet wachta tigh wäl, Förer hon doch fördärff medh sikh,
Hon skadar tigh till lijff och själ. Om tu thet gör, ästu Gudh kär,
Ty fast hon än synes liuffigh, Ty Gudh sjelfff en kysk Ande är.”

Författaren till detta stycke, Nicolaus Holgeri
Catonius, var son af en kyrkoherde i Ljungby, Holgeri
Suneson Catt, som förmodligen af hemmanet Kattemåla i
Ljungby tagit sig tillnamnet, hvilket sedan af sönerna la-
tiniserades till Catonius. Nicolaus, hvars födelseår är obe-
kant, blef magister i Upsala 1625 och skall redan 1631
hafva varit lektor i filosofi vid Calmare gymnasium. I tit-

len till "Troijenborgh" skrifver han sig dock ännu 1632 rector scholæ i Calmar och har kanske en tid förenat båda tjänsterna. Han presiderade vid prestmötena 1632 och 1637, var riksdagsman vid 1640, 1644 och 1649 års riksdagar och dog utan att hafva sökt ytterligare befordran d. 12 Aug. 1655. Hans tryckta arbeten bestå af latinska afhandlingar i de båda filosofiska disciplinerna, logik och fysik, dem han som lektor hade att föredraga, samt af tvenne likaledes latinska afhandlingar, hvilka taga filosofien i försvar mot angrepp från teologiens sida och söka bevisa dess nytta för teologiska studier ⁸⁾.

Underligt kan väl synas, att en præses vid ett prestmöte afslutat mötet med en af honom sjelf författad komedi öfver ett så profant ämne, som Paris' kärlek och Trojas förstöring; men att detta utan anstöt kunde ske, bevisar ock, med hvilken förkärlek vid denna tid de verldsliga komedierna omfattades. I öfrigt är ju ämnet som klassiskt en skolrektor värdigt. Likvisst får man ej taga det så noga med ämnets klassicitet; det hade redan för länge sedan blifvit romantiskt uppstufvad. De under medeltiden högt skattade beskrifningar om Trojanska kriget, hvilka tillskrefvos Dares Phryx och Dictys Cretensis, bildade grundlaget för flera handlingar af den gamla sagan, hvarvid dock allt, som rörde mytologien och gudastriderna, uttogs, och tomrummet fylldes med romantiska uppfinningar. Redan under Henrik II:s regering i England (1154—89) erhöll detta ämne en metrisk bearbetning af en anglonormannisk skald, Benoit de S:t More, och denna ligger till grund för en prosaisk krönika: *Historia de bello Trojano* af Guido de Colonna år 1287, hvilken under medeltiden åtnjöt stort anseende. Här äro Achilles och Hector fullkomliga riddare, Ilions murar af marmor och Priami palats ett trollslott, så godt som något i riddar-

---

⁸⁾ N. J. Löfgren, Tjenstemännen vid församlingarna och läroverken uti Kalmar stift. Kalmar 1836. I. s. 63.

romanerna. I 14:de århundradet skrefs *Les cent Histoires de Troye en Rime*, och i medlet af 15:de århundradet skref Raoul le Fevre en *Recueil des Histoires de Troye*. Dramatiseradt finna vi detta ämne af en juris studiosus i Orleans 1450—1459⁹⁾.

Catonius har visserligen icke behandlat sitt ämne på medeltidsromantikens fantastiska sätt; men, om man undantager, att han användt den gamla mytologien och begagnat de vanliga från den antika komedien lånade grupper, såsom drömmar m. m., så har han i allt annat hämtat mönstret för sin sedeskildring från sin egen tid och icke från antiken.

Messenii inflytande är omisskänneligt. Väl inrymmes en artig sens moral i epilogen, åtskilliga lärdomar och förmaningar utströs på passande ställen, och det är fullkomligt i skoldramats stil att låta Pallas' sju jungfrur uppträda och rekommendera sig hos allmänheten; men i öfrigt är ej stort utrymme lemnadt åt moralen, och de bäst och flitigast utförda scenerna äro utan tvifvel kärleksscenerna i fjerde akten. Den tredje scenen i denna akt har en sannt dramatisk karakter, ithy att det endast är genom bekämpande af Helenas motskäl, som det lyckas Paris att öfvertala henne till att fly med honom. Ja, för att än starkare motivera hennes bifall låter oss författaren af hennes ord märka, att hon redan förut af Paris' kärliga blickar blifvit vunnen och älskat honom, långt innan han ännu yppat sin kärlek. Då eljest skolkomedien icke tar det så noga med motiveringen, och öfvertalandet vanligen går i en handvändning, så står denna scen i eftersträfvad större psykologisk sanning nästan enstaka i vår äldre dramatiska litteratur.¹⁰⁾ Öfverhufvud taget äro samtalen i detta stycke rätt lyckligt inledda. Bondscener saknas icke. Visan: "Paris han var så rasker en dräng"

⁹⁾ Dunlop, *Gesch. d. Prosadichtungen*. s. 179 o. följ. Ebert, s. o. s. 33.

afsjunges i fjerde aktens fjerde scen. Äfven patriotismen tager ut sin rätt, och Penthesilea, känd från "Disa" och "Olof Skottkonung," uppträder och bröstas af sin svenska börd. Det är dessutom i andan af den tid, som ammat Banér, Horn och Torstensson, Oxenstjerna, Salvius och Björnkloo, att Pallas anbefaller sina lärjungar ej blott boken utan äfven svärdet och erinrar derom, att båda dessa, om de brukas rätt, leda upp till ärans höjder.

För akt- och scen-indelningen synes en genomtänkt plan ligga till grund, och rummet behandlas så till vida väl, som i samma scen inga rumsväxlingar förekomma. Med tiden förfäres friare: efterskickade personer infinna sig ögonblickligt, och under det Hector och Æneas tala om underrättelserna med sista posten från Grekland, börja grekerna anfallet. I allmänhet är sammanhanget emellan scenerna ett rent episkt; endast i fjerde akten gripa de in i hvarandra på ett mera dramatiskt sätt. Öga för motiveringens betydelse har, som vi ofvan sett, icke felats författaren. Likaså röjer man ansatser till karaktersteckning: Priamus är en svag och rädd gubbe, Hector oförskräckt och häftig, Paris lättsinnig och Helena flygtig. Men när karakteren skall i enskiltheter genomföras, nödgas förf., som vanligt förhållandet var under denna tid, att använda så grofva drag, att karakteren slog öfver i karrikatyr; det är sålunda med en verklig skökofräckhet Helena (IV. 3) omtalar sin frånvarande man, under det å andra sidan som ett lyckadt drag kan framhållas, att Helena ej sjelf vill bryta brevet, men då hon hört det föreläsas, skickar tärnan bort för att sjelf ostörd få läsa det omigen.

Behandlingen af språk och vers är i allmänhet god, ehuru i den sednare förekommer ett och annat falskt rim, och det förra är uppblandadt med åtskilliga främmande ord.

Allt sammanlagdt är Catonii "Troijenborgh" ett bland de bästa af våra dramer från denna tid, och han sjelf synes hafva egt en ej ringa poetisk talang. Visserligen går

han mycket på bredden och de uppträdande figurerna äro ofantligt mångordiga, men af de ofvan anförda exemplen ser man, att det icke felats honom fantasi, ja, kanske har hos denne man funnits mer verklig poetisk talang, än hos någon af de öfriga bland våra skådespelsförfattare. Våra dagars skalder lida af ett öfvermått af utslitna bilder, men hos dessa gamle äro bilderna ganska sällsynta, och man tycker sig rätt göra ett fynd, då man finner en lycklig bild. Sådana äro dock icke så ovanliga hos Catonius, och flera hafva en tilltalande friskhet och sanning; så Paris' önskan, att han vore en villande svan för att öfver berg och slätt kunna flyga till Helena, eller Junos förmaning till ungdomen, att fåglen må då som bäst akta sig för snaran, när fågelfångaren högljuddast piper. Helenas beskrifning på Paris och på hennes eget uppförande vid bordet har en ovanlig grad af åskådlighet; och som prof på lyckade repliker hänvisa vi till Helenas svar till Paris, då han skryter med sin tapperhet.

Till slut må vi anmärka, att vid styckets uppförande dekorationer synas hafva varit använda, ty vid 1:sta aktens 3:dje scen står skrifvet: "förändras till skog."

VIII.

Dramatiska nöjen vid svenska hofvet.

(1638—1700.)

Under andra decenniet af detta århundrade var, som vi sett, Upsala universitet det ställe, der svenska dramat nära uteslutande blomstrade. Det var också under denna tid omtyckt och uppburet af alla klasser. Till de stora marknaderna i Upsala strömmade folk från rikets mellersta och nordliga provinser och bevistade de skådespel, studenterna uppförde; vid större högtidligheter i Stockholm kallades de unga skådespelarna från universitetsstaden för att inför hofvet eller hufvudstadsbefolkningen gifva föreställningar till förhöjande af festens glans. Det fanns också i den tidens skådespel elementer till ett folkdrama, hvilka, under gynnsamma omständigheter utvecklade, möjligen skulle kunnat framkalla en sjelfständig fosterländsk dramatik. Vi skola längre fram undersöka de orsaker, som vållade att af möjligheten icke blef verklighet, af knoppen icke blef blomma; dessförinnan vilja vi redogöra för den ändrade smakriktning, som efter Gustaf Adolfs död inträdde inom samhällets högre kretsar, och hvilken bland dessa orsaker var den ingalunda minst betydande.

Gustaf Adolfs sista regeringsår, upptagna af utländska krig, lemnade föga tid öfrig åt hoffester, och hans ständiga frånvaro från hufvudstaden gjorde hofflifvet dystert och tyst. Vi känna icke att något skådespel blifvit uppfördt i Stockholm åren 1620—1638. Med Christinas regering inträdde ett nytt skifte i vår kulturhistoria, beroende icke ensamt af Christina sjelf och det föredöme hon

och hennes hof lemnade, utan ännu mera af kriget och dermed sammanhängande omständigheter. Ty otvifvelaktigt är, att den lifligare beröring med utlandet, som trettioårakriget beredde, det inflytande, som detta haft närmast på deltagarne i detsamma och sedan på hela landet, inverkade ej blott på de politiska, utan äfven på de sociala förhållandena i Sverige. En annan ton i sammanlefnaden gjorde sig gällande; en brytning i seder och lefnadssätt inträffade, och i motsats till den fordna patriarkaliska enkelheten syntes det nya som ett inbrytande sedeförderf. "Upplösningen af goda och anständiga seder daterar sig från Christinas tid," säger en gammal författare ¹⁾. Vi förneka icke, att det ligger sanning i detta yttrande, men vi tro ock, att man vid bedömandet af Christinas tidevarf varit allt för benägen att måla i svart. Det har ofta blifvit upprepadt, att "alla band af tro och sedolära då brötos" ²⁾, och det har tillagts, att sedeförderfvet sträckte sig äfven till de lägsta klasserna, till de aflägsnare landskapen. Man har dock svårt att föreställa sig, att, om en förändring till ett sämre verkligen inträdde och visade sig inom åtskilliga kretsar, den skulle så hastigt gripit omkring sig, att den genast trängt ända till roten af nationen. För att vinna en föreställning om sedernas tillstånd under denna tid, bör man icke af enskilda fall för hastigt draga allmänna slutsatser, och derjemte måste man göra skillnad emellan landsorten och hufvudstaden. Ty att exemplet från hofvet och dess omgifningar icke kunnat lemna hufvudstadsbefolkningen obesmittad, är allt för sannolikt; liksom äfven det är klart, att företrädesvis till Stockholm samlades efter krigets slut en mängd löst folk, som, sjelfva förvildade, inverkade förderfligt på sin omgifning. Men äfven i fråga om sedeslösheten i hufvudstaden kan man lätt gå till öfverdrift. Så visa bland annat

¹⁾ Handlingar rörande Skandinaviens historia. IX. s. 100. —

²⁾ Fryxell, Berättelser. X. s. 170; Stockholm, dess historia och Topografi. I. s. 231. Molbech, Historisk Tidskrift. V. s. 293.

de berättelser, man har kvar, om osäkerheten nattetid på hufvudstadens gator, att de begångna mordena vanligast under ruset föröfvades. Natten emellan d. 21—22 Okt. 1640, berättar riksdagsprosten D:r Jonas Petri i sin under riksdagen förda dagbok, funnos 10 människor ihjälslagna på gatorna³⁾; men så tilldrog sig detta under kröningshögtidligheterna, då vin flöt ur flera springbrunnar och folket hade fullt upp att dricka. Hvad angår det omdöme om borgerskapets osedlighet, som man stödt på en ofta upprepad mystisk historia⁴⁾, bevisar den icke mycket, då man vet, huru lätt af ett fall utan svårighet kunna göras flera. Yttranden från andra håll visa, att tvertom sedligheten i hufvudstaden förvånade resande utlänningar. Chanut, hvilken som fransk ambassadör 1645—49 besökte Sverige, uttalar sin förvåning deröfver, att i Stockholm fanns icke mer än en krog, intet spelhus, ingen offentlig glädjeflicka och ingen tiggare på gatorna. Detta är dock skrivet före fredens afslutande, och troligt är väl att förhållandet något förändrats under de följande åren. Föga skäl torde man deremot ega för påståendet, att osedligheten utbredde sig äfven på landsbygden, förvildade folket, gjorde vägar och stigar osäkra⁵⁾. Samtidiga vittnesbörd intyga, att

³⁾ Handl. rör. Sk. Hist. XXII. s. 220. — ⁴⁾ Wieselgren berättar, utan anförande af källa, att borgardöttrar började gå ut på malmarna, inträda hos en madam, ge henne en sömndryck, lemna der ett litet foster och sedan gå, förrän gumman vaknat. Del. Gard. Arch. VIII. s. 198. not. Denna historia har sedan blifvit upprepad af andra som ett bevis på tidens osedlighet. — ⁵⁾ Fryxell, "Berättelser" X. s. 140, säger: "Upplösningen sträckte sig äfven till de lägre klasserna, till de aflägsnare landskapen;" och han anför följande till bestyrkande deraf: "Man blef på vägar och stigar anfallen af öfvermodiga adelsmän eller öfverlastade bönder, ej sällan af mördande rånare. - - - Galgarna fylldes med våldsverkare, dock förgäfvades, ty tiden var bördig på ämnessvenner." I de memoirer från denna tid, vi studerat, omtalas mord och rån endast från hufvudstaden, ehuru vi visst icke betvifla, att sådana kunnat inträffa äfven i landsorten, dock berättigar ingenting till att antaga, att detta skett oftare nu än förr. Öfverfall af fulla bönder omtalas i ett bref af Ekeblad, och detta från 1664, då konung Carl XI i Februari var ute och åkte i släda samt mötte öfverlastade bönder, hvilka ej ville hålla ur vägen och, då man ville tvinga dem, satte sig till motvärn. Detta tilldrog sig i närheten af Stockholm. I sammanhang dermed berätt-

tillståndet långt ifrån varit så bedröfligt. Vid Whitelockes besök (1654) hos erkebiskop Lenæus, yttrade den sednare bland annat: "Utom dess är icke folket här så mycket fallet för tråtor, ej heller presterskapet för oordning, så att den andliga domstolen har icke så mycket att göra" ⁶). Utländningen förvånade sig öfver att finna svenska allmogen så välmående oaktadt de långvariga och betungande krigen. D'Ogier, som följde grefve D'Avaux på hans ambassad till Sverige 1634—5, säger: "Allmogen är hvarken obeqvämt eller fattigt klädd, och jag kan icke påminna mig, att jag i Sverige sett någon naken eller slarfvig," och på annat ställe: "Allmogen var i allmänhet hvarken slarfvig eller svulten som hos oss" ⁷). Hos allmogen bruka icke gerna välmåga och osedlighet gå hand i hand. Tarfligt var äfven lefnadssättet. Till och med hos många af de stora under Christinas tid var lyxen icke öfverdrifven. Chanut åt hos Sveriges förste man, Axel Oxenstjerna, uti ett rum utan tapeter. D'Ogier förtäljer det samma om en måltid hos riksråderna Per Sparre och Mathias Soop, hvarföre han också liknar dem i tarflighet med Curius och Fabricius. Vid ett besök samme man gjorde hos Jacob De la Gardie på dennes landtgård, fann han inga tapeter på väggarna och inga andra stolar än af trä, och hos erkebiskop Petrus Kenicius utgjorde tennstakar och tenntalrikar, stående på hyllor kring väggarna, rummets enda prydnader ⁸). Äfven Whitelocke säger om erkebiskop Lenæi rum, att de "voro illa meublerade." Då detta var förhållandet hos rikets förnämsta embetsmän, kan man deraf sluta till tarfligheten hos menige man.

---

tar E., att såväl hans egen som hans svågers tjenare blifvit illa slagna på vägar, der de mött fulla bönder. Men detta bevisar blott att bönder, då de sluppit ut från hemmet, kunde öfverlasta sig; och klagomålen öfver fylleri gå vida längre tillbaka. Hvad slutligen angår de fyllda galgarne, så stodo dessa på Malmarna i Stockholm, och de omtalas af Ekeblad med anledning af de bönders bestraffande, hvilka deltagit i det undertryckta upproret i Nerike 1653. Jfr Del. Gard. Ark. VIII. s. 200 o. IX. s. 26. — ⁶) Whitelocke, Dagbok. s. 369. — ⁷) Stockholms Magazin. d. I. s. 77 o. 101. — ⁸) l. c. s. 97, 114, 107.

Också säger Whitelocke: "Svenskarnas sjukdomar äro få, läkemedlen simpla och komma Svenskarna till hög ålder" ⁹⁾).

Vi hafva derföre fullt skäl att tro, det äfven under detta århundrade både hos medelklassen och de lägre klasserna svenska folkets urgamla dygder — tapperhet, flit, tarflighet, redlighet och vördnad för religionen — fortforo att blomstra, ehuru vi dermed ingalunda påstå, att dessa klasser förblifvit oberörda af tidens menliga inflytande. Vi spåra detta inflytande hufvudsakligast i tvenne verkningar. Den ena är den tilltagande ovanan, att, när tillfället så erbjöd, öfverlasta sig med starka drycker. Vi hafva sett, huru man redan under medeltiden klagade öfver den sig alltmera utbredande dryckenskapslasten; den tog till under krigsåren och ej minst under Carl Gustafs tid; inom- som utomlands omtalades svenskarna såsom starkt benägna för dryckenskap. Whitelocke, som äfven omnämner detta rykte, hörde till och med erkebiskopen klagga öfver "den så djupt inrotade dryckenskapen." Christina afskydde denna last på det högsta, men kunde dock icke i detta hänseende införa en bättre ton. Att till och med rikets förnämsta män togo del i dryckesorgierna, skulle man väl knappast tro möjligt, om ej samtida berättelser intygade det. Vi vilja som bevis anföra ett par utdrag ur Ekeblads bref. "Den 31 Oktob. 1649. De gode herrarne Ryssarna (Gesandterna) - - - blefvo samma dag herligen tracterade ute hos Hennes Maj:t, så att the blefvo så väl plägade, att mesta parten af the s...n läto alla noterna på bordet, med gunst att säga." Den 23 Febr. 1653 anställdes bal för de danska gesandterna ¹⁰⁾, de dansade litet, men drucko sig till duktigt rus; 1662 d. 19

---

⁹⁾ Whitelocke, s. o. s. 482. Geijer omtalar (II. 4. s. 88) en Mönnickhof, utländsk officer i svensk tjenst, som brukade prisa Sverige för tre ting: "det hade en konung, en religion och en medicus, hvilket vore tecken till sundhet." — ¹⁰⁾ Våra grannar danskarna voro icke heller berömda för måttlighet. Ekeblad skrifer d. 20 Maj 1663: "En ädling i Danmark, som hade uppdrag traktera gesandten, har druckit sig ihjäl."

Febr. riksmarsken har logerat franska Envoyén på slot-
tet och trakterat honom så duktigt, att de måste bära
honom in i sitt gemak; 1664 d. 24 Febr. den kejs. gesand-
ten har druckit skräckligen hos riksamiralen, larmet var
så stort, att ingen lärer varit i sällskapet, som icke trätt
med någon." Ännu ett exempel från Carl XI:s tid! Ko-
nungen bevistade 1693 en jubelfest i Upsala och hade till
taffel inbjudit kgl. råden och biskoparna. Han blef myc-
ket upprymd, skänkte sjelf i ur en butelj, kysste biskoparna
och gaf vaken befallning att icke släppa dem ut, förr än
de voro alldeles druckna ¹¹). På samma bacchanaliskt öf-
verflödande sätt yttrade sig den svenska gästfriheten inom
alla klasser. D'Ogier, som anmärker, att "hos lärda och
olärda, bättre och sämre folk är här icke ovanligt att
finna ölstopet bredvid biblen," beskriver en resa, som han
gjorde från Stockholm till Fahlun och tillbaka öfver Up-
sala; resebeskrifningen är en berättelse om ett fortsatt
drickande, och löjligt är att läsa om hans många, men
alltid fruktlösa försök att slippa undan dryckeslagen ¹²).

Den andra omständighet, som hos folket visar ett af
tidens sämre inflytanden, och hvilken kan anses som med-
verkande orsak till den förra, är en större råhet i tänke-
sätt och samtalsspråk. Den var en naturlig följd af de
långa krigsåren; krig skapar icke veka sinnen; det gör
känslorna hårdare och gröfre, hvaraf följer att de icke
alltid i valda ordalag gifva sig luft. De hemkomna sol-
daterna förde med sig lägervanorna, och dessa voro smitt-
samma. Detta synes dock stå i strid med det förhållande,
att just under Christinas tid en högre bildning började
utbreda sig inom nationen. Christinas hof var ett det
mest lysande i Europa. Hon omgafs af en rad utaf stats-
män och hjeltar, med hvilken knappast något land i verl-
den kunde uppvisa något fullt jemförligt. De flesta af

¹¹) Handl. till Sk. Hist. XX. s. 310. Del. Gard. Ark. VIII. s. 199. IX. s. 17, 28. Fryxell, Handlingar rör. Sverg. Historia. III. s. 380. — ¹²) Stockholms Magazin. I. s. 97, 105.

hennes riksråd voro ej blott ovanligt bildade, utan verkligt lärde; och från hela Europa samlade hon kring sig ryktbara vetenskapsmän. Om undervisningsverken gjorde sig hela denna tid synnerligen mån. Geijer intygar, att vården om undervisningen var den berömligaste sidan af den inre styrelsen under förmyndareregeringen och Christina, och samma vitsord gifver han Carl XI:s förmyndare-regering. Lunds (1668) och Åbo (1640) akademier grundlades; den förträffliga skolordningen af 1693 utkom. Tanken på en själfständig svensk vitterhet uppsteg hos den snillrike Stjernhjem; han blef ock dess grundläggare. Det under föregående tidevarf vaknade sinnet för svensk historia gick öfver i entusiasm för Nordens minnen. Man rigtade sin uppmärksamhet på svenska språkets odling, utan att man derföre försummade studiet af de utländska. Förvånande är den omfattande kännedom om främmande länders litteratur, som de mera bildade svenskarna från detta århundrade egde; ej blott antika litteraturen studerades, utan äfven den tyska, holländska och italienska; likaså voro den franska och nyengelska icke okända¹³⁾. Med bildningen kom äfven en dittills okänd belevnhet, och vid hofvet utbildades "ett chevalereskt galanteri, som gaf en ädel glädtighet åt sammanlefnaden." Men hos många af den yngre adlen var den beprisade belevnheten endast en fernissa öfver den inre råheten. Njutningslystnad, högdragenhet och öfversitteri utmärkte de unga adelsmännen, allt egenskaper, åt hvilka kriget gifvit lif och näring. I ett öfverflödigt lefnadssätt, supande och frosande föregingo de med exempel, som lockade många till efterföljd. Ett ytterligare bevis på denna råhet har man i de ständiga duellerna emellan Christinas hofmän; ja, i så stort anseende stod duellen, att, som D:r M. Pontin i en predikan inför hofvet yttrade, man brukade säga om

¹³⁾ Jfr Geijer, s. o. I. 4. s. 295, 383, 306, samt Atterbom, s. o. II. s. 56, 131—133.

den, som dödat någon i en duell: "det är en bra karl, det skall bli min bror" ¹⁴⁾). I sin gröfsta form visade sig denna råhet hos en del af de hemkomna, vid utsväfningar och tygellöst sjelfsvåld vanda krigarne. Hvilket lefnads-sätt dessa stundom förde, derpå kunna vi efter Ekeblad anföra ett exempel. Han förtäljer från den 6 April 1653, att en öfverstelöjtnant Erik Henriksson, om hvilken det i parentes berättas att han "slog Carl Pauli i Holland i pannan med en ljusstake," hade en söndag efter predikan tagit med sig hem en bokhållare utan tienst, vid namn Erik Johansson; de satte sig genast ned att supa och när vinet verkade, började de att brottas, men när öfverstelöjtnanten blef underlägsen, tog han sin pistol och slog med den bokhållaren i hufvudet, så att det blödde. Snart blefvo de dock förlikta, öfverstelöjtnanten lät förbinda sin dryckesbror och lät bädda till honom på golfvet i sitt eget rum. De insomnade "öfverst fulla och goda vänner;" men under natten steg bokhållaren upp och skar halsen af sin vän öfverstelöjtnanten ¹⁵⁾). Äfven inom andra klasser se vi yttringar af denna råa ton, så i studentupplöppen i Upsala på 1660-talet, så i de skandalösa tvisterna och uppträderna emellan de lärda fäderna vid rikets båda universiteter, ehuru väl förhållandena hos oss icke tåla vid någon jemförelse med det samtida tillståndet vid det i grund demoraliserade Tysklands universiteter ¹⁶⁾). Äfven i samtalsspråket yttrade sig råheten, och samtidigt med det att Stjernhjelm och hans skola göra de första försöken att gifva böjlighet och finhet åt den hårda svenskan, blir samtalsspråket gröfre och förrådet af oqvädinsord växer i förvånande grad. Vi hänvisa till Sam. Petri Brasks dramer, i hvilka tiden stundom rätt troget speglar sig. En jemförelse emellan samtalstonen i dessa och den ingalunda fina tonen i Rondeletii drama är ganska upplysande.

---

¹⁴⁾ Del. Gard. A. IX. s. 16. — ¹⁵⁾ D. G. A. VIII. s. 200. — ¹⁶⁾ Se Herman Hettner, Literaturgeschichte d. achtzenten Jahrhunderts. III. 1. s. 29.

Christina sjelf med sin höga bildning kan icke sägas hafva medverkat till utbredande af en sådan ton, om hon än i umgänget och i samtal tillät sig mycket sjelfsväld. Det är i andra hänseenden hon bidragit till upplösandet af "goda och anständiga seder," ehuru, som vi redan anmärkt, hennes föredöme ingalunda verkat menligt inom en så vidsträckt krets, som man gemenligen antager. Så har hon i religiöst hänseende haft ett högst skadligt inflytande på sin omgifning. Dittills hade svenskarna varit vana att alltid på thronen finna ett lifligt intresse för det kyrkliga, stundom äfven en sann och varm fromhet; men arten af Christinas bildning och skaplynne förde henne in på tidens fritänkeri, en rigtning, som flera af utlänningarna vid hennes hof hyllade och hos henne underhöllo, och öppet visade hon sitt förakt och sin likgiltighet för religionen. Följderna inställde sig snart. "En och annan gjorde i sin tanke qvickt narr af gudstjensten eller låtsade endast för syns skull sätta foten dit, så gjorde sjelfva drottningen till slut"¹⁷⁾. Whitelocke, puritanen, tadlade lifligt Christinas vana att alltid begagna söndagarna till resdagar och att på dem tillstålla baler och andra nöjen; han kunde ej nog förundra sig öfver Söndagens ohelgande i Sverige, och med erkebiskopen, Carl Gustaf och drottningen sjelf talade han ofta i detta ämne. Man brukade, berättar han, ej blott köpa och sälja om söndagen, utan äfven på öppen gata utöfva de största och gemenaste oordentligheter. Så tågade en söndag i Upsala under hofvets vistande derstädes generalmajor Horn med flera officerare och kavaljerer genom gatorna med trummor, pipor och trumpeter, efterföljda af sina betjenter med flaskor och glas; på torget bildade de en ring kring musikanterna och betjenterna samt drucko på knä drottningens skål, och "med upphöjda händer syndade i Guds och hela världens åsyn"¹⁸⁾.

¹⁷⁾ Handl. r. Sk. H. IX. s. 100. — ¹⁸⁾ Whitelocke. s. o. s. 374, 389.

Ännu i ett annat hänseende hade exemplet från thronen en föga fördelaktig inverkan. Christina älskade prunkande och kostbara nöjen, och den ena festen och förlustelsen aflöste den andra under hennes regering. I detta stycke sammanträffade hennes smak med smaken hos den mera belevade än förfinade yngre adlen vid hennes hof. Det tyska kriget hade på flera händer hopat stora och lättvunna skatter, man hade genom beröring med utländningen och kännedomen om bruken vid främmande hof fått ett helt annat begrepp om konsten att njuta lifvet, och nya slag af nöjen utträngde de gamla. Under det ännu under Christinas tid de gamla rådsherrarna, såsom vi ofvan sett, höllo fast vid förfädrens enkla seder, så öfverlemnade sig de yngre adelsmännen, uppmuntrade af den praktälskande drottningen, åt ett slöseri och en yppighet, hvartill man icke förr i Sverige sett maken. "Fast Sverige ej är rikt," skrifver Chanut, "är lynnenas böjelse för luxe der större i jemförelse med landets tillgångar, än i något annat rike"¹⁹⁾. Gästabud, dans, jagt, ringränningar, fyrverkerier, djurfäktningar, uppförandet af baletter, upptåg och värdskap omväxlade i Christinas hofkrets. Äfven teatraliska förlustelser saknades icke. Men det är lätt begripligt, att den konst- och prunklösa skolkomedien med dess torra moral ej skulle finna nåd, hvarken inför drottningens eller hennes omgifnings ögon. Christina med sin kännedom om främmande länders litteratur kunde ej finna smak i skådespel, som qvarstodo på en så föråldrad ståndpunkt. De lärda och vittra utländningarna vid hennes hof skulle utan tvifvel ryckt på axlarna åt dessa råa dramatiska försök, och bland hofadlen hade många vid främmande furstehof lärt känna helt andra slag af dramatiska nöjen. Dessa komedier erbjödo dessutom intet tillfälle att utveckla den ståt, man så mycket älskade. Frankrike hade redan börjat att blifva tongifvande, och de för-

---

¹⁹⁾ Chanut, Anteckningar m. m. Stockholm 1826. s. 439.

sta spåren af franskt inflytande visa sig redan under Christinas tid. Man känner icke att hon mer än en gång kallat studenter till hofvet för att uppföra skådespel, men då gafs icke något svenskt stycke, utan Senecas "Rasande Hercules." Redan detta val är betecknande. Då dittills Plautus och Terentius varit de dramatiska mönsterskalderna och endast deras stycken uppförts, så framträder nu för första gången Seneca, den franska tragediens fader. Stycket gafs utan tvifvel på grundspråket, ty man eger qvar en tryckt broschyr med titel: "Innehåldh af Senecæ Tragoedia om then rasande Hercules" ²⁰), uti hvilken utom ett versifieradt företal till deras Majestäter, hvaraf framgår, att stycket i deras närvaro blifvit uppfördt af medlemmar utaf den vidtbeprista Akademien i Upsala, äfven finnes ett versifieradt angifvande af innehållet utaf den latinska tragediens fem akter. Sådana innehållsredogörelser eller programmer brukade att utdelas bland åskådarna både vid de utländska jesuiterskådespelen och vid akademiska teatern i Strassburg; på sednare stället hade de alltid poetisk form; afsigten med dem var att göra åhörarna bekanta med innehållet och gången af det uppförda latinska eller grekiska skådespelet ²¹). Det svenska programmet såväl som företalet är författadt i 8-radiga stanzer med qvinliga rim i 1:sta, 3:dje, 5:te och 6:te versraderna. Der en sådan ledning var nödig för de i språket okunniga åskådarna, måste man sörja för riklig ögonfägnad för att underhålla uppmärksamheten. Både jesuiternas och Strassburgerstudenternas stycken gåfvos med stor prakt; det är då ganska sannolikt att äfven uppförandet af denna Senecas tragedi varit särdeles praktfullt och vida skilt sig från det vanliga sättet för studentkomediernas spelande. Den lär, enligt Klemmings förmodan, blifvit gifven 1648 vid Maria Eleonoras hemkomst kort före Westfaliska fredens afslutande.

²⁰) Jfr Klemming, s. o. s. 31—32. — ²¹) Schletterer, Das deutsche Singspiel s. 33.

Oaktadt Christina mycket vistades i Upsala vet man ej att omtala, det hon bevistat någon studentkomedi eller att någon sådan blifvit under den tiden derstädes uppförd. Deremot lät Christina julen 1651 vid sitt hof i Upsala uppföra ett teaterstycke, deruti hon sjelf spelade kammarpiga och Olof Rudbeck herde med en skalmeja, "den han väl förstod att spela." Men hvilket stycke detta varit, är okänt ²²⁾).

På Stockholms slott hade Christina inrättat en teater, hvilken kallades "stora Spel-salen" eller "la grande Salle des Machines." Der uppfördes baletterna, der gåfvos äfven föreställningar af främmande skådespelarsällskaper. Christina är nemligen den första, som införskrifvit främmande trupper, och, så vidt man känner, skedde detta första gången 1652. Ekeblad skrifver d. 17 Nov. 1652: "En tjugo stycken Italienare äro på väg från Danmark och väntas hit i morgon;" och d. 26 Jan. 1653 heter det: "de Italienska musikanterna hafva nu spelt åtskilliga komedier både på slottet och hos enkedrottningen;" samt d. 25 Maj s. å.: "H. Maj:t har denna vecka haft två Comedier på slottet på Italienska, och i natt, som var, spelte de Holländska komedianterna för H. Maj:t, hvilket henne icke mycket behagade." Den 26 Mars s. å. skrifver danske residenten Peder Juul om en "Sodomitisk Comedie," som blifvit uppförd, och samma minister omtalar, att sjelfva långfredagsafton spelades en italiensk komedi på De la Gardies egendom Jakobsdal. I Juli s. å. bevistade drottningen en komedi, som "slöt vid soluppgången" ²³⁾. Äfven följande året var denna trupp qvar, ty vid Carl Gustafs förmälning gafs en "Festa Teatrale," författad af en italiensk skådespelare, Antonio Brunati; den tryckta textboken innehåller, enligt Klemming, programmet till tre scener. Då Ekeblad på ett ställe benämner dessa italienare "musikan-

²²⁾ Klemming, s. o. s. 43. — ²³⁾ Handl. r. Sk. Hist. XX. s. 322, XXII. s. 304. Fryxell, Handlingar. I s. 95, 96. Del. Gard. Ark. VIII. s. 201, 202.

ter," skulle man vilja förmoda, att de gifvit musikaliska skådespel, helst sådana redan 1610 blifvit gifna vid danska hofvet, och dessutom kort innan italienarnes ankomst polska musikanter blifvit af Christina afskedade (Aug. 1652). Men då deras föreställningar alltid kallas komedier, är väl lika troligt, att, om än musici funnits bland dem, de varit ett bland dessa sällskaper af italienska improvisatörer, hvilka vid denna tid öfver kontinenten utbredde smaken för sitt fäderneslands folkkomedi (Comedia del Arte). I Paris voro de af hofvet mycket omtyckta och gynnades på bekostnad af de inhemska skådespelarna; de inkallades till Frankrike första gången 1577 och fortforo att der uppföra skådespel till 1697, under hvilken tid flera trupper dock aflöste hvarandra. En sådan trupp inkallades af kardinal Mazarin 1645; den underhölls af enkedrottningen och spelade i Petit Bourbon ²⁴). Christina har sålunda i detta hänseende följt franska hofvets exempel. Dessa skådespel hade stående masker (Pantalon, Arlechine, Pierrot m. fl.); ursprungligen var dialogen improviserad och endast uppriktningen till stycket på förhand utarbetad; men då italienarne icke kunde med samma lätthet improvisera på franska som på sitt eget modersmål, skaffade de i Frankrike spelande trupper sig en fransk text, men förbehöll sig dock enskilda scener, som de på italienska spelade. Planen var gemenligen usel, men dialogen sprittande qvick; föröfrigt tarfvade dessa stycken ett rikt maskineri och talrika förvandlingar. De gäfvo dock icke endast farser, utan äfven större romantiska skådespel, men med improviserad dialog. — De holländska komedianterna, som här spelade 1653, hafva troligen icke varit införskrifna. Vid denna tid öfversvämmades Danmark af tyska och holländska skådespelarband; och äfven i Bergen spelade ett sådant 1664 ²⁵). Förmodligen har väl ryktet om det förllu-

---

²⁴) Claude Parfait, Histoire de l'Ancien Theater Italien. Paris 1753. s. 2 o. 7. ²⁵) Overskou, s. o. I. s. 105—110.

stelselystna hofvet i Stockholm lockat en sådan trupp ditupp. Deras komedier och farsor hade mera likhet med de hos oss öfliga, men voro formelt bättre, utan all didaktisk syftning och af uppsluppen och burlesk karakter. I farsen var narren, som här kallades Pickelhäring, en hufvudfigur. Kanske hafva de äfven på sin repertoire haft några af Hoofths och van Vondels tragedier. Christina tyckes dock ej funnit behag i deras prestationer, hvarföre de troligen icke länge här kvarstannat.

Under Carl Gustafs korta och stormiga regering gafs icke mycken tid till nöjen; några "upptåg" vid hans förnämlingsfest äro nästan de enda hoffester, man vet att omtala. Vunna fältslag blef sedan denne konungs festupptåg. Men under Carl XI:s minderårighet äfvensom under första åren af hans styrelse synes man hafva fört ett gladt lif vid svenska hofvet och synnerligen älskat dramatiska nöjen. Regelbundet firades konungens födelsedag, d. 24 Nov., med någon festlighet, ofta af dramatisk art; kungen och rådet bevistade stundom de årsrepresentationer, som gåfvos af tyska skolans elever i Stockholm, och år 1667 invigdes en teater, byggd i kgl. slottets f. d. Lejongård (nu Logården) utmed den 1666 uppförda rustmästaregården. Teatren kallades af sitt läge "Lejonkulan" och invigdes i Febr. af en holländsk teatertrupp, hvilken uppförde en prolog i "6 Veranderinghen, speelt vor den Bergh Parnassus," hvarefter gafs ett "Treur-Blijdent Spel (tragikomedi) "Oronndaat en Statira," förmodligen en översättning från Magnons franska original. Till slut upplästes en epilog: "de Danckbaarheit vut naam van den Konsten" ²⁶). Denna teater uppläts stundom åt tyska skolans elever; der spelade ock den första svenska teatertrupp,

²⁶) Se Klemming, s. o. s. 48. — År 1685 påskdagen uppkom eld i denna byggnad; danske residenten Stockfleth berättar, att under predikan kom elden lös i slottet och då man var i färd med att släcka, bröt elden ut "nogit langt derfra, dog tæt op ved slaattet paa den andre siide udi Comediant huuset." Elden blef dock lyckligen släckt. Fryxell, Handlingar. II. s. 293.

hvilken bildades i början af 1680-talet och bestod 6 a 7 år, och der gåfvo de främmande teatertrupperna sina föreställningar; ty att sådana under de sista decennierna af århundradet besökt Sverige, derpå tyda många tecken. Särdeles under året 1674 talas i ministerberättelserna ofta om komedier, hvilka hofvet bevistade, och d. 13 Jan. skrifer österrikiske ministern v. Sternberg om en då uppförd "gifftig, ketzerischer Comedi" ²⁷⁾. Men följande året bröt kriget ut; och detta bildar en vändpunkt i Carl XI:s lif. Den fordna benägenheten för teatraliska nöjen synes hafva försvunnit. År 1683 öfverenskommo flera af de förnämsta fruntimmerna vid hofvet att till konungens och drottningens förlustelse uppföra en komedi, sång och musik. Med stora omkostnader inreddes en präktig teater i Wrangel-ska palatset. Man öfverenskom att uppföra Racines "Iphigenie." Åttio damer, klädda som Amazoner med sinnrika deviser på sina sköldar till regerande drottningens ära och beröm, skulle bilda majestäternas garde vid tillfället. Man hade öfvat sig i tre månader och tänkte uppföra komedien i första veckan af December; men då konungen efter sin hemkomst från en resa fick höra talas om förslaget, afböjde han det, och, tillägger danske ministern Stockfleth i sin berättelse derom: "om der er nogen slags lyst, som Kongen hafwer sind til, saa er det dog ikke udi deslige recreationer." Men fruntimmerna gåfvo icke vika för det första, de ville icke hafva gjort sig besvär förgäfvat. Konungen bestormades, och "så många fröknars förnyade böner hafva äntligen bevekt hans sinne:" skrifer österrikiska legationssekreteraren de Lancier. Dagen utsattes till d. 5 Jan. 1684; men ånyo skedde uppskof, och först några dagar derefter blef festen äntligen gifven. Iphigenies roll spelades af den sedan så ryktbara Aurora Königsmark. Enär drottningen för köldens skull icke kunde vara närvarande, blef "Iphigenie" uppförd för

---

²⁷⁾ Fryxell, s. o. I. s. 299, 311. III. s. 116.

andra gången d. 30 April 1684 inför drottningen, vid hvilket tillfälle äfven kungen var närvarande. Erik Lindsköld skref med anledning af denna fest tre poemer och fru Brenner en gratulation ²⁸).

Mot slutet af Carl XI:s regeringstid hafva dock främmande teatertrupper besökt Sverige. Ett sällskap, som kallade sig "Nordische Comœdianten in hochdeutschen Sprache," ingaf 1697 till interimregeringen i Güstrow en ansökan, hvaruti säges, att sällskapet måst med anledning af Hans Svenska Majestäts död vända tillbaka från Stockholm till sitt fädernesland, efter det de i 6 år uppehållit sig i Norden ²⁹). Och bland Palmsköldska samlingarna i Upsala finnes ett i Stockholm 1694 uppfördt skådespel i 70 inträden, hvilkas innehåll finnas med några ord angifna; troligen hafva väl skådespelarna improviserat dialogen. Titlen, som har mycken likhet med titlarna på de tyska "Haupt- und Staats-Actionen," lyder så: Des unbeständigen Glücks Aller durcheinander Biornina durch Vierley Geschichts Veränderungen Königin in Schweden. Biornina ansågs väl som ett särdeles lämpligt namn på en drottning i björnlandet Sverige. Klemming (s. 14) anför äfven en teateraffisch, enligt hvilken de "Chursächsische Hochteutsche Comœdianten" (förmodligen ofvannämnda sällskap) Måndagen d. 21:a November (1691 eller 1696) "präcis umb 3 Uhr" uppfört "Die Königin Disa" på stora Bollhuset d. ä. teatern Lejonkulan.

Carl XII älskade i början af sin regering endast halsbrytande nöjen, och Jens Juel skref d. 29 Jan. 1698: "Hoffet var i hans Herr Faders tid meget sombre og eenlig, mens langt mere er det nu" ³⁰); men under sista hälften af 1699 och de första månaderna af 1700 förde Carl ett präktigt och lysande hof; isynnerhet tyckes han hafva varit road af maskrader, ty sådana anställdes ofta ³¹). I

²⁸) Fryxell, s. o. II. s. 238, 241, 255. III. s. 184. Klemming, s. o. s. 58. — ²⁹) Overskou, s. o. I. s. 119. — ³⁰) Fryxell, s. o. IX. s. 160. — ³¹) Theater Almanach för 1821. s. 15. Atterbom, s. o. s. 19.

November 1699 ankom ett införskrifvet franskt skådespelarsällskap, under anförande af en Rosidor; en medlem af sällskapet, Duchemin, väckte sedan uppseende i Paris³²⁾. Detta sällskap uppförde Molieres och Corneilles stycken och hade ofta konungen till åskådare. Men d. 13 April 1700 lemnade konungen Stockholm för att aldrig mera återvända.

Som ett kuriosum må vi här nämna en teaterföreställning, som på sin tid väckte mycket uppseende. Österrikiska ministern grefve Starhemberg lät d. 8 Maj 1694 sitt husfolk i katolska kyrkan uppföra en af hans biktfader, jesuiten Pater Martin, skrifven komedi om svenska konungen Adils och danska konungen Helge. "Historien," skrifer danska sändebudet, "er bleffven med saa mange Sotiser embellerit for att moquere offver begge Nationerna." Svenskarna kallades "strömlingshofveder" och danskarna "grödskopper." Harmen mot österrikaren blef allmän; pater Martin vågade sig icke ut på gatorna, emedan pöblen hotade att slå armar och ben af honom. Äfven Carl XI var förtörnad, och Bengt Oxenstjerna, som beskyddade Starhemberg, måste, sedan han ett par gånger blifvit afsnäst, anlita andra personers hjälp för att blidka kungen, hvilken slutligen förklarade, att han icke ville "fange noget an med en giek"³³⁾.

Med undantag af de skådespel, som uppfördes på Lejonkulan kring 1688, och om hvilka vi på annat ställe skola yttra ett par ord, voro alla de öfriga här nämnda stycken icke svenska, och hafva sålunda för svenska dramats historia ingen annan betydelse, än det inflytande de möjligen på dramats utbildning kunnat hafva haft.

Vi öfvergå nu till andra underordnade arter af dramatiska hofförlustelser, men i hvilka svenskarna visat nå-

---

³²⁾ Atterbom, Carl den tolfte betraktad m. m. Örebro 1864. s. 19. — ³³⁾ Fryxell, Handl. III. s. 354—56.

got mera sjelfverksamhet och uppfinning; vi mena: Upp-tåg, Värdskap och Balletter.

Dessa förlustelser, af hvilka åtminstone drottning Christina synes hafva varit mera road än af skådespel, stå alla i ett mer eller mindre aflägsset sammanhang med dramat, enär de bilda liksom de trefvande försök, genom hvilka den dramatiska konsten sökte bryta sig en ny väg, och enär det i sjelfva verket var genom att i en form förena dem alla, som operan framkom.

Upp-tågen hafva icke, som Hammarsköld menar, likhet med de tyska "Wirthschaften," utan äro ursprungligen, hvilket äfven sjelfva namnet ger tillkänna, offentliga tåg eller processioner. I dem uppträdde personer i dyrbara drägter, föreställande allegoriska eller mytologiska figurer, i dem förde man ovanliga djur, vackra hästar, mekaniska konstverk o. s. v. Med ett sådant upptåg firades Cosimo I:s af Toscana förmälning 1539 med Eleonora af Toledo. Der såg man Apollo och de nio Muserna, med sånger till de nyförmäldas ära, der voro Toscanas alla städer personifierade och omgifna af de nymfer och flodgudar, hvilka tillhörde hvarderas område³⁴). Men de egentliga upptågen sattes gemenligen i samband med hufvud- eller ringrännningar, hvilka sedan slutet af 15:de århundradet trädde i de fordna tornerspelens ställe. Castelneau beskriver i sina memoirer ett i Fontainebleau 1564 gifvet tornerspel, som har mycken likhet med de svenska upptågen; tolf trojaner kämpade emot tolf greker, och före kampspelets början blefvo så väl Kartelet (fejdebrefvet) som flera dikter till de kämpandes ära upplästa och öfverlemnade åt damerna³⁵). Hos oss var upptåget alltid förbundet med en ringränning. Uti ett dagen förut utfärdadt kartel framställde sig deltagarna i upptåget som kämpar för en eller flera allmänna satsar, hvilka i kartelet voro utvecklade.

---

³⁴) Ruth, Gesch. d. Ital. Poesie. II. s. 616. — ³⁵) Castelneau, Memoires liv 5. chap. 6.

På festdagen drogo kämparna i högtidligt tåg upp till rännarebanan. Alla voro kostymerade. Tåget var indeladt i vissa afdelningar, och allt, som deri förekom, borde på ett eller annat sätt hafva afseende på fejdebrevets innehåll, så att samma grundtanka omfattade och sammanhöll det hela. Men stundom medfördes likväl äfven sådant, som antingen för sin rika mekanism eller af annat skäl var beräknadt på att tilldraga sig åskådarnas uppmärksamhet. Vid ankomsten till rännarebanan upplästes fejdebrevet, och hvarje afdelning framställde på vers eller prosa sin betydelse och afsigt, eller ock deklamerades versar till drottningen eller till damerna; det upptåg, i hvilket inga versar eller tal upplästes, ansågs misslyckadt. Motståndarne inkommo sedan och ringränningen började. Banan var genom skrank indelad i tre delar, och midt på den mellersta delen nedhängde i ett snöre en ring, hvilken man under ridt i skarp carrière skulle med lansen söka träffa. Träffade man ringen i midten, ansågs man hafva träffat den tre gånger, öfverst till venster två gånger, öfverst till höger och nederst till venster en gång, nederst till höger en half gång. Den, som flesta gångerna träffat ringen och så besekrat sina motståndare, erhöll det utsatta priset ³⁶).

Det älsta upptåg vi känna är det, som anställdes vid Gustaf Adolfs kröning d. 14 Okt. 1617. Kartelet var utfärdadt af göternas konung Berik, som förband sig att försvara, att Göterna voro komna från Sverige, att svenskar icke gifva någon nation efter i tapperhet och trohet, samt att Sverige är oöfvervinneligt, då dess inbyggare äro sin konung trogna och sinsemellan eniga ³⁷). — År 1647 d. 20 Mars vid grefve Magnus De la Gardies bröllop hölls likaledes en ringränning.

Men de mest lysande upptåg voro utan tvifvel de, hvilka utfördes vid drottning Christinas kröning 1650. De

³⁶) Den som önskar läsa en utförlig beskrifning på en ringränning, hänvisa vi till Dansk "Illustreret Tidende" n:o 185 (4 Bind 1863), der af Carl Andersen ringränningen vid Christian IV:s kröning 1596 är skildrad. — ³⁷) Se Klemming, s. 21.

voro fyra till antalet och äro omtalade af Ekeblad och riksdagspresten d:r Jonas Petri, hvilken sednare dock ej synes hafva haft tillgång till kartelen och derföre stundom gör de mest komiska misstag om personernas betydelse. Vi vilja för dessa upptåg redogöra efter för oss tillgängliga handlingar.

Hertig Carl Gustafs upptåg hölls d. 24 Okt. och kallades Lycksalighetens Äreprakt. Tvenne kartel utdelades: ett af okänd författare med fem versifierade tal på franska (*La Pompe de la Felicité*) och ett af Stjernhjelms författadt på svenska med fem tal, hvaraf ett på vers³⁸). Kartelet är hos båda detsamma; men, enligt Klemming, närmar sig den svenska texten mera ett program eller kort sammandrag, då den franska deremot innehåller de uppträdandes hela föredrag. Upptåget började kl. 10 f. m. och varade till dess mörkret inbröt.

Kartelet var utfärdadt af Eudämon och hans kamrater Philander och Dorisel, och i detsamma bestridde de, att krig och vällust kunna bereda en sann lycka, hvilken deremot endast är att söka i själens frid och förnöjsamhet samt dess magt öfver affekterna. Mot hvarje adlig tapper riddersman, som ville påstå motsatsen, erbjödo de sig att försvara sin sak till häst och fot, med stickande och bräckande, skämt och allvar, samt bådo underdånigt drottningen att vara en rättrådig skilsmän och domare. Tåget öppnades, säger Petri, dermed, att H. F. Nåde med sitt folk red före, hvilka alla voro ganska glimmande af guld och silfver, hafvandes i sina händer lansar. Stjernhjelmska texten upplyser om, att denna afdelning utgjordes af Mars till häst med sitt manskap, hvilket guden i ett tal på hexametrar "anqvickade till krigsöfningar." Derpå följde, enligt Petri, tre gröna menniskor i skogsråsliknelser, klädda i qvinfolks kläder; dessa skogsrån lära dock varit tre riddare, Martis Gesäller, af hvilka den ene, Philopater, vid framkomsten i ett tal tadelade dem, hvilka kriga endast i äregirig afsigt, men prisade dem, som kämpa och dö för fäderneslandet, den andre, Democrates, ansåg, att man må offra lif och

³⁸) Klemming, s. 36—37. Svenska texten är tryckt i Stjernhjelms Musæ Suethizantes och finnes i Hammarskölds upplaga af Stjernhjelms Witterhetsarbeten s. 253—262. Titlen är: "Lycksalighetens Ähre-Pracht, uppå then Stormächtigste Drottninghs Christinae Höghprijszelighe Crönings Fest förd Aff Ridder Eudemon och hans trogne Gesäller Philander och Dorisel. I Stockholm d. 24 Dagh i Octobris Månat Åhr 1650."

blod för friheten, och den tredje, Theander, att man bör kämpa för tron och Guds heder. Riddarnes tal liksom de följande talen äro på prosa. Dessa utgjorde en afdelning eller, som det heter hos Stjernhjulm, ett "Inträde." I andra inträdet föreställdes Cupido jemte Venus uti en triumfvagn, som utan all annor anspänsel fördes af Lyckan, hvilket Petri så beskriver: "derefter följde en vagn, som gick sjelf och voro inga hästar före, der uti satt en, som hade eld, hvilken brann som ett bloss, deruppå stod ett beläte på en fot och hade en fana i handen." Cupido höll ett tal i afsigt att afvända de unga hjertan från Martis raseri till älskogs ljufliga vällust. I tredje inträdet kom riddaren, den manhaftige Eudämon, med sina gesäller Philemon och Dorisel. Han förklarade, att anledningen till krig må vara aldrig så god, så blir dock utförandet alltid grufsamt och lasterligt, hvarföre ock de, som sägas kriga för altaret, sjelfva befinnas vara de, som kullkasta templet, de som fäktat för friheten, sluta friheten i band o. s. v. Äfven Veneris och Cupidos regemente är intet annat än en söt inbillad Militie, full af bedräglig glisneri. Högre är det mål, som själen åstundar till sin fröjd och hugnad. Derpå följde Lycksaligheten, uti en prächtig triumfvagn, styrd af Freden och omgifven af Endrågten samt andra bisittande nymfer och fyra barn, som representerade Charitas; härom uttrycker sig P. på följande sätt: "kom strax derefter en annor ganska stor vagn, der uti satt en, som var förklädd och underlig att se på." Lycksaligheten framställde i ett tal den i kartelet uttryckta hutvudtanken. I fjerde inträdet kommo på berget Parnassus Apollo och Muserna för att hylla Christina, sjungande och spelande på allahanda slags instrument, eller enligt Petri: "sist efter detta kom ett stort berg gående och skriande, der uppå sutto ock många förklädda menniskor i gröna och andra kläder." Slutligen fördes i tåget en mängd präktigt utstofferade handhästar, och efter dem kom en skara hjeltar, hvilka förut sökt ära i Martis eller Veneris tjenst, men nu slutit sig till riddar Eudämon.

Detta upptåg, liksom de tre andra vid kröningen, gick "in aff Höötorghet och in på Rennarebanen rättsols omkring," och vände sig sedan åt den sidan, "der huset war bygdt medh sine gångar;" på den öfversta gången (balkongen?) satt Christina med sin uppvaktning och på den nedra den gamle Pfalzgrafven Johan Casimir med andra herrar. Derframför uppläste de i tåget deltagande sina tal på vers och prosa. Sedan kommo genom södra porten på rännarebanan de herrar, hvilka skulle rida till rings, åtföljda af musikanter, hvilka med trummor och

pukor intogo sin plats på en dertill uppbygd läktare och musicerade under ringrännningen, besvarade af trumpetare och pukslagare vid norra porten af rännarebanan. Ringrännningen fortsattes till dess mörkröt inbröt, och återtåget skedde vid fackelsken ³⁹⁾.

Den 2 November höll grefve Magnus Gabriel De la Gardie sitt upptåg, hvilket af Jonas Petri kallas "ganska präktigt och herrligt;" deruti voro många sällsamma, lustiga stycken att se, vagnar, vandrande berg, bergstroll, björnar, renar, hundar, baggar. Af ett Ekeblads bref ser man, att i detta upptåg äfven fanns en "Polifemus," som för sin längd väckte mycken uppmärksamhet. Fyratio ryttare, utklädda till Amazoner, erbjödo sig att mot hvem som helst försvara det täcka könets ära. Ett tyskt program för upptåget (i 37 leder) är tryckt; till detsamma äro bifogade ett kartel på tyska och ett på svenska, en sonnet till drottningen på franska och en på svenska, den sednare af Stjernhjelm; vidare några tyska versar, hvaribland ett poem till Christina i 6 versar ⁴⁰⁾.

Den 5 November höll grefve Gustaf Casimir Lewenhaupt sitt upptåg, kalladt Morernas upptåg. Af Jonæ Petri beskrifning ser man, att det öppnats af ett sällskap morer, till häst och fot, med svärtade ansigten och afrikanska drägter; bland annat förekom ett skepp, hvilket med åror roddes af utklädda sjötroll, ett brinnande berg med musikanter, en vagn, dragen af två elefant-skepnader, hvaruti sutto åtskilliga "monstra" och en smed med hammare och städ midt uti vagnen. Ekeblad skriver om detta upptåg, att det var det "slätaste," enär deri var intet mera skrifvet än kartelet. Det bästa deri finner han vara de 2 elefanterna, men säger dem vara enfaldigt

---

³⁹⁾ G. Stjernhjelm's Witterhets-Arbeten. Hammarsköldska upplagan s. 253 o. följ. Handl. r. Sk. Hist. XXII. s. 221 o. följ. se äfven s. 246. — ⁴⁰⁾ Hos Klemming, s. 38, läses den utförliga texten på programmet. Stjernhjelm's sonnet är tryckt i Hammarsköldska upplagan s. 84 under titlen: "De Amazoner till Drottning Christina."

utstofferade⁴¹⁾. Det ännu befintliga kartelet visar dock, att det varit försedt med några tyska versar samt en eländig öfversättning af dem på svenska⁴²⁾.

Det sista upptåget gafs af general Hans Wachtmeister och Stjernsköld d. 11. Nov. Kartelet hade utdelats redan d. 5 Nov. vid balen, som hölls på slottet efter Lewenhaupts upptåg, men utförandet hade fördröjts genom ogynnsamt väder. Upptåget kallades "De Igenfunna Dygders Upptåg."

Kartelet, skrifvet på svenska, är författadt af Stjernhjem och af följande innehåll⁴³⁾. Enär på sednare tider dygdens tre högsta ärekronor, Gloria, Dignitas och Potestas, kommit i missbruk och blifvit gifna åt oförtjenta, så har Jupiter, derom underrättad, utverkat af sin broder Pluto, att några af de fordom förnämsta behjertade hjeltar måtte åter uppstiga på jorden till att söka och återfinna de ärsamma dygder, Religio, Prudentia, Justitia, Temperantia och Fortitudo, och återinsätta dem i deras fordna värdes stol och stånd. Dessa hjeltar, Numa Pompilius, Pompejus, Cyrus, Cæsar och Alexander, hafva nu igenomvandrat verlden och dels af Fama, dels af Apollo och Muserna, hvilka sednare stodo resfärdiga att begifva sig till Christinas kröningsfest, fått veta, att dessa dygder endast i Norden äro att finna. De förtälja, att de nu hafva funnit dem der och vilja för sin del hedra festen med att anställa en ring- och kappränning samt emot hvar och en försvara: 1) Att ingen bör belönas med bemälte ärekrona utan den, som genom tapperhet och de företalde Dygders bistånd den förtjent har; 2) att alla redliga riddersmän äro pligtige att ej allenast befrita sig om dessa dygder, utan äfven försvara och förfäkta dem. Derpå följer en tysk sonnet till Christinas ära, sjungen af de romerska hjeltar. I upptåget voro att skåda Mercurius, de fem riddarna, förande enhvar af de fem dygderna, tvenne "naturliga Morianer" på hvar sin kamel, Gloria, Dignitas och Potestas med sina insignier, berget Parnassus med en vattenkonst, samt Apollo och Muserna, vidare Ratio och Mémoria samt en vagn dragen af två hvita hästar, utan kusk och på hvilken vagn sutto en skön jungfru, tillkännagifvande verldens fåfänglighet, Tempus med timglas och lia samt en pojke, som blåste såpbubblor. De, som sutto på denna vagn, sjöngo en tysk visa i tre versar.

⁴¹⁾ Del. G. Ark. VIII. s. 213. — ⁴²⁾ Klemming, s. 39. —

⁴³⁾ Det finnes tryckt i Hammarsköldska upplagan s. 263; dertill äro fogade ett program för upptåget i 20 leder, en tysk sonnetsjungen af de romerska hjeltarna och en tysk visa för personerna i 19:de ledet. Jfr vidare Klemming, s. 37.

Ekeblad berättar, att första priset vanns af grefve Gustaf Lennartsson (Torstensson) och andra af general Stenbock. Sedan "rände de efter hufvuden om penningar," då grefve Magnus De la Gardie föll af hästen, när han skulle taga ett hufvud upp af marken; till slut satte grefve Wachtmeisters dotter upp en perlekrans, som vanns af Nils Banér ⁴⁴). En lös sedel bland Ekebladiska brefven upplyser om hvilka personer, som deltog i detta upptåg. Religio var hofjunkare Tisenhusen, Prudentia och Justitia tvenne lifvärdare, Temperantia Mårten Augustinsson Lejonsköld, Fortitudo var Ekeblad sjelf med en stor pelare på axlen, Numa Pompilius Wachtmeister, Pompejus Stjernsköld, Cyrus Henric Horn, Julius Cæsar Eric Lejonhufvud, Alexander Magnus Clas Thott ⁴⁵).

Utom dessa nu nämnda upptåg finner man bland hofvens nöjen ofta omtalade ringränningar, tornerspel och karuseller. Till firande af Christinas födelsedag 1651 gaf M. G. De la Gardie ett upptåg med riddarkamp till fots. Programmet är skrifvet på tyska och latin; latinska versar utdelades; högsta priset, en ring värd 1000 dukater, vanns af Clas Thott. År 1652 firades samma dag med ringränning ⁴⁶). Den 31 Maj 1654 hölls en ringränning, om hvilken Ekeblad nämner, att deruti voro 4 upptåg. Peder Juel kallar denna förlustelse en Karusel och berättar, att den gafs af Carl Gustaf till drottningens ära, samt att prinsen sjelf anförde Indianerna, fältmarskalk Wrangel Persianerna, grefve Gustaf Lejonhufvud Morerna och Wittenberg Romarne ⁴⁷). Vid Carl Gustafs bröllophögtidigheter gaf grefve Douglas d. 21 Sept. 1654 ett upptåg, om

---

⁴⁴) Del. G. Ark. VIII. s. 214. — ⁴⁵) Handl. r. Sk. H. XX. s. 313. — ⁴⁶) Klemming, s. 42. — ⁴⁷) Del. G. A. VIII. s. 205. Kanske är det samma ringränning, om hvilken finnes en underrättelse på tyska, hvars titel angifves af Klemming sålunda: "Nachricht von einem solennen Ringel Rennen an dem Königl. Schwedischen Hofe zu Upsal., anno 1654." — Dansk Historisk Tidskrift. V. s. 379. I denna tidskrift finnas utdrag af de bref, dem danska residenten i Stockholm under åren 1651—1655 skref till danske residenten Charisius i Haag.

hvilket Ekeblad skrifver, att det var vackert, fast litet. Det föreställde de gamle Göterna och Schweitzarna; på en artig vagn, dragen af två dufvor, åkte Venus och Cupido, sedan följde ett gammalt torn, hvilket, när det kom midtför konungen, förvandlade sig "i ett lusthus, med en skön lustgård på." Kartelet med titel "Dhe Gamble Giöters allmannelige Uthroop" är skrifvet på Götiska, Svenska, Tyska och Franska; dertill kommo franska versar: "Les Muses au Roi" och "Venus Uranie a la Reine." Upptåget hade 46 leder. Första och andra prisen, bestående i diamant-ringar af 4000 R:drs värde, vunnos af Carl Sparre och fältmarskalk Wrangel, det tredje, ett diamantsmycke, vanns af Henr. Horn. — Den 9 Nov. s. å. gaf Magnus G. De la Gardie ett upptåg, som var helt präktigt och skönt med gående berg och andra sirater. Det hade till titel: "Apollo und Dianen Aufzug" och var skrifvet af grefvens sekreterare J. B. Heinsius på prosa med latinska och tyska versar. Första priset, en kedja af 500 dukater, vanns af fältmarskalk Wrangel, de begge andra utgjordes af 2 stora pokaler och en diamantring⁴⁸⁾. Hit kan äfven räknas den präktiga Karusel eller ringränning, som hölls vid Carl XI:s tillträde till regeringen d. 19 Dec. 1672, och som efter Ehrenstrahls ritningar är stucken i koppar. Kartelerna äro på franska, men äfven svenska versar af omväxlande slag förekomma.

Ännu i Carl XII:s dagar gafs upptåg; ty som ett sådant kan betraktas det glädjespel eller s. k. Opera, hvarmed Magnus Stenbock på Carlsdagen 1701 i vinterlägret vid Lais slott roade sin kunglige herre. Kartelet uppställde den sats, att ingen är värd att uppvakta fruntimmer, som ej förvärfvat sig ett godt namn eller vinnlägger sig om att erhålla det i krig. I samband dermed har stått en ballet med åtskilliga kostliga påfund, såsom att några

⁴⁸⁾ Ekeblad, Del. G. Ark. VIII. s. 208. — Titlarna på dessa båda upptåg läsas hos Klemming, s. 44, 45.

Tysta Tankar dansa incognito och adressera sig till H. Ex. Grefve Piper m. m. Man såg der äfven Sveas glädjehempel med allahanda sinnebilder och inskrifter. Så sågs t. ex. på en tafva ett lejon, som öppnade en råttfälla, hvarur kommo stora skaror möss, under det lejonet sade: "Ite, nuntiate Petro"⁴⁹).

Värdskapen, som hafva sin motsvarighet i de tyska "Wirthschaften" och de franska "Hotelleries," voro ett slags maskerader, deri ett eller flera par föreställde värd-folket och de öfriga deras gäster. Hofskalderna skrefvo ofta skämtsamma eller smickrande dikter öfver deltagarna. Värdskapen antagas vara komna från Tyskland, men troligare är att de härstamma från Frankrike, ty Flögel vet icke att omtala något tyskt Wirthschaft tidigare än från 1682; också var det först på 1700-talet, som de i Tyskland stodo i flor, och då vid Dresdener- och Berliner-hofven. Under den praktlystne Fredrik III:s tid (1648—70) gåfvos i Danmark värdskap, och samtidigt omtalas äfven värdskap i Sverige. Det älsta vi känna är från trettiondedagen 1653; Peder Juul är dock den ende, som kallar det "värdskap," Ekeblad kallar det blott "spel," Fryxell omtalar det som en ballet, benämnd "Gudarnas högtid." Det framställde, huru alla Olympens gudar voro gäster hos herdar och herdinnor. Drottningen synes först hafva ärnat att föreställa Pan, herdarnas gud⁵⁰), men bestämde sig sedan för att uppträda som herdinnan Amaranta, d. ä. den oförgängliga. Gudarna voro, så vidt man vet, utlänningar; Corfits Ulfeld var Jupiter, Pimentelli Mars och Radziejowski Bacchus med ett hiskeligt stort stop i handen, fullt med vin. Hertig Adolf Johan och allt hof-folket voro liksom drottningen klädda i herdekläder. För

---

⁴⁹) Titlen hos Klemming, s. 65. — ⁵⁰) Den 1 Jan. 1653 skrifver Peder Juul: "Paa hellig tre Kongers Aften skal her leges Vertskap paa Slottet. Dronningen vil repræsenterer Pan, Hr C. Ulfeld Jovem og Pimentelli Martem; disse tre Navne haver Dronningen selv uddeelt, de andre lod hun tage om i Lykkepotten."

tillfället skrifna sånger blefvo afsjungna af herdefolket och i dem förekommo ofta orden: "Viva Amarantha." Dansen varade till kl. 7 om morgonen. Mot slutet aflades maskeraddragterna, och drottningen lät af sin med diamanter öfversållade dräkt afsprätta juvelerna och utdela dem till de närvarande såsom ett minne af denna afton och dess nöjen. Det lär varit denna tilldragelse, som gifvit anledning till Amarantherordens instiftande ⁵¹).

Följande året d. 7 April hölls ett värdskap till ära för Pimentelli, ehuru denne, som redan haft sin högtidliga afskedsaudiens, ej kunde taga del i dansen, utan endast som åskådare från ett sidorum bevistade festen. Whitelocke, som var närvarande, kallar festen en maskerad; också synes gränsen emellan dessa värdskap och maskerade varit något obestämd. Danssalen var klädd med rött sammet och musiken var förträfflig, isynnerhet hade drottningen stora mästare på viol. Maskeraden fortsattes från åtta om qvällen till två om morgonen, och drottningen dansade först i "Moriensk" dräkt och sedan som borgarehustru, under begge maskerna med stor smak och färdighet. Enligt P. Juuls uppgift agerade drottningen "la Coquette." W. tillägger: "ingen talte eller sjöng, utan föreställde hvar och en åtskilliga roller af sitt kön, och var allt detta tillståndt för att visa fåfängan och dårskapen af denna världens prakt, hvilket ändamål äfven vanns, utan att någon oanständighet eller förargelse dermed gjordes" ⁵²). Man finner af denna beskrifning, att tal och sång icke hört till denna festlighet, hvilken uteslutande varit ett dansnöje; men att likväl en tanke genomgått maskeringen: framställandet af all verldslig prakts fåfänglighet, hvarföre ock det hela kallades: *Le ballet des fadaises*.

Under Carl XI:s minderårighet voro värdskap mycket omtyckta så väl af hofvet som af högadlen. Ekeblad be-

⁵¹) Handl. r. Sk. H. XXII. s. 30. Del. Gard. Ark. VIII. s. 198. Fryxell, Berättelser. VIII. s. 180. — ⁵²) Whitelocke, s. 529. Fryxell, s. o. VIII. s. 178.

rättar, att ett sådant anställdes på slottet trettiondedagen 1662, "sedan vi förmiddagen haft en predikan af mester Måns (Pontinus), hvilken var så admirabel, att alla menniskor måste bekänna, att der måtte vara något gudomligt i den menniskan." Han gör derpå utförligt reda för predikan och förgäter värdskapet. Straxt efter gjorde hofvet en resa på 14 dagar till Upsala samt åtskilliga herresäten, Målhammar, Mörby, Rosersberg och Djurs-holm; på alla ställen trakterades de resande med ringrännande, värdskap m. m. ⁵³). Utförligare beskriver Ekeblad ett värdskap, som d. 14 Jan. 1663 anställdes på Ulfunda hos grefvinnan Beata De la Gardie eller grefve Anders Torstensson, "jag vet ej hvem som är herre i huset:" tillägger han. Furstinnan, drottningens syster, var värdinna, grefve Anders värd, drottningen huspiga, gamle Königsmark borgmästare och grefvinnan Beata hans hustru, marskalk Lützo doktor, Lorenz v. d. Linde källarmästare, grefve Nils båtsman, Sv. Banér soldat, grefvarne Stenbock och Königsmark samt Ekeblad sjelf voro husknektar. I samband med värdskapet har stått något tåg, ty E. berättar, att, "när vi drogo ut, störtade fältmarskalk Königsmarks häst på vägen och Drottningens häst höll på att rita ut." Den 10 Jan. 1664 gafs på slottet i Stockholm ett värdskap; de för tillfället skrifna tyska dikterna äro tryckta under titel: "Königliche Wirtschafft in dem Uebertreffichen Vier-Zeiten-Hause, Auff dem Königlichen Schlosse zu Stockholm; Angestellt und von etzlichen Musen in Vier Madrigalen und einer Ode einfältig nachgeahmet. Auff dem 10 Jan. d. 1664 Jahr." Den 9 Jan. 1669 skrifver Jens Juul i sina ministerberättelser: "På Slottet har varit värdskap, hvori alla fyra verldsdelarna och de flesta europeiska nationer representerades. Konungen var turk och drottningen spanska." Äfven holländske ministern Heinsius omtalar detta värdskap. — På Carl XI:s födel-

---

⁵³) Del. G. Ark. IX. s. 14—15.

sedag 1670 gafs på slottet ett "Kunge-Speel eller Wärdskap." Och d. 3 Sept. 1674 gaf M. De la Gardie ett värdschap på Jakobsdal, som föreställde ett dalkarlsbröllop; "ganska simpelt" skrifver danske ministern K. Lindenow ⁵⁴).

Den utförligaste beskrifning på ett värdschap har man i Relationen om värdskapet, som gafs af drottning Ulrica Eleonora på Stockholms slott d. 3 Febr. 1692.

Alla huspigorna, 19 till antalet, och 40 husdrängar, utom hofjunkare, pager och lakejer, samlades hos värdinnan, Stina Rosenhane, i fältmarskalk Wrangels hus på Riddarholmen och foro kl. 6 i ordentlig procession upp till slottet och gingo in i långa salen. När alla voro samlade, kom lille Thure Ribbing och blåste i ett posthorn samt efter honom unga drottning Ulrica Eleonora och hertiginnan som resande med en mängd barn, som buro deras bagage. Sedan deras pass blifvit uppläst, öppnades deras skrin och koffertar, och derur kommo en mängd småfoglar, små hundar och kattor. Kl. 8 gingo värden, grefve Gustaf Oxenstjerna, och värdinnan, Stina Rosenhane, med alla deltagarna öfver rikssalen genom enkedrottningens rum och derifrån genom gröna gången till unga drottningens fyrkant. På vägen voro "Eschawotter" byggda, så att folket, som der stodo, kunde se processionen. Öfver dörren på fyrkanten hängde en värdschusskylt med tre kronor och underskriften "Leckerbetten." I drottningens fyrkant voro dukade fem hästskobord, ett till 40 och de öfriga till 20 hvardera. Bakom hvarje bord var en stor skänk uppbyggd och från den skedde serveringen vid bordet. På begge sidor om skänkarna stodo två morianer "på Palester, klädda som folk," hållande hvardera en pyramid med ljus på hufvudet. Pyramider med ljus, till 700 stycken, räckte från tak till golf. I salen voro uppförda tre läktare, en för musikanter, en för kgl. råden med deras fruar, hvilka ej voro förklädda, och en för främmande ministrar, kavaljerer m. fl. Sedan herrefolket och fruntimren ätit, hvarvid de till betjening utklädda passade upp, aflägsnade sig dessa, och betjeningen satte sig till bords. Derefter dansades till kl. 4 på morgonen, och efter första dansen kommo tre små Indianer med deras makar, hvilka till konungen, drottningen, furstinnan och andra förnämna damer utdelade skrifna versar, önskande dem mycken lycka och välsignelse. Kl. 4 gingo alla tillbaka till enkedrottningens rum, der några ännu halfannan timma fortsatte dansen. En förteckning öfver gästerna, hvad de föreställde och deras platser vid borden är bifogad. Man ser deraf, att de voro klädda dels i svenska landskaps-

⁵⁴) Se Fryxell, Handl. rör. Sveriges Historia. I. s. 185 o. IV. s. 298. Klemming, s. o. s. 50. Fryxell, s. o. I. s. 298.

drägter, dels i främmande nationaldrägter. En spådom, vid detta tillfälle framlemnad till kon. Carl XI, finnes i behåll ⁵⁵).

Likhet med värdskapen hade de s. k. "Bergeries," "Schäfereien." De uppfunnos i Tyskland efter 30-åriga krigets slut och voro uttryck af den idylliska stämning, som följde på de oroliga krigsåren. Det lugn, man så länge saknat, kändes nu dubbelt ljuft, och för att i en än mera raffinerad form kunna frossa i denna känsla, kastade man sig i naturens armar, spelte herde och herdinna i det gröna eller lät uppföra små teaterstycken i skogsparkerna, sökande för en stund förena Arkadiens idyll-lif med 17:de seklets praktlystnad. Vid alla familjehögtider inom de tyska furstehofven anställdes landtliga fester, hvilkas glansparti utgjordes af skogsrepresentationer, som spelades af de furstliga personerna sjelfva och utstyrdes med en utomordentlig prakt. Vid danska hofvet anställdes dylika skogsmaskerader och spektakler under Fredrik III:s tid (1648—70) ⁵⁶). Äfven vid Christinas hof hafva de brukats. P. Juul skrifver 1651 d. 26 Juli: "Om Aftenen blev danset en Bergerie, hvor og Prindsen med hans Broder dansede selv. Theatren var gjort af Fyrrebræder og overklædet med Granriis og Enebærriis som Galerier, heel artig." — En skogsfest var det äfven, som Upsala samhälle i Aug. 1679 gaf vid ett besök, hvarmed staden hedrades af enkedrottning Hedvig Eleonora, drottning Ulrika Eleonora, den 7-årige prins Carl och hans syster Hedvig Sofia.

Efter en jagt anlände de kgl. personerna till landshöfdingens gård Jella i Waksala socken. Utanför gården voro en mängd hjordar af olika slag, hvarje hjord under uppsigt af en herde och herdinna i gröna, röda eller brokiga drägter. Herdinnorna voro Upsala stads jungfrur och herdarna studenter samt bland dem en professor Göding. Då de kunglige nalkades, blåste herdarna på horn, flöjter och skallmejor, och på en skogsbacke utmed vägen blåste vallkullor på horn, så "att det dundrade i jorden." Före inträdet i gården möttes de resande af Diana med fyra nymfer, samtliga professorsdöttrar,

⁵⁵) Lönnbom, Handlingar till kon. Carl XI:s Historia. VI. Saml. s. 106—113. VII Saml. s. 193—5. — ⁵⁶) Overskou, s. o. I. s. 106, 107.

bland hvilka nämnes sal. d:r Hoffvenii Annika, "klädda efter Gudinornas sätt, som de finnas afmålade, bara till bröstet," med pilkoger på ryggen, båge i ena handen och skjutet villbråd i den andra. De afsjöngo en välkomstsång och gåfvo drottningarna hvar sin skjutna fogel. Hela gården var till det yttre klädd med granris, "och gafs anseende till idel skog och ej någon gård;" inuti var allt klädt med eklöf. Der intogo de höga resande en måltid, under hvilken herdar och herdinnor drefvo sina hjordar öfver gården. Fem nymfer sjöngo versar till de kungligas ära. Sedan samlades alla nymfer, herdar och herdinnor i trädgården kring en lafva af bräder, och der utförde 8 dansmästare i romersk dräkt en dans inför majestäterna. Dansen afbröts af en "galen bonde" — en student i svart bondtröja och stort skägg, med en tobakspipa i hatten —; han "sades hafva uppväckt största lusten af alla." Vid afresan följdes majestäterna af alla de kostymerade ⁵⁷⁾.

Upptåg och värdskap stå till dramat i ett fjernare förhållande än balletterna. Dessa utgjorde också de förnämsta dramatiska förlustelserna vid Christinas hof.

Balletten tillhör hofflivet; den är vid hofvet född och fostrad och hoffluften är dess rätta atmosfer. Redan i början af 16:de århundradet utbildades den i Italien vid Turinerhofvet under grefve Aglios ledning; Baltagerini, Kathrinas af Medici musikdirektör, införde balletten i Frankrike, och vid samma tid, då den inkom till Sverige, var den i Paris så omtyckt, att sjelfva konung Ludvig XIII uppträdde dansande i en ballett, ett exempel, hvilket Ludvig XIV som yngling följde. I England kallades dessa balletter Masker och utbildades der af Ben Jonson, hvilken som hofdramaturg skref nära 30 sådana; der, i Shakspeares fädernesland, blef balletten af hofvet och de förnämna så omhuldad, att den nästan utträngde det egentliga dramat. Prins Carl spelade 1618 i en af Ben Jonsons masker. I Tyskland och Danmark infördes balletten ungefär vid samma tid som i Sverige.

Man må ej tänka sig dessa balletter såsom motsvarande hvad man i våra dagar med detta namn förstår.

---

⁵⁷⁾ Dansk Hist. Tid. V. s. 310. — Lönnbom, s. o. VIII Saml. s. 205—211.

De tillhöra en tid, då dansen ännu icke lösgjort sig från förbindelsen med taldramat, utan ännu för att blifva begriplig behöfde sång och recitation. Balletterna voro rimmade sångspel med dans och musik, merendels af allegoriskt innehåll. Hofsmickret var ballettens kärna, och skaldens uppgift var att gifva denna kärna ett glänsande skal. Der balletten icke består af en sammanhangslös och brokig rad af sånger, recitationer, chörer och dansar, utan gör anspråk på att hafva en bindande enhet, der utgöres denna enhet af en abstrakt tanka, åt hvilken gifves en vändning, smickrande för den, till hvars ära balletten uppföres. För att få denna tanka uttalad och från olika sidor framställd, låter förf. om hvarandra uppträda en mängd allegoriska, mytologiska eller gammalhistoriska figurer, stundom blandade med personer ur verkliga lifvet, hvilka sednare dock alltid äro en slags kollektivpersoner, representanter för ett visst stånd eller yrke, utan all individualitet. Dessa uppträda vanligen oberoende af hvarandra och afsjunga eller recitera några versar samt utföra den dertill hörande dans. Huruvida versarnas uppläsande eller afsjungande varit samtidigt med eller föregått dansen, kunna vi icke med bestämdhet afgöra⁵⁸⁾. Hvarje ballett slutar alltid med den s. k. "stora Balletten," deri en mängd personer uppträda och sjunga versar till festföremålets ära. Klädes någonsång ballettens hufvudtanke i en

⁵⁸⁾ Inträdenas öfverskrifter i Stjernhjelm's balletter innehålla vanligen blott de uppträdandes namn, men stundom tillägges ordet "talar," och på ett ställe "talar dansande;" då något skall sjungas, är det uttryckligen angifvet. Deraf synes, att åtminstone i hans balletter det mesta blifvit reciteradt, troligen då beledsagadt af musik. Att de uppträdande skulle dansande hafva uppläst 50 a 60 hexametrar, såsom ibland varit nödigt, förefaller oss föga troligt; liksom det å andra sidan, då de blott haft fyra rader att uppläsa, tyckes föga sannolikt, att dessa beledsagats af dans, emedan då dansen knappt hunnit börja, innan den redan var slut. Rimligast synes det oss därför, att dansen följt efter deklamationen, ehuru vi ingalunda vilja bestrida möjligheten af ett motsatt förhållande. I sådana balletter, der mestadelen blifvit sjunget, har deremot sången kunnat jemte musiken beledsaga dansen; ty det är icke säkert, att det varit de dansande, som sjungit. Om en italiensk "Balletta" vet man med sä-

handling, så är dock denna af temligen tarflig beskaffenhet. Någon i egentlig mening dramatisk handling må man icke vänta, lika litet som någon karaktersteckning. Det dramatiska spelar en så underordnad roll, att dialogen blott undantagsvis förekommer i balletten; endast i en af Stjernhjelm's balletter finnes dialog. Om än enskilda poetiska drag stå att upptäcka, om än många ställen förråda qvickhet och finhet, så är dock det poetiska en bisak och det hela mera lagdt an på att förnöja öga och öra, än att verka på hjerta och fantasi. Hufvudsaken är dansen, musiken och framförallt det praktfulla i sceneri och kostym. Så småningom blef dock sången öfvervägande, dansen trädde mera tillbaka, och deraf uppstod sångballetten, en förberedelse till Operan.

Den första ballet, som man vet vara uppförd i Sverige, är en fransysk med titel: "*Le Ballet des Plaisirs de la Vie des Enfans sans Soucy, danzé devant Sa M. la Royné de Suède à Stockholm 1638.*" Pfalzgreffinnan Catharina lät uppföra denna ballet d. 28 Jan. "avec grand contentment de tout le monde, qui le regardoint," som det heter i en gammal anteckning. Den är en af dessa brokiga kompositioner, deri en mängd personer uppträda oberoende af hvarandra. Bland de dansande voro prins Carl Gustaf samt Magnus G. De la Gardie⁵⁹). Att den då 12-åriga Christina funnit sig särdeles road, synes af den förkärlek hon sedan visade denna konstart. Den öfverensstämmde också förträffligt med hennes smak för en slösande prakt. Man kan göra sig ett begrepp om de tillrustningar, som dessa balletter tarvade, om man ger akt på de antydningar om maskineriet, som finnas i åt-

---

kerhet, att en deri förekommande växelsång emellan Venus och Amor icke sjungits af de dem föreställande personer, utan att Veneris stanzor blifvit sjungna af 8 och Amors af 5 stämmor, hvilket skedde inne på banan samt beledsagades af instrumenter bakom scenen. (Schletterer, Deutsch. Singspiel, s. 272). Kanske har detta varit vanliga förhållandet med alla sångstycken i balletterna. — ⁵⁹) Se Klemming, s. o. s. 24.

skilliga af dem. I *Parnassus Triumphans* t. ex. ser man "genom en sällsynt perspectiv Hippocrenes springkälla" och derbredvid de nio Muserna, konstligen och naturligt afbildade; Orpheus och Euridice komma in i en båt, förd af Charon; Apollo står på en klippa och spelar till drottningens ära, hvarefter klippan öppnar sig och 6 herdar utspringa med lutor i händerna; vid slutet af en scen blifver "förmedelst behändiga konstverk oförmodligen tedt en himmel, med stjernor upplyst, och bland dem en Måna, klarare än sjelfva höghimlens måna;" muserna komma infarande uti en försilfrad vagn, beströdd med blomster, dragen af två lejon och körd af Amor; de fyra verdens kvarter framställas genom fyra hufvuden, ur hvilka fyra nationers konungar framspringa; Aurora och Muserna nedstiga oförmodadt från himlen uti "ett härligit och sällsynt, enkannerligen dertill uppfunnet konstverk" samt upptaga till sig Dygden, dervid hela Parnassen "blir glänsande och upplyst i prakt och härlighet." Hela månader förut var man upptagen af förberedelser för balletterna, och Ekeblad skrifver d. 17 Nov. 1652 om en ballett, som skulle uppföras på drottningens födelsedag d. 8 Dec.: "Uti hofvet arbeta alla på den Balletten på födelsedagen dansas skall; efter tiden är kort, arbeta de desto flitigare," och d. 1 Dec. skrifver han: "Nu är så mycket att göra med den balletten och de ringrännande, som ske skola, att intet något af importance förhandlas."

Kostnaderna för sådana balletter voro ofantliga. Besinnar man hvilket inveckladt och konstrikt maskineri, hvilka praktfulla dekorationer, som endast i den ofvan nämnda "Parnassus Triumphans" erfordrades, och lägger man dertill, att i samma ballet 100 personer uppträdde, och att, om äfven samma person spelat flera roller, så har han dock för hvarje roll behöft en särskilt kostym, i de flesta fall dyrbar och lysande: då skall man ej finna den uppgift öfverdrifven, som klandrarna framställde, att Christina på en enda sådan ballet kunnat bortkasta 20,000

rdr ⁶⁰⁾. Dresdenerhofvet använde kort före 7-åriga kriget 36,000 thaler för en ballet ⁶¹⁾, och får man tro P. Juel, så skulle den ballet och det ringrännande, hvarmed Christina 1652 firade sin födelsedag, kostat 100,000 r:dr, en efter den tidens penningevärde alldeles ofantlig summa ⁶²⁾. I Arnold Messenii bekanta smädeskrift mot Christina gisslas också på det skarpaste hennes slöseri på balletter och andra förströelser. Balletterna leddes af fransmannen Baulieu, hvilken anställdes 1637 som drottningens dansmästare med lön af 700 rdr, utfordring af en häst samt 200 rdr till en för-dansare. År 1650 befordrades han till hofmästare med 200 rdr tillökning på lönen; men större delen af lönen blef inne-stående, hvarföre drottningen i bref till regeringen måste der-om påminna ⁶³⁾. Utom Beaulieu hafva äfven en mängd andra fransmän varit vid hofvet anställda; ty i de franska uppla-gorna af de balletter, som tillskrifvas Stjernhjem, finner man att fransmännen Bonelé, Desannai, De la Cres-soniere, Piquet, Bellepierre, Foretiere, Charlier, Varenne la Chartaignerai uppträdt som spelande vid sidan af hertig Adolf Johan, landgrefven af Hessen-Eschwegen, Magnus G. De la Gardie, Gustaf Sparre, Gu-staf och Svante Banér, Leyonhufvud, Paykull, Stackelberg, Steinberg, Thott, Torstensson, Taubé, De Geer, Posse, Du-vall, Palbitsky, Stenbock, Wrangel, Horn och Soop.

Balletterna med sina allegoriska figurer, sina lärda anspelningar och sina hänsyftningar på personer bilda den skarpaste motsats till ett folkdrama. De voro uteslutande en förlustelse för hofvet och de förnäma, ehuru man vis-

---

⁶⁰⁾ Fryxell, Ber. IX. s. 148. — ⁶¹⁾ Barthold, Die Gesch. Persönlichkeiten in Casanovas Memoiren I. s. 212. — ⁶²⁾ Dansk Hist. Tidskrift, V. 342. Till bedömande af denna summas värde efter då-tida förhållanden, anföra vi ur samma Juels bref hvad han berättar om den till svenska hofvet flyktade Ebbe Ulfelds lefnadskostnader. Denne herre hade 16 personer i sin svit och höll 15 hästar, "vil han" säger Juel, "saa kontinuere, som han begynner, saa kan han ikke leve under 6—8000 Rdlr." Då en adelsman, som lefver vid ett praktlystet hof med 16 personers svit och 15 hästar, anses till det allra högsta årligen behöfva 8000 rdr, hvilken summa är icke då 100,000 rdr! — ⁶³⁾ Schröderheim, l. c. s. 172.

serligen finner, att åskådarne vid Christinas balletter icke blott utgjorts af hofvet och dem, som der hade tillträde, utan någongång, såsom E. skrifver, äfven af "allahanda folk." För de på svenska skrifna balletter, hvilka man ännu har i behåll, gå vi nu att redogöra; men inskränka oss, hvad angår de utländska, till att blott omnämna dem.

Till firande af markgrefven Fredriks af Baden förmälning med Pfalzgreffvinnan Christina, drottningens kusin, gafs 1642 (förmälningen skedde d. 30 Nov.) en ballet: "*Le Balet du Cours du Monde*," med 18 entreer utom stora balletten. Jemte den franska finnes äfven en tysk text⁶⁴).

På Christinas födelsedag den 8 Dec. 1643 uppfördes "Balet om thenna tijdzens fantasier." Den är skrifven på rimmade lyriska vers, har 14 inträden utom stora balletten och innehåller en mängd uppträden utan synnerligt sammanhang sins emellan, ehuru flertalet gå ut på att smickra den unga drottningen och damerna. En fransk text finnes äfven.

Posten kommer som ett väder med det budskap, att Drottningen af Nord skall vara mera segersam än alla konungar, emedan hennes skönhets och dygders magt skola hopbindas med hennes vapens magt. Krögaren, dansande med hustru, dräng och piga, förklarar, att fast vinet är dyrt, vill han deraf upprätta en vattenkonst, så att alla få fullt upp den dag, en prins vinner drottningens kärlek. Kocken säger till fruntimbret, att Amor ofta i köket lånar eld för att dermed bränna dem. Tiggarna vilja på denna dag fröjda sig med de andra och sedan tigga hop pengar för att dermed betala laget. Köpmannen lofvar att, när Drottningen blir bunden af Hymen, sälja sina band, sidentyger och kläden och sedan sticka sin bod i brand "till ända på allt mitt besvär." Den ostadige älskaren med fyra nymfer undrar öfver, att någon vill plåga sig med att länge "bijda efter en." Wildmännen sjunga:

"Kärleken har en eld upptänt	Uhr våra skogar til att see
I våra bröst, som oss har bränt,	Om inga Jungfrur samma wee
Så att wij äre nu fram vänt	Förnimme och kunne oss hjelp betee."

⁶⁴) Utförliga titlar å dessa och följande ballettexter läsas hos Klemming under det år, då de äro tryckta. Vi hänvisa dit.

Then stridsamme kämpen menar, att om Holger Dansk, Roland och andra kämpar fått höra "wefften" af hans svärd, hade de ej vågat se på honom, än mindre göra motstånd. Herrarna säga till Jungfrurna, att om alla de, som blifvit narrar af kärlek, ville fördrifva sin tid med dans, skulle de mindre bedröfva sig sjelfva och dem och göra mindre dårskaper. Båtsmännen sjunga till de sköna:

"Wij som uppå thet wille haaff	Ehr ögon lede oss wår fart
Aff stormen drijfwas an och aff	Och är thet Himmelstecknet klart,
Ehwart som han oss körer,	Hvilket, hwart skepet länder,
Will nu inthet fråga mehr,	Wi folie uthi säkerheet
Hwart uth man Nårestiernan seer,	Oachtat Windens häftigheet,
Att hon oss koosan förer.	Ehwart han sigh hälst wänder. ⁹

Uhrspeglarna ⁶⁵⁾ förklara, att alla måste undra öfver dem, då de göra sina små puts. Segervinnaren trotsar Alexander och Cæsar. Vulcanus med Cycloperna lofva smida drottningen en ny krona, ty hon skall komma att bära två. Sist frambär Apollo till drottningen en lagerkrans, hvilken betyder den segervinst, hennes konungsliga dygder förtjena, och förespår henne att vinna mången lyckosam slagtning och nedslå sina ovänner. Den stora Balletten prisar Christina och den dag hon blifvit född.

Mera sammanhang röjes i en annan ballet, dansad på Stockholms slott d. 1 Januari 1645, med titel: "Balet om Heela Wärdenes Frögd, förorsakad aff Hennes Kongl. M:tz Lykelige Regeringz begynnelse. Äfven af den finnes en fransk text, med titel, "*Le Monde Rejovi*." När teatren uppläts, såg man en triumfbåge med latinsk inskrift till Christinas ära, och öfverst satt hennes porträtt samt derunder ett latinskt distichon. Balletten är skriven på alexandrinier, har tre delar och 24 inträden utom stora balletten. Framför hvarje del läses ett på prosa affattadt angifvande af dess innehåll.

Den första delen innehåller den fröjd, som sker i himlen. Fama förkunnar, att, liksom Mars under Gustaf Adolfs namn förut regerat Sverige, så har nu Virtus under Christinas namn bestigit thronen. Mercurius flyger ut att förkunna detta. Jupiter befaller Prudentia och Justitia att lära Christina regeringskonsten och stå vid hennes thron. Virtus Heroica, som alltid följt Gustaf Adolf,

⁶⁵⁾ Förmodligen en misslyckad öfversättning eller förvridning af det tyska Eulenspiegel.

beslutar att äfven följa hans dotter, och samma beslut fatta hvar för sig Honor, Mars, Bellona och Victoria. — Andra delen innehåller den fröjd, som sker i hafvet. Teatren föreställer ett haf med klippor och berg. Amfion i en Concha, dragen af två sirener, förkunnar Christinas thronbestigning. (Denna sång är ej skriven på alexandrinern, utan har lyrisk versform). Æolus befäller alla vindar, att, om de få se svenska drottningens flotta, ej uppväcka någon storm, utan i stället hjälpa den. De fyra väder svära att förhjälpa Christina så väl att uppbygga ett regemente till sjös, som att upptäcka nya länder. Neptun på en hvalfisk bjuder Tritonerna utsprida Christinas beröm, och Tritonerna gå ut ur hvalfisken och lofva lyda befallningen. — Tredje delen framställer den fröjd, som sker på jorden. Teatren föreställer jorden. Tidende säljarna glädja sig öfver den goda nyhet (om Christinas thronbestigning) de hafva att förkunna. En fransos, utkommande ur fäkt-skolan, lofvar att för drottningen våga lif och blod; en Engeländare, kommande ur en sockerbod, gläder sig åt nyheten lika mycket som åt ett fat fullt med konfekt och spår, att Christina skall komma Elisabeth att glömmas; en Holländare, kommande ur en ölkrog, vill dricka hennes skål i öl och tända sin pipa henne till ett rökoffer. Pan manar herdar och herdinnor till dans. Diana prisar Christina bland annat för hennes kärlek till jagt och säger till sina nymfer, att, om de såge henne förfölja ett djur eller anordna en jagt, skulle de tro henne vara Diana sjelf; och nymferna svara, att, då de en dag blifvit efter på jagten, hade de sett en jungfru, som de i början tagit för Diana, ehuru de sedan funnit, att hon mer liknade Bellona, och denna var den svenska drottningen. Fyra trälar, undertryckta furstar i Tyskland, hoppas, att drottningen skall återgifva dem friheten. Två Spanjorer uppträda med trots och hot, men drifvas tillbaka af två frimodiga soldater (en svensk och en fransman). En förlamad krigsman, buren på en annans rygg, prisar Christina, som likt fadren älskar krigsfolk och lindrar deras nöd. Skrymteriet vill innästla sig vid drottningens hof, men Tiden och Sanningen förbjuda det. Unio lofvar att hålla samman hennes undersåter och bundsförvanter. Fyra personer, till hälften klädda som svenskar, till hälften som fransmän, svärja hvarandra ett oupplösligt förbund. Den stora Balletten dansas i svenska adlens namn.

Som prof på alexandrinerna i denna ballet anför vi Skrymteriets tal:

”Jagh som medh mitt förgifft besmittar alle Land,
 Och under en falsk Larf the landen hafwe i hand,
 At iagh föruthan wåld i stillheet kan them kränckia,
 I theras diupe frijdh, som the ej annat tänckia,

Skal iagh nu see och sittia tyst ther til,
 At thenna Drottning skeer, hvadh hon sigh önska wil,
 Skal hennes högheet än tillwäxa meer och meera
 Och iagh emoot mijn sedh, ther intet hoos tentera. —
 Neij, Neij, mijn förra art och kånst iagh bruka skal,
 Besynnerligen här uthi ett sådant fall;
 Ty hon är ännu ung och aff thet swaga slächte
 (Om icke någon Gudh ett annat modh uppwächte)
 Iagh skal snart dragha in i hennes heela Håff
 Odygder, och tå straxt begärer dygd förlåff.
 At thet må lyckas wäl, än hemligt iagh migh döllier,
 Och alt mitt Etter än medh rooser öfverhøllier.”

Båda dessa balletter äro af anonym författare; men Hammarsköld tycker sig i den sista finna så mycket tycke af det Stjernhjelska maneret, ehuru ännu ej fullt utbildadt, att han är benägen anse det för ett hans första, men sedan förkastade försök. Han finner detta ytterligare styrkt deraf, att denna ballet i äldre exemplar ofta är hopbunden med S:s ”*Musæ Svethizantes*.” Atterbom upp-lyser dock, att detta äfven är förhållandet med ”Thenna tizdzens fantasier” ⁶⁶). För vår del vilja vi väl icke bestrida möjligheten deraf, att Stjernhjelms kunnat författa eller öfversätta dessa båda balletter, men vi bekänna, att vi icke tro mycket derpå. Vi igenkänna icke Stjernhjelms hvarken i det poetiska uttrycket eller i språket eller i versbehandlingen. Att hans manér icke 1645 skulle vara utbildadt, förefaller underligt, enär han då var 47 år; och man behöfver dessutom endast jemföra hans på alexandriner författade Heroiska fägnesång på Christinas födelsedag 1643 med det här ofvan gjorda utdrag ur den 2 år sednare skrifna balletten eller med t. ex. dessa deri likaledes förekommande versar:

”Stridsamme hjeltar, j, hvars makt kring werldens ender
 Med fruchtan kunnigh är, hoos alla folk och länder.
 I oförfärat folk, j tappre Götha män
 I hwem thet är en lust, hwem thet behager än.”

⁶⁶) Hammarskölds upplaga af Stjernhjels W. Arb. s. 51. Atterbom, Sv. Siare och Skalder II. s. 79.

och man skall finna det otroligt, att alexandrinerna i fågesången och i balletten äro skrifna af samma författare.

Den 28 Juni 1646 dansades i Stockholm en ballet eller *Boutade*, kallad "*Les Effets de l'Amour*," i 10 inträden utom slutdansen. Förf. var en Sieur de Monthuchet. Samma år till firande af landtgreffe Fredrics af Hessen Eschwegens bröllop med prinsessan Eleonora (drottningens kusin) gafs i September en ballet i 15 inträden, kallad "*L'Amour Constant*" och behandlande Ulyssis och Penelopes historia. — Den 4 April 1649 dansades i närvaro af deras Majestäter en ballet, kallad "*Les Passions Victorieuses et Vaincues*" i 15 inträden.

Vi komma nu till de i poetiskt hänseende märkligaste af våra Svenska balletter eller de, hvilka tillskrifvas Georg Stjernhjelm: "Den fångne Cupido," "Fredz-aff" och "*Parnassus Triumphans*."

Georg Stjernhjelm's lefnad är tecknad i allmänt tillgängliga verk af Hammarsköld, Atterbom, Geijer och flera; vi inskränka oss derföre att omnämna, att han var född 1598, dog 1672 samt att hans verksamhet som ballettskald inföll under åren 1649—51, då han vistades i Stockholm som *Antiquarius Regni* och *Custos Archivi* samt ännu stod i hög gunst hos Christina.

Lika lågt som man nedsatt Messenii dramer, lika högt har man upphöjt och prisat Stjernhjelm's balletter; ja, Hammarsköld håller icke för omöjligt, att han under gynsamare omständigheter skulle kunnat blifva en medtäflare till Shakspeare i den dramatiska konsten⁶⁷). Med all aktning för Stjernhjelm's stora snille, kan man dock omöjligt instämma i detta omdöme. Stjernhjelm har i sina balletter mera visat sig som lyrisk, än som dramatisk skald. Vi kunna nu med mera tillförsigt nedskrifva dessa ord, hvilka vi redan förut från den akademiska föreläsningsskatedren uttalat, emedan vi sedan dess gjort bekant-

⁶⁷) Hammarsköld, Sv. Witterheten s. 96.

skap med Klemmings forskningar rörande författareskapet till de Stjernhjelmiska balletterna. Efter en noggrann jämförelse emellan de på olika språk skrifna texterna till dessa och andra balletter, kommer Klemming till den åsigt, "att då detta för landet alldeles nya och fremmande vitterhetsslag utan allt tvifvel infördes af fransmännen vid Christinas hof, desse äfven uppfunno och skrefvo texterna, hvilka sedan lemnades till bearbetning på svenska åt någon vitter man, emedan en svensk text behöfdes till tjenst för dem af hoffolket, som icke förstodo franska språket. Svårligen fanns väl här någon Fransman nog mächtig Svenska språket för att, omvänt, öfversätta svenska texter. Af exemplet från 1642 (balletten: "Vom Lauff der Welt") se vi, att tyska språket användes som hjälp då Tyskt herrskap var åhörande. Måhända uppfördes också balletten ena dagen på ett språk och andra dagen på ett annat. För öfrigt äro dessa dubbla texter aldrig hvarannan slafviskt lika, utan rätt fritt behandlade, ibland af helt annat innehåll, blott sådant att det passar för samma personage" ⁶⁸). Vi skola längre fram meddela utdrag på franska, tyska och svenska af samma inträde; derigenom skall tydligen visa sig, att ehuru sjelfva stommet är det samma och samma personer förekomma i samma inträden, så äro dock i utförandet texterna temligen oberoende af hvarandra, och om än den franska texten är den första, kunna dock de andra inom vissa gränser göra anspråk på sjelfständighet.

Stjernhjelm's förtjenster om dessa balletter bestå uti den ypperliga språk- och vers-behandlingen samt den lyrik, som han med mer eller mindre ledning af franska originalet vetat att i dem inlägga; men till uppfinningen och kompositionen sträcka de sig icke, och i sjelfva verket lider hans ära deraf föga minskning. Redan hans öfver allt tvifvel höjda bidrag till dessa balletter är emel-

---

⁶⁸) Klemming, s. 27.

lertid tillräckligt för att gifva dem rätt stor märkvärdighet i vår litteratur; ty dels har det sätt, hvarpå Stjernhjem här böjer och formar svenska språket till att återgifva tankens och känslans skiftningar, dels har ock den mängd förut icke begagnade versformer, han genom balletterna införde, förlänat dem ett icke ringa inflytande.

Kraftigt och malmstarkt klingade svenskan från de stora Wasakonungarnas läppar, ty språket tog form af den anda, som deraf betjenade sig. Så var äfven förhållandet med Stjernhjelm språk; men Stjernhjem var på samma gång mera språkkonstnär i ordets bättre betydelse. Hvilken rikedom, hvilken renhet och omväxling i hans språk, jemfördt med samtida författares! Det är nästan som talade han ett annat tungomål. Och så gör han ock. Han drog ut som en eröfrare, gjorde landvinningar och hemförde skatter, af hvilka många ännu i dag icke funnit sin tillbörliga värdering. Kort och träffande karakteriserar Geijer hans filologiska segertåg. "Stjernhjem har på engång renat och riktat svenska språket på ett sätt, som alltid borde tjena till mönster: genom att återgå till den gamla äkta svenskans källor i fornspråk och folkspråk, och genom att utdrifva all onödig främmande tillsats. Var han sålunda säker på beståndsdelarnes renhet, så böjde och vände de sig under hans kraftiga hand efter behag. Han har en högst lycklig djerfhet i ordfogningar. I allmänhet är denna lyckliga djerfhet, som sjelf har ett eröfrartycke, ehuru dess segrar i sjelfva verket äro odlarens, en hufvudegenskap så i hans bundna som obundna föredrag. Det är en frisk och glad djerfhet, en djerfhet med godt samvete, och hvilken man förlåter blandningen af höga och låga uttryck för den vördnadsvärda ärligheten i beggedera" ⁶⁹).

Äfven i ett annat hänseende uppträdde Stjernhjem reformatoriskt.

---

⁶⁹) Geijer, I. 2. s. 242.

Man kan, om man så vill, räkna fyra olika strömnin-
gar inom renaissancen, hvilka hvar efter annan under 16:de
eller 17:de århundraden visa sig i de flesta Europeiska
länders litteratur. Den första hafva vi redan lärt känna
i den unga stridslystna humanismen, som dock, hunnen
upp till oss, hade en uteslutande moralisk-didaktisk ka-
rakter; den andra är den, som står under inverkan af
Tasso och hans samtida, den tredje sluter sig till Marinisterna
och den fjerde är den franska klassicismen. Det är den
andra formen, som här närmast rör oss. Hade man vid
renaissancens början, åtminstone i Tyskland liksom hos oss,
hufvudsakligast fäst sig vid innehållet uti den antika
litteraturens alster, så började man nu få ögat upp för
formen, likvisst endast den yttre och tekniska. Denna
hade visserligen af de nylatinska författarne redan länge
varit efterbildad; men det gällde nu att på det antika form-
grundlaget skapa en vitterhet i landets eget språk. Denna
sträfvan gick sålunda ut på att gifva de antika versfor-
merna tillämplighet på de nyare språken och grunda en
national vitterhet i antik form. Mången hann visserligen
aldrig ut ur en tom, själlös formalism; men der en kraftig
och sjelfständig skaparkraft tog saken om hand, fram-
bragtes dock poetiska mästerverk. Det är denna rigtning,
som betecknas af Tasso, Trissino, Ruccelai i Italien, af
Malherbe, Marot, Ronsard och plejadskolan i Frankrike, af
Dan. Heinsius, Hooft och Vondel i Holland, i viss mån af
Ben Jonson i England, samt af Opitz och första schlesi-
ska skolan i Tyskland. Hos oss är Stjernhjelm denna
rigtnings första och förnämsta representant. "Med honom
begrinner," säger Atterbom, "den inhemska poesien såsom
konst, och i denna mening hälsas han med skäl som
skaldekunstens fader"⁷⁰). Stjernhjelm hörde dock inga-
lunda till dem, hvilka fastnade i formen; han hade en
äkta skaldenatur, fastän de stora anlagen på grund af

---

⁷⁰) Atterbom, Sv. Siare II. s. 44.

hans utomordentliga mångsidighet icke hunno till fullständig utbildning. Ehuru Stjernhjelm för att skapa en svensk poesi fann enda utvägen ligga uti att följa de gamla mönsterskalderna, så insåg han dock genast, att det i de nyare språken icke var quantiteten, utan accenten, som bestämde grunden för metren. Det är efter denna princip han tvingar det hårda svenska språket att foga sig uti antikens mjuka, rikt utbildade versformer. Mest älskade han hexametren och har äfven gifvit den en fullkomlighet, som, oaktadt bristerna, dock ännu i dag är af få upphunnen. Lyckligt har han äfven behandlat andra antika versmått, det jambiska, trochaiska, phaleuciska, anacreontiska, sapphisk-adoniska. Men äfven moderna rimmade versformer har han upptagit, såsom alexandrinen, den maskulint parrimmade jamben, sonetten; ehuru han visserligen med sin synbara förkärlek för rythmen, rör sig med större ledighet och frihet i antikens former. "Han är föröfrigt i sin metrik," säger Geijer, "hvad han är i sin ordbildning: djerf, fri, oregelbunden. Men magten af hans rythmer, som stundom störta och ljuda som forssen genom skogen, är ännu i vårt språk öofverträffad" ⁷¹).

Vi vända oss nu till en närmare granskning af balletterna och först till den äldsta och mest lofordade af alla: Den fångne Cupido.

Le Vaincu de Diane. Ballet Dansé au château Royal de Stokholm. En la prézance de la Sérénissime Rène, Mère de sa Majesté. En le jour MDCXLIX. Le sujet invanté et les vers composèz par Helie Poirier Parizien ⁷²). Den tyska texten, hvars författare är okänd, har till titel "Die Vberwundene Liebe." Och den svenska textens titel är: "Then fångne Cupido. Ballet, Som then Högborne Stormächtige Drottning H. K. M:tz Frw Moder til ähra Danszas på Stockholms slott. Den 1 dagh

⁷¹) Geijer, s. o. I. 2. s. 242. — ⁷²) En upplaga bär titlen: *La Diane Victorieuse*, s. Klemming s. o. s. 33

i November månad. Om dessa olika texters förhållande till hvarandra yttrar Klemming: "Den tyska och svenska följa här temligen den franska, men metod och verslag äro i alla 3 helt olika; omväxlande förekomma längre och kortare behandlingar af samma scen; med ett ord, de kunna svårligen kallas öfversättningar, utan måste anses som fria bearbetningar" ⁷³). Helie Poirier, hvilket namn Hammarsköld ansåg som ett pseudonymon för Stjernhjem, är namnet på en person, som verkligen funnits och hvilken är rätte författaren till balletten. Han har utgifvit ett i Amsterdam 1646 tryckt och Christina tillegnad arbete med titel "Les Soupirs Salutaires de Helie Poirier." Denna ballett dansades på Stockholms slott d. 1 Nov. 1649, enkedrottning Maria Eleonora till ära; och Mårtensmessodagen blef den "återigen dansad på stora riks-salen; hvarest enkedrottningen tillstädes var sampt h. ex. grefven med grefvinnan med en otalig hop folk" ⁷⁴). Orsaken, hvarföre icke drottningen nämnes som åskådarinna, är den, att hon sjelf var en bland de dansande. Enligt en förvarad förteckning öfver personerna i balletten, utfördes Dianas roll af Christina; hennes kammarpage Appelgren spelade Cupido, Ebba Sparre Venus, hertig Adolf Apollo, Gösta Soop Bacchus, Svante Banér Æskulap ⁷⁵).

Ballettens innehåll är följande: 1:sta inträdet. Cupido uppträder och omtalar, huru hans välde sträcker sig öfver jord, haf och himmel, och att, om mången än högljudt talar illa om hans välde stränghet, ära de honom dock i sitt hjerta; men de, som ej vilja underkasta sig och neka honom lydnad mera med hjertat, än munnen, dem hotar han att de med gråt och suckan skola lära känna huru mächtig Gudom han är. 2:a inträdet. Diana inkommer med sina nymfer, prisar sig lycklig att ega ett hjerta, som är fritt för Cupidos träldoms list, uppmanar nymferna att icke dyrka någon utan dygden allena och att under det lif de föra i grönan lund och vildan skog bevara friheten. Nymferna lofva att fly Cupido. 3:dje inträdet. Ve-

---

⁷³) Klemming, s. o. — ⁷⁴) Ekebladskas breffven, Handl. r. Sk. Hist. XX s. 34. — ⁷⁵) Del G. Ark. VIII s. 197.

nus uppmanar sin son Cupido att ej spara Diana. Sonen svär vid sin moders bröst att låta Diana känna

Ängslan i bröstet,
Jemmer i hjertat
Gråt i sin ögon.

4:de inträdet. Hela världenes herrskap beklagar sig öfver Cupidos tyranni med ett allvar, bakom hvilket skalken dock döljer sig:

"Himmel, Jorden, och Hafsens Djup, obegriplige Mörksens
Grundlöse Gruftar och Hål, Nattenes evige Skygd,
Dödsens Borgar och allt, det i dess omvanckar och äflas,
Jämpt oss Ljusens Folk, klagar och kärer å dig;
Du våldsvärkare, du hug-brännare, Mördare, hjert-tjuf,
Dig mene vi Cupidon, världenes argste Tyran.
Du som kommer åstad allt ondt och buller i Verlden:
Klaglige Döds mål, Sorg, Olycka, Jämmer och Ach!
Ach, då! komme den önsklige Dag och åstundade Hjelten
Dess Segerhaftige Hand släckte din ängstige Bloss,
Slete din harmlige band och bräckte din hög-spänte Boga:
Vapn som håller i tvång Verlden och allt der i bor."

5:te inträdet. Apollo kommer på besök till Diana, hon frågar hvad det är för trädslag, hvaraf han bundit kransen kring sin panna, och detta ger Apollo anledning att berätta historien om sin olyckliga kärlek till Dafne, beklaga sig öfver Cupido och säga grannlåter om den hjeltinna, som engång skall vid Mälarens strand plantera lagren. Under det de tala, kommer Cupido in och spänner bågen mot Diana, men denna tar honom i armen och Apollo fångar honom; han beröfvas både, pilar och koger och hans vingar stäckas; Cupido förklarar sig vara Dianas fånge, ty hennes skönhet och höga anda har sårat hans hjerta, har tämjt hans sinne, och han beder blott om något skydd mot sina tallösa fiender, hvarpå Diana gifver honom en sköld med försilfrad grund. 6:te inträdet. Ryktet kungör hvad som timat, huru Cupidos välde är stäckt, och han sjelf "af Dianas hög-ärbara skönhet till all ärlighet upptänd." I 7:de inträdet fröjdar sig Hela verlden öfver Dianas segervinning. 8:de inträdet. Cupido har låtit å sin sköld afmåla Dianas bild med denna inskrift: "Dianas fånge," och han prisar sin lycka i följande täcka stycke:

"Sköna, hjertans-tröstliga Mäld, mins Ögons
Enda lust och rosamme fägnad. Du som
Väcker i mitt Sinne så kyska, goda,
Heliga tankar!

Jag bekänner mig hafva gjort ett lyckligt
Byte. Eld och Band äre släckt och slitne;
Ära, dygd och blygd i mitt unga Hjerta
Plantad' i ställe.

Klare Sköld, och du! der uti jag finner
 Skrifven all min lycka: Du äst mig kommen
 Af en kär hjert-älskelig Hand; den jag skall
 Vyrd' utan ända."

Han afbrytes af tvenne satyrer, hvilka, seende honom afväpnad, anfalla honom och beröfva honom hans sköld. I 9:de inträdet kommer Bacchus och förtäljer, att han straffat satyrerna och återgifvit skölden till Cupido, sin gode vän. I 10:de inträdet beklagar sig Venus inför sina nymfer öfver sin son, som gör sig en ära af sin nesliga fångenskap och är förälskad i Diana; hon bjuder Doris söka undansnatta skölden. Under det Doris är borta, talar Diana om mödrar, som genom smek bortskämma sina barn och därför blott skörda otack. Doris kommer åter, hon har lönnliga tagit skölden, under det Cupido framför en spegel krusade sitt hår. 11:te inträdet. Cupido, vansinnig af sorg, utbrister:

"Ej! du obarmhertiga Moder!
 Så låter du dig ångra,
 Att du Mig har födt hit i Verlden?
 Viltu, så tag mig Lifvet.
 Tag mig ifrån min Käresta! Skill oss!
 Så har du nådt din vilje.

Ach! min Sköld, min Sköld, min skönstas Mäld, och Beläte.

Se! hvad ser jag nu? hvem är den, som der sitter

På den store Carols Vagn? hvem är som spinner

På min Moders Frigga Rock? och se den stygge

Bock-skägg, ludin-lägg, Horn-höfd',

Klöf-fotad' Fanen-like Trollpack,

Lede Satyrer! Hvar blef min Sköld? o! hade

Jag min Boga spänd? hvar blef min Bloss och Pilar?

Hör! hör en skön Musik! af Lutor och Pandurer,

Trummor, Säckpipor, Munharpor klinga väl i hop. — —

O se Cerberus, se Cerberus han kommer!

Hör huru Käderne skallra! käre bit mig icke.

Hör huru skräckelig han skäller, Se huru fasliga ser han ut!

Hvar blir' Dagen? står jag här allen i mörkret?

O! min Sköld, mitt Beläte, etc.

12:te inträdet. Venus söker hjelp hos Æskulap för sin sjuke son och denne gifver henne läkemedel. 13:de inträdet. Pallas vänder sig till Diana med förbön för Cupido; han har sökt Pallas beskärm, och hon lofvar lära honom dygd och ära, endast Diana vill skänka honom nåd; han bekänner, att han är Dianas fånge, vill evigt prisa hennes lof och utbreda det så vidt som himlen. Diana blidkas, tillåter honom att älska henne, dock sålunda, att han "blir i sina skran-

kor" och ej söker med något liseri förföra henne från ärans bana; fördristar han sig det, blifver dock Diana den hon är, men han skall aldrig mer njuta hennes gunst och nåde. — Stora balletten med sänger till drottningen modrens ära slutar det hela.

Ingenstädes framstår på ett mera glänsande sätt Stjernhjelm's öfverlägsna förmåga i versbehandlingen, än uti denna balett med dess rika omväxling af antika rytmer. Och att hans förtjenst om poesien icke inskränkte sig till det blott formellt-techniska, derom kunna de meddelade utdragen vittna. Jemförer man dem med våra äldre svenska författares alster, skall man lätt inse, hvilket rikare poetiskt snille Stjernhjelm ägde. Men man vakte sig, att som Hammarsköld jemföra vår skald med Shakspeare; derpå kan han endast förlora. Hammarsköld, som först begagnat jemförelsen med Shakspeare för att krossa Messenius, använder den sedan för att upphöja Stjernhjelm och anför skildringen af Cupidos vansinne, då han mistat sin sköld, såsom ett bevis derpå, att Stjernhjelm under gynsamare omständigheter skulle blifvit en "mächtig medtäflare" till den store Britten. Vi våga tro att enhvar, som fördomsfritt genomläser denna monolog (11:te intr.), skall, med erkännande af dess förträfflighet i och för sitt ändamål, dock medgifva, att den icke tål att nämnas vid sidan om Shakspeares med den djupaste psykologiska och poetiska sanning utförda målningar af vansinnet. Det hvilat dessutom öfver denna monolog liksom öfver hela dikten en allegorisk kyla, som hindrar oss att rätt lefvande taga del i hvad som föregår. Mycket af hvad Hammarsköld i öfrigt finner prisvärdt i "Den fångne Cupido," "detta ännu icke nog aktade mästerstycke," kan icke räknas Stjernhjelm till förtjenst: så "den dramatiska besinning, med hvilken den lilla handlingen på ett högst underhållande sätt är motiverad, invecklad och upplöst, och den frihet i symbolik, som härunder till hans drottnings pris af den hänförda skalden uppenbaras" ⁷⁶). Allt detta är saker, för hvilka man

⁷⁶) Hammarsköld, Sv. Witt. s. 91.

ensamt har att hålla uppfinnaren räkning. Men äfven hans förtjenst torde H. hafva öferskattat. Vi medgifva, att uppfinningen är sinnrik nog, emedan förf. så väl lyckats förena smickret till enkedrottningen med smickret till Christina; den förra hyllas genom ballettens grundtanke, erkännandet af endast den kärlek, som är kyskhetens fånge, d. ä. den äktenskapliga; och dottren ser sig förherrligad i Dianas person, som betvingar kärleken och väl medgifver honom att älska hennè, men sjelf icke nedlåter sig att hysa någon genkärlek. Vi medgifva ock, att sammanhanget är ovanligt strängt, för att vara i en ballet, der gemenligen allt hänger löst samman; men lägga vi på detta stycke måttstocken af dramatisk handling, då hafva vi att tala om bristande motivering, öfverflödiga scener, onödiga omtagningar⁷⁷⁾. Men, som nämndt är, på balletter får man ej hafva för höga fordringar. Äfven "den plastiska objektivitet," som H. berömmar i detta stycke, lider stundom afbräck af den ständigt genomskimrande allegorien samt af de ur det moderna medvetandet framgångna, ofta skalkaktiga reflexionerna öfver Cupidos barndom, såsom då denne kallas en Morsgris, och det undras öfver, att han, som knappt är afvand från spenarna, redan är kär, med mera dylikt.

Lemnande åsido det dramatiska, som i dessa balletter ändock väger så litet, tro vi oss bäst se Stjernhjelm's ära till godo, om vi inskränka våra loford till det, som bevisligen är hans, så mycket mera, som detta i sjelfva verket är det företrädesvis lofvärda.

Ännu samma år tog Stjernhjelm del uti författandet af

---

⁷⁷⁾ Hvertill uppträdet med Apollo, om ej blott för att få fram en artighet åt Christina? Hvarför skulle Cupido två gånger förlora sin sköld, då man endast engång ser effekten deraf? Hvertill uppträdet med satyrerna och deras bestraffande af Bacchus, enär Cupido fått skölden till skydd mot de många fiender han ådragit sig, och således snarare borde blifvit den beröfvad af några, hvilka handlade af hämnd och ej som dessa af kitslighet? Hvad skydd hade dessutom ett barn af en sköld? m. m.

en annan ballet, som uppfördes på drottningens födelsedag. Äfven den hade en fransk, en tysk och en svensk text.

Den franska texten har till titel: "*La Naissance de la Paix*;" den tyska benämnes "Des Friedens Geburstag," och den svenska: Freds-Afl, Ballet, danssat på Stockholms Slott på Hennes K. M:tz Wår Allernådigste Drottningz födelse-dagh som är den 8 Decemb. Anno 1649. Enligt en anteckning i Palm-sköldiana skall Poirier hafva författat den franska texten; den namnkunnige Joh. Freinshemius har skrivit den tyska ⁷⁸⁾, och Stjernhjelm den svenska texten. Balletten förherrligar den förra året afslutade Westfaliska freden, och Christina firas i Pallas' person, genom hvars inflytande en gräns blifvit satt för Martis välde. Om någon handling är ej fråga. Mars härjar jorden och Pallas skänker fred: dessa satser bilda den lösa sammanbindningen emellan den mängd allegoriska och mytologiska figurer, hvilka uppträda och antingen fröjda sig åt eller beklaga sig öfver kriget.

Före ballettens början sjunges en "Anmaning" till ära för Pallas. 1:a Inträdet. Mars skryter öfver sin magt till lands och vatten. 2:a Intr. Några soldater af Pallas' armé förmena att högsta pris i krig tillkommer ej Mars, utan Pallas, hvars manhaftighet är förbunden med visdom. 3:e Intr. Fältskräck påstår, att ingen af de nämnda, utan honom allena tillkommer äran för "framgång uti kamp och krig." 4:e Intr. Några af skräck fältflygtiga skylla orsaken för flykten på sina anförare och erbjuda sig att nu försvara fruntimmerna. 5:e Intr. Frivilliga draga i kamp för att vinna tärnan Gloria och hennes jungfru Victoria. 6:e Intr. Victoria förklarar sig vara den skönaste bland de skönsta;

"Ty för hvar tår för deras skull utgjuts:

Gut' tusend man för mig sitt hjertblod."

7:e Intr. Soldater framställa sig som bevis uppå, att krig ej är ljuft.

8:e Intr. Trossgesind, dragande på rof. 9:e Intr. Utplundrade bönder klaga sina lidanden. 10:e Intr. Jorden och de tre elementerna klaga

---

⁷⁸⁾ Klemming, s. 33. I P. Juuls ministerberättelser sägas, att balletten dansades på "Comedianernas teater" (?). Fryxell, s. o. I. s. 89.

öfver Martis yr-galna raseri. (Tröstord sjungas i en himmel). 11:e Intr. Pallas framsäger en sång i tre vers, hvilkas omqväde är:

"Ty Pallas är af Gudarna beskärd
Till att afgjorda Mars sitt vreda Svärd."

12:e Intr. Iustitia, dansande med Pallas och Pax, klagar öfver att hon och hennes syster Pax icke kunnat finna herberge i något land:

"Men det ädle, dyre Hjelte-blod
Store Gustafs Säd och Afl,
Som i Nordan hafver satt sin Stol,
Der Björninnan fräser frost,
Der som Vintern har sitt vist och hem,
Bygd af Is och täckt med Snö.
Hennes Hjelte-dygd, och tapperhet
Har oss dragit hit. Ty Hon allen
Är den, som af oförfalskad hug
Älskar Visdom, Fred och Rätt.
Hon är den, som Därskap, Krig och Våld,
Körer ut ur all sin Land.
Hafvom alltså funnit godt och gilt,
Att vi Hennes Majestät
Till godt bistånd, slå vår Boning ned
Här vid rike Mälarns strand.
Hennes Spira, Hennes Kron, och Stol,
Velet vi med härlighet,
Kärlek, och all Folks benägenhet,
Vyrkning, Magt och Rikedom,
Så bepryda, grund' och göra fast,
Att all riken, och all Folk
Skole pris, och säga: den är väl
Som Christinæ Hand gör Säll."

13:e Intr. "Gudarna gå till råds om freden." Det är dock ingen dialog, utan en kör, hvars innehåll är, att Pallas blifvit vald till "Ordels-man." 14:e Intr. Mercurius bjuder Fama berätta verlden, att Pallas valt freden, och Fama utropar det. 15:e Intr. Apollo lofvar hjelp till att uppföra de förstörda städer. 16:e Intr. De nio Muser hylla Pallas och mana qvinnan att ej ge mannen efter i visdom, dygd och konst. 17:e Intr. Jorden med de tre Gratier förklarar sig blifvit ung på nytt. 18:e Intr. Janus läser igen sitt tempels portar. 19:e Intr. Den stora fruntimmersballetten. 20:e Intr. Den stora rid-dareballetten.

Äfven "Freds-Afl" är skriven på orimmad vers, men har icke så rik omväxling af versarter som "Den Fångne Cupido."

Det gäller för öfrigt om "Freds-Afl" hvad Hammar-sköld riktigt yttrar om den följande balletten: att den är "ett conturerande skelett, för att sammanhålla musikens alla verkningar, hvilka medelst praktfulla decorationer och skiftande förändringar förstärktes, men utan bestämd inveckling och dramatisk handling i sjelfva den poetiska compositionen."

Parnassus Triumphans Ballet, Then Stormächtigste Swea Drottning Christinæ Till ähra och tienst uthi Hög-Förnäme Princer och Princessers, Herrers och Früers bijwist, i store Spel-Salen på Stockholms Slott Till en frögdefull Ny-års Ingång Dansatz. Den I Januarii Anni Novi 1651. Den franska texten har titlen "*Le Parnasse Triumphant*" och den tyska "Der Triumphierende Parnasz." Författarna till de franska och tyska texterna äro okända, och är Archenholtz' uppgift riktig, att Stjernhjelms skrivit balletter på flera språk, så är detta den enda återstående, på hvilken detta kan få tillämplighet. Men otroligt är, att han författat alla tre texterna; ty enligt Klemming visar en jemförelse dem emellan, att den franska är hufvudtexten och de båda andra hjälptexter; ehuru visserligen innehållet är i de tre redaktionerna så alldeles olika, att de måste anses som originaler hvar för sig ⁷⁹).

Af de balletter, vi hittills lärt känna, är "*Parnassus Triumphans*" den, hvars uppsättning kräft de största omkostnaderna. Om rikedomerna af det maskineri, den haft af nöden, hafva vi ofvan gifvit en antydning. Man hade också haft nära ett halft års förberedelse till dess uppförande; enligt ursprungliga planen skulle balletten dansats vid drottningens kröning, således i October 1650, sedan bestämde man drottningens födelsedag, men äfven då var den icke färdig; äntligen den 9 Jan. blef den gifven och

---

⁷⁹) Klemming, s. 40.

straxt derpå återuppförd ⁸⁰). Båda gångerna inföll så stark köld att flera personer förkyldes, deribland gamla Ebba Brahe och Lennart Torstenssons grefvinna; sjelfva drottning Christina fick snufva och bröstvärk. Det förtäljes vidare, att blott få af åskådarna förstodo hvad med sinnebilderna och med alltsammans menades.

Hammarsköld och Atterbom öfverensstämma deruti, att denna ballet står vida efter de båda andra. "Den är den osjelfständigaste och tillfölje deraf den med minsta finhet och omvårdnad utförda," säger Hammarsköld; "den är svagare än de öfriga så till sammansättning som utförande," säger Atterbom ⁸¹). Erkännande, att Stjernhjulm rör sig ledigare med den antika metren, än med den rimmade versen — och med undantag af ett inträde äro här alla skrifna i rimmade versformer; tillstå vi dock uppriktigt, att vi i öfrigt icke finna, att denna ballett står synnerligen tillbaka för "Freds-Afl." Atterbom sjelf, som i sina "Siare och Skalder" meddelar endast två utdrag ur "Den Fångne Cupido" samt intet ur "Freds-Afl," har ensamt ur "*Parnassus Triumphans*" 6 utdrag. Och hvad angår uppfinningen, så är den fullt ut lika fyndig som i "Freds-Afl."

Denna ballet, hvars syftemål är att smickra Christina som lärdomens och konsternas beskyddarinna, är indelad i tre afdelningar eller Cortinöppningar, med 10 inträden i hvarje. Den första Öppningen visar, huru visdomen är af nöden för alla stånd och klasser, eller huru Musernas välde sträcker sig öfver allt; här uppträda två furstar, fyra Sibyllor, sex stolte Musernas kämpar, Mercurius, Minerva, Orpheus med Euridice och Charon, en indianer och en perser, en urmakare, en målare och en musikanter, en druid och fyra skogsnyfver, fyra ädlingar, en siare. Andra Öppningen visar, huru konster och vetenskaper ödeläggas af kriget eller huru Muserna förjagas; här uppträda Tvedräkten, Ulysses och Ajax, krigsmusiken, Mars med två Amazoner, åtta kämpar, en latinsk kapten med två Narriske

---

⁸⁰) Se Fryxell, Berättelser IX. s. 99. På svenska textens titel står d. 1 Jan. på den tyska 9 Jan. hvaremot ingen dato finnes utsatt på franska texttitlen. — ⁸¹) Hamm. S. W. s. 91. Atterbom, Sv. Siare o. Sk. II. s. 94.

fänrikar, en melankolisk poet, Musa med afunden och begabberiet, Æsopus, tribulerad af fyra Sällar; en filosof, förföljd af Sardanapel, två soldater, anfäktade af hunger, pestilentia och död. Tredje Öppningen visar Musernas "upprättelse och frälsdom" genom den stora Sveadrottningen; här uppträda kärleken, freden och dygden, en trumpetare och fyra härolder, Greklands sju vise, nio musor och tre gratier, Homerus, Pindarus, Virgilius och Horatius, poesiers uppträtare, en boktryckare och en läkare, fyra Musernas högborna trälar, Justitia, fyra Verldens Qvarter, stora Balletten.

Det låter sig lätt göra att inom de särskilda afdelningarna (företrädesvis inom 2:dra och 3:dje) uppvisa ett visst sammanhang och en deraf beroende ordning emellan de skenbart så regellöst uppträdande personerna; men det skulle här endast onödigtvis upptaga rummet, ty kompositionen i balletterna är just icke af någon lärorik beskaffenhet. Vi meddela hellre några utdrag.

På det läsaren sjelf må kunna bedömma förhållandet emellan de olika texterna införa vi här 5:te inträdet i 2:dra öppningen ur såväl den svenska, som ur de franska och tyska texterna. Hos Stjernhjelm uppträder "En Latinsk Capiten och två Narriske Fänrikar," och man har ansett, att Stjernhjelm i den förra har velat förlöjligen den bekante rimmaren Sveno Dalius. I den svenska texten är det endast kaptenen, som talar, men i de äldsta upplagorna voro några rader lagda i fänrikarnes mun, uti hvilka de gjorde narr af kaptenen. Så talar kaptenen:

"Bone Deus! om Morus, å Svenska, heter en Narr;

Och jag rätt hafver lärt min Logicam,

Och vet igenomgå min Topicam.

Och eljest rätt ser utan fel och starr;

Så måst jag vara stadd i Moren-land,

Och sjelfver en af turba, midt ibland.

Ty här är ingen plats för Sapientia.

Nec ars hic est in pretio, nec Scientia.

Ja, ja, bland detta folk att vilja vara lärd,

Är största gäckeri och hålls hos dem för flärd.

Bland Narrar narsk, bland visa vara vis

Sig skickar bäst, och vinner visdoms pris."

Samma inträde lyder på franska:

Le Pedan Capitaine.

"Je suis au bout de mon Róollet
Ces garçons a l'Esprit follet
Que l'on ma donné pour Enseigne,
Au lieu de m' obeir en vivant sous ma loy
Et de bien concevoir ce que je leurs Enseigne,
Ils se mocquent de moi.

Les Deus Enseignes, Aux Dames.

Après avoir longtemps couché dessus la terre,
A la fin nous avons abandonné la Guerre
Pour vivre bien heureux dans ce divin séjour,
Beatés nous protestons par l'esclat de vos charmes
Que nous ne porterons doresnavant les Armes,
Que pour gagner vos coeurs sous l'Enseigne d'Amour."

På tyska har inträdet följande lydelse:

*Ein schulfüchsischer Capiteyn, zwischen zweene hasierliche
Fährichen, die seiner spotten.*

Der Capiteyn.

"Harrt, Jch wil euch lehren,
Wie ihr mich solt ehren.
Kriege Jch meinen Scepter,
Wil ich euch so streichen wol,
Dasz man noch wol ruffen sol:
Schonet, Schonnet, Herr Precepter.

Die beide Fährichen.

Unser Munser Cappiteyn
Ist sonst von Verstand sehr klein,
Klein von Ehren, klein von Muht,
Klein von Weiszheit, klein von Guht:
Nur allein er ist ein grosser Thor.
Ist er Geck? was können wir davohr."

Första Öppningens X. Inträde.

En Sirena eller Hafsfru, mellan två Dryader.

"Hjertans lust! si hafvet huru stilla
Det ligger, som en glittrand' spegel,
Så blankt, som silfver smält i degel,
Allt är blidt, och höres ingen villa.
Marken står i flor, och fullan grödna;
Och skogen bär sitt löf i fägring,
På bergen, djuren ha sin lägring,
Intill dess att dagen synes rödna.

Kyle vestvind saktlig börjar susa,
 Små foglar leka, pittra, springa;
 Fru Nachtigal man hörer klinga.
 Allt frögdar sig; ty här bo Pax och Musa."

Tredje Öppningens I. Inträde.

Kärleken, Freden och Dygden.

"Efter en rasande storm, slagg, hagel, och ilige hvirflar;
 Skiner oss Solen igen, mörker och dimba gå bort.
 Den gullhåriga Phœbus klar uppstiger i höjden,
 Ljufvig och uppenbar, glimmand' i gyllene vagn.
 Hafvet och brusande flod sig sakta; de berg-höge böljor
 Lägga sitt ifriga ras, bullra nu icke som förr.
 Örlog, omensklige krig, rof, brand, lands-ödande, fängslan,
 Jämmer och ynkelighet, gräslig' ohörlige mord,
 Nu äro nederlagd; allt ondt och fegd har en ända.
 Mars är i bojor satt; Fred håller örlog i band.
 Seger är i förbund med Fred; både, krönte med ära,
 Fred hafver hemtat igen Dygd, som i elände var.
 Dygd var i Landsflygt, trängd, förföljd, förjagad af örlog.
 Kärleken är funnen igen, frusen och illa beklädd.
 Denne låg hel förglömd uti köld, försmäktad af hunger
 Nu är ock han uppqvickt, fägnad af all' i gemen.
 Ej du hög-älsklige ro! huru ljuft, huru tackligt är der
 Kärlek och Dygd och Fred hålla hvar annan i famn.
 O Svea Drottning! Dygdfulla, kärliga, fredsama Furstin!
 Dig bäre vi (näst Gud) tack för hin önskade fred."

Medan här talet är om Stjernhjelm, må vi omnämna, att hans epos "Hercules" blifvit dramatiserad och uppfördt inför Carl XI år 1669. Handskriften har till titel: Spel om Herculis Wägewal; Eller Den förste Comoedie, som speltes för Hans Kongl. May:t Konung Carl den XI år 1669, sammansatt af Krigsrådet och Coll: Antiqu: præ: H. Stjernhjelm på heroisk vers samt dess Amanuense Sam: Columbo på någre andre slags verser, hvilke, då Hercules trycktes, uteslutne blefwe. Stycket har sedan blifvit tryckt tvenne gånger, i Stockholm 1848 och i Upsala s. å., på sednare stället som disputation under J. H. Schröders presidium ⁸³).

⁸³) Se vidare Klemming, s. 49.

Dramatiseringen är icke synnerligen konstig. Poemet "Hercules" består, som bekant, af tvenne långa tal, af hvilka det första hålles af Fru Lusta, det andra af Dygden. Båda dessa tal föregås af tvenne berättande leder, som skildra de båda uppträdande qvinnorna. Af dessa berättande leder (v. 1—49 och v. 273—282) har gjorts en slags prolog, som framsäges af Fama. Lustas och Dygdens tal utsägas dels af dem sjelfva, dels af deras sällskap, så att v. 124—248, deri Lusta framhåller Flättjans, Kättjans, Lättjans och Rusets förträffliga egenskaper, äro lagda i dessa personers mun, liksom Dygdens tal om de särskilda dygderna utsäges af Rättvisa, Måttlighet, Manlighet och Försigtighet. Den Stjernhjemska diktens versar äro troget bibehållna, utom att stundom versgrupper äro omkastade eller att på något ställe en ändring är gjord, på det talet skulle passa i den talande personens mun; så versarna 192—200 i Rusets tal. Enda olikheten är, att "spelet" börjar och slutar med en monolog på hexameter, båda framsagde af Hercules. Men på det hela dramatiseringen icke skulle inskränka sig till en blott uppläsning utaf det gnomiska epos genom några kostymerade personer, så hafva här och der blifvit inskjutna lyriska sånger af Columbus, samt tillagts en ballet i fyra inträden men utan sång. Columbi sånger äro fem, utom det det hela afslutande Odet till konungen. Om en "Sirenernas sång" läser man, att den accompagnerats af Viol d'Amour och andra brukliga instrumenter. Stycket har hvarken akt- eller scen-indelning. Huruvida Stjernhjelm sjelf haft någon del i denna dramatisering, eller om det icke fast hellre är ensamt Columbi verk, lemna vi derhän.

I företalet till disputations-upplagan af "Herculis Wägewal" säges, att svenska ambassadören, riksrådet Bengt Oxenstjerna, låt uppföra detta stycke inom sin familjekrets under sin vistelse vid fredskongressen i Nimwegen. Bengt Oxenstjerna lät verkligen i Nimwegen gifva en ballett med titlen "*Hercules in Bivio*" till firande af Carl XI:s födel-

sedag 1678; men att det icke kunnat vara denna svenska komedi, skola vi längre ned visa.

Vi vilja först omnämna de balletter, hvilka vid svenska hofvet uppfördes. Den 3 Mars 1650 dansades på kgl. slottet i Stockholm en ballet med titel "*Les Boutades ou Proverbes*," tillegnad drottningen⁸⁴). I en depesch af d. 3 April samma år berättar Peder Juel, att "Fanden hafde dandset i en ballet," och ännu d. 13 April skrifver han om den djefvulska balletten⁸⁵). Hvad detta varit för en ballet är oss obekant. Christinadagen, d. 24 Juli, 1651 firades med en ringränning, en liten ballet, hvars titel är okänd, och fyrverkeri⁸⁶). På drottningens födelsedag d. 8 Dec. 1652 dansades den ballet, om hvilken vi efter Ekeblad nämnt, att tillrustningarna för densamma börjades långt in i November, och hvilken jemte en ringränning anses af Juel hafva kostat 100,000 rdr. Den utfördes under "tillopp af allahanda folk," och trängslen var långt större än vid kröningen, så att drottningen och enkedrottningen endast med största möda kunde komma in i salen. Balletten hette "*Les Liberalitez des Dieux*" och var författad af Urbain Chevreau. Alla, som dansade, voro klädda som gudar, utom "tre spöken," hvilka voro Gasten, Necken och Tomtegubben; dessa beklagade sig, att de af drottningen voro fördrifna upp till Lappland, der de måste lefva i stort armod. Gasten var framställd af en "hiskligt lång svart karl, väl två gånger så lång, som den Poliphemus uti Grefve Magni Uptåg var i kröningen;" necken var "formerad" som en hund eller katta med en lång svans; och tomtegubben var en "öfvermåttan liten Manneken, så att man näppligen såg mera än hatten och fötterna på honom"⁸⁷). År 1653 har enl.

⁸⁴) Klemming, s. 36. — ⁸⁵) Fryxell, Handl. I. s. 90. — ⁸⁶) Ekeblad. Se Handl. r. Sk. H. XX. — ⁸⁷) Ekeblad. Se Handl. r. Sk. XXII. s. 299. Jfr Juel, Dansk Hist. Tids. V. s. 342. Äfven Wieselgren har i Del. Gard. Archiv. VIII. infört E:s bref om denna ballet; men har läst fel, då han låter E. skrifva att "Necken var fyrarmad som en hund" i st. f. "formerad som en hund."

Klemming troligen uppförts "*La Masquarade des Vaudevilles*" i 11 entrées. Den börjar med "Recit du Savoyart et de deux chanteurs du pont neuf." Kanske var det denna ballet, om hvilken P. Juel talar i ett bref af d. 30 Juli 1653 såsom nyligen uppförd på slottet. En annan ballet, utan titel och rubrik, men hvilken börjar med: "*Mars introduisant les Chevaliers du Combat de Barriere*," och hvaruti Mars, Hannibal, Cæsar, Scipio och Antonius uppträda och sjunga Christinas lof, uppfördes på födelsedagen d. 8 Dec. 1653, sannolikt den sista, som firades i Sverige ⁸⁸).

Christinas exempel följdes af de förnåma. Då grefve Magnus De la Gardie skulle i Aug. 1646 afgå till Paris som svensk ambassadör, tog han afsked med en präktig fest för drottningen, prinsen, prinsessorna och rådet; man satt fulla fem timmar vid bordet, och derefter uppfördes en ballet, hvaruti grefven icke sjelf kunde deltaga i sin egenskap af ambassadör ⁸⁹). Med anledning af Christinas kröning gaf Carl Gustaf på hennes födelsedag d. 8 Dec. 1650 en ovanligt lysande högtid med en måltid, som räckte från afton till midnatt, ett fyrverkeri och en ballet, kallad "*Le Bœuf Rotti*," deri en pappbild af en stekt ox framställdes, liksom hade skedt på torget vid kröningen, och en mängd folk af olika stånd och klasser framträdde för att skära hvar sin bit af densamma ⁹⁰). Vid Carl X Gustafs kröning och biläger 1654 dansades en och samma ballet tvenne gånger, första gången d. 28 October och sista gången d. 7 Nov., samma dag då Gref. Magnus Gab. DelaGardie gaf sitt ofvan omtalta upptåg. Balletten hette "*Le Balet de la Felicité*." Den hade 17 inträden i 3 delar: 1:o de fem sinnena, 2:o Naturens förnämsta gåfvor, 3:o Själens och lyckans goda gåfvor. Förf. var Urbain Chevreau ⁹¹).

⁸⁸) Om dessa båda se Klemming, s. 43—4. — ⁸⁹) Chanut, s. 55. — ⁹⁰) Ekeblad. Se Handl. XX. s. 313. — ⁹¹) Ekeblad. Se Del. G. Ark. VIII. s. 208. Klemming, s. 44.

Äfven följande året före krigets utbrott gåfvos balletter vid svenska hofvet. Juel skrifver d. 20 Jan. 1655: "Landgreue Frütz har i denne Uge atter dandset et Balet paa Slottet, som kaldtes *"les quatres âges de l'homme"* ⁹²⁾.

Under Carl XI:s minderårighet fortfor man att på festdagarna vid hofvet uppföra balletter. 1662 firades hans födelsedag med en ballet, och på hans femtonde födelsedag, år 1669, gafs en af Erik Lindsköld skrifven ballet: "Den stoora Genius."

Den snillrike Erik Lindsköld (f. 1634 + 1690) Carl XI:s gunstling och rådgifvare, en af Sveriges utmärktaste statsmän, beklädde vid den tid, då denna ballet skrefs, ännu icke något högre embete, men han hade två år förut återkommit från de resor, dem han företagit med sin pupill, Carl X:s erkända son på sidolinien, Gustaf Carlsson, och, sedan han afslagit anbudet på tvenne professorsplatser i Lund och Upsala, inträdt i kansliet, der han genom sin ovanliga duglighet ådragit sig allmän uppmärksamhet. Han var redan vid denna tid en förklarad gunstling hos drottning Hedvig Eleonora och själen i alla nöjen vid hennes hof. Balletten är tillegnad enkedrottningen, och författaren har undertecknat tillegnan med sitt nyförvärfvade adelsnamn; han hade neml. just samma år fått utbyta sitt ofrälse-namn Lindeman mot Lindensköld, hvilket sedan åter förändrades till Lindsköld, då han upphöjdes till grefve. Lindsköld var en bland de största vältalare i Sverige på sin tid; han har äfven författat några psalmer och en mängd tillfällighetsdikter på latin och svenska i lätt och lekande stil, icke utan behag och qvickhet. Hans enda större poetiska arbete är: Den stoora Genius Ballet, Til Hans Konungl. Mayst:tz Konung Carl den Elfftes Födelsedag den fämptonde, Dansad på Stockholms Slåt anno 1669. Den har fyra öppningar, benämnda efter de fyra menniskoåldrarna,

---

⁹²⁾ P. Juel, D. Hist. T. s. 397.

barndomen, ungdomen, mandomen och ålderdomen. Hvarje öppning har fem inträden och framför de flesta inträden är på prosa, ofta temligen utförligt, angifvet så väl hvilka de deri uppträdande personer äro, som ock deras ärende och orsaken hvarföre de uppträda, hvilket dock icke hindrar att författaren kan med fog beskyllas för godtycklighet och ger grundad anledning att fråga, hvarföre denna eller denna figur fått sin plats just i denna eller denna bestämda öppning eller menniskoålder.

Som vanligt i balletter är egentliga innehållet ett lofprisande af den person, till hvars ära balletten är skriven. Versformerna äro omväxlande lyriska.

Mercurius öppnar balletten med ett tillkännagifvande för Svea folk att konungens födelsedag är inne; derpå kommer Flora med fyra zefirer och prisar våren; konungens goda Genius förer med sig *L'ame noble* (en ädel själ) och *L'adresse* (snällhet i alla saker); fyra spåmän berömma sig af sin konst, men straffas af Hoppet, som förklarar, att konungens egna höga dygder gifva en bättre säkerhet om framtida lycka, än alla spåmän i världen; Momus, Scaramouche och Trevelin (Guda- och menniskogäckarna) utskratta spåmännen. Sådant är innehållet af Första öppningen eller barndomen, der allt sålunda vänder sig om de förhoppningar, den unge konungens barndom innebär. I Andra öppningen eller ungdomen framställes allegoriskt konungens uppfostran. Hebe, ungdomsgudinnan, kommer med Eunomia (god lag) Dice (rättfärdighet) och Irene (fred) samt sjunger några versar till ära för "den nordiske konungens rätta Hebe," hans mor, Hedvig Eleonora; en jägare med två vildmän prisar jagtens nytta för kroppens och sinnets utbildande, men varnar för öfverdrifven kärlek till dess nöjen; sex Basker, som anses för "de gamla Göthernas efterkommande," förebrå de fransyska Snushanarna deras klem- och kel-aktighet; nordiska konungen bestämmer sig för Pallas i valet emellan henne, Juno och Venus; en blind och två halta uppträda för att antyda, att lika lätt som man mister ett öga eller bryter ett ben, kan ett oförståndigt barn råka i andlig blindhet och blifva haltande till sina seder. I Tredje öppningen eller mandomen uppträda Mars med de gamle Göther, Hercules emellan dygden och vällusten, två båtsmän, Ryktet, som utbasunar kung Carls beröm öfver världen, och slutligen Diana med fyra nymfer, som prisar lyckan af att vara jungfru och lefva på bygden. Om man än, fast med svårighet, kan leta sig till grunden för några af dessa figurers uppträdande i denna öppning t. ex. Dianas såsom betecknande det skydd konungen under sin mannaålder skall lemna oskulden och landtlifvets sysselsättningar,

så är detta hardt nära omöjligt i fråga om Fjerde öppningen. Det eger intet sammanhang rum emellan dess innehåll, ålderdomen, och de deri uppträdande figurer. Ianus bestraffar dem, som förakta dygden och föra en lastfull lefnad; *La felicité* förespår i en sonnett konungen frögd och lycka; tvenne grufvudrängar och tvenne soldater tala om sina sysselsättningar samt huru de nu taga sig ut till hofs; *Dieu Consus* (rådsguden) ger tillkänna att han stiftat ett förbund emellan kärleken och *La Raison* (förnuftet), och *La Raison* upptager och vederlägger i ett långt och på sina ställen rätt qvickt tal alla de skäl, som gemenligen anföras mot kärleken, hvilket allt bekräftas af *Le Jugement* (omdömet), förnuftets bror; Bacchus med fyra bönder pröfvar drufvans safter och uppmanar att låta sig dem väl smaka; sist uppträda två satyrer, sjungande om sig sjelfva, sitt utseende och sin dans. Den stora balletten dansas af Mars, Apollo, Hercules med fyra dygder och fyra laster, och en af dygderna talar till kung Carls ära.

Mot ballettens sammansättning kan sålunda väl vara ett och annat att anmärka, derest man verkligen skall räkna så noga med dessa balletter, hvilka dock icke hafva andra anspråk än att roa för ögonblicket; men då Hammarsköld finner, att "den på ett ytterligt smicker syftande uppfinningen är låg," så synes han glömma, att äfven de af honom så prisade Stjernhjelmiska balletterna äro anlagda på ett temligen groft smicker, och han tyckes alldeles hafva förbisett, att bakom smickret ligger mången varning och lärdom dold. Då Lindsköld tillägger den unge konungen i en framtid vissa dygder, så innebär detta en uppmaning att just om dessa dygder beflita sig; och en ganska osminkad sanning ligger t. ex. i dessa ord:

"Det är wäl myckit wara Kung
 Och hafva kungatycke,
 War' hög, war' skön, war' karsk och ung;
 Men uthan dygda-smycke
 Så är det alt fäfängligheet,
 Inbillning, slätt och ringa:
 Alt har sin' feel och sin swårheet
 Men Dygden hafwer inga."

Visserligen förklarar författaren omedelbart derpå, att Carl är en sådan konung,

"Hvars själ och kropp, hvarannan lik,
 Är alla Dygders wohnung;"

men så går det ej heller an för en hofman att vid ett slikt tillfälle uppträda som torr moralpredikant: pillret måste inbäddas i socker.

Hammar-sköld anmärker vidare, att kompositionen är föga sammanhängande och de flesta partier tunga, svår-rimmade och idéfattiga. Om än någon sanning kan sägas innehållas i detta yttrande, så bör man dock besinna, hvad också både Atterbom och Sondén framhålla, dels att hvarken hos Lindsköld eller någon annan af Stjernhjelm efterföljare träffas ett snille svarande emot mästarens, dels att Lindsköld aldrig sjelf gjorde anspråk på skaldelagren. I besittning af sin tids högsta bildning, en belevad och glad sällskapsmänniska och hofman, sysselsatte han sig med poesien endast som en förströelse efter ansträngande och magtpåliggande embetsgöromål; den var, såsom han utöfvade den, endast ett medel att förhöja festernas glans och hofkretsens sällskapsglädje. Långtifrån då att på hans dikter använda den stränga kritikens måttstock, må man snarare ur billighetens synpunkt betrakta dem, och man skall då finna, att han som skald når vida utöfver sina egna anspråk. Stjernhjelms var hans mönster, och hade han med allvar egnat sig åt diktkonsten, skulle hans medfödda anlag lätt nog kunnat lyfta honom upp till jemnhöjd med äfven de bättre af Stjernhjelm efterföljare. Ty om man än hos honom finner många "tunga och svår-rimmade" stycken, påträffar man äfven andra, i hvilka versen ingalunda saknar välljud samt flyter lätt och ledigt. I våra dagar, då snart sagdt hvarje pojke kan hopställa verser utan meterfel och i klingande strofer, har man svårt att fatta, det en välljudande rytm kan anföras som bevis för poetisk begåfning. Men om man tager i betraktande språkets dåvarande svårhandterlighet och hårdhet, så måste man medgifva, att lyrikern då behöfde en vida haltfullare och starkare musikalisk-poetisk kraft för att betvinga sitt material, och att styrka i det rent formella kan under sådana tider mer än eljest sägas vara

bevisande för poetiska anlag. Hos sjelfva Stjernhjelm får ofta tanken eller fantasibilden nöja sig med en antydning i stället för en fullständig utprägling i språket; huru skulle det då gå för de andligen svagare?

Som prof på Lindskölds lyckligare behandling af versen anföra vi gudinnornas tal till den nordiske kungen (II. 4).

Juno.	Jag låfver och updrager
"Kung Carl jagh geer i händer	Om honom jagh behager
Alt hvad han sjelf begär,	Som den der skönast är.
Stoor macht och många länder;	
Derför jagh hoppas här,	
Han läre mig berömma	Pallas.
Och til min ähra dömma	At ha mång land och rijke
Att jag den skönsta är.	At ha all werldzens Gull
Venus.	I Lust och Leek tillijka
All verldzlig frögd och nöye,	Få lefva frögdefull,
Speel, tijdfördrif och leek,	Är uthan migh en Flättia,
All kärlekzlust och löye,	Fåfångia och kättia
Klapp, fampntag, kyss och smEEK,	Och stöter mången kull."

Karakteristiskt för Lindsköld är en oförneklig styrka i satiren och en icke ringa qvickhet. Baskernas tal till "snushanarna" (II. 3) medgifves äfven af Hammarsköld innehålla en kraftigt uttalad satir, ehuru han tillägger, att det är maniererad och fullt med Stjernhjelmiska uttryck, bortskämnda genom öfverdrift. Äfven i den scen, der *La Raison* framställer skälen för och emot sitt fredsfördrag med Amor, gifver Lindsköld prof på en qvickhet, som stundom tager graciösa vändningar, ehuru den på andra ställen yttrar sig i en form, som, ehuru ej då för tiden ansedd som anstötlig, dock näppligen skulle i våra dagar undgå att kallas grof. Vi anföra här såväl Baskernas tal som utdrag ur den senast omtalade scenen.

Sex Basker.

"Ynklike Meesar i Felt, och i Gästboden ifrige hjeltar,
 Tapra när intet behöffs, at tåprijda folck uthan orsak,
 Uthom fahran fräck', moot Lamb Tyranner och Leijon;
 Men emoot hurtiga män i markenne rädda som Harar.
 Tyckes ehr at ehrt pudrada Håår, ehra krusade Låckar,
 Ehrt nya modo på alt, ehra kostbara kyndige kläder,

Ehrt fick och fack, ehrt konstiga skick, ehra qvinliga Later
 Ehrt slå danck, ehrt tijdfördrieff och ofruchtbara Lefnad,
 Sku wara kraftiga noch at främia ehr ähra i Werlden,
 Och föra ehr uthi större Beröm, än strijdbare Basquer?
 Ney det går aldrig ehr ann, i Morsgrijsar, edra bedrifter
 Måste befordra ehr He'er, ehra hönska förachtliga miner,
 Ehrt höga Mod, stoor a Ord, ehr Pracht, ehrt sprätter i Wädret.
 Är hoos oss allt i föracht och i wraak, om dygden ä borta" m. m.

På det af *La Raison* framställda inkast, att kärlekens och för-
 nuftets råd ofta äro motsatta och att ett ord af kärlek gäller mer än
 tio af förnuftet, så att

"När jagh råhr Son och Dotter then til Maka taga
 Som Fahr och Mohr råda til och the bäst behaga;
 Tå synes med oskää'l offta Amor komma fram,
 Som til andra Tanckar förleder mång Svänn och Dam."

svaras:

"Men om man rätt betänker, hvem weet om Fahr och Mohr
 Ha sielfva haft *La Raison* i råd, som folket troor.
 För egen Lust och Fördeel eller för slächtens Heer
 Barn tvingas til Giffte jag offta hörer och seer m. m."

Då det invändes, att kärleken ofta gör gamla män narraktiga
 och löjlige samt förenar dem med unga mör, svaras bland annat:

"Så lenge han ey älskar, så har han gubba-nampn,
 Strax ungersvän han heter, när han får Möön i fampn.
 Stundom är gammal Siorta så god som een ny särk;
 Hwem wil kärleken wägra at göra kärlezk wärk?"

På inkastet:

"Thet är orätt, doch händer offta, en älskar två:
 Om kärleek hade Raison, så gjord' han aldrig så."

svaras:

"Det synes något wara, men will man dömma rätt,
 Så är kärlekens feehl här uthi ringa och slätt,
 At en aff många älskas och en blijr mångom huld
 Är kärleken väl somt, men somt är jag sielf skuld.
 Jag geer med, at älskas skal den, som är älskansvärd;
 Nu är mång Möö så täck, medh så stor skönheet beskärd,
 At alla måtte ähra och hålla henne kär,
 Fast hon lijkwäl intet mehr än Mans hofwa är.
 Om fleere än skönt älska, så nyttiar een alleen,
 Såledz blijr Raison tilfredz, och kärlekeen blijr reen."

Då det heter, att kärleken ofta sammanfogar personer af olika
 "stånd, förmån och värde," utan att akta på denna olikhet, så sva-

ras, att i äktenskapet är dock kärlek det förnämsta och att det icke är skäl att åtskilja tvenne, som i ära och dygd hafva "i två kroppar en själ, en lust och en vilja;" men lika försigtigt som qvickt tillägges:

"Om icke Stats Raison en nödig skildnad stifter
I myckit höge och högt angelegne Giffter,
Då händer ofta att jag sjelff (Raison) får stå tillbaka
Och måste mitt rätta namn byta och försaka."

Samma år d. 15 Dec. gafs till konungens ära en annan ballet, om hvilken Jens Juel skriver: "Forleden Onsdag bleff her et stort ballet kongens fødelssdag danset af 60 personer, cavalierer och damer, 20 entreer; var hel vacker till att sæ, og de som danset var heel rigeligen kledde. De fremmede Ministri vore dertill inviteret og dennem Plads aparte bestikket. Effter ballet bleff confect uddelet. Kongen gick saa opp paa Theatrum og danset saa siden med bransle och bal." Kanske är detta den af Klemming från detta år omnämnda ballet, hvaraf blott några verser äro i behåll, utan att man känner namnet på balletten⁹³).

Rörande den af Bengt Oxenstjerna i Nimwegen d. 8 Dec. 1678 gifna balletten, *Hercules in Bivio*, har man i Torsjöarkivet hans egenhändiga "Project," innehållande namnen på de spelande och deras kostymer samt några anteckningar om sjelfva festen. Balletten utfördes af Oxenstjernas egna "barn och domestiquer" på en "zirligt dertill apterad theater" och i närvaro af alla ambassadörerna och deras fruar, en mängd främmande ministrar samt från fjerran orter ankomna åskådare. Då Oxenstjerna icke gerna kunnat bjuda åskådarna på en uppläsning af "Hercules" på svenska, så synes redan deraf, att det icke varit "Herculis Wägewal," som vid detta tillfälle uppförts. Det har tydligen varit en för tillfället komponerad ballet med franska sånger. Ty sedan Oxenstjerna i sitt "Project" uppräknat personerna, skriver han: "Sedan alla

⁹³) Fryxell, Handlingar I. s. 196. Klemming, s. 50.

dessa hafva gifvit deras entrées hvar för sig efter de pas och den aire, som dertill expres äro gjorda, och aktörerna väl äro undervista uti: komma de sedan alla en corps in och dansa en figurerat entré (förmodligen stora balletten), som anföres af Hercules, den sig frögdar öfver det, att han sig ej hafver förföra låtit af vällusten."

Personerna voro efter O:s anteckning följande: "Hercules, lejonhud om lifvet, i handen en förgyld klubba, en krans af lager på hufvudet, grefve Gabriel, min brorson; Dygden, min dotter Anna; Pietas, med en förgyld bok i handen, min son Johan; Iustitia, med en vigtskål i handen, återigen Gabriel; *Temperantia*, Bengt; *Fortitudo*, med en afbruten columna på axlen, Lancken" (en adelsman i O:s svit); "*Taciturnitas*, med en förgyllt lås i munnen, Madam de Fontaine; *Modestia*, med en förgyld spira, hvarpå står skrifvet Modestia, Jungfrun" (Rhemen, guvernant i O:s hus); "Vällusten med öfverrocken i *couleur de chair* och den undre blått sammet, mycket lascivt klädd, dansmästare *Duverroy*; Bachus eller *Ebrietas*, med en klädnad af *couleur de chair*, sydd nära kroppen, vindrufrkans på hufvudet, omgjordad med vinrankans *sainture* och en stor rommare⁹⁴⁾ i handen, Pfeifen" (sekreterare hos O.); "Ceres, med *cornu copiae* i handen, Palmquist" (sekreterare hos O., sedan minister i Paris, baron m. m.); "Venus med Cupido, neml. min dotter Eva, vid handen, som har en båge med pilar, Klingensstjernen; *Pigritia*, med en sidentygsmadrass på axlen och är gråvulen, klädder i grått, gäspande och sömnig till anseende, Baggen; *Lætitia*, spelande på en luta och helt glada läten, Wibblingen; *Intemperantia*, med en skinka i ena handen och dryckeskärl i den andra, Utterelo" (sedan legationssekreterare i Köpenhamn).

Efter ballettens slut musicerades, och derefter bjöd Oxenstjerna sina gäster åskåda en dans, till hvars inöfvande icke dansmästare *Duverroys* hjälp behöft anlitas. Fyra af de svenska herrarna uppträdde klädda som dalkarlar och fyra klädda som kullor, de förra med försilfrade yxor på axlarna, de sednare med spinnetyg i händerna; tillsammans uppförde de daldansen och hjulade på händerna, "vetandes i cadencen åter upptaga det, som de i händerna burit," hvilket, så skrifver grefve Bengt i sitt project, "mycket förnöjeligt är att anse." Derpå började sjelfva balen, hvilken öppnades med "branlen."

⁹⁴⁾ "Römer," stort grönt dryckesglas, remmare.

Balletten synes mot slutet af århundradet hafva något ändrat karakter. Ord, musik och dans, hvilka i balletten varit chaotiskt blandade om hvarandra, visa benägenhet att söndra sig och att hvar för sig uppträda med mera sjelfständighet; ehuru det visserligen, som bekant, först var Noverre, som i medlet af 18:de seklet löste balletten från operan och gaf den dramatisk sjelfständighet. Man har från 1701 en ballet med fransk och svensk text, hvilken redan genom sin titel röjer en viss olikhet med de äldre. Den heter: Ballet, bemängd med sång, som i följd af Hennes Kongl. Majt:tz Riks-Änkie Drottningens Allernådigste Befallning Blef förestält uti Kongl. Palais Stora Comoedie-Sahl i Stockholm dän 6 Febr. 1701. Franska titlen var: "*Ballet, meslé de chants heroïques.*" Musiken var komponerad af konungens kapellmästare, Anders Düben; planen var utkastad af Nic. Tessin d. y.; de franska orden skrifna af Seigny, aktör vid Rosidors trupp, af hvilket sällskap balletten uppfördes. Den utgjorde en del af de högtidligheter, hvarmed vid svenska hofvet segren vid Narva firades, och var komponerad med afseende derpå⁹⁵). — Då förr sång och recitativ varit en hufvudsak i balletten, så talar titlen här om Ballet, "bemängd med sång;" man har sålunda här sökt göra dansen till ett något sjelfständigare uttryck af innehållet, och detta bestyrkes ytterligare deraf, att här för första gången nämnes pantomimen. Vid genomläsandet af den torftiga texten tycker man sig nästan hafva framför sig en modern ballettext, i hvilken här och der en kuplett blifvit inflätad.

Till slut anföra vi här ett stycke, hvilket visserligen hvarken är en ballet eller uppfördt vid någon hoffest, men dock med balletterna har stor likhet och är skrifvet liksom dessa till en förnäm persons ära. Det är den ofvan omtalte Erik Lindsköld, som i detta stycke firas.

⁹⁵) Om denna fest se Tessin och Tessiniana, s. 290 o. följ.

Lärd, riktbildad och ytter, af ett gladt och af naturen mot alla välvilligt sinnelag, samt dertill frikostig och slösande, var han skapad till en beskyddare för lärdom och vitterhet. Med sin tids vittra snillen, Spegel, Lagerlöf, Bergenhjelm, stod han på en förtrolig fot, och vitterhetsidkare af en lägre ordning blickade upp till honom som till sitt säkra värn samt prisade i honom en Mæcenas, en beskyddare för Sveriges alla skalder. När de efterhängsna versmakarna blefvo honom för besvärliga, hvilket väl ej så sällan hände, tog han till pennan och afspisade dem på ett sätt, som få plågade Mæcenater torde kunna göra honom efter. Så besvarade han engång på följande sätt en rimsnidares osmakliga smicker:

"Ingen Mæcenas är jag, och du visst ingen Flaccus.
 Ingen bland oss förtjent bära de frejdade namn.
 Så hvardagliga äro hos dig både snillet och sången,
 Att Mæcenas i dem säkert ej funnit behag.
 Derfore ber jag: hör upp, att truga in i mitt öra
 Under så ståtliga namn dina eländiga vers"⁹⁶).

En bland de skalder, som stämt sin lyra till Erik Lindskölds' pris, är Daniel Wallenius, om hvilken man blott känner, att han härstammade från Mora i Dalarna, der hans fader varit prest. På Lindskölds födelsedag d. 18 Maj 1688 uppfördes ett af Wallenius skrifvet stycke under titel: "Sång- och Fägne-Gudinnornas nyli- gen uppslagne Tjäll under den Store Atlas blom- strande Lind På den Svänске Parnasso i Nor- danlund." (Upsala 1688). Stycket är tillegnad Lindsköld, och i tillegnan säger förf., att H. Ex:s nådestrimmor hafva så vederqvickt hans Thalia, att han nu fördristar att åter framhärda för H. Ex:s blida ansigte. Det synes sålunda icke som om detta varit första gången, Wallenii sångmö lofsjungit excellensen.

Innehållet uppgifves vara att "betyga glädje öfver det ljufviga skygd, som Phoebi chor och Gratierna" hafva funnit hos Lindsköld,

⁹⁶) Fryxell, Berättelser u. Sv. H. XX. s. 83.

och motivet för uppfinningen är hämtadt af Lindskölds namn. Stycket har tre öppningar och är liksom balletterna från denna tid skrivet på växlande versformer. I första öppningen uppmanar Mnemosyne Thalia, att, då nu Phoebus förspant sin vagn och aktar att åter bege sig mot Norden, icke ensam vara tyst, utan prisa honom med lutan, på det de ej må förspilla hans stora gunst och godhet. Thalia svarar, att hon hela dagen spelat på sin luta, men då Phoebi strålglans blef för stark, hade hon jemte sina systrar sökt skugga under en lind; der ber hon att få sitta i ro, ty linden är det bästa af alla träd; intet annat har mäktat gifva dem sådant skydd; eken sprack midt i tu, då de sutto derunder, från oliveträdet blefvo de jagade af en regnskur, från lagren af blix och dunder, genom aspens grenar trängde regn och sol och bladen rörde sig så, att sången ej klart kunde höras; men under linden vilja de slå upp sitt tjäll och bjuda andra att komma dit:

"Linde löf, vår sköld, oss trygga!"

På Mnemosynes begäran sjunga de sin fägnesång till Phoebus. I andra öppningen kommer en satyr springande och, på tillfrågan af Mercurius, svarar han, att Satyrerna satt sig i skuggan af Atles lind, men en stark röst hade kört dem bort från denna plats, hvilken till hans stora förtrytelse Muserna nu intagit. Detta gläder Mercurius att höra, och han vill nu samla alla chariter och dygdenymfer under denna lind, hvilken som en sköld skyddar för oväder, regn m. m. I tredje öppningen sjunga Gratierna en sång till Muserna; man påträffar här denna sammanblandning af romerska och nordiska gudar, hvilken sedan blir så vanlig, i följande vers:

"Ack att Mars nu ville gå
Bort i Friggas kammar."

På Gratiernas fråga, hvem som visat Muserna denna sköna lind, svarar Thalia: "himlen sjelf;" ty den är framsprungen af himlasäd i Göthaland, der den store Atle bor; i öfrigt hänvisar Thalia till Mnemosyne, och denna förtäljer, att när Atle, den höge monarken, kom hit från Cimbriska bergen med sina segrande hjeltar och skulle lyfta från axlarna sina vapen, färgade i fiendens blod, då fann han detta träd och utvalde det till sitt liksom Jupiter engång utvalt eken, Apollo lagren; han höll till det ett långt tal, skänkte det siaregåfva och slutade så:

"Wäx nu wäl, min Lind, och bäre de glimmande sköldar
Stadigt å Jordene kretz till många otaliges hugnad.
Till dig ock himmlen sjelff senn täcktes å jordene lyfta
Upp i odödligas heem och planta i Paradis hallar."

Euphrosyne uppmanar nu Muser och Gratie att gemensamt uppstämman en sång till lindens ära, och med denna sång slutar stycket.

är ett likaledes till Lindskölds ära af Isaac Börk författadt stycke med titel: Ärans oförvisneliga okk Lagerljkt grönskande Linder, Bland hvilka; Dän Nordska Mæcenat Til Wördsam Fägnad På Däss lykkeligen öfwerlefde Namns Dag, som är dän 18 Maj År 1689; Blef af däd där sammastädes hållne Gudamöte Följande Skalder framstälte, Okk i diupest Underdån-Ödmiukhet öfverräkte af I. B. Stockholm 1689.

Det är skrifvet på vers och har enligt Klemming 6 inträden; i det första uppträda Hebe och ädlingarna, i andra Vestanvinden, förkunnande dem att dagen är Lindskölds, i tredje Flora, ströende blommor, i fjerde Pan och Diana, begge om skogen rådande, i femte Pan spelande för dansande och sjungande nymfer, och i sjette berget Parnassus med Apollo och Muserna.

IX.

Svenska skoldramat efter Gustaf Adolfs död.

Det torde af det föregående vara klart, att det Messeniska dramat var det enda, som erbjöd en utgångspunkt för bildande af en sjelfständig svenskt nationel dramatik. Genom att behandla fosterländska ämnen hade Messenius angifvit den rigtning, en sådan dramatik hade att gå; han hade lossat på de moraliskt-didaktiska banden, hvarförutan den icke kunde fritt utveckla sig; han hade väckt ett allmännare deltagande för teaternöjen, genom att flytta dramat ut ur skolans trånga salar och göra dramatiska föreställningar till högtider för folk och hof.

I den råa form, som dramat hos honom ännu hade, lågo sålunda frön, som under gynnsamma omständigheter möjligen kunnat spira upp och bära frukt. Kanske hade dessa frön icke nog lifskraft för att gå öfver i grodd — vi vilja icke derom tvista; men det veta vi, att de gynnsamma omständigheterna uteblefvo.

Skall ett folkdrama uppspira, måste en lefvande växelverkan emellan folket och skalden ega rum, och den enda plats, der en sådan växelverkan kan rätt komma till stånd, är uti en folkrik hufvudstad. Der står skalden sin samtids lif närmare och förnimmer tydligare hvarje dess pulsslåg; dagens opinioner bryta sig der kraftigare emot hvarandra, det goda som det onda framträder med skarpare utpräglade drag och lämnar rikare tillfälle till karaktersstudium. Der har skalden en publik, som, åtminstone till anspråk

ken, är den bästa och mest bildade; dit samlas förmågorna inom hans eget fack, och genom beröring och täflan med dem utvecklas hans egna anlag. Der utbildar sig vidare en bestämd smakrigtning, uttryck af det för folket egna sätt att åskåda, känna och tänka, en smakrigtning, som visserligen icke får sin bestämda form utan inverkan af skalden, men under hvars inflytande denne dock sjelf på samma gång står och hvilken på honom återverkar. I alla de länder, der ett nationelt drama uppstått, har utan undantag hufvudstaden varit den ort, der det vunnit sin utbildning; så Madrid, London, Paris, Köpenhamn och de italienska hufvudstäderna. Hos oss var, som vi sett, den egentliga härden för dramatisk verksamhet förlagd till småstäderna; från Upsala kommo de spelande till Stockholm, när någongång skådespel der skulle uppföras. Hade ändock ett universitet legat i Stockholm, hade dermed åtskilliga vilkor för bildande af en nationalteater kunnat lättare fyllas. Studenterna hade då genom skådespels uppförande kunnat väcka och utbilda smaken för teaternöjen, synnerligast om man följt den väg Messenius anvisat; möjligen hade på grund af denna väckelse dramatiska författare framträdt, och ur studentkretsen hade kunnat utgå skådespelare, hvilka omfattat konsten som yrke; ty utan yrkesskådespelare och en stående teater är bildandet af ett nationelt drama omöjligt. Då i Köpenhamn 1722 den "Danske Skueplads" öppnades, utgjordes flertalet bland aktörerna af studenter; de älsta tyska trupper bildades af studenter ¹⁾; och när i slutet af århundradet en teater öppnades i Stockholm, var det likaledes studenter, som bildade det första svenska skådespelarsällskap. Nu deremot voro de ende representationer, som i Stockholm under denna tid uppfördes, några latinska teateröfningar i tyska skolan. Under sådana förhållanden återstod endast som en möjlighet, att hofvet skulle åtagit sig vårt unga drama och ge-

---

¹⁾ Overskou, s. o. I. s. 172. Devrient, s. o. s. 200 o. följ.

nom sitt föredöme, sin kärlek för detsamma verkat för dess utbildning. Vi erkänna villigt, att ett folkdrama endast af folket kan uppbäras, att hofsmaken sällan fördelaktigt inverkat på litteraturen, och att man tvertom genom mer än ett exempel kan visa, att denna smak beröfvat poesien dess sanna höghet så väl genom att nedsätta henne till ett medel jemte andra för höjande af hoffesternas glans, som ock genom den lätt uppkommande föreställningen att i sånggudinnan se endast en lofsjungande tärna. Men vi tänka oss här hofvet endast som en förmedlande länk; och under dåvarande tidsomständigheter var det endast i hofvets skugga, som en svensk dramatik skulle kunnat förvärfva nog styrka för att sedan tryggt lita på sig sjelf och vinna folkets gunst. Men en sådan uppmuntran från thronen uteblef alldeles; föregående kapitel har upplyst oss om beskaffenheten af de dramatiska förlustelser, hvilka under Christinas tid ensamt kunde påräkna hofvets ynnest och bifall.

Vi vilja icke häröfver dömma för strängt. Det kan sägas, att det svenska skoldramat vid Christinas anträde till regeringen icke var mycket förtjent af att tagas under armarna, synnerligast då hos oss liksom i Tyskland trettioåriga kriget afbrutit dess utveckling, så att vi under 15 år blott känna ett enda. Det måste vidare bemärkas, att vid denna tid nästan öfverallt i Europa pågick en kamp emellan det efter klassiskt mönster bildade s. k. regelbundna dramat och det vid medeltidstraditionen ännu fasthållande, samt att det var helt naturligt, att Christina, som innehade sin tids hela bildning, snarast skulle taga parti för det förra, hvaremot det sednare, konst- och smaklöst, som det var, med dess råa form och torra moral svårligen kunde vinna nåd inför hennes ögon.

Det inhemska dramat, som under andra decenniet af detta århundrade vunnit bifall både vid hofvet och i hufvudstaden, blef nu återförvisadt till skolorna. Messenius hade försökt att göra skoldramat till ett folkdrama; nu

sjönk det åter ned till en blott och bart pedagogisk öfning. Äfven i universitetsstaden synes man efter Prytz' afresa hafva förlorat intresset för skådespel; och det är hufvudsakligast vid skolorna i de mindre städerna, som man finner dramatiska öfningar bibehållna.

En naturlig följd af detta förhållande blef att vårt drama stannade i sin utveckling, gick tillbaka och uppsökte de gamla ursprungliga mönstren. Man började öfversätta eller bearbeta tyska dramer från förra århundradet, i originalarbeten upptogos de gamla bibliska ämnena, och författarna vinnlade sig med mycket allvar om en sträng moralisk eller religiös tendens. Dock röjer sig i de bättre af dessa stycken inflytandet af dramatiken från århundradets början. De komiska folkscenerna bibehölls, och så mycket som möjligt sökte förf. att draga handlingen in uti den närvarande tiden; sånger, men helst andliga, blefvo inflickade; bruket att låta ledigare versformer omväxla med knittelversen visar inflytandet af den nya poetiska skolan, ehuru väl det å andra sidan icke kan annat än väcka förvåning att se, huru man ända långt inemot seklets slut hänger fast vid den gamla torra stilen, under det genom Stjernhjem, Columbus, Lucidor m. fl. en ny poetisk stil inom lyriken redan länge varit införd. Flera af dessa stycken hafva derföre ett ur kulturhistorisk synpunkt icke ringa intresse, och nästan i dem alla ser man ännu tydligare, än i våra äldre stycken, det äkta medeltidsdramats inflytande.

Från Upsala förspörjes icke mycket om skådespels uppförande. "Tisbe" har der blifvit gifven åren 1625 och 1626; men derefter synes man återgått till den gamla uppfattningen af komedien såsom förnämligast en latinsk språköfning. År 1640 d. 2 Juni uppfördes vid doktorspromotionen Frischlins latinska komedi "Phasma" ²⁾. Sveriges älsta estetiskare, den bekante Prof. Fornelius i Up-

²⁾ Phasma (1592) var ett polemiskt drama i sträng luthersk anda.

sala, skall enligt Schefferus hafva skrivit flera latinska komedier, hvilka han på sotsängen låtit uppbränna. Bland dessa anföres en med titlen: *Comitia Regis Latini ex XI. Æneidos, in quibus consultatur utrum cum Ænea pax ineunda, an armis decertandum*. Det uppfördes, enligt Wieselgren, då drottning Christinas kröning firades ³). Att dömma af titlen, har det varit bildadt efter mönstret af Frischlins Virgilianska skoldramer (se ofvan s. 141). År 1648 eller 1649 skref eloq. professoren i Upsala, J. H. Boeclerus, ett latinskt drama under titlen *Augurium Pacis sive Drama de restituta Pace Germaniæ ac Europæ*, hvilket i Stockholm uppfördes af unga adelsmän ⁴). Först på 1660-talet, då Hjärne upprättade sin akademiska teater i Upsala, fick det gamla bruket att uppföra skådespel åter nytt lif. Men då Hjärne uppgifver, att på 30 år inga skådespel blifvit uppförda i Upsala, så kan dermed endast menas svenska skådespel ⁵). Vi skola längre fram återkomma till Hjärneska teatren.

I Stockholm var det, såvidt man känner, endast tyska skolans lärjungar, som uppförde skådespel, och dessa förmodligen på latin. Ur de utgifna skolprogrammerna har Klemming hämtat några underrättelser om dessa spel; det är hans uppgifter vi här meddela. De teatraliska öfningarna vid denna skola bestodo emellanåt i uppförandet af ordentliga skådespel, men stundom inskränkte de sig dertill, att den ene lärjungen efter den andre besteg katedren och uppläste en kria öfver någon del af ämnet. Den 13—14 Febr. 1638 uppfördes en af Joh. Ristius från Holstein skriven tragedi Perseus i 3 akter; stycket gafs i Jacob Grundels hus och blef d. 9 April s. å. på Maria Eleonoras befallning speladt på Stockholms slott, der det emottogs "summa cum laude et applausu."

³) Klemming, s. o. s. 36. Wieselgrøn, s. o. III. s. 501. —

⁴) Klemming, s. o. s. 35. — ⁵) Samlade Witterhetsarbeten af Thomas Urban, Carl Urban, Johan och Erland Fredrik Hjärne. Upsala Hanselli 1856. Förord s. 8.

Den 4 Maj 1668 kl. 1 uppförde ungdomen inför konungen och rådet en latinsk tragico-comedia i 5 akter, benämnd: *De Juliano imperatore Apostata, ecclesiarum et scholarum eversore*. År 1673 uppfördes vid examen en *Historia Reformationis Ecclesiasticæ per Lutherum factæ, actu comico-oratorio expressa*; följande året d. 27 April förehades en actus progymnasticus om Christi Uppståndelses mysterium, då fyra elever utvecklade hvar efter annan sin andel af ämnen. 1676 d. 9 Nov. föreställdes *Fata Scholastica* uti en Actu progymnastico diegematico, gnomologico i fem afdelningar med prolog och epilog. År 1686 d. 12 Jan. uppfördes en *Actus comicus de nativitate Christi*; stycket gafs uti den 1667 inrättade teatren Lejonkulan; och att denna lokal äfven förut begagnats, synes deraf, att det i programmet heter "på vanligt ställe" (loco consueto, a leonibus dicto). Samma år d. 21 Oct. gafs vid examen ett "progymnasma dialogisticum" om Christna religionens begynnelse i Sverige; rector säger sig hafva önskat fördrifva åhörarnas ledsnad genom ett skådespel, men ynglingarnas krafter voro dertill för svaga. 1690 d. 11 Febr. gafs en latinsk komedi: *Sophista sive Logica et Pseudo-politica* i 5 akter; alla rolerna voro hämtade ur logiken och retoriken; 1692 gafs en *actus oratorius* om Luther i Worms, och 1699 en om Augsburgska bekännelsen. "Den dramatiska karakteren af öfningarna vid skolans examenshögtider" säger Klemming, "försvagas nu allt mer och mer; ur eller efter Curtius föreställdes vissa stycken 1695, 1705, 1706, 1709, hvilka troligen blott upplästes utantill af ynglingarna, utan teatralisk aparat" 6).

Det ställe, der skolkomedien flitigast odlades, synes hafva varit vid Linköpings gymnasium. Äfven om dramatiska öfningar i Nyköping, Söderköping och Westerås (?) har man från denna tid underrättelser. Per Brahe skall hafva låtit lärjungarna vid den af honom anlagda trivial-

6) Klemming, s. o. s. 25, 49, 51, 57, 59, 62, 63 och 64.

skolan på Wisingsö uppföra skådespel vid högtidliga tillfällen ⁷⁾. Och att man äfven i borgerliga kretsar stundom roade sig med dramatiska förlustelser, bevisas af ett 1664 tryckt stycke: *Comedia om Felixandro och Veffonia*, skrifvet med anledning af grefvinnan Agneta Horns kammererare Gustaf Prosperii bröllop med Brigitta Hoffvenia d. 28^e Jan. 1664 och uppfördt dagen efter bröllopsdagen af brudgummens goda vänner. Stycket, som har 1 akt och 4 scener, förtjenar icke att uppehålla sig vid ⁸⁾.

Mera uppmärksamhet må vi egna Linköpings skol-drama.

Linköping hade på 1610-talet en borgmästare vid namn Hans Olffson, som sedan blef domhafvande i angränsande härader, och hvilken brukade på vitterlek använda de timmar, dem rättvisans skipande lemnade honom lediga. Han författade bland annat en rimmad "Relation om Christian II:s tyranni," i hvilken krönika han, enligt Hammarsköld, ställt sig Messenius till mönster. Som dramatisk författare har han deremot icke lånat mycket af Messenius, hvilket synes af hans enda kända försök på denna bana: *Een lijten Andeligh Tragoedia. Om the tree wijsa Män aff österlanden, huru the igiönom then Nya Stiernan som i the ras Landh syntes, togo sikh then långa fahrliga Resan före, till Judeska Landet och söckte effter then nyfödda Juda Konungen Christum Jesum, then the på sidstone medh stoor glädie i Betlehem igen funno, Offrade och tilbåde honom etc. Enfaldeligen fattat och stäldt aff Hans Olffson, fordum Borgmästare i Linköping och nu Laghförare öfver några Herrader, Westenstång etc. Linköping 1635.*

Tragedien är tillegnad fru Beata Eriksdotter Oxenstjerna, enka efter Erik Jöranson Ulfsparre till Herresäter och Nääs, fordum landshöfding öfver Östergöthland, samt hennes barn, de välborne Ulfspar-

⁷⁾ Svenska Theaterminnen. Stockholm 1859 s. 11. — ⁸⁾ Klemming, s. o. s. 47.

rar. Författaren synes haft några tvifvelsmål om lämpligheten af att dramatiskt behandla detta ämne, ty han säger i sin tillegnan, att ändock kanske hans förehafvande att på Tragedievis skriva den bibliska historien om de tre vise män kan något sällsamt synas, så har han dock dermed afsett en nyttig Gudaktighetsöfning äfvensom en påminnelse om många vår Herres Jesu Christi välgärningar och Guds barns vilkor i denna verden. Vid hvarje anfördt bibelspråk finnes i brädden angifvet det ställe, der det i biblen läses.

Stycket har 6 akter med prolog och epilog. Prologen redogör med stor utförlighet för styckets innehåll.

Första akten. Melchior framställer sig som en vis Magus, väl förfaren på Himlens lopp; han har sett en ny stjärna, som han anser bebåda en ny konung och Christ samt hänvisar till Mose 4 Bok 24 cap. — Äfven Caspar och Balthasar hafva sett samma stjärna och gifva åt den samma uttydning; den förre hänvisar till Daniels Bok 7 och 9 cap.; den sednare beskriver stjernan på följande sätt: hon har ej samma gång som andra stjernor;

"Ty hon eij wijdt från Jorden ståår,
Sampt med sitt lopp myckit långsamt går;
Doch lyser klart, så wäl Dagh som Natt,
Af subtil Materia hoopsatt."

Melchior uppmanar de andra att frambära offer åt det nyfödda barnet och gifva noga akt på stjernan under den långa vägen. Omedelbart derpå underrättar Balthasar, att stjernan försvunnit och att de stå utanför Jerusalem. De gå att söka Herodes.

("Imedhertijdh figurers eller något annat korttwijl").

Andra akten. Sc. 1. Herodes är ängslig och anar onda tidender; Melchior ber om upplysning rörande den nyfödde konungen, och Herodes skickar efter de skriftlärde. — Sc. 2. Öfverstepresten Mathias svarar på tillfrågan, att enl. Micha 5 cap. skall Christus födas i Bethlehem. Herodes ber magerna återvända, då de funnit honom, hvilket Melchior lofvar. — Sc. 3. Melchior ser ånyo stjernan och ber sina kamrater akta på hvar den stannar.

Tredje akten. Melchior hälsar Maria och frågar, om detta är barnet samt af hvad familj det är. Maria svarar, att det är af Davids hus,

"Men på jorden uthan fadher,
I himmelen uthan modher."

Magerna frambära sina skänker. Maria tackar dem för den stora äran, de bevisat hennes son, och önskar dem lycklig resa samt salighet efter döden. Melchior önskar henne och barnet lycka och god hälsa. De anträda sedan sin 200 mil långa hemresa.

Fjerde akten upptages af åtta (8) rimmade rader, i hvilka Magerna förtälja, att de äro sömniga, hvarpå de lägga sig att sofva.

Femte akten. Sc. 1. Engelen bjuder dem i sömnen gå en annan väg hem, emedan Herodes vill förgöra barnet. — Sc. 2. Då de vakna, berätta de för hvarandra, att de haft samma dröm, och besluta att icke återvända till Herodes; "ty som jagh märker, är han en Råff" tillägger Balthasar.

Sjette akten. Sc. 1. Herodes, förgrymmad öfver magerna, som svikit honom, befäller Knagehals att förgöra alla svennbarn i Bethlehem, som äro tre år och "thes fornedan." — Sc. 2. Engelen berättar detta för Josef i sömnen och bjuder honom fly till Egypten. — Sc. 3. Josef berättar detta åter för Maria.

Maria.
 "Ach, Jagh bedröfvade Quinna!
 Hvar är migh nu goodh råd h finna,
 Ty Herodes, Tyrannen, wist
 Achter dräpa min son medh list,
 Och menar uthi snaran fåå
 Ibland the menlöse Barn små,
 Hvilket gåår migh högt till hiertat.
 Aff sorgh, iagh snart är försmäch-
 tat.
 Ack käre son och lille Siäl
 Jagh för grååt ey kan tala väl.
 Wij måstom J Landsflychtigheet
 Nu resa, uthi Elendheet,
 Ther ingen oss bekiender är
 Och bland Hedningar wistas ther.

O, hvilken een bedröflig tingh,
 Een frälsare hålles så ringh,
 Ey få boo hoos sina Fädher.
 Gudh förbarne sigh theröfver.

Joseph.

Maria tag barnet, skynda fast,
 Jag taar byltan och korgen med
 hast.

Och resom fort uthi thenna Natt!
 Ty at Herodes här effter satt
 Sina Drabanthor och Tiänare
 Sampt och krigzknechtar och mör-
 dare,
 Att förgöre alla Svennebarn små,
 Såå mange han kan hinna och nåå."

("Imedhlertijdh ihälsläås Barnen och Joseph och Maria fly med Christo").

Sc. 4. Herodes befäller sina krigsknektar att hvar för sig aflägga räkenskap för utförandet af hans uppdrag. Knagehals har dödat många barn, hvilka nu ej behöfva tvål eller såpa för att göras rena, emedan de ligga döda som sten. Stiffring "med det hvassa spjut" har tvättat barnen i skarp lut; tusende svennbarn har han dödat förutom deras slägt och mödrar. Grymkill "med det svarta hår" har tagit barnen i foten och slagit dem emot väggar och stockar, andra har han spetsat, och dibarn har han dräpt vid mödrarnas bröst.

"Dågh, herre, itt ångrar mig försan,
 At iagh ett spet Barn i vaggan fan,
 Som menthe migh at medh sigh leeka.

Men iagh gjorde thes kinder bleeka
 Och tyranschligen slog ihial;

Thet dogh: åt migh logh och menthe väl."

Herodes lofvar sina knektar "dranchgell" och nya kläder. — Epilogen berättar omigen innehållet af stycket, likvist med tillägg om de 8 slags plågor, hvarmed Gud slog Herodes.

Det är det gamla trettondedagsspelet, som f. d. borgmästaren upplifvat i sin lilla "Tragoedia," hvilken, i förbigående sagdt, blifvit så kallad, endast emedan så många oskyldiga barn blifva i den ihjälslagna. Dietrichson anför detta stycke som bevis för sitt påstående, att i Sverige har dramat framgått ur folkleken, och han finner detta drama vara en utveckling af den gamla "Stjernvisan" ⁹⁾). Men lika litet som Hans Olffson behöft hämta sitt ämne från Stjernvisan, lika litet är han den förste, som dramatiskt behandlat det. Både före och efter honom har det skrifvits skådespel om de tre vise män. Det är bekant, att under medeltiden utgjorde trekonungs- och jul-spelen en särskilt klass af skådespel. Mone meddelar ett sådant från 14:de århundradet ¹⁰⁾). Då kejsar Sigismund efter en kort frånvaro återkom till det stora kyrkomötet i Costnitz, läto de engelska fäderna till betygande af sin och allas stora glädje deröfver d. 31 Januari 1417 uppföra en komedi, som behandlade Jesu födelse, de tre visa människens historia och Bethlemitiska barnamordet ¹¹⁾). I Frankrike har man från 1500-talet *Le joyeux Mystère des trois Roys* och *Comedie de l'adoration des trois Roys* ¹²⁾). Mot slutet af 16:de århundradet behandlades samma ämne i Tyskland af diaconus M. Joh. Cuno i Colbe an der Saale, som 1595 skref en komedi deröfver. År 1606 skref Georg Mauritius från Nürnberg en komedi "Von den Weysen aus dem Morgenlande" ¹³⁾). Äfven i vår egen litteratur finner man stycken, som sysselsätta sig med jul- och trettondedagstexterna. Hans Olffsons stycke är skrifvet i en temlig klumpig trädsnittsstil, och det enda tilldragande i det-samma är dess gammaldags genomärliga fromma och naiva ton. Någon poetisk lyftning märks icke spår af, och det

---

⁹⁾ Dietrichson, Nordisk Tidskrift. I. Bind. s. 243. — ¹⁰⁾ Mone, Schauspiele d. Mittelalters. I. s. 132. — ¹¹⁾ Flögel, Geschichte d. Kom. Litteratur, IV. s. 291. — ¹²⁾ Parfait, Hist. Univ. des Th. III. s. 47, 63. — ¹³⁾ Alt Theater und Kirche. s. 494, och Grässe, Lehrbuch einer allgemeinen Literärgeschichte III. B. 2 Alt. s. 262.

enda ställe, som förråder tecken till fantasi, är Grymkills beskrifning på det i vaggan liggande barn, som smålog mot honom, troende, att han ville leka med det. Alla de kompositionsfel, som uti skoldramat vanligen påträffas, äro här starkt iögonfallande. Aktindelningen är i sin otymplighet löjlig; i en handvändning tillryggaläggas hundradetals mil; känslans språk är såsom i Mariæ klagan stammande och knaggigt, ja, då man läser om hennes förväning öfver, att en frälsare aktas så ringa, att han icke ens kan få bo qvar i sina fäders land, kommer man lätt att misstänka författaren för lika mycken enfald som fromhet. Versen är tung och ojemn, och det hela synes vara hopkommet med mycket besvär. Den fromma anda, som utmärker dikten, utesluter komiska partier; men åskådarna hade nu engång anspråk på att roas, och derföre har författaren nödgats emellan akterna bestå dem något nöjsamt. Detta är betydelsen af de emellan första och andra akterna inflickade orden: "Imedhlertijdh figurers eller något annat kortt wijl" (Kurzweile).

Det var af gammalt brukligt, att i andliga eller i allmänhet i allvarliga stycken inlades emellan de olika afdelningarne komiska mellanspel¹⁴⁾. Hos oss möta vi detta bruk första gången i Hans Olffsons stycke; ty att sådana brukats i reformationstidens dramer är föga troligt och finnes icke anmärkt, och i Messenii och hans skådespel blef det komiska inrymdt inom den dramatiska handlingens egen ram. Sådana mellanspel voro antingen små sjelfständiga stycken, vare sig skrifna eller improviserade, eller ock bestodo de som de engelska "dumb shows" af pantomimer, eller utgjordes de af blotta upptåg, utförda af narren. Hans Olffson lemnar åt skådespelarne fritt att som mellanspel uppföra hvad de vilja, blott att det är underhållande. Med "figurers" kan ej menas annat än figurers uppträdande, men af hvad art, är ej lätt att säga;

¹⁴⁾ Se ofvan sid. 71, 91 o. 271. —

Rydquist förmodar skuggspel eller pantomim. Ehuru uppförandet af "korttwijl" endast efter första aktens slut finnes angifvet; är dock troligt, att sådana äfven efter flera eller efter alla de öfriga akterna varit anbragta. Och att Hans Olffson upptagit detta bruk, synes bestyrka, att han ställt sig något gammalt stycke till mönster.

I sammanhang härmed må vi omnämna en samtidig tysk bearbetning af samma ämne, utgifven i Sverige. År 1638 utgaf nemligen Petrus Pachius en i Stockholm tryckt "Salutaris Jesu Christi Nativitas. Das ist Christus Jesu unsers und aller Welt Heilandes Heilsame und Gnadenreiche Geburt, Comicé beschreiben." I företalet säges, att redan 3 år förut hade 1:a och 2:a akterna blifvit privatim uppförda och stycket först nu fulländadt, ehuru ett annat om samma ämne förut utkommit. De sista orden syfta på Hans Olffsons tragedia. Vidare anmärker förf., att oaktadt af "neoterecis" blott 3 akter anses behöfliga, förf. dock följt poetens bud om 5¹⁵). Den här åberopade poeten är Horatius, hvilken, som bekant, i "De Arte poetica" (v. 189, 190) föreskrifver den dramatiska fablens indelning i fem akter. Men strängt mönstergilla voro ännu icke den antika diktkonstens regler, ty af våra svenska skådespelsförfattare hafva endast Rondeletius, Prytz och Brask hållit fast vid den Horatianiska föreskriften.

Mera betydande som dramatisk författare var en annan Linköpingsbo, Samuel Petri Brask. Han var född i Wreta församling d. 22 Maj 1613; fadren var kapelanen derstädes, Petrus Johannis, af samma gamla Östgöthaslägt som den bekante biskopen i Linköping, Hans Brask; modern hette Elsa Larsdotter. Han var "af naturen ogement qvick" och visade tidigt anlag för studier, hvilka utbildades först i Wadstena skola, sedan i Linköpings gymnasium.

¹⁵) Jfr Klemming s. o. s. 25. — Rydqvist s. o. s. 235 uppgifver att detta stycke 1637 uppförts inför drottning Christina, men detta bekräftas icke af Klemming.

Student i Upsala 1630, gjorde han sig der känd som lycklig poet, studerade teologi, filosofi, språk och vitterhet samt var anställd som informator i åtskilliga hus. År 1641 begaf han sig på utländska resor med tvenne sina elever, Carl och Otto Skeding, hvilka han under flera år handledt i Upsala. Han reste först till Amsterdam och derifrån till Leyden, der han qvardröjde i 15 månader och aflade lärdomsprof för Juris doktorsgraden. År 1642 begaf han sig till Frankrike, uppehöll sig någon tid i Paris, besökte Orleans, Blois, Tours och dröjde några månader i Saumur; 1643 fortsattes resan genom Nantes, Rochelle, Bourdeaux och Toulouse till Spanien. Från Barcelona for han sjöledes till Provence, besåg Marseille, reste genom Avignon till Geneve och derifrån öfver Lyon, Orleans och Saumur åter till Paris. Hemvägen tog han genom Holland och Tyskland och anlände lyckligt till Calmar d. 9 Febr. 1644. Redan under sin resa hade han erhållit kallelse till eloq. lektionen vid Stockholms gymnasium, men på biskopens i Linköping begäran stannade han vid läroverket i sin hemort och blef 1644 eloq. lektor i Linköping. År 1649 emottog han kyrkoherdesysslan i Ekeby och Rinna, sedan han förut tvenne särskilta gånger undanbedt sig honom erbjudna pastorater. Under sitt vistande i Linköping som lektor skref han sina komedier och lät gymnasister uppföra dem. Vid ett besök, som konung Carl Gustaf 1654 aflade hos sin bror Adolf Johan på Stegeborg, hörde han omtalas Brasks stora predikogåfvor, befallte honom predika inför sig och utnämnde honom derefter till sin hofpredikant. Brask lärer då hafva undanbedt sig denna utnämning, men skall några år derefter, då kallelsen förnyades, emottagit uppdraget, ehuru, enligt en annan uppgift, "kunde han sig icke dertill resolvera för särdeles infall." År 1659 kallades han till kyrkoherde i Norrköping, "hvilket dock icke för sina särdeles inkastade hinder succederade." År 1663 blef han för sina lyckliga embetsgåfvor af enkedrottningen utnämnd till kyr-

koherde i Clara församling i Stockholm. Han dog derstädes år 1668. Utom komedierna, för hvilka vi nedan skola redogöra, har Brask utgifvit trenne liktal samt i handskrift efterlemnadt två orationer, en synodaldisputation, en *Brevis tractatio de arte dicendi* samt en förklaring öfver evangelierna på fest- och helgdagarna ¹⁶⁾.

Redan de underrättelser vi ega om hans lif, låta förmoda, att Brask varit lyckligt utrustadt och i besittning af en kraftig vältalighet, goda studier och en rik lifserfarenhet; men han tyckes ock hafva varit en man af "särdeles infall," egen, själfständig och oböjlig. Hans dramatiska arbeten bekräfta rigtigheten af denna uppfattning, jemte det de lemna fyllnadsdrag till hans karakteristik. Af en sträf, nästan hård natur, synes han på samma gång hafva haft öppet sinne för det komiska. Den stränga moralitet, som synbarligen ligger till grund för hans dramer, hindrar honom icke att skatta till tidens råhet genom ganska okyska målningar; ty dessa målningar förråda ingalunda ett sinne, som finner behag i det smutsiga, utan äro snarare ett uttryck af sedlig harm. En god rättrogen lutheran låter han i alla sina stycken så väl sitt nit för den lutherska läran som sin ofördragsamhet mot olika tänkande framskymta; den kyrkliga dogmifvern synes hos honom hafva öfvervägt eller åtminstone uppvägt den religiösa fromheten. Arten af hans andliga vältalighet känna vi väl icke; men det synes hafva mest öfverensstämt med hans lynne att dundra med lagens hammare. I mer än ett hänseende synes oss derföre Brask kunna betraktas som en god tidsbild.

Brask är näst Messenius den fruktbaraste af våra skådespelsförfattare. Sina mönster hämtade han helst från det äldre dramat. Och oaktadt han vistades i Paris under en tid, då Corneille stod på höjden af anseende, och han så-

---

¹⁶⁾ Biografiskt Lexicon, och Westin, Svenska Hofclericiets historia s. 45—48.

ledes sannolikt haft kännedom om dennes dramer, röjer sig dock icke hos honom ett spår af franskt-klassiskt inflytande. De äldre tragikomedierna voro dock vid denna tid ännu icke undanträngda i Frankrike, och det år (1642), då Brask besökte Paris, var nära hälften af de derstädes gifna skådespel dylika stycken ¹⁷⁾, och dessa äro, som bekant, afläggare af medeltidsdramat. Större likhet visa dock Brasks skådespel med tyska skolkomedien, det andliga folkdramat och de nya mysterierna ¹⁸⁾. Äfvenså hafva de beröringspunkter med Messenii-Prytzska dramat; ty, fastän de icke behandla fosterländskt historiska ämnen, så upptaga de dock emellanåt scener ur svenska folklifvet äfvensom sedeskildringar, genom hvilka de stundom kraftigt måla tiden. Sånger, men endast andeliga, förekomma i alla styckena. Inflytande af en nyare tid röjes deruti, att stundom knittelversen utbytes mot ledigare versformer, och att Brask äfven af de moderna rigtningarne blifvit berörd, synes deraf, att han upptagit det allegoriska skådespelet, ehuru detta behandlas efter tyskt mönster i den gamla episka medeltidsstilen. Men fastän grundtonen i alla hans skådespel är en religiöst didaktisk, visa de dock, jemförda med de äldre, huru råheten i tal och tänkesätt betänkligt tagit till under de långa krigsåren. Brasks språk är mera ovärdadt än hans föregångares, och i skällsord besitter han en verklig virtuositet. Machiavelli säger i prologen till sin Clizia: "De ord, hvilka väcka skratt, äro antingen enfaldiga eller skymford eller kärleksord." Af dessa komikens medel har Brask utvalt skymforden, och han synes af dem ega ett outtömligt förråd. Öfver versen har han föga magt, och isynnerhet äro hans rim öfverhövvan vårdslösade, ja hos ingen påträffas en större massa falska eller orena rim. Men deremot utmärker han sig fördelaktigt framför våra öfriga dramaturger genom en rikare uppfin-

¹⁷⁾ Hippolyte Lucas, *Historie de Théâtre Français*. Paris 1843, s. 391. — ¹⁸⁾ Se om dem ofvan sid. 146.

ningsgåfva, och hans skildringar hafva stundom en djerfhet och raskhet, som ovillkorligen slå an på läsaren. Dock är han i allmänhet väl ordrik och skrifver mycket på bredden. Hans dramer äro bland de vidlyftigaste vi ega. Liksom Messenius har han endast vid marknads- och festtillfällen låtit uppföra sina stycken. Och kanske mera än hos föregångarne ser man hos Brask bemödandet att bereda åskådarne ögonfägnad och vinnlägga sig om allt, som kunde på massan göra verkan.

Braskens älsta skådespel har till titel *Josephus Venditus* och är skrifvet 1644, samma år, som han hemkom från sin utländska resa. Det har aldrig varit tryckt, utan fanns i handskrift bland hans qvarlåtenskap. Vi hafva icke sett denna handskrift, veta heller icke om den ännu finnes till; men de tre tryckta skådespelen af Brask lemna tillräcklig ledning för vinnande af fullständig kännedom om hans dramatiska författarskap. Förlusten af nämnda handskrift är också mindre att beklaga, ty då författaren icke sjelf låtit befordra den till tryck, såsom han gjort med sina öfriga dramer, har stycket väl äfven i hans egna ögon varit af underordnad värde.

Hans andra skådespel behandlar en nytestamentlig parabel, som länge varit ett älsklingsämne för så väl medeltidens som reformationstidens komediskrifvare: den förlorade sonen. Man kan visserligen som moraliteter betrakta medeltidsframställningarne af nya testamentets parabler och det på grund af parablernas sedolärande karakter; de stå då i samma förhållande till de egentliga moraliteterna som allegorien står till parablen. Men i sjelfva verket hafva de utbildats ur mysterierna, och det älsta kända franska mysterium behandlar parablen om de kloka och fåvitska jungfrurna¹⁹⁾. Talrika äro bearbetningarna af parablen om den förlorade sonen. Blott emellan åren 1535—45 känner man i Tyskland sex sådana: nem-

¹⁹⁾ Monmerque et Michel, Theater fr. au moyen âge p. 1 ochfölj.

ligen två tyska och fyra latinska. De tyska äro: "Das schöne Spiel vom Verlorenen Sohn" i tre akter, hvilket var författadt af Johannes Ackermann och uppfördes i Zwickau 1536 samt en "Acolastus" af Wolfgang Schmelzle, uppförd 1545 inför Wienerhofvet; de latinska äro: "Acolastus" af Wilhelm Gnaphäus 1540, "Acolastus" af Scharfenecker 1544, en bearbetning af detta stycke i Zürich 1535 och en i Basel 1537 ²⁰). Äfven 1605 skrefs en tysk skolkomedi med titel "Dominicus oder Comödia vom verlorenen Sohn" af Johann Schrader från Renkersleben ²¹).

Om Brasks förhållande till dessa sina föregångare skola vi nedan tala; först redogöra vi för hans skådespel. Dess titel är: *Filius Prodigus seu Imperitus Peregrinans*. Thet är Een Comoedia Om then förlorade Sonen eller een oförfaren Wandringzman. Stält aff Samuele P. Brasck. Gymn. Lincop. E. et. P. L. Och hållen i Linköpingz Pedersmässo marknadh XXIX Junij 1645. Linköping 1645. Stycket är ganska vidlyftigt och upptager 12 tryckta ark. Det har 5 akter, prolog, epilog och en förteckning på de spelande personerna.

Prologen redogör för innehållet i hufvudsaklig öfverensstämmelse med biblens parabel. Men framför hvarje akt finnes en särskilt versifierad prolog, som utsäges af Actista och redogör för aktens innehåll.

Första akten. Sc. 1. Pelargus, Acolasti fader, är mycket bekymrad öfver sin son, som fordom gaf godt hopp om sig, men nu råkat ut för dåligt sällskap, vill hafva ut sitt arf och resa ut i främmande land. Han uppsöker sin granne Eubulus för att med honom öfverlägga. Denne råder att låta sonen resa, ty det är rätta sättet att lära barnen att värdera föräldrar och fädernehemmet; han kommer nog tämd och väl späkt tillbaka. Pelargus ger med sig och går till räntekammaren att lyfta penningar. — 2 Sc. Acolastus talar med sin vän Philantus om sina utsigter att få resa utomlands, hvilka vännen ej anser vara stora, men får andra tankar, då Acolastus berättar att fadren gått till räntekammaren. — 3 Sc. Pelargus söker att

²⁰) Alt s. o. s. 477; Gervinus s. o. III. s. 96; Devrient s. o. I. s. 120. — ²¹) Alt s. 394. Acolastus (*ἀκόλαστος*: fräck, utsväfvande) synes hafva varit det i skolkomedien vedertagna namn på lättsinniga ynglingar och företrädesvis på den förlorade sonen.

afråda sin son från resan, men då denne är envis, gifver han honom en pung med fem pund, många faderliga förmaningar samt en bibel att derefter ställa sitt lefverne.²²⁾ — 4 Sc. Acolastus berättar för sin vän, att han nu fått penningar af fadren samt skall resa kl. 6. Vännen prisar hans lycka och ber honom skrifva sig till. Sedan de tagit afsked, beklagar Philantus, att han nu icke mera har Acolastus att lefva på. — 5 Sc. Pelargus ger sin son tre tjenare med sig på resan. Nisse skall vara hans skrivvare, Jösse passa hans hästar och Pelle borsta hans stöfflor. Derpå tager Acolastus afsked af sin fader och sin broder Nicolaus samt befaller Jösse tillsäga den holländske skepparen, som ligger i Bråviken, att han är färdig till afresa. — 6 Sc. Jösse återkommer med skepparen Jan Pietersson, som talar half holländska, så att Acolastus ej förstår honom. Han vill ej segla för det bestämda priset, utan begär nu 30 riksdaler. Acolastus bjuder först 20, sedan 25, men får beqväma sig att gifva 30.

Andra akten. Sc. 1. Acolastus är kommen till Amsterdam och söker köpman Clas Dirckson, på hvilken han har en växel. Denne förklarar växlen vara ställd på två månaders sicht, hvarföre Acol., för att få penningar genast, måste gifva två styfver på hvar gyllen samt taga "Courantegäldt" i stället för blanka riksdaler, så att köpmannen vinner 200 gyllen på hvar 1000. — Sc. 2. Nisse och Jösse, som se huru deras herre "fixerats" af köpmannen, liksom förr af skepparen, spå det värsta samt besluta draga sig undan i tide. — Sc. 3. Acolast. piskar upp sina tjenare af sökta anledningar. — Sc. 4. Acol. skall "lära exercitier", som höfvas hans adeliga stånd. Jösse sändes att hämta en fäktnästare och dansmästare, Pelle en beridare och Nisse en språkmästare och en jurist. — Sc. 5. Jösse beder fäktnästaren, mäster Jockum, komma till hans herre, och under tiden blir denne otålig öfver dröjsmålet och hotar att "fresta uppå Jössets lösa tänder." Jockum kommer och skryter öfver sin utomordentliga skicklighet, begär 4 rdr i månaden och tager hälften på förskott för 8 månader. — Sc. 6. Jösse hämtar monsieur Jacques, dansmästaren, och under Jössets frånvaro uttalar Acol. sin belåtenhet med sin utmärkte och billige lärare i fäktning och lofvar att vid hemkomsten tukta

"alla Glödehöcker,

som uppå alla vilja leggja Lööker"²³⁾.

Msr. Jacques kommer och berättar vidlyftigt, hvilken förträfflig man han är, hvilka danssteg han kan m. m. Han begär 3 rdr i månaden,

²²⁾ I Biografiskt Lexicon, artiklen "Samuel Petri Brask" läses några utdrag af första scenerna och epilogen. — ²³⁾ Om duellraseriet se ofvan sid. 391. — Holberg berättar i sina Epistlar (II. 86), att mot slutet af 1600-talet hade en fäktnästare samma anseende som en professor, och att norska studenter, hvilka icke lärt fakta i Köpenhamn, ansågos hafva illa använt sin tid vid universitetet.

och tager hälften i förskott. Sedan han gått, förklarar sig Acolast lika förnöjd med denna lärare och hoppas att, då man hemma får se honom dansa, man skall säga: "Hey, der dansar een Cavaleer." — Sc. 7. Pelle hämtar stallmästaren, monsieur Benion, och på vägen till Acolastus möter denne språkmästaren, monsieur Baranger; de stanna och tala om nyheterna för dagen. Den ene berättar, att påfven i Rom fått bref från sin gode vän Sanct Peder, hvori denne förklarar, att han blifvit så gammal att han ej längre orkar draga nycklen och utber sig en Cardinal, som kan hjälpa honom att lyfta dörren; den andre menar, att S:t Peder skulle

"gifva Påfven fannen,
som är en took, som han är wanner;"

ty om han får råda kommer ingen in i himlen. Sedan de krusat med hvarandra, gå de in till Acolastus. — Sc. 8. Msr. Benion berömmar sig och begär 15 rdr i månaden, hvilket A. finner dyrt, men dock besluter sig för att gifva. Msr. Baranger håller likaledes ett loftal öfver sig sjelf och begär 3 rdr i månaden. Båda taga hälften i förskott och gå. Acolastus tänker med förtjusning på huru han skall vinna jungfrurnas gunst, när de se honom med manér rida sin häst och höra honom "med fransösk blomera" sitt tal. — Sc. 9. Nisse hämtar juristen Dr. Sporck, och denne, som säger sig vara promoverad doctor från Padua, berättar om sina lärdomsprof, sina utgifna skrifter och sin förmåga att som advokat göra en ond sak god och tvertom. Han begär 100 rdr för kursen. Acolastus hoppas att vid hemkomsten kunna medelst sina juridiska insigter taga åker och egendom från alla:

"Alltså får jagh hela Landet äga
Med rätt och orätt jagh akter föga."

Sc. 10. Acolasti tjenare tala om sin herre, som börjar 10 anslag i timmen, men icke fullföljer något; alla dessa studier, dem han betalat på förskott, skall han ej kunna hålla ut med en dag. De misstro äfven de skrytsamme lärarna. — Sc. 11. Acolastus talar:

<p>"O, huru stoort förtreet thet är Lära här Exercitier! Ty heela Morgonstunden godh, Tå jagh hälst wil vara i roo Och liggia uthi Sömpnen sööt Under Dunbeddan warm och blööt, Måste jagh först til Juristen gåå Och sedan tå daneka ther frå Straxt bort til fächtemästaren, Derifrå til Dansemästaren.</p>	<p>Och så jagh kan ej wäl i hwset komma, För än Språkmästaren är för mig hemma; Der hoos wår gode Berijdare Fåår migh een hwijngalen sprin- gare, Som migh fast stöter och skytlar så At fötter och Låår må brista äff."</p>
---	--

Tredje akten. Sc. 1. Acolastus, stadd på resa, känner sig tröstig och går in på ett värdshus, begär vin och dricker med värden, men då han vill gå, förklarar värden, att han äfven måste betala för en måltid, ty den, som dricker, måste äfven äta. Efter en stunds gräl piska A. och hans betjenter upp värden och springa. — Sc. 2. Drasut och Klubbut lofva bistå hvarandra i röfvarhandtverket. — Sc. 3. Acolastus, som skickat Nisse och Pelle förut, blir jemte Jösse öfverfallen af röfvare i den "faaseliga" skogen, beröfvad penningar, kläder och vapen, men tröstar sig med att hafva växel på Paris. — Sc. 4. Röfrarna råka i slagsmål om bytet. — Sc. 5. Scenen är i Paris. Monsieur Haas och mrs. Kaas beklaga sig öfver att de ingenting kunna förtjena, emedan ingen mera vill spela med dem. Haas upplyser, att i går anlände en främmande till staden, och de besluta att uppsöka denne, sedan de först förenat sig med mrs. Raas och mrs. Daas. — Sc. 6. Acolastus, som tycker tiden blifva lång, går att söka några "goda bussar." Han ser de fyra herrarna komma och, emot Jössets varning, beder han att få spatsera med dem och om "lustiga ting conferera. De presentera sig:

"Mitt namn är Haas, — Mitt namn är Kaas,
Mitt namn är Raas, — Mitt namn är Daas.

Acolast. Välkommen Haas! Välkommen Kaas!
Välkommen Raas! Välkommen Daas!
Kanske mit namn är ehr bekant,
Acolast migh kallar hvar man."

De besluta att först gå på källaren och sedan spela ett parti piquet. — Sc. 7. Jösse berättar för kamraterna, att Acolast först spenderat 10 rdr på källaren, sedan på bollhuset tappat 20 rdr samt derefter på kort och spel förlorat pung, kappa, svärd och armband. — Sc. 8. Acolastus, vid dåligt lynne, finner ingenting sig till lags, hans

"Stöfflar äro skijtna, skrumckne på Beenet,
Tröjan hon är fiädrugh och Byxerne orene."

Han frågar om penningar äro i förråd, och Nisse begagnar tillfället att påminna om hans faders förmaningar, men deröfver blir A. ond och slår sina tjenare. De besluta att med första segelfärdiga fartyg begifva sig hem.

Fjerde akten. Sc. 1. Jesuiten de Mala Spina beklagar att romerska kyrkan under 100 år gått tillbaka, ingen bryr sig om aflatsbref, messoffer och helgonreliker, den, som ej är Lutheran, är Calvinist. Väl är då, att Loyola inrättat Jesuiterorden att försvara påfvestolen.

"Hoo, som ett Argument framsättia wil,
Wij weete der tijo Distinctioner til,
Med skarpsint förnufft och subtiliteter

Wij Theologiam förblomma weete;
 Altså uthi Theologia
 Beblande wij Philosophiam."

Sc. 2. Acolastus, från hvilken hans betjenter flytt, träffar Mala Spina, som frågar honom, om han är katolik. Då han svarar, att han ej vet hvad katolik är, utan håller sig till biblen, förklarar jesuiten detta vara orätt, enär ingen mer än presterna böra läsa biblen; derpå framställer han åtskilliga katolska lärosatser, och A. säger sig hafva intet emot den läran samt lofvar komma i Jesuiter-kollegium för att afsvärja sin gamla tro. — Sc. 3. Skomakare Sörbiörn, skraddare Balsar Link och bollmästare Spink beklaga sig öfver Acolast som gäldenär. — Sc. 4. De träffa Acolast och hans 4 vänner, men få af dem stryk i stället för betalning, hvarpå dessa gå att söka vackra qvinnfolk. — Sc. 5. *Leno* Burdus talar om sitt yrke och prisar sig lycklig, som fångat Acolast, hvilken betalar väl. — Sc. 6. Acolast och hans vänner komma och inbjudas af Burdus, som ropar fram sina flickor. A. utväljer Syra, men under tiden stjal Ramfre hans börs. — Sc. 7. Medan Acol. och Syra aflägsna sig, sätta sig kamraterna ned att supa och sjunga:

Kaas.

Raas.

"Wiwa, wiwa, mine bröder godh, Intet kan oss nu brista.	Så länge som vår broders pung Warar, så glädjas alla!
Nu groor vår åker, fattom modh Wij ham hwad oss må lijsta.	Men blifver han slätt intet tung, Så skall snart modet falla, m. m."

Man hör gräl och buller från andra rummet. — Sc. 8. Syra vill hafva betalning, men Acolasti pung är stulen. Hans vänner draga sig undan, och skökorna taga af honom hans kläder. Förgäfves beder han att få behålla skjortan; naken och slagen köres han ut.

Femte akten. Sc. 1. Acolastus, hungrig och i djupaste elände, erinrar sig sin faders råd. — Sc. 2. Sven i Gälet talar:

"O, Gudh nådhe migh Bonde gråå,
 Hwadh stoör tunga migh ligger påå!
 Skjussning och Gässning plågar migh,
 Uthlagor ökas dageligh.
 Jagh arbetar väl fljteligh,
 Dock will intet räckia för migh.
 Der til haar jagh stoor olycka fått,
 Siu koo i åhr haa för migh stört brått.
 Så ock min heedreligh Stoogång
 Lider aff Skabb och Lyss stoor twång.
 När jag wil bort uthi Stallgården gåå,
 Der wankar skabba och der wankar klåå.
 Om mina Getter hafwer jagh ej gott hopp,

Siu Bockar i een Gärdsgåål hängde sig upp;
 Dee sparekte medh Been, de bräckte medh Liudh,
 Maria tå ropade alla siu.
 Mina fåår äro och eij godh lijke,
 Tijo druncknade i itt dijke;
 Dee plumpade både hijt och dijt,
 Bortto bleff svarta, bortto bleff hwijt. —
 Åkeren är eij eller godh,
 Uthan faller migh twert emoot;
 Ty när som jagh uthsåår kornet reent,
 Tijstel och Svinnel fåår jagh igen.
 Alltså har jorden annat lagh
 Än hon hade i fordom dagh,
 Doch må jagh bekänna trösten min
 Är allenast mine ährlige Swijn;
 Dee floatas, de rootas, dee gå så i bees,
 Dee springa som Hjortar, när jagh säger hyys.”

Acolastus kommer och ber att få arbeta för blotta maten, och då han ingenting annat kan uträtta, får han vakta svinen. — Sc. 3. Acolastus, som ej erhåller annan spis än ett stycke bröd och en sur sillnacke om dagen, är nödgad att äta draf, och då bondhustrun Holfredh, som förmärkt en större åtgång af draf och mäsik, ser honom komma ”våtskodder om mund,” öfverhopar hon honom med skällsord och kör honom bort. — Sc. 4. Acolastus beslutar att i sin nöd vända sig till fadren. — Sc. 5. Hans bror Nicolaus klagar i en monolog deröfver, att fadren ej tackar honom för allt hans arbete för husets välstånd, utan pustar och suckar efter den frånvarande sonen. — Sc. 6. Pelargus uttalar sin oro öfver Acolastus för sin granne Eubulus. Denne söker förgäfves trösta; ty, utbrister Pelargus:

”Barnen komma ifrå Faders Bröst,	Hvarföre jagh eij sköter om
Gå tijt igen, äre oss till tröst,	Det min Sojhn slätt blott komme
Ja, snarare thet blifwer så,	heem:
At Soolen aff sitt Lopp afstår,	At jagh tå honom måtte see
Än ena fader sitt blijda sinne	I Lifwet; tå ändas mitt wee.”
Ifrå sitt barn kan platt omvända.	

De se en naken och ”paltuger” man nalkas. — Sc. 7. Acolastus, erinrande sig de helt olika känslor, med hvilka han fordom såg sitt hem, beslutar nedfalla för fadren och anropa hans förbarmande. Pelargus och Eubulus betrakta med undran denne tiggare, som ej äger andra tiggares oförsynthet. Acolastus störtar till fadrens fötter, bekänner sin ovärdighet och beder om äfven ”den ringaste drängarätt.” Fadren upplyfter honom, bjuder gifva honom de bästa kläder, slagta

den gödda kalvfen och samla alla husets vänner. Acolastus slutar stycket med att prisa fadrens förbarmande godhet.

Epilogen framställer två lärdomar,

”Then eene är Theologisk
Then andre ther hoos Politisk.”

Den förra visar oss Guds faderliga barmhertighet, ändock vi förspilt vår arfvedel. Den sednare gäller dem, som sända sina söner till utlandet, dem sjelfva till föga mon; dock vill förf. ej förneka, att resor äro bildande och att man deraf kan lära förfarenhet, seder, språk och höflighet; men ingen kan lättare förföras än en oförfaren vandringsman, derest denne icke har Gud för ögonen, ty i så fall går det honom icke illa.

Stycket uppfördes vid Pedersmässomarknaden i Linköping 1645 af 49 gymnasister, bland hvilka var en Gustavus Martini i Lindesnäs, om hvilken det i Kgl. Bibl:s exemplar står antecknadt, att han sedan adlades till Lindeborg och var generaladjutant i Polen.

Parablen om den förlorade sonen var ett i hög grad tacksamt ämne för skoldramaturgerna. Det har en djup religiös betydelse och framställer en af Christendomens herrligaste läror, men på samma gång medgifver det möjligheten af en fullt verldslig behandling och lemnar ett fritt spelrum för uppfinningen i utmålande af hjeltens äfventyr i utlandet. Brask har också deraf begagnat sig. Väl uppgifver Hammarsköld, att Brasks komedi är en imitation af Gnaphei ofvan omtalta ”Acolastus”²⁴⁾, och jemförer man båda, så finnas oförnekliga likheter i första akten och i slutet af den sista. Men uti de mellanliggande akterna har Brask rört sig fullkomligt fritt; och som prof på den sedligare tonen hos Brask, kunna vi anföra, att då hos Gnapheus Acolasti äfventyr i utlandet hufvudsakligen vända sig kring hans umgänge med skökor, så upptager denna episod endast ett par scener hos den svenske författaren. Den kunde icke undvaras, ty ungdomen skulle varnas äfven för denna frestelsen; men den upptager ej större rum än som oundgängligen behöfdes. Öfverhufvud-

²⁴⁾ Acolastus. *De filio prodigo Comædia Acolasti titulo inscripta. Auctore Gulielmo Gnapheo, Gymnasiarcha Hagiensi. Nunc ab eodem recognita. Lipsiæ Anno MDXLIII.*

taget förråder Brask en vida rikare uppfinning, derest han icke — hvilket vi ej känna — lånat scener från andra bearbetningar af samma ämne. Men troligast är väl, att han här begagnat sig af den erfarenhet han vunnit under sin långa resa, der han säkert mer än en gång sammanträffat med resande landsmän, hvilka varit utsatta för grofva prejerier eller fallit offer för frestelsen. Äfventyret med värden (III. 1), som ville tvinga gästerna att äfven betala för mat, derföre att de requirerat vin, är tydligen ett, som han sjelf upplefvat; ty det ådagalägger icke något karakterslyte hos Acolastus, och det är dessutom det enda tillfälle, då denne icke låter "fixera" sig. Brask har tydligen eftersträfvat en viss fullständighet i framställandet af de faror, för hvilka den "oförfarne vandringsmannen" i utlandet är blottställd. Teckningen af dessa faror är utan fråga gjord med grofva drag, men saknar icke derföre bestämdhet. På flera ställen framskymtar en hvass satir, så i teckningen af de Amsterdamska lärarnes figurer. Dessa äro säkert målade efter naturen, om än dragen äro karrikerade. Brask hade vistats på stället och hade liksom Acolastus börjat sin resa med att sjöledes färdas till Amsterdam ²⁵). Äfven en och annan bifigur är rätt åskådligt tecknad; icke minst lyckad är Acolastus sjelf, hvilken icke framställes som en i grund förderfvad, utan som en svag, lättsinnig, godtrogen och njutningslysten yngling. En indirekt satir öfver dåtidens Jeans de France har man i Acolasti beskrifning på det uppseende han skulle väcka vid sin hemkomst genom sina idrotter, men förvånande synes det, att bland de talanger, som ansågos utmärka en fint uppfostrad verldsman, äfven räknas insigt i juridik. Men kanske har Brask, som sjelf i Holland aflade prof för juris doktorsgraden, blott infört Dr. Sporeck för att göra sig rolig öfver någon be-

---

²⁵) Vägen öfver Amsterdam synes hafva varit den vanliga vid nordboarnas kontinentresor. Holberg tog vid tvenne af sina resor samma väg.

kant löjlig holländsk advokat. — På grund af dessa och åtskilliga andra drag tro vi oss kunna med skäl kalla "Filius Prodigus" ett originelt drama, om vi än medgifva, att åtskilligt deruti kan från andra håll vara lånadt. Den dramatiska formbehandlingen är i detta stycke bättre än vanligt. Knitteln är bibehållen och blott i en scen (I. 2) utbytt mot trochaiskt versslag.

Brasks tredje komedi behandlar apostlahistorien. Vi hafva ofvan nämnt, att kring midten af 15:de århundradet började man utvidga mysteriernas ämne-krets och att då äfven apostlahistorien deri indrogs; det var dock egentligen först i följande århundrade som detta mysterium blef så omtyckt, att det trädde i passionsspels ställe. I Frankrike skrefvo bröderna Gréban i medlet af 15:de århundradet mysteriet *Actes des Apôtres*, behandlande alla apostlarnas historia; detta mysterium uppfördes i Bourges 1536, i Paris 1541 samt i Tours 1547. Äfven i Tyskland bearbetades ämnet, och 1592 skref Joh. Brunner sin "*Tragico-Comoedia Apostolica* d. ä. die Historien der heiligen Apostelgeschichten, inmassen sie von St. Luca, dem heil. Evangelisten, beschrieben und dem N. T. einverleibt, in Form einer Comödien gebracht" ²⁶⁾.

Brasks stycke har titeln: *Acta et Martyria Apostolorum*. Thet är Een Tragico-Comoedia om Apostlarnars Gärningar och jämmerlige Marterningar. Stält Aff Sam. P. Brasck. Hållin in publico Theatro i Linköping, uppå Pedherszmesse Dag 1648. Linköping 1648. Stycket har 5 akter, prolog och epilog, men saknar dylika aktprologer, som funnos i "Filius Prodigus."

Huruvida Brask i detta stycke följt något visst utländskt mönster, veta vi väl icke, ehuru vi icke anse osannolikt, att han kunnat från ett sådant hämta ett eller annat motiv. Men näppeligen torde detta drama vara en öfversättning.

²⁶⁾ Ebert, s. o. s. 32. Alt, s. o. s. 494. Ingelius, Om medeltidens skådespel s. 92.

Stilen och tonen äro desamma som i hans öfriga dramer, och innehållet har han hämtat från biblen och legenden. Att här den dramatiska enheten är lösare, än i hans "Filius Prodigus," följer af sjelfva ämnets natur. De tre första akterna sluta sig till Nya Testamentets berättelse om apostlagerningarna, men ingalunda med den trohet, som utmärker våra äldre bibeldramer, i hvilka versen ofta blott utgjorde en parafrasering af bibelordet. Brask lånar från biblen sjelfva händelsen, men framställer den på sitt eget sätt. Den rigtning, som redan skönjdes i 16:de seklets bibeldramer, att försätta den heliga handlingen in i de förhållande, som tillhörde skaldens egen tid, och gifva den den tidens kostym, denna rigtning är hos Brask fullt utbildad.

Första akten. Sc. 1. Öfverstepresterna Hannas och Caiphass skildra den döde Kristus som en förförare, en "elak och bullersam karl," de förtälja hvarandra de sagor, de hört om hans död, om hans uppståndelse och om pingstundret, samt besluta att med stegel och hjul, mord och brand utrota de kristna. — Sc. 2. Apostlarna uppmuntra hvarandra att lefva och dö i sin tro. — Sc. 3. Petrus och Johannes bota den halte i templet (Ap. Gern. III. 1—8). — Sc. 4. Saulus uppmanar sina satelliter att biträda vid de kristnas utrotande; Petrus kommer och håller en predikan om Messias, men afbrytes af Saulus med en vederläggning, som slutar med att Petrus piskas ut ur templet. — Sc. 6. Saulus och hans folk gråla med en kristen man och en kristen qvinna samt misshandla och slå dem. — Sc. 7. Öfverstepresterna och hela rådet öfverlägga om de mått och steg, som böra tagas mot de kristna; Gamaliel råder till hofsamhet (Ap. G. V. 35—39). — Sc. 8. Öfverläggningen afbrytes af Saulus, som kommer med Stephanus, framställande honom som en man, "som ey weet huth," och hänvisande till vittnena Mickel och Pelle, "hvilka äro trovärdiga sällar." De vittna enl. Ap. G. VI. 13, 14. Stephan håller ett tal, men betydligt kortare än i Ap. G. VII. Saulus ropar "slå ihjäl, slå ihjäl!" och derpå stenas martyren, under det att bödlarna hafva sådana uttryck som detta:

"Denne stenen skall intet swijka,

Jagh slår til at Hjärnen skal spricka" m. m.

Larvatores glädja sig, men englarna sjunga en sång i två versar, som börjar: "O, onde werld! o, onde werld!"

Andra akten framställer i 6 scener Sauli uppdrag af rådet, hans resa till Damascus, synen på vägen och hans omvändelse genom

Ananias. Behandlingen är lika med i första akten. I en scen utgjuta Sauli följeslagare de vildaste hotelser mot de kristna; i en annan framställes utförligt deras försök att få den blinde Saulus inqvarterad hos några kristna i Damaskus. Akten avslutas med att englarna sjunga psalmversen: "Allenaste Gud i Himmelrik." Ps. 24 v. 1.

Tredje akten behandlar i 12 scener Pauli öden på hans resor i Asien och Grekland. I monologer berättar Paulus sjelf om de länder och orter han besökt, och på scenen framställas endast de märkligare tilldragelserna. Så i 2 Scen., der Paulus inför Sergius slår Elymas med blindhet. Elymas, som kallar apostlarna "hutlare och prackare och näsvisa rackare, icke värda en ruten böna," uppräknar för Sergius allt hvad han genom sin trolldom förmår uträtta, hvilket är ungefär det samma som svenska allmogen tillskrifver s. k. "kloka gubbar":

"För alle Siukdommer weth jagh booth,
För Fibel, Swartsjuka och Tarmesooth,
Åthgärning weth jagh för Kalfwedöde,
The må wara swarta, the må wara röde.
Jag kan ock så godh Lycka spå,
När jagh eens Handh beskodha fåhr;
The Qwinfolck, som willia giffa sigh,
The komme och sökie råd hoo migh;
På timmen skall jagh them manfolck fly,
The ha intet behoff löpa långt i By.
Signa kan jagh och så mächta wäl
Öfwer barn, boskap, hästar och fää.
Swärdsbreff kan jagh ock artigt skrifwa
At folck så hårda som steenar blifwa."

Sjunde scenen är en riktig godbit för en skolkomedi. Här disputerar Paulus med en atheniensisk filosof och det hvimlar af skolastikens tekniska termer. Paulus framställer sina satser om Kristi båda naturer, hans födelse m. m. såsom postulater, de der ej kräfva bevis. Filosofen vederlägger från sin ståndpunkt hvarje sats, och Paulus svarar med att uppställa en ny. Ur synpunkten af en disputation står Paulus sig temligen slätt; men meningen med scenen är blott att visa, huruledes filosofien fåfängt söker begripa kristendomens mysterier. I 9:de scenen införas två narrar (Ardeliones), tillhörande prefecten Gallios hof. I förbigående omtala de den stora nåd Paulus åtnjuter af deras herre; men förnämligast vänder sig dock samtalet om mat och dryck. Versen består här af jamber och har i reglen åtta och sju stafvelser.

Jeppe.
Hey, Viva, Viva, Broder min,
Intet kan oss nu mangla,

Wij äre Folek och icke Swijn
Hey lustigh med hwar andra!

Wij wanka i ett härligit Hoff
 Ther wij har fullt för Nebben;
 Therföre böre wij vår Herre loff,
 Viva, so lang wir leben."

Rätt som i gåår så ock i Dagh,
 Jagh dricker så Buken må spricka.
 Een kanna i drycken tagher jagh
 uth,

— — — — —

Thet är migh ganska lätt att göra;
 Än tå een til med ruth och struth,
 Tå kan jagh Hebraiska uthföra.

Jepppe.

I gåår tå war mulit Solskinswär,
 Itt hett Grötefatt migh brende,
 Doch fattar jagh nu better modh,
 Jagh känner migh stoor lijssa.
 I Dagh fick jagh itt kálfaat godt,
 Thet kan min Buk bewijsa.

— — — — —

Jepppe.

Doch lefwom alt som wij förmå,
 Wij hafwe een rijk Herre.
 Ålefötter och annat gott wij fult
 fåå

Robbe.

Altijdh så talar du om Maat,
 Jagh älskar mera dricka.

Blå Wälling, som icke är wer-
 re." m. m.

Akten slutar med englarnas sång: "Vi lofve, vi prise, vi tillbedje dig."
 Ps. 24 v. 2.

Fjerde akten är den utförligaste och skildrar alla apostlarnas martyrdöd. Här bildar hvarje scen ett helt för sig, emedan nästan enhvar är egnad åt ett särskilt martyrskap. — Sc. 1. Apostlen Andreas kommer till Schytien, får se en Schyter och håller sig undan, under det denne berättar om Schyterna och deras lefnadssätt. De äro jordens älsta folk, föra nomadlif, älska rättrådighet, afsky tjuveri och förakta guld m. m. Andreas vill omvända honom, men efter en stunds samtal hotar Schytern att sätta en pil i ryggen på apostlen och kör honom ur landet. — Sc. 2. Andreas kommer till en annan landsort, men träffar der bödlarna Harpax och Labrax, hvilka öfverhopa honom med skymford och korsfästa honom. — Sc. 3. Paulus och Petrus uppmuntra samt taga afsked af hvarandra och föras derpå ut för att halshuggas. Som prof meddela vi Petri ord:

"Hwad hielper thet timmeligh Lijff,
 Som warar een så lijthen Tijdh;
 Men thet ewige längst blifwer,
 Thet oss Gudh wisserligen gifwer.
 Wij gå nu til Döden frimodige,

Wij lijde för Christi bekännelse.
 I Himmelrieket så få wij roo,
 Låtom Werlden fara medh sin
 otro."

Sc. 4. En Mesopotamisk solprest uppträder och förrättar ett slags gudstjenst med löjlige ceremonier, häftigt rytande samt sjungande och bedjande på en obegriplig rotväliska eller som det heter: "*Hic recitat quædam non intellecta verba.*" Apostlarna Thomas och Judas ifra emot denna Gudsdyrkan, kallande presten en "gammal skalck"; de predika om den treenige Guden, men komma i häftigt

ordväxling med presten. Elymas kommer denne till hjälp, och apostlarna dödas med spjut och svärd, hvarefter presten välsignar Elymas i det obegripliga språket. — Sc. 5. Mathias är i Ethiopien och råkar ut för tvenne ethiopier, ifriga anhängare af den gamla läran; de hata apostlen, som med framgång predikat evangelium, kalla honom en hutlare, prackare, Buss, säckeryckare, stormund för steken m. m. och bjuda honom draga ur landet, eljest skall han få "sin kaka bakad." Apostlen, litande på sin goda sak och sitt samvete, vill ej gå. Då ropar den ene

"Tagh thenne Örefijl, honom upäth!

Aff hugg skall tu wäl blifwa mätt,
Slå til Stalbroder och war icke seen,

Jonas. Jagh geer tigh een Örfil, som ej är slem.

Petrus. Slå til med Yxan och dräp honom ihial,
Thet kunna wij förswara medh godh skäl.

Jon. Jagh gifwer tigh än een klinck på Nacken,
At tu skall säga tu slap icke om snappen.

Pet. Bär nu omkull tu länge dröön,
Nu har tu fååt tin Tjufwa löön."

Sc. 5. Bartholomæus och Philippus äro i Indien. Två indier tala om landets rikedom, dess många djurarter, dess handel m. m., men frukta förfång af den nya läran. De få se apostlarna och öfverfalla dem. Den ene slår Bartholomæus till döds med en stång, den andre ränner en knif i Philippus, så att "Tarmarna sqwaala på marken all." — Sc. 7. Mattheus har råkat in bland anthropophagerna. I denna scen når råheten sin höjd. En menniskoätare uppträder med följande tal

Kan skee, godt Folk, j undre här,
At min Buk något tjocker är.

— — — — —
Jagh är een Man, som Folk upäter,
Theras Kööt, Seener, Been och Märg jagh fräter.

Een Man til Lijffz tager jagh hwart måål,
Och een halff ther til, om jagh kan fåå.

Twå har jagh uppswulgit i Dagh

Thet gjorde jagh i lätteste lagh.

Een slinker wäll efter, kunne jagh then få;

Så blifwer min Buk något stindare än tå.

Annan Mat kan jagh ingalunda lijda.

När jag ej får Folk, min Mage han swider. —

Men Quinfolkz Kött är mächta godt;

Jagh smakar thet hälst, när thet är rådt.

Jagh må bekänna så sööt är thet,

At man må slicka Fingren ther wedh."

Han får nu se Mathæus, som han dock tycker för gammal att äta. Mathæus söker omvända honom, men denne återkommer ständigt till sin buk och sin hunger, så att Mathæus utbrister:

Bewara oss Gudh, hvadh säger tu?
Een Epicureer ästu nu.

Antropophagen hotar slutligen att äta upp Mathæus, om han längre talar om sin Gud, och han har redan bitit i honom, då en erkeengel kommer, frälsar apostlen och drifver bort menniskoätaren med sitt svärd. — Sc. 8. Jacob d. ä. Jacob d. y. och Simon dragas inför öfverstepresten Hannas; som anklagare uppträda en bildsnidare, två skomakare och två bönder. Bildsnidaren klagar, att han blir bragt till tiggargstafven, om han efter deras bud ej skulle skära afgudabilder. Den ene skomakaren beklagar sig öfver att apostlarna förmena honom arbeta om söndagen; den andre säger, att då de till honom sagt detsamma, hade han laskat dem, bedt dem veta hut och lagat att de kommo fyrfota ut ur verkstaden, men då hade de gått upp i templet och läst öfver honom en fanders text. Den ene bonden har likaledes att beklaga sig öfver att ej få plöja på söndagen, oaktadt lördagen är den rätta sabbathen.

”Skulle wij ha två Sabbather i weckan,
Så hadhe wij hwarken Brödh eller dricka”

den andre berättar i ett temligen slipprigt tal, att apostlarna förbjudit honom att lefva med den qvinna han tagit till sig, sedan han förskjutit sin hustru. Hannas dömmar dem till döden, och anklagarna slå dem, innan de utföras till afrättsplatsen ²⁷⁾. — Sc. 9. Apostlen Johannes förtäljer i en monolog, att han ensam är kvar, sedan alla hans medapost-

---

²⁷⁾ På det läsaren må se hvilka förändringar Brask antingen på eget bevåg vidtagit eller ock hämtat ur andra oss obekanta källor, meddela vi här ur vårt svenska Legendarium en uppgift på de ofvannämnda apostlarnas dödssätt. Andreas predikade i Murgundia, Antiochia, Nicæa och Achaja, på hvilket sednare ställe han led martyrdöden genom korsfästning. Petrus blef korsfäst och Paulus halshuggen, båda i Rom. Thomas blef ihjälstungen i Indien, då på grund af hans böner solgudens beläte störtade i offerelden. Judas och Simon dräptes i staden Svamair i Babylonien. Mathias blef af Judebiskopen Abiathar anklagad och dömdes att först korsfästas, lefvande nedtagas och stenas samt sedan halshuggas. Bartholomæus blef i Indien slagen med stänger och hudflängd; men enligt en annan berättelse blef han korsfäst i Albana i Armenien, sedan han förut omvänt Indien och på indiska öfversatt Mathei Evangelium. Philippus korsfästes på vägen från Sverige till Asien i Ryssland, som då kallades Galathe. Mathæus ihjälstacks med ett spjut i Blåmanaland. Jacob, d. ä. blef anklagad af Abiathar och halshuggen på befallning af Herodes. Jacob, d. y. ihjälsgogs af Judarna i Jerusalem.

lar lidit martyrdöden; han har länge bott på Pathmos och der fått i ostörd ro predika.

Härmed tycker man stycket kunna vara avslutadt; men en så god och ifrig lutheran som Brask kunde ej släppa ur händerna ett tillfälle att förhärliga Lutherdomen och gifva de andra kristna kyrkorna ett sidohugg. Derföre tillägges ännu en martyrsceen, och den nye martyren blir Luther. Tranio och Lyco, f. d. Sauli handtlångare, utfästa sig att med svärd och eld utrota kristendomen. De träffa först en fransiscanermunk, som talar om sin ordens regler, sina späkningar, fastor, böner m. m. På bödlarnas uppmaning att afsvärja sin tro, nekar han länge.

"Eij kan jagh Christum min Messiam
Förneka eller Jungfru Mariam."

Men sedan han tvenne gånger blifvit lagd öfverända och fått dugtigt stryk, ger han med sig. Nu träffa de en Calvinist, som talar om prædestinationsläran. Han låter ej skrämman sig, utan ger örfil för örfil, men sedan han en stund gjort motstånd, viker äfven han för öfvermagten och afsvärjer Kristus. Derpå kommer en Anabaptist, talande om sin sekts läror. Han hotas med knifstyng och låter deraf skrämman sig till eftergift. Slutligen kommer Luther; han talar:

Jagh weet at jagh ey aff min gärning	At om jagh them will lijta på Eländigt blir mitt tilstånd tå.
Blifuer iu för min Gudh rättfärdigh,	Therföre Christus, min Herre kär,
Uthan Christi förtjänst och nådh,	Han migh allena rättfärdig gör.
Som skaffar i oss rådth och dådh.	På honom jagh troor, i honom
Mine giärningar för Gudi äre	jagh döör;
Som itt slemt och styggeligit kläde,	Han migh aff thenne werldene för."

På bödlarnas hotelser svarar han med att bekänna Kristi namn; och då de vilja tvinga honom att "uppäta" sina ord, svarar han:

Jagh weet at Gudh migh styrkia skall
Och frälsa migh ifrån all qwaal."

Då han framhårdar i sin ståndaktighet, dödas han och utandar sin sista suck i orden:

"Min Ande Gudh anamma tu,
Min själ jagh tigh antwardar nu!"

Femte akten är lika kort som de andra äro långa och upp-tager endast halfannan sida. Den bildar blott ett slags slut-tablå. Alla apostlarna jemte Stephanus och Barnabas, klädda i hvita kläder och med sina insignier, gå öfver scenen, sjungande: "Lofwer Gudhi, j Christne." Christus med englarne möta dem, och sedan apostlarna bugat sig, hvar i sin ordning, sjunga englarna: "Jauchzet dem Herren." Slutligen talar Kristus till apostlarna och lofvar dem

att till lön för deras arbete och vedermödor få ingå i hans fröjdesal, hvarefter apostlar och englar tillsammans uppstamma en sång på melodien af "Alleneste Gud."

Epilogen lär, att de, som vilja vara kristna, få ej alltid dansa på rosor, samt att Gud risar dem han hafver kär, för att på sistone vända deras sorg i glädje.

För sig betraktad är den föga uppbygglig, denna osmakliga blandning af religionssatser, kristliga lärdomar, böner, psalmer, skällsord, slagsmål, grofheter och blodsscener, men betraktad ur historisk synpunkt vinner den mera intresse. Var skolkomedien mönstret för den förra komedien, så står denna närmare det rena mysteriet, såsom det utbildades straxt före reformationen, och den med detta beslägtade franska och tyska tragikomedien. Ej blott ämnet, äfven den allmänna tonen i behandlingen, visar tillbaka på detta mönster. Vi hafva förut påpekat, att medeltidsdramats iögonenfalande sträfvan efter naturalistiska effekter var en följd af oförmågan att idealisera. Det var från 15:de århundradet denna sträfvan syntes i tilltagande, och med full afsigt lades nu raa uttryck äfven i ädla personers mun, jemte det att grymma, vedervärdiga, ja, rent äckliga handlingar försiggingo på scenen. Det var ock vid denna tid, som Apostlagerningarna började dramatiskt behandlas, ty dessa liksom martyrernas historia lemnade för denna rigtning ett särdeles lämpligt stoff. "Mysteriernas författare trodde sig ej kunna bättre visa det sublima hos martyrerna, än genom den handgripligaste och mest öfverdrifna framställning af deras qual"²⁸⁾. Det var väl icke blott en tillfällighet, att just nu detta ämne för första gången i Sverige blef behandladt. De långa krigsåren hade gjort sinnena hårdare: den, som ej sjelf varit ögonvittne till krigets grymheter, hörde dem dock dagligen omtalas. De finare känslorna förslöades, det tarfvades starkare retelser för att göra intryck på mängden. Läger-råheten inverkade äfven på uttrycks- och tänkesätt i andra klasser än soldaternas; och

²⁸⁾ Ebert, s. o. s. 55.

från oqvädingsord gick man lätt öfver till handgripligheter. Braskens stycken afspegla detta. Till och med hans apostlar kunna ej underlåta att begagna skällsord, och kristendomens fiender tala endast i sådana. I hvarje akt förekomma regelbundet några scener, i hvilka stryk utdelas; och hela fjerde akten är ett oafbrutet piskande. Visserligen framställas ej några sådana gräsligheter (halshuggning, lemlästande, hudfängning m. m.), hvilka voro vanliga i medeltidens franska martyrdramer, men det finnes dock tillräckligt af brutala scener. Apostlarna föras väl ofta utom scenen för att dödas, likvisst först sedan de inne på scenen fått åtskilliga hugg och slag; men detta kom sig icke af någon känslans finhet, utan deraf, att man i skolsalarna saknade de gamle mysteriernas maskineri; genom dessa maskinerier blefvo nemligen de handlande personerna raskt förbytt med dem liknande dockor, på hvilka sedan alla sådana exekutioner verkställdes, hvilka ingen människa utan med fara för lifvet kunde utstå. Om nu vid sidan af denna brutalitet ett sedligt och religiöst intresse yttrar sig, så må man besinna, att för Brask det ena som det andra var lika mycket natur. Intetdera var hos honom konstladt eller sökt; han var med hela sin själ både grofhuggare och trosifrare. Den religiösa toleransens begrepp fanns icke till för honom; calvinisten var honom lika litet behaglig som anabaptisten eller katoliken, och förmodligen har han icke saknat lust att handtera dem alla på samma handgripliga sätt, som Tranio och Lyco göra i hans drama. Vi erinra oss, att äfven i "Filius Prodigus" kommer religionsspörsmålet på tal (IV. 1, 2), och att der läran om påfvens ståthållarskap på jorden blir föremål för hån (II. 7); en kyrklig tendens uttalar sig äfven i Brasks sista drama.

Några skildringar ur folklifvet har man i böndernas och handtverkarnas uppträdande i 4:de aktens 8 scen, och den lysande beskrifningen på Schyternas urgamla dygder (IV. 1.) är ett af dessa offer på patriotismens altare, hvilka

från den Messeniska skolan äro oss så bekanta. — Sångerna, och än mera upptåget eller, som det då kallades, "presentationen" i sista akten visar, att Brask lärt af utlandets dramatik att icke underskatta hvad som kunde slå an på massan; hvilket ytterligare bestyrkes af hans "Mars Germanicus Victus," till hvilken vi nu öfvergå.

Trettioårakrigets slut firades på flera ställen i Sverige med mycken högtidlighet. Vi hafva omnämnt hofvets fester vid detta tillfälle, och vi hafva hört Stjernhjelms slå sin lyra till stegrande af festfröjden. Brask stämde äfven sin och lät sina gymnasister i Linköping uppföra en komedi till fredens firande d. 29 Juli 1649. Det har äfven här icke aflupit utan en efter omständigheterna stor högtidlighet. Man ville visa, som det heter i prologen, att

"Alla sigh nu glädje aff Hiertans grundh
At the hafwa få lefwat then stundh,
Tå krijget hafwer fått een ända,
At hwar kan sigh til roligheet vända."

Mars Germanicus Victus. Thet är Comaedia Om thet wälendade Tydske Kriget. Stält aff Samuele P. Brasck. Gymn. Lincop. Eloq. et Poës. Lectore et P. in Egby et Rinna. Och hållen i Linköping d. 29 Julij 1649. Linköping 1650. Stycket har 5 akter, prolog och epilog. Ej mindre än 103 ynglingar utgjorde skådespelarepersonalen.

För ett festskådespel sådant som detta har författaren tydligen ansett endast den förnäma allegoriska formen användbar. Den hade genom hofbaletterna fått en officiel karakter; den var ock i sjelfva verket den beqvämaste. Allegoriens förnämsta lyte, det att blott röra sig med väsenlösa schemer, kunde icke så mycket störa en publik, hvilken icke var van att på scenen se personer tecknade med en djupgående karakteristik. Och dessutom erbjöd allegorien den fördelen, att på den hvarken verklighetens eller logikens lagar behöfde strängt tillämpas. Också äro båda öfverträdde med en naivitet, som visar huru litet

både författaren och åskådarna haft öga för de osannolikheter och motsägelser, hvaraf stycket hvimlar. Mindre anmärkningsvärdt är, att vid sidan om Mars, Bellona, Pax, Allemannia och verldsdelarna uppträda påfven, jesuiter, skomakare och bönder, ty äfven dessa sednare äro abstrakt hållna. Men underligare är, att allegorien ställes sida vid sida om sin egen betydelse; i samma scen, der Allemannia uppträder och plundras, talar Mars om att nu begifva sig "in i Tyskland på en annor ort." På ett besynnerligt sätt sammanblandas hedniska och kristna föreställningar.

"Guds ark og Dagon ikke kand
I ett Capell forenes:"

sjöng den danske skalden T. Reenberg, men heter detta kapell en allegorisk dikt, då går det opåtaladt för sig. Så berättar Pluto på ett ställe, att han och hans bröder, Jupiter och Neptunus, efter lottning sinsemellan delat verlden, så att han fått underjorden, Jupiter himmel och jord samt Neptun hafvet; och straxt derefter talar Mundus om Kristi tillkommelse till domen. Det är Jupiter som utsänder Herkules (Gustaf Adolf) att hjälpa de evangeliske. Och ehuru kriget skall afse protestantismens upprätthållande, så framställes det dock i stycket såsom anstiftadt genom en nyck utaf Erinys för att plåga Allemannia. Mars sjelf, som, om någon, väl skulle kriga för krigets skull, står på katolikernas sida, och Europa klagar (II. 1.), att Mars regerar på alla orter för att stärka "påfvens mod, hvilken aldrig är evangeliska god." På ett annat ställe innehålles väl en slags motivering af denna partiskhet, i det Mars befäller sina busar att skona katolikerna, men plåga de evangeliska, "ty thet är the, som fred vilja hafva;" men det är dock Allemannia, som plågas, och hon är icke mera lutheran än katolik. Öfverhufvud föranleder denna hopblandning af det religiösa, politiska, mytologiska och allegoriska ett sådant virrvarr, att det väl knappast var större i det sönderslitna Tyskland, och så har författaren alldeles oafsigt-

ligt lyckats att af sitt drama göra en träffande allegori af krigets förvirring och elände.

Innehållet kan på följande sätt sammanfattas. Mars börjar på Erinnys anstiftan ett krig i Tyskland: den utblottade Allemannia vänder sig till Septentrio (Nordlanden) med bön om hjälp, och denna sänder sin Herkules (Gustaf Adolf), som slår Mars i flera slag, men slutligen stupar. Då uppträder en Diva (Christina), en jungfru af Nordlanden, hvilken icke ens behöfver kämpa såsom Hercules, utan blott visa sig, för att få Mars och Bellona att utan motstånd gifva vika. Hon gör slut på kriget och framtvingar freden. — Man finner, att det går för sig att smickra utan att vara hofskald.

Då detta är det största och enda rent originela allegoriska drama i vår äldre vitterhet, måste vi låta läsaren lära känna dess byggnad, men skola endast kortligen redogöra för scenernas innehåll och ur de uttänjda dialogerna endast lemna sådana utdrag, som kunna tjena att beteckna tonen.

Första akten. Sc. 1. Erinnys presenterar sig och för att visa sin magt anstiftar hon osämja emellan tvenne makar, hvilka då de inkomma på scenen, smeka hvarandra, men sedan Erinnys öfver dem skakat sin piska, börja knuffa hvarandra och slutligen råka i fullt slagsmål. Således redan i första scenen slagsmål! — Sc. 2. Erinnys lånar furierna af Pluto för att upptända krig öfver världen. — Sc. 3. Mars uppmanar Bellona med söner och döttrar att understödja Erinnys. — Sc. 4. Mundus, klädd i säck och aska, och hennes söner klaga öfver det i Europa utbrutna krig. — Sc. 5. Pietas, Pax, Justitia, Prestbyter, Togatus och Advocatus klaga hvar för sig, att ingen mer aktar dem.

Andra akten. Sc. 1. Alla fyra verldsdelarna klaga öfver Mars, som plågar dem. Europa kan utan tvifvel hafva grundade skäl för sin klagan, men hvad de öfriga verldsdelarna angår, har förf. haft synbart besvär att uppsöka anledningar. Dem han funnit äro följande: Asien har råkat under Turkarnes stora tyranni och deras förföljelse mot de kristna; Afrika lider af samma olycka, och Amerika,

”den nyupfunde Werld,
som wille gärna lefwa uthan flärd”,

har invånarne, som likna vilddjur och af hvilka de Brasilianske äro

de värste. Englarna sjunga: "Vår Gud är oss en väldig borg." — Sc. 2. Mars och Bellona med sina söner, härförare och soldater få tag i Allemannia, slå henne våldsamt och vilja draga kläderna af henne. Förgäfves åberopar Allemannia sin oskuld, förgäfves beder hon dem skona sina "arma kläder," hon aflädes, och man skrider till hennes mördande.

Pulli Martis.

"Kom hijt godh Morster, wij sku tigh draga
At Tarmarna skola squala uhr maga.

Allemannia, clamitans.

O migh, äländige Tyskland,
Som haar råkat i mördarehand.

Valentinus.

Släpp något ljtet, Broder Nisse,
Så länge Anders spänner up sin Bysse.

(*Hic fortuito elabitur Allemannia et quam maxime potest cursu effugit*).

Alla ropa: "Tagh fatt, Tagh fatt, han löper sin koos,
Och thet måtte wara itt Faners puss".

Påfundet är icke så litet klumpigt, men man bemärke, att om icke Allemannia hade här *fortuito* undkommit, hade stycket varit slut. Som bevis på att Gudarne hos Brask icke föra ett mera valdt språk, än de simpla dödliga, anföra vi Mars och Bellonas ord, då de se Allemannia undkomma.

Mars. "O! skelmachtige Piltar tillsamman,
Edher skulle man lära weta annat,
Man skulle eder så om Ryggen klå,
At j skulle blifwa brune och blå.
Stå the icke och kunne ej händerna röra,
Ewen såsom the walne woro?
Men jagh säger at kommen j igen,
Och göre migh någon tidh sådant meen,
Jagh skall eder såsom kråkunger krista,
At hufvud och Järnen skal sönderbrista.

Bellona. Itt stort förträtt måtte thetta wara,
At hon skulle så aff Händerna fara. —
En käring eller kåna, som jagh här står,
Hade jagh henne haft, jagh skulle henne så
Hafwa klämt, och henne så häftigt angripit,
At ögonen skulle uthur Höösen krypa."

Scenen 3 framställer exempel på krigets alla gräsligheter. Soldaterna plundra bondens hus och sköfla hans åker och äng, döda en qvinna,

krossa hennes barn mot marken och våldtaga en hustru; plundrandet och sköflandet blifva endast omtalade, men mördandet försiggår inför åskådarnas ögon, likasom ock det motstånd hustrun gör emot våldtagaren, hvilken likväl för illgerningens utförande släpar henne in uti en kammare. Det är dock rätt märkligt, att skollärarna kunde låta sådana scener utföras af sina lärjungar; några rent oanständiga uttryck förekomma visserligen icke i denna scen, och dermed har väl författaren förmodligen ansett allan rättfärdighet uppfyllt. Föröfrigt slutas scenen med en sång af englarne: "The måste låta oss medh frijd." — Sc. 4. Allemannia bönfaller hos Septentrio, att Herkules måtte sändas henne till hjälp, och Septentrio bifaller begäran, emedan

"ingen kan wara trygg,
När elden brinner i Grannens vägg."

Sc. 5. På Septentrios begäran lofvar Herkules hjälpa Allemannia; han rustar sig och gifver den nakna hjälpsökande en — ny svart klädning.

Tredje akten. Sc. 1. Mercurius förkunnar för Mars och Belona, att Jupiter sändt Herkules emot dem. — Sc. 2. Mars och Herkules sammanträffa, och den förre emottager sin fiende med en stört-skur af ovelt och skällsord, men måste fly efter en stunds kamp. — Sc. 3. Ånyo sammanträffa båda med sina skaror, och Mars flyr, lemnande svärd och spjut. — Sc. 4. Påfven och Jesuiterna stämpla försåt mot Herkules. — Sc. 5. Mars och Herkules sammandrabba för tredje gången; den sednare drifver Mars på flykten, men såras och faller; under det hans fältherrar förfölja fienden, komma de tre parcerna in, omgifva den slagne, och hans lifstråd afklippes. De återkommande krigarna gråta bittert, och fyra englar sjunga sången: "*Ecce quomodo moritur justus*".

Fjerde akten. Sc. 1. Europa och Allemannia klaga öfver Herkules' död; Mars kommer, får fast Allemannia, afsliter hennes kläder och skall just mörda henne, då Diva plötsligen infinder sig, rycker ett svärd från en soldat, kör Mars på flykten och befäller sin tärna gifva nya kläder åt Allemannia. — Sc. 2. Diva skrämmer med sin blotta åsyn Mars och hans sällskap; de fly för andra gången. — Sc. 3. Påfven och jesuiterna rådslå och lägga ut ett nät för Diva. Hon kommer, jesuiterna ropa: has! has! för att köra Diva i nätet. Men Diva utbrister vredgad:

"Troo j hafwa Harar för ehr?
Ney mitt mod sku j få spöria här
At jag slätt ingen hare är."

Jesuiterna fly, och en af dem faller i det för Diva utlagda nät.

Femte akten är egnad fredsverket. Påfven och de katolska furstarna besluta sig för att underhandla om fred; Mercurius undermåttar derom Mundus och uppträder sedan som Divas ombud vid underhandlingen. I början går allt bra; men underhandlingen afbrytes af en *Turbator pacis*; Mercurius klagar för Diva, och egenhändigt tuktar hon Turbator. Nu slutes freden på vilkor, att de Lutherske skola blifva i frihet och åtnjutande af alla sina privilegier. Mercurius berättar detta för Pax, Pietas, Justitia, Mundus och Allemannia, hvilka alla deröfver fröjdas. Adelsmannen, presten, domaren, köpmannen, bonden, skraddaren, skomakaren, drinkaren och fråssaren uppträda hvar för sig, och, påminnande sig hvad de lidit af kriget, prisa de freden. Några af dessa monologer äro rätt bra hållna; men bondens är det plumpaste vi påträffat uti dessa dramer. — Den enda, som icke vet något om den vunna freden, är Diva sjelf. Slutligen kommer Mercurius med budskapet; Pax, Pietas, Justitia, Mundus och Allemannia lyckönska henne; och på hennes befallning slås Mars och Bellona i fjettrar samt öfverantvardas åt Pluto, hvilken lofvar att efter bästa förmåga plåga dem. Diva slutar med dessa ord:

"Pax tu skalt nu här före gå, Bära rosor i handen.	Bidiom nu Gudh rätt innerligh, At han öfver vårt Rijke
Pietas, Justitia och så	Will låta Friden bli stadigh,
Gå och fölier hwarannan.	Och ofrijd från oss wijka,
Jagh går här med Allemannia,	Och wij kunne här lefwa så
Som nu haar tröst bekommit.	I thesse siste tijder,
Ther näst gå i mine Öfwerstar braff,	At wij glädje i Himmelen få
Frijd och roo hafwe wij funnit.	Hoos wår Gudh nådigh och bli- der."

Englarna sjunga: "Prisa Jerusalem Herran". (Ps. 147).

Äfven för denna komedi saknas ej utländska mönster. De vandrande trupperna i Tyskland uppförde under 30-åra kriget en mängd allegoriska stycken, hvilka behandlade tidstilldragelserna. Devrient kallar dem historiskt-didaktiska moraliteter, och den beskrifning han lemna af dem träffar temligen in på vårt här ifrågavarande drama. Personerna voro alla allegoriska, och för att hålla intresset uppe i dessa stycken, som för öfrigt närmast påminnte om medeltidsdramat, begagnades sånger, mellanspel, trummor, trumpeter, gevärsskott, facklor, fyrverkerier m. m. Sådana stycken skrefvos öfver Magdeburgs fall och Stralsunds belägring; de mest bekanta voro Rists "Friedewün-

schende Deutschland" (1647), "Friedebeseligte Deutschland" (1649) och "Friedejauchzende Deutschland" (1653)²⁹⁾.

Det kan ej bestridas, att uppfinningen i Brasks drama är på sina ställen otymplig och platt; men på omdömet bör dock den omständigheten mildrande inverka, att detta drama är det enda, som har ett af förf. sjelf uppfunnet innehåll. Från biblen, legenden, historien och myten hafva de andra lånat sina ämnen; stoffen lågo sålunda redan före dem i en form, hvilken underlättade deras eget arbete. Men Brask har gjort försöket att ur eget hufvud utspinna tråden för sitt drama, och det är då icke underligt, om den är grof och ojemn. — Oftare än i sina äldre dramer låter Brask i detta stycke knitteln omväxla med andra versslag, och Diva talar regelbundet endast i trokæer och daktyler. Likaså äro i detta festspel englasångerna talrikare än vanligt. Men föröfrigt är denna komedi till språk, versbehandling och karakter fullkomligt lik de äldre: en grof pöbelton vid sidan om en sträf allvarlig, utgående ur ett sinne, för hvilken synbarligen den lutherska läran var en lifsfråga; en sedlig grundstämning och okyska sedeskildringar; osmakliga plattheter och teckningar med djerf och kraftig hand utkastade.

Medan vi tala om skoldramat i Linköping, må vi äfven i förbigående nämna ett af en gymnasist skrifvet drama.

Simon Magus. Thet är en kort och förskräckeligh Tragoedia om thenne öfverbete Simonis grufwelige affgång och hädanfärdh; Tå han föregifvandes sigh skola fara up i Himmelen, igenom itt hisligit fall sigh i stycker sönderslogh. Eenfaldeligen Stält och Componerat Aff Petro Laurbecchio. Gymn. Linc. alumn. Tryckt i Linköping 1652. 4:o.

Stycket har prolog och en akt, om man så vill kalla

²⁹⁾ Devrient, s. o. s. 215—217.

det; ty hvarken ordet "akt" eller "scen" förekommer som öfverskrift. Som man kan vänta, är det i hög grad torftigt. Ämnet är hämtadt ur legenden om S:t Petrus, der trollkarlen Simons försök till himmelfärd och deraf föranledda död finnas omtalade. Stycket är, som titlen angifver, kort — endast 12 sidor; men ändock för långt, enär nära hälften upptages af tvenne långa tal, hvilka med ämnet hafva ringa att skaffa.

Apostlen Petrus håller ett tal på tre sidor om förföljelserna mot de trogna och Guds vård om dem. Paulus kommer och frågar honom, hvarföre han spatserar allena, och får ett svar på två sidor, handlande om Simon Magus, hans anseende hos folket och hos kejsaren. Paulus förklarar, att han kände detta förut, och berättar nu, att Simon utfäst sig att fara till himlen i kejsarens och folkets åsyn, viljande han dermed bekräfta, att han är Gud. Så kommer man direkte till himmelfärdsscenen. Simon håller så många tal, att Nero, som blir otålig, skyndar på honom. Slutligen, sedan en chorus sjungit en sång i tre versar till ära för Jupiter, Romulus och Simon, kommer Lucifer och ställer sig vid Simons högra sida och Cacodæmon vid hans venstra. Simon förklarar sig nu skola gå till den honom sänt hafver. "*Hic decidit in Terram cum terrifico Turbæ clamore.*" Petrus säger, att Simon, som var en trollkarl och ingen gud, har genom hans och Pauli böner fått sin lön samt uppmanar folket att omvända sig. Så är allt slut.

Detta skolpojkförsök får endast derigenom någon betydelse, att det visar med hvilket intresse dramatiska öfningar varit omfattade vid Linköpings gymnasium. Att sådana varit derstädes länge i bruk, är mycket troligt, om än man derom saknar några bestämda underrättelser. En gammal anekdot torde dock kunna något bevisa. Den meddelas af Hammarsköld. Fyra Linköpings gymnasister begåfvo sig till Norrköping för att förbättra sina klena finanser. Vid ankomsten tillkännagåfvo de, att de ämnade uppföra: "Det stora fiskafänget." En stor mängd åskådare infann sig på den utstakade teatren, och då förhänget uppdrogs, såg man trenne ynglingar inkomma med ett stort nät emellan sig, sägande: "vi gå att fiska." Den fjerde, som emottagit penningarne för inträdet, trädde då fram och sade: "Jag går ock med." Derpå lemnade alla

fyra i största hast både teatren och staden; och efter en lång fåfång väntan funno åskådarna att de blifvit narrade samt åtskiljdes ³⁰).

Bland förkomna stycken från denna tid upptager Klemming tvenne i Palmsköldska samlingarna antecknade: "Comoedia om drinkare och Gudz ordz förachtare" samt "Een Comoedia om Samaritanen och den, som föll i röffwarehänder." Stjernman omnämner en af Carl Joh. Lundius författad "*Hercules Christianus redivivus* eller christtrognas Dygdespegel, uti en lustig comoedia författat;" den var bestämd till tryckning och privilegium begärdt hos kgl. maj:t; något exemplar af handskriften är icke känt.

Det återstår oss, att innan vi lemna den svenska skolkomedien, redogöra för några öfversättningar, hvilka ytterligare bestyrka vårt påstående, ått skoldramat, hänvisadt på sig sjelft, återvände till de älsta och ursprungliga mönstren. Två af dessa äro nemligen rena medeltidsmoraliteter, de tvenne andra humanistdramer från 16:de seklet.

Itt Gudeligit Samtaal eller Andeligh Prosopepeia Dickt, vthi hvilken the Gudhdomlighe Egen skaperne, Rättfärdigheten, Sanningen, Barmhertigheeten, Fridhen och Allwijsheten, medh Gudh Alvoldigh, om Menniskiones Fall och Uprättelse, vthi Discurs-wijs införde blifva. På Latin aff then Helge kyrkiones Lärare *Bernhardo* Componerat, och finnes vthi några Höghlärde Mäns Postillor införd, Nu på vårt Modhersmåål Verterat, Och medh flere Skrifftenes Witnesbörd förwidgat och på Rijm affsatt, Aff Josepho Chærbero, Scholæ Arosiens. Conrectore: Och medh Wyrdighe Capitels samtyckio aff Trycket uplagd. Westerås 1642.

Denna moralitet eller, som den med rätta kallas,

³⁰) Theater-Almanach för år 1821 s. 14.

detta samtal, hvars innehåll och källa titlen noggrannt angifver, har prolog, epilog och "kan lämpligen sönderdelas i sex Acter och Handlingar," men har ingen scenindelning. Stycket är tillegnadt Borgmästare och Råd samt andre förnämliga män i Westerås.

Om det varit uppfördt, nämnes icke; utgifvandet på trycket med domkapitlets samtycke synes vara föranledt af önskan att i allmänhetens händer lemna en andaktsbok; ty i prologen säger Chærberus med en naiv författarefånga:

"Läser then uth igenom een gång,
Tidhen blifver Eder icke lång.

— — — — —
Ty then är ej någhon hednisk dicht
Uthan grundet i then helga Skrifft."

Första akten. Rättfärdigheten och Sanningen samtala. Den förre anser, att då englarna, som föllo i synd, blefvo nedstörtade i helvetet utan att kunna derur förlossas, så böra äfven menniskorna, som förledda af ormen öfverträdt Guds bud, dit nedstörtas. Sanningen är af samma mening, emedan hjelten i Israel aldrig ljugér. Barmhertigheten talar med Friden; hon menar, att både hon sjelf och Friden skola blifva förglömda, om menniskorna fördömas, äfvensom att fadren då ej längre kan kallas barmhertig. Friden instämmer, men råder att tala med systrarna och söka med dem blifva ense. Barmhertigheten frågar dem då, hvad de tänka om den arme mannen; Rättfärdigheten svarar, att han måste fördömas, och Sanningen tillägger, att Guds ord måste hafva sin framgång, som bjuder, att då menniskan ej vill lyda Guds ord, skall hon från hans ansigte nedstörtas i helvetet. Barmhertigheten påminner då derom, att Rättfärdigheten fått råda, då det gällde englarna, och anser billigt, att hon får råda denna gången; hvarom icke är det ute med henne och alla. Då de förre icke låta beveka sig, råder Friden sin syster att ej klaga, utan gå in med till Fadren, kasta sig för hans fötter och söka beveka honom.

Andra akten. Barmhertigheten inlägger hos Fadren förböner för menniskan, och Friden ber honom besinna, att menniskan icke syndat af motvillighet, utan förförd af satans list:

"Ty hvar blifver titt sköna Nampns beröm,
Om tu icke är barmhertigh och from."

Gud Fader anmärker, att menniskan är skapad efter hans beläte och derföre ganska väl kunnat motstå satan, men då hon nu traktat efter

att blifva allvis som han, måste hon lida timlig och evig död; annat medel kan han ej påfinna. Barmhertigheten invänder, att Gud ej mera kan kallas en nådig Gud, då han är så grym. Gud Fader förklarar sig ej tycka illa om deras enträgenhet och önskar, att han kunde finna på något medel att hjälpa dem; emellertid utsänder han englen Gabriel att återkalla Rättfärdigheten och Sanningen, hvilka hålla på att plåga människorna. Gabriel frambär Guds befallning och beder dem komma och konferera med sina systrar.

Tredje akten. Barmhertigheten och Rättvisan framställa hvardera i två repliker sina skäl inför Fadren. Han förklarar saken vara svår att reda och ber Allvisheten om råd. Denna föreslår att appellera till Sonen, och dermed äro alla nöjda.

Fjerde akten. Kristus bjuder parterna framställa målet. Rättfärdigheten prisar sonens rättfärdighet och sanning och påminner om, att det är sagdt, att om människan fölle i synd, skulle hon döden dö; nu har hon så gjort, men ändock uppskjutes straffet. Barmhertigheten prisar Kristus som en andlig fridfurste samt anropar hans mildhet och nåd. Kristus förklarar då, att han vill tillfredsställa rättfärdigheten och på samma gång höra barmhertighetens bön: en god död skall mellankomma och människan frälsas, om hon den rättfärdiga döden genom tron tilllegnar sig. Båda parterna bedja om förklaring och det svaras, att om de i himlen eller på jorden kunna finna någon rättfärdig, som vill dö för människan, så kan hon blifva frälst. Rättfärdigheten lofvar genomsöka jorden och Barmhertigheten himlen.

Femte akten. Rättfärdigheten har genomvandrat jorden, men alla äro förderfvade af synden, ingen finnes rättfärdig. Barmhertigheten har genomforskat himlen, men ingen engel är så mächtig, att han kan stilla Guds stränga vrede; hon ber derföre Allvisheten om råd. Denna framställer då det förslag, att Kristus, som sjelf uppgifvit medlet och är barmhertig, skall stiga ned af himlen och taga på sig mensklig hamn samt med sin pina och död försona Gud:

”Är thet icke så Guds enda Son kär,

Eller hvadh svar gifver tu ther på här?”

Kristus säger Allvisheten hafva talat sanning; han vill förlossa människan ur helvetets käftar, dö, uppstå, utsända sina apostlar, och han lofvar dem, som dem höra, evigt lif genom tron, då deremot de, som dem förakta, skola få helvetets jemmer. Rättfärdigheten och Barmhertigheten förlikas och prisa Sonen. Kristus kallar Gabriel och säger, att som han icke genast, utan först, när tiden är fullbordad, vill nedstiga och frälsa människan, så skall Gabriel hugsvala de förbidande och dem, som trängta efter Messias, hvilket Gabriel försäkrar sig med nöje vilja utföra.

Sjette akten. Esaias och Daniel uttala profetiorna om Messias. Derefter omtalar Gabriel Kristi lif och död såsom något

redan fullbordadt och berättar att han, Gabriel, var den, som kom till Zacharias, sändes till Maria med budskapet, bad Josef ej rädas att taga Maria till hustru, kom till herdarna i Bethlehem, bjöd Josef fly till Egypten, tjänade Kristus efter frestelsen i öknen, styrkte honom i Örtagården, talade med qvinnorna påskdagen och med lärjungarna efter himmelfärden; af hvilket allt de kristna kunna se, att han med alvar utträttat Herrans befallning.

Om författaren Chærberus känna vi icke annat än hvad dramats titel ger vid handen, nemligen att han var konrektor i Westerås.

Man må icke af titlen låta förleda sig att tro, att den helige Bernhard skrifvit denna dikt samt att den sedan af Chærberus blifvit öfversatt. Af S:t Bernhard är ämnet behandladt i en predikan på Mariæ bebådelsedag och i den framställes uti berättande form öfverläggningen emellan Gud och hans Egenskaper rörande den fallna menniskans upprättande ³¹⁾. Huruvida Chærberus hämtat sitt ämne i första hand ur denna källa eller han tagit det ur de postillor, i hvilka den Helige Bernhards prosopopeja blifvit intagen, är temligen likgiltigt. Af mera intresse är att veta, om hans arbete blott är en öfversättning af en annan utländsk bearbetning; ty han är ingalunda den ende, som klädt ämnet i dramatisk form. Nürnbergaren Georg Mauritius hade redan 1606 skrifvit "Eine christliche Comoedia von dem jemmerlichen Fall und frölichen Wiederbringung des menschlichen Geschlechts: aus dem H. Bernardo genommen und in Deutsche Verse gebracht" ³²⁾. Men hade Prosopopejädikten ³³⁾ varit en öfversättning af denna komedi, hade detta troligen varit tillkännagifvet, och förmodligen hade dikten då haft benämningen komedi.

---

³¹⁾ St. Bernhards predikan har till öfverskrift: In Annunciatione Beate Mariæ de verbis Psalmi ut in habitet gloria in terra nostra; och har till ämne: Ut inhabitet gloria in terra nostra, misericordia et veritas obviaverunt sibi, justitia et pax osculatæ sint. Div. Bernardi Clair. Opera Omnia. Parisiis 1602, s. 126—7. — ³²⁾ Grässe, s. o. III. Ab. 2 B. p. 262. — ³³⁾ Prosopopeja = personification, eller abstrakta begrepps och liflösa tings behandling som lefvande väsende. — Étienne Langton har behandlat samma ämne. Se ofvan sid. 83—84.

Ämnet är emellertid af S:t Bernhard redan så i enskilt utfördt, att man ej kan tillägga Chærberus någon synnerlig förtjenst af uppfinningen; endast versifikationen och delvis den dramatiska dialogen äro möjligen hans verk. Någon poetisk förmåga kan han ej sägas genom dem hafva ådagalagt, ty bådadera äro ganska medelmåttiga. För öfrigt finner man i detta stycke den ursprungliga typen för moraliteterna. Ämnet är den bekanta älsklings-tanken i dessa stycken: människans fall och upprättelse genom den gudomliga nåden; formen för handlingen är den juridiska processformen, och de handlande sjelfva äro personifierade abstrakta begrepp, ty äfven fadren och sonen äro icke annat än abstraktioner, då de såsom här uppfattas som ställda utom de egenskaper, hvilka utgöra deras grundväsende.

Sven Bryngelsons Dalii Valet-Skänck på sitt 77:de Wandringzåhr, eller ett skönt Gyldene Frögde-Speel och liufligh Comoedia Om en stoor Herre Hecastus benämbd. Alla syndige och bootferdige Siälars Tröste-Spegel, först på Latin anstält aff Hr *Georgio Macropedio*, Sedan på Tyska affsatt och agerat uthi Nürnberg uthaff Poeten *Laurentio Rapholt*. Och nu sedermera alla dygdälskande Svenska Patrioter, mitt k. Fäderneslandz Förwanter til gunstigt Behagh in på vårt Språåk transverteret m. m. Götheborg utan årtal (1681).

Stycket, som är en öfversättning efter tyskan, har företalet, beslut och 5 akter samt en kort versifierad prolog framför hvarje akt. I företalet säges Johannes Reuchlin hafva 1497 uppfört denna komedi i Heidelberg med stor högtidlighet, hvarvid var närvarande biskopen i Worms, Johannes Cammerarius, som gjorde en kostlig måltid för aktörerna och gaf en hvar en gyldene ring. Sedan hade denna komedia, öfversatt på tyska, blifvit uppförd i Nürnberg 1549 samt anno 1550 på latin af Georg Macropedius.

Första akten. Hecastus, en ung rik man, högmodas öfver sin lycka, sina egodelar, sin hustru och sina barn; prestens ord om en räkenskap efter detta lifvet aktar han icke. Han ger sin hustru Epicuria befallning att anrätta ett gästabud och går sjelf till sin vän Damon och tömmer med honom under samtal en kanna spanskt vin.

Andra akten. Nomodiascalus spörjer först drängarna, sedan frun efter Hecastus, klandrande lefnadssättet i huset. Bud sändes efter Hecastus, och då han kommer, lemnar honom Nomodiascalus ett bref, vid hvars brytande denne blir förskräckt och känner styng i bröstet och hjerteroten. Men som han icke kan läsa det, låter han kalla sin son Philometer och beder denne som studerad karl att läsa brefvet. Nomodiascalus upplyser, att brefvet är skrifvet af Gud sjelf, och det befinnes innehålla en underrättelse, att Hecastus skall vandra all verldens väg samt att Guds englar hafva anklagat honom att hafva illa beställt om sitt hus. Hecastus jemrar sig och klagar.

Tredje akten. Hecastus känner samvetsqual öfver sitt lefnadsätt och fruktar för den räkenskap han snart skall aflägga; han beder derföre sin supbroder Damon, sina fränder, sina barn, sin hustru att följa honom för att bistå honom inför den stränge domaren. Men alla ursaka sig; till och med hans skatt, Plutus "(talande ur en kista)," erkänner sin oförmåga att längre kunna hjälpa honom.

Fjerde akten. Hecastus tar afsked af de sina. Mors kommer, och förfärad kallar H. på Virtus, som han älskat i sin ungdom. Hon lofvar att för gammal vänskaps skull bistå honom, lofvar att söka Fides och råder H. att under tiden låta kalla en prest.

Femte akten. Presten efterskickas. Virtus talar med Fides, men denna vill först se verkan af prestens besök;

"Bliffwer jag då dijt inviterat,

Skal han wäl snart warda salverat."

Satan uppräknar Hecasti alla synder; men presten omvänder honom till tro på Christum. Fides kommer och kör bort Satan. Åter inställer sig Mors, och med biträde af presten, Fides och Virtus dör Hecastus en salig död. Englaskaran säger sig hafva befallning att föra honom till paradiset. Fränder, tjenare, hustru och barn klaga; presten tröstar dem och uppmanar dem till bot och bättring.

Öfversättaren är den i vår litteratur så olyckligt ryktbarblifne Sven Bryngelsson Dalius, af Stjernhjelms förlöjligad under namnet "Latinska kaptan" och af Dalin under namnet "Salig Gubben," sjelf i en tillegnan till Carl XI kallande sig "Underdånigste ringe tjenstegubbe" och uti en dylik till Ulrica Eleonora "En fattig Tro-under-

såte och nu för tiden af fienden ruinerade Soldat." Han var född 1604 i prestgården Öhr på Dalsland, studerade i Upsala 2 år, satt 3 år i kgl. kammaren och gick sedan i krigstjenst, der han användes som underofficer, regements-skrifvare och krigsrättsnotarie samt under Gustaf Adolfs tyska krig som uppbördskommissarie. Hans märkligaste äfventyr under denna tid var, att han höll på att blifva lefvande begravnen i ett belägradt slott i Tyskland, i det han, uppbördskommissarien, antogs vara död af svält. Till Sverige återkom han 1639 och afslog då en kallelse att blifva prest; han blef i stället kapten i danska fejden 1644, der han höll sig mycket tappert. Efter erhållet afsked lefde han länge och gladlynt i sin födelseort; var gift två gånger och dog 1693 i hög ålder. Han har sjelf i vers beskrifvit sin lefnad, samt utom Hecastus utgifvit arbeten, hvilkas titlar finnas hos Hammarsköld. Beträffande hans skaldevärde kan om honom i korthet sägas, att han hörde till den klass af "litteratörer," hvilka utan att ega fantasi falla offer för en obetvinglig rimlusta.

Ämnet i Hecastus är ofta behandladt. Den äldsta kända bearbetningen är den engelska moraliteten *Every Man*, tryckt under Henrik VII:s regering år 1502 ³⁴).

År 1539 utgaf Georgius Macropedius (Langeveldt), en flitig skolkomediförfattare och rektor först i Herzogenbusch, sedan i Lüttich och slutligen i Utrecht, († 1558 i hög ålder), en komedi, benämnd "Hecastus" ³⁵). Den var skriven på latin och uppfördes 1550 i Nürnberg. På tyska blef den öfversatt af Laurentius Rapholt 1552 och af Josias Schreckenbergh 1589. Hans Sachs skref en Hecastus 1549, och då denna i det allra näraste öfverensstämmer med Sveno Dalii Hecastus, och denna åter uppgifver sig vara en öfversättning af Macropedii och Rapholts komedi, så måste äfven Hans Sachs' arbete vara

³⁴) Baudissin, Ben Jonson und seine Schule I. s. XXII. Innehållet af *Every Man* är angifvet ofvan sid. 85—6. — ³⁵) "*Hecastus Macropedii, fabula non minus pia quam jucunda*" Colon. 1539 8:o.

en efterbildning af *Macropedii*. Vidare omnämnes en tysk *Hecastus* af obekant auktor, tryckt i Nürnberg 1552 och der af några skolgossar uppförd, hvilken komedi förmodligen är *Rapholts* ofvannämnda öfversättning. Slutligen har man en *Hecastus*, skrifven af *Heinrich Petrus Rebenstock* och tryckt i Frankfurt 1566. Beslägtade med dessa och af ungefär samma innehåll äro: "*Homulus*" af *Jasper v. Gennep* (Cöln 1540), "*Homulus*" af *Peter van Diest*, en "*Homulus*" 1569, ånyo upplagd 1665 och 1669. Äfven danska litteraturen har en öfversättning af *Hecastus*, gjord i början af 1600-talet.

Macropedius är sålunda fadren till den rika *Hecastilitteraturen* i Tyskland. Men då hans *Hecastus* med hänseende till det hufvudsakliga innehållet, om än icke i detaljer, sammanstämmer med *Every Man*, och då orden *Hecastus* och *Every man* betyda båda: hvar och en; så kan man med skäl förmoda något samband dem emellan. *Tieck* och *Gervinus*, hvilka båda icke aktgifvit derpå, att *Macropedii* skådespel är äldre än *Hans Sachs'*, utan antaga den sednares *Hecastus* vara den älsta i Tyskland, förmoda att denna och den engelska moraliteten hafva ett gemensamt latinskt original. *Grässe* deremot anser den engelska vara originalet för *Macropedius*. Men har *Sven Dalius* rätt i sin uppgift — vi hafva dock icke funnit den hos någon annan —, att *Joh. Reuchlin* redan 1497 uppfört en *Hecastus* i Heidelberg, så hafva vi här en bearbetning, vida äldre än både det engelska och latinska skådespelet, och möjligen är detta det sökta originalet³⁶⁾.

En så omtyckt dikt kunde icke sakna all poetisk förtenst, och med rätta lofordas den af *Tieck* för den lyck-

³⁶⁾ Hvarken *Tieck*, *Gervinus* eller *Kehrein* hafva kunnat tillfredsställande utreda frågan om *Hecastilitteraturens* ursprung. För ofvanstående framställning hafva vi begagnat *Tieck*, *Deutsches Theater* I. s. 14—15; *Gervinus*, *Deutsche Dichtung* II. s. 321, III. s. 99; *Kehrein*, *Die dramatische Poesie d. Deutschen* I. s. 94 och 107; *Grässe*, *Allgemein Literär-geschichte* III. B. 1. Abg. s. 647; *Jöcher*, *Gelehrten Lexicon* samt dess fortsättning af *Rotemund*, art. *Macropedius*; *Overskou*, *Danske Skueplads* I. s. 71.

ligt genomförda tanken, styrkan i dess bilder och framställningens sanning, egenskaper, hvilka äfven förråda sig i den svenska öfversättningen, trots det tvungna i ordvändningarna och det med främmande ord belastade språket. Det vill synas som hade Dalius ernat sitt arbete till en andaktsbok.

Det tredje öfversatta skådespelet från denna tid har till original ett arbete af den bekante skolkomedieförfattaren Nicodemus Frischlin.

Rebecca. En ny och Andeligh Comoedia. Taggen aff den första Mosis Bookz 24 Capitel, först skrifvin på Latin aff *Nicodemo Frischlino*, och nu verterad kortare sammandragen och på Swenska rijm uthsatt aff *Jahanne Beronio*, Scholæ Sudercop. Conrectore. Hvilken bleff agerat i Söderkiöpingh d. 25 Sept. Åhr 1674. Linköping 1674.

Stycket har 7 akter, prolog och epilog; prologen redogör som vanligt för innehållet, och epilogen framställer de moraliska lärdomarna.

Första akten. Sc. 1. Abraham, nedtryckt af ålderdom och sin hustrus död, kallar till sig Eleasar och yppar sin afsigt att låta Isak gifta sig, på det att det löftet måtte fullbordas, att af hans säd skall försonaren komma. Eleasar föreslår någon af landets rika och dejliga döttrar, men Abraham menar, att en ung dräng bör se på annat.

"Stor slächt, promotion och högt svågerlag,
På det leker hogen i denna dag
Men fromhet, dygdh och gudfruchtigheet,
Tucht, ära, ynnest och vänligheet
Det settes baak effter och föga achtas."

Han anför Ismaels exempel, som gift sig med en qvinna af landets barn och blifvit förledd till afgudadyrkan; han påminner om Loth och Adam, hvilka båda blefvo bedragna af qvinnor. Förvånad öfver Abrahams stora vishet, utbrister Eleasar:

"Det ähr en visshet och iag må bekänna
At strax så kunna till Exempel renna."

Slutligen förtror Abraham honom, att han utsett en af sin frände Bethuels döttrar till maka åt Isak, och han ber Eleasar med en ed

förbinda sig att resa till Mesopotamien och fria för Isak. Eleasar råder att skicka Isak sjelf; men derom vill den gamle ej höra talas; Eleasar lägger handen under Abrahams lår, denne förestafvar och Eleasar eftersäger edan. Eden är på prosa och slutar med: "Så sant mig Gud hjelpe!" Eleasar tager afsked och Abraham ber till Gud för honom. — Sc. 2. Englarna sjunga en hymn i 6 versar på melodien: "Ett ädelt blod från Engeland."

Andra akten (Bond-akten). Sc. 1. Bönderna Joga och Tore tala i dialektspråk om sina vedermödor; herremannen tvingar dem att hvarannan dag arbeta på gården och två dar i veckan gå skall på jagt, så komma utskrifningar till kriget och slutligen taga fogde och länsman på gästningar det lilla de hafva qvar. De söka dock vid tillfälle att taga sin skada igen. Tore berättar, att när vid Olsmässan födan tryter, så lurar han borgaren i staden genom att af honom tillbyta sig sill, fläsk och salt mot utlofvad spannemål, som borgaren aldrig får. Joga hade äfven gjort försök att lura stadbon, ehuru det slagit mindre lyckligt ut; han lade färskt smör ofvan på gult och grönt smör och bjöd det så ut till salu, men borgaren stack ett jern ner i smöret, och när han då kände stanken, ville han skicka efter "vakten och bysvännen," och endast med möda kom Joga undan, lemmande smöret och pengarna i sticket. — Sc. 2. Ismael harmas öfver att hans tjenare Syrus, Cham och Labrax ej ännu kommit med bönderna, som skola gå skall. Då tjenarna slutligen anlända, klaga de öfver böndernas trockhet. Ismael säger: "Bonden är en luur och sällan from," samt utsätter en annan dag för jagten.

Tredje akten. Sc. 1. Abraham uppmanar Isak att gifta sig, och denne invänder, att det icke skickar sig att gifta sig nu, då knappast mer än 4 år gått till ända efter modrens död.

Abraham. Det ähr nog sörgt, lät sorgen fara,
Wij wilie icke sådanna som hedningar wara,
The där om sina döda hafva inthet hopp,
At själen lefver och kroppen står opp.
Och weet jagh om din modher wor' i lifwe,
Hon skulle också thet samma rådet gifwa.

Isaac. Jagh hörer thet och lærer allt meer.
Men om min ålder hvad synes ehr?
Ähr icke then nästan förringa
Och bråt för migh än taga qvinna?

Abraham. Neij tu äst en man om 40 åhr,
Mången ähr som förr till gifte går,
Somma årka intet till 20:de bijda
För än the til thetta ståndet skrijda" ³⁷⁾.

³⁷⁾ För att sätta läsaren i tillfälle att jemföra öfversättningen med originalet meddela vi här den latinska texten till ofvanstående utdrag:

På Isaks förfrågan om den utsedda makan får han veta, att Eleasar redan är sänd efter henne. Abraham ber Isak tänka på saken, medan han går "bort så sakta." Isak gör så och finner fadren handlat klokt.

"Jag ångrar ej min lydna
Som jag min far bewist.
Mitt hufvud är thet en prydnat
Och ähran min een priiss."

Fjerde akten. Sc. 1. Eleasar, kommen till Charras, beslutar stanna vid brunnen utanför staden, görande som de, hvilka "gå efter hafvet och följa ån hvart hon rinner." — Sc. 2. Rebecca kommer till brunnen får se den främmande och blir

"så full med fruchtan
Så att benen under migh buchta."

Cario, Eleasars tjenare, gör honom uppmärksam på Rebeccas skönhet. På Eleasars begäran gifver hon honom vatten, vattnar ock hans kameler, säger sin fars namn och får af Eleasar armband och ring samt beder honom välkommen till fadren. — Sc. 3. Bethuel är mycket förvånad att höra, det hans farfars bror, gamle Abraham, ännu lever; han låter kalla sin son Laban, uttalar sin förundran öfver att

---

Abraham. Imo sat lachrimis datum reor.
Neque enim lamentari nos mortuum decet,
Ut Chananæi faciunt: quibus adempta spes
Alterius vitæ est: nec se redivivos fore,
Unquam credunt.

Isaac. Sic est.

Abraham. Quin mater hoc idem
Scio, te facere vellet, ego, quod te volo,
Si viveret; nunc quod obiit, id non est novum:
Quia morti omnes debemur, quotquot vivimus,
Proin istam omitte vanam sollicitudinem,
Et da te hodie mihi: ac noli adversarier.

Isaac. Sed an ætas non videtur immaturior?

Abraham. Deus bone! ætas qui sit immaturior?
Annos quadraginta natus es: et ducere
Uxorem te ætas prohibet? Quid statuendum erit,
De iis, qui priusquam medium contingant tuæ
Ætatis, ante annum haud raro vicesimum
Uxores ducunt, liberos ut procreent
Aut potius ut suam voluptatem expleant,
Cum sint ipsimet plus quam infantes.

Isaac. Faciant, quod lubet, alii, mea sic sententia est.

Abraham. Quod aliorum dissimilis esse moribus
Studes; in hoc te laudo. Sed tuam mihi
Ætatem frustra infers, quæ et confirmator
Est, et vitæ suæ habere jam modum potest. (II. 5.)

Abrahams tjenare dit anländt och ber Laban bjuda honom in, samt gifver ännu engång luft åt sin förundran öfver tjenaress ankomst: "det betyder något." Eleasar välkomnas och framställer sitt ärende, innan han vill förtära något. Bethuel rådgår med hustru och son, och då de tillstyrka, inkallas Rebecca. Hon samtycker att räcka Isak sin hand, och efter förlofningen gå alla att äta.

Femte akten (Bondeakt). Sc. 1. Ismael uttalar sin förtrytelse deröfver att Isak skall efter fadren få allt, men han sjelf intet, och tillskrifver detta Eleasars intalan, ty sjelf är gubben Abraham som "en rutten stubbe." Han hotar att hugga Eleasar så "små som kol" och frågar sina tjenare, hvad de tänka om saken. De förklara, att Ismael tillbakasättes på grund af förtal och afund, emedan han är qvickare till jagt och andra Exercitier, men

"icke kan gå som en munk och skugga
Och alltid sittaa i booken och glugga."

Hans tjenare Cham råder honom att emellertid förströ sig och bortdrifva sin melankoli med musik, jagt eller kortspel och "alboffwerij (?). Ismael beslutar att jaga, bönderna framkallas, och Ismael förebrår dem deras försumlighet; men Joga invänder, att de kunna hafva annat att göra än ständigt "ränna i skogen." Ismael blir vred och kallar Joga en "gammal fähund." De jaga, men få intet villbråd.

Sjette akten. Sc. 1. Isak, plågad af kärlek samt af längtan efter Eleasars återkomst, går ut att spatsera. — Sc. 2. Eleasar tackar Gud för sin lyckliga återkomst. Rebecca ser en man gå af och an, som om han vore ängslig, och frågar Eleasar hvem det är; sedan hon för honom utpekad mannen, igenkänner han Isak. Rebecca höljer sitt ansigte af blygsamhet. Eleasar och Isak hälsa hvarandra, och den sednare säger till Rebecca:

"Ach hör, Rebecca kiära,
Statt upp och war ej seen;
Tu äst blifwen min ähra,
Min roos och lilliegren.
I min fambn iag tigh tager,
Kiärleken är så stoor,
Som iag nu til tig drager,
At ingen kan thet troo.
Tu äst min lust, den enda,
Itt liuff vthi min krop,
Ehwart iag migh wil wända
Ästu min tröst och hopp,

Min Cron', min fröjd och hjerta,
Min skatt och stora löhn,
En glädie i al smärta,
Tu ängel, tusänd skön.

Rebecca.

Isac tu äst min herre,
— — — — —

Min wahn och lilla fahr.
Uti titt wäld iag gifwer
Min enda sol och borgh,
Mig sjelf, och tigh städz blifwer
Lydig i lust och sorg."

Derpå gå de in till Abraham, och Cario berättar åskådarna, att de ej mera komma igen, ty bröllop skall firas derinne, och gästerna äro

redan samlade. Akten slutar med en af englar sjungen kör på melodien: "Är någon till att finna."

Sjunde eller sista bondeakten. Sc. 1. Joga kommer från brölloppshuset; han hade blifvit satt att köra ut hundarna, när de "f—e under bole," en stund höll han ut med detta uppdrag, men slutligen gick han sin väg och kom till ett bord vid dörren som kallades "snorken;" der stannade han, till dess han blef full som ett svin, då han blef utburen på gården. Tore hade varit satt att tappa öl och vin, hade äfven blifvit full, lemnat sysslan åt sin hustru Maria samt lagt sig att sofva, men funnit, då han vaknade, hustrun full och ölet rinnande ut ur tunnan. Maria råder till att uppfriska sig med en "kappe Brännevin." Hon sändes att hämta den och derpå dricka sig alla tre fulla för andra gången. Maria tar sin man i famn och vill kyssa honom:

"Jag tör fälle susa dig engång."

Tore frågar, om käringen är galen, efter hon vill klifva på honom då folk ser på. Joga tar då fatt på Maria, dansar med henne och kysser henne på munnen; deröfver blir Tore vred och vill slåss. Joga förklarar sig ej vara rädd, och Maria menar sådant vara ingenting att bry sig om, "han fick inte wäta men (mer än) halfva läpen." Under det de slås, går förhänget ned.

Såsom på titelbladet angifves, är Frischlins latinska komedi betydligt förkortad och sammandragen. Af flera dialoger har Beronius gjort monologer (t. ex. I. 1); flera scener äro sammanslagna till en (5:te och 6:te scenerna i originalets andra akt bilda 1:a scenen i öfversättningens tredje, och 4:de scenen i originalets i tredje akt samt 1:a och 2:a i fjerde akten utgöra tillsammans 3:de scenen i öfversättningens fjerde akt o. s. v.); en och annan scen är utesluten, och i allmänhet är den latinska textens innehåll i större korthet återgifvet, hvilket äfven synes af det ofvan meddelade profstycket.

Men denna sträfvan att sammandraga har dock icke hindrat öfversättaren att göra åtskilliga tillägg af egen uppfinning. Så äro de englahymner, hvilka afsluta första och sista akterna, af honom inlagda, och bondscenerna hafva ingen motsvarighet hos Frischlin.

Med undantag af dessa scener har förf., ehuru alltid förkortande och sammandragande, temligen noga i hand-

lingens gång följt sitt original, och enskilda löjligheter i den svenska "Rebecca" äro rena lån från den latinska. Så är det Frischlin, som då han velat framställa Isak som ett mönster för sonlig lydnad och fromhet, i stället gjort honom till en enfaldig, viljelös stackare. På samma sätt har Abraham, den lifserfarne vise, blifvit en raddotterande gubbe.

Äfven i "Rebecca" omväxla på några ställen friare versarter med knitteln. Versifikationen är ojemn, och språket mer än i något annat stycke uppblandadt med en massa latinska ord; Abraham säger till Eleasar:

Eleasar tin stora trohet mig förobligerar
Att iag nu ingalunda difficulterar m. m.

Ofta påträffas ord sådana som: continuera, dubitera, disponera, fortunera, tractera, jactera, suputera, consens, promotion, m. fl.

Bondscenerna bilda här ett ordentligt mellanspel, som endast helt lösligt sammanhänger med hufvudhandlingen. Detsamma är förhållandet med tvenne andra äldre finska komedier, Chronanders "Surge" (1647) och "Belesnack" (1649). Sådana burleska bondemellanspel förekomma kring 1630-talet i Tyskland, ja påträffas redan i slutet af 1500-talet³⁸⁾. Äfven i Danmark finner man dem understundom, första gången 1630 i en "Josephs Historia"³⁹⁾. Bruket af dessa mellanspel eller, såsom de hos oss kallas, bondeakter kan sålunda hafva varit utifrån infördt; men för vårt drama hafva de en helt annan betydelse, än för det utländska. Då i tyska dramer dylika scener väl emellanåt påträffas, men i allmänhet under 17:de århundradet den egentliga

---

³⁸⁾ I Omichs "Damon" (1598) finnes en rad burleska bondscener, hvilka icke stå i något sammanhang med hufvudhandling. I "Germania luxurians," skrifven med anledning af 30-åriga kriget, förekomma tyska mellanspel, i hvilka soldater och bönder framställa krigets ofog. Gervinus, III. s. 109 och 93. — ³⁹⁾ I Hamburg uppfördes 1630 en Tragicomedia, Irenaromachia, i hvilken "efter Datidens skick, opförtes en plattysk Bondecomodie." Overskou, s. o. I. s. 81.

lustigmakaren der utgöres af narren, som under olika namn förekommer, så finnes deremot endast ett par svenska skol-dramer, uti hvilka narren uppträder, hvaremot bondscenerna finnas inflettade i alla stycken från seklets början, med undantag af tvenne Messeniska stycken, Chærberii och Dalii öfversättningar samt Hans Oloffssons "andliga tragedia," i hvilken sednare dock något "korttwijl" uppfördes emellan akterna. Vi vilja icke bestrida, att ursprungliga afsigten med införandet af dessa scener varit att väcka löje. Kanske till och med äfven att skolkomedieförfattarne ansett sig af dem kunna betjena sig för det didaktiska ändamålet, i det att böndernas råhet, okunnighet och tölpaktighet genom motsatsen kunde bevisa nyttan af lärdom och hyfsade seder. Men obestriddigt är, att, såsom vi ofvan (sid. 307) yttrat, härigenom ett nationelt element inkommit i våra dramer, och att dessa scener lemna månget bidrag till kännedomen om svenska allmogens seder och sociala tillstånd under denna tid. I Messenii "Disa" äro bönderna införda endast för att å ena sidan åskådliggöra hungersnödens fador och å den andra för att tjena till åtlöje. Men i de öfriga Messeniska stycken, der bönder uppträda, framstå bönderna icke såsom suckande under ett outhärdligt ok, utan mera som afkomlingar af den fria svenska Odalmannen, som sjelf hade en röst med vid frågan om det allmännas väl och ve. I "Judas Redivivus" börja klagomålen öfver bondens trældom, klagan öfver skjutsskyldigheten, herregästningen, knektarnes våldsamheter. Om man undantager Prytz' dramer, deri på grund af ämnets beskaffenhet den nyssnämnda Messeniska framställningen af bonden är den rådande, så hör man i de öfriga dramerna under århundradet blott den förtrycktes klagan eller hans bittra skämt öfver förtryckarna. I "Troijenborgh" liksom här i "Rebecca" uttalas frälsbondens harm öfver hans slafveri under herremannen, och bönderna tecknas sådana som de under ett dylikt tillstånd nödvändigt måste blifva: ovilliga, tredska, baksluga, slafvar under den råa

njutningen, misstrogn mot de högre stående klasserna, gifvande sin ovilja mot dem luft i en bitter ironi, den förtrycktes enda vapen. Äfven hos Brask jemrar sig bonden öfver de ökade pålagorna, öfver skjutsning, gästning och soldaternas våldsamerheter, och han skildras såsom sökande sin tröst i råa sinliga njutningar. Starkast ljuda dock klagoropen i de finska skådespelen, liksom äfven de der befintliga målningarna af bondens tillstånd äro de mest upprörande; mera än i moderlandet synes bonden der hafva varit hemfallen under tienstemanneus godtycke.

Mellanspelet i "Rebecca" är väl genom Ismael anknutet vid hufvudhandlingen, ehuru man rätteligen kan säga, att Ismael sjelf har med denna handling intet att beställa. Tvenne af dessa scener (II. 1. och VII. 1.) äro använda som slutscener i en slags bondekومي från 1690, som möjligen varit begagnad som efter- eller mellanspel. Vi hafva icke varit i tillfälle att taga kännedom om den; men Klemming angifver dess titel sålunda: "Ett mycket Lustigt och Kortwilligt Tidfördrijs, Hvilket någre kortwillige Danne Män hafwer Agerat sig emellan om mångahanda Discusser". (1690)⁴⁰).

En fjerde öfversättning från detta århundrade är ett i Nyköping uppfördt skådespel af den ofta omtalte Cornelius Schonæus. Det finnes otryckt på Linköpings gymnasibibliotek och har till titel: Vitulus. Thet är en lustigh Fabula om en bonde, benämndh Coræbus, som bleff bort såld för en kalf, i Comædiæwijsz stält på Latijn aff Cornelio Schonæo och nu på Swänsko verterat af Christophore Moræo, Scholæ Nycopensis ConRectore. Klemming anser öfversättningen vara från 1685. Stycket har 5 akter, prolog och epilog, och att det uppförts, synes deraf, att de spelande skolgossarnas namn finnas antecknade⁴¹)

---

⁴⁰) Klemming, se ofvan s. 62. — ⁴¹) Klemming, se ofvan s. 59.

Dessa äro de enda kända skolkomedier, som äro oss från detta århundrade bevarade, med undantag likväl af de i Upsala uppförda. Men om dem vilja vi tala i sammanhang med skolkomediens slutliga öden i Sverige, emedan de visa denna komedis öfvergång till det s. k. regelbundna dramat. Dessförinnan må vi egna någon uppmärksamhet åt de i Finland uppförda skoldramer.

X.

Skoldramat i Finland.

Lärometoden vid de finska skolorna var densamma som vid de svenska, och man skulle deraf vilja sluta, att äfven i Finland ungdomen af gammalt öfvats i dramatiska spel. Men de första underrättelser om sådana äro dock samtidiga med upprättandet af Åbo universitet; och då man känner, att finska läroverken voro i stort lägervall, när Pehr Brahe d. y. 1637 emottog generalguvernörskapet öfver provinsen, så är det troligt, att först med ny ordnings införande i undervisningsväsendet komedispelandet blifvit upptaget.

Pehr Brahe, från och med hvars styrelse Finland kan räkna en ny tidpunkt för sin utveckling, lät sig synnerligen angeläget vara att befrämja upplysningens och bildningens spridande; nya skolor anlades, de gamla reformerades eller återupprättades, och i Åbo grundades ett finskt universitet. Brahe var sjelf en älskare af dramatiska öfningar, och det är derföre icke osannolikt, att det var på hans tillskyndan, som högtidligheterna vid universitets invigning d. 17 Juli 1640 afslutades med ett af studenterna uppfördt skådespel, den första kända dramatiska föreställning i Finland. Det skådespel, som då gafs, var *Studentes*, förmodligen Stimmeli ofvanomtalta stycke ¹⁾, ty det angifves hafva handlat om det akademiska lifvet och framställt, huru somliga föräldrar visa sig

---

¹⁾ Om detta stycke och studentkomedier i allmänhet se ofvan sid. 213—214.

mycket knappa att bestå penningar åt sina söner, hvilka då gemenligen blifva flitiga; men andra bestå dem allt hvad de åstunda, genom hvilken obetänksamma frikostighet sönerna blifva försumliga, ohörsamma och förlorade: huru somliga ynglingar slå sig till yppighet, spel och andra laster samt blifva förderfvade: men andra beflita sig om vetenskap, dygd och gudsfruktan samt blifva berömliga och ypperliga män." Stycket, som gafs under inseedende af prof. Wexionius och i närvaro af en stor samling adliga, prester, lekmän och damer, emottogs med liffliga bifallsyttringar ²⁾. Det vill nästan synas, som hade denna komedi väckt håg för dramatiska nöjen, på samma gång den gifvit uppslag åt den praktiskt-moraliska rigtning, som sedan i allmänhet utmärkte det finska skoldramat. Redan följande året d. 3 Mars blef i akademiska konsistorium "talat om Comedier och promotione," och d. 22 Maj s. å. hade de akademiska fäderna att afdöma några klagomål af en rådman och en skomakare, hvilka båda fått sina fönster inslagna af tre studenter, som varit "*larvatores* i nästholdne Comedia." Larvatores dömdes till skadeersättning och böter, och beslöt konsistorium, att "när framdeles någon Comedia ageras, skola larvatores warnas att ej göra någon en oförrätt, om de vilja undfly straff" ³⁾. Alltid var man väl icke så noga i valet af skådespel; och Consistorium Ecclesiasticum tyckes hyst betänkligheter i saken, hvilket synes af följande anteckning i dess protokoll för d. 6 Mars 1645: "Påminte H. h. Biskopen om sådana ovanliga Comedier skola afläggias. Ingen heller Comedia för än den in Consistorio är beviljat" ⁴⁾. Förmodligen hafva väl dessa ovanliga komedier varit verldsliga dramer, utan moralisk syftning.

²⁾ Wexionii Natales Academiæ Aboensis s. 26. Öfversättningen af de citerade orden är hämtad ur Åbo Tidningar 1792 n:o 22. Komедien kallas af Wexionius "*festivissima, jucundissima et actui huic congruentissima.*" — ³⁾ Ingelius, Om Medeltidens Skådespel s. 118 not. 8. — ⁴⁾ Åbo Tidningar 1792 n:o 23.

Det äldsta kända finska skådespel förskrifver sig från 1647 och är författadt af Jacobus Petri Chronander. Han var född i Westergöthland, troligen i början af 1620-talet, och inskrefs som student vid Åbo Universitet 1643, der han synes hafva ådragit sig mer än vanlig uppmärksamhet, enär han bland sina gymnare räknade den mäktige hofrättspresidenten, riksrådet Jöns Kurck, professor Wexionius samt assessoren Petrus Vigelius. Chronanders studier voro juridiska, och år 1651 disputerade han för juridisk grad under Wexionius (då adlad Gyllenstolpe). Han skall ock hafva blifvit utnämnd till Juris doctor utan promotion. Sedan han en tid varit justitiæ administrator i Pommern, blef han d. 22 Dec. 1660 häradshöfding på Gottland och följande året derjemte Wisby stads president, hvilken plats möjligen varit ett öfverborgmästarembete. År 1667 anhöll han om befrielse från presidenttjensten på grund af svårigheten att sköta båda sysslorna; hans anhållan beviljades visserligen, men han synes dock först 1669 hafva fått en efterträdare på denna plats. Hans domsaga delades sedan i tvenne, och han sjelf behöll "södra befallningen." Den sista underrättelse, man om honom eger, är från 1689, då en Daniel Lindelius utnämndes till häradshöfding öfver södra delen af ön, "emedan ett häradshöfdingsställe upå Gottland är kommit att blifva ledigt, förmedelst det at den förre häradshöfdingen darsammastädes Chronander för sin ålder ock andra tilstötande swagheters skuld sitt ämbete som sig bör, icke aldeles förmår at förträda" ⁵⁾.

Såsom student i Åbo skref Chronander tvenne dramer. Det ena, *Surge*, uppfördes 1647 d. 6 Maj, två dagar efter en magisterspromotion; det andra, *Belesnack*, uppfördes på kgl. akademien i Åbo d. 31 Juli och 1 Aug. 1649

---

⁵⁾ Ingelius har i sitt ofvananfödda arbete s. 120—8 sammanställt allt hvad man om Chronanders lefnadsomständigheter lyckats uppspana. Vi hänvisa till denna källa, ur hvilken vi hemtat de af oss meddelade uppgifter, liksom äfven vår framställning af "*Surges*" innehåll stödjer sig på den af Ingelius gjorda, något utförligare framställningen.

vid riksrådet och hofrättspresidenten Jöns Kurcks bröllop med fru Christina Horn.

"*Surge* eller *Flijt och Oflitighetz Skode Spiegel*, författat vthi een Lustigh Comoedia. I hwilken Lättia och Flijtigheet, besynnerligen bland studerande Personer, med sine rätte Färgor, brede widh begges the-
ras åtskilliga vtgång beskrifwes: Hwar vtinnan och Lär-
dom och skickeligheet, som aff bokligha konster hämptas,
sampt thess beständigheet, mz andre förwanskelighe håfwor
och Ähra, mz thes obeständigheet jämnföres. Hwilken bleff
vtij Åbo An. 1647. den 6 Maji, som war 2. Daghar effter
at the XVIII PHIL. CANDIDATI Gradum Magisterij med
stoor Solennitet antogho, hollen och Celebrerat. Samman-
satt, AUTHORE JACOBO P. CHRONANDRO, W-Gotho,
Reg. ibid. Acad. Alumno."

Stycket är tillegnad till författarens vän och landsman
Johan Wassenius, som vid promotionen blifvit lagerkrönt.
Det har prolog, epilog och sju akter samt ett komiskt
mellanspel, under namn af *Facetiæ Intercalares*, anbragt
efter 1:sta, 3:dje, 4:de, 5:te och 6:te akternas slut.

Första akten. Sc. 1. Diligentia framställer sig för åskå-
darna och förklarar, att man inom alla stånd och särskilt inom det
lärda endast genom mödor och försakelser i hennes tjenst kan vinna
lycka och heder.

"Altså, O Yngling, hwar wid sitt namn
Följ migh, iagh är tigh een trygh hamn,
Offra till migh tin ungdoms floor
Thet gagnar tigh om tu rätt troor."

Sc. 2. Negligentia afråder ungdomen att följa Diligentias råd, ty
verldslig visdom är förbjuden af Gud i skriften, de visa äro ofta to-
kar, lärdom kommer tråtor åstad, hvaremot den olärde lefver trygg
och glad. Bättre att lefva i hennes tjenst, göra sig goda dagar,
dansa, spatsera, äta, dricka och ej möda sig med arbete. Circejus
beslutar följa Negligentias råd och likaså bönderna Tubbe och Nim-
mergodt, ehuru bönderna Styrbiörn och Dragwaal varna dem
samt hota med fogden, som skall kräfva skatten. — Sc. 3. Negligen-
tia, understödd af Circejus, frestar studenten Palladius, som väl i
början tvekar och tyckes lyssna till de lockande skildringarna af dag-
drifvarelifvet, dem Circejus gör, men som, då Diligentia förklarar,

att Gud befäller att arbeta och studera, beslutar att blifva hennes tjenare. Kören sjunger:

*Vivat ter felix Christina Augusta perennis.
Regnet ter felix Regina Togaque Sagoque
Vivat fundatrix nostri nutrixque Lycei.*

Facetiæ Intercalares eller Mellanspelets första akt. Tubbe och Nimmergodt dricka Altrakant (Alekant) på en krog. Källarmästaren el. Cellarius uppgör räkningen.

"Een trind Rix Daler skall tu nu vpräkna
Eller och een tunna rogh vptekna.
Så skall man lära Bonden weeta huut!
Sluka Wijn med sin store flab och truu" ⁶⁾.

Men bönderna godkänna ej räkningen, gräl uppstår och Cellarius får slag af yxhammaren.

Andra akten. Sc. 1. Circejus, nu lefvande lusteliga i Negligentias tjenst, råkar på en jungfru, i hvilken han förälskar sig. Vi meddela följande utdrag

"Ach sij iagh seer en Jungfrw Skön! Till henne steller iagh min bön. War sund och säll tu fjn Damme.	Far wäll, jagh rädes att thet spörs: Förty ingen nogsampt sigh wachtar För folks taal, thetta betraktar. Min Modher baad och alwarligh Migh igen komma rätt snarligh.
--	---

Virgo.

Jagh önsker Ehr och thet samme.

Circ.

Täckes min Jungfrw hwilja en stund
Mädan att wij göra förbund.

Virgo.

Tijden medhgifwer ey snacka,
Doch will iagh min Herre tacka.

Circ.

Källarswen, Wijn och Miödh bästa
Giff hijt, tigh lyster iagh gästa.

Virgo.

För min skull thet ey behoff görs,

Circ.

Ack Lilie green och sköne roos!
Gack ey hastigt från migh tin koos,
Een goodh Skåål iagh tigh till
dricker.

Virgo.

Tacksäjelse, om thet sigh skicker
Så dristigt hoos obekända
Sig ställa, mycket kan hända.

Circ.

Tu sköna Nympha är behagligh,
Blijf migh en Wen alltid dagligh,

⁶⁾ Dessa afsides yttrade ord stå föga i öfverensstämmelse med krögarens eget intresse, hvilket snarare fordrade att uppmuntra till, än afskräcka från vindrickande. Men det är ingalunda ovanligt, att skolkomediernas författare lägga reflexioner i munnen på sina figurer, hvilka ej af deras karakterer motiveras, utan hvilka såsom en slags indirekt moral äro uteslutande för åhörarnas räkning tillkommna. En sådan quasimoralisk varning uttalas i "Filius Prodigus" af köpmannen, då denne lurat Acolastus, äfvensom af *Leno*, då han vräkt honom ut på gatan.

Migh behagar tin skön gestalt,
 Tin sedigheet och öfwer alt.
 Apelles ey conterfeger
 Then sköne skapnat som tu äger:
 Som Stiernor tin ögon Skijna,
 Ansiktet Rubiner fijna.
 I hwar tin kind är en Roos rödh,
 Aldrigh borde tu blifwa dödh.
 Aff titt taal hjertat kitlar;
 Medusa gulhäär här glittrar.
 Tin mun är sötare än Socker
 Tin fingrar är små Gulddocker;
 Som Hesperus på Himmelen ståår
 Pryda tigh Läppar och Ögnehäär.
 Tin hals är som hwijt Elphenbeen,
 Brysten som Alabastersteen.
 Som Nächtergaal klingar tin Röst,
 När tu talar får iagh stoor tröst.
 I titt kött pryda tin senor,
 Rödt silke äre tine små ådror;
 Händer, Armar, alla Lemmar,
 Aff stoor skönhet thet alt glemmar.
 Ehwar tu träder strax en Roos
 Vprinner, Som een skön Turkoos.
 Jupiter aff Calistonis
 Skönheet betogs och Junonis;
 Men tu är fast mycket Skönare;
 Ey war Dido prächtigare.
 Paris han Venus tildömde
 Äplet, och Minervam glömde:
 Men om thet efter min dom ginge,
 För alla tu Guldäplet finge:
 Ty tin Skönheet migh behagar
 Såsom hände fordom dagar,
 Att Eyryale alla beweeckte
 Och Sthenyo, när Ögon leekte.
 Hercules för Dejanira,
 Pelops för Hyppodamia,
 Æneas för Lavinia,
 Vtstodo fältslagh, för än thee
 Them finge, thetta märk och see!
 Medh Löpande Hippomenes
 Atalanta han wan, man läss;
 Så will iagh medh en starck Hielte

Fäckta om tigh, fast han migh
 fälte.
 Laertes han köpte sin brudh
 Euryclea efter påbudh,
 Wore tu så för fint guld faal
 Köpte iagh tigh med liuffigt taal.
 Och Amor tu är så hätsk och gram
 Som Enceladus geer tu flam.
 Om tu neekar iagh förkalnar,
 Som gräss aff Solen förfalnar.
 Tå Anaxarete hon försköt
 Iphis, han strax sitt lijf vtgöt;
 Jagh troor thet samma om migh
 talas,
 Om iagh ey aff tigh hugswalas,
 Altså Cupido Bogan spänd,
 Medh kärleek tu Jungfrwn vptänd.
 Hade iagh Apollos Skäckta
 Jagh tigh sköte att intet häckta;
 Doch intet felt, som honom förtröt,
 Tå han Cyrenes för Daphnes sköt.
 Ach saligh then dagh vprunne!
 Om iagh tin kärlek här wunne.

Cupido.

Jagh skiuter nu medh min bogha,
 Tu skalt känna kärleks Logha,
 Doch thetta iagh tillkenna gifwer,
 På sidstone hon falsk blifwer.

Virgo.

Hwadan kom thet Venus swäfwar,
 All min kropp aff Kärleek bäfwar!
 Jagh tänckte som Orithia
 Och Electra migh ey befrija;
 Men nu skintas kärleks Strålar,
 Jagh fångas aff Elskogs pålar.
 Ingen Jungfrw så kysk finnes,
 Vthan hon aff kärleek winnes.
 Juno, Rhea äre Gudinner,
 Cupido them bådha hinner.
 Fast wij subtil ära i taal och lagh,
 Medh Venus tappa wij doch fält-
 slagh,
 Troo migh iagh haar thet försökt
 bäst,

Venus är een oroligh gäst:
 Ty hon kan mootstå hans snara,
 Therföre will iagh tigh swara:
 Skulle nu icke tin sedhigheet
 Beweeka migh till kärligheet,
 Wore Hiertat en hård Demant.
 Jagh är tin tröst och edla pant.
 Marpessa hafwer Ida vtwalt,
 Försköt Apollo när thet galt;
 Altså för någon Vngerswen
 Wälier iagh tigh till bäste wen.

Vti Tiugu Åhr Penelopes
 Span och Wäffde för Vlysses.
 Erus på Leander tänckte:
 Ty för hans död hon sigh dränkte.
 Helena sina ådror vpslogh
 För Paris och sitt Lijf borttogh.
 Cleopatra Antonius
 Alcestis sin Wen Admetus,
 Elskade och vtaff Hiertans grund.”
 m. m.

Sc. 2. Palladius, ehuru i stort behof af kläder, köper dock böcker, hvaremot Circejus, som af böcker blott värderar Cornelius Agrippa, hvilken säger, att lärdom är onyttig, uppträder i sällskap med en "hofbuss" och köper kort, tärningar, svärd, krut, nya kläder och gyllenduk till en tröja åt Virgo. Palladius hånas, då han ej låter locka sig från sina böcker. — Sc. 3. Palladius går till professoren och klagar, att han ej förstår filosofien, samt begär dennes handledning. Han uppmuntras och tackar. Akten slutar med denna kör:

*"Crescant Sveciaci Gothicique Columina Regni
 Qvina: Micent Proceres, Stemmata clara cluant".*

Tredje akten. Sc. 1. Circejus, kommande från ett gladt sällskap, har det aftalade mötet med Virgo; han begär åter sitt armband och sin ring, men Virgo säger sig hafva tappat dem. Han skänker henne gyllenduk och förlorar till henne på brädspel damast till en kjortel. Slutligen dansas efter musik, och en af Circejus till hennes ära författad visa afsjunges. Visan är utan all poetisk lyftning, torr och trög, men för jemförelsen med Messenii och andras visor meddela vi de fyra första verserna.

<p>1. "Intet högre bepryder Een Jungfrw af vng år, Ähn sedigheet och Dygder, Wissarligh hon tå får, Then henne högt begärer. Aff Hiertat och altijd ährer I Kyskheet menar jagh.</p> <p>2. På tigh altså, Mijn Lilja, Jagh täncker vthan List: Ingen skal oss åthskilia</p>	<p>Ty tu är then förwist, Såsom Dygden högt värderar, Troheet och så praesenterar Med tuckt och sedigheet.</p> <p>3. Som Diuren aff glädie springa Emoot Sommaren blijdh, Ty them kan tå ey tvinga Winterens hårda tijdh; Altså tu migh och hugswalar När tu liuffigt medh migh talar Min Sorg förswinner bort.</p>
---	---

4.	Är och titt Hierta bögt;
Herrans ord tröstrikt sjna	Sedigt tu tigh Modererar,
Aff tigh och dyrkas högt,	Tin tienst och Accomoderar
Ja til Kyskheten fjna	Efter hwars Dignitet."

Sc. 2. Circejus frestar åter Palladius; men får af denne i stället goda råd, hvilka han afvisar med förakt. — Sc. 3. Professoren grälar på Circejus för hans liderliga lefverne; denne gör ursäkter och lofvar bättring. En fyradig latinsk kör till Per Brahes ära avslutar akten.

Mellanspelets andra akt meddela vi i dess helhet.

Styrbiörn. "Hör Granne Dragwaal, iagh hafwer förståt
At vår Vtridare han kommer bråt,
Pälsagiälan wil han af oss hafwa,
Landgillet, Taxen skola wij och skaffwa.

Dragwaal. Meera hör tu, meenar tu han glömmar
Smörskatten, then han så högt berömmar;
Tro fritt Vtridaren thet ey göret:
Ty han skiärmiserar dicht med smöret:
Jagh hörer här kommer och Fougden vår,
Therfore laga, att hoos oss wäl tilstår.

Styrb. Min Kona skal rät strax bryggia och baaka,
Gott Brännewijn kan och Fougden smaaka."
— — — — — (Grotheter) — — — — —
"Tyst, sij Fougden kommer sielff nu starck,
Tagh myssan aff, gör kors och nigh til marck.

Prætor. Gudz frid, i Dannemän båda,
Eder monde iagh öfwerråda,
Chronans skatt migh strax nu gifwer,
Så mycket iagh på eder skrifwer.

Styrb. Heyle, tagh strax Husbondens Häst i stal,
Thet bästa Höö och Haffre tu gifwa skal.
Huru mycket för innevarande år
Ära wij skyldigha, Husbonden vår?

Præt. Först 6 Daler och 10 Marck,
Ther til tre Daler: thetta märk,
Siutton daler gör thet tilhoop,
Skal tu förstå, tin gamble took.

Styrb. Gudh han löne vår Husbonde therför
Een rätt räkning han medh oss båda gör.
Här är therför, Husbonde, vår skatt al,
Såsom Dragwaal och iagh vtleggia skal.
Jagh wil och förähra Husbondan min
It sköna paar Strumpor och Klippingz skin.

Dragw. Jagh gifwer och en stoor förgyltan skeed,
Jagh skal och senda en Oxe efter plägseed

Itt wäl skrifwit Supplicas iagh frambär,
 Till Husbonden är vårt högsta begär,
 Laga så, att wij icke meera skula
 Skiutza och maata the Knechtarna fula.
 För thy när the komma i vår om gåla
 Snoka the i hwar wrå och ära snåla.
 Heylin, Drogen och migh strax köra the vth
 Medh sina Kroksablar och hwassa Spiut";
 — — — — (Grofheter) — — — —

Styrb. Hossbonde the rijda och vår Hors så fort,
 At the på stunden kasta fölet bort.
 Haa wij ööl, til vår Dotter han frijar,
 När thet blir alt, han oss båda hijar:
 Han rister och skakar mitt gamla skegg,
 Wender Foten vp, slår Hufvud i wägg.
 Gode Hossbonde, iagh beder rätt Ehr,
 At then Blåröcken icke kommer meer.
 Ty han kitlar med sablen mongen stund,
 At iagh wil gå både från gård och grund.
 Wee then såsom theras Narri lijder:
 Ty Rygknoten ther effter hårt swijder.

Præt. Går bort båda: På thetta hoot
 Skal iagh med första råda boot.
 Poicke, förwara the skäncker,
 At löna eder iagh wist täncker.

Fjerde akten. Sc. 1. Palladius hjudes af Circejus på källaren, och stödjande sig på Seneca menar han, att det ej skadar att dricka måttligt, men anser det bättre att taga ett rus på sitt rum än på källaren. Emellertid följer han med och hånas af Circejus för sin örfarenhet.

"Stort löje tu här bereder Som en Koo på een ny fähusdör,
 Medh tina åthäffwer och seeder: Seer tu Källaren fram och för."

Circejus lemnar honom slutligen i sticket, och då Palladius kräfves för hela förtäringen och ej har pengar, tager värden hans kapp i pant. — Sc. 2. Hyresvärden kräfver Circejus, han begär anstånd och beslutar att låta en bekant skriva till fadren, att Circejus är sjuk och behöfver pengar till böcker. — Sc. 3. Circeji fader, som fått brevet, lofvar sända penningar. — Sc. 4. Circejus, i sällskap med Miles och Scriba, möter Palladius och begabbar honom. En femradig latinsk kör till Akademiens ära slutar akten.

Mellanspelets tredje akt. Fogden kommer till Tubbe och Nimmergodt att utkräfva skatt, men emottages med hugg och slag.

Femte akten. Sc. 1. Circejus, som råkat i gräl med sina

supbröder, blir af dem körd ut ur källaren och ångrar, att han ej följt Palladii råd. — Sc. 2. Soldaten, köpmannen och handverkaren prisa en hvar sitt yrke, likaså göra hofbussen och skrifvaren i 3:dje scenen. — Sc. 4. Palladius klagar öfver sin fattigdom; Negligentia vill fresta honom med Circeji exempel, men han blir fast, går till professoren och begär råd och hjälp. Denne lofvar honom stipendium. — Sc. 5 Circeji fader och moder, som kommit under fund med sons laster, klaga och önska sig döden. En latinsk kör på Sapphiskadonisk vers till de nya magistrarnas ära slutar akten.

Mellanspelets fjerde akt. Fogden kommer åter till Nimmergodt och Tubbe och erinrar dem om den förra undfägnaden.

Tubbe. "Käre Husbonde iagh har ondt i mit öra,
Jagh hörer ey hwadh ord i nu här föra.

Nimmerg. Käre Husbonde wij eder ey kände,
Wij wiste ey hwart edert ährande lände."

Men då Prætor härtill genmäler:

"Horer bonden hwilken en skälm,
Bättre iagh rister tigh Grå hielm.
Nogh mins iagh wäl tin rustiga yx,
Och at iagh en gång med tigh högz,"

svarar Tubbe, som nu mera icke är döf, ironiskt:

"Håller til godhe, ty i wore så snar,
Husbonden skulle bleffwet een stund qwar:
Förty tå begynte wij slå vpp therför
Husbonde tunnän såsom eder bör.
Tå haden i så god wälplägning fåt,
At i ey skole orkat gåt eller ståt.
Men när wij wore lustighe som bäst,
Tå wille Husbonden ey bliffwa wår gäst.

Præt. Nu narra the migh vpp i mund,
Men iagh skal löna tigh strax på stund.
På tin wälplägning som tu böd,
Jagh stod therföre bleek och rödh.
Til Tinget skolen i reesa,
Om tu wilt pipa eller wreesa.
Ther skal iagh lära tigh förstå,
Hwad thet heter at Fougden slå.

Nimmerg. Käre Husbonde skonar oss båda,
Ty thet hände vthaf en slump och wåda,
Eder rygg skola wij wäl läkia och smöria,
Med en Bock och Oxe först at böria."

Fogden fordrar af dem skatten för två år, men då de ej kunna betala den, låter han fogdekarlarna Dromo och Smelring fångsla bön-

derna för att föra dem till tinget. Grannarne Styrbiörn och Dragwaal förbarma sig öfver dem och blifva deras löftesmän, då de slippa lösa och lofva skaffa penningar.

Sjette akten. Sc. 1. Circejus kommer illa klädd och vill besöka Virgo, men då han icke har presenter med sig, vill hvarken hon eller pigan kännas vid honom. Circejus går klagande öfver könets obeständighet. — Sc. 2. Soldaten, lemlästad i krig, köpmannen, hvars fartyg förlist, och handtverkaren, hvars egendom uppbrunnit, klaga och önska sig döden. Likaså i följande scenen hofbussen, skiljd från sin tjänst, och skrifvaren, beträdd med balans. — Sc. 4. Mors moraliserar öfver huru människorna sällan i lyckan, men ofta i olyckan minnas döden; dock kommer hon icke efter människors åkallan, utan efter Guds vilje. — Sc. 5. Palladius, fri från näringsomsorger, säger sig studera med flit och prisar sig deröfver säll. Kören i fyra rader innehåller en varm bön till den högste om slut på kriget.

Mellanspelets femte akt. Nimmergodt och Tubbe hafva på öl, bränvin och tobak förlösat de penningar, hvilka de till skattens utgörande fått låna af grannarna. Fogden kommer, och förgäfves söka de muta honom. De gripas och sättas i tornet samt klaga öfver att de följt fru "Neglagansas" råd, hvaremot de två andra bönderna fröjdas öfver att hafva följt "Deligansas" läror.

Sjunde akten. Sc. 1. Apollo förliknar Palladius vid Herkules vid skiljovägen och förkunnar honom som belöning magisterkransen och förmälning med Philosophia, som inträder med sina sju döttrar: Metaphysica, Physica, Mathesis, Ethica, Politica, Logica och Rhetorica. Så väl mor som döttrar gifva underrättelser om hvad de duga till. Apollo förrättar vigslen med följande ord, som erinra om de vid magisterpromotioner öfliga ceremonier:

"Tagh thenna Ring til goffwer,	Jagh antwardar tigh och en Book,
Hwar medh tin Bruudh tigh troo-	Hwar vthaff tu skalt blifwa klook;
loffwer,	Tänk ey at tu ey meer behöfwer
Han är aff fint Guld som tu seer,	Wijdare nu Studera öfwer:
En skiön Pärla pryder ther meer,	Doch thetta tu märk här fastligh,
Hwar medh tecknas såsom tin	Ey altijd lööp til boken hastligh,
Brwd,	När som tu en annan skal lära,
Är fijn, Kysk, heligh i sin skrwd,	Annat tit kal nu mon bära,
Så skal til henne tin kärleek,	Altså boken tigh öpen fås,
Wara och ren vthan all småleek,	Men strax igen hon åter slås.
Hwilket skeer när tu så lærer,	På hufwudet iagh Chronan rena
At tu aldrigh Gudh wanährer,	Settier, och wil ther medh meena
Ey heller tin nästa stielper,	Then frijheet tu kan bekomma
Men mz lärdom honom hielper.	Ibland the lärde med fromma:
Hwars mening skal tu intet lyda,	Ty frij äst tu för tylpachtigheet,
Men thet bästa rätt vtyda.	Oförstånd och oskickligheet.

Vthi thenna stool tu och vpstigh, Ey lengre sittia höra på.
 Hwar medh iagh then macht gif- Önskar här medh aff Himmels högd
 wer tigh Tig mycken lycka medh stoor
 Att lära andra som tu förmå, frögd."

Sc. 2. Palladius uttalar sin glädje öfver att hafva följt Diligentias råd. — Sc. 3. Circejus klagar öfver sin dårskap, sin förspilda ungdom och förstörda förmögenhet och slutar med varningar till ungdomen, hämtade ur hans egen erfarenhet.

Epilogen framställer moralen af skådespelet, lyckönskar magistrarna och tackar fruar, jungfrur och studerade personer för deras "audiens." Slutkören lyder så:

*Concede nobis, tu pater optime,
 Sic hisce terris qvære gaudia
 Comoediarum ludrica, ne tua
 Perdamus illic coelica jübila.*

Hammarskölds ⁷⁾ jernförelse emellan Aristofanes och Chronander med thy åtföljande angifvande af orsaken, hvarföre den sednare ej lyckats uppnå sitt mönster, kan endast förklaras ur hans obekantskap med medeltidens och reformationstidens tyska drama. Aldrig hade väl Chronander drömt om, att man i honom skulle se en förolyckad svensk Aristofanes, och minst af allt sökte han träda i den store Attikerns "väldiga fotspår," han inskränkte sig till att helt enkelt beträda den anspråkslösa gångstig, som de tyska skolkomediförfattarna upptrampat. Hans förebilder har man, som lätt inses, att söka i stycken, sådana som det vid universitetets invigning sju år förut uppförda *Studentes*. Plananläggningen i dessa studentkomedier är alldeles densamma som i "Surge." Man jemföre det af Grässe i korthet angifna innehållet utaf Johan Georg Schochs år 1618 författade "Komedia vom Studentenleben," hvilken komedi i sin ordning är en omarbetning af Stimmeli *Studentes*. I den framställes motsatsen emellan de liderliga och lättjofulla samt de sediga och flitiga studenterna. De förra representeras af Amandus och Floretto, den ene son

⁷⁾ Hammarsköld, Sv. W. s. 66—7.

af en köpman, den andre af en adelsman; dessa både herrar begå med tillhjälp af deras tjenare Pickelhäring en mängd dumma streck och blifva också relegerade. De flitigas representant är Jäckel, en fattig bondson, hvilken genom sin flit vinner magistervärdigheten; denna tilldragelse beskrifves utförligt i all dess högtidlighet i 6:te akten. Efter mönstret af Plauti Amphitruo spelar Mercurius rollen af interlokutör. För öfrigt förekomma ganska grofva studentprygelscener och till och med en scen, i hvilken herr Amandus ligger i en säng med sin flicka "und galanisirt" ⁸⁾).

Visserligen påträffas i "Surge" ett och annat, som påminner om den antika komedien; men dock icke mera än i alla andra stycken från samma tid. Som en ursäktande förklaring för sitt uppträdande såsom dramatisk författare anför Chronander, att "ljustiga komediers uppdyktande är en gammal och loflig plägsed, hvilken en part mena att de berömlige Athenienser hafva först uppfunnit, det och sedan många förnämliga filosofer hafva efterföljt, sig dermed ett odödligt namn förvärfvades." Man finner lätt, att det icke så mycket är de "berömlige Athenienser" som ej mera de "förnämliga filosofer," uti hvilka han sett sina försvarare och förebilder, och med benämningen filosofer syftar han tydligen på de protestantiska skollärda. Chronander hyllar också deras uppfattning af dramat såsom ett medel för uppfostran till sedlighet. Han yttrar i dedikationen till vännen Wassenius: "Dertill med förer en höflig Comedia ej ringa nyttighet med sig. Ty hon är intet annat än en afmålning, hvilken oss föreställer huru uti verlden tillgår, hvaraf vi kunna människornas lefverne lika som uti en spegel beskåda, alltså derigenom ransaka oss sjelfva och ej sällan vakta oss för tillstundande olycka. Hennes nyttighet består ock derutinnan att af komediers spelande korrigeras och rättas ohöfliga och bondaktiga se-

⁸⁾ Grässe, s. o. III. 2. s. 265.

der både uti åthäfvor, affecter och tal, hvilket ej är en ringa nyttighet." Här hafva vi den kända uppfattningen af komedier såsom så väl undervisande som sedehyfsande; men Chronander går ännu ett steg längre och uttalar hvad man väl redan förut erkännt, men som ej förr än här så öppet blifvit utsagdt, att komediernas icke minsta förtjenst ligger i det nöje de skänka åskådarna. Han yttrar nemligen: "Af komediers spelande wederqvickes och uppfriskas en studerande persons sinne och minne, hvilket undertiden af långvaraktiga studeringar mycket försvagas och förderfvas, och om en Studiosus vill med frukt sina studier handla, så måste han vara frisk, lustig och glad." Man märker att andra tider hafva inträdt; hvad som först endast gällde som språköfning och sedan blef ett medel för sedlig bildning, det erkännes nu vara ett nöjsamt tidsfördrif, en wederqvickelse för den studerande ungdomen. Visserligen håller man ännu fast vid det moraliskt didaktiska, ja, den latinska slutkören uttalar den farhågan, att lusten för komediernas gycklande fröjd kan sätta människans eviga sällighet i fara; men det är endast för den öfverdrifna lusten man anser sig böra varna.

"Surge," som i sjelfva sitt namn innehåller en uppmaning att väl använda tiden⁹⁾, är en sedolärande studentkomedi af det slag, som i slutet af 16:de och början af 17:de seklet voro öfliga vid de tyska universiteten. Visserligen kan man, som flera gjort, kalla stycket en moralitet¹⁰⁾; ty det har till innehåll en allmänt sedlig sats,

---

⁹⁾ Surge, betyder "stig upp," d. v. h. s. stig tidigt upp och läs.
 — ¹⁰⁾ I Biografiskt Lexicon III. s. 266 säges Surge vara "en Moralitet lik de, som under slutet af medeltiden uppfördes" och Ingelius (s. 163) tillägger "ännu mera lik moraliteterna efter nyssnämnda periods utgång." — Ingelius menar att "skolkomedierna voro företrädesvis antingen mysterier eller moraliteter." För vår del anse vi, att skolkomedierna, oaktadt de många beröringspunkter de hafva med medeltidsdramatiken, dock böra fattas såsom en sjelfständig art, hvarföre vi icke heller trott oss böra hänföra hvarje i det föregående omtalade stycke under endera af de båda rubrikerna: mysterium eller moralitet.

framställd i en för ändamålet särskilt uppfunnen fabel, och i stycket uppträda allegoriska figurer. Men ehuru skolkomedien öfverhufvudtaget lånat mycket af medeltidens dramatik, så har dock äfven antikens drama medverkat till dess utbildning, och det är knappt skäl att anse stycken sådana som "Surge" vara blotta efterbildningar af de yngre moraliteterna, om än de ur dem upptagit åtskilligt. Oberoende deraf, om det finnes eller icke finnes i andra arter af drama, är det moraliska elementet ett alldeles väsentligt för skoldramat; ty just detta dramas uppgift, att bibringa nyttiga lärdomar, var dess förnämsta livsvilkor. Det var moralen, som för dramat öppnade dörren till skolsalarna. Man kan, om man så vill, anse denna sedolärande rigtning hämtad från moraliteterna; men med lika mycket skäl kan sägas, att den helt osökt härflutit ur reformationstidehvarfvets herrskande stämning, hvilken i allt endast såg på den praktiska nyttan, ehuru visserligen denna stämning i moraliteterna fann en färdig form, hvilken den för sitt ändamål vidare utbildade till en ny art af drama. Skulle studentlivet ur nyttans synpunkt dramatiskt skildras, så kunde innehållet af ett sådant stycke knappast vara annat än det ena och samma: fliten och lättjan i deras motsättning till hvarandra. Också hafva troligen alla studentkomedier haft detta innehåll. Hvad beträffar de i "Surge" förekommande allegoriska personerna, så voro de äfven under medeltiden icke inskränkta till moraliteten, och med antikens stigande inflytande under reformationen tilltog förkärleken för denna form. I flera af våra dramer hafva vi funnit sådana figurer. Men då i de gamla moraliteterna hufvudhandlingen utfördes af allegoriska personer, så äro de handlande i "Surge" framställda som personer ur verkliga lifvet, och allegorien användes endast för bifigurer, ty den inskränker sig till ett försinnligande af de båda magter, under hvilkas inflytande de handlande personerna stå: *Negligentia* och *Diligentia*, hvartill kommer att Mars uppträder i en scen samt i sista akten Phi-

losophia med sina sju döttrar. Vi vilja derföre för vår del icke på "Surge" använda benämningen moralitet och det så mycket mindre som vi från samma tid hafva ett par andra stycken, med "Surge" mycket olika, hvilka äro direkta efterbildningar af moraliteterna. Snarare instämma vi med Rydqvist, att "Surge står detta skaldeslag ganska nära."

Chronanders dramatiska förmåga kunna vi ej heller skatta synnerligen högt, ehuru han fullväl kan mäta sig med de flesta af våra skoldramaturger. Besynnerligt nog finner Hammarsköld Chronanders öfverensstämmelse med Aristofanes förnämligast ligga uti sådant, som är af ganska tvetydig dramatisk förtjenst. Det heter nemligen, att han i anseende till inrättningen af sina dramer haft Aristofanes till förebild, "hvadan här visserligen mycket "händer, och hufvudpersonens tillstånd betydligt förändras, "dock utan att här träffas, hvad man vanligen kallar dramatisk intrigue. Likaså uppträda allegoriska personer "bland verkliga och lefvande, och flera händelser löpa "bredvid sjelfva hufvudhändelsen, utan att på den något "inflyta, fastän ledande till samma mål." I sjelfva verket innebära dessa ord, att "Surge" saknar dramatisk handling och dramatisk enhet, och att den i dessa hänseenden lemnar mycket öfrigt att önska, är oförnekligt.

"Surge" består af två delar: studentkomedien och det komiska mellanspelet. De sammanhånga i första akten till ringa båtnad för dem båda; men af ett liknande förhållande uti ett par andra dramer vill det synas, som om man afsigtligt skytt att alldeles söndra det komiska mellanspelet från hufvudhandlingen, utan åtminstone genom att någongång låta personer ur det förra uppträda i den sednare velat antyda sammanhanget dem emellan.

Grundtanken och det hufvudsakliga af uppräningen i studentkomedien äro, som vi sett, ett lån från tyskan, hvaremot utförandet och anordningen af enskiltheterna troligen äro Chronanders eget verk. "Surge" har samma

episka karakter som de öfriga dramerna från samma tid. Dramatisk kollision saknar den helt och hållet. Sedan Circejus och Palladius beslutat sig för att följa, den ene Negligentias, den andre Diligentias råd, fortlöpa deras akademiska banor vid sidan af hvarandra med epikens lugna och jemna utveckling. Emellanåt sammanträffa de, och vid sådana tillfällen är det Circejus, som antingen frestar eller hånar Palladius. Palladius besvarar både frestelser och hånar med vackra förmaningar till Circejus, han köper böcker hellre än kläder, och han besöker sin professor. Den enda omvexling i hans lif beredes honom, då Circejus narrar honom med sig till krogen och låter honom betala kalaset. Men ur den ytterligare penningnöd, hvaruti han derigenom råkar, räddas han genom ett stipendium, försäkrar i nästa akt, att han nu kan med mera framgång läsa, samt belönas i akten derpå genom äktenskap med Philosophia, som säger till sin älskare:

Sij iagh är tin Brudh kysk och from,

Som tu haar älskat aff ungdom;

Nu wil iagh Echtenskap ingå

Effter Gudhi behagar så.

I kärligheet wij sammanboo.

Den "fromma och kyska" bruden har visserligen sju vuxna döttrar; en betänklig sak, om icke äktenskapet med Philosophia blott skulle symboliskt beteckna, att Palladius blef Philosophiæ Magister. Något mindre enformig är Circeji bana; han knyter en kärleksförbindelse med Virgo och uppoftar på henne mycket penningar, återstoden förstör han med likstämmiga dagdrifvare på krogen, och då han kommer i förlägenhet, narrar han med en osanning penningar af sin far. Katastrofen börjar, då han af sina kamrater köres ut ur krogen; snart inställer sig fullkomlig penningebrist, hvaraf följden blifver, att han afvises af sin älskarinna och slutligen i ånger och ruelle framställer sig sjelf som ett afskräckande exempel. Äfven framställningen af hans lif har formen af en dialogiserad

berättelse. Någon karaktersteckning kan man ej tala om. Ingelius anmärker, att handlingen i "Surge" utgår ur viljans sjelfbestämning, emedan det beror af hufvudpersonernas fria val att följa den ena eller andra af gudinnorna; men han tillägger dock, att "handlingens motivering är nog svag." I sjelfva verket är också denna viljans frihet mera skenbar än verklig; ty hufvudpersonerna sakna sannt konkret lif och hafva väl mycket karakteren af blotta exempel. Huru svårt författaren haft att lemna den moraliskt didaktiska allmanningen och gifva uttryck åt det inre själslifvet, det synes bäst i den ofvan anförda kärleksscenen, der de älskande i stället för att tala passionens språk uppräknat alla kända mytologiska kärleksförbindelser. Teckningen af Circejus är den bäst lyckade, emedan alla de drag, genom hvilka författaren velat teckna hans lättja och lättsinne, äro sådana, att de kunna på scenen framställas i handling; figuren är också derföre mera individualiserad, och en stegring i hans moraliska förderf är af författaren både afsedd och antydd; ångren kommer med nöden, men hvad bestående verkan den derigenom åstadkomna förändringen har på Circejus får man icke bevittna. Vida sämre är Palladius tecknad, emedan hans verksamhet, studerandet, icke lämpar sig för teatralisk framställning. Det personliga hos honom, yttrar Ingelius med rätta, "är nära nog att förflyktigas af allmänna religiösa och moraliska betraktelser samt lärdomsprål." — I hufvudhandlingens en episod inflätad, som endast i ringa mån kan med den sägas sammanhänga. Circeji umgängesvänner äro en "hofbuss," en soldat, en skrivvare, och i deras sällskap uppträder han åtskilliga gånger; men sedan de i femte akten drifvit honom ut ur källaren, röra de sig mera sjelfständigt och jemte en köpman och en handverkare, hvilka här först framtråda, prisa de i denna akt sina resp. yrken för att i nästa akt förklara, att deras lycka svikit dem, hvarföre de önska sig döden. Man kan fråga hvad dessa personer och deras öden hafva att göra i en komedi, som

behandlar "flit och oflitighet," då det ingalunda framhålles, att lättja är orsaken till deras iråkade olycka. Men förmodligen har författaren, såsom titlen angifver, velat dermed visa "den af bokliga konster hämtade lärdomens beständighet i jemförelse med ärans och andra oförvanskliga håfvors obeständighet;" ty omedelbart efter det de ofvannämde personerna anropat döden, har Palladius följande något oklara yttrande:

"Pythagoras haffwer wäl lärt,
 Alt hwadh Gudh haffwer tigh beskärt,
 Om tu thet ey i huffwudet bär,
 Sey ey at thet titt egit är.
 Så wara sant, witna klarligh,
 The män här talte vppenbarligh.
 Alla önska dödhen öffwer sigh,
 Men nu först leffwa lyster migh."

Det komiska mellanspelet sammanhänger med studentkomedien genom den gemensamma grundtanken och utgör "en lägre, plumpare, af bönder framställd behandling af samma ämne, som den egentliga komedien." Mer än i något annat svenskt stycke bildar mellanspelet här ett helt för sig, och redan derigenom har det en viss märklighet. Hvad mönster förf. följt, känna vi ej, ty, så vidt vi veta, hafva de tyska studentkomedierna icke dylika mellanspel. Sannolikast är väl, att han upptagit det i våra svenska dramer från detta århundrade öfliga bruk, att i hufvudhandlingen infläta några bondscener, ja, ibland hela bondeakter. Detta bruk har Chronander vidare utbildadt, och ett helt stycke har trädtt i stället för de enstaka scenerna. Äfven Chronander skildrar folklivet från hufvudsakligen samma sida, som de öfriga dramatici, i det äfven hos honom folkets förtryck af embetsmän och krigsfolk utgör taflans bakgrund. Stämningen i denna målning är här så mycket bittrare, som äfven de flitiga och rättshaffens bönderna icke äro befriade från fogdens prejerier, och deras harm deröfver yttrar sig i den genomskinliga ironi, som framlyser i deras svar till fogden. Det är i

sjelfva verket en sorglig lärdom, som af detta stycke kan dragas, ty den säger, att bonden måste arbeta och tråla för att kunna ej blott betala fogden sin skatt, utan äfven tillfredsställa dennes råa snikenhet, hvaremot de lata, som ingenting hafva, lätt frestas att med våld möta fogdens kraf och blifva derföre till slut straffade. De prygelscener samt plumpa och okyska yttrande, som i stycket ofta förekomma, utgjorde det komiska elementet, som var ämnadt att vederqvicka de "studerandes sinne och minne." Men öfverhufvud taget aflägger hela detta mellanspel, trots alla dess grofheter, ett vida fördelaktigare intyg om Chronanders talang, än sjelfva komedien gör; det finnes mera lif och sanning i dessa skildringar af bondlifvet. Förf. har efter förmåga sökt naturtrohet och gjort det utan betänklighet och utan att besväras af några lärdomshänsyn. Rätt bemärkansvärd är äfven den ton af djup ironi, som genomgår hela skildringen. Vi kunna derföre icke underskrifva det fördömande, som ligger i Hammarskölds yttrande, att "framställningen är utan qvickhet och, der den skall vara skämtsam, af den mest råa och ohyfsade plumphet." Medgifvande råheten och plumpheten, tro vi dock, att man bör något taga i betraktande tidens föga förfinade smak och besinna, att intet är mera konventionellt än qvickheten. Äfven för en nutida läsare finnes i "Surge" ett och annat ställe, som kan framlocka ett skratt, och vi tro oss ej så mycket taga fel, då vi anse, att Chronander företrädesvis haft sinne för det komiska samt under andra förhållanden och med andra mönster skulle hafva inom den lägre komiken kunnat åstadkomma något ingalunda förkastligt. Och vi tro det så mycket snarare, som han icke saknar uppfinning och, trots de långa dialogerna, stycket dock utmärker sig genom en rörlighet och raskhet, som påminner om Braskens bättre stycken, liksom han ock på samma sätt som denne är stark i pöbelspråket. Men de egentliga skaldeanlagen voro hos Chronander icke stora, och inom lyriken och synnerligast det alvarliga dramat skulle han

svårligen kunnat skörda några lagrar. Hans begrepp om dramatisk komposition är icke klarare än hans samtidas. Diktionen är, som Hammarsköld säger, "trög, opoetisk och nedtyngd af ett allestädes otidigt anbragt och affecterad lärdomskryt, knittelversen hvarken vårdad eller flytande." Vi tillägga, att i fråga om lärdomsskrytet öfvergår Chronander seklets alla dramatiker. Som egenheter hos Chronander anmärker Hammarsköld, att denne understundom använder daktyliska rim samt i sin andra komedi "Bele-Snack" afbryter den versifierade dialogen med obundet tal, och han undrar öfver, att Chronander med dessa nyheter i den yttre formen och med den friare, mera spelande andan i hela kompositionen ej utöfvat mera inflytande på utvecklingen af vår dramatik. Användandet af daktyliska rim på ett och annat ställe, såsom "Skrifvare-Drifvare," kan ganska väl vara ett verk af slumpen och betyder för formutbildningen så godt som intet; hvad åter angår bruket, att i dialogen växla med vers och prosa, så är det ingalunda en uppfinning af Chronander; vi påträffa det redan hos Prytz. Det är sålunda visst icke förunderligt att Chronander icke derigenom blef af någon epokgörande betydelse för svenska dramatiken, så mycket mindre, som hans dramer väl näppeligen voro bekanta utom Finland.

Hur litet Chronander var egnad att spela någon framstående och tongifvande roll inom vår torftiga dramatik, och huru föga insigt han haft i den dramatiska kompositionens väsende, det visas tydligen af hans andra komedi, "Bele-Snack," hvilken bildar ett rätt upplysande complement till "Surge."

Bele-Snack eller een Ny Comoedia, Innehållandes om Gifftermåhl och Frijerij åthskilleliga Lustige Discurser och Domar; Hvilken bleff til Twenne Ädle, Wälborne, Höge och Fornämblige Personers Bröllopsz-Fäst, Hållen och Agerat d. 31 Juli och 1 Aug. 1649 på then Kongl. Academiens uthi Åbo. Til Nådigt behagh, een wälmeent

och Vnderdånigh Tienst, Stält och Sammansatt Aff Jacobo P. Chronandro W-Gotho. Acad. Ab. Al. Åbo 1649.

De tvenne förnåma personer, till hvilkas bröllop denna komedi blifvit skrifven, voro presidenten i Åbo hofrätt, riksrådet Jöns Kurck till Laucko, Anoila, Kiulaholm och Klackeberg samt dennes fru Christina Horn till Humblesund och Runagård. Komeden, som tvenne dagar efter hvarandra uppfördes på akademien, trycktes på Kurcks bekostnad, hvarföre den ock är honom tillegnad. Dedikationen vidrör endast Chronanders personliga förhållande till Kurck. Stycket har prolog, epilog och 6 akter samt *argumentum* framför hvarje akt. Vid uppförandet gåfvos äfven *Facetiæ Intercalares* eller en "Bondeact;" men i de tryckta exemplaren finnes icke denna akt införd, "effter han något widhlyftigh är." Stycket är också redan för sig temligen långt och består af icke mindre än tio tryckta ark; men så innehåller det också två hufvudhandlingar och flera bihandlingar och tarfvade för uppförandet 70 skådespelare.

Första aktens båda första scener innehålla ett samtal om äktenskap emellan Lutherius, som tillråder, och Diogenius, som afråder från äktenskap. Å ömse sidor framdragas alla upptänkliga skäl, och både den gamla och den nya, ej mindre än den heliga historien plundras på exempel. Lutherii skäl öfvertyga Apollonius och Diogenii Acolastus. — Sc. 3. Munken Fransiscaneus och nunnan Virginea prisa kyskheden ur katolsk synpunkt, försvarande deras sats med bibelspråk, men de bekämpas med bibelspråk af Philippus; länge är segren oafgjord, men då Philippus kallar klostren skökohus och förebrår motståndarne, att de tillsammans bedrifva okyskhet, förråder sig Virginea och bringas att omständligt förtälja, huru munken betett sig att förföra henne, och framvisar ett af honom skrifvet aflatsbref, hvarigenom de båda fritagas för skuld. — Sc. 4. Det ifrågasättes att snöpa munken, men Virginea ger sin guldked, kjortel, tröja och 2 rdr för att frälsa honom. På dessa båda slippriga scener följer nu i den femte scenen en ny dispyt om äktenskapet emellan Milesius och Anabaptista, hvilken sednare yrkar, att man ej bör låta binda sig vid någon viss, utan taga och öfvergifva qvinna efter behag; han medger, att biblen ej ger stöd åt hans åsigt, men han försvarar den såsom nyttig.

Andra akten. Sc. 1. Veterius tager på sotsängen afsked af sina söner, Divius, Martius och Politius. Han efterlemnar inga rikedomar, men har gifvit barnen en god uppfostran; han råder dem bedja Gud om en from maka och ej se på skönhet och egodelar, utan endast på dygd. Grannen Curiatius utnämnes till deras förmyndare och uppmanas att låta dem ännu en tid vistas vid akademien. Sönerna afresa, fadren dör, och englar föra själen till himmelrike. — Sc. 2. Acolastus afråder Apollonius irån äktenskap, uppräknande dess vedervärdigheter, han anser bättre att resa från gård till gård, fria till jungfrurna, taga emot skänker af dem, förföra och öfvergifva dem. Apollonius förebrår honom detta. — Sc. 3. Prudentius styrker Apollonius i hans goda föresatser.

Tredje akten. Sc. 1. Acolastus, som efter egen uppgift nyss bedragit en dam, möter Venerea, gör henne sin cour med en massa klassiskt-mytologiska citater, liksom Circejus i "Surge," får till hjälp Venus, Cupido och Delia och besegrar Venerea, som tillstår sin kärlek och dansar med honom. Derpå säger han sig skola resa bort och lofvar återkomma om 14 dagar, aflockar henne guldkedja och armband som kärlekstecken samt beger sig till krogen. — Sc. 2. Veterii söner komma från akademien och välja yrken. Divius blir prest, Politius jurist och Martius militär. De vilja genast söka sig hustrur, men förmyndaren ber dem först skaffa sig embete. — Sc. 3. Acolastus hånar på ryggen en jungfru, som han lurat, önskande henne

"så mång tusen god natt,

Som himlen är med tegelsten besatt.

Hon skall hafva så många dagar god,

Som gråstenen hafver droppar blod.

Hon skall bekomma så många god år,

Som tolf tolfter bräder har hufvudhår."

Apollonius, som inkommer och ber Gud välsigna hans friarerresa, hånas af Acolastus.

Fjerde akten. Sc. 1. Apollonius och Delitius, hvilka fria till samma flicka, råka i gräl. Delitius skryter med sina penningar och sköna kläder, gäckar A., som vågar täfla med honom, och säger honom bäst passa till att blifva hans uppappare, ljussnoppare, lysa honom till säng och draga skorna af frun. Apollonius, som skryter med sin boklärdom, blir ej svar skyldig; han kallar sin rival en "Grotspråkare," "Speckhöker," "Snushane" och säger "att förestå embete äst tu en So." — Sc. 2. Först Delitius och sedan Apollonius framställa sitt frieri till Pulcheria, Themistocelis dotter, och på fadrens förfrågan förtäljer Delitius, att han är af förnäm släkt och så rik, att fastän han hvarken kan eller vill sköta embete, skall det räcka för honom, om han så lefde i 1000 år. Apollonius, som hvar-

ken har guld eller börd, förklarar sig näst Gud lita på sin dygd och hoppas försörja sig med en tjänst, som han förstår att sköta. Fadren ber om betänketid. Delitius vill gifva Pulcheria en guldked, men på fadrens inrådan tar hon ej emot den. Vid bortgåendet råder Delitius sin rival att skaffa sig sorgkläder. — Sc. 3. På Curiatii råd resa Veterii tre söner att fria; han rekommenderar dem Minervas tre döttrar, men varnar dem för Junos och Veneris. — Sc. 4. Minerva, Juno och Venus prisa hvar sina döttrar och råka i tvist om företrädet af dygd, guld eller skönhet. De tvistande gudinnorna hämta upplysande exempel både från mytologi och bibel; slutligen förfira de sig så långt, att Venus och Juno kalla hvarandra "h—a." Divius väljer Minervas dotter och får till brudskatt dygd och ära, Martius tar Junos dotter och får 3000 rdr, Politius tar Veneris dotter och får dejlighet, ljuflighet, kurtzwillighet och lustighet.

Femte akten. Sc. 1 (på prosa). Themistocles frågar sin dotter, hvilken af friarna hon ger företrädet, och hon erkänner, att Delitii förmögenhet på henne gjort mesta intryck. Fadren visar henne oklokheten deraf, och hon bestämmer sig för Apollonius. — Sc. 2 (på prosa). Apollonius och Delitius äro i fullt gräl, då Them. kommer med sin dotter och tillkännager utgången af hennes val, hvaröfver Delitius högeligen förvånas. Apollonius deremot tackar henne i valda ordalag, men vänder sig sedan hånande till Delitius. "Ja, Deliti," säger han, "huru smakar tig sådant, får du intet ondt i magen att iagh så käriligen snackar och läflar med din brud." Han frågar honom, om han har lust att ligga under sängen och säga till när hönsen gala m. m. — Sc. 3. Militius och Bellander, två krigsmän, köra Acolastus ut ur ett jungfruhus, der de råkat i gräl om en flicka. Han sammanträffar straxt derpå med Apollonius, som talar om sin stora lycka såsom gift och vill omvända Acolastus; men denne går gäckande att söka en annan jungfru.

Sjette akten. Sc. 1 (på prosa). Hilarius, en ung man, som förslösat sin förmögenhet, friar till en 90-årig enka Decrepita, men får slutligen afslag. — Sc. 2. Simonius anklagar inför domstol Acolastus för det han förfört hans dotter Thais. Barnet framhafves, och A. erkänner sig hafva del deri, ehuru han ej kan åtaga sig hela faderskapet. Men då Simonius företer en handskrift, hvari A. utfäster sig att äkta Thais, blir han af rätten dömd att fylla sitt löfte. Sedan upptäckes det, att Thais har 6 oäkta barn, hvilka Acolastus nu tvingas att kläda och föda. Då erkänner han sin dårskap, ångrar sitt lefnadssätt och ber ungdomen låta varna sig af hans exempel. — Sc. 3. Martius beklagar sig öfver att hans hustru, som var en "läcker-roos" och "Öderska," förstört sin brudskatt genom slösaktighet; hvarföre han afråder alla från att gifta sig för penningar, likvisst bör, tillägger han, icke penningen föraktas, om den

blott är förenad med dygd, ty guld kan båta en man och hjälpa honom fram i världen. Politius beklagar sig likaledes öfver sin hustru och afråder från att gifta sig för skönhet allena; han gör dock intet tillägg. Ensamt Divius är nöjd med sin hustru.

Epilogen framställer de tvenne lärdomar stycket innehåller: 1) att äkta ståndet är lofligt, ärligt och Gudi behagligt, och att de bereda sig sjelfva ofärd, hvilka förtala och förakta det, 2) att bästa brudskatt är dygd och heder.

Man finner af detta ytterligare bestyrkt, att Chronander uteslutande från tyska studentkomedien hämtat sina begrepp om den dramatiska formen. Ty liksom denna komedi varit mönstret för "Surge," så är "Surge" i sin ordning mönstret för "Bele Snack;" den förras fel och till en del äfven hennes förtjenster träda i den sednare oss till mötes uti förstorad gestalt. Redan de gamla moralitetförfattarna brukade ofta att i samma drama inrymma två parallellt bredvid hvarandra löpande handlingar för att derigenom framställa hufvudtanken ur två motsatta synpunkter, visa den goda och redliga människans belöning och den ondas och lastbaras straff. Detta bruk såsom för ändamålet lämpligt upptog studentkomedien, och vi återfinna det både i "Surge" uti skildringen af Palladius och Circejus och i "Bele Snack" i motsatsen emellan Apollonius och Acolastus. Men icke nog dermed; liksom dubbelhandlingens användande utgår från sträfvandet att fullt uttömma grundtankens innehåll, så har Chronander i öfverensstämmelse dermed och kanske ock för att göra stycket så mycket mera omväxlande ansett sig böra i särskilda handlingar framställa särskilda sidor af dramats innehåll: äktenskapets lof och pris. Så sätter han Veturii söners historia vid sidan om Apollonii och Acolasti historia och lemnar ovisst, hvilkendera af dessa båda, af hvarandra oberoende, historier skall betraktas som hufvudhandling. Den enas uppgift är att visa, att endast dygd, men hvarken skönhet eller rikedom kunna grundlägga en sann äktenskaplig lycka; den andra framhåller de följder, hvartill å ena sidan vördnaden, å den andra föraktet för äktenskapet leder. Ytterli-

gare komma härtill enskilda scener, hvilka med ingendera af dessa båda handlingar hafva att skaffa. Så scenen emellan munken och nunnan, hvilken skall visa, att det af katolska kyrkan helighållna coelibatet leder till brottslig okyskhet, så scenen emellan Hilarius och Decrepita, lärande, att endast egennyttiga afsigter kunna förmå unga män att fria till gamla rika enkor, och så slutligen de ständigt återkommande tvisterna om äktenskapets fördelar och olägenheter, uppställda i den sedan gammalt så älskade juridiska processformen. Denna massa af sinsemellan oberoende delar af dramat ökes ytterligare genom *Facetiae Intercalares*. Chronander hade ganska väl kunnat i samma fabel inrymma de båda läror, hvilka enligt epilogen skulle i stycket framhållas, liksom Brask i sin *Filius Prodigus* utan att rubba fablens enhet dragit både en "teologisk" och en "politisk" lärdom ur densamma; men Chronander synes hafva sett en högre förtjenst just i denna hans komedis upplösning uti många sjelfständiga leder, endast sammanhållna genom det gemensamma grundtemat, äktenskapet.

Principen att i dramat åt alla sidor utveckla en idéns innehåll, — en princip, hvilken tum för tum vuxit fram ur medeltidsdramat och slutligen hunnit sin mognad i Shakespearska dramats helgjutna form — har här på en lägre utvecklingsgrad blott verkat en fullkomlig sprängning af all form och gjort "Bele Snack" till ett slags dramatisk *Olla Potrida*.

Det synes sålunda som hade Chronander ur studentkomedien bildat sig en teori för dramatisk komposition, vid hvilken han sedan troget hållit fast, äfven der ämnet icke hade af nöden den i studentkomedien öfliga tvådelningen. Likheten i komposition uti "Surge och "Bele-Snack" är allt för iögonenfallande för att vi skulle behöfva särskilt påpeka den. Hufvudsaken för författaren synes dock varit, att få vissa bestämda satser framställda; men så litet hade han fattat det egentligt dramatiska,

att det för honom är af lika vigt att få dessa satser diskuterade, som att omsätta dem i en handling.

"Bele Snack" är i ton vida grofvare och råare än "Surge." I den sednare vore plumpheterna inskränkta till det farsartade mellanspelet, men här äro de anbragta i sjelfva stycket, hvilket i ett bröllopsdrama förmodligen ansågs vara fullkomligt på sin plats. Rätt betecknande för den fullkomliga brist på all finhet i känslan är teckningen af Apollonius, som är den ädle och dygdige, men det oakadt öfveröser sin rival med oqvädinsord, och då denne blifvit slagen ur brädet, utan medlidande hånar honom på ett ganska oädel sätt. Det märkes tydligen, att författaren ansett detta vara i sin ordning och icke föreställt sig, att Apollonius kunnat handla annorlunda.

Inga allegoriska figurer förekomma och blott i en scen mytologiska, men det allegoriska uppfattningssättet röjer sig dock i teckningen af personerna: de äro alla scemer utan kött och blod. Här som i "Surge" sticker lärdomsskrytet hjert fram, och personerna tala ofta för att visa författarens litteraturhistoriska vetande. Karakterteckningen består i några abstrakta drag, och motiveringen är merendels klen, så bland annat motiveringen af Acolasti omvändelse.

Men på samma gång röjer detta stycke, i likhet med det förra, sinne för det komiska samt en ej ringa förmåga att uppfinna exempel till belysande af de moraliska satserna, om än denna uppfinning icke alltid är synnerligen sinnrik, såsom när äktenskapsföraktaren straffas med att nödtvungen äkta en sköka med 6 barn.

Språk- och vers-behandlingen är lika underhållig som i "Surge;" och "nyheten" att i tre scener hålla dialogen på prosa är ej mycket värd, då intet rimligt skäl kan uppletas för prosans användande just i dessa scener mera än i andra. Lyckligare äro då de prosaiska scenerna motiverade hos Prytz.

Den andre kände dramatiska skriftställaren i Finland

är likaledes en svensk, vid namn Erik Kolmodin. Han synes hafva gjort sina studier i Upsala eller åtminstone der påbörjat dem, så vida man får tro Hammarskölds uppgifter i Teater Almanach för 1821 ¹¹⁾, hvarest säges, att en södermanlänning, Ericus Kolmodinus vid namn, år 1652, i spetsen för åtskilliga af sina kamrater, hos Rector och Consistorium Academicum anhöll om tillåtelse att roa sig med teatraliska öfningar, hvilket dock blef dem förnekadt. Sju år derefter finna vi Erik Kolmodin i Åbo, der han med biträde af kamrater d. 9 Jan. uppförde en af honom sjelf skrifven komedi "i höga Herrars och förnemtligt Folckz Frequens." Man har sålunda vid denna tid i fråga om teaternöjen haft vida liberalare åsigtter uti Åbo än i Upsala. Dock synes Kolmodin hafva haft sina gynnare snarare inom Åbo magistrat än inom det akademiska konsistorium derstädes. Ty visserligen har filosofiska fakultetens dekanus, Eloq. Prof. Enevoldus Svenonius, gifvit sin *Censura*, hvori han intygar, att komedien "*nil continet quod Orthodoxiæ Lutheraniæ reclamet;*" men denna *Censura* är dat. d. 28 Jan. 1659, således 19 dagar efter styckets uppförande och gäller derföre endast tryckningen. Deremot är stycket tillegnadt stadens tre borgmästare, Nic. Litzen, Henr. Schep- per och Laur. Brochius, samt hela den lofliga rätten, och ej blott i dedikationen utan äfven i prolog och epilog vänder han sig till borgmästare och råd, då åter professorer och akademistat icke med ett ord omnämnas. Kolmodins öfriga lefnadsöden äro oss obekanta.

Stycket, som behandlar det vanliga ämnet för trettondagsspelen, har till titel "*Genesis Ætherea* eller Jesu Christi Födelse, hvilken sigh tilldroghe effter Wärdenes Skapelse 3970. Vthi keyser Augusti 31 Regementz-Åhr, som nu aff osz Christne, Christo til Ewigh åminnelse åhrligen begås, den 25 dagh vthi December månad; Vthi en enfaldigh Comoe-

¹¹⁾ S. 9—10.

dia fattat hvilken innevarande åhr 1659 d. 9 Jan. publice celebrerades i Åbo stad vthi höge Herrens närvaro oc förnembligit Folckz frequens, med särdeles personer, och den qvalitet man aff Historiens grund hempta kunde, aff Erico Kolmodino. Tryckt i Åbo aff Petro Hansonio. Stycket har prolog, epilog och 6 akter.

Prologen förklarar sig "kortligen på en stund med personlig gestalt vilja repetera Christi födelse," vänder sig derpå till borgmästare och råd med nyårsönskan och talar sedan om det stora undret, Kristi födelse, och den hjälp den lidande menskligheten derigenom erhöill, utvecklar den dagens fröjdefullhet samt inbjuder åskådarna att komma och se krubban samt "den stora frun" med hennes sköna son, den skönaste som finnes. Prologen avslutas med tillkännagifvande, att Josef timmermannen "med käpp och staf" nalkas.

Första akten. Sc. 1. Josef har trött af den långa och besvärliga resan anländt till Bethlehem; han vill nu uppsöka ett qvarter för sin trolofvade mö och skaffa strå och hö åt sina hästar.

"Min kropp af ålder är så svagh	På denna resa, är försendt
Ther til och trött blifven i dagh:	Förtälja, oc, hu! en vandringsman
Ach! Gud migh nåde gamble man	Bär fara både til watn och land
At klaga nödgas jagh försann:	För röfvare och skielmar andra
Aff thenna resa långh och svår	Som allestädes nu kring vandra.
Nu wärkia också mine lär,	Ja, jagh aldrih kunnat troo
Mitt heela lijff thet darrar alt,	En resa giöra störr' oroo
Så är nu medh och mycket kalt:	Än denne. Ty thet är besvär
Oi, Oi! min rygg han wärer så,	Med qvinfolk resa här och thär.
Att jagh knapt kan gå eller stå.	Som jagh medh min kärst' har
Oc hu! den hostan är så svår,	gjort,
At jagh, oc hu! må fälla thår.	Then nu är worden tiock så fort.
De plågor all, oc hu! ey nembna	Migh undrar hwart hon hafver gått,
kan.	Efter hon är så swagh och trått.
Gudh nåd', oc hu! migh fattig man,	See, See! hon kommer nu rätt där.
Den fara, som migh hafver händt	Aff sijda jagh migh ställer här."

Sc. 2. Maria tackar Gud, som hållit henne frisk och sund, ehuru hon lidit mycket af resan. Då Josef visar sig, frågar hon, om han fått herberge; men han har förgäfves gått från hus till hus,

"Den ena lådds, som han ej hörde,
Den andre migh ur gården kiörde,
Den tredje lånte aldrih huus,
Den fjerde swoor i fullan duus
Den fempte wijste migh sitt stall
Eij weet jagh hvadh jagh giöra skall."

Båda makarna komma öfverens derom, att de rika förakta de fattiga; och Maria förklarar sig snart behöfva hvila,

"Ty jagh är heel igenom kall,
Befruktar och för annat fall."

Sc. 3. Hospes har huset fullt upp af gäster; helst emottager han de rika, ty de kunna betala, men någongång upptager han äfven "en arm gestalt." Josef kommer och ber om herberge; värden skulle för köldens skull gerna hysa dem, men kan endast erbjuda stallet, dock ber han dem akta sig för oxen, som med sina ben kan skada dem, "åsnan är ock mycket gram." Josef tycker det förfärligt, att Gud, som i höjden bor, icke kan få en plats att luta sitt bufvud till; och Maria utropar: "Iagh arma eländiga möö, Skall iagh nu ligga uti höö." Men värden kan ej hjälpa det. Förgäfves förklarar Josef att de äro af förnäm ätt; på värden gör det icke något intryck, han ber dem gå till någon annan, der de kunna få det bättre, om de ej vilja nöjas med stallet; sjelf aflägsnar han sig, under det han mumlar något om, att sådant folk alltid så käckt tala om sin förnäma slägt. Maria och Josef beklaga sig; hon tycker det vara tungt att lefva, men han tröstar sig dermed, att allt stort i denna världen endast är flärd inför Gud. Derpå gå de in i stallet.

Andra akten. Sc. 1. Maria berättar, att Jesus Kristus, gud och menniska i en person, nu är född. Hon och Josef prisar Gud, som håller sina löften. Josef vill lofsjunga Herran, men afbryter sig med att bedja Maria sätta sig, emedan hon är mycket svag. Maria säger sig väl vara trött, men än mera glad öfver den henne vederfarna ära. Sedan hon satt sig, beder hon Josef litet "syta" (?) barnet: "I måstet hårt ej fatta an;" Josef svarar: "Jagh gör det bästa, som jagh kan." Men Maria är ej nöjd dermed, hon återtager barnet och ber Josef se till att soppan är varm; men då hon smakat den, finner hon den kall, och befäller Josef slå ut den och i stället koka mjölk-soppa i silfverskålen. Josef kokar. Maria prisar sitt barns skönhet och skyndar på Josef. Denne ursäktar sig med att veden är sur. Maria ber Josef om barnskeden, smakar på och berömmar soppan. Josef märker, att hon sitter för högt, och i brist på en pall erbjuder han henne en stock. Maria: "thet är alldeles nock;" derpå sjunger hon;

"Ack min hiertans Jesu lill	Min hiertans son, soff nu, soff! soff!
Tigh en säng jagh bädda will	Ställer in medh eder röst
— — — — —	Josef, ty jagh har tungt bröst."

Men Josef ursakar sig; han är för gammal för att sjunga. — Sc. 2. Lasse och Hans, två herdar, plågas svårliga af kölden; Lasses fötter "tjala" vid hans skor och hans halfva pels är itu; Hans har aldrig upplevt kallare natt, och ryggen är styf af kölden. Sedan de en

stund samtalat om vargen och yttrat sitt förtroende för hunden "Turck," höra de "Stygger" skälla och förmoda, att det är på en svart ko, men varseblifva då ett klart sken. Förskräckta falla de på sina knän, och englen Gabriel tilltalar dem. Sedan han farit upp igen, slå de sina hufvuden samman för att utgrunda betydelsen af synen. Den ene erinrar sig, att presten talat om Messias, och menar det vara honom englen "glammade" om; englen sjelf "var så klaar och wiss i taal, och skeen rätt som vår husbond saal;" derföre besluta de tro på honom och gå till Bethlehem. Men då de tycka det vara "skam att gå tomhända till Guds son," så funderar Lars på att medtaga ett lam, men Hans föreställer honom, att han skall gå och brytas med det så lång väg, hvarföre det är bättre att taga mjölk och ägg, ty det tycka små barn om. Lars tar då mjölk, blötost och godt färskt smör, "så få de äggakaka göra". De göra sig redo, men Lars äter sig först fullt mätt, innan han beger sig åstad. De komma genast fram, knäfalla och lofsjunga:

"Tu ädle Herre, Jesu Christ,	Tu äst worden oss så hull!
Vår ende frälserman för wist,	Ack: Jesu, hjertans lilla barn,
Lätt migh förstå och för hvad skull	Fräls oss alltid från syndens garn."

De frambara sina skänker; Josef och Maria tacka och önska, att Gud måtte göra dem godt. Vid afskedet säger

Lars:	"Joseph tackes eder en bit toback?
Joseph.	Ännu aldrih jagh thet nånsin drack.
Lars.	Lijka gott, jagh frågar man."

Sc. 3. Herdarna fröjda sig öfver den dem betedda nåd; hvarken Augustus, Herodes, Sadduceerna eller Fariseerna hafva som de fått se englen. De återgå till sina får, men sjunga först en sång.

Tredje akten. Sc. 1. Melchior, som ledd af en stjärna $\frac{3}{4}$ år varit på väg från Persien till denna by, får se sina kamrater Balthasar och Caspar. — Sc. 2. De tre visa män samtala om stjernan. Balthasar, som känner alla andra stjernors "operation" och "revolution," känner dock icke denna. Caspar erkänner sig äfven förvirrad af denna stjärna, som "omslår all fundament":

"Berömder var Copernicus,	Höglärde männer alle slätt,
Thertil och så Origanus,	Dock skulle the bekienna rätt,
Then sinrijke Herlitius,	Om the then stiernan finge se,
Tycho Brahe, Ptolomæus,	Förundra sigh skulle wist the."

De finna, att profetiorna om Messias gått i uppfyllelse, men då de vilja fortsätta resan, se de en "hofslunt," mena honom vara en Herodis utskickade och mana hvarandra till försigtighet. — Sc. 3. Feccialis söker utforska dem; de säga sig söka den nyfödde Judakonungen och fråga, hvad han vet om honom. Feccialis känner ingen annan konung än Herodes, men om honom veta åter de ej stort. På sän-

debudets frågor kunna de blott svara, att Messias är redan född. Feialis går, de visa uppmana hvarandra ytterligare till försigtighet och låta leda åsnan i stallet.

Fjerde akten. Sc. 1. Härolden rödjar plats för Herodes, som säger:

"I månghe åhr med frid har jagh roligt regerat,
Och aldrih på min stool aff någon kung turberat,
Nu säges wara född en konung ny i Juda,
Then oss fördrijfva skall;
Men upå hvad maner han Cronan ärfva må
Sampt folck med land och lähn, må jagh och veeta få;
Ty skall jagh laga så, at jagh med frid och roo
Her effter som her til för fienden må boo."

Han låter kalla presterna; de tala om Messias, hvilket han förklarar för "lutter pludderi". Väl söka de bekräfta sin utsago med profetiorna, men Herodes frågar, om ej han är konung i Juda, och då de svara ja, afskedar han dem och skickar efter de visa män. De visa männen, som för tredje gången uppmanat hvarandra att vara på sin vakt mot den räffen Herodes, bestyrka, att Messias är född. Herodes ber dem återvända, då de funnit honom. — Sc. 3. Herodes förklarar för härolden, att

"Then nya konungh skal wara försäkrat på,
Kommer han i mina kloor, ej skal honom wäl gå,
Then rööda swet wil jagh honom låta aflöpa
Och såleds til konungh kröna prechtigt och döpa."

Derpå låter han kalla Traso och befaller honom förgöra alla svennbarn i Bethlehem.

Femte akten. Sc. 1. De visa männen, talande om den räffen Herodes, som "såg så mildert uth, men hjertat brann af mordh," finna stjernan, än mera strålande och klar, stanna öfver huset; de gå in med skänkerna. (Gardinet ryckes upp).

Sc. 2. Melchior.	Ästu san man boren och klächt,
"Tigh skee ähra, tu Jesu Christ,	At tu all werlden frälsa skal
At tu Meenniskia worden äst,	Frå synd och dödh och fara all.
Gudz Aldrahögstes egen Son	Ty seer man at all saligheet
San Gudh och Man i en person.	Aff Gudh är oss nu här beredt.
Nu har sigh himlen öpnat widt,	Caspar.
Och målnen sigh omkring uth-	Ach Jesu lill' min högsta tröst,
spridt	Som migh af all nöd hafver löst.
At räгна ned rättfärdigheet,	Styrck oss efter titt behagh,
Gunst, nåde och barmhertigheet.	Som kommo Hedningar i dag.
Balthasar.	Oss stadigt lätt upå tigh troo
Aff Dawidz stam och Jacobz slächt	Och sedan ewigt hoos tigh boo."

Derpå frambära de skänkerna. Melchior ger guld, Caspar rökelse, hvilken växer allestädes i hans land "bland sten och strand," Balthasar ger myrrha, som ock i hans land ymnigt vanckar. Maria och Josef tacka, de vise bjuda farväl och taga barnets föräldrar i hand. (Gardinet ryckes igen).

Sc. 3. De visa män besluta att icke fara hem om Jerusalem.

Sjette akten. Sc. 1. Thraso.

Befallning har jagh här.	At thes far och moor
Expresse med gevär	Sku darra i sin skoor,
Anretta ett Collas	Ty jagh will alle barn
Medh hugg, medh slag och baas.	Söndersmåla som flarn
-----	Och träda på mitt spjut,
The späda barnen jagh	At tarmarna gå uth.
Wil efter mitt behagh	Theras hjerne som drägg
Så tukta denna gång	Stryka upå hvar vägg" m. m.
Med spjut, yxe och stång,	

Derpå uppmuntrar han sina medhjelpare, Truls och Tool, och dessa söka öfverbjuda honom i vilda uttryck. — Sc. 2. Herdarna, Lasse och Hans, uttala sin afsky öfver Herodis handlingssätt. Hans menar:

Barnen ä the wijga på,	Wåga på en bondedränk,
Som intet kunna them motstå,	Noch will jagh säkra them upå,
Men wille the en ärligh slängh	At the sku intet oslickta gå."

Sc. 3. Englen bjuder Josef resa till Egypten. — Sc. 4. Maria och Josef besluta lyda befallningen och begifva sig i väg. Rafael slutar stycket med den anmärkning, att Guds godhet är stor, och att liksom han nu hjälpt Josef, Maria och det lilla barnet, skall han äfven hjälpa hvarjom än i dag, som lefver efter Guds behag. Epilogen skildrar ånyo Christi födelses mysterium.

"Hjernan, all sinnenas hus, en värkstadh til all tanckar,
Blifve nu ganska tyst och intet meer omvanckar,
Wil ej tillåta meer; här måste jagh och stå,
Bekienna mitt förnuft kan intet högre gå.
De sinnerijke folk må widar' här om skrifwa,
Ty thet är thes del, jagh will thet låta blifwa.
Thess jagh min skröpligheet en gång afklåda kan,
Och med mijn ögon sjelff rätt skåda honom ahn."

Derpå vänder sig epilogen till damerna och sedan till borgmästare och råd med anhållan, att de måtte väl taga upp detta spel.

En jemförelse emellan Åbostudentens och Linköpingsborgmästarens dramatiska bearbetning af samma ämne utfaller obetingadt till förmån för den förre. Ej blott att

hos Kolmodin den yttre formen är bättre, aktindelningen förståndigare och versbehandlingen lyckligare, utan dertill kommer att han, såsom utdragen visa, rör sig i olika metrer och är icke så strängt bunden af den ängsligt fromma ton, som utmärker Oloffsons "Tragoedia." Kolmodins stycke har en starkare realistisk prägel, han sluter sig närmare till det verkliga lifvet och vinner derigenom åt sin skildring en större rikedom och fyllighet. Ämnet är äfven vidsträcktare fattadt; Kolmodin upptager äfven ankomsten till Bethlehem och svårigheterna derstädes, herdarnas tillbedjan m. m. Den starkt framträdande sträfvan efter natur-sanning ger åt hela stycket en genreartad hållning och förklarar äfven, hvarföre vi här mer än vanligt finna ansatser till karaktersteckning, hvilket skildringen af Josef, Maria, herdarna och Herodes bestyrker, om än många ojemheter kunna upptäckas, och, som vanligt i de gamla dramerna, karakteren får rätta sig efter situationen. Så är t. ex. Josef icke i sista akterna densamme som i de första. Men det, som skänker detta stycke dess förnämsta intresse, är den mängd der förekommande enskilda drag, hvilka påminna om de gamla bearbetningarna af trettandedagens evangelium. Några af dem må vi framhålla ¹³⁾.

Teckningen af Josef, synnerligen som han framträder i de två första akterna, är hållen i full öfverensstämmelse med den nordiska medeltidskonstens uppfattning af timmermannen från Nazareth. Det råder nemligen en olikhet emellan de italienska och tyska målareskolorna i framställningen af honom. Den italienska konsten med sin idealiserande rigtning visar oss Jesu fader som en fullmogent ädel gestalt i mannaåldrens herrligaste utveckling, sålunda bildande en skön motsats till barnet och den jungfruliga modren. Den realistiska tyska konsten med sin sträfvan efter natursanning och sin djupare fromhet anser sig

¹³⁾ I Lännetär, "Album, utgifvet af Westfinnar," Helsingfors 1861, II häftet finnes en redogörelse för Kolmodins skådespel jemte vidlyftiga utdrag derur.

deremot böra rätt påtagligt visa, att Josef med det gudomliga barnet ingenting annat har att skaffa, än att han lånar sig till dess far. Han blifver derföre, för att aflägsna alla misstankar om faderskapet, framställd som en utlevad, gråhårig gubbe; vanligen synes han som en enfaldig, men beskedlig bonde, och hans egendomliga ställning som äkta man kastar öfver honom en strimma af löjlighet, hvaraf målarna begagna sig för att än ytterligare vidga klyftan emellan honom och Gudasonen. Stundom ser man nemligen i krubbscenen eller vid konungarnas tillbedjan oxen så ställd, att hans horn skjuta fram öfver den stackars Josefs hufvud, så att de vid första ögonkastet synas som tvenne detta hufvud tillhöriga prydnader. Samma uppfattning af Josef påträffas äfven i dramerna. Der är det merendels vid frågan om Marias hafvandeskap, som Josef spelar en löjlig figur. I *Conventry Miracle Plays* förekomma tvenne stycken, ett benämndt *Joseph's Jealousy*, ett annat benämndt *The trial of Mary and Joseph*, behandlande Josefs misstankar och folkets förtal mot Maria. Äfven i de franska mysterierna blir den heliga jungfruns hafvandeskap behandladt med stor råhet och det i den tydliga afsigt, att konceptionen och födelsen må synas så mycket underbarare ¹⁴⁾. Kolmodin har sålunda följt en gammal tradition, då han i första scenen låter Josef uppträda som en af ålder och resans besvärligheter nedtyngd gubbe, pustande och suckande, med svår hackehosta och värkande rygg. I förbigående uttalar Josef äfven sin förundran öfver Marias tidiga hafvandeskap. Samma karakter af en gammal beskedlig, men något tafatt man har han äfven i de följande scenerna. Då värden icke kan bjuda dem annan boning än stallet, är Josef den, som först finner sig i sitt öde och manar Maria att följa hans exempel; då de syssla med barnet i andra aktens första scen, betar Josef sig så töl-

¹⁴⁾ Rapp, Studien über die Englische Theater. Tübingen 1862, s. 2. — Ebert, s. o. s. 54. — Jfr. St. Beuve, Tableau de la Poesie Française au XVI:e Siecle, s. 190 o. följ.

pig, när han skall hålla barnet, att Maria måste taga det ifrån honom; bättre lyckas det honom, då han skall koka mjölksoppan vid den sura veden, ehuru han dock får upp-
bära förebråelser för sitt dröjsmål. Han är ytterst upp-
märksam och artig mot Maria, villfarar hvarje hennes be-
gäran, utom då hon ber honom sjunga, ty det går öfver
hans förmåga. Hvad Maria angår, så har förf. velat fram-
ställa henne som något vida mera, något högtidligare, he-
ligare än Josef; hon är nemligen beslägtad med barnet.
Derföre söker han gifva henne en finare ton, hon har svå-
rare för att finna sig vid kvarteret i stallet och behandlar
Josef mera som uppassare än som man. Den naturalism,
som här förråder sig, kan nemligen endast på omvägar
idealiserar; den skildrar verkligheten i all dess torftighet,
med alla dess behof och bekymmer för att genom dennas
motsats till det öfverjordiska, hvilket skalden saknar för-
måga att skildra, gifva åskådaren en föreställning om det-
tas upphöjdhet, om storheten af dess uppoffring, som sänkt
sig ned i en dylik lumpen verklighet. Derföre betrakta
föräldrarna barnet redan före födelsen som Messias, och
de tillbedja och lofsjunga honom efter födelsen, på samma
gång de egna sina omsorger åt hans hjälplöshet; detta i
full öfverensstämmelse med grunduppfattningen.¹⁵⁾ Öfver-
hufvud taget är det, när man läser de två första akterna i
detta stycke, som såge man en af de gamla tyska målar-
nas framställning af den heliga familjen, satt i handling.

Författarens starka sträfvan efter naturtrohet förer
honom rätt ofta till ofrivilliga löjligheter, ehuru den på
andra ställen just utgör grunden och botten för de af-
sigtigt komiska scenerna. Ofrivilligt löjligt är till exem-
pel, att Josef afbryter sin lofsång till Jesu ära med att

---

¹⁵⁾ Utgifvarne af Lännetär finna föräldrarnas uppfattning af bar-
net som Messias vara ett "betydande fel," enär denna uppfattning
bjert afsticker emot det vanligt menliga pysslandet med barnet,
hvilket sednare åter har utseende af karrikatyr. Se s. 40. Af ofvanstående
torde dock framgå, att i en komedi som denna är denna motsägelse
lätt förklarlig.

fråga Maria, om hon är trött att stå; men fullt medvetet komiska äro herdescenerna.

Dessa scener tarfva några ögonblicks uppmärksamhet. Å ena sidan afse de att fylla åskådarnes engång genom vanan inskräpta fordran på bondscener, å den andra äro de ett arf från det gamla dramat. De skulle kunna anses härflyta från italienska eller spanska poesien; men enligt Gervinus äro i Tyskland dessa herdespel uppvuxna ur nationel grund, och från Tyskland hafva de kommit in i vår vitterhet. I ett spel om Christi födelse af Knaust (1541) är i skildringen af förkunnandet för herdarne den ton af naturlighet sökt, hvilken förer med sig en komisk anstrykning åt det hela. I en komedi om verdens början och slut af Crüger v. Spornbergk (1580) samtala herdarna med hvarandra före englens ankomst om vargar och får, skänka hvarandra hundar, täfla med hvarandra i sång och blåsning på herdepipan. I "Jacob" af Göbel (1586) tala herdarna i folkspråket, blåsa tillsamman och tvista om företrädet af deras klubbor. "Dessa herdar," tillägger Gervinus, "äro grofva tyska bönder och hafva ingenting af den italienska herdeadlen." Äfven i våra svenska skådespel äro herdarna så väl som bönderna nationela, och om äfven tyska mönster förelegat, äro dock dessa öfversatta på god svenska. Lasse och Hans samtala om den förfärliga kölden och vargens befarade härjningar bland deras hjordar. När englen försvunnit, öfverlägga de om de gåfvor, de böra medtaga till "den lille Jesus," och besluta då att jemte ost medföra ingredienserna till äggkaka, den så omtyckta högtidsrätten på svenska bondgillen. Betecknande är, att Lasse äter sig först rätt mätt, innan han ger sig åstad. Ett bland de löjligaste dragen är inlagdt mot slutet af scenen i stallet. Lasse, gripen af ögonblickets högtidlighet och rörd öfver Josefs och Marias vänlighet vid afskedet, ger sitt af välvilja mot Gudabarnets föräldrar öfversväl-lande hjerta luft, i det han bjuder Josef det bästa, han kan uttänka: en bit tobak; men Josef afslår med förakt detta

anbud, förklarande, att han ännu aldrig "druckit" tobak. Smått förlägen öfver sin enfald att hafva bjudit en så helig man på tobak, ursäktar sig Lasse med det gamla välkända, "att frågan är fri." Man bör veta, att tobaksrökandet eller, som det då kallades, tobaksdrickandet betraktades ännu med misstänksamma ögon, och Lassés artighet var här lika litet på sin plats, som det vore att i våra dagar vilja bjuda en from och helig man på en sup finkel. Tobaken hade i Sverige blifvit bekant genom de från Tyskland hemkommande soldaterna, och till Tyskland hade under 30-åriga kriget detta bruk blifvit fördt af de spanska och nederländska trupperna. Hos oss synes tobakens begagnande hafva fort nog trängt ned till de arbetande klasserna: man finner t. ex. i Åbo domkapitels protokoller, att 1659 d. 19 Jan. hade Pastor i Nagu inför kapitlet klagat öfver sin dräng, som "drack några pipor Toback, förr än han gick till Absolution samma morgon, mången till förargelse," och domkapitlet resolverade, att drängen skulle antingen stå för kyrkodörren en söndag eller böta 1 Daler Smt till kyrkan, samt att hans brott skulle afbedjas i församlingen. — Slutligen må vi anmärka en rätt lycklig användning af herdarna, då förf. införer dem i sista scenen för att uttrycka folkets afsky öfver Herodis och hans bödlars grymheter. Derigenom sättas de i en lifligare förbindelse med handlingen och inlägga från folkets sida en protest mot tyranniets våldsamhet, en protest, som vinner i kraft genom den hotelse, att tyrannens legohjon ej skulle gå oslickade, om de vågade sig på de vuxna drängarna. Det är ett utbrott af det med den gamla svenska friheten sammanhängande hatet mot allt förtryck.

Då man tager i betraktande, huru mycket detta stycke bevarat af medeltidens trettendedagsspel, påtränger sig oss ovilkorligen föreställningen om ett, århundraden igenom fortlöpande, sammanhang emellan de gamla medeltidsdramerna och dessa dramatiska alster från 17:de århundradet, och hvad särskilt angår trettendedagsspelen, känner man

sig på grund af deras stränga fasthållande vid traditionen böjd till att antaga, det sådana spel varit hos oss oftare brukade, än man af de få underrättelserna om dem skulle vilja tro. Tidsinflytandet röjer sig i de växlande versslagen: Herodes talar i ett slags Alexandriner, Thraso i sexstafviga jamber o. s. v. Att dömma af scenanvisningarne i femte akten tyckes banan hafva varit den ofvan (sid. 212) beskrifna, under 17:de århundradet vanliga.

Ännu ett stycke, uppfördt i Finnland, är oss bekant. Det är författadt af en Finne, behandlar samma ämne som Chærberi "Prosopopejæ dikt" och sluter sig sålunda till de gamla moraliteterna. Men då den nyssnämnda dikten troget fasthåller vid moraliteternas ursprungliga ton, så utgör det finska skådespelet ett märkligt försök att omstufva det gamla ämnet och gifva det en för samtiden smakligare form; ett försök, som väl till en del haft sin grund i en förändrad smak, men än mera i författarens personlighet. Denne, hvars namn är Petrus Carstenius, synes hafva varit en ganska underlig man. Först skolrektor och sedan teologie lektor och domprost i Wiborg, anhöll han hos konung Carl XI att vid jubelfesten 1677 blifva teologie doktor, men konungen resolverade, att om han icke vid någon akademi ville aflägga de föreskrifna profven, kunde han vänta till nästa jubelfest. Carstenius, som med skäl ansåg en 100-årig väntan för lång, förnyade sin ansökan hos Carl XII, men fick då till svar, att han hade att ställa sig den af konungen, hans fader, gifna resolution till efterrättelse. Dylika utslag tyckas bevisa, att Carstenius icke på högre ort åtnjutit synnerlig aktning. Han har äfven låtit trycka några orationer, hållna vid Wiborgs Gymnasium, samt några likpredikningar, hvilka alla "vittna om brist på smak och urskiljning hos sin författare." Det här citerade omdömet är dock, väl att märka, faldt 1792, då med smak menades den franskt pseudoklassiska smaken.

Titlen på Carstenii skådespel lyder så: I Jesu namn! Amen. Thet Himmelska Consistorium, tilhoopa

kallat, för våra förste föräldrars ynkeliga affall skull: uthi een lijten Skohleöfning och Comœdia medh någre Skohle-gåssar, närvarande Höge samt Lägre Ståndz Personer, uppå Wijborghs Slott repræsenteradh och förestält Anno 1674 d. 19 Febr. aff Petro Carstenio. Schol. Cathed. Wijborg. Rectore. Stockholm Tryckt aff Joh. Georg. Eberdt. Åhr 1674. 4 ark i 8:o.

Arbetet hafva vi icke sett, men en temligen utförlig redogörelse för detsamma finnes i Åbo Tidningar för 1792 (n:o 22, 27, 28, och 29), och i vår framställning följa vi den.

Författaren har tillegnat sitt arbete friherrinnan Elsa Duwall, gift med riksrådet baron Lorentz Creutz, och anför till skäl för dedikationen, att hela finska nationen har att tacka hennes mans trogna skötsel och plantering samt hennes eget moderliga vattnande för all den gudeliga frukt och växt, som på dess skol- och kyrko-åker så här som i Åbo och annorstädes upprunnen är. Efter dedikationen följer ett *Argumentum ex sanctis Patribus*, hvari uppgifves anledningen till ämnets utförande på Auctors vis, och derpå redogör prologen för skådespelets plan och innehåll.

Stycket, som med undantag af några få repliker är skrivet på prosa, har 4 akter.

Första akten. Sc. 1. Adam och Eva klaga öfver sitt fall. — Sc. 2. Gud Fader håller en monolog öfver människornas otacksamhet och brottslighet, men beslutar af medömkan att "gå och sammankalla sina Himmelska Möör, att jagh i sjelfva värecket förnimma må, hvad mig står till görande." — Sc. 3. Adam och Eva beklaga sitt tillstånd; Eva önskar, att hon hade smakat något annat, än detta förbannade äpplet, och att Adam icke tillåtit henne äta eller åtminstone icke åtydtt hennes råd. Den galante Adam svarar: "Mitt eendaste hjerta, skulle jagh så grymm och afwogh ställa migh emoot tigh, som så mången kärleks glädje och lust i tigh altijd funnit hafwer, att jagh tigh i någon måtto mootsträfwa skolle. Håller tu migh tå för een omenniskligh" m. m. — Sc. 4. Adam får se Lucifer, som med sina exekutionsbetjenter kommer att gripa dem. Han vill fly, men blir af dem qvarhållen.

Andra akten. Det himmelska konsistorium är samladt. Gud Fader presiderar och har på sin venstra sida Freden, Enigheten, Vänligheten, Nåden, Mildheten, Långmodigheten, Godheten, Saktmodigheten, Allsmäktigheten och på sin högra Rättfärdigheten, Strängheten, Stadigheten, Heligheten och Sanningen. De anklagade, Adam och Eva, deras advokat, "menschliga slägtets Eländighet, samt Lucifer, deras anklagare, äro ock tillstädes. Gud Fader öppnar öf-

verläggningen med angifvande af orsaken, hvarföre han sammankallat sina himmelska mör, och ber dem gifva råd rörande bästa sättet att förfara med "desse yncklige personer, som för våra ögon ståå." Freden talar till människans förmån: "Hvad för gagn," frågar hon, "har tu theraf, at människjoslägtet nedstört warder til Helwetit? Hwem kan tacka tig i Helwetit?" Enigheten instämmer; men Rättfärdigheten frågar henne, om hon är "klok och nöchter," som tillstyrker sådant, och yrkar sjelf på strängt straff. Strängheten förenar sig med Rättfärdigheten och likaså Lucifer, hvilken, när Wänligheten talar till människornas bästa, utbrister: "Tig tu näsvisa qvinna, war tyst tu owettiga och krysta läpparna tillsammans." Straxt derpå går han ut för att hemta sina betjenter till de brottsligas fängslande.

Tredje akten. Sc. 1. Lucifer inkommer med sina betjenter och säger: "Jo, Jo, mina trognaste camrater! Tager Cerberi kädjor, glömmet intet Handklofvarna. Slår, binder, sargar, skonar intet." Adam och Eva gripas. "Dessemellan sucka samptlige Himmelsens Möör." Sjelfva exekutionsbetjenterna söka trösta de brottslige, då de skola bortföra dem. Men bortförandet förhindras af Guds Nåd, som träder emellan med en sång i tre versar, af hvilka den första lyder så:

"Lät bli, Lät bli, du arge skalker!
Tag bort tin näbb, tu glupig falker!
Hwi will tu i odömd sak falla
Och föra människjan bort med alla."

Sc. 2. Mildheten bönfäller för människorna, sägande: "Ack käre, lät migh icke fåå repuls." Men Rättfärdigheten, deröfver förtörnad, bevisar nödvändigheten af deras bestraffande och förklarar, att om människorna frigifvas, bör följdriktigt äfven Lucifer befrias från de ewiga kedjorna. Stadigheten och Heligheten instämma, och Lucifer utbrister: "Herr Domare, these hafwa icke så galit dömbt. Ty det är ju billigt, att the, som i samma brotsel warit hafwa, måste ock wara derefter uthi lika lycka. Eija förty, o mine käre, krapser them i et huj härifrån med eder."

Här upphör akt- och scenindelningen, och stycket fortsattes sålunda:

Lång- och Sakt-modigheten, Allsmäktigheten, Godheten och Menskliga slägtets Eländighet antaga sig människans sak. Allsmäktigheten säger bland annat: "Om tu allenast med dit hvitgrådt hufvud nickar derpå, tu som gör himmel och jord bäfvande, straxt warder det bättre med människjan. Men förwegrar tu hjelpa människjan, så står jag, tin Alsmächtighet, i stor fara." Men Menskliga slägtets Eländighet slutar sitt tal med denna vers:

"Jag fattig synda barn af mångom blir tilsatter,
Om tu nu stränger äst, så får mig djeflen fatter.

Ack Fader skona migh; lät uti tin stränga dom
Uppå migh prisas ock tins nådes rikedom."

(Här låter Fadren en suck utgå).

Äfven Englarnas kor stämma in i förbönen för människorna. Fadren, som med undantag af den nyssnämnde sucken hittills varit tyst, blir rörd och säger till Lucifer: "Tag bort tin hand, tu förbannade, och gack bort til dit herberge; ännu är människjan tig icke tilldömd." Då här ett mellanspel vidtager, synes tredje akten vara slut.

Fjerde akten. Öfverläggningen fortsättes. För människorna tala Barmbertigheten, Sanningen och Sanningens vän (Assecla Veritatis), och den sednare säger om Rättfärdigheten, som blott framhåller den dåliga sidan af saken, att intet är så godt, som icke af elaka referendarier kan förvärras. Rättfärdigheten, harmsen öfver sina motståndares beskyllningar, svarar dem med hårda ord; till Mildheten säger hon: "Tu tyckes mig — — altför obetänkt och oförståndig, ja skamlös vara, at tu med tina smickrande ord sådan sak Fadrenom intala vill, som är odugelig. Fadren är trött at höra tig vidare." Slutligen uppmanar Allvetenheten Englakören att fälla förböner, och då denna sjungit ett stycke af Litanien, blir Fadren bevekt. Bestört ropar Rättfärdigheten:

"Hvad Fader, wid tin förra dom tu blif.

Eljest jag tviner af och mister så mitt lif."

Mildheten. "Neij Fader, gjør thet ej, tin mening öfvergif,

Jag dör eljest, tu äst mig worden styf."

Odödligheten försäkrar dem begge, att de icke skola dö, och ber Wissheten gifva ett godt råd. ("Nu begynna Adam och Eva se gladlynt ut, men deremot taga djeflarna på att rasa".) Wissheten bevisar nu, att människan icke kan frälsas af någon dödlig, ej heller af någon engel, utan att deras frälsare bör vara Gud och människa i en person. De himmelska jungfrurna slå sina händer tillsamman af förundran och foga sina hufvuden tillhopa. Wissheten föreslår derpå, att Guds Son skall låta sig födas af en jungfru och blifva människa. Hela venstra sidan af rådsförsamlingen bönfäller sonen derom. Han uppstiger och förklarar sig villig. Fadren bifaller. De fem systerarna, som gynnat människorna, sjunga "Gloria in excelsis." Skådeplatsen tillslutes, men i öppningen visa sig Adam och Eva, uttala sin tacksamhet och uppstämma psalmen: "O Jesu Christ, som mandom tog."

Som mellanspel har författaren begagnat stycken ur Stjernhjelmens ballet, "Den fångne Cupido," så att efter första aktens slut gifvits de tre första scenerna i balletten, efter andra akten femte scenen, efter tredje akten åttonde och till och med tolfte scenerna; men efter sista akten har uppförts en scen af förf:s egen uppfinning, i det jemte

några nymfer två herdar inträda, af hvilka den ene beskriver Astrilds lynne och illfundighet, och den andre förklarar, att fruntimmernas behag äro grunden till Astrilds välde. Nymferna svara med en sång, hvori de upphöja Astrild, hvars magt de försäkra att årstidens köld icke förmår dämpa.

Epilogen innehåller en tacksägelse dels till den treenige Guden för människornas återlösning, dels till åskådarna, som hedrat akten med sin närvaro.

Detta är det sista kända originalstycke, som erinrar om medeltidsdramat. Ämnet är, som vi veta, hemtadt ur den helige Bernhards skrifter, har i början af 1200-talet behandlats af Etienne Langton i ett drama (se ofvan sid. 83) och på svenska fått en bearbetning i Chærberi "Prosopopejæ dikt". Referenten i "Åbo Tidningar" har icke i det funnit något behag. "Man kan ej," utropar han, "utan medömkan blandad med ovilja tänka på tidens smak, då af sådana dårskaper och uselheter väntades nytta och nöje." Och onekligt är, att ett stycke som detta måtte förefalla högst förunderligt för den, som hämtat sina begrepp om dramat från den fransyskt klassiska tragedien och icke hade någon som helst bekantskap med medeltidens dramatik. Men ser man stycket i dess historiska sammanhang för mildras väl omdömet något, ehuru det icke kan nekas, att det gamla moralitetsämnet ingalunda vunnit på den nya behandlingen. Den tid, hvilken genom den dramatiska behandlingen af sådana ämnen som dessa, uttalade sin verldsuppfattning, sitt skaplynne, sitt sätt att se och tänka, gaf äfven dessa ämnen den enda form, uti hvilken de kunde vinna ett estetisk intresse. De gamla religiösa dramerna voro framgångna ur ett tidsbehof, i tidens känslöstämning hade de sin grund och sin förklaring, endast i denna eller en dermed likartad atmosfer kunde de rätt lefva. Förflytas de utom den, så föra de endast ett skenlif; försvinner den gamla fromma grundstämningen, försvinner ock dermed all poetisk doft. För en publik, hvars friska barnasinne mera älskade sinlig åskådlighet än förståndets abstraktioner, kunde den helige Bernhard utan fara för den

religiösa andakten framställa Guds eviga rådslag om människans salighet i formen af en underhandling emellan Guds personblifna egenskaper, och skådespelsförfattarna kunde öfverflytta denna underhandling på scenen och afvinna den ett blandadt religiöst-poetiskt intresse, endast den naivt-fromma tonen bevarades. De kunde det, ty hela diktningen hade en form af allmänlighet, som inskränkte författaregodtycket och gjorde dikten i viss mån till en hela folkets sak. I Chærberi "Prosopopejæ dikt" var ock den gamla formen och dermed äfven den gamla tonen bibehållen, och detta skänkte stycket något värde. Men då Carstenius ur eget hufvud och efter eget tycke smyckade ämnet med tillsatser, hämtade från hans tids åskådningssätt och valda ur synpunkten af hans personliga bildningsgrad, då förlorade det strängt religiösa ämnet sin gamla nimbus, och det som i annan form syntes vördnadsväckande, blef nu löjligt. Så synes det icke så litet befängdt, att de Gudomliga egenskaperna här blifvit medlemmar af ett protestantiskt konsistorium, att Adam tilltalar Eva i dåtidens idylliska herdeton, att konsistoriiledamöterna icke kunna framställa sina olika åsigter, utan att falla in i den råa pöbelton, som var egen för detta tidehvarf, och mera dylikt. Lika befängd och stridande mot ämnets art är den förbättring, författaren påtagligen åsyftat, då han i stället för de vanliga narrupptågen valde till mellanspel Stjernhjelms ballet, hvilken visserligen i poetiskt hänseende står vida öfver dessa farser. Men farserna hade sjelfva engång uppvuxit ur samma mark som de gamla religiösa dramerna och stodo till dem i ett innerligare förhållande; de voro derföre för dem icke så främmande som den klassiskt-allegoriska balletten och herdarnas och nymfernas sånger om Astrilds tyranni. — För öfrigt bör anmärkas, att detta drama är det enda från denna tid, som är skrifvet på prosa; en egenhet, som vi icke veta, om vi böra tillskrifva svårigheten hos författaren att handtera versen eller hans sträfvan efter naturlighet.

Så visar oss Carstenii "Himmelska Consistorium" den fullständiga upplösningen af det gamla religiösa medeltidsdramat, hvilket, om än betydligt modifieradt, under hela detta århundrade fortlefvat i sin afläggare, skolkomedien. Här är den gamla formen sprängd genom de inkilade tillsatserna, härledande sig från ett annat tidsmedvetande, och den deraf uppkomna ofrivilliga komiken visar bäst, att denna form icke längre var passande. Då på dess grund icke ett nytt lifskraftigt drama hunnit bilda sig, är det ej underligt, om det nya, efter franska mönster bildade, mera tidsenliga klassiska dramat kunde så lätt bortsopa hvarje spår af vår äldre dramatik.

XI.

Skoldramats upplösning.

Vi hafva sett, huru med det minskade intresset för skoldramerna deras betydelse aftagit, huru ännu inpå 1680-talet här och der skådespel vid skolorna uppfördes, och huru detta bruk längst bibehållit sig vid tyska skolan i Stockholm; men under sista årtiondet af 1600-talet förlorade äfven vid denna skola examenshögtiderna sin dramatiska karakter, och från 18:de århundradet hafva vi ingen underrättelse om skolkomedier.

Orsakerna till detta förhållande äro icke svåra att utleta. Att hofvet och de förnäma förlorat smaken för denna komedi, hafva vi sett; men äfven den större allmänheten fick genom de mot slutet af århundradet hit inkomna utländska teatertrupperna ett annat begrepp om skådespel. En helt ny smak i fråga om vitterhet och dramatisk konst gjorde sig gällande, och en stående teater bidrog till dess spridande. Så länge åskådarna mera allmänt funno sig roade af skolkomedierna, var man väl ock mera benägen att hålla på den pedagogiska nyttan af komedispelandet; men sedan en förändrad smakrigtning undandragit dem allmänhetens gunst, sedan yrkesskådespelare uppträdt, af hvilka troligen mången icke genom sitt lefnadssätt bidrog att höja yrkets medborgerliga anseende, och sedan man blifvit bekant med skådespel, hvilkas värde icke bestämdes af deras moraliska halt, om man än fortfarande i teorien höll fast vid den moraliska uppfattningen af skådespel, så började man mera allmänt tvifla på den stora fördelen af komedispelande med afseende på ungdomens bildning och

uppfostran. Hufvudorsakerna till skolkomediens upphörande finna vi derföre ligga i en förändrad smak och i bekantskapen med främmande trupper och upprättandet af en stående teater.

Hvad först angår den nya smakrigtningen, så kunna vi anknyta vår skildring af den till redogörelsen för en skolkomedi, hvilken tydligen visar öfvergången till det nyare från det gamla, på medeltidsgrund hvilande dramat.

Vi hafva ofvan (sid. 427) angifvit de fyra på hvarann följande utvecklingsstadierna af antikens inflytande på den nya vitterheten. Det kan ej förundra, om man hos oss, som först sent blefvo dragna in uti den allmänna litterära rörelsen i Europa och då emottogo impulserna från utlandet, finner de olika rigtningar en tid bortåt löpa vid sidan af hvarandra. Humanistdramat fortfor århundradet igenom, under det att Stjernhjem med sin skola arbetade i samma rigtning som Opitz, och andra åter togo till mönster den med Marinismen befryndade andra Schlesiska skolan i Tyskland, samt samtidigt dermed den franska klassiciten började slå rötter. Det är endast den sistnämnda, som är af betydelse för vårt drama, och vid hvilken vi derföre må något uppehålla oss.

Äfven i Frankrike hade mot slutet af 15:de och början af 16:de seklet "den nya vetenskapen" inträngt, och vid kollegier och universiteter spelades latinska humanistdramer. Men man stannade icke dervid; man ville i antikens anda och efter dess mönster skapa ett fransyskt drama, som kunde mäta sig med de gamlas, och redan 1552 uppfördes Iodelles "Kleopatra," den första mera regelbundna franska tragedi. Detta stycke i 5 akter är ingalunda någon blott kopia af antiken, "utan en fri skapelse af en väl ännu rå fantasi hos en skald, som har de gamles konst att tacka för sin bildning och för hvilken denna utgör idealet" ¹⁾. Kompositionen är till den yttre

¹⁾ Ebert, s. o. s. 106.

formen hämtad från det antika dramat, ehuru ännu mycket enkel och ofullkomlig; men i detta stycke fanns dock ett tragiskt patos, hvarom medeltiden icke hade något begrepp, och detta patos har redan samma retoriska karakter, som framdeles så egendomligt utmärker det utbildade franska dramat. Det är icke längre de komiska skalderna, Plautus och Terentius, hvilka utgöra mönsterskalderna; de få vika för tragikern Seneca, och det är från honom den franska klassiska tragedien härstammar i rakt nedstigande linie. Jodelle har från den gamla tragedien upptagit kören; versen är ännu den gamla tiostafviga heroiska versen, som i Frankrike var den vanliga; men i första och fjärde akterna, hvilka äro af en företrädesvis patetisk natur, finner man alexandriner använda. Under de följande sexton åren täflade folkskådebanan, der passionsbröderna uppförde dels andliga, dels profana mysterier, med hof- samt kollegibanan, der tragedier i Jodelles stil uppfördes; de sednare hämtade sina ämnen dels ur antiken, dels ur den heliga historien, dels äfven ur noveller. År 1568 uppträdde Garnier, den ende mera betydande tragiker emellan Jodelle och Corneille, och ehuru hans arbeten icke äro skrifna omedelbart för uppförande, hafva de dock utöfvat stort inflytande på franska tragediens utbildning. De många upplagorna ända långt in i följande seklet visa huru allmänt han lästes. För Garnier är Seneca mönstret. Efter dennes exempel lägger han högsta vigten vid det retoriska och vid diktionen; "sentenser blifva den tragiska byggnadens grundpelare." Sjelfva uppfinningen anses för något underordnad, hvarföre Garnier ofta upptager i sina tragedier långa stycken ur Seneca och Euripides. Kompositionen är ofta af den art, att de enskilda delarna synas mekaniskt sammansatta, och det hela består i en mängd deklamationer, beskrifningar och sentenser, mer eller mindre godtyckligt sammanförda; ända till Racine är också kompositionen i den franska tragedien temligen svag. "De långa monologiserade talen, de vidlyftiga

"beskrifningarna och berättelserna, hvilka utan afseende på
 "den dramatiska situationen nästan som sjelfständiga be-
 "handlas, hopandet af epiteter, de dialektiskt retoriska ord-
 "fäktningarna öfver ett allmänt tema, hvilka plötsligen
 "förvandla skådebanan till en akademi af sofister, lusten
 "att göra sentenser och som sådana betrakta *loci communes*,
 "— allt detta lärde Garnier i Senecas skola, och många
 "af dessa fel fortplantades traditionellt, om än i ringare
 "grad" 2). I alla hans tragedier afdelas akterna genom
 korsånger; de tre dramatiska enheterna äro ännu icke lag
 och iakttagas icke med stränghet af Garnier 3). Sina äm-
 nen hämtade han mest från romerska historien, men be-
 handlade äfven ett gammaltestamentligt i "Judinnorna" och
 ett romantiskt i "Bradamante." Detta sednare stycke är
 en tragikomedi med större rikedom på handling och, trots
 enskilda brister i kompositionen, mera dramatiskt än de
 strängt antika styckena; dialogen är fri från sentenskram,
 och uttrycket lämpadt efter situationen och karakteren.

Efter Garnier och till århundradets slut herrskade en
 fullkomlig förvirring i de dramatiska förhållandena i Frank-
 rike. Jemte den klassiska tragedien efter Garniers mön-
 ster har man från denna tid rena mysterier, allegoriserande
 moraliteter, blandningar af mysterier och moraliteter eller
 af mysterier och klassisk tragedi. Den herrskande formen
 synes dock hafva varit tragikomedien efter exemplet af
 "Bradamante." De borgerliga krigen och dermed följande
 osäkerhet och nöd tryckte starkt på teaterförhållandena.
 Men sedan freden återvändt, och passionsbröderna fått
 finna sig uti ytterligare inskränkningar i sitt privilegium

2) Ebert, s. o. s. 160. — 3) Scaliger i sin poetik lägger en-
 dast någon vikt vid tidsenheten och föreskrifver derföre författaren
 att välja ett ämne, hvars förlopp på skådebanan motsvarar den tid,
 handlingen i verkligheten upptager. Denna föreskrift sökte äfven
 skådespelsförfattarna att följa; men då endast sällan ett ämne lät nå-
 gorlunda naturligt behandla sig efter denna lag, så blef i vanliga fall
 en snäf tvångströja pålagd ämnet. Å andra sidan tvingade dock
 denna föreskrift till en innerligare fördjupning i ämnet och en mera
 psykologisk motivering.

att ensamt uppföra alvarsamma stycken, lades grunden till en fri skådebana i Paris, och teatern i Hotel d'Argent i kvarteret *du Marais* fick en teaterförfattare i den fruktamme Hardy, den förste, som i Frankrike uteslutande lefde och skref för banan. Hans första stycke trycktes 1601 och han dog något före 1632. Hans publik utgjordes ej af de litterärt bildade, utan af massan af den ännu obildade medelklassen. Detta återverkade på hans författarskap, och hans stycken, 6 a 800 till antalet, äro till större delen handtverksarbeten, som afse att förse banan med stycken, hvilka kunde draga folk. Flertalet äro tragikomedier, och han har i dem velat bjuda på så mycket som möjligt, sträfvande ehuru på ett rått sätt att sätta affekterna i rörelse. Hans stycken hafva alla en drastiskt verksam handling, men den är till större delen ett lån från andra; den framspringer ej heller ur karakteren, tvertom är karaktersteckningen endast bestämd genom situationerna och blir efter den förändrad. Diktionen är stundom trivial, stundom svulstig. Hardy har äfven skrivit tragedier, hvilka hafva formen af den klassiska tragedien, sådan som man i Frankrike tillegnat sig den, men hans stycken äro tydligen påverkade af tragikomedien. Kören begagnar han ej; hans publik tyckte mera om de emellan akterna inflickade *entremets* än om långa lyriska deklamationer. Med kören bortföll äfven hufvudhindret för en utvidgning af rums- och tidsenhetens skrankor. Hardy betjenar sig deraf med en viss frihet, men dock med måtta, så att handlingen icke öfverskrider gränsen af 1 a 2 dagar, och scenen växlar merendels blott inom ett trångt begränsadt rum. Den monologiserande skuggan, den förtrogna amman och budet, som berättar slutkatastrofen, fela sällan; deremot är Garniers patetiska retorik nedstämd till en vanlig, ofta trivial samtalston. Hvad inflytande Hardys verksamhet haft på den Garnierska tragediens form synes bäst af Théophiles "Pyrame et Thisbé" (1617), der man återfinner Garniers långa patetiska monologer, de po-

litiska och moraliska samtalen, utstofferade med sentenser, hvaremot Hardy igenkännes i de på scenen försiggående mord- och blod-uppträden och bortlemnandet af kören; tidsenheten är fullt medvetet iakttagen, men i några akter ändras rummet. Under de följande 12 åren (1617—29) låg tragediens fält alldeles ouppodladt; från Spanien hade den svulstiga s. k. Cultorismen med sin metaforiska öfverlastning och sökta stil inträngt och herrskade i de högre kretsarna. Med den följde i släptåg smaken för herdepoesien, och på teatren undanträngdes tragedien och tragikomedien af idylliska herdedramer. Brytningen af denna smak utgick från "*les Savants*," den lärda klassiska kritiken under kardinal Richelieus presidium. De beslöto att emancipera skönlitteraturen från de förnäma kretsarnas välde och gifva den stöd i vetenskapen, d. v. s. uppställa bestämda regler för densamma samt på detta sätt i stället för de efemera modprodukterna skapa verk för efterverlden. På deras inrådan öfvergaf pastoralskalden Mairet herdedramat och skref 1627 sin tragedi "*Sofonisbe*" under iakttagande af "reglorna" eller läran om tidens, rummets och handlingens enhet. Den farligaste kampen hade dock denna nyklassiska tragedi att bestå mot tragikomedien. Striden vände sig i det yttre om de tre enheterna, men derbakom låg den djupare frågan, "om franska sorgespelet skulle vara ett retoriskt-musikaliskt eller ett drastiskt-pittoreskt" ⁴⁾. Läran om enheterna, så som den fattades i Frankrike, innebar möjligheten till en utveckling af det förra; deremot kunde omöjligen enheterna tillämpas på tragikomedien, ja, redan de romantiska stoffen måste uppgifvas med antagandet af den nya lagen för tragedien. Det ligger utom vår plan att följa stridens alla vändningar; alltnog sedan den store Corneille en tid vacklat emellan begge åsigterna, underkastade han sig franska akademiens dom öfver hans tragikomedie "*Cid*," och 1640 hyllade

⁴⁾ Ebert, s. o. s. 213.

han med sin "Horace" de tre enheterna som högsta dogm, och dermed var franska tragediens form fastställd för århundraden.

Första spåren till inflytande af fransk smak började hos oss visa sig redan under Christinas regering. Det är inom de egentliga hofkretsarna de förmärkas. Bundsförvandtskapet med Frankrike under trettioåriga kriget bragte Sverige i närmare beröring med detta land, som redan nu började blifva tongifvande. De unga ädlingarna försummade icke att under sina bildningsresor besöka Paris, och det blef längre fram icke ovanligt, att svenskar ingingo uti fransk krigstjänst för att utbilda sig i yrket. Detta bidrog till kännedom om det franska dramat, som under medlet af seklet höll på att skapa sig sin form. Wieselgren berättar, att den alvarsamme Jacob DelaGardie d. 17 April 1647 skref till sin då 18-årige son, Jacob Dela Gardie, att honom "ej behagade, att sonen gjorde sig så gemen med fransoserna och gaf dem balletter och komedier, efter sådant ingen nytta och ära gifver" ⁵⁾. Det enda dramatiska stycke, som man vet vid Christinas hof vara uppfördt af studenter, var en af Senecas tragedier. Från franska hofvet hämtades bruket af mytologiskt-allegoriska festspel, balletter, upptåg och pastoraler, och dessa bidrogo ej obetydligt till utbildande af smaken för det deklamatoriska och sententiösa. Äfven i Stockholm bosatta eller der sig uppehållande fransmän medverkade till spridande af den nya smaken. Så berättar Ekeblad d. 26 Mars 1661, att "några franska köpmän och kammarherrar ha lagt sig här tillhoppa och agerat en komedi i går första gången" ⁶⁾. Om det uppförda stycket verkligen varit en komedi, låta vi vara osagdt, möjligen har Ekeblad i öfverensstämmelse med det i Sverige vanliga bruket begagnat ordet komedi som liktydigt med skådespel i allmänhet. Snart var också

⁵⁾ Wieselgren, III. s. 489. — ⁶⁾ DelaGard. Ark. IX. s. 14.

hofkretsen vunnit för den nya vitterheten. Magnus Gabriel DelaGardie, med sitt varma intresse för allt, som kunde bidra till bildningens spridande, uppmanade Samuel Columbus att försöka sig med öfversättningar af franska teaterstycken, och i ett bref af den af d. 5 Maj 1679, sedan Columbus nyss hemkommit från en resa, under hvilken han i Paris grundligt studerat den franska vitterheten, skref denne till sin höge gynnare om "den herrliga smak," som han funnit "i de fransyske Comedier i synnerhet Molières och Corneilles någre," samt lofvar att fortfara med öfversättningen af dessa, särdeles emedan komedien och etiken så nära hänga samman, att alldeles detsamma, som komedien föreställer med lust, det föreställer filosofien med alvarsamhet ⁷⁾. Columbi död, som inträffade ett par månader derefter, gjorde dock, att hans löfte blef ouppfyldt. Ofvan hafva vi sett, att då hoffruntimret 1684 skulle uppföra ett skådespel, valde man dertill Racines "Iphigenie." Så finna vi, att mot slutet af seklet var franska dramat väl bekant bland de bildade klasserna.

Att universitetsstaden tidigt upptagit den i hufvudstaden rådande smak, synes ganska naturligt. Kanske var det ock på grund deraf, som konsistorium i Upsala 1652 afslog Erik Kolmodins anhållan, att få uppföra ett skådespel; ty att dömma af dennes uppträdande i Åbo har det säkert varit religiösa skoldramer i gammal stil, som han velat låta spela; och kanske har man icke ansett det längre tillständigt att vid rikets högskolor uppföra de af en finare smak redan utdömda dramatiska behandlingarna af heliga ämnen, hållna i den halft religiösa, halft burleska medeltidsstilen. Man finner åtminstone, att omkring 10 år derefter blef med professorernas goda minne en akademisk teater inrättad i Upsala, och det enda förhandenvarande af de der uppförda stycken betecknar omisskänneligt en förändrad smakrigtning.

---

⁷⁾ Klemming, s. o. s. 57, der Columbi bref finnes meddeladt

Sedan Prytz' dagar hade i Upsala nästan endast latinska skådespel blifvit uppförda; den, som åter upptog bruket att spela svenska stycken, var Urban Hjärne, en af dessa mångsidiga snillen, hvarpå medlet af 17:de seklet var så bördigt. Han föddes 1641 i Squoritz prestgård i Liffland, åtnjöt först undervisning i sin hemort, men kom efter växlande öden slutligen till Strängnäs skola, derifrån han hösten 1658 begaf sig till Upsala. Vid universitetet kvarstannade han endast ett år, hvarefter han begaf sig till Stockholm och uppehöll sig i två år som lärare för "rika och förnäma" borgares barn. År 1661 återvände han till Upsala för att studera medicin och omfattades med mycken välvilja af med. professorerna Hoffvenius och Rudbeck. Men jemte medicinen odlade han äfven vitterheten. Han blef själen i ett vittert sällskap, som bildade sig omkring honom, och "för att divertera ungdomen" beslöt han inrätta en teater, häruti alvarligt biträdd af professor Rudbeck, som utverkade tillåtelse för honom att "i den bästa salen på Upsala slott, den med Ovidianska fabler i gipsverk sirad var," uppställa en teater, som han sjelf konstruerat och målat. Der uppfördes nu tidt och ofta skådespel, dels originaler, dels öfversättningar och bearbetningar så väl af honom sjelf, som af de andra vittra ynglingar, hvilka slutit sig till honom, och bland hvilka räknades Samuel Columbus, bröderna Jacob och Anders Wolimhaus, sedan grefvar Gyllenborg och Leijonstedt, Jacob Isthmenius, sedan Reenhielm, Olof Rudbeck d. y., Peter Lagerlöf, Johan Paulinus, Eric Wenæsius. Gyllenborg har sjelf förklaradt, att Hjärne genom dessa tidiga öfningar "gjort honom dristigare och qvickare." Då Carl XI 1665 besökte Upsala, tillsade Rudbeck Hjärne "att antingen representera något lustspel på sin teater eller låta samma sal för konungens plaisier rensa." Hjärne skref då tragedien "Rosimunda," hvilken på hans teater uppfördes inför konungen d. 15 Aug. i närvaro af senaten och hela den medföljande kungliga sviten. Ballett-drägter,

brukade vid Christinas hoffester, blefvo honom lånade från Stockholm. Huru road konungen fann sig, synes deraf, att han ännu ett halft år före sin död talade med Hjärne, som då var hans lifmedicus, om detta skådespel och det nöje, det skänkt honom.

Beträffande Hjärnes öfriga öden inskränka vi oss till att nämna, att han under många utländska resor ytterligare förkofrade sina medicinska och kemiska insigter, blef 1675 ledamot i Collegium Medicum samt assessor i bergskollegium, 1684 konungens lifmedicus, 1696 arkiater och præses i Collegium Medicum samt president i bergskollegium 1713. År 1720 tog han afsked med landshöfdingekaraktär och dog i Stockholm 1724. Om medicinen så väl som om bergsvetenskapen i Sverige har Hjärne gjort sig högeligen förtjent; och icke minsta nyttan gjorde han genom sitt deltagande i kommissionen öfver trolldomsväsendet, der han var den, som först gjorde gällande en förnuftig uppfattning af denna sak ⁸⁾).

Rosimunda. Tragoedia i fem handlingar aff Urban Hjärne. Vthi H. K. May:tz wår Allernådigste herres och Konungs Högstanseenligaste närvarelse, Uthi största underdånigheet förestelt på Ubsala slott Anno 1665 den 15 Augusti.

Rosimunda har först 1856 genom Hansellis försorg blifvit tryckt ⁹⁾). I detta stycke finna vi första gången knittelversen fullkomligt öfvergifven, och i stället omväxlande metriska versarter begagnade.

Som prolog uppträder Nemesis och redogör för sin magt och sin verksamhet, men nämner ingenting om styckets innehåll.

---

⁸⁾ Se Samlade Witterhetsarbeten af Thomas, Urban, Carl Urban, Johan och Erland Fredrik Hjärne. Upsala. Hanselli 1856, s. 6—12. Jfr Sv. Akad. Handlingar 29 Del. Beskow, Äreminne öfver Urban Hjärne. — ⁹⁾ "Rosimunda" finnes tryckt i nyssnämnda "Samlade Witterhetsarbeten" af Hjärnarne. Utdrag af denna tragedi äro meddelade i v. Beskows Äreminne.

Första akten. Sc. 1. Cleph, kammarherren, varnar konung Alboin för hans hustru Rosimunda, hvars hämdlystnad han väckt genom att lockat henne dricka ur hennes mördade faders hufvudskål. Alboin slår varningen i luften. En page underrättar, att drottningen ligger för döden, och kungen beger sig till henne. — Sc. 2. Cunimundi (Rosimundas mördade fader) skugga uttalar i en lång monolog på hexametrar straffdomen öfver Alboin och manar Rosimunda till hämd. — Första interscenium med Florisel och Halexius Pickelhäring: improviserad. — Akten slutar med en körsång, som framhåller, att, om än sent, följer straffet på brottet.

Andra akten. Sc. 1. Rosimunda framställer i en monolog skälen till sitt hat mot Alboin och svär att döda honom som ett offer åt sin fars vredgade skugga. Rå, men kraftig och fantasifull, är hennes beskrifning på den gräsliga dryckens verkan:

— — — — — vijnnet,	Min mage kund' ey heller
Det krympte neer i bötnet	Slijk vederstyggligh vätska
Och drogh sigh tätt tillhopa,	Meer qvaar hoos sigh behålla,
Som ville det ey sielfver	3 gånger iagh thet intogh,
Och nödigt i migh ingåå.	3 gånger iagh thet upgaff,
Vidh gomen lådde tungan,	Ty magen viste bättre
Migh darrad' hals och strupa,	Än iagh aff slijk ogärning.

Sc. 2. Diletta söker öfvertala Rosimunda att låta sin harm fara och föreställer henne vådan af hennes planer på konungens lif; men fåfängt. Då drottningen slutligen yppar, att hon utsett Dilettas egen fästman Helmiges till medhjelpare vid mordet, ber Diletta om nåd för honom, men drottningen befäller henne att till aftonen bege sig in i drottningens sofgemak, på det Rosimunda sjelf må kunna i Dilettas kammare emottaga Helmiges och med honom öfverlägga om mordet. Dilettas fruktan söker drottningen lugna. — Sc. 3. Helmiges spelar bakom gardinen och sjunger en jambisk ode, uttalande hans kärlek till Diletta. Sedan gifver han luft åt sin svärmiska längtan efter Diletta och säger sig mot hennes kärlek akta ringa gods, rikedom, höghet och andra lyckans häfvor; han har på nära håll sett de mäktiga, och han missunnar dem ej den börda de bära. — Ett improviserad interscenium följer, deri Helmiges' medfriare, Floretto, affärdar Pickelhäring med ett bref till Diletta, men får ett snöpligt svar. — Sc. 4. Diletta sänder Ådvin, sin dräng, till Helmiges med hälsning, att hon ej kan enligt löfte vara i sin jungfrubur i afton och att H. ej bör gå ur huset, emedan en stor fara hotar honom. Ådvin återkommer med underrättelse, att Helmiges redan gått till slottet. Diletta ger utbrott åt sin harm mot drottningen. — Kören varnar "den skyndande Helmigen" att icke rusa till sitt förderf, ty i stället för sin Diletta, skall han finna Rosimunda.

Tredje akten. Sc. 1. Helmiges berättar, att då han trott sig

tillbringa natten hos Diletta, hade han i stället varit samman med Rosimunda, som, just då han velat bortgå, gifvit sig tillkänna och förelagt honom, att antingen döda konung Alboin och blifva hennes man och konung öfver Longobarderna eller ock dö såsom den der kränkt hennes ära. — Sc. 2. Rosimunda frågar Helmiges, om han betänkt sig, och denne söker förmå henne afstå från sin blodiga föresats; men R. anför, att hennes mördade faders skugga ej lemnar henne någon ro, ja, hon ser den äfven nu, medan hon talar. Hon ger Helmiges ytterligare betänketid. — Sc. 3. Helmiges öfverlägger; alternativen äro: å ena sidan mörda sin konung och välgörare, förlora sitt goda namn och rykte och lida af samvetsqual, å andra sidan sjelf lida döden. Han aktar ej höghet och kungligt välde, men väl sitt lif, och ej mindre aktar han friheten, ty åt hoflifvet med dess falskhet och slippriga lycka är han trött. — Sc. 4. Rosimunda kommer, Helmiges förklarar sig redo. De öfverlägga om sättet för mordets utförande och besluta att i tysthet gripa verket an och sedan med alla rikets skatter fly till Ravenna; emellertid skulle landshöfdingen Longinus anstalta om att Longobarderna valde Helmiges till konung. — Improviserad interscenium: Diletta rymmer undan faran med Cleph. Floretto möter dem i skogen och vill med våld taga Diletta, som frestas af Pickelhäring. Hon rymmer, Pickelhäring rymmer efter, Floretto dödas, Cleph söker Diletta. Pickelhäring kommer igen, finner sin herres lik och bär det till en bakugu för att upptina det till lif. — Kören sjunger om den tigrerymma Rosimunda, som under fagert skinn döljer så förgiftigt sinne. Den varnar ungdomen att ej bygga på skönhet.

Fjerde akten. Sc. 1. Rosimunda och Helmiges döda Alboin och fly. — Sc. 2. Pagerna komma och finna konungen död; en nobles befäller att eftersätta mördarna. — Sc. 3. Samme nobles anställer betraktelser öfver kungars vacklande lycka. — Sc. 4. Cunimundi hamn gläder sig öfver den vunna hämden, men afbrytes af Alboins hamn, som kommer in rasande, slår Cunimundi hamn i synen m. m. Jordan upplåter sig och Cunimundi skugga stiger der ned. — Sc. 5 har ingen dialog, utan en själamessa "på hedniskt vis" hålles deri öfver Alboin. — Improviserad interscenium: Pickelhäring uppräknar och beser hvad han stulit från sin döda herre; Cleph kommer och vill döda honom, men igenkänner i honom Alboins hofnarr. De gå båda att söka Diletta. — Kören sjunger om förnöjsamhetens lycka.

Femte akten. Sc. 1. Longinus öfverlägger med sig sjelf; han vill begagna kejsar Tiberii frånvaro för att bemäktiga sig Italien, sedan han först gift sig med Rosimunda och genom henne och hennes skatter förvärfvat väldet öfver Longobarderna. — Sc. 2. Gubben Eubulus söker afråda honom, men han står fast vid sitt beslut. — Improviserad interscenium: Två soldater uppträda; den ene är ledsen åt yrket, men den andre uppmanar att stjåla och plun-

dra vägfarande. De gå ut att söka byte. — Sc. 3. Rosimunda klagar öfver långsamheten i utförandet af hennes plan att bli Longobardernas drottning. Longinus, som hört hennes klagan, kommer fram och skjuter skulden på Helmiges. Rosimunda försvarar honom men Longinus yppar för henne sin kärlek och sina planer samt råder henne att förgifva Helmiges. Hon afslår väl förslaget, men Longinus ber henne besinna sig. — Sc. 4. Helmiges kommer in djupt nedslagen och förfärad; han hade förrirat sig i en fasansfull ödemark och der under häftiga ljungeldar sett Alboins skugga; Rosimunda söker intala honom mod. — Sc. 5. Alboins skugga uppenbarar sig ännu en gång för Helmiges och bådär, att hämden snart skall nå honom och Rosimunda. — Improviserad interscenium: Cleph och Pickelhäring finna Diletta i soldaternas händer. De anfälla dem, men Pickelhäring tar parti emot Cleph; dock lyckas han befria sin älskarinna, och Pickelhäring utföres för att hängas. — Sc. 6. Rosimunda tycker Helmiges för modlös att utföra hennes värf, hon finner sig älska Longinus och efter en stunds öfverläggning beslutar hon mörda Helmiges. — Sc. 7. Rosimunda ger Helmiges gift, men när denne känner giftets verkan, tvingar han Rosimunda att dricka ut återstoden ur bägaren. Båda dö i närvaro af Alboins skugga. Sist uppträder Nemesis. — Sedan "Courtinen" är tillsluten dansa 4 dalkarlar en ballett, hvarpå följer ett Nachspel af en bonde-pickelhäring och två "befalda diäknar". —

Vi vilja här meddela några utdrag ur tragedien. Som prof på monologen meddela vi början af Helmiges monolog i III. 3.

Hvaar tager iagh nu råd? O i alsvällige Gudar!
 Hvert iagh än hugsar och seer, haar iagh bekymmer och ängslan.
 Lijffvet, frijheet, rikdom och ähra, de låcka migh heftigt;
 Men där skreckia mig frå mitt samvet' och ährliga rychte.
 Sij, både häär och däär ähr fara, kränkliga plågor.
 Skall iagh mörda min elsklige kung, min förste, min herre,
 Den mig haar altijdh gott bevijsst och aldrig emot giort,
 Den mig och ijdeligh nåd betedt och högt haffver uppsatt? —
 Ach ney, ney, iagh vill aldrig så, hvert trängd eller oträngd,
 Kränckia mitt ährliga namn, mitt rychtbara tappra gemöte;
 Seen een gnagande matk allförett i mitt engsliga hiärta
 Bära, derhoos ond löön och straff af Gudarna venta.
 Men sij, gör iagh det ey, gijffs iagh sielff Bödlom i hender.
 Doch må iagh heller obrotzliga döö, än leffva i oroo,
 Skamm och samvetes agg. Kiäre, hvilken veet aff min oskuld?
 Drottningen, affvogh och ill, klagar ann mig för ågong och våldzverek;
 Konungen, vreder och yyr, gitter ey hvert böön eller uursecht,
 Serdels när han seer alt folk reta Rätten och ropa,
 Yrkiande domen och dödh; allmogen och andra gemena,

Som påta näsan i alt, det dem hvaar röör eller angåår,
Tvija, beskrija migh uth, iagh rates och hates aff allom;
Måste så iempt allt det lijda den försmädliga döden.

Aldrig seen veet een mig reen för meen här i verlden,
Uthan allena i himmlen de stilltigande Gudar.

Detta migh lockar först; Iagh achtar ey godz eller högheet
Iempte kungligh värde så högt, som rychtet och lifvet.

Ach, huru håårt och svåårt och suurt ähr oskyldeligh lijda
Kungens vrede, folksens haat och skamliga döden!

Som prof på dialogen meddela vi en del af samtalet emellan
Longinus och Rosimunda (V. 3.), der den förre vill öfvertala drott-
ningen att förskjuta Helmiges.

Longinus.

Eer klaga, skönste Drottning,
Har iagh medh smärta höört,
Och gåår mig håårt till hiarta,
Att alt skall så ståå till;
Men hoo kan thet då ändra?
Ty steller eer tillfredz,
Till des man gott tillfelle
Kan nåå och läglig tjidh
Att ställa det i värcket,
Som mann eer loffvat haar.

Rosimunda.

Haar jagh ey lenge bijdit?
Ach hvad begynner jagh?
Iagh fruchtar vist, vij dröya.
Till des vårt litzle hopp
Det blijr till vatn och intet.
Att haffva tolamodh
Tilllåter os ey tijden.

Longinus.

Ia, iagh må tillståå alt
Så vara sant; iagh drager
Ett stoort medhlijdande
Och hiertelig medhynckan,
Att eder ädla siäl,
Emoot hvars mans förmodan,
Skall haffva råkat så
I slijk oläglig tillstånd:
Ty ähr han värd stoort straff,
Som eder plöztlich förde
På sådant obestånd.

Rosimunda.

Han, som så manlig löönte
Den stora oförrätt
Och spott, som mig tillfogat
Bleef aff min förre mann?

Longinus.

Iagh plägar skäligh straffa
De höffvidzmenn, dem iagh
Plägh' giffva streng befallning,
Gåå medh försichtigheet,
När de sinnlöse ruusa
På fienden i felt
Och deras saak angripa
Medh obetencksamheet;
De må då tappa, vinna,
Lell fåå de lika straff.

Rosimunda.

Helmiges måste taga
Sin lägenheet i acht;
Och om iagh rätt bekenner.
Så bleef han tvungen till
Aff mig, som all den småleek
Och otroo intet ledh.

Longinus,

Helmiges skulle skiuta
All skullen på sikh sielff
Och eensam taga flychten
Uppå een liten tjidh,
Till des i kunden stilla
Eer underhaffvande,

Och deras vrede måtte
 Medh tijden sacht sikh.
 Han kunde seen väl komma
 Tillbaaka i godh tijdh.
 Nu haar han så med galnu

Sin saak i olag stält,
 Att iag måå fritt bekenna,
 Det ähr alsintet hopp
 Numera för eer öffvrig.

Tredje aktens kör kan gifva föreställning om körsångerna.

Tijgergrymma Rosimunda!
 Haar du slutat fulleligh?
 Viltu entligh ingalunda
 Låta vreden sacht sikh?
 Hvem haar sådan gruffvligheet
 Än i världen hört och sedt? —

Fägring böör man högt värdera,
 Der som fromheet är med blygd,
 Men, ty verr, man finner fleera,
 Them som skyla sin odygd
 Medh een teck och liuffvlig hyy;
 Sådan fägring böör man ffly.

Kunna dina miuka hender
 Väl bedriffva sådant dråp?
 Kan slijk ondk' och list i sender
 Vistas i så deyligh krop!
 Falska skönheet, kantu vääl
 Öffverskyla sådan siääl?

Lär, o yngling, väl besinna
 Guld ähr ey, allt guld ähr lijkt.
 Huru ofta haar een Qvinna
 Medh sin deijligheet besvijkt
 Och thet giord, som våld och macht
 Hade ey tillväga bracht.

I det vidtbegripna runda
 Kunde aldrigh någon troo,
 I den skönsta Rosimunda
 Skulle så oont härta boo,
 Under sådan fagert skinn
 Vara så förgiftigt sinn.

Hade sköönhet ey bedragit
 Alboins, then hieltens modh,
 Aldrigh hade han hiälslagit
 Cunimund, och meenlöst blodh
 Gutit uth, ia sielfver sist
 För slijk våldzverck lijffvet mist.

Tu, som plägh så heftigt prijsa
 Skönheet ibland Qvinnoköön,
 Alboinus skall digh vijsa,
 Hvdh som sköönheet pläg för löön
 Giffva dem, som henne såå
 Högt åstund' och efterståå.

Villtu bliffva frij, lätt fara
 Altför heftigh skönheetz lust,
 Tagh tigh väl och grannt tillvara,
 Att ey iemmer, suck och pust
 Änder tigh tin lust medh nödh
 Sist medh een försmedlig dödh.

Redan en flygtig blick på denna innehållsredogörelse och på de lemnade utdragen visar, att vi här hafva för oss ett stycke af helt annan art, än de, hvilka vi förut lärt känna. Men de komiska scenerna, sångerna, tids- och rumsbehandlingen ådagalägga, att deri ännu åtskilligt af medeltidstraditionen finnes kvar, och att sålunda icke den fullbildade franska *tragedien* varit Hjärnes mönster. Som en närmare granskning skall visa, har Rosimunda mesta likheten med den franska *tragikomedien*; och det var just

denna med medeltidsdramat sammanhängande form, hvilken den klassiska tragedien först måste besegra, innan den såg sitt anseende obestriddt.

Det kan ifrågasättas, om Hjärne, som ej varit utomlands och möjligen icke sett andra skådespel, än de komedier af Terentius, i hvilka han sjelf spelat med djeknarna i Strängnäs, verkligen haft någon bekantskap med det franska dramat, eller om han icke snarare genom studier af de gamle, företrädesvis af Seneca, sjelf skapat sig sin form. Antagandet af det sednare lemnar dock oförklaradt den onekligen stora likheten emellan Hjärnes drama och det franska skådespelets form, en form, som, väl till märkandes, var en frukt utaf en lång rad af förmedlingar. Det torde dessutom icke vara så synnerligen svårt att visa, att det franska skådespelet icke kunnat vara främmande för Hjärne. Under sitt vistande i Stockholm såsom lärare i de "rika och förnäma" borgarnas hus hade han lätt kunnat vinna kännedom om den franska litteraturen. Garniers och Hardys dramer, om hvilka Hjärnes "Rosimunda" mest påminner, voro i många upplagor vidt spridda, och otroligt är väl icke, att några exemplar kunnat förirra sig upp till Stockholm. Det var vidare just under det år, Hjärne låg i hufvudstaden, som de franska köpmännen och kammarherrarna uppförde den ofvanomtalta franska komedien. Då dessutom på Hjärnes teater gåfvos många stycken, dels originaler, dels öfversättningar, så följer deraf, att de unga studenterna icke kunnat vara obekanta med dåtidens dramatiska litteratur.

Jemföra vi "Rosimunda" med den franska tragikomedien, så må vi först anmärka, att fastän dervid likheter komma att yppa sig äfven med den franskt-klassiska tragedien, så är detta förhållandet endast i sådana punkter, hvilka denna tragedi har gemensamma med tragikomedien. Dit hörer i främsta rummet den patetiska ton, som genomgår "Rosimunda." Nästan alla de uppträdande personerna befinna sig i en mer eller mindre

upprörd själsstämning och gifva luft åt sina känslor i ett passioneradtt ordflöde. Hjärnes patos är liksom det franska retoriskt. Så söker han liksom fransmännen att förstärka uttryckets kraft genom upprepande af samma ord och vändningar. Exempel derpå anträffas öfverallt i monologerna:

"Och i tillbörlig lydno,	"Hvadh ähr att rett regera,
Och i tillbörlig troohet,	Hvadh ähr försvara länder,
Och i tillbörlig aga."	Hvadh ähr att draga Crono,
— — — — —	Hvadh ähr att bära Spiro,
— — — — —	Hvadh ähr rett föra krigsfolk?"

(s. 147.)

Att detta retoriska medel ofta missbrukas och derigenom kan blifva löjligt, visa följande rader:

"Jagh vill eij lengre dröija,
 Jagh kan eij lengre bijda,
 Jagh måå eij mera töffva."

Ett annat af fransmännen ofta begagnadt retoriskt medel är antitesen; äfven Hjärne begagnar sig ofta deraf.

"O, du vällust uthan all olust,	"Du alleen migh dödar och åter
O, du gledie uthan skreck,	Giffver migh mitt lijff igen."
O, du lijsa uthan sorgh!"	— — — — — (s. 118).

Liksom Garniers och Hardys skådespel är "Rosimunda" rikt på monologer; af styckets tjugoen scener äro de nio monologer. Sådana förekomma visserligen äfven i skoldramat, liksom i allmänhet det ännu utbildade dramat gerna brukar eller rättare missbrukar monologen. Men då monologerna i de äldre dramerna gemenligen äro berättande och afse äntingen att införa en person eller ock att förtälja något, som i handlingen icke kunnat upptagas, så hafva deremot monologerna i "Rosimunda" liksom de franska en mera dramatisk karakter. Ty om än äfven de någongång innehålla en berättelse, så användas de dock hufvudsakligast för att personerna i dem må öfverlägga med sig sjelfva, mönstra motiverna för sitt handlingssätt eller gifva utbrott åt sina öfversvällande känslor. Hos Hjärne störes dock monologens dramatiska karakter af ett insmugladtt retoriskt ele-

ment; han älskar nemligen att i dem inväfva vidlyftiga beskrifningar och med episk utförlighet framställda bilder. En person i Helmiges' ställning (III. 3), hvars lif hänger på ett hårstrå och för hvilken det gäller att ögonblickligen fatta ett raskt beslut, står icke som denne och för sig sjelf beskrifver hoflifvet i 43 hexametrar. På samma sätt är det icke heller med situationen rätt öfverensstämmande, att Cunimundi hämdfrustande skugga (I. 2.) i 24 hexametrar lugnt utmålar bilden af en varg, som bryter sig in uti fårahuset, men med pälsen och lifvet får betala sin blodiga lust. Men detta var ett från Seneca på franska tragedien öfvergånget arf, hvilket äfven Hjärne upptagit. Äfven återfinner man hos vår förf. den franskt-klassiska böjelsen för sentenser, likasom ock de dialektiska ordfäktningarna öfver framställda satser och åsigter icke saknas (V 2). — Hjärne kan dock icke sägas hafva slafviskt imiterat hvarken Garnier eller Hardy, om han än påminner om begge. Likhet med Hardy finna vi i de många blodscenerna — tre mord försiggå på scenen, förutom de, som i mellanspelet förekomma — i sträfvandet efter starka effekter, i den monologiserande skuggan. Deremot låter Hjärne i likhet med Garnier alla akterna sluta med körer, ehuru den franska smaken förvisat dessa ur tragikomedien; men likväl har han på samma gång bibehållit det komiska mellanspelet, hvilket Hardy just i körens ställe begagnar. Troligen har Hjärne så förfarit, emedan den herrskande smaken hos hans publik kräfde dessa mellanspel; de utgjorde en krydda, den man hvarken kunde eller ville undvara. Men mellanspelet är hos honom egendomligt behandladt. Det utföres icke här af bönder, utan af personer ur hofkretsen jemte en hofnarr. Interscenierna förekomma dessutom icke blott vid akternas slut, utan lika ofta inuti sjelfva akten. Och då Chronander i styckets början lösligt sammanbinder det egentliga dramat med mellanspelet, så äro hos Hjärne i början båda af hvarandra oberoende, men under skådespelets fortgång införer han i

mellanspelet de personer (Cleph och Diletta), dem han icke längre uti tragedien har behof af. Rosimunda är det första svenska skådespel, i hvilket narren uppträder under eget namn; och att han här bär det holländska namnet "Pickelhäring," tyckes antyda, att hans användande som stående figur först blifvit bekant genom de holländska komedianterna under Christinas tid. Liksom i deras stycken ofta var förhållandet, äro alla de komiska scenerna improviserade. Inom den historiska händelsens gräns utvecklar förf. en icke ringa förmåga af uppfinning, och hvad kompositionen angår, så är den utan tvifvel en bland de bättre, vi lärt känna. Första akten, som innehåller expositionen, förer oss lyckligt in i handlingen och förbereder oss på hvad, som skall följa; i andra och tredje akterna lära vi känna Rosimunda och hennes stämplingar för mordet på Alboin; det utföres i början af tredje akten, der redan aningen väckes om en stundande hämd, och dennas fullbordan bevittna vi uti femte akten. Tidens och rummets enhet iakttages icke med stränghet, hvilket också aldrig var förhållandet i tragikomedien; men det är dock dervid vida mera afseende fästadt än någonsin i skolkomedien, och aldrig växlar rummet i samma scen, knappast i samma akt. Äfven en handlingens enhet finner man här, ty dramats omfång är begränsadt af mordet och dess straff; betecknande i afseende derpå är, att Alboins förbrytelse mot sin hustru endast omtalas, då den deremot i en skolkomedi utan tvifvel hade blifvit framställd på scenen, och sålunda stycket blifvit deladt i tvenne handlingar. Helmiges' olyckliga öde är genom en fin poetisk motivering direkte härledt ur hans brott; ty orsaken, hvarföre Rosimunda beslutar att uppoffra honom, är väl till en del hennes nya kärlek till Longinus, men företrädesvis dock hans modlöshet samt deraf föranledda oförmåga att kunna befordra hennes planer, och modlösheten åter är en följd af samvetsqvalen. Skulle det än synas, som om dessa vore mindre lyckligt motiverade af Alboins uppträdande skugga, så är dock en

sådan motivering ingalunda poetiskt oberättigad. Rosimundas död är deremot mera ett verk af slumpen; hade Helmiges druckit ut bågaren eller hade hon aflägsnat sig, sedan hon gifvit honom drycken, så hade hon varit räddad. Nu saknas ett egentligt tragiskt sammanhang emellan hennes skuld och straff. Det sednare är icke med sträng följdriktighet härleadt ur den förra. Men så är också det tragiska här fattadt på en lägre ståndpunkt. Tragediens genius är här Nemesis, och det är icke utan sin betydelse, att denna Gudinna öppnar och slutar stycket. "Hämd" är det rop, som genomtonar hela stycket; det höres från både lefvande och döda. Denna hämnande Nemesis är dock icke en inre magt, som drifver brottslingen fram till sitt ödes uppfyllande, hon svärfvar som en yttre magt öfver händelserna, väljande för sin straffdom hvad medel hon behagar. Icke heller är Rosimunda en verkligt tragisk figur; det är icke ett rent pietets-patos, som drifver henne att handla. Icke fadrens död vill hon hämnas; den har hon för redan längesedan förlåtit Alboin, hon har till och med älskat mördaren. Men då han narrat henne att dricka ur fadrens hufvudskål, då lågar hon upp, ty detta är en personlig skymf mot henne, och det är den hon hämnas. Hade Alboin, hennes faders mördare, alltjemt för henne varit ett föremål för fasa, om hon än först genom den sistnämnda gräsligheten uppkallats till handling, då hade hennes patos varit mera rent och hon sjelf varit mera tragisk. Men att Hjärne icke funnit nödigt att så framställa henne, kommer deraf, att för honom det tragiska sammanfallit med begreppet om den eviga straffande rättfärdigheten.

Karaktersteckningen är bättre än i skoldramerna, men ändock i väsentlig mån abstrakt. Rosimunda är en furie, först idel hämd, sedan idel magtlystnad och vällust. Helmiges är till en början den svärmiske älskaren, för hvilken ingenting i verlden har betydelse mer än hans kärlek; men sedan han sammanträffat med Rosimunda, nämner han icke mera ett ord om sin Diletta; ja i de monologer, deri han

öfverlägger om sitt blifvande handlingssätt, förekommer ingenting om det, som några ögonblick förut varit hans lifs vällust. Dock kan man ej förneka att här finnas lyckliga bemödanden till en psykologisk teckning; redan de ofta förekommande monolog-öfverläggningar tvingade skalden att fördjupa sig i personernas inre, och hjertats rörelser äro ofta skildrade med mycken styrka och rik färgskiftning. Men tillräckligt djupt går icke skalden i sin teckning; han låter vanligen de handlande personerna framställa först alla skälen, som tala emot den handling, de ärna utföra, och sedan alla skälen för densamma samt derpå, sedan de vacklat en stund, bestämma sig för de sednare, om än de äro aldrig så underhaltiga. De förkasta det rätta, för att välja det fördelaktigaste; men alla de sken-skäl, med hvilka menniskan älskar att narra sig sjelf för att inbilla sig att rätt och fördel sammanfalla, dem har Hjärne icke förstått att använda. Det är med grofva drag teckningen är gjord.

Men det är icke endast franska utan äfven inhemska mönster, som vi igenkänna i "Rosimunda." Då i de franska styckena endast alexandrinen växlar med den 10-stafviga heroiska versen, så finna vi i "Rosimunda" nästan lika rik omväxling af versarter som i Stjernhjelms balletter, och liksom Stjernhjelms älskar äfven Hjärne den antika orimmade rytmiska versen samt behandlar den med omiskännelig talang. Dertill kommer, att metrerna äro med stor skicklighet lämpade efter scenernas innehåll. Hexametrar växla med en stor mångfald af trochaiska och jambiska versarter. Alexandrinen (I. 1) är rimmad äfvensom de lyriska körsångerna samt Helmiges' sång i andra akten. Den sednare är skriven på melodien: "Ich bin kein Epicurer nicht;" melodierna till körsångerna synas deremot hafva varit satta för tillfället, och i handskriften funnos, liksom nu i den tryckta texten, noterna bifogade. Men ej blott det metriska påminner om Stjernhjelms; äfven i sjelfva språket förråder sig dennes inflytande. Lik-

som Stjernhjelm så bemödar sig äfven Hjärne vid naturmålningar att höja deras verkan genom den imitativa harmonien, han hopar epiteter till förstärkande af föremålets åskådlighet, han söker kraftiga och målande uttryck, sjelf bildande ord, då språkkällan sinar. Också påträffa vi icke inom den dramatiska litteraturen under detta århundrade någon mer än Hjärne, hvars språkbehandling tål jämförelse med den Stjernhjelmiska. Diktionen — och deri liknar detta drama det franska — är i "Rosimunda" en hufvudsak och behandlad med en omsorg, hvarom de gamla skolkomedieförfattarna ingen aning hade.

Ämnet för denna tragedi har varit bearbetadt af några franska författare⁹⁾, men då dessa stycken ej varit tryckta på Hjärnes tid, så har han icke om dem kunnat hafva någon kännedom. Ja, knappt torde han kunna hafva lånat mycket från andra, ty hela stycket har en i ögonenfallande likformighet så väl i behandlingen som framför allt i diktionen, och denna hänvisar på svenska mönster. Att derföre "Rosimunda" är original, torde vara utan tvifvel.

Hjärnes "Rosimunda" står midt emellan det gamla skoldramat och det moderna fransktklassiska och framställer hos oss renast den öfvergångsart (tragikomedien), som inom det moderna dramas eget fädernesland utgjorde den egentliga bryggan emellan medeltidens och renaissancens skådespel. Det lämpar sig derföre förträffligt till att avsluta skildringen af det älsta svenska dramas öden.

Huruvida Hjärnes teater egde bestånd, sedan han 1666 lemnat Upsala, är oss obekant; men att intresset för skådespel fortfor att finnas inom den vittra krets, han bildat omkring sig, derpå brister icke bevis. Genom en af Wenæsii "klancz-Dickter" veta vi, att Anders Wollimhaus (Leyonstedt) kring 1670 skrifvit en "Didos Tragoedi," hvil-

---

⁹⁾ Baro, Rosemonde 1649; Nic. Chrétien, Alboin ou la Vengeance 1608; Claude Billard de Courgenay, Alboin 1609. Se vidare Beskow, s. o. s. 161 not.

ken nu är förkommen ¹⁰⁾. Emellertid hade redan i Februari 1667 teatren "Lejonkulan" blifvit öppnad och invigd, och en holländsk teatertrupp hade på den uppträdt. Då kring början af 1680-talet några akademikamrater från Upsala samlades i Stockholm, företogo de sig att på denna teater uppföra skådespel. Möjligen hade i Upsala traditionen från Hjärnes tid fortlefvat under 1670-talet, och dessa unge män fortsatte troligen i Stockholm öfningar, dem de för sitt nöje påbörjat i Upsala. Man äger ännu kvar några stycken uppförda år 1688 af detta det första svenska teatersällskap; de äro nästan alla skrifna af Isac A. Börk och förvaras i en handskrifven Codex på Lunds univ. bibliotek. Dessa stycken tillhöra dock en annan art af skådespel, än de, hvilka varit föremål för undersökning i detta arbete. De hafva intet med skolkomedien gemensamt, och redogörandet för dem hör lämpligast till den inledande skildringen af det franskt klassiska skådespelets öden i Sverige.

---

¹⁰⁾ Samlade Witterhetsarbeten af J. och A. Wollimhaus samt O. och C. Gyllenborg. Hanselli. Upsala 1863 s. XXV.

Tillägg.

- Till sid. 190. Historien om Adam, Eva och syndafallet var ett i Tyskland omtyckt ämne under detta århundrade och förblef så ända in uti 18:de århundradet. Man finner det behandladt uti alla arter af skådespel, såsom Opera, Marionettspel, Haupt und Staats-Action m. fl.
- Till sid. 260. Läran om trolldoms och kätteris identitet fick kyrklig sanktion år 1484 genom en bulla af Innocentius VIII. Får man tro Olaus Magni (Hist. de gent. sept. Epit. p. 101) skulle redan före 16:de århundradet häxprocesser egt rum i Sverige. Under den stora häxförföljelsen i Sverige 1668—76 brändes öfver 100 personer, hvilket dock är obetydligt i jemförelse med de brändas antal i Tyskland, der t. ex. ensamt biskopen i Bamberg lät på något öfver ett år (1622—23) brännna 600 häxor, och en häxdomare i Fulda skröt af att hafva bragt öfver 700 personer på bålet. Ännu 1740—50 föreföll en häxprocess i Dalarna (Del. G. Ark. IV. S. 237). Först 1779 afskaffades i Svenska lagen dödsstraffet för trolldom.
- Till sid. 400. Den tyska teatertrupp, som vid denna tid ensamt hade rätt att kalla sig "Chursächsische Comœdianten," var den berömda Veltheimska; men denna vistades i Tyskland under åren 1691—97; förmodligen har derföre den trupp, som besökte Sverige, varit en mindre bekant, som här begagnat sig af den nämnda titlen. Att dessa trupper på resan till hufvudstaden uppfört skådespel i landsortsstäderna synes af kyrkoherden Lacanders i Ystad klagomål inför Lunds konsistorium år 1690. Den 10 Dec. anmälte han, att på rådhuset i Ystad "agerades komedi eller fastmera göcklerij söndagarna," första Adventssöndag om Judith och Holofernes samt andra Adventssöndag om den rike mannen och Lazarus, hvilket, ehuru förbudet i förordningen om Sabbatsbrott, "dock lockade fast mer folk än gudstjensten." Konsistorium hänviste kyrkoherden till magistraten, och d. 30 s. månad inrapporterade han, att det tillämnade skådespelet "om Doctor Fausto" blifvit instäldt och komedianerna "rest uppåt före helgen." (Cavallin, Lunds Stifts Herdaminne II. 318—19.

Anmärkta tryckfel.

Sid.	68 r.	21 ufr.	står	Kain	läs	Nain.	
„	72 „	2 nfr.,	s. 74 r.	2 nfr.	och s. 79 r.	9 nfr.	står Jacques läs Jacob.
„	77 „	18	ufr.	står	Annas	läs	Hannas.
„	79 „	1	nfr.	„	Singspiele	„	Singspiel.
„	80 „	8 o. 9	„	„	han	„	det.
„	81 „	1	ufr.	„	begagnat	„	begagnade.
„	134 „	11	nfr.	„	fastlagstpel	„	fastlagsspel.
„	135 „	6 o. 7	ufr.	„	hvilken mäktigast bidrog	läs	hvilka mäg- tigast bidrogo.
„	154 „	19	ufr.	står	bevisar	läs	bevisa.
„	228 „	12	„	„	torndyflar	„	tordyflar.
„	230 „	11	„	„	dramor	„	dramer.
„	240 „	10	„	„	ganska	„	gamla.
„	260 „	1 nfr.	„	„	Gervinus	„	Grimm.
„	263 „	9	ufr.	„	budsförvandtens	„	bundsförvandtens
„	265 „	20	„	„	som	„	som,
„	305 „	21	„	„	deröfver	„	öfver tonen i Messe- nii stycken.
„	400 „	2 nfr.	„	IX		„	II.
„	„	1	„	„	Atterbom, s. o. s. 19	„	Atterbom, Carl den tolfte s. 21—25.
„	443 „	14	„	„	skedd	„	skett

Stab.
6/13

